

جاس نور محمد

اللفاف
بمسائل بدار الاسلام
منه الهداشرابي

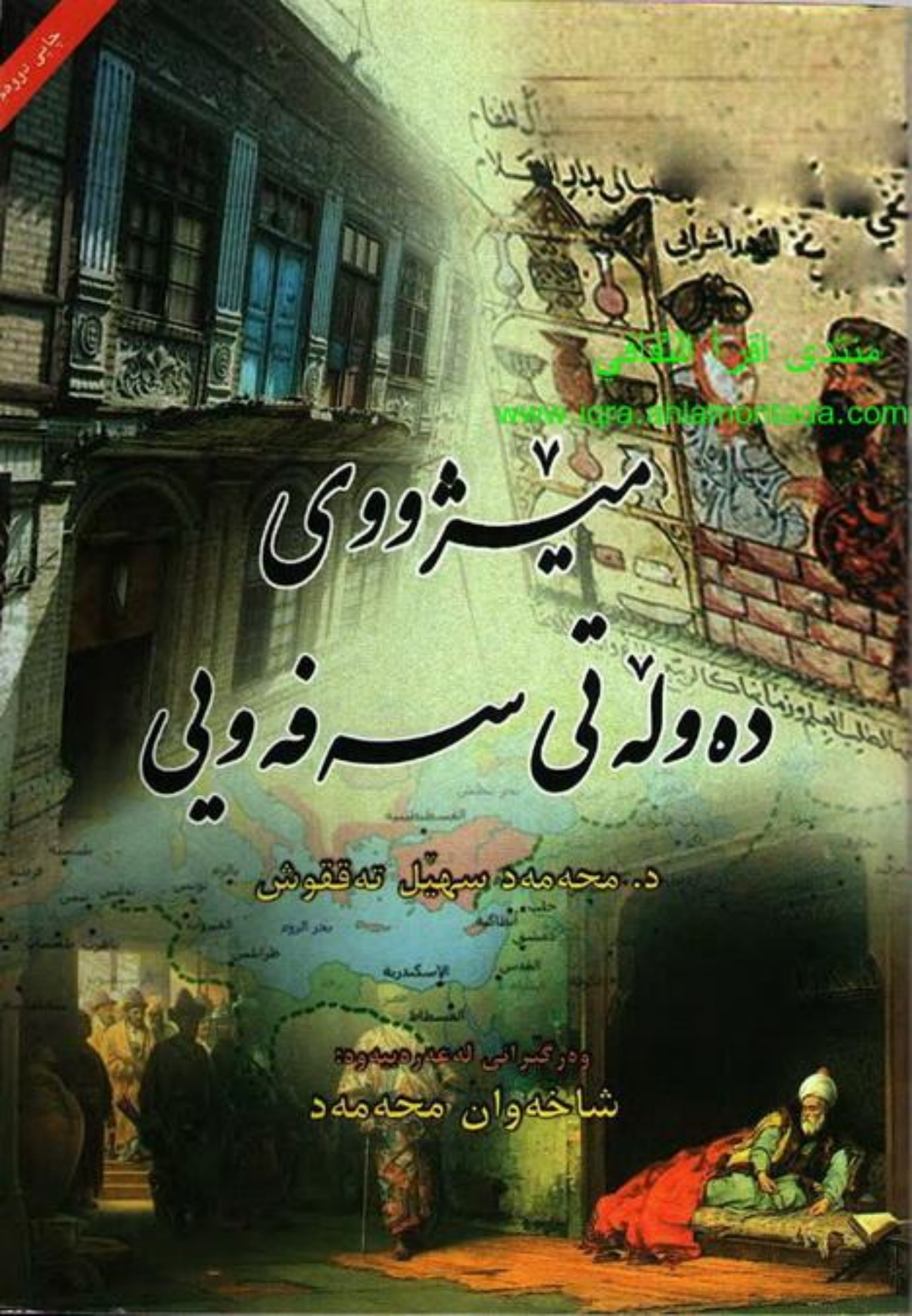
منكبي اقرا القلمى

www.igra.ahlamontaza.com

سپتر ووی ده ولّتی سرفروپی

د. محمدهد سهیل ته ققوش

وهر کبرانی له خدره پیهوه
شاخه وان محمدهد



منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

میسٲروومی ده وله تی سسرفه وی

د. محه مه د سهیل نه ققوش

وه رگیرانی له عه ره بیه وه:

شاخه وان محه مه د



دهزگای چاپ و بلاوکردنه وهی

روزه لات

خاوه نی تیمتیار

که زال ره فیق

سه رنوسه ر

حه سه نی دانیشفه ر

Email: h.daneshfar@yahoo.com

Mob: 0750 449 3561

مه ولیر - شه قامی (۱۰۰) مه تری ریزی کارگه ی ده رمانی میدیکا ناوا

میٹرووی دہولہ فی سہیل ققوش

- ناوی نووسہر : د. محہمہد سہیل تہ ققوش
- وەرگیتیرانی : سالار محہمہد (شاخہ وان)
- دیزاین و بہرگ: خہلیل ہیدایہ ت مام شتیخ ۴۹۲۴۲۶۳
- ژمارہی سپاردن (۴۶) سالی ۲۰۰۶
- نرخ: (۵۰۰۰) دینار
- نۆرہی چاپ : چاپی دووہم ۲۰۱۲
- شوینی چاپ : چاپخانہی رۆژمہ لات-مہ ولیر ۴۶۳۹۵۳۱

بہ ریوہ بہری ہونہری دہزگا
سہلام محہمہد رہسول

راویژکاری دہزگا بو بہ شی میٹروو
د. محمد عبد اللہ کاکہ شوور

پیرست

- به‌رایی ۵
- به‌شی یه‌که‌م
- باری سیاسی شیران پیش سهره‌لدانی ده‌لته‌تی سه‌فه‌ویی ۱۷
- به‌شی دووهم
- په‌یدابوونی خانه‌واده‌ی سه‌فه‌ویی ۴۱
- به‌شی سییهم
- شا ئیسماعیلی یه‌که‌م ۹۰۷-۹۳۰/ک/۱۰۰۱-۱۰۲۴از ۶۳
- به‌شی چواره‌م
- ته‌هماسبی یه‌که‌م-ئیسماعیلی دووهم-محمهد خودابه‌نده ۱۱۰
- شا ئیسماعیلی دووهم ۱۰۷۶-۱۰۷۷از ۱۴۰
- شا محمهد خودابه‌نده ۱۰۷۸-۱۰۸۸از ۱۴۶
- به‌شی پینجه‌م
- شا عه‌باسی یه‌که‌م ۱۰۸۸-۱۶۲۹از ۱۵۷
- به‌شی شه‌شهم
- شا عه‌باس یه‌که‌م - په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ل جیهانی ئیسلامی ۲۰۳
- به‌شی حه‌وته‌م
- شا عه‌باسی یه‌که‌م په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ل جیهانی نه‌وروپا ۲۴۲
- به‌شی هه‌شته‌م
- هه‌لوه‌شانه‌وه و رووخانی ده‌لته‌تی سه‌فه‌ویی ۲۷۸
- شاعه‌باسی دووهم ۱۶۴۲-۱۶۶۶از ۲۸۹
- شاسه‌فی دووهم (سوله‌یمان) ۱۶۶۶-۱۶۹۴از ۲۹۶
- شاحوسین ۱۶۹۴-۱۷۲۲از ۲۹۸
- شا ته‌هماسبی دووهم ۱۷۲۲-۱۷۳۲از ۳۰۶
- شاعه‌باسی سییهم ۱۷۳۲-۱۷۳۶از ۳۲۸
- دوا و ته ۳۳۳

میترووی دولتلی سه فرولی

به رایلی

سوپاس و ستایش بۆ خودای همه موو جیهان و دروودیش له سه ر گه وره ی پیغه مبه ران موحه مه د کوری عه بدوللا و سه رجه م یارو یاروهرانی و همه موو نه وانه ی به دو عاکانی شه نزاو پارانه وه ده کهن تا رۆژی دواپی.

ئه م کتیبه باس له میترووی ده ولته تی سه فه ویبه کان ده کات له ئیران. له راستیشدا به رچاوخستن و ویناگردنی رابردوو کارتیکی زۆر سه خته شه ویش نه ک له بهر ویکچوونی زانیاریسه میتروویبه کان یاخود که می بابه ته کان، به لکو به پله ی به که م گپرانه وه ی میتروو کارتیکی سیاسییه، گۆته گۆتیش ده رباردی نووسینی میترووی سه فه ویبه کان که شه ویش له سه ر بنچینه یه کی سیاسی و تا ک مه زه بی دامه زراوه وا له لیکۆلهر ده کات تووشی چه ندین کاری سه خت و دژوار بیته وه. سه رچاوه فارسیه کانی تایبه ت به م میترووه به هیچ شتیه که زانیاری ته واومان ناده نی چونکه له یه ک روانگه وه ته ماشا ده کا و باس ده کهن شه ویش ستایش و پیاه لدانی که سایه تیبه کانیته تی، که چی سه رچاوه کانی دیکه سه ره پای شه وه ی زۆره بیان ره خنه سازین؛ به که لکی شه وه ش نایه ن وه ک بابه تیکی میترووی سوودیسان لیبیتری.

به دریتزایی میترووی خۆره لاتنی ئیسلام ده ولته تی سه فه ویبی وه ک یه کتیک له ده ولته ته سولتانیه کان هه ژمارده کری و نمونه یه کی روون و ناشکرای ده ولته تی مه زه بیبه له چه رخی ئیستاماندا، که شه ویش ده ولته تی شیعه مه زه بی دوانزه بیبه له ئیراندا دروست ده بیته و نه وانه له وپوه سه رچاوه ده گرن و بلاؤد بته وه وه هه لده کشین به ره و خۆراوا له لایه ک به لای خۆراسان و نه فغانستان و نازه ربیجان و ئیراق و دیاربه کر؛ له پاشانیش به ره و که ره ج له باکور.

له راستییدا ئیرانییه کان له جیهانی ئیسلامیدا، قه واره یه کی مه زه بی ئایینی تایبه ت به خۆیان بیکه یته جیای ده کردنه وه له قه واره ئیسلامیه کانی دیکه که سه رجه میان نوینه رایه تی موسولمانانیا ن ده کرد، به لام له دوا ی ماوه یه کی زۆری دابرا نی سیاسی و کۆمه لایه تی

میسزوری دۆلەتی سەفوی

ئیرانییەکان شانازی بە دەولەتی سەفەوییەو دەکەن، چونکە لەبەر ئەتدا ئەم دەولەتە یەکیتی سیاسی بۆ ئێران سازکردووە.

ئەو رۆژگاری نەم دەولەتە ی تێدا دروستبوو بریتی بوو لە هەڵبژاردنێکی دەولەتی تەیموری، کە ئەوکاتە ئێران بە دەست لیکترازان و بەش بە شەبونی پاشا لاوازەکانەو نالوودەبوو. لەسەر هاتنە سەدە شازەهەمی زاینیدا نەوێکانی سەفەویی توانیان دەسبەسەر تەختی پاشایەتیدا بگرن.

شایانی باسە سەرچاوەی بەرەبایی سەفەوییەکان لەنازەری جەنەو سەریهەڵداوە و سەر بە شیخ سەفەیدین ئیسحاقی ئەردەبیلین و ئەویش موسولمانێکی سوننی بوو، لەسەر مەزەبی نیمامی شافعی و شیخی تەریقەتی سۆفیگەری کە پاشان هاتۆتە باکوری ئێران و لە ئەردەبیل نیشتەجێبوو. بۆیە لەناوی سەفەیدینەو ناوی بەرەدی نەوێکانی سەفەوییەکان وەرگیراوە، هەرەها میژوونووەکان رەچەلکە کەمی دەگەڕێننەو بۆ نیمام موسا کازم.

یەکیک لە نەوێکانی شیخ سەفەیدین کە ئەویش شیخ جۆنید بوو هاتە ناو مەزەبی شیعی دوانزە نیمامیە کە، هەر بۆیە بە هیچ شێوەیەکی دانی بە دەسەلاتی دەسەلدارانی موسولمانە سوننیەکاندا نەدەنا و دەستی کرد بە بلاوکردنەوێ مەزەبە کەمی لەولاتانی دەورووبەرداو بە دەیان هەزار لە تورکمانە شیعیەکانی ناوچەیی ئەنادۆل لە دەوری کۆبونووەو پەڕیوەندیان پێوە کرد، هەر لەسەر دەستی ئەو لادانێکی گەرە لە بزوتنەوێ سەفەویی بۆ بزوتنەوێ شیعی گەرابی روویداو، نەمەیش لەوای نەو سازبوو کە بارە سیاسیە کەمی بۆ رەخسا و شاروخ مردو دەولەتی تەیموری لیکهەڵوێشایەو.

پاشان شیخ حەیدەری کوری هەنگاویکی دیکەمی هەڵبژاردن بۆ گوردان بە بزوتنەوێ سەفەویی بەرەو مەزەبی شیعی دوانزەیی، بە دروشمێکی هەوادارانێ لە خەلکی دیکە جیا دەکردووە کە بریتی بوو لە فیتنیکی پیاوانی ئایینی و دوانزە نقیم سوری پێوەبوو و ئەم ژمارەیش نامازەبوو بۆ دوانزە نیمامە کە ناویان نا (تاجی حەیدەر)، لە بەرامبەرەدا عوسمانیەکانیش ناویان لێنان (قزلباش) واتە سەرسوورەکان.

میسژووی دهولتی سرفولی

له‌دوای ئەمەش رووداوه‌کان زۆر بە‌خێرای رادەبوورین تا کار گەیشته ئەوێ خانەوادەیی ئیسماعیلی کورێ شیخ حەیدەر دەسه‌لاتیان گرتە‌دەست و تورکمانە‌کانی ئەنادۆلێش بە‌خێرای لە‌دهوری کۆبوونە‌وه‌و دەستیان کرد بە‌بلا‌و‌کردنە‌وه‌ی مەزەب و بیروباوە‌رە‌که‌یان لە‌ناو تورکمانە‌کانی ئاق قوینلۆوی سوننە‌مەزەب و پاشان هەولیاندا بیان چە‌وسێننە‌وه‌. ئینجا تورکمانە‌کانی ئەنادۆل کۆچی سویایە‌کیان پێک‌هێنا که‌به‌چاوی پیاوانی هەلبێژ‌درای خودا‌وه‌ند تە‌ماشای ئە‌وان و جێ‌نشینە‌کانیان دە‌کردن و رەفتاریان لە‌گە‌ڵدا دە‌کردن.

ئیسماعیل لە‌نازە‌ری‌جانه‌وه‌ بزووتنە‌وه‌‌که‌ی دە‌ست‌پێ‌کرد و لە‌قە‌بە‌ی پاشای بۆ‌خۆ‌ی دان‌ا‌و دە‌ستی بە‌سەر شە‌رواندا گرت و تە‌و‌ری‌زی لە‌ژێر دە‌ستی ئاق قوینلۆو دەر‌هێ‌نا‌و کردی بە‌پایته‌ختی ده‌ولە‌ته‌ تازه دروست‌بو‌وه‌‌که‌ی و پاشان دە‌ستی بە‌سەر ئە‌سفە‌هان و یە‌زد و کرمان و خوارووی خۆ‌راساندا گرت و دراویشی بە‌ناوی خۆ‌ی لێ‌دا‌و لە‌سه‌‌کۆ‌ی مزگه‌وته‌کانیشدا وتاره‌ ئایینیە‌کان بە‌ناوی ئە‌وه‌وه‌ ده‌خوێ‌ند‌رانە‌وه‌.

سەر‌که‌وتنی ئیسماعیل شا بریتی لە‌ئایینی‌ه‌روه‌ری و بو‌ی‌ری و بە‌ئاشکرا رای‌گه‌یان‌د که‌وا مە‌زە‌بی شیعی دوا‌ن‌زە‌یی دە‌بێ‌ته‌ مە‌زە‌بی رە‌سمی و نیشتمانی ئێ‌ران، پاشان گە‌له‌‌که‌ی هاندا بۆ‌ دژ‌ایه‌تی کردنی سوننە‌کان و خۆ‌لێ‌دو‌ور‌گرتنیان که‌ئە‌وانیش لە‌لای خۆ‌ره‌لات: ئۆ‌زبە‌کستان و لە‌لای خۆ‌را‌وا: عوسمانییه‌کان بوون. تە‌نانه‌ت بۆ‌ دلته‌‌وایی کردنی شوێن‌که‌وتو‌وه‌‌کانی وه‌ک و بە‌رپرسیکی دا‌کوکی‌کار و بە‌رگری‌کار لە‌نایین و مە‌زە‌به‌‌که‌ی رە‌فتاری دە‌کرد. بۆ‌یه‌ ده‌بوا‌یه‌ شا خۆ‌ نامادە‌بکا بۆ‌ جه‌نگ و ئە‌ویش هە‌موو کاتیکی خۆ‌ی بۆ‌ ئە‌م کارە‌ تە‌رخان کرد. لە‌راستیشدا بیانووی شە‌رە‌‌کانی ئایینی و ماددی بوو:

- بلا‌و‌کردنە‌وه‌ی مە‌زە‌بی شیعی دوا‌ن‌زە‌یی لە‌نی‌و‌تورکە‌ سوننە‌کان.
- فراوان‌کردنی ولات بە‌مە‌به‌ستی دە‌س‌که‌وتی پتری ماددی و ژێ‌ر‌ده‌س‌کردنی ئە‌و دانیش‌توانانە‌ی که‌ بۆ‌یە هە‌یه‌ باجیان بە‌سە‌ردا بسە‌پێ‌نی.

ئە‌وه‌بوو لە‌ئە‌نجامی زنجیره‌یه‌ک جه‌نگی یە‌ک لە‌دوای یە‌کدا، عوسمانییه‌کان بە‌ر‌وه‌ فورات و قە‌وقاز و دە‌ریای قە‌زوین هە‌نگاو‌یان نا بە‌و ئومێ‌ده‌ی دە‌س‌به‌سەر تە‌و‌ری‌زی پایته‌خت و بە‌غدادا بگرن، لە‌و‌ی‌شه‌وه‌ بە‌ر‌وه‌ خۆ‌ره‌لات که‌ویلا‌یه‌ته‌ لیک‌ت‌راز‌ا‌وه‌‌کانی ئێ‌رانی لێ‌بوو، پاشان

سېئوون دەرلئى سەفولئى

بۇ دەرياي قەزوين و قەوقاز لەلای باكوور و زەرياي هيندى لەلای باشوور و كەنداوى عەرەبى لەباشوورى خۆرەلات، كئومت ئەمانە وەك ئەوود و ابوون، چاوەرئى فریادەستىك بکەن یەکیان بخاتەود.

شا لەئۆزبەكستان شەرى كردو خۆراسانى گېراپەوہ بۇ ژئير دەسەلاتى خۆى و بەرەو بوخارا پېشەرەوىى كرد. سەرەتای جەنگەكەش لەكەرتى خۆرەلاتەود لەگەل عوسمانىيەكان دەستى پېتکرد. بەلام لەباشوردا، نەلبوركى پورتوگالى توانى دەسبەسەر دوورگەيەكى بچووكدا بگرئى بەناوى هورمز كەكەوتبوود سەرەتای كەنداوى عەرەبى و لەوئىشدا قەلایەكى توندو تولى بۇخۆى دروستكرد، بەمەش توانى زالبئى بەسەر چالاكیيە بازارگانەكانى ئەوى.

لېرەدا شا پشستگيرىى لە بازارگانىى دەكرد بۇ ئەوہى بەسايەيەوہ پارەوېوولى زۆرى دەسكەوئى بۇ دەولتەكەى، لەم پېناوہشدا بانگھېتشتى بازارگانە ئەوروييەكانى كرد بۇ ئەوہى سەردانى ئىيران بکەن و چالاكى بازارگانى تېدا ئەنجام بەدن و بەئازادىش دەتوانن پېيدا تېپەرن و كارناسانى زۆرىى بۇ كردن. ھەرودھا دەيزانى بە چ شېوہەك ياسا و ريساكان بخاتە ژئير ركئفى خۆى، يىنگومان ئەویش بۇ مەبەستى بەھيژكردنى دەسەلاتى خۆىى و پترکردنى ژمارەى سەريازەكانى بوو.

سەفەوييەكان بەوہ ناسرابوون كەبە بەريلاوى خاوەنى ھەموو شتتېك بوون لەولائندا، چونكە شا گەورەى ولات و خاوەنى ژيانى خەلك و سەروسامانى سەرجم دەسويەيوەندبوو و سەرجم پياوانى دەولتەتى لەبەردەستدا بوو و چى بويستبا وای دەكردو ھەموو فەرمانەكانىشى بەبئى ھېچ چەندوچوونئېك دەبوایە جېبەجېبكرئت و ھېچ كەشيش بۆى نەبوو گفتوگۆى لەسەر بكات، تەنانەت ئەگەر فەرمانەكەى لەكاتى مەستىشدا راگەياندىبئى، چونكە ئەو لەسەررووى ھەموو ياساكاندابوو، دەبوایە گەلېش لەھەموو شتتېكدا بەندەفەرمانى بن، تەنھا ئەو فەرمانانەى نەبئى كە دژى ياساكانى شەريەتى ئىسلامن، لەوانەيە نەو بالادەستىەش بۇ دوو ھۆكار بگەرتىنەوہ، لەلایەك سەفەوييەكان لەبوارى سەريازيدا لەئىيران زۆرىنە بوون بۆيە ھەميشە حكومەتەكەيان داپلۆسىنەر و چەوسىنەر بوو، لەلایەكى ديكەشەوہ گوایە شا جىنگرى پىغەمبەر (د.خ) ھو جىنشينيەتى.

سۆزۈمى دوولەتى سۆزۈمى

لەدوای مردنى شا ئىسماعىلى يەكەم دەولەتى سەفەوىيى رووبەرۈمى كۆمەلىك دواكەرتن ھات لەبۈارى سىياسى و سەربازىدا، عوسمانىيە كان دەستىيان گرت بەسەر وىلايەتە فارسىيە كانى عىراق و لورستان و خوزستان و خىستاننە پال خاكى خۇيان. لەھەمان كاتىشدا ئۆزبەكىيە كان دەستىيان گرت بەسەر ھەرات و مەشھەد و نىساپور و دەۋرى وىلايەتە كانى خۆرەلاتىشياندا، بۆيە خەلىفە تەھمەسابى يەكەم و ئىسماعىلى دووھەم و محەمەد خودابەندە لەنىۋى گىژاۋى مەملەئىتى ناوخۆيى لەسەر كورسى حوكمرانى دەستىيان كىزد بەرووبەرۈم بوونەۋە، بارەكەش تامردنى شا عەباسى يەكەم بەم شىۋەيە ماپەۋە.

شا عەباسى يەكەم بەناۋ ھۆزە كانى قىزلباشدا گەراۋ، ۋەك نازاۋ بوئىرتىك خۆي پىدەناساندن و لەھەمان كاتىشدا زۆر لىيان بەپارتىبوو، چونكە ھەر ئەۋان بوون بەھۆي كەمەنەتەۋايەتتە كان خۇيان بەھىز كىزد. بۆيە كورسى دەسلەت و خانەۋادەكەي لە بالادەستى ئەۋان رىزگار كىزد سوپايەكى بەناۋى لايەنگرانى شا پىكھىناۋ ئەۋانىش پىك ھاتىبون لە چەند ھەزار سەربازىك لەنىۋ ھۆزە كان ھەلىبىژاردىبون، بەتايىبەتى ھۆزى كەرەجىبە نەسپانىيە كان كەخۆبەخشانە لەرىزى سوپاكەيدا كارىيان دەكردو خىزمەتى تەۋاۋيان بە دەسلەتەكەي دەكردو راستەۋخۆش فەرمانە كانىيان لەۋ ۋەردەگرت، بەمەش پالپشتىيەكى زۆر گەۋرەي ۋەدەست ھىتا. لەبەرانبەرىشدا ژمارەيانى لەرىزە كانى سوپاكەيدا كەمدەكردەۋە، دەستبەردارى ئەۋ كەسانە دەبوو كەتەنھا بەفەرمانى سەرۋكە كانى خۇيان ھەلسوكەوتىيان دەكرد و لەجىگەي ئەۋاندا بەكىرگىراۋ و جاشى دادەمەزراند كەخۇيان و كورەكانىيان سەربازى پىيادەبوون. ھەرۋەھا ئەفسەرە كانىشيانى دادەمەزراندو ھەركاتىك بىۋىستبايە ئەۋا لاي دەدان و دەرى دەكردن، لەنىۋ ئەۋ پىۋانەي سوپاشدا زۆرەي حاكىمى وىلايەتە كان و فەرمانبەرە پايبەبەرزە كانى ھەلىبىژارد.

لەۋانەيە شا يەكەم كەس بوۋى كەۋا ھەستى بەۋە كىزدى بەھىچ شىۋەيەك ناتوانى لەچەند قۆلەۋە بىجەنگى، چونكە ناشكرايە لەسەرەرتاى دەستپىنكردنى ژيانى سىياسى ناشتەۋايەكى سەرشۆرانەي لەگەل عوسمانىيە كاندا نەنجامدا ئەۋىش بەمەبەستى ئەۋەي بوارى ئەۋەي ھەبى لەدژى ئۆزبەكىيە كاندا بىجەنگى، كەچى دۋاي ئەۋەي ھەرەشە كانى نەھىشتت دووبارە روۋى لەعوسمانىيە كان كىزدەۋە بۇ ئەۋەي لەدژياندا بىجەنگى. لەم پىناۋەشدا دەستى كىزد بەھىرش

مستوروی دوولتی سفولی

کردن و نهوه بوو تهو ریتز و نهیرهوان و شهروان و قارسی له ژیر ددهست دهره تیان و پاشان نازدربینجان و خوزستانی داگیر کرد و نینجا چووہ ناو به خداو موسل و دیار به کر. له ویش نهو سمرانه یه که ده بوایه سالانه بیدنه سولتانی عوسمانی کهم کرده وه بو سه د باری حریر.

پاشان شا دانی به سر خسلته تاینیه کهیدا گرت که رتیشاندهرتکی بی که موکوری تاینیه و له هه مان کاتیشدا پاریزه ری تاین و مه زه بی شیعه یه، نه وه بوو له خوراسان له مه شهه د مزگه وتیککی گه وه ی بینا کردو وهک شوین پیی و شتره که ی پیغه مبه ر (د.خ) پاریزگاری لی کرد. هه موو سالتیکیش بو موباره ک بابی ده هاته نه م شاره. تیرانیه کانیش له سه رده می نه ودا سالانه به رده نه وی ده چون و له جتگه ی مه که که له وی حه جیان ده کرد به مه به ستی نه وه ی زیری ولاته که یان نه به نه دهره وه ناچار نه بن پارده سمرانه بده نه عوسمانیه دوژمنه کانیان. له هه مان کاتیشدا شا ده چووہ نه جف و مه زاری نیمام عه لی خاوین ده کرده وه خزمه تی میوانه کانیشی ده کرد.

پاشان شا به سه رکه وتنه کانی له بواری سه ریازیدا پشت نه ستورویو به هویه وه توانی په یوه ندیه کی باش له گه ل نه وریه کاندسا سازیکا. کانتیکیش پورتو گالیه کان له که نداری عه ره بیدا رتگای هورمزیان بری کومپانیایه کی نینگلیزی له مؤسکو توانی په یوه ندیه کی بازرگانی له گه ل تیراندا که به روسیا وه گوزه ربکات پیکه تینا، نه و کاتش رووسیا به ته واوی له ده وریه ری گو ماوی رووباری قولگا بالاده ستبوو. نینگلیز له رتگه ی نه سترخان و ده ریای قه زوین و باکو و شه ره وانوه توانیان بینه ناو تیران، به لام له دوای شه ش گه شتی له مجوره و به هوی ناژاوه ی ناوخوی تیران و ترسی چه ته کان تیدی نه م کومپانیایه نینگلیزیه په یوه ندیه کانی پچراند.

له لایه کی دیکه شا له گه ل نه و گیان بازه نینگلیزانه ی هاتبوونه ناو تیران (نه نتونی و رو بیتر چیرلی) په یوه ندی سازبکات که نه وانیش بیست و پینج یا وه ریان له گه لندا بوو و له نیوانیشیاندا شاره زایه کی توپهاویژی شی تیدا بوو، هه ر هه مووشیان له خزمه تی شادا کاریان ده کرد. نه وه بوو تیرانیه کانیان فیری هونه ره سه ریازیه کان ده کرد و تیبیککی توپ هاو تیشیان پیکه تینا و سوپاکه شیان پرچک کرد، جگه له مه ش رو بیتر چیرلی خودی خوی

میسز ووی دهلان سفولی

به شداری جهنگی دژ به عوسمانییه کانی کرد. به سایه‌ی نهو راهینانانمو نهو پیتداویستییه سه‌ریازیانموه شا توانی به‌سه‌ر عوسمانییه کاندای سه‌رکه‌وی.

له‌به‌ر ناره‌زوی زوری بۆ گه‌وره‌کردنی سه‌رمایه‌که‌ی، شا ده‌ستی به‌سه‌ر بازرگانی حه‌ریردا گرت و نه‌م بابه‌ته گرانبه‌ها و گرنکه بۆ نه‌وه‌ی دووری له‌به‌خشینی نه‌و باجه گومرگیسه گه‌وره‌یه‌ی که عوسمانییه‌کان له‌به‌رانبه‌ر تیپه‌ریبونی کالاکانی ئیترانی به‌نیو خاکیاندا له‌سه‌ری دانا‌بوون، له‌ریگه‌ی که‌نداوی عه‌ره‌بیه‌وه هه‌ناردی ده‌کردن. بۆیه ناچاربوو که‌وا له‌هیندستان و به‌یارمه‌تی ئینگلیزه‌کان له‌دژی پورتوگالیه‌کان بجه‌نگی، تامنجی کۆمپانیای ئینگلیزی خۆره‌لائی هیندستانبوو تا کالاکا خوریسه‌کانی له‌خاکی ئیتران ساغبکاته‌وه. به‌مشیه‌ویه په‌یوه‌ندییه بازرگانیه‌کانی نیتوانیان له‌به‌نده‌ری جاسک دروستبوو و، نه‌م په‌یوه‌ندییه‌ش رووخانی بنکه‌ی هورمزی لیکه‌وته‌وه به‌ده‌ستی ئیترانیه‌کان. پاشان زۆر به‌خترایی هۆله‌ندییه‌کانیش له‌گه‌ل ئیتراندا جوجۆلی بازرگانیان ده‌ستپیکرد. شا له‌لایه‌ن خۆیه‌وه زۆر به‌چاوتیری مامه‌له‌ی له‌گه‌ل بازرگانه‌ نه‌وروپیه‌کاندا ده‌کرد. نه‌وه‌بوو په‌یره‌وه کردنی فه‌رمانه نایینییه‌کانیانی بۆ مسۆگه‌ر کردن و چه‌ندین پرد و خانیسی بۆ سازکردن.

هه‌رچه‌نده شا خه‌ریکی جه‌نگیکی زۆر بوو، به‌لام نه‌وه‌شی له‌بیرنه‌چوو که گرنگی ته‌واو به‌گه‌شه‌پیتدان و به‌ره‌وپیش‌چوون بدا، بۆیه ده‌ستی کرد به‌دروست کردنی چه‌ندین مه‌یدان و باخی گشتی و باله‌خانه‌ی به‌رزو کۆشک و مزگه‌وت.

نه‌گه‌ر مردن نه‌بووایه هه‌رگیز شا عه‌باسی یه‌که‌م له‌به‌رچاوان ون نه‌ده‌بوو، چونکه نه‌و به‌ته‌واوی جیگه‌ی خۆی له‌نیو دلێ خانه‌وادێ سه‌فه‌وییدا کردبۆوه. له‌به‌ر پارێزکاری توندو به‌رده‌وامی له‌جیاتی نه‌وه‌ی رایان بینه‌ی له‌سه‌ر هونه‌ره‌کانی جه‌نگ و به‌ری‌به‌بردن فه‌رمانییدا کوره‌کانی بکوژن و چاویان بکوژن و له‌گه‌ل تافه‌رتان و نیره‌موکاندا به‌ندیان بکه‌ن. نه‌وانیش هه‌ر له‌سه‌ره‌تای ته‌مه‌نیانه‌وه هه‌موو کاتی خۆیان له‌مه‌ی خواردنه‌وه‌و رابواردندا به‌سه‌ر ده‌برد.

به‌مشیه‌ویه چه‌ند پاشایه‌کی لاواز و بی‌توانا بوون به‌خواه‌نی عه‌رشێ سه‌فه‌ویی که نه‌وانیش سه‌فی شا و شا عه‌باسی دووه‌م و سلیمان شا و شا سوڵتان حوسین، له‌سه‌رده‌می نه‌وانیشدا پله‌ویایه کارگیریه‌ به‌رزه‌کان وه‌ک کالاکانی نیو بازار سه‌وداو مامه‌له‌یان پی‌ده‌کراو

مىژوون دوولتى سىزى

بەمىراتگىرىش كۆر لەباو كىيىبەود بۆى دەمايەود، لەلايەكى دىكەو مەوچەى ئەفسەرەكان بەهۆى نالەبارى بودجە و دەسبەسەرداگرتنى نەنجومەنى دارابى بۆ (بىت المال) و حاكمەكان و بەلئىندەرەكانى باج و سەرانهكان هەمىشە خەرىكى گەندەلى بوون و زۆرەسى ئەو پارەبوولانەى لەم بوارانەدا دەستيان دەكەوت دەچوونە گىرفانە تايبەتايەكان و تەنھا سى يەكى ئەو پارانە دەگەيشتنە گەنجىنەى دەولەت.

بەهۆى ئەمانەشەو يەكئىتى رىزى سوپاكەيان كە ستوندى دەولەت بوو شلۆقى تىكەوت و، لەولاشەو عوسمانىيەكان بە سەرزكايەتى سولتان مەرداى چوارەم هيرشيان هينايە سەر بەغداو دەستيان بەسەرداگرت، هەرەها هۆزەكانى ئۆزبەكەش سەرلەنوئ دەستيان كەردەو بەپەلاماردان و خۆراسانيان داگىر كەرد، بەو هۆيانەو بەرى سىياسىي لەولەتى پشت رووبار رووى لەلئىتى كەرد و ئەنجام لىكەلەلەشەو لىكەوتەو، هەرەها شازادە عومانىش تەوانى مەسقەت لەژىر دەسەلاتى پورتوگالىيەكان دەرههتتەت و بەردەوام هيرش و پەلامارى دەكەردە سەر بەندر و كەنارەوكانى ئىرانىي لەكەندارى عەرهيدا.

ئىرانىش لەم كاتوساتانەدا خۆى نامادە دەكەرد بۆ رووبەرووبوونەو يەكى گىرنگ كەمەترسى زۆرى خستبوو سەريان، ئا لەو كاتەى شا سولتان حوسىن كەنابانگى بەدلسۆزى دەركەربوو ناوەندو پەلو پاىە گىرنگەكانى دەولەتى دەبەخشىە پىوانى تايىنى و خەسارەكان، ئەوانەش بىگومان لەتايبەتەندىەكانى جەنگاوەران بوون، پاشان دوو نىردراوى رووسى گەيشتنە ئەسفەهان و رووسەكان خۆيان نامادە كەرد بۆ هيرش و پەلاماردانى ولەت. ئەفغانىە سونىەكانىش لەلايەن خۆيانەو شۆرشيان لەدژى دەسەلاتى سەفەوىي لەقەندەهار راگەياند و ئەم كەردەش پشيوى و ئالۆزىەكى زۆرى لەئىراندا لى كەوتەو.

ئاشكرابىە كە مىژووى سەفەوىيەكان پرىەتى لە مەملانىي توندو بىبەزەبىانەى نىو ئەندامانى خانەوادەكەيان و كار گەيشتە ئەوئى كۆر و براو ئەوئى خزمەكان بەناسانى بكوژرئىن و لەنابىرئىن و ئەم كارەشيان لەزۆرىە سەردەم و قۆناغەكانياندا هەر بەردەوامبوو، ئەم دياردەيش مۆركىكى بەرچاوى ئەو سەدەبىبوو و تەنانەت لەدەولەتى عوسمانىي و مەگۆلىش لەهيندستاندا بوونى هەبوو. لەهەندىك سەرچاوەى تايبەت بەم مىژووە ئەو بەرچاوى دەكەوى كەوا پاشا سەفەوىيەكان كارو كەردەوئى ئەوتۆيان ئەنجامداو هەرگىز لەگەل بنەماكانى

میٹرووی دوولتی سزولی

نایینی نیسلام ناگونجین، کاتیکیش باسیان لیوه کراوه هیچ لیدوانیکیان لهسەر نه داوه و وه کو خۆی به جییان هیشتووه.

ئهو لیکۆلینه وانهی به زمانی عه ره بی دهباره ی میژووی سه فه و بیسه کان هه ن ژماره یان زۆر که مه، بۆیه په رتوو کخانه ی عه ره ب پیویستی به خۆبندنه وه یه کی زانستیانه ی به رفراوان و گشتگیر هه یه تا به هۆیه وه چاره سه ری لایه نه کانی میژووی ئه م خانه واده یه بکات، چونکه رووداوه کانی نیو ئه م میژووه په یوه ندی به باری نیستاو پیشکه و تنه سیاسی هه یه، هه روه ها بۆ ئه وه ی نه وه کانی ناگاداری ته واوی گرنگی میژووی نیسلام بن و، چونکه نیستاشی له گه لدا بیت به شیوه یه کی گشتی کاریگری به سه ر روه تی موسولمانانه وه هه یه. له م لیکۆلینه وه یه مدا پشتم به چه ندین جوړ سه زچاوه به ستووه، که خۆبهنه ر ده توانی ده ستیان بخا.

به لام بۆ لایه نی سازکردنی بابه ته کان، وام به چاکزانی دابه شی سه ر هه شت به شیان بکه م:

- له به شی یه که مدا باسی لایه نی سیاسی نیترام کردووه به ر له دروسبوونی ده ولته تی سه فه ویی، که له سه ر ئه و خاکه دا زۆر تک له ولاتانی ئه وکات به درتژی میژوو جه ننگ و کیشه یان له سه ر کردووه، دواینه کانی شیان ده ولته ته کانی ته یوووری و قه ره قوینلوو و ئالاق قوینلوو بوون، به هۆی ئه مانه شه وه ولاته که به شبه ش کرا و دوو چاری چه ندین کاری و ترانکاری و خاپوور کردنه وه بوو، بۆیه هه میسه نیترانیه کان به ئومیدی ئه وه بوون که سیك په یدابیی له م نه هه مه تییه یان رزگار بکات و ولاته که یان یه کبخاته وه.

- له به شی دووه میشدا تیشکم خستۆته سه ر سه ره لدان و سه رفرازی خانه واده ی سه فه ویی. ئه م خانه واده یه له ته رده ییلی تازه ری بجان سه ر یان هه لداو ئه وان سه ر به خانه واده ی شیخ سه فه دین نیسحاقن که یه کیک بوو له سو فیه کانی مه زه بی نیمام شافعی و شیخه کانی شیان تابه ته ندیان له رنیشاندان و وتار خویینی نایینی وه رگرتبوو. به لام به هۆی ئه و باره سیاسی و نایینه ی بالی به سه ر ولاتدا کیشابوو ئه م خانه واده یه له سه ر ده ستی یه کیک له شیخه کانیان که ئه ویش شیخ جونید بوو هه لگه رانه وه هاتنه سه ر مه زه بی شیعی دوازه مه زه بیی. ئه م خانه واده یه ش به سه رشانی

سیژووئی زوولئی سرفوئی

هۆزه تورکمانه کانی نیسو دۆله کانی ئەنادۆلهوه گه شه یانسه ند و سه ریان هه لداو نایانگیان ده رکرد .

- ههروهه ها به شی سییه مم بو لیکنۆلینه وه له دامه زرینه ری ده ولته تی سه فه ویی شا نیسماعیلی یه که م ته رخانکردو تیایدا شه وه ولانه م روونکرده وه که دابووی بو دامه زراندن و فراوانکردنی ده ولته ته که ی، له لایه کی دیکه ش باسی شه وه په یوه ندیانه م کردووه له گه ل دراوسێکانی وه ک: ئۆزه که کان له لای خۆره لات و عوسمانیه کان له لای خۆراوا که به وه ناسرابوو به هۆی مه زه بایه تییه وه دوژمنایه تی ده کردن و هه رده م شا له هه ولئی فراوانکردنی ولته که یدا بوو. له لایه کی دیکه وه په یوه ندیسه کانی شا له گه ل نه وروپیه کاندایه تنه ها له چوارچیه ی شه وه دابوو که نه وروپیه کان قایل بکات له دژی دوژمنه کانی یارمه تی به دن.

- به شی چواره میشی لیستیکی له خۆگرتوه و پیکهاتوه له رووداوه کانی میژووی سه فه ویی شه ویش له سه رده می سی که سایه تی که یه ک له دوای یه ک حوکه می ده ولته که یان به ده سه ته وه گرتوه: ته هه ماسی یه که م و نیسماعیلی دووه م و مه مه دی خودابه نده . شایانی باسه له سه رده می شه واندایه پشویه کی سیاسی زۆر به رفراوان له میژووی سه فه وییه کاندایه دروستبوو، شه ویش به هۆی شه و مللانییه تی بو گرتنه ده ستی ده سه لات هاتنه ئاراوه، له پیتناویشیدا هه ولئی له ناوبردنی سه رجه م رکابه ره کانیان له خانه واده ی ده سه لاتدار ده دا. له راستیشدا شه و پاشایانه شیوازی ناسایی خۆیان، شه وه ی که دامه زرینه ره که یان داینا بوو ده گرت به بو سازدانی په یوه ندیسه کانیان له گه ل دراوسی موسولمانه سونیه کان و نه وروپیه کان.

- له به شی پینجه میشتا په رده م له سه ر باری ناوخۆی ده ولته تی سه فه ویی له سه رده می ده سه لاتداریتی شا عه باسی یه که م له ئارادا بوو لاداوه، شه ویش تایه ت بوو به له ناوبردن و دامرکانه وه ی شه و بزوتنه وه شۆر شگێریانیه ی له دژی ده سه لاته که یدا به ریا ده کران، بیگومان شه و ده ولته ته ش گه وهره ترین ده ولته تی ناوچه که بوو له رووی ده زگای سه ربازی و بواری بیناسازی مه ده نی. که چی شه و شایه به وه نایانگی ده رکردبوو که له رووی مه زه بیه وه سه رسه خت و زۆرداره و جاری واش هه بووه له پیتناو نه هیشته نی

میسژووی دوولتی سرفولی

دهسلاتی دوروبه رده کھی زۆریه ی خه لکی نزیکی خۆی له خانه واده ی سه فوه ییه کان کوشتوو ده یا چاوی ده رهیتان، تا کهس نه توانی رکابه ری بکات. به مهش توانی خانه واده کھی له پیاری به توانا دامالی، نهوانه ی که توانای به ریوه برنی ده سلاتیان هه یه و بۆیان هه یه له دواریژدا بینه جیتشین.

- ههروهه له بهشی شه شه مده تیشکم خستۆته سه ر ئاستی په یوه ندییه کانی ده ره وه له سه رده می شا عه باسی یه که م، نه ویش له بواری په یوه ندییه کانی له گه ل جیهانی نیسلامی و نۆزبه که کان و عوسمانیه کان و مه گۆله کانی هیندستان که به که لله ره قتی و دوژمنکاری ناشکرا ناوبانگیان ده رکردبوو. نه و به بو شا له م ململاتییه ی له گه ل جیهانی نیسلامیدا به سه رکه وتوویی هاته ده ره وه، که توانی ده ستبگری به سه ر خۆراسان و چند به شیککی خاکی نه فغانستان و قهندههار و نازه ریجان و عیراق و دیاربه کر، ههروهه چند به شیککی له که نداوی عه ره بی وه ک دورگه ی هورمز و به حره یین. جگه له مانهش ناره زووی دوژمنکارانه ی به رامبه ر عوسمانیه کان و دلنه وایی کردنی دۆسته کانی له نه وروپا پالی پیوه نا کار کرده ی ته وتۆ نه نجام بدات که به ته واری دژی به برنامه کانی نایینی نیسلام بوون، وه ک به شداری پیکردنی گاره کان له جه ژنه کانی موسلمانان و خوارنده وه ی مه ی ته ناهت له مانگی ره مه زانیشدا، ههروهه دروستکردنی کلێسا.

- له بهشی حه وته میشدا باسی په یوه ندییه کانی ده ره وه ی شا عه باسی یه که مم کردوو له گه ل جیهانی نه وروپی، له وانیه نه و کرانه وه یه به رامبه ر به ولاتیانی نه وروپا و نیسپانیا و پورتوگال و نینگلته راو هۆله نداو کۆمپانیای نینگلیزی خۆره لاتی هیندستان له پیتا و به دیه پیتانی ناماچه دوولایه نه کان سه رنجرا کیتشی. وه ک هاوپه یانی سیاسی له گه ل نه وروپیه کان له دژی ده ولته ی عوسمانی و ئالوگۆری بازارگانی. له راستیشدا هاوپه یانیتیه سیاسییه که سه ری نه گرت، چونکه نه وروپیه کان ته نه ا چاویان له وه بوو سوود له بازارگانیه کانی حه ریری ئیرانی وه برگرن، نه ویش له به ره وه ی پیوستی زۆریان پی هه بوو، له لایه کی دیکهش بۆ ساغکردنه وه ی کالاً خوریه کانیا ن له بازاره کانی ئیراندا. به کرده نیش شا زۆر به په رۆشه وه بوو بۆ هاوپه یانیتیه ی به هه رنرخیکه ی له گه ل نه وروپیه کاند سازیددا، به لām ریکه وتنه بازارگانیه کانی نیوانیان واده هاته به رچا و

میشروونی دودلنی سفوونی

که له نیتوان دوو دهولته تی واین یه کیتکیان به هیتر و نهویدیکه شیان لاوازیسی. له هه مان کاتیشدا ناوچه ی که نداوی عه ره بیسی خسته ی نیر بازنه ی مملانیسی ولاته داگیر که ره کانی جیهان، نهوانه ی هه میسه له پیتناو داگیر کردنی جیهان و به تالان بردنی سه روسامانه که ی له کیشه دابوون، که چی نیران خودی خوشی دوو چاری نهو تالان و برۆیه ی داگیر کاره کان هات.

- له به شی هه شته میدا باسی لیکترازان و له ناوچوونی دهولته تی سه فویم کردووه که هه موو بنه ماکانی مان و بوونی خۆی و به رده وامی به هۆی که له که بوونی هه له و زیاده ره هویه کان و هه لسو که وته نامه ستولانه کانیان له ده ستدابوو که به دریشایی ماوه ی حوکمرانی خانه واده کیان به ده ستیان هینابوو. نهو هبوو نه فغانه کان له لای قهنده هاره وه به ره و خوراسان پیشره ویان کردو داگیران کردو چوونه ناو نیرانه وه. له نه فغانستانیشدا سی که سایه تی سه ریان هه لدا و به ده ستیی نهوان سه فویمه کان ده سه لاتیان به کوتاهات: شازاده نهویس و کوره که ی شازاده مه حمود و شازاده نه شرف و، پاشان نادرشا نه فشاری که دامه زرتنه ری دهولته تی نه فشاریه له دوا ی رووخانی دهولته تی سه فویمی دهولته ته که ی خۆی دامه زراند.

منیش دلنیام له وه ی که وا خوینهر خوشیی و سوودو قازانجیکی زور له م لیکولینه وه یه ده بیسی، ههروه ها به ته واویش هه ست به وه دکات که چون بابه تیانه باس له رووداوه کان کراو.

داواکارم له خودای میهره بان

که خوینهرانی به پریری موسولمان سوود له م هه ولهم ببین

دانه ر

بهشی یه کهم

باری سیاسی ئیران^(۱) پییش سهرهه‌لدانی دهوله‌تی سه‌فه‌وی

سهره‌تایه‌ک:

به‌له‌وی ده‌ست به‌لیک‌کولینه‌وه‌ی میژووی سه‌فه‌وییه‌کان بکه‌ین، پیوسته کورته‌یه‌ک له‌باره‌ی سروشت و سیاسه‌تی نه‌و ولاته بزاین، تا بتوانین ده‌ک به‌هه‌موو زانیاریه‌کان به‌ر له‌دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی سه‌فه‌وییه‌کان بکه‌ین. له‌راستیدا نه‌و ره‌گ و ریشالانه‌ی هۆکاری سه‌ره‌کی بوون بۆ بزوتنه‌وه‌ی پیشکه‌وتنی میژووی، بریتی بو له‌ره‌خسانی سوار بۆ سه‌فه‌وییه‌کان تا ده‌وله‌تیک بۆخۆیان سازبکه‌ن و له‌سه‌ر به‌رژه‌وه‌ندی هاسیتکانیشیان سنوری ده‌سه‌لاتی خۆیان ده‌وله‌مه‌ندو فراوان بکات.

باری سروشتی:

له‌لای خۆره‌لاته‌وه ئیران و پاشان عیراق دیت، له‌لای خۆره‌لاتیشه‌وه کۆتاییه‌که‌ی به‌هه‌ریمی خۆره‌لاتی خوارووی کۆن دیت، که‌ته‌ویش کاریگه‌رییه‌کی گه‌وره‌ی هه‌بوو له‌میژوو و شارستانیه‌تیه‌که‌یدا، چونکه ده‌که‌وتیه سه‌ر ریگای نیتوان خۆره‌لاتی خواروو و هه‌ریمی ده‌ریای سپی ناوه‌راست.

ده‌وله‌تی سه‌فه‌وییه‌کان له‌ئیران پیکهاتبوو له‌ئیران و نه‌فغانستان و هه‌ریمی بلوچستان، له‌رووی جوگرافیای سروشتیه‌وه، به‌رزاییه‌کانی ئیران له‌نه‌رمینیا له‌لای خۆراواو بسامیر له‌لای خۆره‌لات ده‌ست پیده‌کات و به‌ره‌و ئیران هه‌لده‌کشی.

^۱ -رشی ئیران له‌ناوی نه‌ته‌وه تاریه‌کانه‌وه سازبووه که‌له‌میژووی کۆندا به‌ره‌و نه‌وی کۆچیان کردووه و له‌ناویشدا به‌وشی نایریانا ناری هاتووه واته‌ نیشتمانی تاریه‌کان، نهم ناوه‌ش له‌سه‌رده‌می تیسلامدا به‌کار نه‌هاتووه، به‌لکه‌ ناری فارس بۆ نیرانی کۆن به‌کارهاتووه.

میتھووی دۆلەتی سەفولنی

ئەویش بەگشتی شتوویەکی سیگۆشەیی دروستدەکات کە لە پێدەشتە نزمەکانی نێوان کەنداوی عەرەبی لە خواروو و دەریای قەزوین و دەشتی تورکمانەکان لە باکور پێکدەیت و ھەروەھا چیاکانی ئەو ناوچانەش زالە بە سەریداو زنجیرە یەک چیا ی پێدا تێدەپەریت کە تێیدا چەندین رێپرەو ھەن کە لێیانەو دە چنە ناو نێران و، لە ناو دەراستیشدا نزم دەبیتهو:

- چیا ی زاگروۆس لە خۆراواوە بە شتوویەکی ھاوتەریبی لە باکوری خۆراواوە بەرەو خوارووی خۆرەلات درێژ دەبیتهو، چەندین شیو و دۆلی گەورە لێکیان جیا دەکاتەو.

- چیا ی ئەلبرز لە باکور، دەروانیته سەر کەنارەکانی خوارووی دەریای قەزوین و بەلای خۆرەلاتیشەو ھەلدەکشی تادەگاتە بەرزاییەکانی ئالاداغ کە ئەویش لە باکوردا بە چیا ی کوبیت دەگا، لەلای خۆرەلاتیشەو بەر دەوام ھەلدەکشی تا دەگاتە بەرزاییەکانی خاکی ئەفغانستان و زنجیرە چیا ی ھیندۆکش کە ئەویش دەروانیته سەر پێدەشتەکانی تورکستان، لەلای خۆراواشەو بەرەو نازەریجان ھەلدەکشی لەوێ کۆتایی پێدی و لە ناو دەراستی ئەو ناوچە یەشدا دەریاچە ی سوێراوی ئورمیە ھەیە. لەوانە یە قەرەباغترین ناوچە بی ئەنێران چونکە لەلای باکوری خۆراواو باکورو باکوری خۆرەلاتەو خەلک بەناسانی دەتوانن بیگەنی و ھیچ کارگەریەکی گەورەشی لە میتھووی ولاتدا نییە.

- چیاکانی خۆراسان لە خۆرەلات، کە بەرزەکیان کەمە و تێپەرپوون تیاپاندا ئاسانە، بە دەروازە ی دوو دەنری لە چوونە ناو دەوی نێران.

- چیا ی مەکران لە خواروو، دەروانیته سەر دەشتەکانی عیراق و کەنداوی عەرەبی.

بەشی ناو دەراستی خا کە کەشی پێکھاتوو لە بیابان، ئەویش دابەشی دوو دەکری:

- یە کەم: باکور، پێکھاتوو لە نشیو قوراویە خۆیاو کەکان و ژیا نی تیدا نییە.

- دوو دەم: باشور، پێکھاتوو لە ناوچە یەکی وشک، ئەویش ژیا نی تیدا نییە.

ناشکراشە ھا تووچۆی نێرانییەکان لە سەدە کۆنەکانەو ھەر لە دەووروبەری پێدەشت و ئەو دۆلانی دە بوو کە کۆمەلێک بەرزایی لە دەرەو دەوری داو.

میسز وون دهلته تی سرفون

داگیر کرد، له دواییشدا زهردهشت نایینی مه جوسی دامه زرانند و ریساکانیشی بریتسی بوون له بنچینه کانی مملانیی ته زهلی نیوان چاکه و خراپه.

تیرانیش ههروه کو ناوچه کانی دیکه ی خوره لاتی ناوین دوو چاری داگیر کاری ته سکه ندهری مه کدونی هاته وه، نه ویش له دوای مردنی خوی نیمپراتوریه ته که ی له نیوان سه رکرده کاندا دابه شکرا و پاشان دهلته تی سه لجوقی له سالی ۳۱۰ پیش زاین دهمه زرا، هم دهلته ته شه له دوای مردنی شا نه نتیخوسی سیهم له خوراوی تیران له سالی ۱۸۷ ی پیش زاین له ناوچوو، دهلته تی پاری ناگرپه رست (مه جوسی) دامه زرا، به لام دهلته تی ساسانی دوایین دهلته ت بوو که بهر له هاتنی ئیسلام دامه زرابوو و موسولمانه کان له ناویان برد. نایینی ئیسلام زور به خیرایی له تیراندا بلا و بسووه وه و له سه رده می عه باسیه کاندا شارستانیه تینکی بهر چاوی تیدا دامه زرانند.

به هوی لاوازی خه لیفه کانی عه باسی که له سه ده ی سیی کۆچییه وه به روونی بهر چاوه کوت، دهلته تی عه باسی دوو چاری لیکترازانی زور توند بووه وه، ئینجا دهلته جیاخاوزه کانی وه که دهلته تی تاهیری و سه فاربی و سامانی و بریهیی و سه لجوقیه کان دامه زران، بیگومان ته مانه بهر له په لاماره کانی مه گۆل بوو له سه ده ی هه وته می کۆچی (سیانزه هه می زاینی) و، ئینجا که وته ژیر چه پۆکی بیبه زه بیانه و دورژمنکارانه یان که نه وان بته رستبوون و دورژمنی سه سه ختی موسولمانان و ئیسلام بوون، پاشان نه وان به موسولمان، ئینجا ورده ورده تیرانیه کان جیپی خویان له ژیر حوکمی ئیلخانه کانی مه گۆلیدا بوخویان کرده وه.

کاتیکیش ئیلخانه کان لاوازیبوون ولات دوو چاری په لاماریکی توندی مه گۆله تورکه کان به سه رکرده ته تی ته میور له نگ بووه وه و له سالی (۱۳۶۹ز) دهستی به سه رداگرت، نه وه دهلته ته ی دروستی کرد پیکهاتبوو له زورینه ی نه و تورکانه ی سه ر به شارستانیه تی تیران بوون، به لام زوری نه خایاند له دوای مردی ته میور له نگ نه دهلته تانه به خیرایی لیکترازان و باری سیاسی تیران به ره و خراپتر چوو:

- مملانیی خانه واده یی له نیوان جینشینه کان، دووبه ره کی و پشیوی بالی به سه ر ولاندا کتشا.

سىمپوزىي دەۋلەت سىزۋى

- مەملەتتى نىۋان ھۆزە توركمانەكان بەتايىبەتتى ھەردوو ھۆزى قەرە قوينلۇو و ئالاق قوينلۇو.
- ھىزى ئۆزبەكەكان لە ناۋچەكانى پىشت رووبار^(۲) چىردەبىتتەۋە، لەۋىشەۋە بەرەو خۇراۋا ھەلكشان.

ھەلۋەشانەۋەى ئىمپىراتۇرىيە تى تەيموورىيى:

ئىمپىراتۇرىيەتەكەى تەيموورلەنگ زىر فراۋانبوو و لەدۋاى مردنى خۆى بەجىنى ھىشت، بەلام ئەم بەرفراۋانىيە گەۋرەيە ھىچ كارگەرىيەكى نەبوو لەسەر بەردەۋامىي، چونكە دووچارى چەندىن مەملەتتى خانەۋادەيى بسوۋەۋە، بەمەش ھىز و يەكىتتى رىزەكانى لەدەستدا و تەنھا ۱۵۰ ساڭ مایەۋە (۱۴۰۵-۱۵۰۷ك)، بەر لەمردنىش تەيموورلەنگ كورپو نەۋەكانى كىردەسوۋە بەرپىرسى وىلايەتە جۆرەجۆرەكان و ھەر يەكىك لەۋان ھەرىمىكى لەبەردەستدا بوو ھەۋلى دەدا لەسەر بەرژەۋەندى ئەۋانى دىكە مولك و سامانەكى زىاد بىكات.

كاتتىكىش تەيموورلەنگ مرد مىران شا حاكىمى ئازەربەيجان و عىراق و دوورگەى فوراتىبەبوو، بەلام شاروخ حاكىمى خۇراسان و ھەرات و پىرەمەدى كورپى جىھانگىرىش حاكىمى غەزەنە و باپىرىشى كىردى بەجىنشىنى خۆى، ئۆلۈغ بەگى كورى شاروخىش حاكىمى توركستان و پىشت رووبار و، ئىبراھىم سولتانى براشى حاكىمى بەلخ و لورستان و فارس بوو. لەنەنجامى ئەو شەرو ئاشوۋبانەى لەنىۋانىاندا ھەلگىرسا مىراتەكە ھەموۋى لەنىۋان مىران شاو شاروخ گىرىخوارد، ئەۋەبوو يەكەمىان لەگەل كورپەكانى بەكرو عومەر شىخ عەلى و ئىرانى خۇراۋو عىراق و دوورگەى فوراتىبەۋە ئەرران و كەرەج و ئەرمىنىيەى بەركەوت و شاروخىش خۇراسان و ھەرات و پىشت رووبارى كەۋتە زىردەست.

بەگۈرەى ۋەسىيەتنامەكەى تەيموورلەنگ پىرەمەد حاكىمى شەرىى بوو، بەلام مىرەكانى شارى ئۆتتار مىرزا خەلىلى كورپى مىران شايان ھەلبۇئارد بۇ حوكمرانى ولاتى

^۲ - مەبەت نەۋە ولاتىبە كەدەكەۋىتتە پىشت رووبارى جىخۇن لەخۇراسان.

میسزوی دہولہ تی سرفولی

پشت رووبارہ کان و تورکستان، له (۶ تازار ۰۵ ۱۴) لہسەر تهختی پاشایه تی دانیشست، هممووشیان وایان به بیردا دههات که لهسەر حسابی چین ولاته که میان فراوان دهکات و دهولہ مهنیدیان دهکات، که نه مهش پرۆژهی ته میور له ننگ بوو، به لآم نهو هه رگیز شایانی نهو لیپرسراویتییه نه بوو که خستبوویانه هه رسانی.

له راستیشدا میرزا محمهد توشی چهن دین کیشهو گرفت هات، چهن دیک له میره کان له بهر ناله باری هه لسوکه وتی له ژیر فرمانی هاتنه دهه، له لایه کی دیکه شهوه فشاری زۆری له لایه ن شاروخی مامیه وه بو هات به مه بهستی له دهست دهرهینانی سامان و دهسکه وته کانی ولاتی پشت رووبارده، چونکه له دوای مردنی ته میور له ننگ نهو دهستی به سهردا گرتبوو، به لآم توانی مامی به وه قایل بکات که به نده فرمانیه تی و به شیک کی له گه نجینه کانی ته میور له نگیشی دایه و پاشان کردی به حاکمی ولاتی پشت رووبار و گه رایه وه بو خۆراسان، ههروه ها له لایه ن پیر محمه دیشه وه فشاری بو هات که نه ویش چاری ته ماعی بریبوه تهختی پاشایه تی و هه رچه ن دیکش هه ولیدا بو له ناوبردنی به لآم بیسوود بوو و هه وله کانی سهریان نه گرت. کاتیکش خه ریکی دروسکردنی سوپا بوو بو رووبه رووبونه وهی که چی له (۶ ۰۵ ۱۴) به دهستی یه کیک له سهر کرده کانی خۆی تیرۆرکرا.

پاشان له لایه ن یه کیک له شازاده کانه وه میرزا خلیل لادراو خرایه زیندانه وه، له ولاشه وه حاکمی که شغهر دهستی به سهر ولاتی پشت رووباردا گرت، بۆیه شاروخ ناچار بوو بچیتته نهوی و هه ولیدا باره شله ژاوه که نارام بکاته وه، نه وه بوو میرزا خه لیلی نازاد کردو کردیه حاکمی رهیی و فرمانی پیکرد که وا ده سه سهر عیرا قدا بگرت، به لآم نهو هه ر له رهیی به دهستی یه کیک له فرمان به ره کانی خۆی له (۴ تشرینی یه که م ۱۱ ۱۴) کوزراو شاروخیش ئولوغ به گی کوری له جیدانا.

به شی لای خۆراوای ئیمپراتۆریه تی ته میور له ننگ که له ژیر فرمانه وه ای میرانشا بوو دوو چاری پشتیوی و شله ژان هات، چونکه میرانشا میتشکی نه خوش کهوت و هیزی به رتیه بردنی کاروباره گشتیه کانیشی تا دههات لاوازتر ده بوو، بۆیه هه ردوو کوره که ی نه بابه کر و عومه ر شیخ هاو کاریان ده کرد له به رتیه بردنی ولات، له به رنه وه ی هی دوو مه یان له رووی کاروباره گشتیه کانه وه شاره زاتربوو، نه م توانیه وای لی کرد چاو

میسژووی دهلانی سه فوولی

بهریته دهسلات و براكهشی خسته زیندانی سولتانییهوه، بهلام میرانشا هسلات و چووه خوراسان، كهچی له شه رینكدا له گهل قهره یوسفی سه رۆكی قهره قوینلوو و له مملاتی بی دهسبه سرداگرتنی نازه ره بیجان له (۲۱ نیسان ۱۴۰۸ز) كوژرا، دانیشتوانی ته ورزیش بانگهیشتی نه بابه کریان كرد كه نهوكاته له زیندان هه لاتبوو و كردیانه حاكمی خویمان. ئینجا عومهر شیخ عهلی مامیشی توره بوو و شه ری له گهلدا كردو بریندارینداری كرد و پاشان ههر به هۆی نهو برینه وه گیانی له (نایار ۱۴۰۷ز) له دهستدا و له هه مان كاتیشدا نه بویه كری برای له گهل قهره یوسفی توركمانی له كرمان روویه روو بووه وه له ویش وه درنراو شكستی خوارد و له هه مان سالدا نهویش كوژرا. به مشیویه کوتایی به ژیانی میرانشا و ههر دوو كوره كهی نه بابه كر و عومهر شیخ پاشان وهك باسمان كرد میرزا خهلیل هات.

له دواییدا شاروخ گیربخواردبوو به دهست یاخیبوونی برازاكانی و دوژمنایهتی قهره یوسف و كوره كانی تا ناچاربوو چۆكی پیدادان. ئینجا باره سیاسی كهی له بهر ژه وه ندی نهو دابوو و یارمه تیدری بوو بو فراوان كردنی ولاته كهی. له سالی (۸۱۷ك- ۱۴۱۴ز) دهستی گرت به سه ر جهران و مازهنده ران و ههروه ها له دوای دووسال كرمانیشی داگیر كردو له ژیر دهسلاتی سولتان نهویسی كوری میر نهیدیکۆ برالاسی ده رهیتنا، به مشیویه بهر دهوام له فراوان كردن یا به شهرو كوشتار یاخو به هاوپه میانیتهی تاكو له (۸۲۳ك- ۱۴۲۰ز) توانی دهسبه سه ر به شی خۆره لاتی ئیمپراتۆریه تی ته یموور له نگدا بگری كه جگه له ناوه راستی عیراق و نازه ره بیجان له ولاتی پشت رووبارو جهران و سیستان و باشووری ئیران پیکهاتبوو و، له دواییدا جینشینی ته یموور له نگیشی كوشت.

له ولاشه وه شاروخ له دژی ویسته كانی قهره یوسفی توركمانی و كوره كانی وهستا، كه نیازی دروست كردنی ئیماره تیکیان هه بوو له نازه ره بیجان. له راستیشدا قهره قوینلووه كان ماوهی چه نندین سال هه ره شهیه کی جدیان بو ئیمپراتۆریه تی ته یموور له نگ ساز كردبوو، بۆیه شاروخ هه ولیدا كیشه كه له گهل قهره یوسف به ناشتیانه یه كلابكاته وه، به لام له مه دا سه رنه كهوت، نهوكاته هیچی به دهسته وه نه ما ته نها چاره سه ری سه ربازی نه بی. نهو هه بوو سی هیرشی سه ربازی له (۸۲۳ك- ۱۴۲۰ز) و (۸۳۲ك- ۱۴۲۹ز) و (۸۳۸ك- ۱۴۳۴ز)

میژووی دوولتی سرفوین

بۆ کردو له کووتایشدا توانی هۆزی قهره قوینلوو ملکه چ بکات، جیهانشای کوری قهره یوسف هاته ژیر فرمانی و کردی به حاکمی نازه ریتجان، به لام نه سکهندهری برای هه لات و قهره یوسفی باوکیشیان له په لاماری یه که میی شاروخدا کوژرا.

دوای له ناوبردنێ قهره قوینلوو، شاروخ هیچ هیرشینکی گرنگی دیکهی بۆ هیچ شورتینک نه بمانه دا، رویی له بنیاتنان و ناوه دانکردنه وه کرد و هه ولیدا په یوه ندیسه دوستانه تیه کانی له گه ل دراوستیکاندا بپاریزیت، به تابه تی هیندستان و چین و تبت، له (۲۵/زی الحجه ۸۵۰ ک- ۱۳ تا زاری ۱۴۴۷ ز) له دوای ژیانیکی پر له خه بات و تیکۆشان له پیتاو گیرانه وه یه کیتی ریزه کانی مهمله که تی باوکی و به دیهیتانی سه قامگیری تیتیداو رزگار کردنی له لیکترزانی سیاسی و کۆمه لایه تی که سالانیک بوو هر له سه رده می دوای مردنی ته یووور له نگ پتوهی ده نالاند، له رهی کۆچی دوایی کرد. شه پیاوه به یه کیک له حاکمه هه ره لیهاتوه کانی ئیران داده نریت. ناویانگیشی به نایسپهروه ری و له خواترسی و دادپهروه ری و دهسکراوه یی ده رکردبوو، زانستیشی زۆر خۆش ده ویست، هه میسه هانی قوتاییانی ده دا که بخوینن و فیرین، گرنگی به هونه ریش ده دا، زۆریک له شوینه روخواه کانی سه رده می جهنگه کان ساز و ئاوه دانکرده وه، قه لایه کیشی له سه ر روویاری هه نده وان دروستکرد، داوای له سه رجه م بریکاره کانی کرد له هه ریمه کانیاندا بینا و باله خانه سازیکه ن. ئیتتاشی له گه لدا بی جی په نجهی هه رماوه، له هه مووشیان گرنگتر: قوتابخانه ی هه رات و قوتابخانه ی مه شهه دن که تانیستاش ناوی نه وانی هه لگرتوو. شاروخ شاعیر و خۆشنووس بوو، هه رات له سه رده می نه ودا بووه ناوه ندیک بۆ کۆکردنه وه ی شاعیران و زانایان و نه دییان و خۆشنووسان و شیوه کاران، په رتوکه خانه یه کی گه موره شی دامه زراندا، له سه رده می نه ویشدا باشترین په رتووکی میژووی فارسی نووسران.

به لام ده وله تی ته یوووری له دوای مردنی شاروخ دووچاری چه ندین کیشه و مملانی تی خانه واده یی تووندو دریزخایه ن بووه وه که زۆر به خیرایی هه لوه شایه وه و کۆتایی پتهات. له راستیدا شاروخ کیشه ی جینشینی خۆی چاره سه رنه کرد، به لام ناشکرابوو نه وکاته که محمه مد جوکی کوری که حاکمی به له خ بوو له لا له هه مووان باشتر بوو بۆ خه لافه ت،

میسز ووی دوولتی سرفولی

بهلام نهم کورپه سی سال بهر له مردنی باوکی کۆچی دوایی کرد. کهچی جهوه ره شادناغای هاوسه ری شاروخ به نهیینه وه پشتیوانی له عه لائی کورپی بایستقه ری کورپی شاروخ ده کرد. زانراویشه که نهم خانمه همیشه خه ریکی سیاسه تی دووفاقه بی بوو کهچی شاروخ له کۆتاییه کانی سالائی حوکمرانی گرنگی زۆری به عه بدولله تیفی کورپی نۆلۆغ به گ ده دا، چونکه به لایه وه نهو خاوه نی کۆمه لیک سیفاتی سه رکرده ی سه ریازی بوو، بۆیه له گه ل هه ردوو وه زیره که ی خۆی غه یاسه دین پیره مه دی خوافی و خواجه شه مه دینی سه منانی ناردییه هه رات و له (۸۴۵ک-۱۴۴۱ان) کردیه حاکی نه وی.

نهم دوو وه زیره له پینا و وه ده سه ته یانی ته ختی پاشایه تی له دوای مردنی شاروخ پشتگیرییان له عه بدولله تیف کرد، بهلام جهوه ره شادناغا هانی هه ندیک له شازاده کانیدا تا پشتیوانی له عه لا بکه ن که نه و کاته حاکی هه رات بوو بۆ گرتنه ده سته ده سله ات له دوای مردنی باپیری، عه بدولله تیفی قایل کرد پله ی سه رۆکی سوپا وه رگری. پاشان عه بدولله تیف نامه یه کی بۆ باوکی ناردو تیایدا باسی نهو گۆرانکاریانه ی بۆ کرد که له دوای مردنی شاروخ وه هاتبوونه ئاراهه، به په له خۆی گه یانده خۆراسان تا کو کیشه کان بۆ به رژه وه نندی خۆی یه کلابکاته وه. له روویاری جیحۆن په ریه وه ده سته به سه ر به لندا گرت و له سه مه رقه ند مایه وه، هه وله کانی میر نه بیبه کری کورپی محمه دی کورپی جوکی بۆ ده سه سه ردا گرتنی ته ختی پاشایه تی پوکانده وه، تاوانی خیانه تکاریشی دایه پال و هه ر له سه مه رقه نیدیش کوشتی و له ناوی برد. کاتیکیش عه لا به مه ی زانی عه بدولله تیفی قۆلبه ست کرد و خسته ی زیندانه وه، بۆیه نۆلۆغ به گ ناچار بوو کیشه که به گفترگو چاره سه ربکات و له نه نجامدا بریاردا عه لای هه ر به حاکی هه رات بینه سه وه له به رانبه ریشدا عه بدولله تیف نازاد بکری و، پاشان نه ویش گه رایه وه سه مه رقه ند.

جاریکی دیکه مملانی نیوان نۆلۆغ به گ و عه لای له پیناوی ده سله ات ده سته پیکرده وه، سه رکه وتنه که ش بۆ به رژه وه نندی نۆلۆغ به گ بوو له (۸۵۲ک-۱۴۴۸ک) و مه شه ده دی خسته ژیر ده سه لائی خۆی و له هه مان کاتیشدا کوره که ی چوه ناو هه راته وه نه ویشی داگیر کرد، نهم به رفراوان بوونه ی ده سه لاتیان رینگه خۆشکه ربوو بۆ

میسزوی دوولتی سفولی

مملاتی له گه لدا کردو چاوی بریبووو خوراسان و سه رجه م خاکی تیران، کهچی لهو جهنگه دا شکستی خوارد و بۆ لای نه بوخیر هه لات و داوای یارمه تی لیکرد، ئینجا له سالی ۱۴۵۱ز دا هیرش هیئا بۆ سه مهرقه ند و دهستی به سه رداگرت و عه بدوللانی کوشت و بوو به حاکی شهوی، به مه شه وه نه وه ستا به لکو به یارمه تی سه رکرده ته میوریه کانی هه رات و غه زنه و کابۆل و سیستان و خوارزم دهستی کرد به فراوانکردنی زهویه کانی و جه وه ر شادناغای هاوسه ری شاروخی له (۳۱ته موزی ۱۴۵۷ز) دا کوشت له بهر شهوی کهوا ریگری لیکرد و له پاشاندا ده سه لاتی به سه ر ته واوی ولاتی پشت رووباردا سه پاند.

له داوی مردنی جیهانشای حاکی نازه ریجان شه بو سه عید به ره و خۆراوا مه مه له که ته که ی هه لکشاند به مه بهستی شهوی دهستی به سه ردا بگری، به لام له لایهن ئوزون حه سه نی سه رۆکی نالاق قوینلووه وه دژایه تی کراو له نیوانیاندا شه ر دهستی پیکرد و شه بو سه عید به دیل گیرا، پاشان به دهستی یادگاری کوری محمه دی کوری بایسنقه ر له (۱۴۶۹ز) دا کوژرا، له وانه شه کوژرانی جه وه ر شادناغای دایه گوره ی بوویته هاندانیک بۆ شهوی شه م کاره بکات.

له داوی کوژرانی شه بی سه عید ده ولته تی ته میوریه کان له پشت رووبار له تلته بوو و خاکه که شی به سه ر کوره کانیدا دابه شکرا. کوره گوره که ی که ناوی شه جمه د بوو سه مهرقه ند و ده رووبه ری بوخاری بهر که وت، به لام مه جمودی کوری دووه م ناوچه کانی به زخشان و شه زهویانه ی ده که ونه نیوان هیندۆکوش و چیاکانی حه سار له خوارووی خۆراوای سه مهرقه ند بهر که وت. پشکی کوره بچوو که که ش شیخ عومه ر بریتی بوو له بوخاراو ده رووبه ری و له ناویشیاندا فه رغانه بوو و کوری چواره میش که ناوی ئۆلوغ بوو کابۆل و غه زنه ی بهر که وت.

هه موو کوره کان ناویانگیان به ته ماعکاری ده رکرده بوو و هه موویان هه ولیان ده دا که له سه ر بهر ژه وه ندی دراوسیکانیان خاکی خۆیان فراوان بکه ن، بۆیه کوره کانیشیان له داوی خۆیان هه مان ریچکه یان گرته به رو، له م پیناوه شدا بواریان بۆ ئۆزه که کان ره خساند کهوا ده ست له کاروباری ولاته که یان وه ربه دن، شه وه بوو شه بیانی خانی ئۆزه که

سینووی دولتی سفولی

له سالی ۱۵۰۱-۱۵۰۲زدا هیترشی هینایه بۆ سه مرقه ند که ئەوکاته له ژیر دهسه لاتی بابری کوری عومەر شیخ بوو، داگیری کردو به مەش توانی کوتایی له ولاتی پشت رووباره کان به دهوله تی تهیموریه کان بهینی.

دهوله تی تهیموریه کانیش له ناوخۆدا دوو چاری کیشی زۆر هات و له ده ره وهش مەترسی تورکمان و نۆزه که کانیا ن هاته سه ر و له نه نجامدا کوتایی پیهینان. چونکه له دوای کوژرانی ئەبی سه عید حوسین بايقه ره به یارمه تی عەلی شیرنوا ئی وه زیر دهستی به سه ر ته ختی حوکمرا نی تهیموریه کاند ا گرت، به لام له لایه ن نوزون حەسه نی سه روکی شالاق قوینلوو فشاریکی زۆری بۆهات، که نه ویش ده یویست له سه ر حسابی به رژه وه ندیه کانی ئەبی سه عید په ره به سه ر که وته کانی بدات، بۆیه عیراق و فارس و کرمانی داگیر کرد، ئینجا یادگار محمەدی کرده میری مو لکی تهیموریه کان و له گه ل سه ربازه کانی نه وانیشدا ناردی بۆ خۆراسان، و رووبه رووی حوسین بايقه ره بووه وه له ۱۵ئه یلولو ل ۱۶۹زدا دوو چاری شکستیکی نادیار بووه له شیناران و نوزونیش ناچار بوو هیتری دیکه ی بۆ بنیژی. به ناشکرا دیار بوو که سه روکی تورکمانه کان بوونی میره تهیموریه که به هه ل ده قۆزیته وه تا به هۆیه وه هیترش بکاته سه ر خۆراسان و داگیری بکات، پاشان هیترشی برده سه ر هه رات و حوسین بايقه ره ی ناچار کرد که لینی ده رچی، له ۸ته موز ۱۴۷۰دا یادگار محمەد هه راتی داگیر کرد و چوو ه ناویه وه، به لام ته نها له دوای شه ش حه وتوو حوسین بايقه ره توانی هه رات بگێریته وه بۆ ژیر دهسه لاتی خۆی.

له دوای داگیر کردنی له لایه ن یادگار محمەدیش سنووری دهسه لاتی حوسین بايقه ره ته سک بووه وه له نه مان نزیک که وته وه و ته نها خۆراسانی به ده سه ته وه مایه وه، به هیچ شتویه کیش له زویه کانی خۆره لاتی ئیتران هه ولتی فراوان کردنی نه ده داو دلئی ته نها به هه رات خۆشبوو و هه رگیز بیری له وه نه ده کرده وه که له سه ر حسابی به رژه وه ندی هاوسیتکانی سنووری دهسه لاتی خۆی فراوان بکات، که چی له لایه ن نۆزه که له خۆره لاته وه دوو چاری فشاری زۆر هات، نه وانیش له دوای نه وه ی ولاتی پشت رووباریان داگیر کرد بیریان په وه کرده وه به ره و خۆراسان هه لکشین.

سۆزۈمۈز دۆلەت سۆزۈمۈز

حوسىن بايقەرە لەلەين كۆرەكانىيەو لەناوخۇدا رووبەرۈۈى بەرھەلستكارىيى بوو، نەوئىش لەئەنجامى مەلەلانىكانى نىوان سەر كۆرەكانى تەمبۈۈرىي لەپىتتاۈى وەدەسەپتەنى دەسەلات، لەوانىش: نىبراھىم حوسىن لەبەلخ و بەدەئىي زەمان حاكىمى ئەستەرتاۋاد، بەلام سەردەراي ئەۈۈى ئەم شۆرەشى دامر كاندەۈە كەچى ئەنجامەكانى ھەموو لەدۆى وىستەكانى ئەو و تەمبۈۈرىيەكاندا بوون، نىنجا ئەۈكاتەى بەرەو ھىرش كۆرە سەر ئۆزبەكەكان دەچۈۈ لەئەنئار ۱۶۰۶ز كۆچى دوايى كۆرە، سەربارى ھەبوونى فشارى بەرەۈۈامى ئۆزبەكەكان كۆرەكانىشى لەناوخۇياندا مەلەلانىكانى بۆ دەسەلات ساز كۆرە. خانى ئۆزبەكى مەمەد شەپبەنى لەسالى ۱۶۵۱-۱۶۵۱زدا ھەراتى داگىر كۆرە كۆرەكانى حوسىن بايقەرەش لىيى دەرەچۈۈن.

مەمەد زەمان دوايىن كەسايەتى تەمبۈۈرىيەكان بوو كەتوانى تاكو سالى ۱۶۲۴ز حوكۇمرانى بەلەلخ بىكات و دواي ئەۈە نىسماعىل شاي سەفەۈۈى كوشتى. لەۈكاتەدا چەند خانەۈادەيەك بەرھەلستكارىيى خۇيان بۆ حوكىمى تەمبۈۈرىيەكان لە نىران راگەياندا لەكۆتايىدا چەند حوكۇمەتتىكى بچىروكىان پىنكەپتەن لەوانە: حوكۇمەتى شەروان شا لەشەروان، مەمەد قەرە لە ئەبەرەقۆ و حوسىن كىيى چەلاۈى لەسىمان و خوار و فەيروز كۆھ و نىدىكەش. بەمەش حوكىمى تەمبۈۈرىيەكان لەنىران بەكۆتەھات.

مەلەلانىكانى نىوان ھۆزەكانى قەرە قوئىلۇو و ئالاق قوئىلۇۈى تور كمان:

لەدواي ئەمانى دەسەلاتى نىلخانەكان لەنىران لەسالى ۱۳۳۵-۱۳۳۶ز مولىكەكانىان بەسەر خانەۈادە مەگۆلەكاندا دابەشكرا و لەنىۈۈشىاندا خانەۈادەى جەلانىرى ھەبوو كەلەعىراق جىگىرەبوو و شىخ ھەسەنى گەۈرە سەرۈكىان بوو و لەبەغداشدا دەرەسارىكى بۆخۆى دۆرەسكردبوو. لەھەمانكاتىشدا تور كمانەكان كاتى ھەلگشان بەرە خۇراۈى ئاسيا بەھۆى ھىرشى مەگۆلەكانەۈە كەلەخوارزم و دەۈۈۈۈبەرى دەرىاچەى ئارال و خۇرەلاتى دەرىاي قەزۈنەۈە ھاتبوون سەريان ھەلدا و لەباكورى خۇراۈاۈ باكورى دۆرگەى فوراتىيە جىگىرەبوون و، پاشانىش لاۈزى نىلخانەكانى نىرانىان بەھەلقۆزتەۈە، نەوئىش لەدواي مەردنى نىلخان ئەبى سەعەدى بەھادۆر لەسالى ۱۳۳۵-۱۳۳۶ز، دەستىان كۆر بە خولانەۈە بەناۈچەكانى دەۈۈۈۈبەردا. دوو لە ھۆزە بەناۈابانگەكانى

میسز ووی دولتی سرفولی

تورکمان که رۆلی کاریگه‌ریان هه‌بوو له‌بزووتنه‌وه‌ی سیاسی ناوچه‌که بریتی بوون له: هۆزی قهره‌قوینلوی شیعه‌مه‌زهب به‌سه‌رۆکایه‌تی قهره‌یوسفی کورپی قهره‌محمد و نالاق قوینلوی سوننه‌مه‌زهب به‌سه‌رۆکایه‌تی نوزون حه‌سه‌ن.

هۆزی قهره‌قوینلوی له‌زه‌ویه‌کانی باکوری ده‌ریاچه‌ی وان له‌نهرمینیا نیشته‌جیبوون و ئه‌رغیش که کهوتبووه باکوری خۆره‌لاتی ده‌ریاچه‌که کردیان به‌پایته‌ختی خۆیان، که‌چی هۆزی نالاق قوینلوی له‌خۆراوای ئه‌وان له‌دیاره‌که‌ر نیشته‌جیبوون و نامه‌دیان کرد به‌پایته‌خت.

له‌سه‌ره‌تای هوکمرانی، قهره‌یوسف دووچاره‌ی مه‌ترسیه‌کی زۆری ته‌یموورله‌نگ بووه‌وه که‌له‌خۆراوای ناسیاوه هاتبوو بۆ له‌ناویردنی هی‌زوتوانای حاکمه ناوخۆیه‌کان له‌وانیش قهره‌یوسف و نه‌جمه‌دی جه‌لائی‌ری حاکمی عیراق، بۆیه هه‌ردووکیان له‌پیناوه‌رویه‌روو بوونه‌وه‌ی ته‌یموورله‌نگ هاویه‌مانیان کرد، به‌لام نه‌یان‌توانی ماویه‌کی زۆر له‌به‌رده‌م په‌لاماره‌کاندا خۆرا‌بگرن و ناچار به‌ره‌و ناسیای بچوک رایان کرد و په‌نایان برده‌ به‌ر بایه‌زیدی سولتانی عوسمانی تا دالده‌یان بدا (۱۳۸۹-۱۴۰۳ز). ته‌یموورله‌نگ له‌سالی ۱۳۹۸زدا عیراقی داگیرکردو پاشان ده‌ستی به‌سه‌ر خۆراسان و مازنده‌ران و کوردستان و نازه‌رییجان و شه‌روان و نهرمینیا و شه‌رزهرۆم و نهرزنجاندا گرت و دوایه‌ی شه‌و دوو سه‌رۆک هۆزه‌ روویان کرده‌ میسر بۆ شه‌وه‌ی داوای یارمه‌تی بکه‌ن، به‌لام شاهه‌نشا ناسر فه‌ره‌جی کورپی به‌رقوق له‌پیناوی شه‌وه‌ی په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ڵ ته‌یموورله‌نگ درزی تینه‌که‌وی هه‌ردووکیانی زیندانیکرد.

له‌دوای مردنی ته‌یموورله‌نگ ناسر هه‌ردووکیانی سازادکردو قهره‌یوسف به‌سه‌رۆکایه‌تی هه‌زار شه‌رکه‌ر رووی کرده‌ نازه‌رییجان تاکو داگیری بکات، که‌نه‌وکاته له‌ژێر ده‌سه‌لاتی ئه‌بی به‌کر میرزای کورپی میرانشابوو (۱۳۹۹-۱۴۱۲ز). له‌سه‌ر رینگای خۆشیه‌وه ده‌ستی به‌سه‌ر چه‌ندین قه‌لائی ته‌یمووریه‌کاندا گرت و له‌نزیک نه‌خه‌وان تووشی به‌ره‌هه‌ل‌سکاری هات و سه‌رکه‌وت به‌سه‌ریانداو شاری ته‌وریزی له‌ژێر ده‌ست دهره‌نجان و تاگه‌یشتنه‌وه جه‌رجان هه‌ر راویان نان و دووباره‌ شکستیان په‌یتانه‌وه، له‌و‌یشدا میرانشای کورپی ئه‌بی به‌کر کوژراو قهره‌یوسف ده‌ستی به‌سه‌ر ته‌واوی نازه‌رییجاندا گرت.

میسزوی دوولتی سزوی

قهره یوسف چاوی بریووه شهوی کهوا عیراق و دیاربه کر بهیه کهوه بلکیتی، بویه له تشرینی یه کهم ۱۴۰۶ از هیرشی کرده سر قهره عوسمانی بایه ندهری سرۆکی ئالاق قوینلوو و سرکهوت به سه ریدا. دیاربه کریشی خسته پال زهویه کانی خۆی، پاشان له سالی ۱۴۱۲ زدا له دواي شه ریککی خوتناوی و سهخت له دژی هاویه یمانه کهی پیشووی نه همه دی جه لائیری که له شه رده کهدا کوژرا عیراقیشی خسته پال ولاته کهی و محمه دشای کوریشی کرده حاکمی شهوی.

قهره یوسف به لای باکوردا دهستی به هه لکشان و فراونبون کردو، هیرشی کرده سر شه روان و که رهج و، دهستی به سه ر سولتانیه و ساوه و قهزوین و تارمدا گرت و پاشان به ره و خوراوا پیشره ویی کرد تا گه یشته حه له ب.

نهم ئاره زووی فرانبونییبه قهره یوسفی خسته به رده م روویه رووبونه وهی شاروخی حاکمی ته میووری خوراسان، هه ره کرده نیش ده ورووخولی مولکه کانیدان و نهویش له هه لکشانی زیاتری تورکمانه کان نیگه رانیوو، بویه هه ولیدا قهره یوسف له ناویه ری، به لام به هوی نه خۆشیه وه قهره یوسف له سالی ۱۴۲۰ از کۆچی دوايي کرد.

له دواي شهویش نه سه که ندهری کوری بووه حاکمی ولات و شه وکاته شاروخ به ره و نازدربینجان پیشره وی ده کردو له هه مان سالی شدا جه نگیکی زور سهخت له نیتوانیاندا روویداو له شه نجامدا شاروخ سرکهوت و نه سه که نده ریش له گه ل جیهان شای برای مهیدانی شه ریان به جیه یشت و هه لائن، به مهش سه ر کرده ته میووریه که چووه ناو ولاته که یان و دواي شه وی کاروباره کهی ریکخته وه گه رایه وه خوراسان.

نه سه که ندهر گه رانه وهی شاروخی بو ولاته کهی به هه لزان، بویه هیزه کانی خۆی کۆ کرده وه هیرشی کرده سر مولگه کانی ته میووریه کان له نازدربینجان، ده ریکردن و ولاته کهی گه رانده وه ژیر ده سه لائنی خۆی، پاشان هیرشی کرده سر شه روان و شه رران و کوردستان و له سالی ۱۴۲۹ از سه لته نه تیککی سه ر به شاروخ داگیر کردو سه ر کرده ته میووریه که ناچار بوو جاریککی دیکه بگه رپته وه نازدربینجان بو شه وی دووباره نه سه که ندهر ته می بکاته وه و له سه لماس روویه رووی یه کبونه وه، سه ره رای نازایه تی و بویری سه ر کرده تورکمانه که که چی دوو جاری شکستیکی گه وره هات و مهیدانی

سیزوی دوولتی سفولی

جهنگه کەمی به جیهیشت و بهرەو ئەنادۆل رایکردو دیسانەو شاروخ لەدوای سەرکەوتنە کەمی گەرایەو بەۆ خۆراسان.

شاروخ بۆ جاری سێیەم لەسالی ۱۴۳۴-۱۴۳۵ز هێرشێ بێردەو سەر ئەسکەندەر و دیسانەو نازەرینجانی هینایەو ژێر رکینی خۆی. هەر لەو کات و ساتانەشدا بوو کە جیهانشا و هندیك لەمیرزادەکانی هۆزی قەرەقوینلوو هاتنە پال هێزەکانی تەیموریی، ئەویش لەدوای ئەو هات کە ئەسکەندەر لەیەکلاردنەو هێ کێشەکان لەدژی شاروخ نشوستی هینا ناچار بوو مەیدانە کە بەبێ شەر چۆلبکات و بهرەو ئەنادۆل رویشت و لەوێ داوای دالده لەعوسمانییەکان بکات، بەلام قەرەعوسمانی بایەندەری لەنزیك نەرزنجان رینگە پینگرت، کەچی لەو شەرەدا برینداربوو و لەئەنجامیشدا هەر بەو دەردەو لە (تابی ۱۴۳۵ز) کۆچی دوایی کرد.

ئەسکەندەر بەهۆی ئەو کودەتایە کەوا بڕایە کەمی بەسەری هینا و بەناچاری چوو پال شاروخ زۆر پەشوکاو و خەفەتباربوو، جگە لەو هەش دووچاری شکست هات و بەناچاری بەرەو نەخجەوان رایکرد، لەوێشدا بەدەستی قوبادی کوری لەسالی ۱۴۳۷ز کۆژرا.

جیهانشا جینی ئەسکەندەری بۆ گرتەو لەسەر دەمی ئەویشدا نێمارەتی قەرەقوینلوو گەیشتە ئەوپەری پێشکەوتن و ئەوکاتەش قەرەقوینلوو سەر بەشاروخ بوو و عێراق و فارس و کرمانیشی خستە سەر، بەلام مردنی سەرکردە تەیمورییە کە لەسالی ۱۴۴۷ز بوو هۆی گۆرانی باری سیاسی لەناوچە کەدا، ئەو بوو جیهانشا سەر بەخۆی خۆی لەتەیمورییەکان راگەیاندا و دەستی بەزەویەکانی خۆشیەو گرت و بەنومێدی ئەو بوو کە لەسەر حسابی ئەوان دەسلالت و ناوچە کەمی خۆی فراوان بکات، بۆیە بەرەو سولتانییە هەلکشاو قەزوین و ئەسفەهانی داگیرکرد لەسالی (۱۴۵۲ز) و فارس و کرمانی لەسالی دوای ئەو داگیرکردو نازناری سولتان و خاقانی وەرگرت، پاشان دەستی گرت بەسەر پایتەختی تەیمورییەکان لەسالی ۱۴۵۸زدا، کەچی لەناکاو لەفراوانکردن و هەلکشان وەستا. چی بوو هانیدا تا ئەم هەلۆیستە وەرگری؟

لەرستیدا ئەم بەرفراونیوونە و لاتنی جیهانشا بوو بەهۆی دروستبوونی دژایەتی کردنی لەلایەن هەریەک لە ئەبی سەعیدی کوری شاروخ کە لەتورکستانەو سەری هەلدابوو و

سۆزۈمۈز دەۋلەت سەۋەبى

بەسەر كىرگەن تى سۆياپە كى زەبە لاجەۋە خۆى نامادە كىر دېۋو بۆ گېرانەۋەى مولىكى تەيموورىيە كان و بەتايىبە تى ھەرات، لەلايە كى دىكەۋە ئوزون ھەسەنى سەر كىردەى ئالاق قوينلۇۋ دەترسا مەترسى بختە سەر مولىكە كانى جىھانشا لەخاكى دياربە كر. جگە لەمانەش مەترسى سېيەم كەرووبەرووى جىھانشا بۆۋە ئەۋەبوو دوو كورى يەكەم ھەسەن عەلى لەنازەرىيەجان و پىرېوداقى ھاكىمى فارس لەدژى ھەلسانەۋەو دەستى بەسەر بەغدادا گرت و لەۋىشەۋە شۆرەشەكەى راگەياندا.

بەمشىۋە جىھانشا كەۋتە نىۋان دووبەرداشەۋە، تەيموورىيە كان لەخۆزاۋاۋ ئالاق قوينلۇۋە كانىش لەخۆرەلات و، جگە لەمان كورە كانىشى لەناوخۇدا، بۆيە ناچاربوو واز لەھەلگىشان و پىشەرەۋى بەيئىت و خۆى نامادە بىكات بۆ رووبەرووبونەۋەى ئەۋ مەترسىيەنە.

لەراستىشدا جىھانشا ويستى بەرەى جەنگى خۆرەلات ساردىبكاتەۋە تاكو بوارى ھەبى رووبەرووى شۆرشى كورە كانى و ئەۋ مەترسىيە بىتتەۋە كەلەخۆزاۋاۋە بۆى دەھات، پاشان تۋانى پەيماننامە يەك لەگەل ئەبى سەعيدا مۆرىكات و بەھۆيەۋە دەستى لەخۆراسان ھەلگرت و گەرايەۋە بۆ تەۋرئىز.

جىھانشا دەستى بەجوجۆل كىردو لەسالى ۱۴۶۶دا شۆرشى پىرېوداقى كورى لەبەغدادا گەمارۆداۋ لەدۋاى سالىك و نىۋو رووخاندى و بەدەستى مەمەدى براى كوژراۋ ئەۋىش لەدۋايدا جىگەى گرتەۋە. ھەرۋەھا جىھانشا لەدامر كاندنەۋەى شۆرشى ھەسەن عەلى كورپىشى ھەر سەر كەۋتوۋىۋە پاشان رووى لەئالاق قوينلۇۋ كىرد بۆ ئەۋەى كىشەكە يەكلايى بكاتەۋە. لەتشرىنى يەكەم ۱۴۶۷ازدا بەسەر كىرگەن تى سۆياپە كەى رووى كىردە دياربە كر، بەلام زستانى ئەۋ سالە زۆر سەختبوو، بۆيە نەيتۋانى چىدىكە پىشەرەۋى بكات و لەسناجاق مايەۋە و لەۋىشدا لە ۱۱ تشرىنى دوۋەم ئوزون ھەسەن كوشتى و رايكرد.

لەدۋاى مردنى جىھانشا گىرە شىۋىنى كەۋتە دەۋلەتتى قەرە قوينلۇۋ، ئەۋ ولاتە گىرگىيە كەى خۆى لەدەستداۋ بەتايىبە تى بەھۆى ئەۋەى كورە كەى كە جىنشىنىشى بوو بەناۋى ھەسەن عەلى ئەقل نوقسان بوو و ماۋەى ۲۵ سال جىنشىنى زۆرەملى كرا

میسرووی دۆلۆتی سرفولی

له لایهن باوکیه وه و نهیده توانی کاروباره کان به چاکی به پرتویه بهری و سامانی دهوله ته که ی هممو به فیرو دادو، زۆریک له میرزاده کانی هۆزه که شی کوشت. کاتیکیش له نیسانی ۱۴۶۹ هه هیرشی کرایه سهر به ره وه هممه دان هه لات و باجی ئەم کاره شی ژیا نی بسو. له وانه شه به دهستی یه کیتک له دست و په یوه نه کانی خۆی کوژرابی یا خۆی کوشتبی، له هه مان کاتی شیدا نه بو یوسفی برای که له هه ولتی گێرانه وه ی نيماره تی فارسبوو نه ویش کوژرا، به مهش سهرده می ئەم خانه واده یه کو تایی هات، خانه واده ی نالاق قوینلو وهاته شوینیان.

خانه واده ی نالاق قوینلو له دوای مردنی ته یووور له نگ به ره وه ناوچه کانی ناوه راست و خۆرئاوا ی ئیران کوچیان کرد. له دوای مردنی قهره عوسمانی بایه ندهری نوزون حه سه نی نه وه ی جیگای گرتسه وه وه سه رکردایه تی خانه واده که شی له ژیر دهستی جیهانگیری براگه وه ی دهره ینا.

نوزون حه سه ن زۆر حه زی له چالاکیه سیاسی هه کان هه بوو، هه رکه ده سه لاتی گرته ده ست یه که سه ر به ره وه باکووری خۆره لات هه لکشاو دهستی به سه ر نه رمینیای خۆراواو دۆلی به رزایه کانی رووباری دجله دا گرت و کورده کانی نه و ناوچه شه هاته ژیر فه رمانی، پاشان رووی به ره وه خۆره لات وه رگێرا تا له سه ر حسابی به رژه وه نده کانی قهره قوینلو له نازه رییجان و ئیران ولاته که ی به رفراوانبکات، نه وه بوو وه که له پی شه وه با سه مان کرد جیهان شای کوشت و نازه بیجانیشی خسته پاژ مولکه کانی خۆی، له لایه کی دیکه وه نه بی سه عیدی جیشینی شاروخ که به سه رکردایه تی سوپا که یه وه به ره وه نازه بیجان هه له مه تی هینابوو بۆ نه وه ی خۆراوا ی ئیران بگێریتسه وه ژیر ده سه لاتی خۆی له و رووبه روو بوونه وه یه دا له به رامبه ر نوزون حه سه ن شکستی هوارد و نه ویش له دوای ئەم سه رکه و تنه دهستی به سه ر نزیکه ی سه رجه م خاکی ئیراندا گرت و ته وریژی شی کرده پایته ختی خۆی.

هێزه کانی نالاق قوینلو له دوای مردنی نوزون حه سه ن له سالی ۱۴۷۷ زدا دهستی به یووکانه وه کرد، نه ویش به هزی نه و مملانییه ی که وته نیوان کو رو نه وه کانی بۆ به ده سه تهنانی ده سه لات، به مهش پشیوی هه موو ئیرانی گرتسه وه، له م بی سه رو به ریه شدا

سېئووی دوولته سېئووی

نیسماعیل سەفەویی شای تازە ی نیران پەیدابوو که پڕۆسە یە کپیزی خاکی نیرانی خستە سەر شانی خۆی و دەسەلاتە کە ی و لە سالی ۱۵۰۱ ز شکستی بە سەر کردە ی ئالاق قوینلویی ئەلوند میرزای کوری یوسف بە گی کوری نوزون حەسەن لە نزیک نە خجەوان هینا و نازە ریبیجانی هینایە پال مولکە کانی خۆی.

گەشە ی هیزە کانی ئۆزبە ک (۳) لە پشت رووبار:

ئۆزبە کە کان کە لە هۆزە کۆچەر یە کان بوون لە گردۆلکە کانی ناسیاو هاتوون و سەر کردە سەرەتاییە کانیشیان سەر بە خانە وادە ی جەنگیز خانن و لە سەر دەمی شاروخ و ئولوغ بە گدا هیزیک ی سەربازی و سیاسی گەرەیان پیکدە هینا. ئاشکرایە کە وادە ستیان گرت بە سەر بەشی خوارووی ولاتی خوارزم کە ئەوکاتە سەر بە جیفتاییە کانی مەگۆل بوو، هەرودە ها دەسەلاتی خۆشیان بە سەر لیتوارە کانی رووباری سیحۆندا سەپاند و هەمیشە شاری ئەستەرئابادو کەرکانگ لە ولاتی پشت رووبار دەخستە بەر هەرەشە و گورەشە ی خۆیە وە.

لەر استیدا ئۆزبە کە کان بە سەر کردایەتی ئەبی خیرخانی کوری دەولەت شیخ کیشە و مەملانییە دەر بە گی و خیزانییە کانیا ن لە دەولەتی تەیمورییە کان فۆزتە وەو، کە بە تاییەتی لەدوای مردنی ئەبی سەعید زیاتر پەرە ی سەند، ئەویش بۆ ئەو بوو تا بتوانن گەمارۆ ی هەر چوار دەووری ئەم دەولەتە سەند و بێن بە میراتگری هەمیشە ی مولکە کانی و، بە درێژایی چەندین ساڵ هیزشیان دەهینایە سەر ولاتی پشت رووبار و دەستیان لە کاروباری ناو خۆشیان وەردا بۆ ئەو ی بتوانن کیشە کانیا ن قوولتر بکەنە وەو بە مەش لە سالی ۱۴۶۰ دا جگە لە سە مەر قەند و بوخارا و هەندیک شاری بە سەنگەر پارێزراوی دیکە ئەبی لە دەسە سەردا گرتنی زۆر بە ی ناوچە کانی ئەم ولاتە سەر کە وتنیان بە دەست هینا.

۲ - ئەم ناو دەگەریتە وە بۆ ناوی ئۆزبە ک خان کە لە سالی (۱۳۱۳-۱۳۴۱ ز) سەر کردایەتی هۆزی زیری نی دە کرد لە خوارووی رووسیا و ئەویش لە ئەو کانی جوجیی کوری جەنگیز خان بوو.

میسزوی دہولتی سفولی

نہ بوخیرخان دوو کوری لہدوای خۆی بہ جیہیشت بہناوی شابوداغ سولتان و خواجہ محمەد، کوری یہ کہمی بوو بہ جینشین و بوو بہ حاکمی ئۆزبەک و ولاتی قەبجاق، و چەند ناوچە یە کیشی لہ دەستی حوسین بایقەرہی تەیمووری ہینایە دەر و لہ سالی ۱۳۹۹ز دەستیشی بہ سەر سەمەر قەندو بوخارادا گرت، پاشان گەمارۆی بہ لہ خیداو، بہ لام لہ بەرانبەر حوسین بایقەرہ شکستی خواردو گەمارۆیہ کہی شکاند و گەرایەوہ ولاتی خۆی.

لە سەر ئەم بنمایەش ئۆزبەکەکان دہولتەتیکیان بوخۆیان لہ ولاتی پشت رووبار سازکردو سەمەر قەندیشیان کردە پایتەخت و پاشان بەرہو خوړاسان چوون بو ئەوہی لہ ژێر دەستی پاشاوی تەیمووریہ کان دەر بیینن.

لە سالی ۱۴۹۴-۱۴۹۵زدا لە نیتو ئۆزبەکەکاندا کہ سایەتیہ کی بہ ہیز پەیدا بوو کہ چەسپاندنی جیپی ئۆزبەکەکانی لہ ولاتی پشت رووبار و فراوان بوون بەرہو خوړاسانی خستە ئەستۆی خۆی، ئەویش محمەد خانی شەیبانی بوو کہ بہ شاہی بەگ یا شیبەگ خان ناویانگی ہەبوو و کوری بوداغ سولتان کوری ئەبی خیرخان بوو.

پشیوی و بیتسەر بہرہی بالی بہ سەر باری سیاسی لہ ولاتی پشت رووبار و خوړاسان کیشابوو و دەسەلاتی ئۆزبەکی لە لایەنی پاشاوەکانی تەیمووریہ کانەوہ فشارو مەترسی زۆری کہوتە سەر بہ تاییبەتیش لە لایەن بابەرہوہ ئەو مەترسیانە زەقتر بوون، پاشان ہیزی تەیمووریہ کان لہ خوړساندا بەردەوام روو لە لیکتازان و لاوازی دەکرد، لہدوای زنجیرەک شەرپو کوشتار سەر کردە ئۆزبەکەکان توانی جیپییان (نەیلوولی: ۱۵۰۳ز) لہ ولاتی پشت رووبار قایم بکات و پاشان بہ مەبەستی داگیرکردن رووی لہ خوړاسان کرد.

سولتان حوسین بایقەرہی تەیمووری حاکمی خوړاسان دەرکی بہ مەترسیہکانی سەر ولاتە کہی کرد، بہ لام بہ ہۆی نەخۆشیہ کہی و ئەو لہ ژێر فرمان دەرچوونہی کورہکانیہوہ نەیتوانی ولاتە کہ لہ مەترسیہکانی دەرہ کی بیاریزی، بۆیہ ہەموو بارہ کہ کہوتە ئەستۆی

میسز ووی دوولتی سرفولی

به‌دیع زه‌مانی کوری و له‌پیناوی شه‌وی که‌وا هه‌لویستی خۆی به‌هیزبکاته‌وه په‌نای برده به‌ر هاوپه‌یانی له‌گه‌ل خه‌سرۆشای فه‌رمانه‌وه‌ی هه‌سار که‌ شه‌وکاته له‌ژێر مه‌ترسی ئۆزبه‌که‌کان و میر زه‌نون شه‌رغینی حاکی قه‌نده‌هار سوو و له‌سالی ۱۵۰۳ زدا له‌سه‌ر شه‌وه ریککه‌وتن که‌وا له‌ته‌رمه‌ز به‌یه‌ک بگه‌ن و له‌ویشه‌وه بۆ قوولایی خاکی پشت رووبار بچن. پاشان به‌دیع زه‌مان به‌سه‌رکردایه‌تی سوپا‌که‌یه‌وه له‌به‌له‌خ وه‌ده‌رکه‌وت و میر زه‌نون شه‌رغینیش به‌سه‌رکردایه‌تی سوپا‌یه‌کی بچووکه‌وه گه‌یشه‌ شوینی مه‌به‌ست، به‌لام چاره‌پێی خه‌سرۆشایان نه‌کرد.

وادیاربوو کیشه‌کانیان به‌هۆی هاوپه‌رژه‌وه‌ندیه‌وه سه‌ریه‌له‌دابی، چونکه له‌لایه‌ک خه‌سرۆشا له‌وه ده‌ترسا مه‌ترسیه‌ک له‌لایه‌ن هاوپه‌یانه‌که‌ی به‌دیع زه‌مانه‌وه سوێ سازیی نه‌گه‌ر شکستی به‌شه‌ییانی خان هینا و، له‌وکاته‌شدا هاوپه‌یمانیتییکی دیکه هاته‌پیشه‌وه که هانی سه‌رکرده‌ی ئۆزبه‌که‌کانیدا به‌رده‌وامیی به‌چالاکیه‌ سه‌ریازیه‌کان بدا و له‌ (ته‌یلوولی ۱۵۰۳ ز) له‌رووباری جیحۆن په‌ریه‌وه خۆراسانی داگیرکردو له‌شووره‌ی به‌له‌خ نزیک که‌وته‌وه گه‌مارۆیدا به‌لام نه‌یتوانی بچیتته‌ ناویه‌وه، هیچ دانوسانیکیش دروست نه‌بوو که‌به‌هۆیه‌وه به‌ناشتیانه‌ بچیتته‌ ناوی. له‌هه‌مان کاتیشدا ساردیه‌کی سه‌خت و دژوار رووی له‌ ناوچه‌که‌ کردو سه‌ریازه‌کانی هه‌راسانکرد، بۆیه‌ ناچاربوو گه‌مارۆیه‌که‌ هه‌له‌وێشیتته‌وه بگه‌ریتته‌وه ولاتی پشت رووبار.

له‌دوای شه‌وی له‌زستانی ۱۵۰۵ زدا ده‌ستی به‌سه‌ر خوارزمدا گرت، شه‌ییانی خان له‌به‌هاری هه‌مان سالدا سوپا‌یه‌کی نارده‌سه‌ر خۆراسان و هیرشی کرده‌ سه‌ر شاری مه‌یمه‌نه و فاریاب و هه‌رچی به‌ره‌هه‌ل‌سکاریکیشی لیبوو که‌به‌سه‌رکردایه‌تی میرقاسم میرزا و شیرین جه‌لایه‌ر و شه‌میر باجاق ده‌ستی پیکردبوو هه‌مووی له‌ناوبرد. له‌ناو شه‌و کیشه‌نه‌دا حوسین بايقه‌ره کۆچی دوایی کردو له‌نه‌جمامدا پشتیوی و بیسه‌ره‌وبه‌ره‌یی بآلی به‌سه‌ر ولاتدا کیشا شه‌ویش له‌ژێر سایه‌ی مملانییه‌ ناوخۆیه‌کانی نیتوان میر و حاکیه‌کانی هه‌ریم و ناوچه‌کاندا، شه‌مه‌ش هه‌لی بۆ شه‌ییانی خان ره‌خساند تا ناوچه‌که‌

میسز ووی دوولتی سفولی

داگیربکات و هیژدهکانی له رووباری جیحون پهرینه ووه له خوراسان و. ئەم ههوالهش به درهنگه و هخته و گه یشته پایته ختی ههرات له مانگی حوزهیرانی سالی ۱۵۰۶ زداو په شتیوه کی زوری له نیوهنده حکومیه کاندایا دروستکردو به دیع زه مان یه کسهر سوپایه کی دوانزه ههزار سهربازی به سه رکردایه تی میر زه نون نه رغین نارد بو نه وهی بهر له پیشپرهوی ئۆزیه که کان بگری و سه رکهوتنیکی بهرچاویشی له دژیان تۆمارکرد، به لام نه وهشی له یادبوو کهوا سه ره رای ئەم سه رکهوتنه ناتوانی ئۆزیه که له خاکی خوراسان و پشت رووبار و ده درنی، به مه رجیک ئەم کاره ی بو مه یسه ر ده بی ئە گهر هاتوو یه کرپی دروستبوو، نه ویش له ناو ریزهکانی ته میووریه کاندایا بوونی نه بوو، به تاییه تیش که سه روکاری هه موو شتیکیان دایه ده ست شه ییانی خان و نه ویش بریاریدا له گه ل هیژده ته میووریه کان دانوستان بکات به مه بهستی نه وهی کات به ده سه بخت تاکو بواری هه بی هیژدهکانی ریکبخته وه، بۆیه نیژدراویکی بو ناردن تاکو قاییلیان بکات که به بی شهر خوراسان به دهسته و به دن. شتیکی ناسایش بو ئەم دانوسانه له ژیر سیبه ری هه ولتی ده ستپیه گرتنی خوراسان له لایه ن میره ته میووریه کانه وه هه رهس به یینی و هه موو لایه کیش خویان بو شهر ناماده کرد.

له نه یلولی سالی ۱۵۰۶ ز شه ییانی خان هیژدی کرده سه ر شاری به له خ و له هه موو لایه که وه گه مارۆیدا. له بهرانه بریشدا میرزاده ته میووریه کان کاتیکی زوریان به هۆی شهره قسه نه زۆکه کانیان له ده ستدا که ده رباره ی به ریه چدانه وه گه توگوکیان ده کرد، بۆیه زۆر سست و له سه ره خو بوون له کاره کان و دوولیش بوون له شه پرکردن و له دواییشدا به له خ هیچ هاوکاریه کی پی نه گه یشت و له دوای دوو مانگ له گه مارۆدان له (تشرینی دووه می) هه مان سالدا رووخا. له دواییدا شه ییانی خان کانبارا میرزای کرده حاکمی شارو گه رایه وه بو سه مه ره قه ندو به م سه رکهوتنانه دلێ ناسووده بوو.

له راستیدا میرزاده ته میووریه کان زۆر سست بوون له سازدانی یه کرپی هیژدهکانیان بهرانه بهر به مه رامه کانی شه ییانی خان و هه موویان بهر ژه وه ندیه تاییه تیه کانی خویان

میسز ووی دوولائی سرفروبی

خسته پیش گشتیه کانهوه و نهم ههلوئیسته شیان لیکترازان و ههلوه شانموه و پشیوی سیاسی زیاتری لیکهوتسهوه، تانهوهی ههل بۆ شهییانی خان ره خسا کهزه بریکی کاریگه ریان لیبوه شینی، نهوه بو له ۱۳ ئایاری ۱۵۰۷ زدا له رووباری جیحون په ریه وه و دهستی به سه ر خوراساندا گرت و سه ر جه م سه ر کرده کانی شارده کان خویان به دهسته وه دا، پاشان له رووباری مه رغابیش په ریه وه و له سنوره کانی بازغیش چوو ره ژوره وه، له به رامبه ردا به دیع زه مان و موزه فهر حوسیتن و ته یوره کانی دیکه هیچ هه لوئیستیکیان نه بو بۆ به رهنگار بوونه وه، نه مه ش هه لیکه دیکه ی بۆ ره خساند که بجیتته قوولایی خوراسانه وه، نینجا گه یشته هه راتی پایته ختی ته یوره کان و ترس و تۆقین بالی به سه ر دانیشتوانه که یدا کیشاو شازاده کانیشیان ده ستیان کرد به هه لاتن، به تابه تیش به دیع زه مان و موزه فهر حوسیتن میرزاو سه عید عه بدوللا میرزا به ره و شوینه دووره دهسته کانی تۆزبه کی رویشتن، وه ک قهنده هار و نه ستراباد. له به ره به یانی ۲۲ ی ئایاری هه مان سالیشدا شارده که کهوته ژیر دهستی شهییانی خان و له مزگه وته که شیدا وتاری هه یینی روژی ۲۳ ی ئایار به ناوی نه وه وه خویندرایه وه و هفا میرزاشیان کرد به حاکم.

هه نگاهی دووه می شهییانی خان بۆ زیاتر فراوانکردن ئیرانبوو، نه مه وه له دوای داگیرکردنی هه رات هیزه سه ره کیه کانی نارده سه ر ناوچه کانی خوره لاتی ئیران: شاهی جیهان، جام، مه شههد و هیدیکه ش، به سه ر کرده ی ته ی محمه د ته ی مور سولتان و عوبیدوللاخان و به لام خودی خودی به شداری هه لمه ته کانی نه کردو له پوولی سه رای که شاروچکه یه ک بوو له ده رووبه ر هه رات مایه وه.

هیزه کانی تۆزبه ک توانیان به بی هیچ به رهنگار بوونه وه یه کی نه وتۆ بچنه ناوچه کانه وه. له سالی دواتریشدا سه ر کرده ی تۆزبه که کان جه رجانیشی داگیرکرد و به دیع زه مانیش به ره و نازه ریپجان رایکرد، له ده ره شه نجامی نه م سه رکه وتنانه ش توانی زالبی به سه ر خوره لاتی ئیران و توانیشی که وا رووبه ریکی پان و به رینی له و زه یانه ی که که وتبوونه

میسزوی دودلانی سوزوی

لای چەپی رووباری جیحون کەوتە دەست، بەمەش مولکەکانی لەسنووری خۆراسان لەخۆراواوە هەلکشان بەرەو هێلی سیمناز لەنێوان رەوی و دامغان و بەدەخشان لەخۆرەلات و ناوچەکانی کاخیندار و غوری چیاپی لەناوەراستی ئەفغانستان لەلای باشوورەو.

جا لەبەر ئەوەی شەیبانی خان زۆر سەرقالی کێشە ناوخوایەکان بوو وەک: دژایەتی کردنی ئۆزبەکە کازاخەکان و ئۆزبەکە قەبجاقەکان و میرزادە مەگۆلیە جغتانییەکانی تورکستان، بۆیە بواری ئەوەی نەبوو گرنگی بەو شوێنانە بەدات کەوا داگیری کردبوون، لەهەمان کاتیشدا ئەو هەلکشان و فراوان بوونەیی ولاتەکەمی بەلای خۆرەلاتی نێران خستبوویە بەردەم رووبەر و بوونەوەی شا ئیسماعیلی سەفەویی، شتیکی ئاسایش بوو کەوا بەهۆی جیاوازی مەزەبی و نزیکیی سنوورەکان و مەرامە سیاسییەکانیان لەداگیری کاری کەلەبەشی نایندەدا تیشکی دەخەینە سەر، شەر لەنێوانیاندا دروست ببی.



بەشى دووھەم

پەيدا بونى خانەوادە سەفەرى

بەنە چە سەفەرىيە كان:

لەو كاتە سەفەرىيە كان لە سەردەمى حوكمرانى ئالاق قوينلوو بىوۋە مەيدانى شەپرو كوشتارى داگىر كارو تەماعكاران، لەلەي ساكور و لەئەردە بىل لە نازەرىيەجان خانەوادە يەكى تورك پىندە گەيشت كە تايىبە تەندىبون بەو ەزو كارە ئايىنە كان و بە خانەوادە سەفەرىيە ناويان دەر كرد، ئاشكرايە ئەم ناوچە يە تورك زۆرىنە يىككە دەھىنى ئىنجا كورد و نەرمەن.

سەفەرىيە كان سەربە شىخ سەفەرىيە دىن ئىسحاقى ئەردە بىلەن (۱۲۵۲-۱۳۳۴ز) كەنە وىش باپىرە يىنچە مى شا ئىسماعىلى سەفەرىيە دامەزرىنەرى دەلەتتى سەفەرىيە لەئىران، لەناوى سەفەرىيە شەو ئەم بەرە بابە پىشتارپىشت ناوى خانەوادە سەفەرىيە وەرگرت، مېژوونوسە كانى سەردەمى خۆشيان نەسەبى لەلەين باوكىسە دەبەنەو سەرى ئىمام كازم موسا. لەھەمان كاتىشدا ھەندىك مېژوونوسى دىكە لەبەر نەبوونى بەلگە يىتوست ئەم رايە رەتدە كەنەو، بەلام ئەو مېژوونوسانە يىشتىگىرى لەم رايە دەكەن پىشتيان بەستوۋە بە كىتابى (صفوہ الصفا) ي كورى بەزاز كە خەلكى نەردە بىلە، گوايە لە سەردەمى شىخ سەفەرىيە دىن ئىسحاق ئەم كىتابە يى نووسىو ە لەوانە شە ئەو رايىسپاردى بەنە چە كە يى بگە يە نىتەو ە نالوبە يىت، بەپىشت بەستەن رايە كانى بە شىخ تاجە دىن ئىبراھىمى گە يلانى كە بە شىخ زاھىد ناسرابوو. ئەو كاتە ش ئەم كارە شىتتىكى باوبوۋە لەبەر ئەو ە يى مەزەبى شىعە و، بەھۆى ئەو ە ئىلخان ئۆلغايتۆ ھاتە سەرى مەزەبى دوانزە ئىمامىە كە لەسالى (۱۳۰۴-۱۳۱۶ز) ھىندە يى دىكە شىعە كان بەھىزبون.

سینژووی دوولتی سە فوون

ئینجا میر ئەبوئەلفەتح ئەلخوسینی جاریکی دیکە شا تەھماسبى دووھمی پاشای سەفەویەکانی راسپارد کەوا کتابی ئیبن بەرزاز بنووسنەو بە بلاویبکەنەو، بۆ ئەوێ دلتیایی بەخشەن بێرۆکەى نەسەبى عەلەویەکان بە مەبەستی ئەوێ بیکەنە بەھانەیکە بۆ جیگیر کردنی مەزەبى شیعی. پاشان بەگوێرەى ئەو بەلگەنامانەى کە نووسراونەتەو لەسەردەمى شیخ سەفیدەین ئیسحاق و ئیسماعیل ئەو روون دەکەنەو کەوا خانەوادەى سەفەویەکان لەھەموو لایەکی خاکی نازەریجاندا بلاسون، کەواتە شیخی سەفەویەکان لەبنەچەدا دەبێ لەتارییە کۆنەکان بێ و ئەمەش ئەو رەت دەکاتەو ئەو پیاو لەنەوێ ئیمام کازم بێ.

ئاشکرایە ئەوانەى واتینگەیشتوون سەفەویەکان لەئالوبەیتن مەبەستیان ئەو بوو ئەم خانەوادەیکە بکەنە خاوەنى شەرعى حوکومرانیەکە، بێگومان ئەمەش بەفەرمانى چەند ئەندامیکی ئەو خانەوادەیکە سازبوو، بەلام ئەوانەى برۆیان وابوو سەفەویەکان لەتارییە کۆنەکانن مەبەستیان ئەو بوو ئەو روون بکەنەو سەفەویەکان چ رۆلتیکیان ھەبوو لەسەرھەلدانی نەتەوھەکانى ئێران کە لەسەر دەستی ئەوان بوونیان پەیدا کرد.

ئاشکرایە سەفەویەکان پشتیان بەست بە مافی خواوەندانە بۆ پاشا ئێرانیکەکان بەر لەئیسلام و ئەویش بە میراتگری ئەم مافە بلاویان کردەو، کاتیکیش ئیمام حوسینی کوپى عەلى کوپى ئەبى تالیب کچى یەزدجەردى سیتیەمى خواست کە دواىین پاشاکانى فارسبوو زەینەلعابیدین عەلى لیبوو، بەمەش دوو مافیان بۆ پەیدا بوو:

یەكەم: مافی ئالوبەیت لەخەلافەت، وەك چۆن ئیمامایەتى لەلای شیعیەکان ھەیکە.

دووەم: مافی پاشاکانى ئێران وەك چۆن فارسەکان دەیانگوت ئەم پاشایانە مافی خواوەندیان ھەیکە لەدەسەلاتدا.

لەراستیشدا گێرانەوێ نەسەبى شیخ سەفیدەین ئیسحاق بۆ ئیمام موسا کازم، بەلگەکانى زۆر لاواز بوون، ئەم راستیانە ئەمە دوویاتەدەکەنەو:

- ھاوسەرى شیخ سەفیدەین ئیسحاق ئاگادارى ئەم نەسەبە نەبوو.

میسژووی دوولتی سه فوولی

- له نووسینه کانی ئیبن بهرزازدا روونکراوه ته وه، به تایبته تیش کاتیک نایه تی ٦٧ له سوره تی مائیده تی تفسیر کرد زیاتری بۆ ئاسانبوو، که ده فهرموئی: (یا أيها الرسول بلغ ما أنزل الیک من ربک وان لم تفعل فما بلغت رسالتہ، واللہ یعصمک من الناس ان اللہ لا یهدی القوم الکافرین). شیعه کان نه مه بۆ نه وه فمووده یه پیغه مبه ر (د.خ) ده گه پیننه وه که وا ده بی عملی کوری نه بی تالیب بیته جینشین پیغه مبه ر درودی خرای له سه ربی. شیعه کانیش ته نها به وهنده نه وه ستان، هه روه ک چۆن له به رده م نایه تی (الراسخون فی العلم) ئال عومران/نایه تی ١٥٧ نه وه ستان که شیعه کان بۆخویان ته فسیریان کردبوو.

- به هیچ شیوه یه ک شیخ سه فیه دین ئیسحاق ئاماژه ی به ناوی هیچ میژوونووسیکی شیعه نه کردوو، له وکاته ی که نووسه ره سونیه کانی وه ک: غه زالی و سه هروردی و نه عجمه دینی رازی ئاماژه یان بۆ کردوو.

- نابی راسته وخۆ بیینه سه ر رایه کانی شیخ سه فیه دین ئیسحاق، له به ر نه وه ی زۆریه ی دانیشتوانی نه رده بیل له سوننه کان بوون له سه ر مه زه بی ئیمام شافعی بوون و له هه مان کاتیشدا ده رویشی بوون، هه روه ک چۆن عوییدوللاخانی سه ر کرده ی ئۆزه ک له سالی ١٥٣٠زدا نووسراویکی بۆ ته هه ماسب نووسیوه و گلله ی لیده کات و ئاماژه به وه ده کات که وا شیخ سه فیه دین ئیسحاق له سه ر مه زه بی سوننه و جه ماعه ت بووه .

- نه وه ی که زۆر له راستیه وه دووره نه وه یه نه سه به که له کتیب و تۆمارکراوه کانیاندا باسی گه یاندنی ده کات بۆ حوسین کوری عملی کوری نه بی تالیب و له شیخ سه دره دین موسای کوری شیخ سه فیه دین ئیسحاق و نه وه کانی ده گپرنه وه که نه وه نه یده زانی له نه وه ی حوسینه یان هه سن، نه وه ی زیاتر گومان دروست ده کات هه ر له سه ره تاوه گه یاندنی نه سه بی فه یروزشای باپیره گه وره ی شیخ سه فیه دینه به ئیمام کازم.

- جیی سه رسورمان نییه شیخ سه فیه دین ئیسحاق نه وکاته نه وه بلاویکاته وه که وا له نه وه ی عه لهویه کانه، چونکه شیخ ئیبراهیمی گه یلانیس که شیخی نه وه بووه نه مه ی کردوو، جگه له وانیش نه وه کانی شیخ عه بدولقادری گه یلانیس نه مه یان کردوو.

- دوورنیه ئەو لقانەمی بۆ نەسەبی عەلەویەکان زیادکراوە تەنھا کاری نووسەرەکانیان نەبێ، لەپێش ھەمووشیانەوہ نین بەززاز، یاخود شیخ سەردەرەدین کە ئەویش ئەم وتانەمی بلاوکردبوو، ھەرۆک چۆن نەوہکانی عەبدولقادر گەیلانیش ئەنجامیاندا.

لەبەرەمبەریشدا نین بەززاز دەلی شیخ سەفییەدین ئیسحاق لیدوانی ھەبوو لەسەر شیعەرەکانی رۆمی و عەتارو ئەوحەدەدەدینی کرمانی و فەخرەدینی عیراقی و ئەحمەد جامی و رۆزبەھانی بەقلی و سەناتی و خاقانی و ھەمووی لێکداوہتەوہ فەرھەنگی بۆ داناون. لەبۆاری تەسەووفیییشدا (وحدە الوجود)یش چوارینەکی لەدوا بەجێماوہ کە لەبارەمی خۆشەویستی عەلی کورپی ئەبی تالیب نووسیویەتی، لەوانەشە ئەم چوارینە لەداهێنانی ئەو میژوونووسەبێ چونکە شیخ سەفییەدین ئیسحاق تورک بوو و تائیتستاش روون نەبۆتەوہ کە جگە لەیەک بەیت شیعری فارسی ھێچی دیکەمی ھەبووبێ. تورک ئەوکاتە بەسەرکردەمی رووحی خۆیان ناویان دەبەرد. لەوانەشە سوننی بووبێ و لەسەر مەزەبی ئیمام شافعی، و پاشان مەیلی بەلای مەزەبی ئیمام جەعفەری سادق چووبێ کە ئەوکاتە باروگوزەرانێ ئێران لەرووی ئایینی و سیاسییەوہ کارگەری لەسەر ھەبوو، ئاشکرایە مەگۆلە نێلخاننەکان کە حاکمی دەولەت بوون، لایەنگیری خۆیان لەرووی ئایینی و مەزەبیەوہ بەم شتییەوہ راگەیاندا: ھۆلاکو بوزوی بوو، مەحمود غازان و ھەندیککی دیکە لەسەر مەزەبی سوننی بوون و ئولغیتۆ لەسەر مەزەبی شیعی بوو.

بۆیە ئیمە دەبێ بپرسین و بلین، کەمی شیخەکانی خانەوادەمی سەفەویی ھاتنە سەر مەزەبی شیعی؟

لەراستیشدا بیروبوچوونەکانی شیعی سەرەتا خزیە ناو ریزەکانی سەفەوییەکان، ئەویش لەو کاتەمی کە تەسەووف لەسەردەمی شیخ سەفییەدین ئیسحاق لەسەرانسەری کۆمەلگای ئێراندا دەستی بەبلاو بوونەوہ کرد، ئەمەش بەکردەمی کارگەری لەسەر ئەو گەندەلیە ھەبوو کەوا بەالی بەسەر ولاتدا کیشابوو و دەسەلاتدارەکانی مەغۆلیە نێلخاننەکان و پاشان تەیموریەکان و میرزادە سەرکەوتووہکانی وەک شەروانشا لەشەروان پیادەیان دەکرد، ئینجا ئالاق قوینلوو لەنازەریتجان و بەشیکیش لەخۆراوای ئێران و مورادبەگی بایەندەری لەیەزد و ،،،تاد شوینەواریککی زۆر وێرانکراوی لەدوای خۆی

میژووی ده ولاتی سه فوولی

له ناو ده روونی ئیرانیه کان به جیهیشت که بهردهوام بیزار بوون لهو همموو غه درو تاوانانهی درههقیان ده کرا. ته گهر هاتوو به ته واوی نه چه سپاو نه سه لمیندرا کهوا هه ریهک له شیخ سه فیه دینی نیسحاق و سه دره دین موسای کوری له سه ر مه زه بی شیعه ن، نهوا نه وهی یه کهم که ناوی خواجه عه لی سیاپوروش بوو ناماده یه بو بانگه وا زی شیعه بی. له راستیشدا جونیدی نه وهی به ته واوی ههستی به وه کرد کهوا له هه لگه راندنه وهی مه زه ب بو بزووننه وه یه کی سیاسی چهند سوودی پیگه یشتوو، نه مهش پشت به وه ده به ستی که بتوانی ژماره یه کی زوری ده رویش له ده وری خویدا کویکاته وه. حه یده ری کورپیشی جه ختی کرده وه له سه ر نه وهی کهوا نه سه بی نه وانه ده گه ریتته وه بو نیمام موسا کازم و فیتیکی سووری دوازه نقیمی کرده سه ری سه رجه م شویتکه وتوانی، ناماژیهک بوو بو نه وهی مه زه بی شیعه چۆته پال مه زه بی دوازه نیمامه که.

ناماغیش له م یه کگرتن و چوونه پاله نه وه بوو که شیعه کانی ئیران به رزبکرتن و بنکه کانیشیان فراوان بکریت، به تایبه تی بنکه ی سه ریه داریه کان که دژی حوکمی ئیلخانیکان بوون، ناشکرایه دژدکانی ئیلخانیه کان پشتیان به ره گزه شیعه مه زه به کان ده به ست و نه مهش وای کرد کهوا سه فیه ویه کان له کاری سو فیه گه ریه وه بگورین بو کاری سیاسی و دامه زراندنی ده ولته تی سه فیه ویه شیعه مه زه بی له سه ر ده ستی نیسماعیلی سه فیه ویه لیکه وتوه.

باپیره گه وره کان:

- فه یروزشا: میژووی خانه واده ی سه فیه ویه کان له فه یروزشای کوری محمه د شهر فشا ده سپیده کات که له سه ر تادا له دتی سنجاننی سه ر به مه ری پایته ختی خوراسانه وه شو ریشیکی هه لگه رساندو به ره و نازه ری بجان هه لکشا و له دژی کافره کانی مؤقانیش له ولاتی که ره ج غه زای نه نجامدا. له نه نجامی نه م چالاکیه ئایینی و له خو بردوانه یه ی ده سه لاتنی کیتشا به سه ر نه رده بیل که به ناوبانگترین شاره کانی نازه ری بجان بوو له گه ل شارو چکه کانی مؤقان و هه موو نه و ناوچانه ی که سه ر به نه وان بوون، به مهش بوو به خارهنی مالتیکی زور و له به ر زوری مالاته کانی ناچار بوو به مه به ستی په ییدا کردنی له وه رگا رووبکاته دتی زه نگین له نزیک گه یلان.

میسزوی دهلانی سرفولی

- سەید عەوەز ئیسماعیل: لەدوای مردنی فەیرۆزشا بوو بە سەرۆکی خانەوادەکە و لەزەنگینەو بەرەو گوندی سەفرەنجان کۆچی کرد کە یەکیەک بوو لەلادیکانی ئەرەبیل و لەوێ کۆچی دوایی کرد.

- محەمەد حەفەز: کاتیەک سەید عەوەز ئیسماعیل محەمەد حەفەز کۆچی کرد کە تەمەنی حەوت سالیو و نەو سە فەوێبەکان هەستیان بە لایەنگیری لە لا پەیدا بوو، پاشان لەدوای حەوت سالان ئەم منداڵە دۆزرایەو و کاتیکیش خەلک لەهۆی دیار نەمانیان دەرسی؟ دەیانگوت گواوە پەریەکان بر دوویانە بۆ ئەوێ قورئانی پێی رەوان بکەن و شەریعەتەکانی ئیسلامی فێرکەن.

- سەلاحەدین رەشید: لەدوای مردنی محەمەد حەفەز سەلاحەدینی کۆچی جیتی گرتەو و پاشان لەوێ بەرەو دێی کە لخوران کەسەر بە شاری ئەرەبیل بوو کۆچی کرد و لەوێ مایەو و خەریکی کشتوکاڵ بوو.

- قوتبەدین یەحیا: قوتبەدین یەحیا سەرکردایەتی خانەوادە لەدوای مردنی سەلاحەدی رەشیدی باوکیەو بۆ بەجێما و ئەویش لە کە لخوران مایەو و مولکەکانی لە لایەن خەلکی کەرەجەو دوو چاری پەلاماردان هات و لە ژێر سێبەری مەملانێی موسولمان و گاوەکان هێرشیان کردە سەر ئەرەبیل و ئەرمینیا و خەلکیکی زۆریشیان لێ کوشتن.

- سەیدسالح: کە قوتبەدین کۆچی دوایی کرد سەید سالی کۆچی بوو بە جێنشینی و هەرەو ک باب و باپیرانی خەریکی کشتوکاڵ بوو، ناوبانگیشی بە لەخواترسی و چاکسازی و یارمەتیدانی خەلک دەرکردبوو، لەدوای مردنی لە کە لخوران نێژرا.

- ئەمینه دین جویرائیل: دوای ئەوێ سەیدسالح کۆچی دوایی کرد، ئەمینه دینی کۆچی لە جیتی دانیش و لەترسی پەلامارەکانی کەرەج ناچار بوو بگوازیتەو بۆ شیراز و کە لخوران بە جێهێلنی و ماوەی دە سال لەوێ مایەو. لەو ماوەیەدا خۆی لە شیخ جەمالەدینی باراتی ئەرەبیلی نزیك کردەو کە یەکیەک بوو لە سۆفیە هەرە بە ناوبانگەکانی فارس و بوو بە موریدی و شیخیش دەولەتی کچی خۆی لێ ماره کرد.

سۆفوی دۆلەتی سەفوی

لەمەوێ بەدیار دەکەوێ کە ئەم تیکە لاوی و یە کگرتنەمی هەردوو رەگەزی فارس و تورک، هەر لە کۆنەوێ فارسەکان بە دلیانبوو و لەتە و ریزی پایتەختی نازەرییجانەوێ بەتایبەتی پیتشوازییان لیکردن و زۆریش بەم هاوسەرگیریە دڵخۆش بوون، ئەمەش ئەوێ دەگەیهنێ ئەم خانەوادە سەفەویە فارس نەبوون.

لەدوای رەوینەوێ مەترسی کەرەجیەکان ئەمەینەدین ئیسماعیل بەمەبەستی کشتوکال و بەرپەرێوەبردنی مولکەکانی گەراپەوێ کە لێخۆران و لەوێدا لەسالی ۱۲۵۲ز کورپێکی لە ژنە فارسەکەمی بوو ناویان نا سەفیه دین ئیسحاق. لەبەر ئەم هۆیە زیادەرەوێکی زۆریان کرد لە دەسفی دەولەت لەزۆهدو خواپەرستی و داوین پاکی چونکە لەدایک بوونی ئەم مندالەیان بە ویستیکێ ناسمانی لەقەڵەمدا.

سەفیه دین ئیسحاق: هەر لە مندالەوێ شێخ سەفیه دین ئیسحاقی ئەردەبیلی زانستەکانی فیکر و ئاینینی خۆیند و پاشان بەناو نەهتینیەکانی سۆفیگەری و خۆشەویستی خوداییدا قوول بوو، لەسەر دەستی چەندین شێخی ئەو سەردەم دەرسی خۆیند پاشان ویستی بچیتە فارس بەلام لەشیراز گەرسایەوێ لەوێ پەیوەندی بەسەعدی شیرازی شاعیرەوێ کردو، نینجا میرعەبدوللای فارسکی کە لەپیاو ماقولانی شیرازبوو نامۆژگاری کرد پەیوەندی بە شێخ تاجەدین ئیراهیمی گەیلانی کە بەشێخ زاھید ناسرابوو بکات. ئەویش بەقسەمی کرد و پاشان فاتیمەمی کچی شێخی ماره کرد و لەسەر دەستی خەزورەکەمی بوو میریککی سۆفی کە جیھان لەنامادەباشیدایە بۆ خزمەتکردنی. لێرەو دەگێرنەوێ گواپە شێخ سەفیه دین ئیسحاق لەخەودا بینوویەتی: (لەسەر چپای قاف دانیشتووە و لەناوەراستی چپاکە شمشیریککی درێژ و پان. هاتە دەرەوێ سەرپۆشیککی لەپیتستی سمۆرەمی پێوەبوو و دوای ماویەکی کورت خۆر هەلات و هەموو جیھانی لەبەردەم رووناک کردەوێ). شێخ ئەم خەونەمی وا لیکداپەوێ کە شمشیرەکە دەسەلاتەو خۆرەکەش رووناکە کەیهتی، ئەمەش بەیەکەم هەنگاو لەقەڵەم دەدەری لەکاروانی بانگەوازی سیاسیانەمی خانەوادەمی سەفەویی. کاتیکیش شێخ زاھید کۆچی دوایی کرد ئەو بوو بەجینشینی و مۆردیککی زۆری لەدەور کۆبۆوێ هیندەمی دیکە ژمارەمی شوین کەوتووەکانی زیادمی کردو ریزی لەناو پیاو ماقولاندا پتربوو و بەتایبەتیش رەشەدین

میسزوی دوولتی سزوی

فەزلوللا و غەياسەدین مەمەدی کورپی. ئەو کاتە ئازەرییجان لەژێر هەرەشەى چەپۆکی مەگۆل بوو، لەدوای زنجیرەیهك مالتویرانی و دەردەسەری کەلەئەنجامی حوکومرانی ئەوان سازیبوو مابۆوه. خەلکیش بەروون و ناشکرایی لەترسی مردن روویان لەسۆفیگەری و دەرویشی و گۆشەگیریی کرد، بەو ئومێدەى بێتە پەناگەیهك کەهەندیک لەبارى خراپى دەروونیان کەم بکاتەوه، هەر لەبەرژۆهەندى شێخیش بوو کەبەردەوام ژمارەى ئەوانەى پەيوەندىیان بەخانەقاگەیهوه دەکرد لەزیادبووندا بوو، هەرچەندە لەزۆر ناوچەکانى ولات تەکیه و خانەقاي دیکەش هەبوون.

سەدرەدین موسا: لەدوای مردنى شیخ سەفیه‌دین ئیسحاق سەدرەدین موسای کورپی کەتەمەنى سى و یەك سال بوو جیى گرتەوه و هەر لەمەندالیه‌وه لە ئەلقەکانى زکری سۆفیگەریدا پەرورده‌بوو، هەمیشە پشت و پەناى وه‌لیه‌کان و لاوه‌کان بوو، نانى هەژارانی دەدا، بەم کارانەى توانی سەرکردایەتى رۆحیى بۆ خۆى مسۆگەر بکات. لەسەردەمى ئەویشدا خانەواده‌کەى سەره‌دەریان لەکارى سیاسەت دەردەکرد، بۆیه ئەشەرف جۆبانى تەیموورتاشى حاکمى مەگۆله‌کان لەئەردەبیل ئەم هەلوێستەى زۆر بەلاوه ناخۆش بوو و لەدوایشدا دەرى کرد و ناردیه تەوریز، بەلام زۆرى ژمارەى لایەنگرانى سەدرەدین موسا لەئەردەبیل حاکمى مەگۆله‌کانى ناچارکرد کەوا بیگەریتنیتەوه، کەچی جارىکى دیکە بیری لەوه کردەوه ژەهرخواردى بکات و بیکوژى. کاتیکیش شیخ بەمەى زانى یەکسەر ئەردەبیلی بەجیهیشت و چوو لەى خالەکانى لە گەیلان و لەوى نیشته‌جیبوو، لەهەمان کاتیشدا شوتن کەوتوانى شیخ نیراهیم زاھیدی گەیلانى ئەشەرف جۆبانىان تۆقاند و لەوى مایه‌وه تا ئەوکاتەى جانی بەگ کەحاکمى مەگۆلى بوو لەخوارووی رووسیا هیرشى کردە سەر جانی بەگ لەئازەرییجان لەسالى ۱۳۵۷زدا و لەژێر دەستى دەسەلاتدارانى جۆبانیه‌کانى دەرھیتسا، کەچی یەكێک لەسەرکردەکانى مەگۆلى کە ناوى ئەرگۆن بوو توانی ئەشەرف جۆبان بکوژى و سەدرەدین موساش بەسەر بەرزى و شکۆه گەرایه‌وه ئەردەبیل، کە ئەمەش نیشانەى بوونى لایەنگرانى سەفوییه‌کان و پلەو پایەى شێخەکانیانە لەنیو ریزەکانى دەسەلاتدارە نیوخۆییەکان.

میسۆوی دوولتی سرفولی

له سه‌رده‌می ئه‌ویشدا باری سیاسی له‌عیراق و نێران به‌رده‌وام له‌پشیتیدا بوو، به‌مه‌ش ولاته‌که بۆ چه‌ند ده‌وله‌تییکی بچووک دابه‌ش بوو، له‌هه‌مووشیان دیارتر ده‌وله‌تی خانه‌واده‌ی جه‌لانیر له‌عیراق، ده‌وله‌تی جوبانه‌کان له‌ نازهر بیجان، ده‌وله‌تی موزه‌فه‌ره‌کان له‌یه‌زدو کرمان، ده‌وله‌تی نه‌ینجۆ له‌ فارس، ده‌وله‌تی سه‌ره‌داریی له‌ سه‌به‌زه‌وار بوون، ئه‌م باره‌ ئالۆزه‌ش هه‌لی زیاتری بۆ ئه‌م ته‌ریقه‌ته‌ سازکرد تاکو خه‌لکی زیاتر به‌مه‌به‌ستی وه‌ده‌ست هێنانی ئارامیی ده‌روونی له‌ده‌وریدا کۆبینه‌وه.

له‌سالی ۱۳۹۳زدا سه‌ده‌دین موسا کۆچی دوایی کرد و له‌ته‌نیشت باوکی له‌ مه‌لبه‌ندی سۆفیه‌کاندا له‌ئه‌رده‌بیل نێژرا. گرنگی ئه‌م پیاوه‌ش له‌م خالانه‌ی خواره‌وه‌دابوو:

- پله‌و پایه‌ی خانه‌واده‌ی سه‌فه‌وییه‌کانی له‌نیوه‌نده‌کانی ده‌سه‌لاتدا گه‌یانده‌ ئه‌ویه‌ری.

- له‌سه‌رده‌می ئه‌ودا خانه‌واده‌ی سه‌فه‌وییه‌کان شاره‌زایی ته‌واویان له‌باره‌ی سیاسه‌ته‌وه‌ په‌یدا کرد.

- مه‌زاره‌گه‌یه‌کی گه‌وره‌ی بۆ باوکی سازکردو کردیه‌ باره‌گایه‌کی تایبه‌ت به‌ شوێن که‌وتوانی و له‌دوایشدا بوو به‌ناوه‌ندیکی رووحیی و سۆفیه‌کان له‌ویدا کۆده‌بوونه‌وه‌و چه‌ندین جوړ خێر و نه‌زریان تێدا ئه‌نجام ده‌دا.

- له‌ ئه‌رده‌بیلدا مزگه‌وتییکی گه‌وره‌ی سازکرد و ناوی لێنا ئارامگای خانه‌دانانی سه‌فه‌ویی (ارامگاه خاندان صفوی).

عه‌لای عه‌لی: عه‌لای عه‌لی له‌دوای مردنی باوکی سه‌ده‌دین موسا بووه‌ خاوه‌نی مه‌قامی ته‌ریقه‌تی سۆفیه‌گریی و به‌وه‌ش له‌باب و باپیرانی جیا‌بۆوه‌ که‌ هه‌میشه‌ به‌رگی ره‌شی ده‌پۆشی، بۆیه‌ ناویان نا ره‌شپۆش (سیاه پوش) و زیاده‌ره‌وی زۆری له‌خواترسیدا ده‌کرد و له‌ساته‌وه‌ختی زۆریه‌ی داگیرکاریه‌کانی ته‌یمووریه‌کان له‌ولاته‌ ئیسلامیه‌کانی خۆره‌لات که‌ته‌یموور له‌نگ به‌رپۆیه‌ی ده‌برد بوونی هه‌بوو. له‌ته‌نجامی خراپی بارو گوزه‌رانی خه‌لکی نێران که‌به‌هۆی ته‌یمووریه‌کانه‌وه‌ دووچاریان هاتبوو روژ له‌دوای روژ ژماره‌ی موریده‌کانی زیاتر ده‌بوون.

میترووی دەولتی سەفولی

عەلی سیاپۆش لەلایەن تەیموورلەنگەوێ چاودێری دەکرا و نێوانیان زۆر خۆشبوو، لەوانەش بوو کە تەیموورلەنگ مەیلی بەلای مەزەبێ شیعەوێ هەبووی و لەو ماوەیەدا سێ جار کۆبوونەوی لەگەڵ ئەنجامداوێ. جار لەدوای جار تەیموورلەنگ هۆگریەکی بۆ عەلی سیاپۆش زیاتر دەبوو. لەوانەشە گرنگترینی ئەو چاوپێکەوتنەکان ئەوەیان بووی کە لەسالی ۱۴۰۲زادا لەکاتی شکستەتێنانی سولتانی عوسمانی بایەزید لەئەنکەرە سازکرا. هەر لەو شەرەشدا ژمارەیهکی زۆری سەربازە تورکەکانی بەدیل گرت کە ژمارەیان دەگەیشته سێ هەزار سەرباز و هەموویان هێنایە ئێرەدەبیل. کاتیکیش عەلی ساپۆش داوای لە تەیموورلەنگ کرد کەوا دیلەکان بەوی ببەخشی داواکاریەکی بۆ جیبەجێکرد. ئەویش لەنزیک نازامگای باوکی لەئێرەدەبیل و لەدەروروی نازامگای گەنجە لە گۆل نیشتهجێی کردن و ناوی لێنان سۆفییە رۆملۆیەکان، لەبەر ئەوەی کە ئەوان لەولاتی رۆمەوێ هاتبوون و ئەوان ئیستا باپیرە گەورەکانی هۆزی رۆملۆی قزلباشی بوون کە بەهێزترین لایەنگری شائیسماعیلی یەکەم بوون و بەرەوام لەپێناویشیاندا دژایەتی تورکە سوننیەکانیان دەکرد و بەرگریشیان لەبەرنامە مەزەبێەکانی شیعەش دەکرد. ئەم رۆوداوە بوو بەبنچینەیهک بۆ ئەوەی هۆزی قزلباش (سەرسوورەکان) خۆیان رێکبخەنەو، بۆیەش ناویان نان سەرسوورەکان چونکە بە هێمای سوور سەری خۆیان دادەپۆشی و لەگەڵ عوسمانییەکانیشدا هاوڕا بوون لە یەکریزی رەگەزبەرستی و بیروبوچوونەو. لەلایەکی دیکەوێ عەلی سیاپۆش کۆمەڵێکی لەو دیلانە نازاد کرد تاکو بێن بە شوێن کەوتووی ئەو و سەربازی هەمیشە ئامادە و یارمەتیدەری سەفەوییەکان لەکاتی پێوستدا و بێنە چاوی تەیموورلەنگ لەناسیای بچووک. شایانی باسە ئەمە یەکەم جار بوو لەهەموو میترووی سەفەوییەکان کەوا تەیموورلەنگ مۆریدەکانی سۆفییەگەریی بختە نێو ریزەکانی سوپاکەیهوێ، ئەم دیاردەیهش پێشکەوتنی بەرەو رێکخستنی سەربازی نیشان دەدا.

ئینجا شیخ چەندین ناوچەو هەریمی لەلایەن تەیموورلەنگەوێ لەعیراق و نازەرینجان پێ بەخشا و کۆرەکانیش چەندین گوند و زەوی کشتوکالیان لەدەروروی قزل ئوزون و گەمرەو ئەسفەهان و هەمەدان بەرکەوت، ئەمەش هەلی زیاتری بۆ خانەوادەیی سەفەویی رەخساند داهاتیکی بەرەوامی زۆریان لەو ناوچانە و دەست بەکەوی.

میسروری دودلئی سرفرونی

له نیو پۆلین کردنی عه ره به کاندای عه لای عه لی به ناوی عه لی سیا هه هاتوو هه بهر نه وهی شیخی سۆفیه کان بوو له عهراقدا. له سالێ ۱۴۲۶زدا له سه فه ره که ی بۆ جه ج به دیمه شقدا تێپه ری کۆمه لێکیشی له لایه نگرانی نه وانهی به هه موو شیوه یه ک پیرۆزیان ده کرد له گه لدا بوو.

له دوا ی سی و هه شت سال سهر کردایه تی عه لی سیا پۆش له قودس و له ۱۵ ئایاری ۱۴۲۷ز له کاتی گه رانه وهی له مه ککه کۆچی دوا یی کردو هه ره له قودس یش نیژراو مه زارگه یه کی گه وره شیان بۆ ساز کرد، ئیستاش گۆره که ی به مه زاری شیخ عه لی عه جه می ناسراوه. شایانی ناماژه پیکردنه که وا سه رچاوه سه فه ویه کان مه یلی شیعه یه که ی ناشرکیان خستۆته پا ل و به لام گو مان له راستیه که ی ده کری و ده شلین گوا یه یه که م که سه بووه له کوره کانی شیخ سه فه دین ئیسه حاق که په یه ندی به مه زه بی شیعه وه کردوو، به روون و ناشرکاش داوی کردوو که لایه نگریی بکه ن.

ئیراهیم: عه لی سیا پۆش سی کوری هه بوو: شیخ شاه که به شیخ ئیبراهیم ناسرابوو و جه عفه ر و عه بدولره هه مان بوون. به لام سه ره رای نه وهی که هیج کام له و کورانه ی له ناستی پتویست نه بوون بۆ سه ر کردایه تی کردن، که چی ئیبراهیم سه ره رای لاوازی که سایه تیه که ی بوو به جینشینی، جگه له مه ش ئیبراهیم خاوه نی زیره کی و شاره زا ییه کی نه وتۆ نه بوو که بتوانی کاروباری بانگه وازه که هه لبسوورپینی و نه خۆشیش بوو به هۆی ناله باری هه لسووراندنه که شیعه وه هه نگاویکی دیکه ش سه فه ویه کانی دوا خست. به لام هه ندیک سه رچاوه هه رگیز ناماژه بۆ نه م با به ته ناکه ن، ئیبراهیم له سالێ ۱۴۴۷زدا کۆچی دوا یی کردو له ته نیشت مه زاری باب و با پیرانی ناشتیان.

جونید: شیخ ئیبراهیم چوار کوری هه بوو: جونید، نه بوسه عید، سه ید نه جه د، سه ید با یه زید، خواجه جیهان میرزا و ئیبراهیم خواجه گی. جونید له هه موو کوره کانی دیکه بۆ سه ر کردایه تی لیوه شاهه تر بوو، بۆیه بوو به جینشینی باوکی و سه ر کردایه تی بزوتنه وه که ی گرته ده ست و ئاره زووی مولکایه تیشی له لا په یدابوو و پاشان وینه ی پاشاکان هه لس و که وتی ده کردو نازناوی سو لتانی پیه خشراو بانگه وازه مه زه بیه که شی

سۆزۈمى دەۋلەتى سەزۈپى

ۋەزگىتپا بۇ بزۈوتنەۋەيەكى سىياسى پشت بەستۈۋ بەژمارەى مورىدەكان و رىكخستىيان لە رىكخراۋىكىكى نىمچە سەربازى.

ئەۋكاتە پشتىۋى بالى بەسەر ئىراندا كىشابوۋ و لەدۋاى مردنى شاروخ ۋاۋتەكەى چەندىن بزۈوتنەۋەى سەربەخۆبى بەخۆۋە بىنى كە سەركرده تەماعكارەكان سازيان دەداۋ لەدروستكردى چەند ئىمارەتتىكىش سەرگەۋتىيان بەدەست هىنا، شۆرشى (مشەعشەكان) ىش ھەرە تۈۋندەكەيانبوۋ، چونكە ھەرەشەى داگىركردى خواروۋ و خۆراۋاى ئىرانى دەكرد، جونىد ئەم بارەى قۆزتەۋەۋ لەئەردەبىل جىگىر بوۋ.

لەسەر دەستى شىخ جونىدىش لادانىكى مەزەبى گەۋرە لەبزۈوتنەۋەى سەفەۋىيەكان بەلای مەزەبى دۋازىبى بەناشكرابى دروستبوۋ. ئەۋ سۈرۈشتە كۆمەلەيەتەى كەبالى بەسەر خۆراۋاى ئىران و خواروۋى ئەنادۆل و باكورى شامدا كىشابوۋ، كەئەم ناۋچانەش ھۆزە توركمانەكانى لىبۈۋ دەسەلاتىكى درىژخايەنىان لەنىۋەى يەكەمى سەدەى پانزەھەمى زاىنى لەدۋاى ھەرەسەتتەنى دەسەلاتى ناۋەندى عوسمانى لەئەنجامى ھىرش و پەلامارەكانى تەمبۈرلەگ ۋەگىرخت. سەرەراى ئەۋەش چەسپانى دەسەلاتى عوسمانى لەدۋاى ئازادكردى قۈستەتتىنەۋ ھەلەكشان بەردەۋامى عوسمانىيەكان لەئەنادۆل دەسەلاتى ھۆزە توركمانەكانى بچۈۋك كردهۋەۋ ئەۋ نىمچە سەربەخۆبىيە كەھەشيان بوۋ گەمارۆ درا، بۋارى لەبار و رەخساۋ پەيدابوۋ بۆ ئەۋەى پروپاگەندە نايىنىيە تىكەل بەناۋەرپۆكىكى سىياسى بەسەرگەۋتۈۋى بلاۋىكەنەۋە.

لەم كاتەدا جونىد گەشتىكى لە ئەنادۆلەۋە بۆ ناۋچەكانى ۋاۋتە شام دەسپىكرد و لەۋ ناۋچانەدا رىكەۋتى بىرۋاۋەپەرە شىعە تۈندەرەۋەكانى كرى، كاتىكىش لەئەردەبىل دەركرە بەدۋاى لايەنگر و مورىددا دەگەراۋ بىرپارىدا توركمانەكان بەرزكاتەۋە بۆ رىزەكانى خۆى ئەۋىش بەھۆى ئەۋەى كە مەراسىمەكانىيان بۆ سازىكات و خەرجىيەكانىيان بۆ بدات و بىيانپارىزى، پروپاگەندەى ئەۋەش بلاۋىۋەۋ كە ئەۋ دەۋلەتە عدەلەۋىيەى بىرپارە لەكۆتايى سەردەمەكان بەدەرگەۋى ئەۋا تىكېۋتەۋەۋ بەسەركردايەتى ئەۋ دروست دەبى و ھەر ئەۋىش لەرىزى سوپاى مەھدىدا دەجەنگى، لەمەشدا مەبەستى ئەۋەبوۋ بناغەيەك دابرىۋى بۆ پىرۋزەيەكى سىياسى نامانجى دروسكردى دەۋلەت بوۋ.

میسز ووی دہولتی سرفولی

لہدواییدا جونید چوہہ حلہب و لہلای شیخ محمہدی کوری ٹہویسی ٹہریللی کہیہ کیٹک بسو لہشوین کہوتووانی سہفہوی مایہوہ، لہویشہوہ چوہہ کہلنز کہشاروچکہیہ کی حلہب بوو و بارہ گایہ کی کۆنی تورکمانہ کانیش بوو، پاشان چوہہ چیای موسا لہتتاکیا، پینشیاری کرد کہوا تیپتکی شیعی ہی بہریز سازبکات کہموشہ عشعہ کان شوتین پینان تیندا قاییم و گہورہ بی، ٹہو ہیزہ رووحیہ شی کہلہناو دل و دہروونی شوتنکہوتوہ تورکمانہ کاندا گہورہ و پیگہیشٹوویو، قۆزتہوہ، بہمہش شیخ محمہد کہ خانہخوتی بوو دژی و ہستاو ٹہم کارہی پیپہسہند نہبوو بۆ گہیشتن بہمہرامہ سیاسیہ کانہی و لہدوای ٹہوہش ہیندہی دیکہ شوتنکہوتووانی چالاکیہ کانیان زیاد کرد. کۆمہلگای حلہبیش بہہیچ شیوہیہک ٹہم بانگہوازہیان پی قبول نہبوو، بۆیہ ہر بہخیرایی کۆبونہوہیہ کی فیقہیان سازکرد بۆ ٹہوہی جونید دادگایی بکہن بہتۆمہتی ٹہوہی پیشہوای بہشتیکی پروز و ہسکردوہ. لہو ٹہوجومہنہشدا بریادار کہبیکوژن و، کاتیش بہمہی زانی بہنہینی حلہبی بہجیہتہشت و بہرہ و دیارہ کر چوو و ٹہوکاتہ ٹوزون حسہن حوکومرانی دہکردو پھیوہندیہ کہی لہگہلدا قول کردو خہدیجہ بیگہمی خوشکی مارہ کرد بۆ ٹہوہی بیتتہ پەردہ پۆشیتک و پروژہ سیاسیہ - مہزبہیہ کہی پپاریزی، ٹوزون حسہنیش نامانجی ٹہوہبوو کہوا شیعی کان بنہ لایہنگری بۆ دژایہتی قہرہ قوینلوو. لہہمان کاتیشدا ٹہم ہاوسہرگرییہ تہکانیکی دیکہی دایہ جونید و مکوربوو لہسہر ٹہوہی بگہریتہوہ ٹہردہبیل و بۆ ٹہمہش داوای یارمہتی لہٹوزون حسہن کرد ٹہویش یارمہتیہ کہی بۆ دایینکرد، پاشان نامہدی بہجیہتہشت و بہرہ و ولاتی خۆی بہریکہوت، کاتیک گہیشٹہ شہروان سولتانی خہلیلی تورکمانی حاکمی ٹہوی کہلایہنگری قہرہقوینلوو بوو ریگہی پیگرت و لہنیوانیاندا شہریکی سہخت روویداو لہتازار ۱۶۰۷زدا جونید کوزرا.

لہراستیشدا لہسہردہمی جونید بزوتنہوہی سہفہویہکان زیاتر مؤرکی بزوتنہوہیہ کی سیاسی بہسہردا زالبوو، ہرہوہا لایہنگرانی لہولاتی عوسمانیہکان و عراق و سہرجہم ولاتانی ناوچہکہوہ بۆی دہاتن و ہندیگ لہدۆستہکانی ٹہوہیان بلاؤکردوہ کہوا جونید دواي ٹہوہی کوزراوہ زیندوو بۆتہوہ، ٹہمہش نزیک خستہوہیہ کہ لہ بیروبزچوونی موشہ عشعہکان.

سۆزۈمۈز دۆلەت سۆزۈمۈز

ھەرچىھ كىبى لەسەردەمى جۈنئىد سەفەوىيە كان وئىنەى حزىيىتىكى سىياسى شۆرېشگىرپان پىتۈھ نووسا، بەرزو پىرۆز راگرتنى سەر كىردە كانىيان خزانده ناو بىرۈباوېرو مەزەبىيانەوھ و ئەمەش زىياتر لەسەردەمى خەلافەتى ھەيدەرى كورى جۈنئىد روون دەبىتتەوھ كاتىك لەدواى مردنى باوكى بوو بەسەركردەى بزۈوتنەوھە.

ھەيدەر: ھەيدەر جىيى جۈنئىدى باوكى گرتەوھو تەمەنىشى كەم بوو، بەھاوكارى و چاودىرىي لايەنگرلى كەژمارەيان زۆر بوو بەھۆى كۈشتنى جۈنئىدى سەر كىردەيان ورەيان دابەزى، ناچار پەناى برده بەر ناشتى و چاودەرىي كاتىكى گونجارى دەكرد بۆ ئەوھى جارېكى دىكە ھەلسىتتەوھ، لەو پىناوھشدا بەھۆى زىاد بوونى ژمارەى لايەنگرلى گەشەى بەھىزەكانى دەدا، كاتىك گەشىتە بەھىزىيەكى تەواو ھەنگاوى يەكەمى ھەلھىناو رەوھەوھى بزۈوتنەوھى سۆفېگەرىي بەرەو مەزەبى شىعەبى دوانزەبى ھاوېشت و نىشانەبەكى تايپەتېشى بۆخۆى ھەلېژارد تا لەخەلكى دىكەى جىابكاتەوھ، ئەوېش فېسېكى سوور بوو كە دوانزە نقتىمى سوورى پىتۈبوو و نامازە بوو بۆ دوانزە ئىمامى شىعەكان، لىرەدا عوسمانىيەكان ناويان لەو كەسانەى كە ئەو جۆرە فېسەيان لەسەر دەكرد نا قزلباش واتە سەرسوورەكان.

ھەيدەر ھەر لەئەردەبىل مایەوھ لەترسى ئەوھى نەوھەكا لەئەنجامى كشانەوھى ھىزەكانى سەفەوبى زىانىيان پىبگات، كە ئەوكات ئوزون ھەسەن دەستى بەسەر عىراق و نازەرىيىجاندا گرتبوو، ئەوېش لەدواى ئەوھى كەلەسالى ۱۴۶۸-۱۴۶۹ جىھانشاى كورى قەرەبوسف و ئەبى سەعیدى تەيمورى لەناوېردو، ھېچ شتېك لەعىراق و ئىران و پىشت رووباردا نەما كە سلى لى بكاتەوھ.

ئىنجا سەر كىردەى ئالاق قوېنلوو داواى لە ھەيدەرى خوشكەزای كىرد كەوا دروشمى تەرىقەتەكەى بۆ بنىرى تاكو خۆى و مندالەكانى لەبەرى بكن، داواى ئەوھ داوھتى كىرد بۆ دىاربەكر و كچى خۆشى لى مارەكرد كەناوى ھەلىمە بەگم بوو و بە ھەلەمشا ناسرابوو، ئەو كچەشى لەو ژنەى بوو كە كچى ئىمپراتۆر بوحەنناى چوارەمى ھاكىمى تەرابزۆن بوو و ناوى دەسبىنا خاتوون بوو. وادىار بوو كە ئوزون ھەسەن ئارەزوى ئەوھى دەكرد يارمەتى زاواو خوشكەزاكەى بدات تا بتوانى بۆخۆى قەوارەبەك دروست

میسڑووی دھولہ تی سرفولی

بکات. بہ لآم نہو لہ سالی ۱۴۷۷زدا کۆچی دواپی کرد و نہیتوانی نہو نامانجہی بہینیتہ دی. لہ دواپی نہویش کورہ کہی کہ میراتگری یہ کہ می سوو ہاتہ جیتی، بہ لآم لہ لایہن یہ عقوبی برا بچووکہ کہ یہود پیلانی بۆ سازکرا و دواپی چہند مانگیک لہ مردنی باوکی کوشتی و خۆشی کرد بہ حاکمی قہرہ قوینلوو.

پہیوندیہ کانی نیوان حہیدہرو یہ عقوب رووی لہ خراپی کردو یہ عقوب ہمیشہ چاودتری ہلّس و کہوتہ کانی دہ کرد، تا کار گہیشتہ نہوہی بہتہ واپی نیوانیان شلہ ژا، بۆیہ حہیدہرو لایہ نگرانی ناچار بوون کہوا دیار بہ کر بہ جیہیٹن و بگہرینہوہ نردہ بیل.

لہ لایہ کی دیکہ شہوہ حہیدہر دہرکی بہوہ کرد کہ ہم رووبہرووبونہوہیہ کاریکہ ہر دہبی نہنجامی بدات بۆیہ کہوتہ ہولتی بہہیزکردنی خۆی و دووچار لہ سہر یہ کورہ جی داگیرکرد، یہ کہم لہ سالی ۱۴۸۳ او دووہم لہ سالی ۱۴۸۷زدا، نہویش بہم بہستی نہوہوہو کہوا جیہیٹیک بۆخۆی بکاتہوہو دہسکہوتیکتی نہوتۆش پیدا بکات تاکو بہہوہوہ بتوانی بڑیوی سویاکہی دابین بکات، بیگومان کاتیکیش ہم ہنگاوانہی ہلہینا روخسہتی لہ خہلیلی حاکمی شہروان و ہرگرت، چونکہ ناوچہ کہی نہو دہ کہوتہ سہر ریہ کورہج، پاشان کہہستی بہلاوازی کردن ہولیدا دہسبہسہر ہم ولاتہشدا بگری و تۆلہی کوزرانی باوکی بکاتہوہو ہیرشی کردہ سہر شہماخی پایتہخت. خہلیل ترسی لی نیشتوو داواپی یارمہتی لہیہ عقوبی سہر کردہی ئالاق قوینلوو و دوڑمنی حہیدہر کرد. ہہردوولا لہو شہرہ سہرکہوتوانیہدا ہاوکاری یہ کتریان کرد و لہتہ برستان لہنزیک دہرہند لہ سالی ۱۴۸۸ز ہہردوو لای شہرکہر بہیہ کیان داداو لہتہنجامدا حہیدہر کوزرا.

گرنگی حہیدہر لہوہ دابوو کہوا بزوتنہوہی سہفہوی لہ چوارچیتوہی ئاینیہوہ ہینایہ دہرو خستیہ ناو چوارچیتوہی کی سہریازی، نہویش لہ دواپی نہوہی موریدہ کانی بہ شیتوازیکی ریکوپینکی سہریازانہ ریکخست و پۆشاکینکی تابیہتری لہ کلاوہ سوورہ دوانزہ نقیمہ کہی کہ ناماژہ بوو بۆ دوانزہ نیمامہ کہ بۆ سازکردن کہ زیاتر لہ خہلکی دیکہی جیادہ کردنہوہ نہمہش بووہ دروشمیکتی تابیہت بہ ہیزہ کانی سہفہوی.

میثروی دوولتی سزوی

سولتان عملی: له‌دوای مردنی خوئی حیدره سی کوری به‌جیته‌شت: نیبراهیم و نیسماعیل و سولتان عملی، نه‌وی دواییان بوو به‌جینشینی باوکی و سه‌رۆکایه‌تی خانه‌واده‌کمی و هرگرت و سه‌رجه‌م موریده‌کانیش له‌ده‌وری کۆبوونه‌وه و هانیشیان دده‌تا تا تۆله‌ی خوینی باوکی بکاته‌وه، نه‌مه‌ش یه‌عقوبی سه‌رکرده‌ی نالاق قوینلووی نیگه‌ران کردو داوای له‌حاکمی نه‌رده‌بیل کرد قۆلبه‌ستیان بکات، نه‌ویش نه‌وان و حه‌لیمه‌ی دایکیشیانی گرت و به‌ده‌ست مه‌نسوری حاکمی ولاتی فارسی دان نه‌ویش له‌قه‌لائی نه‌سته‌خه‌ر زیندانیی کردن، به‌لام ماوه‌ی زیندانیه‌که‌یان زۆری نه‌خایاند و له‌دوای چوار سال و دوای مردنی یه‌عقوب له‌سالی ۱۴۹۱زدا که‌له‌ته‌نجامی مملانیی گرتنه‌ده‌ستی ده‌سالات له‌نیوان هاوپه‌یمانه‌کانیدا کوزرا، نازاد کران.

رۆسته‌می کوری مه‌قسودی کوری نوزون حه‌سه‌ن توانی بیته سه‌رکرده‌یه‌کی سه‌رکه‌وتوی نالاق قوینلوو له‌دیاره‌کر، به‌لام له‌لایه‌ن بایسه‌نقه‌ری کوری یه‌عقوبه‌وه دژایه‌تی کرا، که‌نه‌ویش داوای یارمه‌تی له‌فروخ یه‌سارشای حاکمی شه‌روان کرد یارمه‌تی بدا، نه‌م کاره‌ش پالی به‌رۆسته‌مه‌وه نا هه‌ر سی براو دایکیان نازاد بکات و کوره‌گه‌وره‌کشی هاندا تا‌کو تۆله‌ی کوشتنی باوکی له‌خه‌لیلی باوکی فروخ یه‌سارشا بکاته‌وه.

هه‌والی نازادبوونی نه‌مانه له‌نیو موریده‌کاندا بلا‌بووه‌وه هه‌موویان له‌ده‌وری کۆبوونه‌وه و سولتان عملیان به‌رزکرده‌وه بو سه‌ر ته‌ختی فه‌رمانه‌روایه‌تی خانه‌واده‌کمیان، نینجا شه‌ری له‌گه‌ل بایسنقه‌ردا کردو له‌سالی ۱۴۹۲زدا کوشتی، نه‌م رووداوه‌ش له‌به‌رژه‌ه‌ندی رۆسته‌مدا بوو، بوئه سولتان عملی خه‌لات کرد و زۆر به‌گه‌رمیه‌وه له‌ده‌رباری خۆیدا پینشوازی لیکرد، ریشیپیدا بچیته ناو نه‌رده‌بیل و له‌وی سه‌رۆکایه‌تی موریده‌کانی بکات.

وا دیار بوو که‌وا نه‌و کۆبوونه‌وه گه‌وره‌یه‌ی موریده‌کان رۆسته‌می بیزارکردبی، بوئه کۆنه قینه‌کان له‌نیوان نه‌و دوو خانه‌واده‌یه‌دا سه‌ری هه‌لدایه‌وه و هه‌ر سی براکه‌ی بانگ کرده ته‌وریز به‌مه‌به‌ستی نه‌وی په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل موریده‌کانیان بچرتی، به‌لام سولتان عملی ده‌رکی به‌مه‌رامه‌کانی رۆسته‌م کرد و شه‌ر له‌نیوانیاندا به‌ریابوو، له‌و شه‌ره‌شدا سولتان عملی کوزراو ته‌رمه‌که‌یان برده‌وه بو نه‌رده‌بیل و له‌وی له‌مه‌زارگه‌ی باب و باپیرانیان به‌خاکیان سپارد، نینجا نیبراهیم و نیسماعیلی برای روویان له‌گه‌یلان کرد. پاشان نیبراهیم له‌کاتی

میژووی دوولتی سرفوولی

ههولدانى تا بگه‌پیتته‌وه نهرده‌بیل له‌ریگا کوژراو ئیسماعیلش له‌گه‌یلان مایه‌وهو چاوه‌پیتی ده‌رفه‌تیکی ده‌کرد تا بگه‌پیتته‌وه نهرده‌بیل. له‌ئه‌نجامی ئه‌وه‌شدا مملانیسی تووند له‌نیوان هه‌ردوو خانه‌واده‌که‌دا سازبوو و که‌سه‌رده‌می شا ئیسماعیل کیشه‌کان یه‌کلایی ده‌کاته‌وه.

رۆلی هۆز له‌دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی سه‌فه‌ویی:

لێکۆله‌ره‌وه له‌میژووی ده‌وله‌تی سه‌فه‌ویی سه‌رنجی رۆلی گه‌وره‌ی هۆزه تورکمانه‌کان ده‌دات که له‌بنیاتانی ده‌وله‌تی سه‌فه‌وییدا هه‌یان بوو و به‌رده‌وامیشیان پێدا. له‌راستیدا ئه‌وه هه‌تزه سه‌ربازیانه‌ی که‌یاوه‌ری شائیسماعیلی یه‌که‌م بوون له‌چالاکییه سه‌ربازییه‌کانیدا، زۆریه‌یان له‌ پیاوه‌کانی هۆزه تورکمانه‌کانی مه‌سمات قزلباش بوون، ئه‌وانیش:

رۆملوو:

وادیاره که کۆنترین موریدی خانه‌واده‌ی سه‌فه‌ویی له‌کۆمه‌له‌ی قزلباشه‌کانی هۆزی رۆملۆ بوون و ئه‌وانیش له‌ به‌ره‌ی دیله‌کانی جه‌نگی تورکه‌کان بوون که‌ته‌یموورله‌نگ له‌دژی سوولتان بایه‌زیدی یه‌که‌می عوسمانی هه‌لگیرساندبوو و له‌دوای جه‌نگه‌که له‌گه‌ل خۆیدا بردبوونی بو ئه‌نکه‌ره. ئه‌وکاته‌ش عه‌لابی عه‌لی سه‌فه‌ویی هه‌ولتی ئازادکردنی بو‌دان تا‌کو له‌گه‌ل رۆژگاردا بینه‌ باشت‌ترین موریدی خانه‌واده‌که‌یان.

شاملوو:

ئهم هۆزه سه‌ر به‌ شامن چونکه کاتی خۆی له‌ده‌وره‌یه‌ری جه‌له‌ب و ئه‌ده‌نه و ته‌رسووس و سه‌رحه‌م ناوچه‌کانی باکوری ولاتی شامه‌وه هه‌اتبوون، سه‌رکرده‌کانیشیان له‌سه‌رده‌می حوکومرانی سه‌فه‌وییه‌کاندا پله‌وه پایه‌ی به‌رزیان هه‌بوو به‌تایبه‌تی له‌سه‌رده‌می شا ئیسماعیلی یه‌که‌م، له‌وانه‌ش سی برایان: حوسین به‌گوللا خان و میری میرزاده‌کان شا ئیسماعیلی یه‌که‌م که له‌ جه‌نگی چال‌دیران کوژرا، ئینجا ده‌رویش خانی بووه خاوه‌نی ریز و خۆشه‌ویستی له‌لای شا، هه‌روه‌ها حوسین خانی برایان که پله‌ی میری میرزاده‌کانی له‌سه‌رده‌می ته‌هماسبی یه‌که‌م پێدرا.

میسزوی دۆلەتی سەفوی

زەینەل خان: حاکمی ھەرات بوو لە سەردەمی شا تەھماسپی یە کەم.

عەلی قولی خان: پلە ی وەزیری ھەبوو لە سەردەمی شاعەباسی یە کەم و سەر جەم زەویە کانی شاری رە ی وە ک خەلات و ریزلیناتیک پیبە خشی.

ئستاجلوو:

ھۆزێکی تورکمانی ھەر لە سەردەتاوہ پالپشتی لە خانەوادە ی دۆلەتی سەفوی دە کردو لە ناوچە کانی ئەرزەنجا لە ئەرمینیا بلا بوونەو، لە سەر کردە کانی شیان:

محمدخان: حاکمی دیار بە کر بوو لە لایەن شانیسماعیلی یە کە مەوہ دامەزرا، ئەویش ھێزە کانی لە بەرە ی خۆرە لاتەوہ لە ناسیای بچووک و بەشی بەرزایە کانی رووباری فورات لە مەرەش بوستان و خەرتە بربت و نامەد و رەھای گرتبۆو، بە مەش ھەرە شە ی لە سولتان سەلیمی یە کە می عوسمانی کردو لە جەنگی چالڈیران کوژرا.

قەزاخان:

برای محمد خان و جینشنی بوو لە دیار بە کر، کە چی لە ماردین لە سالی ۱۵۱۶ز لە ئەنجامی رووبەر و بوونەو ھیک لە نیتوان ئەو و مستەفا پاشای عوسمانی کوژرا کە یە کۆ بوو لە سەر کردە کانی سوپای سولتان سەلیمی یە کە م، بیست و ھەوت شازادە ی ئەم ھۆزە پلەو پایە ی گرنگیان لە دەو لەتی سەفوییدا ھەبوو.

تیکالۆ:

ھۆزێکی تورکمانی بوو لە دەورووبەری قونییە لە ناسیای بچووک نیشتە جی بوون و ئەندامانی خانەوادە کە شیان لە ئیمارەتی تە کە لە باشووری ئەنادۆل بلا بوونەو، ئەم ھۆزە رۆلێکی ئیجگار کاریگەریان ھەبوو لە دەر کەوتنی تورکمانە کان لە بانگەوازی شیعە مەزەبە یی لە ناوچە ی مەنتشا و ئایدین و یە کێک لە شێخە کانی شیان پە یوہ ندیان پیوہ کرد، کە ئەویش بابە ھەسەن خەلیفە بوو و یە کێک بوو لە دامەزرێنەرانی دۆلەتی سەفوی لە ئەنادۆل: بە ھۆی خزمەتی ھەیدەری باوکی شانیسماعیلی یە کە م کە داوای لی کرد بگەر پتەوہو بیئە ناو مەزەبە ی شیعەو موریدە کان کۆیکاتەوہ. لە داوای ئەویش

میسر ووی دہولہ تی سہ فوہلی

نوری کوری کہ پاشان بہ شاقولی ناسرا، واتہ (بہندہی شا) نئم فرمانہی جیبہ جیتکردو لہ سالی ۱۵۰۹زدا سہر کردایہنتی شوپشیتیکی لہ دژی دہولہنتی عوسمانی لہ نیمارہنتی تہ کیہ بۆ بہرژہ و ہندی شا نیسماعیلی یہ کہم کرد و بیست ہزار چہ کداریشی لہ دہوری خۆی کۆ کردہوہ و خۆشی و ہک مہ ہدی راگہ یاند و پاشان سہدری نئم عزم خادم عہلی پاشا لہ ناوچہی تشویوک لہ نزیک سیواس بہرہ نگاری بووہوہ و شکستی پتہینسا و لہ تہ موزی ۱۵۱۱زدا کوشتی. لہ میرزادہ بہ ناوبانگہ کانیشی: جوہاسولتان و میری میران شا نیسماعیلی یہ کہم و نئلہ مہ خان کہ حاکمی نازہر بیجان بوو لہ سہردہمی شا تہ مہاسب و مہمد خان شہرہ فہدین نۆغلی حاکمی ہہرات بوو لہ سہردہمی شامحہ مہدی خوداہندہ (۱۵۷۸-۱۵۸۷ز).

زولقہ دہر:

سہرچاوی نئم ہۆزہ دہ گہر پتہوہ بۆ تورکمانہ کانی مہر عہش و بوستان و لہ دیار بہ کر نیشتہ جیبوون و پاشان نئم نامانی نئم ہۆزہ پہیوہندیان کرد بہ خانہوادہ سہفہویہ کانی سہردہمی شیخ جونید و بہ شداریان کرد لہ نئلہ و شہرانی نئم خانہوادہ یہ لہ دژی شہروان شایہ سار کردیان و پاشان پشتیوانیان لہ حدیدہری کوریشی کردو شانیسماعیلی یہ کہم ہہریمی فارسی پی بہ خشین. لہ ہہمووشیان بہ ناوبانگہ مہمدی کوری کوشای کوری عہلادہولہ بوو.

نہ فشار:

ہۆزتیکی تورکمانیہ و نئم نامانی لہ تورکستانہوہ بہرہ نازہر بیجان و باکوری ولاتی شام لہ بہر فشاری مہغۆلہ کان کۆچیان کردو لہ نازہر بیجان و قہزوین و دہوروبہری تہ ہران و خۆراسان و فارس و کرمان و مازہندہران و خوزستان نیشتہ جیبوون و، ناوی ہۆزہ کہشیان لہ نۆشاریا یاخود شارہوہ ہاتوہ کہ نئلہ ویش نئلہوی جہنگیزخان بوو. نئم ہۆزہش دابہش دہبی بۆ قاسملو و قہرہخلو، لہ بہشی دووہمدنا نادرشای نہ فشاری پہیدابوو کہ یہ کیٹک بوو لہ گہورہترین حاکمہ کانی نیران لہ چہرخی نوی و دامہزرتنہری دہولہنتی نہ فشاری بوو کہ لہ دواوی سہفہویہ کان حوکمی دہولہنتی سہفہویہ کرد.

قاجار:

رەچەلەکی ئەم ھۆزە تورکمانە دەگەریتەو ەۆ قاجارنویان کە یەکیک بوو لەسەر کردەکانی مەگۆل و لەناوەراستی ناسیا و لەکاتی داگیرکاریەکی مەگۆلەکان کۆچیان کرد و لەچەندین شوێنی جیاگیای ئێران بلاو بوونەو بەتایبەتیش نازەریجان، بەلام بەشینکیان لەنەرمینیا و شام نیشتەجیبوون، کەچی ماوێەکی زۆری نەبرد ئەوانیش لەگەڵ تەمبۆرلەنگ کە لەدوای ئەوێ کۆتایی بەداگیرکردنی ناوچەکە ھینا و گەرانەو و لەنازەریجان جیگیربوون و پاشان پەییوەندیان بەسوپای شا ئیسماعیلی یەکەمەو کردو ھەندیک لەئەندامانی ئەم ھۆزە پلەو پایە ی گرنگیان لەسەردەمی شاعەباسی یەکەم وەرگرت.

وەرساق:

ھۆزیکێ تورکمانیەو لەوەرساق لە ھەریمی قرمان لەناسیای بچوک نیشتەجیبوون، پاشان بەمەبەستی ئەوێ یارمەتی شائیسماعیل بدەن لەجەنگەکانیدا بەرەو نازەریجان کۆچیان کرد.

سۆفیەکانی قەرەباغ:

ئەم بەشە لەچەند کۆمەلەییەکی ئەو سۆفیانە پیکھاتوو کە ھاتنە پاز ریزەکانی شائیسماعیلی یەکەم کاتیک ھاتە نیو نازەریجانەو.

لەھەمان کاتیشدا ژمارەییەکی زۆر لەتورکمانەکان ھاتنە بەر خزمەتی دۆلەتی سەفوی، جگە لەمانیش:

-تورکمانەکانی دیاربەر کە لەدوای ئەوێ لەسالی ۱۵۰۷ز لەسەر دەستی قزلباش دۆلەتەکیان ھەرەسی ھینا.

-چەند کۆمەلەییەکی فارسەکان لەدوای ئەوێ قزلباش لەسالی ۱۵۰۳ز دەستی بەسەر ھەریمی فارس و عیراقد گرت کاریگەرییەکی قوولیشیان ھەبوو لەسەر میژووی دانیشتوانی بەرزاییەکانی ئێران.

مىژ دەۋى دەۋلىتى سەفەۋىي

- دانىشتوانى خۇراسان (تورك و فارسەكان) بەھۆى ئەو جەنگەى كەلەنىتوان سەفەۋىي و تۆزبەكەكان لەسالى ۱۵۱۰ز لەمەرۆ ھەلگىرسا.

- كۆمەلەيەكى ئەفغانى سەردەمى شا تەھماسىبى يەكەم.

- بلوجەكان، ئەوانە بەكۆچەرىي دەژيان لەنىتوان كرمان و سيستان و لەناوچەكانى لوجستان بلاۋىبوونەو، ھەرەك چۆن لەبىبابانەكانى دەۋروربەرى دۆلى سەند بوونىان ھەبوو.

تەم ھۆزانە لەدەۋرى خانەۋادەكانى سەفەۋىي كۆبىبونەو ھۆشەويستى شاو خۆبەخت كردن لەپىتاۋى بەجىھىننى تامانجەكانى شا كەبرىتى بوون لەبەرگىركردن لەقەۋارەى سەفەۋىيەكان و چەسپاندى مەزەبى شىعەى دوانزەيى. قزلباشەكان لەلای خۆيانەو ھەربارى بچووكى تەمەنىشى ۋەك پىشەۋايەكى تەۋاۋ و بىكەم و كورى وىنەى باب و باپىرانى دانىان بە شا ئىسماعىلى يەكەم نا، چونكە ئەوان و ايان دەبىنى كە خۆبەختكردن و بەجىگەياندى فەرمانەكانى ئەركى ئايىنى سەرشانىانە. بۆيە ھەندىكىان بەبى چەك دەچوونە جەنگەكانەو، چونكە بىروايان وابوو ئەم رىنشاندرە بىكەم و كورىيە لەمەيدانى شەردا پارىزگارىان لى دەكات و لەدوايىدا كار گەيشتە ئەۋەى كە لەخۋا زياتر يادىان دەكردەو.

ھەزچىەك بى كاتىك ئىسماعىل شا ھاتە ناو سىياسەتى ژيان ئەو پروپاگەندانەى كە جاران بۆ جونىدى باوك و ھەيدەرى باپىرى لەسەر بنچىنەى مەزەبى دەكرا ھەر درىژەيان ھەبوو، ئارەزوۋى گەيشت بە تەختى پاشايەتى لەناۋەرۆكدا مەبەستەكەى لەناو رىزەكانى دژەكانى لەخانەۋادەى حاكىمى مەزەبى سوننى لەئىران پىكا، كارىگەرى ئەم پروپاگەندانەش زياتر لەنىو دانىشتوانى شارەكانى خۇراۋى ئىران بەدىياركەوت.

لەراستىشدا كۆبونەۋەى ئەم ھۆزە توركمانانە لەدەۋرى خانەۋادەى سەفەۋىي بەھۆى سى ھۆكارى مەزەبى و ئابورى و سىياسى بوو.

چونكە لەلایەن ھۆكارى مەزەبىيەو، ئەم ھۆزانە لەدەۋرى مەزەبى شىعە كۆبونەو، كارىكى سرۇشتىش بوو پشتىۋانى لەم بزووتنەۋەيە بكات كە لەھەۋلى سازكردنى

میسزوی دولتی سفولی

دولتیتکی شیعه مەزەبیی دایە لەو ناوچانە ی رکابەریی دولتەتی سوننە مەزەبە عوسمانی دەکەن.

بەلام لەلایەن هۆکاری نابوواریەو عوسمانییەکان هەر لەسەر دەمی سولتان محمد (۱۳۵۱-۱۴۸۲ز) بەلایەنی کەمەو تا بەرووداوەکانی گۆرینی یە کجارەکی دەگا لە ژێرخانی نابووری بۆ چەسپاندنی مەرکەزیەت، ئەویش بەهۆی دەرھینانی ئەو زەوی و زارانە ی لەژێر دەستی دەرەبەگەکاندا بوون کەزۆریەیان تورکمان بوون، کاتیکیش ئەو هۆزانە شائیسماعیلی یە کە میان بەرز کردەو بۆ سەر تەختی حوکمرانی تەمەنی لە چوار دەسال تێپەری نەدە کرد، چونکە دەیان ویست تۆلە ی ئەو زیانانە بکەنەو کە بەهۆی دولتەتی عوسمانییەو لێیان کەوت، پاشان زۆری زۆری جووتیار و خەلگە هەژار و چەوساوە عەلەویەکان لە دەووری کۆبوونەو.

لەروری هۆکارە سیاسیە کەشەو، هەموو سەر کردە ی هۆزە تورکمانەکان لەسەر ئەو کۆک بوون کەوا دژایەتی دولتەتی عوسمانی بکەن پشتگیری لە سەفەویەکان بکەن و هەول بەدن کەوا رژیمیکی دیکە لەجێی عوسمانییەکان دابین بکەن.



سېشووې دوولتي سفولي

به شي سييه م

شا ئيسماعيلي يه كه م

۹۰۷-۹۳۰/۱۵۰۱-۱۵۲۴ز

سه ره تاكاني يه كه م:

له دواي شهوي سولتان عهلي كورې حهيدر به دههستي نالاق قوينلئو كوژرا شويكه وتوواني خانه وادهي سه فهويي به نهيتي ههردوو برا ئيسماعيل و ئيبراهيميان له سالي ۱۴۹۴ز له نه رده بيله وه بؤ گه يلان گواسته وه بؤ شهوي دوورين له چاوديري روسته مي سه روكي نالاق قوينلئو، پاشان كاركياميرزا عهلي حاكي لاهيجا داواي ليكردن كهوا بين له گه يلان و له ژير ده سلائي خزيدا نيسته جين و پهمانيسي پيدان كهوا هاو كاربيان بكات، كه چي ئيبراهيم گهرايه وه نه رده بيل و ژياني خوي له سر دانا. ئيسماعيل هه ر له لاهيجان مايه وه و چاوه ريي ده رفه تيكي ده كرد تابگه ريته وه نه رده بيل. كاركياميرزا عهلي له رووي سه ربازي و نايينه وه ناماده و ته يياري كرد و به ته واري په روه رده ي كرد، بؤ نه م مبه سته ش شيخ شه مسه ديني لاهيجاني راسپارد گرنكي پيبدات و قورثاني پي ره وان بكات، نه مهش شه ده گه يه ني كهوا هوزه كاني نزيك ولائي نيران ناماده ن كه قه بوئي مه زه بيكي تازه بكن هه رچه نده له گه ل هي نه وانيش نه گونجي.

ئيسماعيل ماوهي پينج سالان له لاي كاركياميرزا عهلي له لاهيجان مايه وه و پتويستيشي به سوپايه كي به هيز و سه ره تايه كي سه ركه وتوانه هه بوو، بويه شه وانهي كه شويين كه وتووي بوون و به به رده وامي سه ردانيان ده كرد سوپايه كي لي پي كه ينان. له لاهيجانيشدا ري كه خسته سياسي و سه ربازيه كان له سر ده ستي سو فيه كاني سه فهويي ده ستي پيكرد، شه سو فياهي كهوا بنه ماكاني مه زه بي شي عيان بلاو كرده وه. به مهش ئيسماعيل هه رچه نده گه نج بوو به لام تواني بيته سه ركرده يه كي خوشه ويست و موريده كانيشي هه ميشه له خزمه تيدا بوون و به هه موو شيويه ك بنده فهرانيان ده كرد.

میسز زوی دوولتی سفوئی

لهو رۆژوهه خهریکی کیشانی ناسۆیهکی سیاسی بوو که پیکهاتبوو له هیماکانی کۆبوونهوهی سهفهویی خاوهن نامانجی بهدی هیتانی سهرههلدانی خانهوادهی سهفهویی و چهسپاندنی مهزهب و سیاسهت، بۆیه ئهلوهند میرزا عهلی سهروکی ئالاق قوینلوو ترسی لهو کۆبوونهوهیهی سهفهویییهکان لینیشت کهنزیک بوون لهولاتهکهی و بو ئهم مهبهستهش نامهیهکی بو کارکیا میرزا عهلی نارد و تیایدا داوای لیکرد کهوا ئیسماعیل لهولاتهکهی وهدرنی و بیدا بهدهستهیهوه، ئهمهشی کرده مهرجی سهرهکی سازبوونهوهی پهیوهندیهکانیان و ههرهشهی ئهوهشی لیکرد نهگهر ئهم داواکاریهی جیبهجی نهکات لهوا ولاتهکهی داگیر دهکات. وادیار بوو لهمهرامهکانی کارکیا دنییا نهبوو بۆیه بو دهسگیرکردنی ئیسماعیل هیزیککی سهربازی نارد که لهسی سهدهکس پیکهاتبوو. کاتیکیش کارکیا میرزا بهمهی زانی یهکسهر ئیسماعیلی گرت و خستهیه ناو قهفهسیک بهداریکهوه ههلیواسی و سویندی بو نیردراوهکهی ئهلوهند خوارد که ئیسماعیل لهسه زوی ئهودا نییه و بهمهش کازم بهگ بهدهستی بهتالهوه گهراپهوه بو تهووریز.

ئیسماعیل و شوین کهوتوانی کهمهرامی ئاشکرا کردنی بانهگهوازو گهرانهوهیان ههبوو بو ئهردهبیل زۆر سوودمهندبوون لهو رووداوه تووندوتیژانهی کهلهنیوان خانهوادهکانی ئالاق قوینلوو روویاندا، بهلام کارکیا میرزا عهلی نامۆژگاری ئهوهی کردن چاوهپری بکهن و ئارامبگرن تا بهتهواوی باری سیاسی ئهوتیان بو روون دهبیتهوه، کهچی ئیسماعیل ئهم نامۆژگاریهی پشت گوێخست و بههاورپیهتی ههوت لهگهوره موریدانی لهلاهيجانهوه بهرهو ئهردهبیلی بارهگای روحی سهفهویییهکان لهتارم بهرپیکهوت. وادیاربوو حاکی ئهوی کهناری عهلی بهگ جاکه رلوو بوو ریگهی پینهدان بینهوه، بهلام لاری لهسهر ئهوهش نهبوو کهوا سهردانی مهزاری شیخهکانی سهفهویی بکهن بهمهرجیک لهداویدا ئهوی بهجیبهیلن. ئیسماعیل لهوتیه چروه قهرهباغ و پاشان ئهرزنجان لهناسیای بچوک بو ئهوهی ههول بدات شوینکهوتوانی سهربجات و لهو شوینانهشدا نزیکهی ههوت ههزار کهس شوینی کهوتن، پاشان بهداوهتیکی رهسمی لهلایهن محمهد سولتانی حاکی تالشهوه بانگهێشت کرا و له ئهرجهوان لهنزیک

میه مووی دوولته تی سه فوئی

ئه ستارا نیشته جیبوو، له ویدا و له سالی ۱۵۰۱ از سوپایه کی دامه زراند و ناوینا قزلباش ئه وکاتهش ته مه نی ته نها سیانزه سال بوو.

یه کهم کاری سه ربازیش که ئیسماعیل نه نجامیدا ئه و بوو که وا تۆله ی کوژرانی باوکی کرده و له کانوونی یه کهم به سه رهۆکایه تی سوپایه کی جهوت هزار سه ربازیوه به ره و شه روان به رپتکهوت و هیرشی کرده سه شه ماخی پایتهخت و فروخ یه سارشای له وی گرت و پاشان کوشتی.

ئیسماعیل لهم ههنگاوانهیدا زۆر دلرهق و بی به زه بیانه ههلس و کهوتی ده کرد، ئه و بوو ته رمی فروخ یه سارشای سووتاندو گوژی حاکمه کانی شه روانیشی تیک و پتکداو پاشان ته رمی خه لیلی باو کب فروخ یه سار شای له گوژه که ی ده رهیناو سووتاندی و تاوه ریکیشی به سه ری کوژراوه کان دروستکرد، ئینجا هه رچی سهروهت و سامانی ئه و خانه واده یه هه بوو هه مووی به تالانهردو کوژی به ده سه لاتییان هینا، پاشان راوه دووی سوولتان ئیبراهیمی کوری فروخ یه سارشا نا که ئه وکاته رایکردبوو، ئینجا دهستی به سه ر شاری باکو داگرت.

دروست بوونی دهوله تی سه فه ویی:

دوای ئه و ی ئه و ی ئیسماعیل دهستی به سه ر ته وریزدا گرت مه زه بی شیعی دواتزه یی به زۆر به سه ردا سه پاندن و به زۆر هیمای قزلباشی پی پۆشین و دژه کانیشی به هه موو شیوه یه که ده چه وسانده وه و نزیکه ی بیست هزار که سی له سوننه کان کوشت و به زۆر شیوازیش تا قیده کردنه وه، فه رمانیشیدا که وا ته رمی سه رکرده کانی ئالاق قوینلنو له گوژه کانیا ن ده ربه یئن و بیانسووتینن. شویتکه وتوو و لایه نگرانی کردیا ن به شای ئیران و ناویشیا ن لیتا ئه بی موزه فه ر شا ئیسماعیلی هادی والی له سالی ۱۵۰۱ زدا، سه که شی به ناوی خۆیه وه لیتا و له سه ری نووسی (لا اله الا الله محمد رسول الله، علی ولی الله) پاشان ناوی خۆی نووسی. دوای ئه مانهش له مزگه وته کاند و تباری هه یینی به ناوی ئه وه وه ده خویندرانه وه و مه زه بی شیعی دواتزه ییشی به زۆر به سه ر خه لکی ئیراندا سه پاندو وه که تا که مه زه بیکی سه پینراو له سه رانه ری ئیراندا راگه یاند. وادیار بوو راگه یاندنی ئه م مه زه به به ره سه می له ده وله تی نو ی له ئیراندا له زۆریه ی ناوچه کاند له لایه که ته نها له به ر

سینووی دہولتی سرفولی

تھوہبوو کہوا چوارچیتوہیہ کی ئیداری دہست نیشان بکات و لەلایہ کی دیکہ شہوہ دلراگرتنی ناینہ کانی دیکہی ناو ئیران، چونکہ شیعیاہتی لەسەر ناستی میللی و سەرکردایہتی بلاؤببووہوہ. لیرہدا زاناکانی مہزہبہ کہ ترسیان لەم پہلہ کردنہ لیتیشٹ چونکہ زۆربہی دانیشتوانی تہوریتز و ئیران لە سوننہ بوون و ہیچ زانیاریہ کیان لەبارہی رەوتی شیعیہوہ نەبوو و بەرپەرچیشیان دەدایہوہ.

بەلام هەلۆتستی شا ئیسماعیل لەباردی ئەم کیشیە نەگۆرپوو، بۆیە هەرەشەیی لەهەموو ئەو کەسانە کرد کەوا دژایەتی دەکەن، پاشان فرمانیدا لە بانگەکانی مزگەوتدا دروشمی شیعیەکان زیاد بکەن کە بریتی بوو لە (أشهد أن علیاً ولی الله) و (حی علی خیر العمل)، نەفرەتیشی لەهەر سێ خەلیفەیی راشیدی نەبوو و عومەر و عوسمان کردو زیادەرەوی زۆری لە پیروژ راگرتنی دوانزە ئیمامە کە کرد، خەڵکە کەش لەلای خۆیانەوہ ملکہچی ئەم چوارچیتوہیەبوون. لەراستیشدا ئەم سەپاندنی مەزەبەیی شا ئیسماعیلی بەکەم بەسەر ئێراندا کردی هەموو ولاتی لەرووی کۆمەلایەتی و سەربازیەوہ یە کخست و لەناو خۆشدا بەرقەراریبوون بۆ بەسەر ولاتدا کیشا.

لەدوای ئەوێ شا ئیسماعیلی یە کەم لەتەوریتز سەقامگیر بوو چەند هەنگاوێکی دیکەیی بۆ ریکخستنی کاروباری ولات هەلەینا و لەسەرەتا حوسین بە گوللای کردە جێگری خۆی و شیخ شەمسەدینی لاهیجی مامۆستا و پێگە یەنەریشی کردە هەنگری مۆرەکان و میر محمد زەکەریا کە لەنالاق قوینلوو وەزیر بوو کردیە وەزیری خۆی.

بزووتنەوہی سەفەویەکان لەناو ئێرندا:

دوای سالیك لەدامەزراندنی دەولەتی سەفەویەکان شا ئیسماعیل سوپایەکی ریکخست بۆ راوہدوونانی مورادی کۆری یە عقوبی کۆری ئوزون حەسەن کە حاکمی هەر یەک لەفارس و عیراق بوو و دوایین میرزادەکانی نالاق قوینلوو بوو و لەنزیک هەمەدان تووشی بوو، لەویدا شکستی پێھینا و نالاق قوینلوو بەرەو بەغدا هەلات و بەمەش و هەریمی فارس هاتە پال دەولەتی سەفەویی و ئەم هەلکشانە سەرەتایەک بوو بۆ ناو قولایی ئێران و بەمەش لەو مەلەبەندەیی کە حکومەتەکانی ئێران لەدەوری کۆیبوونەوہ بەدریژایی میژوو چووہ دەرەوہ.

سینووی دهلۆتی سه فرولی

دهبوايه شا نيسماعيلي يه كهه له دوای نهوهی سهركهوتنی بهسهر مورادی كورپی يه عقوب ميرزا هيتا له بهرزاييه كانی ئيران دريژه به دهسه لاتهی خوی بدات و حوكمه كهی تيدا جيگير بكات، بۆ نهوهی بيته سه ره تايهك بۆ بهر فراوان بوونی ده ره كهی له سهر خاكي هاوسيكاني داو دهستی بهسهر شيرازدا گرت و مهزه بی ره سمی دهوله تيشی به سهردا سه پاندين، پاشان شازاده كانی نهو ناوچه به هممو له ترسان لايهنگری خویان بۆ راگه ياند، له وانه: محمه د قه ره ی حاكمی نه بره قوه ی نزيك نه سفه هان و له بهرامبهردا شا له پله ی خويدا هيشتیه وه، فه رماني به جان محمه د ئستاجلوو كه به خان سولتان ناسرابوو كرد ده سه سهر كرماندا بگری، كاتتيكيش محمه د به گ برناك هه وائی نه م په لاماره ی گه يشتی يه كسهر به ره و لای سولتان حوسين بايقه ره ی ته ميوروی له خوراسان رايكرد و ولاته كه شی به كراوه بی به رووی سه فه وييه كاندا به جيپه يشت و نه وانیش چوونه ناوی و خستيانه پاژ دهوله ته كه ی خویانه وه، به لام دوای نه وه حوسين بايقه ره چوه بهر خزمه تی شا نيسماعيلي يه كهه م و زوريش له دلره قی و تونديه كه ی ده ترسا و له دوای نه ویش محمه دی كورپی خوی به ده سه ته وه دا. حاكمه كانی مازه نده ران نه وانیه له ده وری ده ریای قه زوين بوون وه ك نیزامه دين عه بدولكه ريم و ناغارۆسته م و لاهيجان و كارکیا ميرزا عه لی خویان به ده سه ته وه داو داوای دلنیايان ليكردو به لئنيشياندا كه وا لايهنگری و به نده فه رماني بی بۆ بكه ن.

له دوای نه وه شا نيسماعيل رووی به ره و عیراق وه رگيراو له ته وريره وه به مه به ستي قاشان ده رچوو و ئيلياس به گی زولقه ده ری كرده حاكمی فارس و هممو شاره كه ی داگیر كردو پاشان ده ستي به سهر قوما گرت كه شارتيكي پيروزی شيعه كانه و زستاني سالی ۱۵۰۳ز له وی به سهر برد بۆ نه وه ی بیسه لمینتی كه وا سهركهوتنی ته واری به سهر به شی باكوری هه ریمی عیراقي عه جه ميیدا هيتاود.

وادياربوو كه وا نه م توندی و دلرقي و بيبه زه بيه ی شا نيسماعيل بووه جيی ناره زایی هه ندیک له سهر كرده كانی هه ريم و شاره كان. نه وه بوو حوسين گه لاوی حاكمی خوار و سه منان و فه يروزكوه و ده ماوه ند، دووری شا نيسماعيلي له ته وريره به هه لزانی و هيرشی كرده سه رو ئيلياس به گی حاكمی كوشت و له سالی ۱۵۰۴زدا شا نيسماعيل رووبه رووی

میسژووی دوولتی سرفولی

بووهوهو له دوای شه‌ریکی سه‌خت شاره‌که‌ی گێرایه‌وه‌و راوه‌دووی ناو پاشان گرتی، له‌دواییدا کوشتی و تهرمه‌که‌ی خسته ناو قه‌فه‌سیک و برديه نه‌سفه‌هان و له‌وی له‌ناوه‌راستی شاره‌که‌دا سووتاندى. نینجا گه‌رایه‌وه‌ تهریز بۆ نه‌وه‌ی رووبه‌رووی حاکی یه‌زد بیه‌ته‌وه‌ که‌ دانی به‌ ده‌لاتداریه‌که‌ی نه‌ودا نه‌ده‌تاو هیزی سه‌فه‌ویه‌کان ده‌وری شاره‌که‌یان گرت و داگیریان کردو خه‌لکیکی زۆریشیان لێ کوشت. به‌هۆی نه‌م سه‌رکه‌وتنه‌وه‌ شا ئیسماعیلی یه‌که‌م به‌سه‌ر باکور و خوارووی ئێراندا زالبوو و پاشان نه‌م سه‌رکه‌وتنه‌وه‌ به‌وه‌نده‌ نه‌ه‌ستان و زۆریه‌ی به‌رزاییه‌کانی ئێران و هه‌ریمی عیراقی عه‌جه‌میشی گرتوه‌.

به‌رفراوان بوونی بنکه‌ی سه‌فه‌ویه‌کان له‌ده‌ره‌وه‌ی ئێران: سه‌ره‌تا:

ده‌سه‌سه‌رداگرتنی ته‌ختی پاشایه‌تی له‌ئێران له‌لایه‌ن شا ئیسماعیلی یه‌که‌مه‌وه‌ کارکی سه‌رنج راکیش بوو له‌سروشتی حوکمرانی خانه‌واده‌کانی ئێران، وه‌ک: ئیلخانه‌کان، جه‌لائیره‌کان، قه‌ره‌قوینلوو، ئالاق قوینلوو. چونکه‌ هه‌ردوو لایه‌نی سیاسی و ئایینی له‌که‌سایه‌تی خۆیدا کۆکرده‌وه‌ و بوو به‌ یه‌که‌م پیاوی ده‌وله‌ت و پێشه‌وای مه‌زه‌بی شیعی دوانه‌یسی و له‌شمشیر و بانگه‌وازه‌که‌یدا چاکترین شیوازی هه‌لبژارد، وه‌ک شیوازه‌ ته‌واوه‌کانی بۆ نه‌نجام گه‌یاندنی ویسته‌کانی، لێره‌وه‌ گرنگی بزوتنه‌وه‌که‌ی له‌ده‌سه‌لات وه‌رگرتن له‌ته‌هریز ده‌رده‌که‌وی. نه‌وه‌ش مانای نه‌وه‌ ناگه‌یه‌نی که‌وا لێره‌ بوه‌ستیت و هه‌موو هیوا و ئاواته‌ دووره‌کانی هاتونه‌ته‌دی و ئیتر با به‌سه‌بی، به‌لکو سیاسه‌تی میرزاده‌کانی ده‌رورویه‌ر و ره‌وته‌ مه‌زه‌به‌کانیان دووچاری روویه‌روو بوونه‌وه‌ی ده‌که‌ن، یاخود ده‌بی به‌رده‌وام بی له‌سه‌رکوت کردنیان و به‌جیه‌تانی ئاماژه‌کانی.

له‌راستیشدا هه‌تیه‌ ده‌ه‌کان له‌هه‌موو لایه‌که‌وه‌ ده‌وریاندابوو:

-له‌لای خۆراواوه‌ عیراق بوو که‌ مورادی کوری یه‌عقوب په‌نای برده‌بوه‌ نه‌وی، دوایین میرزاده‌کانی ئالاق قوینلوو بوو، جیتی چاوتیپیرینی شا ئیسماعیلی یه‌که‌م بوو.

سېزوي دودلني سېزوي

-له لای باکورې خوراواشه وه نه نادولتي لیبو که دلي دونه تي عوسمانی سوننه مه زه ب بو، نهو کاته ش له لای به لکان رووی له فراوان بوون ده کرد له سر به رزه وندي و خاکی نه وروپی.

-له لای باکورې خوره لاتیش هوزه کانی نوزبه کی لیبو که به سر کردایه تی محمه د شهبانی سره سخت بوون له ولاتی پشت رووبار و توانی ده ستگری به سر خوراسان و چند به شیکي باکورې خوره لاتی نیران.

-له خوره لاتیشدا، چندین هوزی به هیزی نه فغانی لیبو که لهو بیاباناندا نیشته چی بوون و ریگردن و پهرینه وه تییدا کساریکی زور سخت سوو و همیشه له ناماده باشیدا بوون هیرش بکنه سر ناوچه کشتوکالیه کان.

-له که نداوی عه ره بیشدا، که شتیه کانی پرتوگالی به نارزه ووی خویان له ناوه کانی سر به نه وان ده سورانه وه نه ویش له دواي نه وهی که درگه یی (رأس ره جای صالحی) دوزیه وه، که وه ک هیزیکی زال بوو به سر سرجه م ریزه وه کانی که نداویو.

داگیر کردنی عیراق:

له دواي نه وهی شا ئیسماعیل هوزی نالاق قوینلوی له ناو ولاتی نیران له ناو برد، ده بوايه له دهره وهی نیران کوتایی پیبهینی، نهوکاته نه م خانه واده یه له دوو ناوچه کوبوونه وه، یه که میان عیراق بوو به سره زکایه تی مورادی کوری یه عقوب و نهوی دیکه شیان بوستان بوو له نه نادولت به سره زکایه تی عه لای دهوله.

نه وه بوو هیرشه که یی بو سر عه لا دهوله یه که مین په لاماری دهره کی بوله دواي نیران. چونکه له سالی ۱۵۰۶ز هیزه کانی سه فویی له ته وریز و ده درکه وتن و به ره و هه ری می کوردستان و (که نیران و عیراقی جیاده کرده وه) نه نادولت تاکو داگیران بکات، به لام له به رامبه ر به رهنگاری کورد به سره کردایه تی سارمی کوری سه فیه دینی مه کری شکستی هینا، له هه مان کاتیشدا چند سر کرده یه کی کوردیشی ملکه چ کرد. پاشان له سالی دوايی هیرشی کرده سر مه رعه ش و بوستان و له لایه نی هیزه کان هاو په یانیتی مورادی کوری یه عقوب و عه لا دهوله به ریان لیگیراو شه ریکی خویناوی له نیتواناندا

میسرووی دهلانی سفولی

روویداو هیزی هاوپه یمان ناچار کرا به رهو به غدا پاشه کشه بکهن. دواپی هیزی سه فوهویه کان دیار سه کری داگیر کردو له دواپی شهوهی شا ئیسماعیل محمه د خانی نه ستالجوی کرده جیگری خوی لهوی، به جینی هیشت و زستانه کهمی له خوی به سه بربر دو شهو و رژی ده ژمارد تا کو دواپین مؤلگهی نالاق قوینلوو که عیراق بوو داگیر بکات.

به هوی سه رکه وتنه کانیه وه له بوستان شا ئیسماعیلی یه کهم له دوو هیزی زور گه وره ی نیسلامی له رژه لاتی خواروو نزیک که وته وه: هیزی تور که عوسمانیه کان که مولکه کانیاں له چیاپی تۆرۆس و نه نادۆله وه بگره تاده گاته نه وروپای خوره لات و ناوهرستی گرتبۆوه به رده وام له دژی نه وروپا له جهنگد ابون. دووهمیشیان هیزی مه مالیک بوو که زهویه کانی نه وانیش له چیاکانی تۆرۆس و شامه وه تا کو میسرو حیجاز هه لکشابوو و به رده وام له دژی پورتوگالیه کان له ناوه کانی خوارووی نیسلام له خه باتد ابون. نه وکاته بوستان سه ر به ده ولته تی مه مالیک بوو له میسر و عوسمانیه کانیش وایان نه ژمار ده کرد که وا له سنووری ده سه لاتی نه وانسه و له گه ل مه مالیکه کاندرا که به ریان له سه ر ده کرد. بو شهوی که هیچ یه کیکیان نیگه ران نه بن کونسولگه ریته کی له سالی ۱۵۰۱-۱۵۱۶ از نارده قاهره به هویسه وه دلی سولتانی مه ملوکی قانسووهی غوری راگرت و وه که به لگه یه که هیچ نیازیکی چالاکي سه ر بازی نییه له ناوچه که دا و شهوی له بوستان ده یکات ته نها بو خۆبارتزیسه، هه روه ها کونسولگه ریته کی دیکه شی نارده نه سه ته مبول بو لای سولتانی عوسمانی بایه زیدی دووهم له سالی ۱۴۸۱-۱۴۵۲ از بو هه مان مه به ست.

له دواپی نه م هه نگاوانه شا بیر له وه کرده وه که عیراق داگیر بکات، لیژده پالنه ره مه زه بی و سیاسی و نابوریه کان بوونه هۆکاری شهوهی که به گور و تینیکی زوره وه به ره و به دیهیتانی نه م نامانجه هه نگاوبنی.

له باره ی مه زه به وه بزوتنه وهی شا پشتی به مه زه بی شیعی دوانزه بی ده به ست، نیژانیش خوی به یه کهم به رگریکاری نه م مه زه به هه ژمار کرد و خوی به لیپرسراویش دانا له به رانه بر بلاؤ کرده وهی، پاشانیش دهستی به سه ر که ره لا و نه جه فدا گرت، که نه مانه

سێزۆوی دوولتی سەفوی

دوو شوینی پیرۆزن لەلای شیعهکان و دەبنه هۆی زیاتر بەگورپوونی بزوتنهوهکەیی و بەدیھیتانی نامانجە مەزەبیەکان.

جگە لەمەش شیعهکانی عیراق وەك پارێزگاریك تەماشای شای ئێرانیان دەکردو هەر جارێکیش پیتوستان بە پارە بواریو کەوتبانه هەر تەنگژەیهک ئەوا هانایان بۆ دەبرد. حکومەتی ئێرانیش هەمیشە گرنگی بەبێناسازی دەدا لەو دوو شوینە پیرۆزەدا، بۆیە شیعهکانی عیراق گەشتنە ئەو بروایەیی دوولتیی ئێران پشتگیریان دەکات لەو دژایەتیەیی کە لەگەڵ موسولمانە سوننیهکانی عیراق هەیە. بەو ئومێدەش بوون رۆژێک دابی ئێران حوکمی عیراق بکات.

لەلایەنی پالنهەرە سیاسیهکەشدا مەزەبی دوانزەبی لەنێوان هەردوو دوولتیی سەفەویی و عوسمانی رۆژێکی ترسناکی هەبوو بۆ هاندانی شا ئیسماعیلی یەکەم لەپێناو هێرش کردنە سەر عیراق و بیخانە پال مۆلکەکانی خۆی. لەلایەکی دیکەوه لەخوارووی ئەنادۆل و دیارە کر چەند هۆزێکی تورکمانی لیبوو و لەسەرەتای سەدەیی شانزەهەمیشدا سەرکردەکانیان ئامادەیی ئەوەیان تێدا بوو کەوا نامانجە کۆن و کپکراوەکانی بزوتنهوهکەیان بەیئەندەیی، کاتی شا دەستی بەسەر تەوڕێزدا گرت ژمارەیی شوین کەوتوانی رووی لەزیادی کردو بوو بە مەترسێهکی سیاسی روون و ناشکرا بۆ دوولتیی عوسمانی لە خوارووی ئەنادۆل بەتایبەتیش کاتیک دەستان بەسەر ویلایهتی تەککەدا گرت و حاکمەکەشیان کوشت، هەرۆهە شەکستیشیان بە قەرەگۆزی پاشای حاکمی قەرمان هێناو هەموو تەوقەکانی ئەوێیان شکاندو بەناوی ئەویشەو لەمژگەوتەکان و تازی هەینی دەخویندراپەوه، جگە لەمانەش سەرکەوتنی لەعیراق جێگایەکی بەرزێ لەلایەن شیعهکانەوه پێدەبەخشی. لەهەمان کاتیشدا نەبوونی سنوورێکی روون و ناشکرا لەنێوان دوولتیی عوسمانی و سەفەویی کەبەتەواوی جیایان بکاتەوه کێشەیهکی زۆر ئالۆزبوو و هۆیهکی سیاسی دیکەبوو کە لەنێوانیاندا تەنگژەیی سیاسی رووبداتەوه، ئەویش زیاتر لەبەر ئەوەبوو کەوا هۆزە کوردهکان هەمیشە لەو شوینانەدا لەجوولەدابوون و لەسنوورەکان دەپەڕینەوهو کێشەو گرفتیی ئالۆزیان دروست دەکرد، زۆر جاریش ئەم هاتووچۆیەیی کوردهکان دەسدرێژی کردنە سەر حاجیهکانی ئێران و

میسژووی دولتی سرفولی

کاروانه کانیانی لیده که وتسه وه. شهوهی زیاتر پالی به سه فهوییه کانه وهنا تا عیراق داگیربکن شهوبوو کهوا نیوهی دانیشتونانی عیراق سهر به مه زه بی شیعه بوون و شهوهی یارمه تی عوسمانییه کانیدا تسابتوانن له به رده م سه فهوییه کاندا خوراکرن شهوه بوو که نیوه کهی دیکه ی خه لکی عیراق له سوننه بوون.

له لایمن پالنه ره سیاسییه کانیشه وه شهوهی و زاری به پیتی عیراق که زور گوچاو بوو بؤ کشتوکال زوریک له پنداویسته کانی خه لکی ئیرانی دابین ده کرد، ههروه ها شا ده بیوست ریگای بازرگانی نیوان دیاربه کر و موسل بخته ژیر ده لاتی خویه وه، چونکه شهو ریگایه به ناو قولایی دولتی رافیده یندا تیده په ریت و له به غدا شهوه به ره وه که ندادوی عه ره بی ده روات و، بیگومان موسل به ده رواته کی سروشتی شهو ریگایه و ریگای نیوان باکوری عیراق و به سته وهی به هه ریمه کانی نه نادول و ولاتی شام داده نریت. شایانی باسه شهو که مارویه ی هیزه کانی دولته تی عوسمانی له کوتاییه کانی سه رده می سولتان بایه زیدی دووهم خستبوویه سهر بزوتنه وه کانی بازرگانی ئیران کاریگه ریه کی زوری هه بوو له سه ریان و بازرگانه ئیرانیه کانی ناچار کرد کهوا به ره وه خواروو برؤن.

مورادی کوری یه عقوب حاکمی به غدا درکی به مه رامه کانی شا ئیسماعیلی یه که م کرد و ده یزانی کهوا ناتوانی به ته نیا روویه رووی بوه ستیته وه، بویه هانای برده بهر ئیماره تی زیلقه ده ره له خوارووی خوره لاتی نه نادول، به لام شهو ئیماره ته به هه نگاهه کانی پیش له ناوچوونیدا تیده په ری و له توانیدا نه بوو هیچ هاوکاریه کی پیشکش بکات. شهوکات چوو له لای سولتان قانسووهی گوری له میسر که نه ویش درکی به مه ترسیه کانی راکابه ره کهی شا ئیسماعیلی یه که م کرد بوو و ده یزانی که به چ شیوازیک خه ریکی فراوان کردنی دولته یه که یه تی له خوره لاتی عه رییداو دهستی کرد به هه ندیک ناماده کاری سه رتهایی تاکو بتوانی له داها تودا له رووی هیزه کانی سه فه وییدا بوهستی، به لام شهو باره سیاسییه حکومه ته کهی گوری پییدا تیده په ری هیته ده ناله باربوو که له مانوری سه ربازی زیاتر هیچی دیکه ی له ده دست نه ده هات.

له راستیشدا مه مالیکه کانی میسر هه ره له و کاته وهی مه گزل عیراقیان داگیر کرد له سه ده ی سیانزه هه می زایینی له وه راهاتبوون که حوکی داگیر که ره کانی مه گزلی فارسی

میسژوووی دولتی سرفولی

و تورکمانی له ولاته که می خویاندا بیینن، جگه له مهش له کاتی هاتنی شا نیسماعیل هیچ شتیکی نااسایان نه بیینی، تنها نه وه نه بیی که هیژه گه شه سه ندوود کانی سه فووی هیژیکه ده توانی مەترسی بخاته جه ماوهره که یان له ولاتی شام به پله یه که هیچی که متر نییه له هی عوسمانییه کان، سه ره رای نه مهش سولتان قانسووهی گوری له جه نکه که می له گه پورتوگالیه کان شه که ت ببوو، چونکه به رده وام هیژه کانی پورتوگالی له خواروو په لاماری که ناره کانی نیسلامیان ددها، به تایه تی که شه گه لیه کان یان زال بوون به سه ره دروازده کانی ددریای سور و که نداوی عه ره بی و له رووی بازرگانه کانی نیسلامدا دایانخت به ناماجی نه وهی که ریگای بازرگانی له میسرپوه بگورن به ره و نیماره تی رأس ره جای صالح.

شا نه م باره ی به هه لزان ی و دوو سوپاشی ناماده کرد بو نه وهی عیراق داگیرکات، یه که میان به سه ره کایه تی خو ی و دوو میشیان به سه ره کایه تی حه سن به گ لالا. کاتیکیش سه رکرده ی تالاق قوینلوو به مه ی زانی یه که سه ره به غدا ی به جیه تیش و هیژه کانی سه فوویش به بی شهر چونه ناو به غداوه، له ویش به ناوی شا نیسماعیلی یه که مه وه خوتبه خویندرا یه وه سه کی پاره شی به ناوی خو یه وه لیدا، که به لگه ی نه وه بوو نه م ولاته شی خستوته نیو بازنه ی دولته تی سه فوو ی، نه مهش له سالی (۹۱۴ک- ۱۵۰۸ز) بوو.

له دوا ی نه م ههنگاوانه شا دهستی کرد به بو یه کردنی عیراق به بو یه کی شیعانه و چه ندین مه زارگای بو نیمامه شیعه کان ساز کردو، سه ردانی مه زارگای نیمام حوسینی له که ره لاهو نیمامی علی کوری نه بی تالیبی له نه جه ف کرد به مه به سستی جه خت کردنه وه له سه ره مه زه بی شیعی و پابه ندبوونی و له زانا سونیه کانی عیراقیش هه لگه پرایه وه و، به بی هیچ روو به روو بوونه وه یه که له لایهن نه وه دوو دولته سه سونیه (عوسمانی و مهملوکی) گه وره وه بوو به سه ره کی عیراق و پاشان چاوی بریه ولاته کانی پشت عیراق بو نه وه ی بتوانی هیواو ناواتی شیعه کان که دروسکردنی دولته تی گه وره ی شیعه مه زه بی بوو به یئیتته دی و هه ریه که له عیراق و ئیران و ولاتی شام له خو نگر ی و بیی به گه وره ی هه موو جیهانی نیسلامی.

سێهۆوی دوولاتی سه‌هۆوی

شا کاروباره‌کانی عیراکی ریکخست و پاشان خالد به‌گی کرده‌ والی عیراق و نازناوی خه‌لیفه‌ی پیبه‌خشی، ئینجا چووه‌ جه‌وتزه‌ که‌که‌وتۆته‌ نیتوان به‌سه‌ره‌ و واست، نه‌وکاته‌ش خانه‌واده‌یه‌کی عه‌ره‌بیبی له‌ویبویون که‌سه‌ر به‌موشه‌عشه‌عه‌کان بوو له‌سالی ١٤٣٦ز، به‌لام زۆر به‌وه‌ نیگه‌ران بوو که‌وا سولتان فه‌یبازی موشه‌عشه‌عه‌ی که‌ حاکمی نه‌وی بوو بنه‌ماله‌که‌شی له‌نه‌وه‌کانی ئیمام عه‌لی بوون داوای لیبنکات خۆی به‌ده‌سته‌وه‌ بدات و له‌نه‌جمادا تیکگیران و له‌سالی ١٥٠٩زدا کوشتی و ده‌ستی به‌سه‌ر مولکه‌کانیدا گرت.

نه‌وکاته‌ی شا به‌ردو حویزه‌ به‌ریکه‌وت سوپایه‌کی به‌سه‌رکرده‌یه‌تی مه‌سه‌عود و به‌پیرام به‌گی فه‌هره‌مانی و حوسین به‌گوللا نارد بوو خورره‌م ئاباد تاکو مه‌له‌کشا رۆسته‌م له‌ناویه‌رن و نه‌ویش له‌لای خۆیه‌وه‌ دانی به‌شا ئیسماعیلدا نه‌ده‌نا، بۆیه‌ نه‌و سی سه‌رکرده‌یه‌ گرتیان و به‌دیلبی هیتایانه‌ به‌رده‌م شا و داوای لیبوردنی لیکردو نه‌ویش لیبخۆش بوو و پاشان کردی به‌حاکمی لورستان.

له‌داوی نه‌وه‌ شا به‌ره‌و شیراز به‌ریکه‌وت و زستانه‌که‌ی له‌وی به‌سه‌ربرد، ئینجا نه‌وتی به‌ره‌و شه‌روان به‌جه‌یه‌شت و له‌ویش تۆله‌ی خۆی له‌ شیخ شای کورپی فروخیه‌سار کرده‌وه‌ و له‌داویدا شه‌روانی گه‌رانده‌وه‌ به‌رده‌ستی خۆیی و مه‌نسوربه‌گی کرده‌ حاکمی نه‌وی. شا نه‌وتی به‌جه‌یه‌شت و به‌ره‌و قه‌ره‌باغ که‌وته‌ری به‌ر له‌وه‌ی بگه‌رپه‌ته‌وه‌ بوو ته‌وریز له‌سالی ١٥١٠ز، نه‌ویش له‌داوی ده‌ سالی ته‌واو له‌جنگ و داگیرکاری و بلاوکردنه‌وه‌ سه‌پاندنی مه‌زه‌بی شیعه‌ له‌عیراق و ئیران و دیاره‌کر و له‌ناویردنی دوژمنه‌کانی، نه‌وکاته‌ش ته‌مه‌نی گه‌یشته‌بووه‌ بیست و پینج سالی و جی پیتی خۆی له‌ئیراندا قایم کردبوو و له‌یه‌کخستنی زۆربه‌ی خاکی ئیرانیشدا سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌سه‌هنا، ده‌وله‌تیکێ پیکه‌هنا له‌ شه‌روانه‌وه‌ بوو خوارووی خۆره‌لاتی قه‌وقاز تا ده‌گاته‌ کرمان له‌وپه‌ری خوارووی خۆراوای بیابانی لوت ته‌نه‌ها خۆراسان نه‌بی که‌ نه‌وکاته‌ له‌ده‌ست تۆزه‌به‌که‌ به‌هیزه‌کاندا بوو. له‌خۆراواشه‌وه‌ به‌ره‌و عیراق و دیاره‌کر هه‌لکشا و له‌نه‌نادۆل و شامیش نزیک بووه‌ که‌به‌هۆیه‌وه‌ له‌گه‌ل عوسمانیه‌کاندا دووچاری بارگرژی هات.

بە یوەندیی سەفەویی و ئۆزبەگەکان:

لەسەردەمی محەمەد شەیبانیی خان: دەسلاتی شا ئیسماعیلی یەكەم بەسەر ئێراندا ناتەواو بوو، چونکە چەند بەشیککی خۆرەلات و باکورێ خۆرەلات و بەتایبەتی خۆراسان هەر لەدەرەوی دەسلاتەگەیدا مانەو، لەبەرئەو کە کاریکی سروشتی بوو کەوا هەولێ داگیرکردنیان بەدات و بیاخاتە پال مۆلگەکانی خۆیەو. بۆیە زۆر بەتووندی رووبەرەوی هێژە تووندوتۆڵەکانی ئۆزبەگ هاتەو لەباکورێ خۆرەلات بەسەرکردایەتی محەمەد شەیبانیی خان کە دەسلاتی بەسەر زەویەکی زۆر و پان و بەرینی لیوارەکانی رووباری جیحۆندا هەبوو تا دەگەشتە سنووری دەولتەگەیی شا لەخۆراو لەسەر هێلکی تەریبی سەمنان لەخۆراسان تاکو بەدەخشان لەخۆراو لای خواروو تا دەگاتە ناوچەکانی کاخیندار و گوری چیاپی لەناوهراستی ئەفغانستان، بەمەش دەرگاگانی بەری خۆراوای ئێرانی کەوتەووە بەردەست، لەبەر ناکۆکیی رەوتی مەزەبی و سیاسی نێوان ئۆزبەگ و سەفەوییەکان کاریکی سروشتی بوو کەوا لەنێوانیاندا جەنگ روویدات، چونکە محەمەد شەیبانیی خان دەبویست دەسلاتی بەرەو خۆراو بەتایبەتی خاکی ئێران ببات لەبەر ئەوەی رۆژانێک ئەم خاکە لەژێر حوکمی باب و باپیرانی بوو و بەلێدانەوی ئەو لەنەوەکانی جەنگیزخان بوو. لەلایەکی دیکەشەو جیاوازی نێوان مەزەبی ئۆزبەگ و شا ئیسماعیلی یەكەم هانیدا کەوا مەزەبەگەیی خۆی لەنێوان ئۆزبەگەکاندا بەسەپینی! ئەمەش هۆیەکی دیکە بوو پالێ بەهەردوولاوێنا لەدژی یەك بچەنگن.

چالاکیه سەربازیه کان لەلایەن محەمەد شەیبانیی خانەو دەستی پێکرد و هەلمەتی تەمبێکردنی حاکمەکانی شەروان لەلایەن شاو بەهەلزانێ و هێرشی کردە سەر کرمان و خواجە شیخ محەمەدی حاکمی کوشت و، کەچی سەرەرای ئەوەش شا دوو نێردراوی ناردە لای سەرکردە ئۆزبەگەکان و داوای لێکرد کەوا پەییوەندی ناستیانە لەنێوانیاندا سازبکەن و رێژ لەیەکتر بگرن و، ئەوەشی یادخستەو کەوا کرمان مۆلگی ئەووەو مافی بەسەرەو هەیه. وادیار بوو کە ئەم پێشنیارە تەنها بۆ دەستخستنی کات بووبێ و لەهەمان کاتدا چاوی تەماعی بریبوووە خۆراسان، بەلام لەبەر سەرقاتی بەریکخستەووەی باری ناوخی دەولتەگەیی تووندکردنی جێپێی لەحوکمدا بواری ئەوەی نەبوو رووبەرەوی

سېئووی دەولەتی سەفوی

ئۆزبەك بېیتەوہ. لەلای خۆشیەوہ محمد شەیبانی خان پېشنیارەکانی رەتکردەوہ و نامەییەکی بەحوسین ئەبیوردی بۆ ناردو تییدا ئەوہی رەتکردەوہ کە شا هیچ مافیتی بەسەر حوکمی ئێرانەوہ هەبێ چونکە ئەگەر پاشایەتی بە بۆماوہ بۆ ئەوکان بێ ئەوا دەبێ لەئێرانەوہ بتگاتی نەك بەھۆی مێیەکان، چونکە وەچە بەئندە بەلایەنی باوکەوہ نەك لایەنی دایک. کاتیک شیخ جونیدی باپیری ئیسماعیل خوشکی ئوزون حەسەنی مارەکرد نایتتە ھۆی ئەوہی حوکمانی ئێران بکات و بەبۆنەنی ئەو مافەشی کە بەسەر کرمانەوہ ئەوا هیچ راستیەکی بەلگەداری تییدا نییە، ھەر وھا ئاماژەنی بەوہشدا کەوا ئێران کاتی خۆی لەژێر حوکمانی ئەبی خەیری باپیریدا بوو، پاشانیش ناوھێنانی لەوتارەکانی مزگەوت و لێداننی سکہی پارە ناوی ئەوہوہ فەرمانی سەرشانن و، ھەر لەنووسراوہکەدا داوای لێکرد کەوا دەست ھەلگری لەکاری بەزۆر سەپاندنی مەزەبە شیعەو ئەگەر گوێرایەلێشی نەکات ئەوا ئێران داگیر دەکات. شا ئیسماعیلی یەکەمیش لەوہلامی ئەم نامەبەدا بۆی نووسی ئەویش ئامادەبە بۆ ئەم رووبەر و روونەوہیە و ئەوا بۆ سەردانی مەزارگەنی ئیمام رەزا دەچیتە مەشھەد.

لەدوای ئەم نامە گۆرناوە ھێزەکانی مەگۆلی ئۆزبەکی لەخواروی خۆراساندا کۆبونەوہ و لەقەندەھاریش پەربینەوہ، ئەم کارەش بوو ھۆی تۆرەبوونی شا ئیسماعیلی یەکەم و لەسالی ۱۵۲۰ز بەسەرکردایەتی سوپایەکی بەھێز لەخۆراسان نزیک کەوتەوہ و چوہ ناو مەشھەدو ھەراتی داگیرکردو ئەحمەد سولتانانی حاکمی دامغان و زاوای محمد شەیبانی خانی ناچارکرد کەوا ئەوئ چۆلکات، نەوہستا تا گەیشتە مەر و کە محمد شەیبانی خان زۆر بەتووندی دەپیاراست، بۆیە ریی لێگرت و نەیتوانی چیدیکە پێشڕەوی بکات بەرەو خوارو، لەلایەکی دیکەوہ شۆرشێ دانیشتوانی فەیروزکۆھ و، جگە لەمەش گەیشتنی ھەوالی ھەلگەرانەوہی بیونسز حەسەن لەحوکمانی محمد تەیموری کۆری لەنزیک رووبار سیحۆن سەرکەوتن بەسەریدا. بەمەش رووبەر ووی سێ بەرەنی شەربووەوہ لەیەك کاتدا.

لەکاتیکیدا کە ئەبیادەر بیری لەوہ دەکردەوہ لەرووباری جیحۆن پەرتیەوہ یاخوود چاوەرپیی دوژمنەکەنی بکات، شا ئیسماعیلی یەکەم بەرەو لای ئەو دەھات و

میسزئووی دوولتی سزئووی

بەئەنقەستیش فیتلی لیتکرد، ئەو بەبوو سوپاکەمی بەرەو لای عیراق سوزاند تاکو دوژمەکەمی وا هەستبکات کە دەرواو شەڕناکات و لەدووری دە میلی لای مەرۆو و لەنزیک گوندی مەحمود ناباد بۆسە یەکی بۆ دانایەو. کاتیکیش سەرەرای نارازی بوونی سەرۆکی نەرکانی سوپاکەمی خان بەسەرکردایەتی بیست هەزار سەربازەو بۆ راوهدوونانی رۆیی و پاشان کەوتە بۆسە کە یەوێو هەموو سەرکردەکانی کوژران و ئەویش یان لەژێر پیتی ئەسپەکاندا مرد یاخو شا بەتیریک کوشتی. بەمەش شا سەرجم خاکی خۆراسانی کەوتە دەست و رووباری جیحون بوو بەهیللی یە کلاکەرەو تیران و تەرپان و مەزەبی شیعیشی بەسەرجم شارەکانی خۆراساندا سەپاندو دەدە بەگ سولتانیشی کردە حاکی مەرۆو و حوسین بەگ لالا حاکی هەرات و زۆر بەئاسانیش توانی دەسبەسەر بەخ و فاریاب و مەیمەنو چەندین شاری دیکەمی بەلخدا بگری.

لەسەردەمی خەلیفەکانی شیخ محمد شەیبانی خان: لەئەنجامی ئەم سەرکەوتنەمی سەفەویەکان بەسەر ئۆزبەکەکاندا سی ئامانجی سەرەکی و دەرهکەوت، ئەوانیش:

یەکەم: دروستکردنی دیواریکی شیعی لەنیوان سونەو ولاتی پشت رووبار و نیوان موسولمانە سونەکانی خۆراوای ئاسیا، بەتایبەتیش پچرانی تورکەکان لەزیدی خۆیان، هەر ئەوێش بوو پاللی بە سولتان سەلیمی عوسمانییەو نا کە پەلاماری تیران بدات و ئەو دیوارە لەشەری چالدیران بشکینتی، هەرۆک لەدواییدا باسی دەکەین.

دووەم: هیوایەک لەدەرۆونی بابەر کە (لەهیندستاندا دەولەتی مەگۆلی دامەزراند) دروستبوو کە لەمیسزئووی لەگەڵ ئۆزبەکەکاندا لەمەملانیدابوو بۆ دەسبەسەرگرتنی خاکی پشت رووبار و گیرانەوێ تەختی پاشایەتی باب و باپیرانی بەتایبەتیش کە لەتەبوونە کەوتە ناو خانەوادەمی شەیبانی لەسەر ئەوێ کۆ بیته جینشینی محمد شەیبانی خان و ئامادەشبوو سەرەرای جیاوازی مەزەبیان دەست بچاتە ناو دەستی شائیسماعیلی یەکەم.

سێیەم: خانەوادەمی شەیبانیەکان هەلۆشایەو، عوبیدوالله خان بوو حاکی بوخاراو جان بەگ میان قەلای وەرگرت و محمد تەیمووری کوری شەیبانی خان سەمەرەقەندی بەرکەوت.

سیشووی دۆلۆتی سەرفۆلی

کاتیکیش ئەم میرزادانە نەیانتوانی رووبەرۆوی هیزەکانی شا ئیسماعیلی یە کەم و بابەری هاوپەیمانی ببێنەوه، هەولیاندا کە پەیماننامە یەکی ناشتیانە لە گەڵ شا ببەستن و گۆی نەدەنە مەرجه کان و هەرچی یەکی بی بۆی بکەن تەنها لە پیتناوی ئەو دی لەم مەملەتییە دەرچن و لە دوای ئەویش خەریکی تەماعەکانی بابەر بن لە ولاتی پشت رووبار. بەهۆی هەولەکانی کە ماله دین حوسینی نەبیوردی وەزیری پیتشووی محەمەد شەیبانی خان و کەپاشان هاتە بەر خزمەتی شا، لە سالی ۱۵۱۰ز لە نیتوان هەردوولادا ریککەوتنیک مۆرکرا. ئەو کاتەش شا خەریکی هەلکشانبوو بەرەو خۆراوای عوسمانییەکان، بۆیە بەم ریککەوتنە قایل بوو:

- سەفەوییەکان لە تورکستان ریکگری لە نۆزبە کە کان نە کەن.

- خوارزم بگەریتەوه بۆ شا ئیسماعیلی یە کەم.

بەهۆی ئەم ریککەوتنەش ئەو زەویانە ی کە کەوتبۆنە سەر لیتواری چەپی رووباری جیحون و خۆراسانیش لە ژێر دەستی شەیبانییەکان دەریت و بەدی بە سەفەوییەکان، لە بەرانبەریشدا شەیبانییەکان لە پیتناو ئەو ی بتوانن لە دژی بابەر بچەنگین دەستیان لە خۆراسان و خوارزم هەلگرت، کە ئەمەش بە سەرکەوتن بۆ شا ئیسماعیلی یە کەم هەژمار دەکرێ، چونکە هەموو ئەو دەولەتانە ی خستە ژێر دەسلاتی خۆیەوه.

ئەو کاتە ی بابەر لە رووباری جیحون پەریهوه و لە سالی ۱۵۱۱زدا سەمەر قەندی داگیر کرد، شا ئەو ریککەوتنە ی نیتوانی هەلۆه شاندەوه لە گەڵ نۆزبە ک سازی دابوو، هیرشی کردە سەر ناوچەکانی خۆراوای ئێران کە بە ولاتی پشت رووبارەوه نووسابوون، بەلام ئەوان کیشەکانی نیتوانیان خستە لاوه و کە جکونجی خانیان کردە جیشینی محەمەد تەمیور و لە قولی مەلەک لە ناوچە ی خەیرئاباد کە زۆر لە بوخارا نزیکبوو رووبەرۆوی بابەر بوونەوه و شکستیان پیتناو لە سالی ۱۵۱۲زدا سەمەر قەندیان گەراندهوه ژێر ریکتی خۆیان.

ئەم سەرکەوتنە ی نۆزبە کە کان ئەو ی دە گەیاندا کەوا لە توانیاندا هەیه زەبری دیکە بوەشیننە باکوری خۆرە لاتنی ئێران و هەموو خەونەکانی شا ئیسماعیلی یە کەم بنگۆم کەن لەو ی دەویست دەسلاتی خۆی بە سەر هەری تەکانی خۆرە لاتدا بسە پیتنی و،

میسرووی دہولہ تی س فوولی

دہرکیشی بہوہ کرد نہ گہر ٹوزبہ کہ کان توانیان ہیژہ کانی بابہر لہ ناوبہرن و وہ دری نیتن
نہوا ہەرگیز ناتوانی ناماغہ کانی خوی بہینیتہ دی.

شا نیسماعیلی یہ کہم دہرکی بہ گرنگی بابہر کردبوو لہرووبہ رووبونہوہی لہ گہل
ہیژہ کانی ٹوزبہ ک بہر لہوہی کہ سہر کردہی ٹوزبہ کہ کان عویندوللہ کہ لہنزیک دہریاچہی
قولی بہ سہریدا زالبوو و لہباریکدا بوو کہ دہیتوانی بابہر ناچار بکات بہ شیوہیہ کی
یہ کجاردکی بچیتہ درہوہ بہ تہ نیاش ناتوانی شہر لہ گہل ہہموو لایہ کدا بکات، بویہ
بہ پلہ پیدائویستہ سہریازیہ کانی بۆ یارمہ تی سویای بابہر بہ سہر کردایہ تی حاکمی
خۆراسان نہ میریار نہ حمد نہ سفہ ہانی کہ بہ نہ ستیرہی دووہم ناسرابوو نارد و لہنزیک
تہرمز پتی گہیشت.

نہم سویا یہ کگرتوہ ہیرشی کردہ سہر قارشی و داگیری کرد، بہ لام ہہلویتستی
دوژمنکارانہ و تۆلہ سہندنہوانہی نہ ستیرہی دووہم لہ دژی دانیشتوان و فہرمانبہران
بووہ ہوی نہوہی بہ شیوہیہ کی بنہرہ تی ہہلویتستی بابہر بگوری. ہہروہا نہم
ہہلویتستہش رووبہرووی ناوہندہ خیلہ کیہ کانی ناوہراستی ناسیا بووہوہ و بہ چاویکی پیر
لہترسہوہ دہیانروانییہ بہر فراوان بوونی دہسہلاتی شا سہفہوی، چونکہ نہ گہر
سہرکہوتنی تہواری لہژیردہستخستنی لہ سہرانسہری ولاتی پشت رووبار بہ دہستہیتنا
نہوا ہہمیشہ شمشیرہ کی دہکہویتہ سہر گہردہنی نہو کہسانہی دہست بہ مہزہبی
سوننیہوہ دہگرن و، لہو کاتہشدا بابہر خہریکی چاو خشانندنہوہبوو بہ پھیوہندیہ کانی
لہ گہل شا و زوری پینہچوو پھیوہندیہ کانی پچراند و پشتی تیکرد و لیتیگہرا بہ تہنیا
بہرہو جہنگی بوخارا بچی.

نہنجسانی (نہ ستیرہی دووہم) دہرکی بہوہ نہدہ کرد کہوا ہہلینکی بۆ رہخساوہ و
دہتوانی زۆر بہناسانی و بہبی یارمہ تی بابہری مہگولی بہ سہر ٹوزبہ کدا سہرکہوی و
ہیرشی کردہ سہر قہلا ناوخویہ کانی ٹوزبہ ک و سہرکہوتنی بہ دہستہیتنا.
ٹوزبہ کہ کانیش زۆر بہ چری چاودیری ہہلسوکہوتہ کانیان دہکرد و ازیان لی ہیتا تا
بہ تہواری ہیژہ کانی خوی لہولاتی نہواندا کۆکردہوہو شہکات بوو، کاتیکیش گہیشتہ
گہجدیوان گہمارۆی سویاکہ یانداو لہنئیواناندا جہنگیکی سہخت بہریابوو و ہک

سینووی ده ولتی سفوی

قه ساخانیهك ده هاته بهرچا، له ویدا سوپای سفوی زۆر به سهختی شكستی خواردو، له نه نجامدا نه جسمانی سهركردهیان و له گهڵ چه ندين سهركردهی گه وره ی ديكه ی سوپاكه ی له میدانی شهركه دا كوژران و كهوتنه سهر زهوی.

به ره نه نجامی جهنگی گه جديوان بریتیی بوو له:

- بهروونی شهوه به دیار كهوت كهوا له بهرامبهر مهزه بی شیععی تونده په ده مهزه بیکی سونه ی تونده په وه ههیه له نیوانیشیاندا شه ری ویرانکارانه و سپر له كوشتوپر و له ناو بردن سازبوو.

- ئۆزه كه كان له ژیر چه پۆك و پاله په ستۆی سفهویه كان هاتنه ده ره وه، رووبه ری شهو خاكه ی كهوا عوبیدوللاخان دهستی كهوت له دوا ی جهنگی گه جديوان نزیکه ی له گهڵ ه ی محمه د شه بیانی خان وه كو یه کی لی هات.

- شه سهر كهوتنه هانی ئۆزه به كه كانیدا كهوا زیاتر له هه ریمه كانی باكوری خۆراواو به تاییه تیش له خۆراسان بیر له فراوان بوون بكه نه وه، شه مهش فشاری کی زیاتری خسته سهر شا ئیسماعیلی یه كه م له و كاته ی كه دوو چاری فشاری عوسمانیه كان له به ره ی خۆراوا دا ده پۆوه.

ئۆزه كه كان خۆراسانیان داگیر كردو شارو لادیكانیان ویران كرد و تیکشكانی هیزه كانی سفهویه كانیشیان له شه ری چال دیران له سهر دهستی عوسمانیه كان به هه لزان ی و به ره و نیران هه لكشان بۆ له ناو بردن و هه لكیشانی ره گوریشه یان و به مهش توانیان چه ند ناوچه یه کی خۆره لاتی هه رات داگیر بکه ن و گه مارۆی شاره كه شیاندا، به لام سه ره پای شه وهش نه یاتوانی سه ركه وتن به دهست به یتن، كاتیك شا ئیسماعیلی یه كه م هه لسا یه وه و به ره نگاریان بووه وه ناچار بوون جاریکی دیکه خۆراسان به جیبه یلن و له ریگای ساوه و فهیروزكۆه وه به ره و مه شه ه د كهوتنه ری و، عوبیدوللا به ره و مه روو و له ویشه وه بۆ بوخارا قوچان دی و هیزه كانی ئۆزه ك هانیان بۆ گورجستان برد. له وكاته شدا شا ئیسماعیلی یه كه م كۆچی دوا یی كرد.

سېئووی دوولتی سرفوولی

تۆزبه که کان وایان ده زانی کهوا مردنی شا ئیسماعیلی یه کهم شویتنه واریتی خراب له دهوله تی سه فووی به جیده هیلی و ههلی نه و دیان بۆ دهره خسی کهوا له ناوی بهرن یا خود هه ههچ نه بی هه ریمه کانی خۆره لاتی لی دایرن و بیخه نه پال ولاته که ی خۆیانه وه، هه ر بۆیه ش شیخ عوبیدوللاخان دهستی کرد به هیتش و په لاماری تووند و له نه نجامدا مه روو و مه شهه د و نه ستر نابادی داگیر کرد، به لام له مانه دا هه چ سه رکه و تینیکی وای ده ست نه که و ت که بتوانی ریگا خۆش بکات بۆ ناو جه رگه ی ئیران بجی.

په یوه ندیه کانی سه فه و ییه کان و عوسمانییه کان:

دروستبوونی دهوله تی عوسمانیی:

عوسمانییه کان ده گه رینه وه بۆ هۆزیتی توری به ناوی قایی که یه کیکه له خیتله کۆنه کانی تورک و له ناوه راستی ناسیاوه به ره و به رزاییه کانی جزیره ی سه ر روواری فورات هاتوون و له له وه رگا کانی نزیک شاری خه لات جیگیر بوون. پاشان به ره و نه رزنجان له ناسیای بچووک به سه رۆکایه تی توغروول کۆچیان کرد، نه ویش به هۆی نه و فشارانه وه بوو که له شه نجامی رووداوه سه ر بازیه کانی نیوان دهوله تی سه لجوقیه رۆمییه کان (خانه وادییه کی تورکه سه لجوقیه کان بوون دهوله تی ئیسلامیان له ناسیای بچووک له سالانی نیوان ۱۰۷۷-۱۵۰۴ز دامه زرانند) و خوارزمیه کانه وه (نه مانه سه ر به نه نوشتکین بوون که یه کیکه له و تورکانه ی له شانشینیی سولتان مه له کشای سه لجوقیی ده ژیاو کاری مه یگیری ده کردو به لام محمه دی کوری به زانست و نه ده ب ناویانگی ده رکردبوو) سازیبوون. له سالی ۱۲۱۹-۱۲۳۷ز توغروول پشتیوانی له سولتانی سه لجوقی عه لای کیقبادی یه کهم کردو سولتانیش له به رامبه ردا زهویه به پییت و له وه رگا کانی نزیک نه نه که رای پیته خشی. توغروول وه ک هاویه یمانی سه لجوقیه کان مایه وه تا نه و کاته ی سولتان ناوچه یه کی دیکه شی له نه و په ری باکوری خۆراوای ناسیای بچووک پی به خشی که له سه ر سنووری بیته نه یه کان له ناوچه یه کیبوو به ناوی سکود له نزیک نه سکی شه هر، نه و جیگایه ی که خیتله که یان دهستی کرد به ژیانینی نوی و پیاده کردنی چالاکی نابووری تا به هۆیه وه بتوانی بوونی خۆی له ناوچه که دا به سه لمینی و چالاکی سیاسیش بۆ نه وه ی بوونی خۆی له و ناوچه ی به دهستی هیناون جیگیر بکات و

سېشووې د ډولتي سرفولې

بيچه سپېنې. له سهرده مې شا عوسمانې كورې توغول له سالي ۱۲۸۸-۱۳۲۶ز پلې فەرمانډه وای به هوی چالاكییه فیداکاریه كانی له دژې بیزه نتييه كان وهرگرت، له موه نوابانگې دهركردو هم هوزه به ناورې نه ووه ناسراو، باریكې تايبه تیشی بۆ هینایه ناراو ده بریتی بوو له چند كومه له یه ك له زانار شېخه كانی ته ريقه تی سؤفېگه ریبی و دهر ویش و پشه وهری زیرهك و بارزگان و به مەش روښن بیره كې بی وینه و بزوتنه و هیه كې بازرگانې چالاكې بۆ خوی دده سخت و به هوی هیه ك له یه ك توركمانیه كانی دیکه ی نیو نه نادۆل جیابووه و پاشان عوسمان به پادشا و سولتان نوابانگې دهركرد كه نه ویش ناماژه یه ك بوو بۆ دروستكردنی دهولت.

عوسمان میرنشینیه كې خوی له سهر حسابی بیزه نتييه كان فراوان كرد یه نی شه هریشی كرده پایته ختی خوی له وای نهو نۆرخانی كورې له سالي ۱۳۲۶-۱۳۶۰ی رایگرت و بۆرپه شی كرده پایته ختی خوی كه یه كېكه له گرنگرتین خاله سهر بازیه كانی نه نادۆل و چونكه له وپوه هلی نهوه بۆ عوسمانییه كان ره خسا كه به ره و ناوچه كانی دهوروبه ر هه لكشین و پاشان به ره و رۆملی و بهلكان پېشپه وې بكن.

گه شه سهندنی دهولته تی عوسمانی:

جېپې دهولته تی عوسمانی له سهرده مې خلیفه نۆخان و له ماوه ی هه لكشانی به ره و نه نادۆل له سهر خاكي بیزه نتييه كان و نیقیه و نیقؤمیدیه و بهلكان و گالیبولی گه شه ی سهند. سهرده مې مورادی یه كه مې كورې نۆرخان (۱۳۶۰-۱۳۸۹ز) وهك شۆرشیک بوو بۆ هه لكشان و فراوان بوونی عوسمانی. چونكه نزیكه ی پینچ نه ونده ی خاكي سهرده مې باب و باپیرانی دهولته ته كې فراوان بوو و سنووره كې برده كه ناره كانی روبراری دانوب و نزیك بۆسنه و قولای نی هورروپای خۆره لات و میرنشینیه قهرمانیش كه نه وکاته زۆر به هیژبوو خسته پال خوی و، نه مانه و جگه له میرنشینیه كهرمیان و ههریمی حمید و ته ككه.

كاتیکیش بایه زیدی یه كه مې كوری بوو به جینشینیه له سالي ۱۳۸۹-۱۴۰۳ز ناماچه كانی دهولته ته كه به روونی و ناشکرای به دیار كه وتن و سیاه ته كه شی له سهر دوو بنه ما ده ستینشانكرد:

میسرووی دۆلەتی سەزوی

ئەكەم: لەناوبردنی خانەواده دەسلاندارەكانی ئەنادۆل و بەلكان و پاشانیش داگیرکردنی خاكەكانیان و خستنیە پاڵ دەولەتە تازە گەشەسەندووەكەى.

دووهم: دامەزراندنی دەولەتی ناوەندی لەو ناوچانەو وێنەى رژێمە ناوەندیەكانی دەولەتی ئیسلامی لەخۆرەلات و بێكەهینانی دەزگاكانی وەك بناغەيەك بۆ ئەم رەوتە.

ئەراستیشدا ئەم سولتانە هەموو ویستەكانی خۆی لەم بوارانەدا هینایەدی و هەرچەندە خەریك بوو لەناویش بچى، ئەویش لەو كاتەى كە فەرمانرەواكانی دەولەتە بچووكانەى توركمانەكان كاتيك لەسەر حوكم لادران پەنایان بۆ تەیمورلەنگ برد تاكو یارمەتییان بدات و مۆلك و سامانەكانیان بۆ لە سولتانى عوسمانى وەرگریتەوه ئەویش بەدەم داواكانیانەوه هاتوو و بەلێنى پێدان یارمەتییان بدات، ئەوهبوو گەمارۆى زەویەكانى سولتانى داو لەسالى ۱۴۰۲ز بەسەر سولتان بايەزیدی یەكەم لەشەرى ئەنكەرا سەركەوت و بەدیلى گرت، بەلام هاویەیمانەكانى توانیان ئەوى لەكارەساتەكەى ئەنقەرە ئەدەستیان داوو بىگێرپنەوه و سەربەرزى و شكۆمەندیش بدەنەوه بە دەولەتەكەیان و لەو سنوورانەش دەرچوون كە باب و باپیرانیان پیتی گەیشتبوون، بەتایبەتیش لەسەردەمى سولتان محەمەدى فاتح لەسالى ۱۴۵۱-۱۴۸۱ز كە توانى فەلەستین رزگار بكات و لەژێر ناوى ئەستەمبولۆ كەردیە پایتەخى دەولەتەكەى، هەروەها لەباكۆرى بەلكانیەش دەسلانێكى بۆخۆى دانا كەبەهۆیەوه توانى رووبەرۆى مەجەر بێتەوه كەهەمیشە بەرپەستبوو بۆ بەرفراوان بوونی دەولەتی عوسمانیى لەئەوروپا. لەدەورى ولاتى سەپەكانیش كۆبوونەوهو چەندین شاریان نازادكرد، بەلام بەلغراد لیتی یاخى بوو و پاشان شارى مورەى لەیۆنان و ئەفلاق لەباكۆرى رووبارى دانوب و بۆسنەوهەرسكى نازادكردو ئینجا هەریەك لەتەرابزۆرن كەدوایین مۆلگەكانى بێزەنتیەكان بوو لەئاسیای بچووك و سینۆب و قەرمان، لەدواییدا ولاتى قەرەم و زەنتا و كۆرفۆو سامغۆرى و كەفالىۆنیایان نازاد كردو، ئینجا لەگەڵ ئینیسىیا چوونە ناو جەنگینكى درێژخایەنەوه كەماوەى شانزە سالى خایاند لەدواییدا ناچارىكردن دەست لەچەند ناوچەيەكى ژێر دەسلانێان هەلگرن لەیۆنان و دورگەكانى ئەرخەبیل.

تهنگزه‌ی نیوان سه فوهویه کان و عوسمانییه کان:

په یوه نډیه کانی نیوان سه فوهویه کان و عوسمانییه کان له گه‌ل رۆژگاردا شیوه‌یه کی به ره و به رزه و هوبوی و هرگرت و له شه‌ری چال‌دیرانیشدا گه‌یشته چله‌پویه. ناشکرایه که‌وا په یوه نډی نیوانیان له‌دوای له‌ناوبردنی خانه‌واده‌ی ئالاق قوینلوو که‌میک ئارامی به‌خویه هه‌بینی، هه‌ویش له‌بهر نه‌وه‌بوو سولتان بایه‌زیدی دووه‌م که‌ بیوه جینشینی محمه‌د فاتحی باوکی هه‌ر به‌سروشتی خوی جه‌زی له‌ناشتی بوو، بیری له‌هیچ هه‌لمه‌ت و نازادکردنیکیش نه‌ده‌کرده‌وه نه‌ له‌خوره‌لات و نه‌ له‌خوراواو، ئاماده‌ش نه‌بوو که یارمه‌تی نه‌لوه‌ندی سه‌رۆکی ئالاق قوینلوو بدات له‌دژی شا ئیسماعلی به‌که‌می دۆژمنی هه‌ردوو لایان، به‌لام له‌هه‌مان کاتیشدا هه‌میشه له‌ناماده‌باشیدابوو، داوای له‌رۆسته‌م به‌گی مه‌کری کوردی حاکمی دیاربه‌کر کرد که‌وا راپۆرتینکی له‌باره‌ی مه‌رامه‌کانی ده‌وله‌تی سه‌فه‌ویی بۆ بنووسی له‌باره‌ی فراوان بوون و سنووربه‌زاندن به‌ره‌و خوراواو ئاماده‌کاریه‌کانی شا ئیسماعیل و نه‌ندازه‌ی هیژه‌کانی به‌به‌راورد له‌گه‌ل هیژی نه‌لوه‌ند، به‌لام هه‌م داواکاریه‌ به‌دره‌نگه‌وه‌هات، چونکه‌ شا نه‌لوه‌ند شکستی خواردو خه‌ریک بوو له‌گه‌ل مه‌مالیکه‌کانی میسر له‌پیناوی هاریکاریی دژی عوسمانییه‌کان و ناردن‌ی هیژینکی سه‌ریازی بۆ سه‌ر دیار به‌کرو مه‌رعش دانوستانی ده‌کرد.

له‌دوای له‌ناوبردنی ئالاق قوینلوو به‌هۆی رکا‌به‌ریان له‌سه‌ر دابه‌شکردنی مولکه‌کانیان که‌له‌سه‌ر سنووری هاویه‌شیان بوو په‌یوه‌ندیه‌کانی نیوان سه‌فه‌ویی و عوسمانییه‌کان روو له‌خراپی بوو، کاریکی سروشتیش بوو که‌وا رقوینه‌ مه‌زه‌بیه‌کانی نیوانیان په‌ره‌بسینت، که‌چی به‌دیرژایی حوکمرانی سولتان بایه‌زیدی دووه‌م هه‌م رقوینه‌یه‌ شاراوه‌بوو به‌هۆی هه‌و پشپتوی و ئالۆزیانه‌ی که‌له‌ولاتی عوسمانییه‌کان و له‌نه‌نجامی شۆرش‌ی شیعه‌کان و رکا‌به‌ریان له‌سه‌ر گرتنه‌ده‌ستی ده‌سه‌لات و هه‌مانه‌ له‌ناوه‌رۆکی نامه‌کانی نیوانیان به‌دیار ده‌که‌وی. کاتیکیش شا ده‌ستی به‌سه‌ر عیراقددا گرت و خسته‌پال مولکه‌کانی سه‌فه‌وی سولتانی عوسمانی نیردراویکی به‌ناوی محمه‌د چاوش بالابان ناردو چه‌ندین دیاریشی پیتوو بۆ شا ئیسماعیل و سه‌ره‌رای هه‌وه‌ش نامه‌یه‌کی پیروژیایی به‌بۆنه‌ی هه‌و سه‌رکه‌وتنه‌ی که‌له‌ عیراق و فارسدا به‌دیهندابوو بۆ نووسیبوو،

میژووی ده ولتی سرفولی

وادیاروو ددهوی په یوه ندیه کانی خوئی له گهل شا به هیژبکات به بی شهوی دهرک به وه بکات که چ مه ترسیه کی بو سهر ده ولته ته که ی نهو هه یه، کاتیکیش شا به رده وام بوو له راهه دوونانی موسولمانه سوننیه کان و هه لاتنی نهو سونیانه بو خاکی عوسمانی، نووسراویکی بو نارد تیتیدا داوای لیکرد که له گهل مردوو و زیندووی سوننه کاندای چاکه خوازبی و شوین هه لگری باب و باپیرانی و میژووی نیران و شارستانیه ته ره سهنه که ی بی.

شا کاردانه وهیه کی نیجایی هه بوو، نهو هبوو کاتیک له شهری دژ به عه لای ده ولهی زیقار هیژشی کرده سهر مه رعش و بوستان و ناچاروو له سنووری عوسمانیه کان له نزدیکه قه یسه ریه به پریته وه فرمانی به سه ربازه کانیدا کهوا تخونی مال و گیانی خه لکه که ی نه که ون و هه لسوکه وتی چاکیشیان له گهلدا بکن و داوای لیبووردنیشی له سولتان کرد به هوئی نهو سنوریه زاننده ی کردی و پیشی راگه یاند کهوا به هیچ شیوه یه ک بیر له وه ناکاته وه گرژی بخته نیوانیانه وه.

سولتانی عوسمانی زور دلئی بهم هه لسوکه وت و نازناوه شکو داریانه خوش بوو که شا له نامه که یدا بوئی نووسیوو وه: گه وره ترین پاشا و به خشنده ترین تاجبه سهر و پادشای پادشاکانی عه جه م.

له وکاته ی که نهو دوو شایه نامه یان بو یه کتر ده نارد سه لیمی کوری بایه زیدی دووهم شهری له گهل سه فه وییه کاندای ده کرد و به ره وه ده ره وهی ولاته که ی راهه دووی ده نان و له یه کینک له هیژشه کانی بو نه رزنجان نیبراهیم و برای شا نیسماعیلی یه که می به دیل گرت و، به مهش نامه یه کی پر له گلله یی و ناره زایی بو سولتانی عوسمانی ناردو تیایدا دؤستایه تی عوسمانی و سه فه وییه کانی وه بیرخسته وه، به لام سولتان بایه زیدی دووهم به شیوه یه کی شیاو و جوان پیشوازی له نیردراوی سه فه وییه کان نه کرد.

له به رانبه ردا شا نیسماعیلی یه که میش به هه مان شیوه یه ریزی له نیردراوی عوسمانیه کان نه ناو به هه موو شیوه یه ک سوکایه تی پیکرد. لهو ساته وه په یوه ندیه دؤستانیه کانی نیوانیان هه لگه رایه وه بو روو به روو بوونه وهی سووک کرد. شم

سێ شوی دەولەتی سەفولی

وەرچەرخانەش یارمەتی دەرکەوتنی میر سەلیمیدا کەرەك جێنشینى چاوەپروان کراوى باوکی و بەچاکترزانینى ئەو لەچاو ئەحمەد و قورقودی براکانیدا.

لەسالی ١٥١١زدا پەيوەندیەکان روویان لەخراپی کرد، ئەویش لەئەنجامی ئەو شۆرشەو هەلدا کە شا قسولی کوری حەسەن خەلیفەى سەرکردەى هۆزى تەكەلووى قزلباشى لەویلايەتى تەككە لەئەنادۆل هەلگیرساند و کۆبوونەوی شیعە تووندەرەو هەکان لەدەورى گواپە ئەو نوێنەرى شا ئیسماعیلی یەكەمە. لەهەموو لایەكەو شۆرشگێران لەلایەن ئەو شیعەنەى كە لەدولەتى عوسمانى بلاویبونەو یارمەتییان بۆ هات و ئەو سەرکردەشیان کوشت کە لەلایەن سولتانی عوسمانییهو راسپێردرابوو بۆ دامرکانەو هوى شۆرشەكەیان. كاتیکیش بەهێزبونەو هێرشییان كرده سەر ناوچەى قەرمەران و شكستیان بەقەرەگۆز پاشا هێناو ویلايەتى سیواسیان داگیرکرد، ئەمەش سولتانی عوسمانى دلتەنگ کرد بۆیە سوپایەكى گەورەى بەسەرکردایەتى سەدرى عەزەمى خادەم عەلى پاشای نارده سەریان بۆ ئەو هوى شۆرشەكەیان دامركینیتەو هەروەك لەپێشەو باسەمان کرد، بەلام دوو سەرکردە لەشەرەكەدا كۆژران و زۆریەى لایەنگرانی شا پەنایان برده بەر ئێران. سولتانی عوسمانى كە ئەوكاتە بارى تەندروستى روو لەخراپی بوو بەوئەندە دلى ئارى خواردەو، لەهەمان كاتیشدا چاوى لەو ركاپەریبەو كە لەنێوان هەرسى كورى ئەحمەد و قورقود و سەلیمدا هەبوو، لەو نێوئەندەشدا نامەى بۆ شا ئیسماعیلی یەكەم ناردبوو تێدا دەست خۆشیان لێدەكرد بەهۆى ئەو هاندانەى كە بۆ لایەنگرانی لەخاکی عوسمانیدا دەیکات و یارمەتییان دەدات لەو راپەڕینەیان دژی دەسلەت ئەنجامیان داو.

لابردنى سەلیم لەفەرمانرەوايەتى عوسمانیى:

ئەو لیکترازانەى دووچارى ئەنادۆل هاتبوو بەهۆى ئەو كورتەپێنانە روون و ناشکرایەى سولتان بایەزیدی دووهم تەنگزەى سیاسى سەریهەلدا و رکا بەرى نێوان سى كۆرەكەى سولتان لەسەر دەسلەت و كاردانەو هەیهكى خراپی هەبوو لەسەر تواناكانى دەولەت. سەلیم لەهەموان زیاتر نینگەران و رق ئەستور بوو بەرامبەر بە شا ئیسماعیلی یەكەم، داواى لەباوکی کرد كەوا بیكاته حاکمی یەكێك لەویلايەتەكانى ئەوروپا و باوكیشی ئەم

میسوروی دهلانی سفولی

داوای ره تکرده وه، شه وکاته له ژیر فرمانی باوکی ده چوو و به سر کردایه تی سوپایه کی خورته وه به ره و لاتی رومی به ریکه وت و له سالی ۱۵۱۱زدا له شاری نه درنه نریک که وته وه و به مش به زور به سر باوکیدا سه پاندی که داواکاریه کی بو به جیهیتی و به والی سه مه ندریه و فیدین و تالاجه حیسار و نیکوپولیس دایمه زاندا و له ویش جیهیتی خوی قایم کرد و وادیار بوو مه بهستی سازکردنی دهله تیکی نوی بی.

سه لیم نه و یاخی بوونه ی نیو ته ککه و سه فهره که ی باوکی بو دهره وه ی پایته خت بهه لزانلی له باره گای خویه وه به ره نه درنه هه لکشوار له وی دهله تیکی سه ره خوی عوسمانی راگه یاندا و شه مش به هیچ شیویه ک له وه ی سولتاندا نه بوو که بیده نگی لیوه بکات، بویه سولتان بایه زیدی دووهم سوپایه کی ناره سه ری و شکستی پیه تیاو ناچاری کرد که وا بگه ریتته وه بو ولاتی قهرم. لیره دا شه مه دی برای وایزانی که وا ده توانی به ره و پایته خت بجی و له وی وه ک سولتانی دهله تی عوسمانی خوی رابگه یه نی، به لام ئینکیشاریه کان نه وانه ی که به بی توانایی وه سفیان ده کرد، لیلی یاخی بوون و ناچاران کرد بکشیتته وه.

هه موو روودا وه کان له بهر ژه وه ندی شا ئیسماعیلی یه که م ده شکایه وه و توانی له سه ره تای سالی ۱۵۱۲ز یاخی بوون تیکی دیکه ی سه ر کرده نور عه لی خه لیفه له توقات و شه ماسیا سازبکات و به تاکه یاخی بوون هه ژمارکرا که راسته وخو په یوه ندی به شا ئیسماعیله وه هه بی و بو خوی کار باره کانی هه لده سووراندا، شه مش بووه هوی هه لچوون و تووره بوونی ئینکیشاریه کان به رامبه ر زیان لیکه وتنی سولتان و سه رکه وتنی شاو جه ختی زوریان له سه ر نه وه کرده وه سولتان له کوره که ی خوشبی و شه ویش داواکایانی هینایه دی و گه رانده وه بو سه مه ندریه . به لام له کاتی گواسته وه ی شه و ئینکیشاریانه ی که وا یارمه تیاندا و پشتگیریان لیکرد و متمانهی زوریان پی هه بوو چوونه ناو پایته خت و فشاریان خسته سه ر سولتان بو شه وی له پیناوی کوره که یدا ده ست له ته خته که ی هه لگری، شه ویش به ناچاری ره زامه ندی نواند و له ۲۵ نیسان ۱۵۱۲ز به شیویه کی گشتی له ژیانی سیاسی دهستی کیشایه وه.

سېشووې دوولتې سېفولې

سیاسه تی سولتان سلیم له خۆره لات:

لادانی سولتان سلیمی کورې بایه زیدی دووهم له سالی ۱۵۱۲ - ۱۵۲۰ از قونساغیتی جۆری بو له میژوی عوسمانییه کان و راهستان له پیشره ویی به ره و خوراوا و رووکرده خۆره لاتې لیکه و ته وه. وهرچهرخانه کەش له خوراوا وه به ره و خۆره لات دهستی پیکرد، نهویش له سهره تای هه لکشانی شیعە به ره و خاکی عوسمانییه کان و له نه نجامی نه مه شدا سیاسه تی ئەم سولتانه له خۆره لات بریتی بو:

یه کهم: ده سبه سهر داگرتنی ریگای بازارگانی نیوان خۆره لات و خوراوا:

ئەم سولتانه له هه ولتی نه وه دابوو که وا بگاته هیندستان و له ویه ده سگری به سهر ریگا بازارگانیه کانی باکور له دژی قۆرخکردنی پورتوگالیه کان له بواری بازارگانی به هاراتدا و کۆترۆلکردنی ریگا بازارگانیه کانی خۆره لات و هیندستان.

ئەم وه سهره تای سهرده می نه وه به پیشکه وتنیکې بیرۆکراتی عوسمانی و کارسازی کاره هونه رییه کانی نه وکاتی که له ولاتدا بابوون دهستی پیکرد. ئەم باره نویشهش وایکرد داخوازیه کانی ده ولت روو له زیادبوون بکات به مه بهستی به ره و پیشردنی ئەم بوارانە. پاشانیس به رزبوونه وهی به رده وامی نرخى دانەویله له نه وروپا هۆکاریکى سهره کی بوو بۆ گه شه سه نندی بواری هه ناردهی دانەویلهی نه نادۆل و زیادبوونی ژماره ی دانیشتوانی ناسیای بچوک و وامان لیده کات ده رک به وه بکه ن که له بواری کشتوکالی رووی له فراوان بوون کرد. جگه له مانهش به کارهینانی زۆری به هارات و ههریر له نه وروپا زیاتر هانیدا که هه ولتی قۆرخ کردن و ده سبه سهر داگرتنی ریگا بازارگانیه کانی خۆره لات و خوراوا بدات.

سهره تا هه ولیدا که وا سه فه ییه کان سوود له ماده ده خامه کان وه رنه گرن بۆ دروستکردنی چەک و ته قه مەنی وه: مس و ناسن که نه وکاته نه نادۆل پیه ی به ناوبانگبوو، ئینجا گه مارۆیه کی نابوو ریشی به سهر ده ولته تی سه فه ویدا سه پاند به تابه تی بازارگانی ههریر که به ناو خاکی عوسمانییه کاند تیده په ری و به ره و هه لب-ئه سه که نده روونه و له ویه بۆ خوراواى نه وروپا ده رۆیش و له ویشدا به زیر ئالوگۆریان پیده کرد، ئەم هه نگاوانهش

میسزوی دۆلەتی سەزوی

بوونە ھۆی ئەوێ دەسکەوتەکانی دەولەتی سەفەویی بەشیتوێهەکی بەرچاوی روو لەکزی بکات.

دوای ئەوێ سولتان ھەنگاویکی دیکەیی ھەلێنا، کاتیک دەستی بەسەر کالای شتومەدەکانی ئەو بازارگانی ئێرانیانە دادەگرت کە لەبەری ئەوروپا لەرۆمللییەوێ باریان دەکردن، بێگومان ئەمەش کاریگەری زۆری ھەبوو بەسەر رینگای بازارگانیان و ناچاربوون بەناو دۆلی رافیدەیین بەرھەو خواروو بسورپێنەوێ. لەکوێتاییشدا پریاریدا رینگای بازارگانی ھیندستان کوێترۆل بکات.

دووھەم: ھەلکشان لەناوچەیی ھێزە خۆرەلاتیەکان:

ئەم پێوانەییەش لەسەر بنچینەکانی مەزەبی و سیاسی و ھزری دامەزرا:

دەربارەیی لایەنی مەزەبی شا ئیسماعیلی یەکەم ھەولتی زۆریدا کەوا مەزەبی شیعی لەئەنادۆلدا بلاویکاتەوێ بەمەش بتوانی قەوارەیی دەولەتی عوسمانی لەرەگ و ریشەوێ ھەلتەکینی، لەناسیای بچووکیشدا شیعیکان بەسەرۆکایەتی شا قولی لەدوایین سالددا لەدژی دەسلاتی سولتان بایەزیدی دووھم بەپشت بەستێ بەحاکمەکانی ئێران راپەرین، ھەرۆک پیتشی ئیستا ئامارەمان پیتدا و سولتانی عوسمانی ترسی لیتیشتوو لەمەرامەکانی شا گەیشت بۆیە سوپایەکی ناردا سەر سنوور بۆ ئەوێ بەر لەم کارەیان بگری، ھەر لەوکاتەشدا پریاریدا ژمارەیک لەلایەنگرانی شا دوورخاتەوێ و بیانیتریتە موورە، پاشان بەمەبەستی دابرینیی شا لە بنکەکەیی لەئەنادۆلی خۆرەلات سنوورەکانی داخست، کەچی ئەم کارە زۆر کاریگەری نەبوو چونکە شوینکەوتوانی سوودیان لەو بازارگانانە وەرەگرت کەبەئارەزویی خۆیان ھاموشۆیان دەکردو ئەوانیش بەسایەیانەوێ توانیان لەناوچەرگەیی ولاتەکەیاندا کوێبنەوێ. وەک ئەوێ سولتان بایەزیدی دووھم زۆر بەپارێزبوو بەھیچ شیتوێهەکی ئارەزویی ئەوێ نەدەکرد کەوا لەم ناوچانەدا شەر ھەلگیرسینی، چونکە ھەر یاخیبوونیک دەبیتە ھۆی نیگەرانی بۆی. لەپاشان نێردراویکی بەمەبەستی ئارەزایی دەرپین ناردا تەررێز کەباسی ئەو دەسدرێزیانەیی لەگەڵ شا کرد دەرھەق بە موسولمانە سوونیەکان دەکرا، لەبەرانبەریشدا نێردراویکی شا ھاتە لای و داوای لیکرد تەرابزۆن بگیریتەوێ بۆ سەفەوییەکان چونکە مولکی

سېئووی دوولتی سەفوی

ئەوانەو باب و باپەرە بێزەنتییەکانی شیی کاتی خۆی ھەر فەرمانرەوای ئەو بۆیون و ئیدانەئە ئەو پەلامارانەشی کرد کە سەلیمی کورپی دەیانکاتە سەر زەویەکانی سەر بەدەولتەئە سەفوی و چەوساندنەوہی شیعەکانی ولاتی خۆی.

لەوکاتەئە کە سولتان باہەزیدی دووہم دەرکی بەگەورەئە مەترسیەکانی ھەلگەرانەوہی تورکمانەکانی ئەنادۆل بۆ سەر مەزەبەئە شیعە نەدەکرد، بەلام سەلیمی کورپی لەبارەئە ئەم ھەلگەرانەوہی زۆر بەھەستبوو. زۆر لەوہ دەترسا شا لایەنگرانی خۆی بنیترتە خۆرەلاتی ئەنادۆل بەمەبەستەئە ئەوہی بیروباوەرە مەزەبەئەئە لەناو ھۆزە تورکمانەکاندا بلاوێکاتەوہ، چونکە ئەوانە دەبواہ ئەوکاتە بەرگری لەمەزەبەئە شیعە بکەن و ئەمەش مەترسیەکی زۆر و راستەوخۆئە لەولاتدا دروسدەکرد، لەھەمانکاتیشدا ھەلکشانەئە شا لەعیراق و دیاربەکر زۆر نیگەرانی کردبوو، چونکە ئەوہ سنووربەزاندنێکی لێپەیدا دەبوو کە ئاراستەکانی بزووتنەوہی سەفوی ئایینی راگەئەندراویان دەگۆرپی بۆ نامانجە سیاسیەکان لەپێناو ئەوہی دەسبەسەر خۆرەلاتی ئەنادۆلدا بگرن کەخاوەن قورسایەئەکی بێوتنە بوو لەبواری سیاسی و ئابووریدا.

بۆیە ھەرگیز لەبیری ئەوہدا نەبوو کە ھێرش بکاتە سەر دەولتەئە شیعەکان و دووبەرەکیەکانیان داہمکینیتتەوہ، ئەم ھەلۆتستەش وایکرد سەرکردە سەربازەکان بەتایبەتیش ئینکیشاریەکان ھیوابرین لەراگرتنی ھەلکشان و پێشەرەئە شیعەکان و رزگارکردنی دەولت لەمەترسەکانی شیعە و فراوانبوونی ئەو سەفەویانەئە کەھەمیشە لەھەولت ئەوہدابوون ھەبەستەئە دەولتەئە عوسمانی بشکینن و لاوازی بکەن، ئەویش لەرێگای نانەوہی دووبەرەکی و پشیری لەولاتدا.

بەمەش بزووتنەوہ مەزەبەئەئە کەئە شا بەشێوہیەکی ئاشکرا بانگەوازی بۆ دەکراو باس لەبەر فراوانبوونە سەربازەکانی دەکرا کاریگەری روون و ئاشکرای ھەبوو لەسەر پارێزگاری زیاتری مەزەبە سوننیەئە عوسمانیەکان و بوو ھۆکاریکی کاریگەر لەگۆرینی پلانە سیاسیەکانیان و رووکردنە بەری ئاسیای خۆراوا لەوکاتەئە ئەوروپا بەشتی دیکەوہ سەرقالبوو، بۆیە یەکەم ئەلقەئە زنجیرەئە کێشەکانی ئێوانیان بەدیار کەوت، بەتایبەتیش ھۆکاری مەزەبەئە یەکتە بوو لەپالئەرە سەرەکیەکان.

میسزوی دوولتی سزوی

دەربارەى بنچینه سیاسیه کهش: نه نادۆلى توركى به شيوه يه کى سروشتى به ره و ئيران و خاکى ناسیای ناوهراست هه لده کشا، به هۆى نه وهى ره گه زى تورک که خاوه ن سروشتى کى ناسیای بوون رۆژىک له رۆژان ده سه لاتی ته و او یان به سه ر خاکى ناسیای ناوهراست تا ده گاته ده ریا سپى ناوهراسته وه هه بوو و له م ناوچانه شدا ده ولته تى کى فراوانیان دامه زراند، سه لچوقیه کان له سه ره تا و پاشانىش عوسمانیه کان پشيان به و تورکمانانه ده به ست که له خۆره لاتسه وه به ره و نه وى ده هاتن له بونیا تنانى کۆمه لگای تورکى و گه شه سه ندنى نه نادۆل یاخود به لکان. نه وه بوو ده ولته تى سه فه ویش دیوارى کى سیاسى گه وره یان له نیتوان عوسمانیه کان و زى دى باب و باپیرانیان له خۆره لات دروسکرد، سه ره رای نه وهى که شا ئیسماعیلی یه که م نه و کاته نوینه رایه تى جیهانی کى دیکه ی تورکه کان ده کرد که جیا بوو له گه ل جیهانى تورکه عوسمانیه کان، نه مه ش بووه هۆى نه وهى نه و دیواره سیاسیه هه ل بگى رى و په یوه ندىه کان یان له گه ل خۆره لاتدا سازیکه نه وه، هه ره ها سولتان سه لیم ده رکی به وه کرد که وا شا ئیسماعیل مه ترسیه کى زۆر گه وره یه بۆ یه کرى زى نه نادۆلى تورکى و ماوه ی فه رمانه رایه تى دواى سولتانیش نه م راسیته ی سه لماند، چونکه چاره سه رکردنى کیشه ی نه نادۆل واته ریشه کیشکردنى. سه ره رای نه مانه ش ده توانى روه به روو بوونه وهى سه فه وى و عوسمانیه کان وه هاش سه رى بکرى که له لایه ک په یوه ندىه کان یان ناکۆکه له گه ل لایه نى مه مالیک و ئۆزه که کان و فه رمانه رهاکانى هیندىه مه گۆله کان له لایه ک و له لایه کى دیکه شه وه خۆرئاواى نه وروپا که پیکهاتبوو له مملانى له سه ر ناوچه کانى ناسیای ناوهراست تا ده گاته ده ریاى سپى ناوهرست. سه رکه وتنى شا ئیسماعیلی یه که م له دروسکردنى ده ولته تى سه فه وى مه ترسیه کى گه وره ی بۆ عوسمانیه کان و ئۆزه که کان سازکرد، چونکه نه م ترسه هه رچى سه قامگى ریه ک هه بوو له ناوچه که دا هه موو شى واند و نه وانیش نه م هه لۆیسته یان به هه لزانى بۆ به نه نجام گه یاندى مه رامه کان یان. له راستیشدا نه م رووبه روو بوونه وه یه ی عوسمانیه کان و سه فه ویه کان دوو لایه نه بوو، له لایه ک کاردانه وه ی عوسمانیه کانى له به رانه ر ته ماعکاریه سیاسیه کانى شا ئیسماعیلی یه که مى لیکه وتسه وه، له لایه کى دیکه ش خۆى له خۆیدا رووبه روو بوونه وه یه کى مه زه بیانه بوو له نیتوانیدا.

سیزوی دوولتی سزوی

له لایه نی بنچینه ی هزریش: رۆشنبری له ولاتی رۆم هه لکشانیکی سروشتی بوو بۆ رۆشنبری تورکی و فارسی که مه لبه نده که یان ئیتران و ناسیای ناوه راست بوو. له بواره کانی فه رمانه وایه تی و ده سه لات و به ریوه بردن و یاساو زانسته نایینه کان و نه ده ب و هونه ر سه لجوقیه کان و عوسمانیه کان له دوا ی نه وانه وه دین و هه میسه به نه ندازه یه کی زۆر پشتیان به و کۆچه رانه ده به ست که له خۆره لاته وه ده هاتن و پله کانی نیو کارگه ری حکومی و ئیداریه کانیان ده دانی، نزیکه ی هه موو نه ده به کانی سه لجوقی به زمانی فارسی بوو، کاتیکیش به زمانی تورکی نه ده ب سه ری هه لدا له سه رده می سه ره تای ده سه لاتداریتی عوسمانیه کان بوو و ناوه پۆکه کانیان هه موو له ئیتران و ناسیای ناوه راسته وه رده گرت، له و کاته وه که له سالێ ۱۵۰۱ز ده ولته تی سه فه وی دامه زرا تورکیا له ئیتران و ناسیای ناوه راست دا برا که نه وان به شداریه کی زۆر گه وره و به رچاویان هه بوو له پیگه یاندن و پیشخستی بواری رۆشنبرییان، به مه ش چوارچینه که ته سک بووه و سه رچاوه نایینه کان ته نها له ناو سنووری نه نادۆل و رۆملیدا مایه وه. عوسمانیه کانیان به ناشکرا هه ستیان به م دا برانه هزریه له رۆشنبرییه ره سه نکه یان ده کردو پالنه ریگ بوو بۆ کردنه وه ی نه م که ناله هزریانه ی خۆره لات.

شه ری چالدیتران:

پیشه کی شه ره که: جولانه وه کانی شا ئیسماعیلی یه که م له و کاته ی سه لیم له سه ر ته ختی فه رمانه وایه تی عوسمانی لادرا له ناوچه کانی خۆره لات و باشووری نزیک ده ولته ته که ی له هه ری می جزیره نزیک که وه ته وه، ئینجا به چاویکی گوماناویه وه ته ماشای کرد چونکه نامانجی ده سه سه رداگتنی بنکه ستراتژییه کان بوو، به تاییه تیش کاتیک نه و ناوچانه ی نه نادۆل و ئیتران به یه ک ده به ستنه وه کورده کانی لیبوو که وتنه به رده ستی قزلباش. سولتان سه لیم بۆ روویه روو بوونه وه ی شا ئیسماعیل خۆی سازداو بۆ شه وه ش جی پیی خۆی له فه رمانه وایه تیدا قاییم بکات ده بوایه کی شه ی سه فه وییه کان یه کلابکاته وه و له گه ل ده ولته نه وروویه کانیان دانوستان بکات بۆ شه وه ی به ره ی خۆراوا ساردبکاته وه، نه وکاته هیشتا ململانییه خانه واده ییه کان و بزوتنه وه ی به ره لستکاران هه ر له نارادابوون. سه ره تا نه جمه د و قورقوردی برای له خۆی کرده وه و بزوتنه وه ی

میسزوی و دولتی سزوی

یاخیبووه کانیشی دامرکانده وه که شوینکه وتووی سروشتی شیعه کان بوو، له نه نجامدا بههوی شو هه موو رقو کینه مه زه بییه کی که بهر انبه ر شیعه کان هه بیوو قه سا بجان هیه کی بویان ساز کردو هه رچی ته مه نی له نیوان هه وت سال و حه فتا سال هه بوو هه مووی کوشت و زورانیکیشی خسته ناو زیندانه ونه کان و بهم شیوه یه بهر هی ناوخوی له ناویرد.

له داوی شه وه سولتان سه لیم به ره و دامرکانه وه ی بهر هی خوراوا رووی سوراند، له گه ل قینسیا و مه جه ر و رووسیا په میان نامه یه کی ناشتیانه ی مۆر کرد، به مه ش سه رده میتکی نویی له په یوه نندیسه ناشتی خوازانه کانی له گه ل رووسیا ساز کرد و بههوی وه سه رکه وتنتیکی سیاسیان هی وه ده سه خست.

بو شه وی هیزه کانی لیکتراتیوی له سالی ۱۵۱۴ زدا نوو سراویکی بو عوییدوللاخانی تۆزه ک ناردو تیایدا له مه به سستی چالاکیه کانی له خوراوا ی نیران ناگادار کرد وه، له هه مان کاتیشدا داوا ی لیکرد بو تۆله سه ندنه وه ی خوینی محمه د شه بیانی خانی مامی هیترشکاته سه ر خوراسان. مه رامی سه لیم شه وه بوو که خۆی له لای خوراوا و شه ویش له لای خوره لاتنه وه هیترشی بو بکه ن و شه وسا شا ناچار ده بی له هه ر دوو بهر که دا بجه نگی و به مه ش هیزه کانی لاوازه بی. وه لامی تۆزه کیه کان به شه رینی گه رایه وه عوییدوللاخان نامه ده باشی کرد بو هیترش کردنه سه ر خورسان و پاشان هیترشی کرده سه ر سه مه ر قه ند و هیتری سه فه وییه کانی له وی شکاند.

کاریکی سروشتی بوو که وا شا نیسماعیلی یه که م وه لامی په لاماری دوژمنانی بداته وه، بریاریدا که مال و خانوو بیه خشیته شه و تورکانه ی که یاخیبیوون و له نیران نیشته جیبوون، به مه به سستی شه وی له پاشاندا بههویانه وه دویره کی و شورش له ناوخوی ده ولته تی عوسمانی بخلقیتی، هه روه ها هه ولتی شه وشیدا که له گه ل هه ندیک ده ولته تی شه وروپایی هاوپه یانیتی له دژی عوسمانییه کان سازبکات و هه لویستی سولتانی میسری قاناسوهی گوری که دوژمنی عوسمانییه کان بوو هینده ی دیکه پالی پیوه نا له م پرۆیه ییدا به رده و امبی و داوا ی له خۆی و عه لایی ده وله که شه ویش هه ر سه ر به سولتانی مه ملوکی بوو له ناوچه کانی خوره لاتنی ناسیای بچووک و به شی سه ره وه ی رووباری فورات کرد یارمه تی بده ن.

میسرووی دهلانی سفولی

مه مالیکه کان له شام و میسر زور به نیگه رانیسه وه ده یانروانیسه سهره هلدانی دهلته تی عوسمانیی له سهر سنوره کانیان له لای خوره لات و خه ریکه ریگا تاییه تیه که ی شه وانیش ده پچرینی! ئەم نازناوه سولتانیانهش له لایهن عوسمانییه کانه وه ناماژه بوو بۆ سازکردنی دهلته تیکی جیهانی و ئەم سیاسه تهش بووه هۆی پچرانی په یوه نندیسه کانی نیوان عوسمانییه کان و مه ملوکه کان و پاشانیش ئەم هه لوتیسته شه پرتکی لیکه وتسه وه که مه به ست تییدا ده سه سه رداگرتنی جیهانی نیسلامیی بوو.

قانسوهی گوری دهرکی به وه کرد که ههر لایه نیتیکی شه ره که چ عوسمانیی بی یا خود سه فه ویی که سه رکه وت، به مه به ستی چاره سه رکردنی کیشه ی جیهانی نیسلامی رووده کاته مه مالیکه کان و، بۆیه به چاکای زانی که وا له ناست ئەم مملانییه دا بیده نگبی و چاودیری رووداوه کانی دواى جهنگه که بکات و بزانی له دواى سه رکه وتنی سه فه وییه کان شا نیسماعیلی یه که م چ هه لوتیستیکی ده بی به رانه ر به مه مالیک و هه لبد ا په یوه نندیسه کی ناست نزم له گه ل پورتوگالیه کاندا سازبکات. جگه له مهش هه میسه له هه لتی نه وده ا بوو خوئی به برینه کانی هه ردوولادا بکات و بۆ شه وی یه کی له و دوو دوژمنه سه ره کیه ی شه وی دیکه یان له ناوبیات و پاشان مه مالیک به مه به ستی شه وی وا خوئی بناسینی که رزگارکه ری نیسلام و سوننه یه خوئی له هه لوتیسته که هه لقرتینی. یا خود له وانیه به بیته میراتگری عوسمانییه کان و هیچ گومانیتکیشی له توانای خویدا نه بوو و دلنیش بوو له وه ی عوسمانییه کان به سه ر سه فه وییه کاندا سه رناکه ون.

وادیار بوو که سولتان سه لیم ده یویست کاروباره کانی له ناوچه خوره لاتیسه کانی دهلته ته که ی که له ژیر مه ترسی کورده کان بوون به سه رۆکایه تی عه لای دهلته ی زیلقه ده سه قامگیری، کانتیکیش به قه یسه رییه دا تیپه ری و به ره و رووبه روو بوونه وه ی شا نیسماعیلی یه که م که وته ری نیردراویکی نارد بۆ لای عه لای دهلته ی زیلقه ده ری حاکمی مه رعش و بوستان و داواى لیکرد به شداری بکات له شه ری دژ به سه فه وییه کان، که چی عه لای دهلته داواى لیبووردنی لیکردو گوتی که نه و پیر بووه و ناتوانی هیچ کاریکی سه ربازیی شه نجام بدات، چونکه شه سه ر به مه مالیکه وه له ژیر پاریزگاری شه واندایه.

سینه‌روی دولتی سرفروبی

کاتیکیش سولتان به‌ریتو‌بوو بۆ جه‌نگی سه‌فه‌وییه‌کان عه‌لای ده‌وله به‌فه‌رمانی قانسووه‌ی گوری هیژشی کرده سهر پیشه‌نگی سوپاکه‌ی و له‌نه‌جامدا سولتان سه‌لیم هه‌والی نهم په‌لاماره‌ی دایه قانسووه‌ی گوری و نه‌ویش به‌م شیوه‌یه له‌نوسراوینکدا و ده‌لامی سه‌لیمی دایه‌وه: عه‌لای ده‌وله یاخی بووه نه‌گهر ده‌ستت گه‌یشتی بیکوژه. له‌هه‌مانکاتیشدا نامه‌یه‌کی بۆ عه‌لای ده‌وله ناردو سوپاسی کردو ناگاداری کرده‌وه که‌وا به‌رده‌وام بی له‌سهر هه‌لمه‌ت بردنه سهر هیژی عوسمانیه‌کان. به‌لام نهم سیاسه‌ته فیتلبازانه‌یه‌ی مه‌ملوکه‌کان کاریگه‌ری خراپی بۆ سهر خۆیان و عه‌لای ده‌وله په‌یدا کرد.

به‌ره‌و جه‌نگ:

هیچ به‌هانه‌یه‌کی راسته‌وخۆ نه‌بوو بۆ جه‌نگی نیوان نهم دوو پاشایه، به‌لام پیشه‌روی سیاسی و عه‌سکه‌ری سه‌فه‌وییه‌کان پالی به سولتان سه‌لیمه‌ونا که‌وا بیرنیک له‌م کیشه‌یه بکاته‌وه و سنوورینکی بۆ دابنی پیش نه‌وه‌ی به‌ته‌واوی تیکچی. هه‌روه‌ها هۆیه‌کی دیکه‌ی نهم جه‌نگه نه‌وه‌بوو که‌وا شا ئیسماعیلی یه‌که‌م پیرۆزیایی له‌سولتان سه‌لیمی عوسمانی نه‌کرد کاتی فرمانه‌وایه‌تی گرت‌ده‌ست. ناشکرایه که‌وا شای سه‌فه‌وییه‌کان دژی سه‌لیم بوو چونکه به‌زۆره‌ملی ببوو فرمانه‌واو حه‌زی ده‌کرد نه‌حه‌دی برای بیته جینشینی باوکی به‌و پتوهره‌ی که‌وا نه‌و شه‌رعیت‌ره بۆ نهم په‌لیه و سولتان بایه‌زید بۆخۆی له‌سه‌رده‌می خۆیدا کردبووی به‌جینگه‌وه.

سولتان سه‌لیم له‌ ۱۶ تازاری ۱۵۱۲ز نه‌نجوومه‌نیککی جه‌نگی له‌شاری نه‌رده‌نه سازکردو سه‌رحه‌م سه‌رکرده سه‌ربازیه‌کان و پیاوماقوولانی خسته پیشه‌وه‌ی به‌ره‌کانی شه‌ر، چونکه ئیسماعیلی یه‌که‌م و ده‌وله‌ته شیعه‌یه‌کانی مه‌ترسیه‌کی گه‌وردن بۆ سهر جیهانی نیسلام و جیهاد له‌دژی نهم کافره قزلباشانه فرمانی تاینی سه‌رشانی هه‌موو موسولمانیکه.

سولتان سه‌لیم له‌دووشه‌مه‌ی ۱۹ تازار له‌نه‌ده‌نه‌وه به‌ره‌و نه‌سته‌نبول که‌وته‌ری. له‌ویشه‌وه چوه نه‌سکوداری که‌به‌شی خۆره‌لاتی پایته‌خته‌که‌ی بوو و له‌ویشه‌وه بۆ نیران بریوا، له‌دوای خۆشی کوره‌که‌ی کرده فرمانه‌وا‌ی نه‌سته‌نبول. کاتیک گه‌یشته نه‌زمید نامه‌یه‌کی هه‌رده‌شه نامیزی له ۲۳سانی هه‌مان سال بۆ شا ئیسماعیلی یه‌که‌م نارد و

سیخووی دوولتی سرفولی

نووسراویکیشی بۆ محمهده بهگی کوری فروخشای فرمانرهوای ناوچهی کوردستان نارد که پاشماوهی تالاق قوینلوو بوو و هانیدهدا بهشداری شهردهکی بکات.

ئهوکاتهش نیسماعیلی یهکه مماندوو بوو به رووبهروو بوونهوو دهکردنی ئۆزه کهکان له خۆراسان و، له لایه کی دیکه شهوه و بهمه بهستی ناستهنگ دروستکردن بۆ هیرشی عوسمانیه کان و دواختنیان فرمانی به محمهدهدخانی نه ستاجلوو که سه رکردهیه کی قزلباشه کان بوو کرد کهوا هموو ریگاکانی نهوان تیکبdat و هرچی گوندو لادیی سهر ری نهوان ههیه هموو کاول بکات و زهوییه کشتوکالییه کانیشیان بسووتینی و پاشان بگه پرتتهوه نازده ریجان. شایانی باسه که ئه م سه رکردهیه فرمانه که ی سه رشانی زۆر سه رکهوتووانه به نه نجام گه یاند. به لام سه ره رای هه مو نه مانهش سوپای سولتان سه لیم به ردهوام بوو له پیشرهوی بۆ ئیران و له ریگای قونییه وه گه یشته قه یسه رییه. به مه بهستی نه وه ی له داوهی سوپاکه ی دنیایی و ناسایشی نه نادۆلش سه قامگیربی لهوکاتهی خۆی له وی نییه، نیردراویکی نارد له لای عه لای ده وله ی زیلقه ده ری حاکمی مه ره عهش و بوستانه و داوای لیکرد کهوا له م شه ره یدا به شداری بکات له دژی سه فهویه کان، به لام نه و داوای لیبورردنی لیکرد، بۆیه سولتان ناچار بوو نزیکه ی چل هه زار سه رباز له نیوان سیواس و قه یسه رییه بلاویکاته وه تا کو نه و ریگیانه سپارژن، هه ره له سه ره ری خۆشی سیخوریکی سه فهویه کانی گرت و هه ره به خودی سیخوره که شه وه نامه یه کی هه ره شه نامیزی بۆ نارد که تیایدا جهنگی له دژدا راگه یاند.

سوپای عوسمانی له ۱۳ ته مووز له ریگای رووباری چای سو فییه وه گه یشته سنوره کانی ئیران و چوه ناو نه رزنجان و عه سکه ره له بیابانی یاسی چه مه ن که نزیکه ی نه ویبوو و چاره ری شایسماعیلی یه که می ده کرد به لام سیخوره که ی سولتانی عوسمانی پیی راگه یاندن کهوا شا ته مای شه ری نیه به لکو مه بهستی نه وه یه ریگری له سوپای عوسمانی بکات و نه یه لی پیشره وی بکات بۆ ناو خاکی ئیران و تا نه و کاته ی زستان دادی و سوپاکه ی له برسان و له سه رما له ناو ده چن و نه م هه واول و راپۆرتانهش له لایه ن محمه ده به گی کوری تالاق قوینلووه وه به ناوی پیاز نووسرابۆوه بۆی نارد بوو نه وه ک شا پیی بزانی و بیکوژی.

میسر ووی دودلئی سرفولی

وادیاربوو شا لهوه دهرسا که له دژی سویای عوسمانییدا بجهنگی چونکه له ریتی سیخوره کانیه وه شهوهی پیگه یشت که سوپاکه ی چ چهک و جبه خانیه کی گهوره و زبه للاحی له گه لدايه به تاییه تی توپ هاویژه کان که به به راورد له گه ل هی سویای قزلباشدا گه لیک گهوره تر و زیاتر بوون، بو دلنیا بوونیش هم موو سیخوره کانی خوی له به ندیخانهدا به ند کرد تا کو هم هه واله له نیتو ریزی سویای شادا بلاونه بیتسه وه و بیتسه هوی وره روو خانیان و بلاوله لیکردنیان.

به لام سولتان سه لیم به رده وام هوشداری ده دایه شا نیسماعیلی یه کم و هانی ده دا که وا بیتته نیتو شه ره که وه. شه وه بوو نامه یه کی هه ره شه نامیژی به زمانی تورکی له ۱۹ ته مووز بو ناردو تیایدا سه رزه نشتی ده کرد و له گه لیشیدا چند دیاریه کی وهک گۆچان و که وا و ته سیب بۆ نارد که ناماژده بوو بو ترسانی له جهنگ، که شه مهش کاری پیایو ترسنوکه و پیویسته بۆ خوی خه ریکی هم شتانه بی هه ره وه چۆن باب و باپیرانی سه رکرده بی تیپه ده رویشیه کانیان ده کرد.

کاتیک سولتان گه یشته که مباح که ماوهی روژه ریه که له ته رزنجانه وه دوربوو، له رتگا تیر دراویکی شا هاته لای و نامه یه کی به هه مان زمانی خوی بو پیبوو تیایدا داوای شه رراگرتن و نوپکردنه وهی په یوه ندیه دۆستانه کانی نیتوانیایی ده کرده وه. پاشانیش نووسیبووی که شه ناماده یه بو جهنگ شه گهر سه لیم مکور بی له م داوایه ی، به لام نیستا له ده وره وهی شه سفه هان خه ریکی راووشکارده ماوهی شه پرکردنی نیسه، شه وهی زیاتر سولتانی بیزارو تووره کرد شه شووشه شه فیونه بوو که به نیر دراوه که یدا بوی نارد بوو و ناماژده بوو بو شه وهی که شه ده بی بجه وی و له خه ودا شه وه بیینی که سویای شا نیسماعیلی یه که می شکاندووه و نیرانی داگیر کرده وه، بویه برپاریدا نیر دراوه که بکوژن.

له پاشان سولتان نامه ی چواره می له مانگی تابدا بو شا نیسماعیلی یه که م ناردو تیایدا به وه وه سفی کرد که له روو به روو بوونه وه دهرسی و به شتیویه کی فه رمی شه ری له دژدا راگه یاندو له گه ل نامه که شدا چند دیاریه کی وینه ی جلویه رگی نافر هتان و بونی خوش و که لوپه لی رازاندنه وهی نافر هتانی بو نارد به مه به سستی شه وهی سوکایه تی به که سایه تی بکات و له گه ل شه مانه شدا هندی ده سته واژه ی شه وتزی بو نووسیوو که هه مووی

میسرووی دوولتی سرفوی

باسیان له ترسنوکی و ناپیساوی شا دهکرد، له هه مان کاتیشدا نامهیه کی بۆ عویندوللاخاننی ئۆزه کی نارد و داوای لیکرد که پشیوی و نیگه رانی سازیکات و نامهیه کی دیکه شی بۆ قانسووهی گوری له میسر ناردو پینی راگه یاندا کهوا دهوله تی سه فهوی له دواین رۆژه کانی ته مه نیدایه و داوای لیکرد که هه لویستی گوری بیتلایه نانه بی و خۆی له مملانییه که نه گلینی، کاتیکیش گه یشته خووی، نیردراوینکی شای پتگه یشت و نامهیه کی دایه و تیایدا شا ره زامه ندی خۆی له سه ر شه رکردن له پیته شته کانی چالدتیران نواندو به م جوژه له نیتوان ئه و دوو سه رکرده یه دا بریاری شه ر درا.

رووداوه کانی ناو شه ره که: له ۲۳ ئاب سولتان سه لیم به ره و چالدتیران و عه سه که و گردۆلکه کان که وته ری و ناماده بوو بۆ روویه روو بوونه وهی سوپای سه فهوی که له به رامبه ر سوپای عوسمانییه سه ربازگه یان دامه زرانده بوو. شا له داوای ئه وهی نشوستی خوارد له هه وه له کانی بۆ رازی کردنی قینیسیا و ئه ورووپا بیته ناو شه ره که، خۆی به ته نیا دیته وه له به رانه ر ئه و سولتان سه لیمه به هیزه، چونکه قینیسیا له شه ریکی دۆراودا له گه ل عوسمانییه کان هاتبووه دهره وه له نه نجامدا شکست و رووخانی ژیرخانیی ئابوورییه که ی لیکه وته وه، له وکاته شدا ده وله ته ئه وروپییه کان سه رقالی کیشه ناو خۆییه کانی خۆیان بوون.

ئه م دوو هیزه له چالدتیران له نازه ریجان و له نزیک ماکوژی خۆره لاتی ته وریتز به یه ک گه یشتن و له نیتوانیاندا شه ریکی سه خت روویداو له نه نجامدا سه رکه وتنیکی به رچاوی عوسمانییه کان هاته دی و هه زاران سه ربازی قزلباشی تیدا کوژران و شا بۆ خۆشی برینداریوو و له گه ل ئه و سه ربازانه ی که به زیندوویی مابوونه وه هه لاتن و مه یدانه که یان چۆلکرد و چوونه وه بۆ ناو تیران. هه ر له و شه ره شدا به هیزترینی سه رکرده سه ربازیه کانی که ناوی محمه د خانی ئه ستاجلوو بوو به کوژراوی ته رمی که وته سه ر زه وی، هه روه ها یه کیتک له ژنه کانیشی به دیل گیرا که ناوی تاجلی خانم بوو، به لام سولتان بۆی نه گه رانده وه به لکو له یه کیتک له نووسه ره کانی خۆی وه ک تۆله سه ندنه وه یه ک ماره کرد. پاشان سولتانی سه دری ئه عزه م ئه حمه د پاشا دوقاقین فه رماییدا کهوا راوه دووی هه لاتروه کان بنین و له داوای ئه وهی شا ته وریتزی به جیه یشت و چووه نازه ریجان

سیژووی دوولتی سفولی

هستیان به سرداگرت و ده رگاگانی شاردهکش بۆ سه رکه وتوو ده کان کرایه وه و
هته یلوول سولتان چوو ناویه وه و دلنایی به دانیشته وانه که می به خشی و دهستی به سه ر
هغینه کانی شادا گرت و ناردنی بۆ تهسته نبوون. پاشان بریاریدا له ویدا بمینیتسه وه بۆ
وهی کاروباری هه ریمه که و ریزه کانی سوپاش ریگبخاته وه، تا ناماده بی بۆ هه لمه ت و
اوانی زیاتر له ناو خاکی تیراندا.

ه دوادا چوونیک له سه ر شه ری چالدیران:

- توانای سوپای سه فووی و عوسمانی چ له رووی ژماره و چ له رووی چهک و تهقه مه نی
و پیداویستیه کانی جهنگه وه وهک یهک نه بوون. ژماره ی سه ربازه کانی سوپای عوسمانی
نزیکه ی سه د هه زار ده بوو، به لام هی سه فه ویه کان له بیست هه زار تینه ده په ری.
سوپای عوسمانی پینکه تبه وو له سوارچاک و پیاده و توپهاویژ و له و لاشه وه هیتزیک
ده ریایی گه و ره پالپشتی لیده کرد، که چی سوپای سه فه ویه کان نامیر و چه کی وهک
توپهاویژی پیشکه وتوو یان نه بوو و هیچ زانیاریه کیشیان ده ریاری تفهنگ نه بوو
که عوسمانیه کان به کاریان ده هینا.

- ژماره یه کی زۆر له سه ربازه کانی هه ردوولا کوژران و هی عوسمانیه کان زۆر له هی
سه فه ویه کان زیاتر بوو، ده شکری ته مه بۆ سه روشتی عه قیده یان بگتیرینه وه که
سه ربازه کانی سه فووی و ناسرابوون له پیش شه ریشدا خاوه نی ده روونیک
ناسووده بوون و له کاتیکدا سه ربازه عوسمانیه کان چه ندین جار یاخی ده بوون و
ماندوو بوونیک زۆریشیان چه شت تاگه یشته مهیدانی شه ره که.

- سولتانی عوسمانی مه بهستی نه وه بوو له وه رزی زستاندا له ته ورژر بمینیتسه وه تا کو
بتوانی له به هاردا درتزه به هه لمه ته کانی بدات، پاشان نه خشه یه کی روونکه ره وه بی
کیشا بۆ ده سه به سه رداگرتنی نازه ریجان و عیراق و فارس و نه سه هان، که چی له به ر
نه وه ی شا هه رچی دانه ویله یهک هه بوو هه مووی له دوای خۆی سووتاندبوو نه یه توانی
ماوه یه کی زۆرتر بمینیتسه وه ریگای هاورده کردنی خوارده مه نی و پیداویستیه کانی
روژانه ی له پایته خت بری به مه بهستی نه وه ی برسیتی و قات و قری بال به سه ر
شاره که دا بکیشی و سه ربازه کان له دژی سولتانی عوسمانی یاخی بن، به تاییه تیش

سینووی دوولتی سرفولی

ئەوان بریاراندا بوو کەوا دەسدرێژی نەکەنە سەر دانیشتوانی تەوڕیز و بەشێوەیەکی ریکویتی هەلسووکەوتیان لەگەڵدا بکەن، جگە لەمانە سوپای عوسمانیی چەند سەرکردەییەکی سەربازی لەشەری چالدىراندا لیکوژرا.

ئەنجامەکانی شەری چالدىران:

ئەنجامەکانی شەری چالدىران بریتی بوو لەچەند خالێک، لەهەموویان گرنگتر:

- شەرەکە دەسلاتی تەواوی عوسمانییەکانی بەسەر ئەنادۆلی خۆرەلات و خواروو جگە لەو شوێنانەى کەوا کەوتبوونە ژێر دەسلاتی مەمالیک، داگرت.

- کورده سوننه مەزەبەکان ئەوانەى کە لەژێر فەرمانرەوایەتی سەفەویە شیعەکاندا بوون هاتنە پاڵ عوسمانییەکان.

- دامرکاندنەوی کێشەى سەفەویەکان بۆ ماوەى نزیکەى بیست ساڵ، چونکە ئەو زەبەرەى بەر دەولەتی سەفەوی کەوت یە کلاکەرەو و کۆتایەکەى نەبوو، عوسمانییەکان نەیانتوانی بەیە کجاری دەسلاتی سەفەویەکان لەناوێرن و ئێران وەك دەولەتی شیعەمەزەب هەر مایەو.

- ئەنجامەکانی شەری چالدىران ئینکیشاریەکانی خستە بێهێواییەو (ئەوانەى پێشنیاری ئەویان پێشکەشی سولتان کرد کەوا زستانەکە لەقەرەباغ بیاتەسەر و یارمەتییان بدات لەو بارە ناهەموارەى ئەوانی پێدا تێدەپەرن).

بەمەش ئەلقەیه کی نوێ لەپێشکەوتنی هەلوێستدا هاتە کایەو، و لەئەنجامی ئەو دەوڵەت دەروستبوو کە توانیان دەسبەسەر تەوڕیزدا بگرن و ئەو سەرکەوتنەى بەرانبەر شا ئیسماعیلی یە کەم هێنایان و ئەو پێشڕەویەى دواى سولتان سەلیم بەرەنجامیکی گشتی شەرەکەبوو.

رووداوەکانی دواى شەری چالدىران:

سولتان سەلیم سەرکەوتنەکانی شەری چالدىرانى قۆزتەو دەو جارێکی دیکەو لەدواى هەشت رۆژ پشوو هەلمەتیکی دیکەى ریکخستەو بۆ راوهدوونانی شا ئیسماعیلی

سیشوووی دهلتهی سه‌فرویی

یه‌که‌م و تاگه‌یشته رووباری رده‌س له‌نازه‌ریتجان، له‌لای شه‌م خالده‌ش ئینکیشاریه‌کان وده‌ستان و به‌بیانوی شه‌وه‌ی که‌ خواردن و پیداو‌یستیان نییه‌ چیدیکه‌ پیتشره‌وییان نه‌کرد، شه‌وکانه‌ش جه‌عفر شه‌له‌بی قازی سه‌ریازه‌کانی ئینکیشاری بوو و یه‌که‌م هانده‌ریان بوو که‌ شه‌م هه‌لویتسه‌ بنوینن، شه‌وه‌ی سولتانی ناچارکرد که‌وا ته‌وریزر جیبه‌یلتی و بگه‌رپته‌وه‌ ولاته‌که‌ی خۆی شه‌وه‌بوو که‌ زستانه‌که‌ی هه‌مووی له‌شاری شه‌ماسیا برده‌سهر و له‌مه‌و دواش شه‌م شاره‌ ده‌بیته‌ بنکه‌ی چالاکیه‌کانی سه‌ربازی و مه‌لبه‌ندی سولتان.

له‌راستیشدا سولتان سه‌لیم جه‌ختی له‌سهر شه‌وه‌ ده‌کرده‌وه‌ که‌وا له‌ناو قولایه‌کانی خاکی تیراندا بیتیته‌وه‌ به‌لام شه‌مه‌ی بۆ نه‌چوو‌ده‌سهر، جگه‌ له‌وه‌ش ئینکیشاریه‌کان له‌مه‌دا به‌ره‌له‌ستکاربوون، چونکه‌ به‌شیتوه‌یه‌کی گشتی باری سوپاکه‌ی زۆر سه‌ختبوو به‌تایبه‌تیش که‌له‌شهری چالدیراندا چه‌ند سه‌رکرده‌یه‌کی له‌ده‌سدا، که‌مبوونه‌وه‌ی پیداو‌یستییه‌کانیشی به‌سهردا هات و له‌مه‌شه‌وه‌ گرانبوونی خۆراک و ته‌قه‌مه‌نیی به‌هۆی ریگه‌گرتنی قانسوه‌هی گوری له‌هاتنی شه‌رزاق و ته‌قه‌مه‌نی له‌ریی حه‌له‌به‌وه‌ و سوتاندنی هه‌موو شه‌وه‌ شه‌رزاق و دانه‌ویلاته‌ی له‌شاردا مابوونه‌وه‌ به‌ده‌ستی شا نیسماعیلی یه‌که‌م له‌پیش ره‌وکردنی.

له‌نه‌غجافی شه‌وه‌ باره‌ ناهه‌مواره‌دا سولتان ناچاربوو پلانه‌ سیاسی و سه‌ربازییه‌که‌ی خۆی بگۆری. له‌وانه‌شه‌ ده‌رکی به‌وه‌شکرده‌بی که‌وا رووخانی ده‌ولته‌ی سه‌فه‌ویی به‌هۆی گه‌مارۆیه‌کی ئابووری توونده‌وه‌ رووبدات، بۆ وه‌دیپه‌نانی شه‌م نامانجه‌ش ده‌بی جزیره‌ی فوراتیی و ولاتی شام بخاته‌ پال‌خۆی و پاشان ریزه‌وه‌کانی خۆره‌لاتی عه‌ره‌بی له‌رووی هاورده‌ و ناردراره‌کانی تیران له‌به‌رانبه‌ر شه‌ورویا داخات.

به‌مشیه‌یه‌ قۆناعی دوا‌ی مملاتییان له‌گه‌ل سه‌فه‌وییه‌کان له‌شهری چالدیران ده‌ستی پیکرد، که‌ده‌بی شه‌رمینیا و که‌ره‌ج و کوردستان و هه‌ریمی جزیره‌ی فوراتیی و ولاتی شام بخاته‌ پال ده‌ولته‌ی عوسمانی، بۆ شه‌وه‌ی له‌هه‌رسی لای باکور و باشور و خۆراوا به‌شدینه‌یه‌کی توندو تۆل شا نیسماعیلی یه‌که‌م ده‌ووریدا.

میسۆوی دوولتی سە فوولی

سولتان لە ۱۵۱۵زدا لەریگی ئەنادۆلی خۆرەلات و کوردستانەو گەرایەو نیران و نازەریجانی کردەو و چوو ناو ئەیرەوانی پایتەختی ئەرمینیا و زالبوو بەسەر باکوری عیراقد، لەهەمان کاتیشدا شیخ نیدرسی بەدلیسی هەولیدا میرزادەکانی کورد و سەرەک هۆزەکان و فەرمانرەوای هەرمەکان لەدژی دەسەلاتداریتی شا ئیسماعیلی یەکم هاندات.

بەهۆی بیزاریی خەلک لە دەسەلاتداریتی سەفەوییەکان و لەلایەکی دیکەش دانیشتوانی عیراق و هەریکی جزیرەیی فورات لەچاودریتی ئەو دەابوون کەسێک بێت و رزگاریان بکات، بەدلیسی توانی سەرکەوتن بە دەسبەینی، لەلایەکی دیکەشەو بەهۆی لایەنگری ئایینی و شیوازی سیاسیەکانیەو کە شا بەزۆر سەپاندبووی بەسەر پیاوماقوولانی نیو کۆمەلگاو دانیشتوانی شارەکانی دیاربەرک و بەدلیسی و ئەرزەن و بەلۆ و میافارقین و هیدیکەش راپەرین و ئەم راپەرینەش لەدواییدا شاری کەرکوک و هەولیری گرتەو.

جاریکی دیکە سولتان پەلاماری ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی سەفەوییەکانی داوەو دەستی بەسەر قەلای کەمماخ کە لەخۆرەلاتی ئەنادۆلبوو و ئینجا هەردوو سەنگەرەکانی مەرەش و بوستان کە بەر لەوکاتە لەژێر دەستی عەلای دەولە بوون و ئەو لیتی داگیرکردبوون و لەئەنجامیشدا عەلای لەشەرەدا کوزرا و پاشان گەرایەو بۆ ئەستانبول و لەدوای خۆشی سەرکردەکانی دیکە بەجیهیشت بۆ ئەو ناوچەکانی دیکە خۆراوی نیران داگیرکەن و کاتیکی گەیشتە جینگای مەبەست فەرمانیدا چەند سەرکردەیهکی ئینکیشاری ئەوانەیی سەریچی فەرمانەکانی ئەویان کردبوو لەگردبوونەو لەنیران و لەناویشیاندا جەعفەری شەلەبی هەبوو بیانکوژن.

سوپای عوسمانیی لەسالی ۱۵۱۶ز لەشکرکیشیان بۆ باکووری عیراق کردو دەستیان بەسەر دیاربەرک و رەها و ماردین و حەسەن کێف و رەققە و موسلدا گرت و، بەمەش کلیلێ دەرگاکانی باکووری عیراق کەوتە دەست عوسمانییەکانەو. لەهەمان کاتیشدا سولتان سەلیم بەهۆی ئەو پشتگیریەیی نواندی بۆی والی عیراقتی خەلاتی کرد.

بەهۆی ئەم شەرە سەرکەوتوانەییە دانیشتوانە عەرەبەکەیی ناوێراستی فورات چونە ناو بازنەیی عوسمانییەو و عوسمانییەکانیش لە خۆرەلاتی عەرەستان بوون بەخاوەن جی پێشەکی بەهێز.

میسزوی دوولتی سزوی

کاتیک سەفەویەکان لەدوای شەری چالڤیران پشوویناندا وەناسەیان هاتەو بەر، هەولیاندا نەردی لە دەستیاندابوو بیگێرنەو، نەو بوو قەزاخان ئەستاجلوو هێرشێ کردد سەر برای محمد خانی فەرمانرەوای پیتشوی دیار بە کر، ئەم هەرتیمە لەدوای ئەو هیژی لەماردین و رەها کۆکردبوو، بەلام دانیشتوانی ئەم شارانە چونکە نازار و ئەشکەنجەیی زۆریان بە دەست سەفەویەکانەو چەشتبوو بۆیە بەرەنگاریان بوونەو، لەوکاتەشدا سوپای عوسمانییەکان پالپشتییان لیتکردن و دووریان خستەو، لەئەنجامی شەرتک کە لەنزیک ماردین هەلگیرا قەزاخان کوزرا.

سەرەرای توندی گەمارۆدانی شا لەلایەن عوسمانییەکانەو لەناو بردنی ئەو هیژە کە زووبەروریان دەبوو، توانی جارتیکی دیکە هیژ کۆبکاتەو سوپا رتکبختەو دەولەتە کە بختەو سەری و کە لەدوایشدا ئەم هەنگاوانە دەبنە هۆی تیکچسوانی پەیوەندیەکانی نێوان سەفەویی و عوسمانییەکان.

پەیوەندیەکانی نێوان سەفەویەکان و دەولەتە خۆراواییەکانی ئەوروپا: پیشەکی:

مەترسیەکانی عوسمانیی کە هەرەشە لە سەفەویەکان دەکرد یامەتیدەربوو بۆ نزیک بوونەو هیان لە دەولەتانی خۆراوای ئەوروپا، وە ک ئینیسیا و نیسپانیا و پورتوگال. هەر نەگەل سەرەلانی دەولەتی سەفەویەکان لەسەرەتای سەدەیی شانزەهەمی زایینی فشاری عوسمانییەکان لەسەر ئەم ولاتانە تا ئەندازەیک کە مەبوو، ئەو دەش لەبەر ئەو بوو کەوا عوسمانییەکان لەسەر دەمی سولتان سەلیم رووی بەرەکانیان بەرەو خۆرەلات وەرگێرا. ئەمەو دەولەتە ئەوروپییەکان پەیوەندیەکانی خۆیان لەگەل شا نیسماعیلی یە کەم لەرێگای رتکەوتنی سیاسی و نابوو ریسەو بەهێژکرد، لەلای خۆشیەو سەرکردەیی سەفەویەکان هەولیدا ئەم پەیوەندیە بقوزیتەو بۆ خۆی و لەناوچەکانی خۆراوای ئێراندا دەسەلاتەکانی خۆی جیگربکات.

ئەو کاتە مەمالیکەکانی ولاتی شام دەستیان بەسەر رێگاکانی بازارگانی خوارووی هیندستاندا گرتبوو و باجی زۆریشیان خستبوو سەر کالای خۆرەلاتیەکان کاتیک

سېئووی دوولتی سەفوی

بەلایاندا تێدەپەڕین، بەمەش توانیان کۆنترۆلی بازارگانی خۆرەلات لەنێو بەندەرەکانی دەریای سپی ناوەرست بکەن و، ئەورووپییەکان ناچاربوون بەدوای رینگایە کدا بگەرێن کەوا بیانگەیهنیتە هیندستان. لەراستیدا توانیان رینگایە کە بە دەوری ئەفریقا دا دەسوورایەوه بەهۆی زانستە دەریاوانییەکانیان لەسالی ۱۴۹۸زدا بدۆزنەوه، ئەویش لەلایەن فسکۆ دی گاماو دەکرادایەتی دەکرا. بەهۆی دەسبەسەرداگیرانی رینگاکانی بازارگانی تەوریز و ئەنادۆلی خۆراوا عوسمانییەکان تەنگیان بە بازارگانی ئێران هەلچینیبوو، بۆیە ئەوان ناچاربوون کەوا رینگای خۆیان بەرەو خواروی کەنداری عەرەبی بگۆرن، بەمەش ئەوروپاییەکان وایان هەستکرد کە ئێران بەتەواوی پارێزگاری لەرینگا دەریاییەکان دەکەن کە دەیانگەیهنیتە هیندستان، جگە لەمەش بەهۆی ئەو دەسەلاتی عوسمانییەکان هەیانبوو بەسەر شام و میسری و حیجاز و یەمەنەوه توانای ئەوەیان هەبوو کێچکێکی پورتوگالیەکان بکەن لەبەواری بازارگانی خۆرەلات لەخواروودا و بەمەش بەرژەوهندییەکانی پورتوگالیەکان لەگەڵ بەرژەوهندیی ئێرانییەکاندا یەکیگرتەوه و لەدواییدا رینگەوتنێکی دوو قۆلی لێپەیداوو.

پەيوەندی سەفەویەکان و پورتوگالیەکان:

پورتوگالی لەپێشەنگی ئەو ولاتە ئەوروپییانەوهبوو کە تەمەن ئەوەیان هەبوو سوود لەرینگایەکی نوێی دەریایی ببینن، بەمەرجیک ئەو رینگایە ئاسیا و ئەوروپا بگەیهنێ بەیەک و لەمەترسیی عوسمانییەکانیشیان دوورخاتەوه و تاکو بشتوانن چنگی خۆیان لێگیربکەن و ئەو رینگا کۆنەکی بەرەو دەریای سوور دەچوو داخەن، لەم پێناوەدا چەند بنکەیهکی بۆ خۆی لەکەنداری عەرەبی و بەتایبەتیش لە دوورگەیی هورمز لەسالی ۱۵۱۵ز دامەزراندو پاشان کە مەروونی داگیرکردو کردی بەناوەندیکی بازارگانی لەگەڵ ئێران، لەهەمان دوورگەیی ئەو دوورگانیە لە دەورووبەری بوون چەندین سەنگەری دروستکرد لەوانەش دوورگەیی قەشم و، بەمەش هەولیدا بەهۆی فرۆشتنی کالاگانی بەنرخێکی زۆر کەم ویتسی خۆی لەدانیشتوانی ئەو ناوچانە نزیکی بکاتەوه.

لەراستیشدا ئەو کێشە و گرفتانی دووچاری شا ئیسماعیلی یە کەم بوووە هەلی بۆ پورتوگالیەکان سازکرد کەوا بتوانی بازارگانی خۆی لەکەنداری عەرەبی و ئێران

میسرووی دودولتی سفروولی

گه شه پیبکات، کانتیکیش شا ویستی دست له کاروباری هورمز ودریداو داوای سهرانهی لیکردن، یه کسهر په نایان برده بهر فرمانره وای پورتوگالیه کانی هیندستان نالبوکهرک که نه ویش ریگری نه نجامدانی نهو کارهی لیکردن و به شا نیسماعیلیشیان راگه یاند که وا بۆ هیچ پاشایه ک جگه له شای پورتوگالیه کان نییه سهرانه له دوورگهی هورمز وهریگری.

له و کاتهی شا نیسماعیلی یه که م مهرامی نهو هی هه بوو هیرش بکاته سهر به حرهین و قوته ییف نیردراویکی به مه بهستی سازکردنی ریکه وتنامه یه که له گه ل پورتوگالیه کان ناره هیندستان و، له سهر نه م خالانه ریکه وتن:

- هیزی پورتوگالیه کان شانبه شانی هیزه کانی شا نیسماعیل هیرش بکه نه سهر به حرهین و قوته ییف.

- ههر دولا هاریکاری یه کتر بکه ن له دامرکاندنه وهی بزوتنه وهی یاخیبوه کانی مه کران و بلوچستان و، رووبه روو بوونه وهی عوسمانیه کان.

- سه فوه ییه کان ده سبهرداری نهو داواکاریانه یان بکه ن که به سهر دوورگهی هورمز هوه هه یان بوو و دانیش به وده ابینن که نه م دوورگه یه سهر به پرتوگاله.

په یوه ندیان له گه ل فینیسیا:

به هوئی ده سبه سهر داگرتنی قوسته نیتینییه و قهره م و یۆنان له لایه ن سولتان محمد فاتحی عوسمانی، بازرگانی نیوان فینیسیا و ولاتانی ده ریای رهش گورجیکی زۆر تووندی بهر که وت، عوسمانیه کان ده ستیان به سهر هه موو ده ربه ند و ریگا بازرگانیه کانداندا گرت. بۆیه به ناچاری له گه ل ئوزون حه سنی سهر کرده ی ئالاق قوینلوو ریکه و تنیکیان بۆ نه نجامدانی شه ری عوسمانیه کان سازکرد و نه م ولاتانه ش په یمانی نهو دیاندانی چه ندیان چه ک و یارمه تیی بوی دریغی بۆ نه که ن، به لام نه م ریکه و تنه سهری نه گرت و ناچار بوون له گه ل عوسمانیه کان له دوای شه ریکی شانزه سالی ریکه و تنیکی ناشتیانه له سالی ۱۴۸۳زدا مؤر بکه ن. به مه ش نه م ده ولته تانه په یوه ندیه کانیان له گه ل ئیرانیه کانداندا هه لوه شایه وه. کانتیکیش شا نیسماعیلی یه که م ده سه لاتاریتی له ئیران به ده سه پنا به مه بهستی رووبه روو بوونه وهی عوسمانیه کان هه ولیدا په یوه ندیه کانی له گه ل

مىڭ يىلى دەۋلەت سەۋەبى

قىنىسىيا زىندووبىكاتەۋە. لەدوايىدا گىفتوۋگۆ لەنىۋانىاندا سازبوو و شا پىتتىنارى ئەۋەدى كىرد كە قىنىسىيە كان لەلەي خۇراۋاى ئەۋانىش لەلەي خۇرەلاتەۋە ھىرش بىكەنە سەر عوسمانىيە كان، بۇ ئەۋەدى قىنىسىيە كان بتوانن ئەۋ بىنكانەى كە لەنىۋان و دوورگە كانى نەرخەبىل لەدەسدا بوو بىگىتپىتەۋە، بەلام ئەۋان ھاۋرايان تەبوون، چونكە ئەۋان لەۋ كىشەۋ مەملانىيە گلاپوون كە لەگەل پاپا و ھاۋپە يانىان ھەيانبوو، جگە لەۋ پەيماننامەيە لەگەل عوسمانىيە كاندا ھەيانبوو لەبەرژەۋەندىاندا نەبوو كە لەناۋى بەرن و بە شا ئىسماعیلى يەكەمىيان راگەياندا ئەۋان دۆستايەتتە كۆنە كەيان لەگەل ئىراندا لەبىر نەركردوۋە بەلام ناتوانن خۇيان وابەستەى ھىچ بەلتىنىكى تازە بىكەنەۋە.

پەيۋەندىە كان لەگەل ئىسپانىيا:

لەدەسدانى وىلايەتە كانى خۇراۋاى دەۋلەتتى سەفەۋىيى لەبەرانبەر عوسمانىيە كان لەسەردەمى سولتان سەلىم، گوزىكى گورچىكېرېۋو بۇ سەر سىياسەت و بواری سەربازىيى شا ئىسماعیلى يەكەم، بۇيە لەپىتاۋى ئەۋەدى ھەلتۆستى خۇي بەھىزىكاتەۋە دەبۋايە پەيۋەندىيە كانى لەگەل ئەۋ دەۋلەتتە ئەۋروپا يانىانەى دژى عوسمانىيە كانن سازىكاتەۋە. كاتىكىش ھەۋلە كانى لەگەل قىنىسىيا سەرى نەگرت، روى كىردە مەجەر كەبەھىتلى يەكەمى بەرگىرى دادەنرا لەئەۋروپا لەبەرانبەر ھىزە كانى عوسمانىيى و ئىسپانىيا و، بۇ نەم مەبەستەش دوو نامەى لە ۱۵۲۳ز بۇ ھەرىكە لەلۋىسى دوۋەمى شای مەجەر و چارلىسى پىنچەمى پاشاى ئىسپانىيا كە لەھەمانكاتدا دەسەلاتدارىتتى سەقلىەۋ ناپۆلى و ولاتە نزمە كان و نەمسا و ئەلمانىا و بەشى گەۋرەى ئىتالىيە لەخۇگرتبوو ناردو داۋاى لىكردن رىككەۋتتىكى دۆستانە لەدژى تۈركە عوسمانىيە كان لەنىۋانىاندا بىبەستە. لەۋەلامنامە يەكدا چارلىسى پىنچەم رەزامەندى خۇي لەسەر ئەم داۋاكارىيەى شا نواند، بەلام كاتىك نامە كە گەشىتە لای، شا ئىسماعیلى يەكەم كۆچى داۋاى كىردبوو.

كۆچى داۋاى شا ئىسماعیلى يەكەم:

ئەۋ شىكستەى شا ئىسماعیلى يەكەم لە شەرى چالدېراندا دوۋچارى ھات كارىگەرىيە كى زۆرى لەدەروۋنىدا بەجىتھىشت، بەتايەتتەش كە يەكەمجارى بوو لەشەرىكدا بىدۆرى و، لەھىچ شەرىك بەر لەۋە تەنانەت برىندارىش نەببوو، لەھەمان كاتىشدا ئەۋ شىكستەى

میسزوی دوولتی سرفولی

تهنھا ئەوەندە نەبوو کە چەند ناوچەییەکی ژێر دەسلاتی لە دەسبەدات، بە لکو ئەو پیرۆزییەکی کە لە نیو خەلکیداو هەرھیچ نەبێ لە لای شوینکە و تەوانیدا هەببوو لەرزینی تینکەوت، بۆیە پەنای برده بەر گۆشەگیری و بەردەوام جلی رەشی لە بەر دە کردو فینیشی نەسەرناو، ئالوودی مەمی خوار دەنەو بوو و کاریکی نەوتۆی نە کرد کە شایانی باسبێ، نەدوایشدا دەستی لە بنبر کردنی دژەکانی مەزەبی شیعه هەلگرت و هەلەتی دامرکانەوی ئاشووب و دووبەرەکی کە جار جارە لە ولاتدا سەری هەلەدا خستە دەست سەر کردە قزلباشەکان، لەوانە یە ئەم لادانە رەوشتییە هەلی بوو عوسمانییەکان رەخساندبێ تا بتوانن دیار بە کریش بخرن دەسلاتی خۆیان و هەر ئەوەش بوو یارمەتیدەر بۆ ئۆزبەکەکان تا بتوانن بە لەخ و قەندەهار ملکەچ بکەن و هەولێ چوونە ناز خۆراسان.

دوایین سالی کانی ئەمەنی کە تەنھا دە سال بوو بە هاتوو چۆ و راوشکار و ئیدارەیی دەولت بە سەر برد. لە سالی ۱۵۲۴زدا تووشی نەخۆسی سیل هاتوو و بەرەو ناوچەیی شەرۆان و پاشان شەکی کۆچی کرد و لەو نیوانەشدا تووشی نەخۆشی سیل هاتوو و بریایدا لە ریتگەمی ئەردەبیلەو بە گەریتەو تەوریز، بە لām لە کاتی ئەوەی دەچوو سائینی کە دوکی نزیك شاری سەراب لە نازە ریتجان و لە تەمەنی سی و حەوت سالی کە نزیکیکی بیست و چوار سالی تەمەنی لە فەرمانرەوایەتیدا بە سەر برد و لە ۲۳ ئایار کۆچی دوایی کرد و تەرمە کەشی گوازیایەو ئەردەبیل و لە پال باب و باپیرانی بە خاک سپێردرا.

گرنگی شا ئیسماعیلی یە کەم:

گرنگی شا ئیسماعیلی یە کەم لەوە دا بوو بناغەیی بوو دەولتە تیک دارشت کە لە سەر سی کۆلە گەمی سەرەکی دامەزرابوو ئەوانیش پیتوانەکانی سیاسی و ئابووری و کارگیری بوون و تەمەنی ئەو دەولتەش نزیکیکی دووسەد سال درێژەیی کیشا، لە هەمان کاتیشدا سنوورەکانی ئێرانی گەیانده ئەو سەر دەمەیی ساسانیەکانی لیبوون، کە جگە لە ئێران، عیراق و خوزستان و کرمان و خۆراسان و بەشیکیش لە ولاتی پشت رووباری بە خۆد گرتبوو، سەر دەمانتیکیش دیار بە کرو مەرۆو و بە لەخ و قەندەهاری لە ژێر دەسلاتیابوو و

میژوی ده ولتی سه فوولی

لهه موو ئه وولاتانه شدا مه زه بی شیعه ی دوانزه بی سه پاند و ئیرانی به بویه بهک رهنگ کرد که تا کو ئیتاش کاریگه ری هه رماوه .

شا ئیسماعیل خاوه نی خه سلته کانی پیای ده ولت بوو، خاوه ن وره به کی به هیزبوو، زۆر زیره ک بوو، له ته نگانهدا ئارامگر بوو، نازاوبه جه رگ بوو، ته نانه ت دوا ی مردنی شیان له گه ل دوژمنه کانی دلپه قبوو . پیشتریش باسی ئه وه مان کرد که چی به سه ر تهرمی شه بیانی خان هینا، به رچاوتیربوو، یارمه تی و ده سگریژی زۆریک له پیایانی قزلباشی کردوه، نوینه رایه تی جیهانیکی تورکی نیمچه کۆچه ری کرد، ئه ویش قزلباشه کان بوون و هه ر ئه وانیش گه یاندیانه ته ختی فه رمانره وایه تی، هه رچه نده ئه و زمانه ی فارسی ده زانی به لام به شیوازیکی تورکانه و به تورکی بیری ده کردوه، ئه گه ر کاروباری ده ولته که ی پشتی به کتیبه کانی فارسی به سته ی ئه و هیزه سه ربازییه کانی هه میشه پشتیان به و هۆزه تورکانه وه قاییم کردوه که پشتیوانیان له بیروباوهره مه زه بیه که ی ده کرد، له نازه ریجانیس ده ولته تیکی تورکی نمونه بی دروست کرد .

شا زۆری حه ز له راووشکار بوو، به زمانه ی تورکی و عه ره بی و فارسی هۆنراوه ی ده هۆنییه وه، کاریگه ری شیعه دکانیس له تورکییه کاندا به رجه سته ده بوو، له شیعه ریشدا نازناوی خه تانی بو خۆی هه لپژارد بوو . شا ئیسماعیل فرچکی به مه ی خواردنوه گرتبوو به تاییه تیش له دوا ی ئه و شکسته ی که له شه ری چالدیزان به سه ری هات . له هه مان کاتیشدا زۆر زیاده رۆی ده کرد له گۆشه گیری و دوورکه و تنه وه له ژبانی هاوسه ری و تاییه تی، له وانه شه ئه مانه له و هۆکارانه بووبن که بوونه هۆی ئه وه ی له ته مه نیکی کورتدا کۆچی دوا بی بکات .

ئایا ده توانین بریار له سه ر شا ئیسماعیلی به که م به دین و بیخینه ئه و پله یه ی که مافی خۆیه تی تیبدا بی؟ سه رچاوه کانی فارسی — سه فه وی به شیویه کی گشتگیر باسی که سایه تی شا ناکه ن چونکه ئه وان ته نها له یه ک روانگه وه ته ماشای ده که ن و زۆر که م چاومان به ره خنه یه ک ده که وی، چونکه هه موو سه رچاوه کان نغزۆی ستایش و پیا هه لدانن، که چی سه رچاوه کانی دیکه شایانی ئه وه نین بینه با به تیکی میژووی . له راستیشدا سه رده می ئه و وه رچه خانیکی گرنگی له ئیراندا ساز کرد، هه رچه ندیش ئه و تورک بوو و

میسزوی، دوولتی سزوی

ههلسوکهوتی له گهلا قزلباشه تورکمانه کان له ئیرانییه کان پی باشتربوو و زمانی تورکی کرده زمانی فهرمیی فهرمانگه کانی و به زمانی تورکی شیعی ده نووسی، که چی مهزه بی شیعه که بووه مهزه بیکی نه ته وایه تی بووه بهردی بناغهی یه کیتی ریزه کانی ئیران، بووه هیژیک که ههستی نیشتمانپهروه ری جولاندن، یارمه تی ئیرانیه کانیشیدا که و له و رۆژگاره سهختانه ی که له سه ده ی نۆزده هه می زاینی به سه ریاندا هات به پهنه وه له ۱۱ شویاتی ۱۹۷۸ از به ره و دهوله تیکی نه ته وه بی و پاشان ئیسلامی به هوی هه لگیرسانی شوپشیکی ئیسلامی پرۆن.



میسرووی دولتی سفولی

به شی چوارهم

ته هماسبی یه کهم - ئیساعیلی دووهم - محهمه د خودابه نده

شا ته هماسبی یه کهم

۹۳۰-۵۹۸۴/۱۵۲۴-۱۵۷۶ز

ململانییه ناو خوئییه کانی ئیران:

شا ئیساعیلی یه کهم چوار کوری له دواى خوئی به جیهیشت: ته هماسب که کوری گهوره و جینشینیی بوو، ئهلقاس، سام، به هرام و، جگه له وانیش پینج کچیشی هه بوو: خانیش خانم، په ریرخان خانم، موهین بانوسولتانوم، فهره نگیس خانم و زهینه ب خانم.

ته هماسب له ته مهنی ده سالیدا بوو به جینشینیی باوکی ههر له و رۆژهی باوکی مرد له سهر ته ختی فرمانر هوائی دانیشت. له بهر شه وهی ته مهنی بچووک بوو کاریکی ناسایی و سروشتی بوو که واه سهر کرده قزلباشیه کان ده ولتهت به رپوه بهرن، له م جوړه هه لویستانه شدا بهر ژه وهندیه کان هاوچه شن ده بن و بیوراش زور ده بن و له هه مان کاتیشدا کیپرکی له نیوان میرزاده کان له پیتناوی ده سه لاتی تاکه که سی سهر هه لده ده ن.

شا به شداری زوری هه بوو له سهر هه لدانی شه م جوړه دیاردانه، شه ویش به هوی شه وهی هه همیشه له سه داسه د پشتی به قزلباشه کان ده به ست و به م هوی شه شه وان بوون به به هیزترین لایهن له ناو ده ولتهتدا و زۆرێک له هه ریمه کانیا و هه رگرت و شا به هه وه سی خوئی نازناویی به سه ردا دابه شه ده کردن تا وای لیتهات ئیران به مه مه له که تی قزلباشه کان ناسرا.

له بهر زوری لایه نگرانیان فرمانر هوائی له ئیراندا له شتیوازی لایه نگرایی بو ده ولته تی سه فه ویی مه زه بی شیعی بوو به فرمانر هوائیه ک که کاریان کیپر کیب سو له سهر فرمانر هوائیه تی و شا ته هماسب له م که شه پر له ململانییی و کیشه یه دا پیر بوو.

میسزھوی دوولتی سەفولی

لەنیو قزلباش سەرکرده کانی ته کالوو ته ستاجلوو سەریان هەلداو دەسه لاته کانیان لەنیوان خۆیاندا دابه شکرد و پاشان لەنیوان خۆشیاندا مەملانی سازبوو، ئەم هەلوێستەش شا ته هەماسی ناچار کرد هەردووکیان لەپله کانیان لادا و لەجیتی ئەوان حوسین خانی شاملوو بەپلهی خانی خانان دامەزراندو سەرکرده کانی ئەم هۆزه خۆیان بەهاوبەشی فەرمانرەواوەتی دادەنا، لەبەر ئەوەی کە لەنیوان ئەوان و بنەمالەیی شا نیسماعیل خزمایەتییان بەهۆی ژغوازییەوه هەبوو، لەم پێناوەشدا دەستیان بەسەر زەویە کشتوکالی و بەپیتەکاندا گرت و لەبەرانبەریشدا هۆزه قزلباشیە کانی دیکە تۆرەبوون.

مەملانیی نیوان هۆزه کان پەرهی سەندو کار گەیشته ئەوەی کیشە کانیان بەچەک یەکلایی بکەنەوه، لەسالی ۱۵۲۶ز ته کەلوو ئەستاجلووی شکاندو زیانیکی زۆری پێگەیانداو پاشان لە رۆمیوو هەلگەرایەوهو ئەویشی بەزاند، ئینجا لەسالی ۱۵۳۰-۱۵۳۱ز رۆبەرۆوی شاملوو بوووه. نارامە سولتانی سەرکردهیان لە نازەربێجانەوه شۆرشیکی چەکداری لەدژی ته هەماسی یەکەم هەلگێرساند بەبیانوی ئەوەی ئەو زیاتر مافی ئەوەی هەیه بپیتە سولتانی دەولەت، لەسەر دەستی سەفەویەکان شکستی خواردو بەرهو ئەستانبول هەلات و پەنای برده بەر سەلیمی قانونی سولتانی عوسمانییەکان لەسالی ۱۵۲۰- ۱۵۶۶ز هانیدا کە ئێران داگیربکات. کاتیکیش سولتانی عوسمانی بەرهو ئێران کەوتەری، زۆرانیك لەقزلباشە شوینکەوتوو کانی سەفەویی پشتیان لەسەفەویەکان کردو هاتنە پاڵ عوسمانییەکان و بەلگەیی لاوازی دەسه لاتی سەفەویەکانیان دایە سولتان و رایانگەیاندا ئەوان هەولێ پارێزگاریکردنی بەرژەوه نەدییه کانی خۆیان دەدەن.

لەسالی ۱۵۳۳-۱۵۳۴ز خانی خانان حوسین خان شاملوو ویستی شا ته هەماسب بکوژی و بەیارمەتی یەکیك لەوانەیی لیتی پەژیوان بوونەتەوه ژەهرخواردی بکات و سامی برای لەجیتی دابنی. سەرەرای ئەوانەش شا زۆر ناگای لەم جوۆرە پیلانانە نەبوو و جاری واش هەبوو وەك بیلایه نیک ته ماشی کیشە کانی دەکرد، ئەویش بەبیانوی ئەوەی دەیهوی دەولەتە کەیی لەشەری رکابەرەکان و کوشتنەوه بیپاریژی.

په یوه نډیه کانی دهره وه

په یوه نډی له گهل ئۆزبه که کان:

سهرده می ته هماسی یه که م به ته و او که ری سهرده می باوکی داده نری له مملاتی له گهل سونیه کان و یه که م په لاماریشی نه و دیان بوو که کردیه سر ئۆزبه که کان به بیانوی گوايه نه وان مه ترسی سهره کین بۆ سهر ده وله ته که ی، له هه مان کاتیشدا پیاوه کانی له ده وری کۆد بوونه وه و هه ریه که به لای خۆیه وه هه ولتی ددها له رتی هه لمه تیکی گه وری سهر که و توانه وه بیسه لیتی که چه نده دلئسوزیه تی. نه وه بوو که می ته مه نی شا، سهر کرده ی ئۆزبه که کان عوبیدوللا اعلی هاندا هیرش بکاته سهر خاکی سه فه ویه کان له خوراسان و له ویشدا له گهل سه فه ویه کاندا له شه رتیکی چونیه ک و سهرده م جیاوازا رووبه رووی یه کتر بوونه وه و، که سه فه ویه کان له یه کیاندا نه بی له هیچیان شکستیان نه خواردوه .

عوبیدوللا سوپایه کی زبه للاحی ناماده کرد و چاوه رتی رووبه روو بوونه وه ی هیرشی سه فه ویه کان بوو، به لام ده سپیشخه ری کرد له سالی ۱۵۲۶ از هیرشی کرده سهر خوراسان و مه روو و چه نډین ناوچه ی له هه رات داگیر کرد، به لام هه رچه نده له جیگیر کردنی جیپی خوی تییدا سهر که و توتو نه بوو که چی توانی به ته وای خوی له ناوچه کانی خوره لاتی مه رغاب بچه سپینی. له سالی دوا ی نه ویشدا مه شه ه د و نه سته رثابادی داگیر کرد و، نه سته رثابادی خسته ژیر فه رمانه وایه تی عه بدولعه زیزی کوری و پاشان له و توه به ره و هه رات رژیشت و گه مارویدا. به لام شا ته هماسی یه که م توانی له و ناوچه می ده سته یه به سهردا گرتوون و ده دریان نی. له سالی ۱۵۲۸ از جارتیکیدی که هیرشی کرده وه سهر خوراسان، به لام نه م هیرشه یان چ له رووی ژماره ی سهر بازه کان و چ له رووی به شداری کردنی زۆریه ی خینله کانی ئۆزبه ک زۆری جیاواز بوو له گهل نه وانی دیکه دا. نه م سوپایه رووی کرده نه و ناوچه یه ی که شیران و نه فغانستان لیک جیا ده کاته وه، واته نیوان هه رات و خوراسان، بۆ نه وه ی له پیده شته کانی جام و زوورناباد به هیزی سه فه ویه کان بگات (۱۹ تهللول ۱۵۲۸ ز). شه رتیکی سه خت له نیوانیاندا به ریابوو و له نه نجامدا سه فه ویه کان سهر که و تنن و ئۆزبه که کانیش به ره و تورکستان رایان کرد. شا سهر که و تنه که ی بۆ خه ونیک

سیژوووی دوولتی سرفوی

گه راندهود که له خهونه کهیدا چاوی به عهلی کوری شه بی تالیب که وتوو و مرژدهی سه رکه وتنی پینداوه و پینی گووتوووه: سه رکه وتنیکی گهورهت بو مه سه ربوووه. که چی نه راستیدا هوی سه ره کی سه رکه وتنی سوپای سه فه و بیه کان چهک و جبه خانه پیشکه وتوووه که بیان بوو، چونکه له دواي شکسته یه نانیان له شه ری چالدیران سه فه و بیه کان ده رکیان به گرنگی پیدانی توانا سه ربازیه کانیا ن کرد نه گه ر بیانه وی ده وله ته که بیان به پاریزن و فراوانی بکه ن، ده بی چه کی ناگردار به کار به یتن و به کرد نه یس سه رکه کرده کانی سه فه وی سوپا که بیان به م جوړه چه کانه پر چه ک کردو شه ری ئوزیه که کانیا ن پیکرد. راسته سوپای ئوزیه که کان زور به و ره و په رۆشه وه شه ری ان ده کرد و زوریکیش له سه ربازانی سه فه و بیان کوشت به لام چه که ناگرداره کانی سه فه وی سه ربازه کانی نه وانیان دروینه ده کرد. هه روه ک چون پاشووی سوپا که بیان که وته بهر ئاگری تفهنگ و توپه کانیا ن و تیکیان شکاندن و بلاوه بیان پیکردن، نه م فیله ش کاتی خوی له عوسمانیه کانه وه فیری بیوون و به هویسه وه توانیا ن سه رکه وتنیکی گه و ره و به کلا که ره وه به ده سه به یتن، به لام سه ره رای شه وه ی شا ته ه ماسب سه رکه وتنی به ده سه ینا نه ی توانی را وه دووی ئوزیه که کان بنی به ره تورکستان و ده سه سه ر ولاتی پشت روو باردا بگری، چونکه نه م هه نگاهه پتویستی به خه رجیه کی زور و ماندوو بوونیتیکی به کجار گه و ره هیه و له نه نجامیشدا جگه له خاکیکی دوژمن هیچی دیکه ی ده سنا که وی. له کاتی که تا ده نه و هیواکانی به ره و گیرانه وه ی عیراق بوو، بۆیه له دواي نه م شه ره و بهر له وه ی پرۆژه که ی عیراق جیبه جیبکات رووی به ره و قه زوین و قوم و درگیرا.

نه دواي مردنی کجوکونجی له سالی ۱۵۳۰ز نه و گۆرانکاریبانه ی که له سه رکردایه تی ده وله تی شه بیانی هاته ئاراه، عوبیدوللا له سالی ۱۵۳۴-۱۵۴۰ز له ده زگای خانیه تی بوخارا ده سه لاتی گرته ده ست و پاشان له وینه بوونی ته ه ماسب شای له عیراق به هه لزانی و هیژشی دیکه ی کرده سه ر هه ریمه کانی خوړه لاتی ئیران و سه ره تا له به هرات و مه شه هد و نه سته رناباده وه ده سیییکرد و ماودی به ک سالی ته و او ه یژه کانی به سه رانسه ری خوړاساندا ده سوورانوه و به نارزه زوی خوړیا ن تی کدان و ویرانیان ده کرد، به لام به هیچ جوړیک ته ه ماسب شا له بهر نه و شه ره ی که له گه ل عوسمانیه کان له نارادابوو نه یده توانی بگه رپته وه بو ناوچه خوړه لاتیبه کان و کاتیکیش شه ره که وه ستا به ره و نه ویتچوو.

سېئووی دوولتی سرفولی

له سالی ۱۵۳۳ز شا ته هماسب له بهرې خۆراناواوه گهراپه وه بۆ نازهریجان تاكو بتوانی جاریکې دیکه ریزی هیزه کانی خۆی ریكبختاوه و پله و پایه ئیداری و سهربازییه کانیش دووباره دابهش بکاته وه به مه بهستی سه قامگیریی و له ناوبردنی دوژمنه کانی و، میرزا سامی براشی کرده فرمانپره وای ههرات.

شاری ههرات له هه موو نه وانی دیکه زیاتر دوو چاری په لاماری تۆزیه که کان ده بووه، له تشرینی دووه می ۱۵۳۶ز خه لیفه سو فیان روملوی کرده فرمانپره وای مه شههد و فرمانی پیدا که وا رووبه رووی هیزه کانی تۆزیه که بیته وه. نه وانیش په لاماری ههراتیان داو حاکمه که شیان کوشت، بویه دانیشتوانی ههرات داوایان له خه لیفه سو فیان کرد که وا هه موو ده سلانیکی هه بی له پینا و به گژدا چورنه وهی هیترش و په لاماره کانی دوژمن، نه وه بوو عوبیدوللاخان گه مارۆی شاره که یداو له گه ل هیزه و لاتپار تیزه که یاندا لیتان بوو به شپرو له نه نجامدا چهند سهر کرده یه کی لیکوژرا و نه مهش هیوای به سو فیان به خشی که وا سهر که وی، له و لاشه وه عوبیدوللاخان ناچار بوو گه مارۆیه که هه لوه شینیتته وه و بچیتته عه بدله ئاباد و نیشاپور و له وی جاریکې دیکه هیزه کانی خۆی ریكبختاوه، له دوا ی نه م هه نگاوه هیترشی برده سهر هیزه کانی سه فه ویی و شکستی پیهیتان و سو فیان خه لیفهش له و شپره دا کوژرا، ئینجا به ره وه ههرات به ریکه وت و ماوه ی پینچ مانگ گه مارۆیدا پاشان داگری کرد و ماوه ی سالونویک له ناویدا ماوه یه وه.

له نه نجامی نه و باره ناله به ره ی که له خۆرسان و به هو ی په لاماره کانی تۆزیه که سازبوو شا ته هماسبی یه که م به سه هر کرده تی سو پایه کی به هیز به ره و نه وی رویشت و عوبیدوللاخانیش نه ویی به جیهیشت و گهراپه وه بۆ ولاتی پشت رووبار. چونکه پیی و ابو ناتوانی به ره نگاری هیزه کانی سه فه ویی بیته وه، شا نه مه ی قوزتسه وه و قهنده هاری داگیر کرد، کاتیکدا له ناو شاره که دا بوو شا نامه یه کی چاوه روان نه کراوی له عوبیدوللاخانه وه به ده سه گیشت، که تیایدا پرۆزبایی نه م سهر که وتنه ی لیده کردو، نه ویش به شپو زیکې زۆر ریکه پینک پيشوازیی له نیردراوه که ی کرد.

وادیار بوو عوبیدوللاخان له کوتاییدا خۆی به ده ست نه و باره سهربازییه وای که به سه ریدا

سەئووی دەولەتی سەفوی

سەپاوە ئەویش لەدوای ئەوەی شکستی هینا لەهەولتی چەندین جارەیی داگیرکردنی خۆراسان و ئەم ویلايەتەش قۆناغیکی زۆر هێمانانەیی بەسەربرد تاگەیشته ئەو رۆژەیی سەرکردەیی ئۆزبەگەکان کۆچی دوایی کرد.

ئۆزبەگەکان لەدوای مردنی عوییدوللاخان دووبارە هێرشیان کردەووە سەر هەرات، بەلام شا تەھماسپی یەگەم بەگزیاندا هاتەووە و راوهدووی نان، کەچی ئەوان لەسالی ۱۵۷۰ز و بەسەرکردایەتی ئۆبەگ خانەیی ئەوەی جانیبەگ بەلاماری سنوورەکانی سەرخەس و جامیانداو کوشتاریکی زۆریشیان لە ئەندخوند و شیرغان ئەنجامدا هەرچەندیشە زەینەخانە فەرمانرەوایی ناوچەیی جام زۆری هەولدا کەوا بەرەنگاریان بێتەووە بەلام بێسوودبوو.

بەدواداچوونی پەيوەندیەکانی سەفەوی و ئۆزبەگ:

ئەگەر بەچاویکی رەخنە گرانە تەماشای پەيوەندی نێوان سەفەویەکان و ئۆزبەگەکان بکەین لەسەر دەمی شا تەھماسپی یەگەم، ئەم شتەمان بۆ روون دەبێتەووە:

- لەدوای مردنی محەمەد شەیبانی خان ئۆزبەگەکان لەپەریوەکردنی سیاسەتی هێرش بردن و فراوانکردنەووە چوونە سەر سیاسەتی بەرگری و پارێزگاری کردن لە بەرژەوەندیەکانی دەولەتی پشت رووبار و، لەهەمان کاتیشدا ئەو هێرشانەیی کە بۆ سەر خۆراسان دەیانکرد بەمەبەستی تالان و برۆبوو ئەک داگیرکردنی.

- سەفەویەکان لەسەر دەمی تەھماسپی یەگەم توانییان لەو تەنگژەیی کە بەهۆی ئەنجامەکانی شەری چالڤێرانەووە سازیبوون خۆیان دەریاز بکەن و، توانیشیان بچنە قۆناغیکی تازەیی هێرش و پەلامارەکان ئەویش بەهۆی بەکارهێنانی چەکی ناگردارەووە، بەمەش سوپای سەفەویی توانی بەشداریی لەو رینگریەیی کە لەپیشڕەویی هێزەکانی ئۆزبەگەیی بۆ هەرتەمەکانی خۆراو دەکراو جاری واش هەبوو شەرەکیان دەگواستەووە بۆ ناو سنوورەکانی ئۆزبەگ.

- بەهۆی ئەو رێکەوتنەیی شا تەھماسپی یەگەم لەسالی ۱۵۴۴ز لەگەڵ عوسمانییەکان، چیدیگە ئێران لەژێر مەترسی دووبەرەبیدا نەبوو، لەبەرانبەرشدا ئۆزبەگەکان بەسایەیی

میترووی دولتی سولونی

ئەو فەرمانپەرەوا لاواز و بېتوانیانەیان کە لە دەوای مردنی عوبیدوللاخان پەیدابوون کەوتنە ژێر مەترسی دوولایەنەیی خۆرەلات و خۆراوا. تورۆز تەحمەد ناسراو بە بەراق خان کە لە شەیتووی مەمەد شەیبانی خان و عوبیدوللاخان بوو سەری هەلدا، ئەو سەرکردەییە لەسالی ۱۵۵۳ز هێرشێ کردە سەر ناوچەکانی نۆزسەک و داگیریی کردن و بە شیتوایێکی زۆر ترسناک وێرانسی کردن. لەریزی نۆزبە کە کانیشتا سەرکردەییە لە خانەوادەیی مەمەد شەیبانی خان بە ناوی عەبدووللاخان و لە چالاکییەکانی سەر تەئیدای سەرکەوتنی بە دەستەپێنا. هەر وەها سەرەرای ئەو هاوێپەمانتییەیی لە نیتوان سەفەویی و خوارزمییەکاندا هەبوو کە چیی توانی لەسالی ۱۵۵۵ز و بە یارمەتی هۆکارەکانی مەرگی پێشوا دەیی بەرراق خانەووە خاکە زەوتکراوەکانی شەیبانیەکان بگێریتەووە بۆ خۆیان و، لە دوایین سالەکانی فەرمانپەرەوایەتی شا تەھماسەب و زۆریەیی سالانی سەر دەمی شا عەباسی یە کەمی گەورە توانی پارێزگاریی لیبکات.

پە یوئەندیە کانی لە گەل عوسمانییەکان:

فەرمانپەرەوایەتی سولەیمان قانونی یە کەم:

سولتان سولەیمان قانونی لە دەوای مردنی باوکی لەسالی ۱۵۲۰-۱۵۶۶ز بوو بە جێنشینی سولتان سەلیمی باوکی و لە سەرەتاکانی سەر دەمی ئەویدا چەندین رووداوی گەورە بەرپابوون، بە تەئییەتیش لە ئەوروپا. ئاشکرایە خۆشەویشتیە کەیی بۆ ناشتی دیارترین خالە چاکەکانی ئەو سولتانە بوو. لە هەمان کاتیشتا خودی خۆی بە شداری لەو هەلمەتەندا کرد کە دەکرانە سەر ئەوروپا و ئاسیا، لەوانە دەیان بۆ سەر ئەوروپا و سی بۆ ئاسیا و ئەم شەرانیەش چەندین قۆناغی جۆراو جۆربوون بۆ فراوانکردنی زیاتری دەولەتی عوسمانیی لە هەرسی بواری سنور و لایەنگر و دەسەلاتدا.

لە راستیشتا دەتوانین سە دەیی شانزە هەمی زایینی بە دوورپایێکی میتروویی لە قەلەم بە دەین کە لە ویئەووە شێو دەیی دابە شیبوونی هێزەکانی لە بەرەیی جیهانی ئیسلامی خۆرەلاتی و گاوارەکانی ئەوروپا لە خۆراوا لە خۆ دەگریت و لە ویشتا تووندترین جەنگەکانی دەریایی و زەمینییی هەل دەگیرسین و بە هۆیانەووە هەرسی دەولەتی عوسمانی و سەفەویی و ئیمپراتۆریەتی رۆمانی پیرۆز شوین و سنوریان بۆ دەسنیشان دە کری.

سۆزۈمى دۆۋەتلى سەرفۈزى

لەۋكاتەدى سولتان سولەيمان قانۇنى ھاتە سەر حوكم سىياسەتى عوسمانىيە كان جارىكى دىكە بەرەو خۇراوا سورايدە، بەلام ئەمەش ماۋەيەكى كەم بەردەوامبوو، بۆنەۋەي قۇناغىكى نوۋ دەسپىبكاتەۋە لەپەيۋەندىيە مەتبۇۋە كانىيان لەگەل ئەۋرۇپا كەئەم قۇناغە ناسرا بە فراۋانبون بەرەو بەلكان و دەرياي سېى ناۋەراست، كەچى سولتانى عوسمانى لەسالى ۱۵۳۳ز لەدۋاي ئەۋەي لەگەل ھابىسبۇرگى فەرمانپەرۋاي ئەمسا رىكەۋتتىكى ناشىانەي مۆركرد ئەۋرۇپاي بەجىتەشت و بەرەو جەنگى سەفەۋىيە كان لەجۋارجىۋەي مەملەتتەكى بەردەوام لەئىران و عىراق كەۋتەرى.

ھۆكارە كانى درىژەدان بە چالاكىيە سەربازىيە كان:

چەند ھۆكارىكى سەرەكى ھەبوون لەچالاك كەردنەۋەي بۋارە سەربازىيە كانى نىۋان عوسمانى و سەفەۋىيە كان، كەلەۋانەيە ئەمانە ھەرە گەنگە كانىيان بن:

- لەكاتى خەرىكبوونى عوسمانىيە كان لەۋ شەپەي كەلەگەل ئەمسا كەردىان، لەنىۋان سەفەۋىيە و مەجەريە كان پەيۋەندىيە نەيتنى سازبوو و دۋاجار گەشتەنە ھارىكارىي نىۋانيان لەدژى عوسمانىيە كان، كەھەمىشە ئەم دۋژمنە لەۋان بەھىتەرتىبوو.

- ئەۋ رووداۋانەي لەسەر سنۋورە كانى نىۋان سەفەۋىيە و عوسمانىيە كان روويانەدەدا، ھەموۋ لەئەنجامى جۋجۆلى ھۆزە كانى كوردبوون لەۋ ناۋچانەۋ ھۆيەكى راستەۋخۇش بوو بۆ زىندۋو كەردنەۋەي شەرى نىۋانيان، جگە لەمەش ئەۋ بارە سەرلىشىۋىۋىنەي فەرمانپەرۋايەتتىيى بالى بەسەر ھەرىمە بچۋو كە كانى سەر سنۋورى نىۋان ھەردۋولادا كىتسابوو و سىياسەتە ناچىگىرەكەي فەرمانپەرۋاكانىيان لەھۆيە سەرەكەيە كان بوو.

- دەسلەتتى سەفەۋىيە كان لەبەغداد لەسالى ۱۵۳۰ ھەرەشەي بۆ سەر رىگا بارزگانىيە كانى نىۋان خۇرەلات و ئەۋرۇپا دروسكرد، بەھۆي ئەۋەي كە عىراق ئەم رىگايانەي بەيەك گرىدەدا.

- عوسمانىيە كان لەھەۋلە كانى شا تەھماسبى يە كەم نىگەرانبون كە قەزلباشىيە كانى لەئەنادۆل ھان دەدا، بەمەش شوۋىن پىيى ھەنگاۋە كانى شا ئىسماعىلى يە كەمى باۋكى دەكەۋت.

سیژووی دوولتی سزونی

به‌شیتویه کی گشتی نامانجه سهره کییه کان له شهر ی سالی ۱۵۳۴ز ههروهك نامانجه کانی سولتان سه‌لیم بوو که بهر له بیست سال نیرانی داگیر کرد، که واته نه مه شه‌ریکی خۆپارتیزی و سیاسی و مه‌زه‌بییه .

له شکر کیشیی عوسمانییه کان له نازه‌ریجان:

سه‌فه‌وییه کان به‌رهو خاکی عوسمانییه کان به‌ریکه‌وتن و زۆر به‌پرتاوه‌وه به‌رهو به‌غدا ده‌چرون، ئه‌ویش له‌دوای ئه‌وه‌ی شه‌ره‌فخانی فه‌رمانه‌ه‌وای به‌دلیسی دابری که‌نزیك بوو له خیلاتی باشوری ده‌ریاچه و له‌سه‌ر سنووری نیوان عوسمانی و سه‌فه‌وی بوو و پاشان له‌سالی ۱۵۳۰ز داگیری کرد .

بو ئه‌وه‌ی له‌کاره‌کانیدا سه‌رنه‌که‌وی و به‌رده‌وام نه‌بی سولتان له‌سالی ۱۵۳۳ز سوپایه‌کی نارده‌ سه‌ر سه‌فه‌وییه‌کان و شه‌ره‌فخان، که ژماره‌ی سه‌ربازه‌کانی زیاد له سه‌دوچل هه‌زار که‌س ده‌بوو به‌سه‌ر کردایه‌تی سه‌دری ئه‌عه‌زم نیراهیم پاشا، کاتیکیش سوپاکه‌گه‌یشته قونیه فه‌رمانه‌ه‌وای نازه‌بیجانیش هاته پالی و بو ئه‌وه‌ش که‌نیازیکی خۆی بو سولتان نیشانبدات شه‌ره‌فخانی کوشت و سه‌ری لی‌کرده‌وه بو سولتانی نارد . به‌ر له‌هاتنی وه‌زی زستان سوپای سولتانی عوسمانی توانی هه‌موو ناوچه‌کانی به‌دلیس و ئه‌و ناوچه‌کانی که‌وا که‌وتونه‌ته نیوان ته‌رزه‌رووم و ده‌ریاچه‌ی وان بگه‌یتره‌ته‌وه ژیر ده‌سه‌لاتی عوسمانی . پاشان نیراهیم پاشا به‌رهو ته‌وریز پی‌شهره‌وی کردو هه‌رچی قه‌لا و سه‌نگه‌ریکی توندو تۆلی سه‌ر ریگای نزیك ده‌ریاچه هه‌بوو هه‌ر هه‌مووی داگیر کرد، به‌مه‌ش ریگاکه‌ به‌شیتویه‌کی ئاسویی و هینلیکی راست له‌به‌رده‌میدا والابوو .

سه‌فه‌وییه‌کان له‌به‌رده‌م پی‌شهره‌ویی عوسمانییه‌کان پاشه‌کشه‌یان‌کردو شا ته‌هماسی یه‌که‌م به‌هيوای ئه‌وه‌ی پارێزگاری له‌سوپا و ده‌وله‌ته‌که‌ی بکات ده‌ستی له‌خاکه‌که‌ی ژیر ده‌سه‌لاتی خۆی هه‌لگرت، ئه‌وه‌بوو سه‌دری ئه‌عه‌زم به‌بی هیچ دژه‌به‌رگه‌سه‌ک چوه‌وه ناو شاری ته‌وریزه‌وه له (۱۳ته‌مووز ۱۵۳۴ز) و شا به‌رهو قه‌زوین قووچاندی .

سێزوی دوولتی سرفولی

سولتانی عوسمانییش له ۱۱ حوزەیرانی ۱۵۳۴ز ئەستەمبولی بەجێهێشت و بەرەو هەمەدان کەوتەری و لەویوهوه بەرەو کۆشکە زستانیه کانیی عیراق رویشت و بەر لەودی بگاتە تەوریز لەوی راوهستا.

سولتان کاروباری ناوۆی هەموو ریکخست و کوری میری شەروانی کردە سەرکردەیی هیزی پارێزگاری تەوریز و لەویشدا پێشوازی لەموزەفقەرخانی میری گەیلان و کۆمەلێک لەو فەرمانرەوایانە کرد کە لە شاتەهەماسیی یەکەم دابرابوون و بەندەفەرمانی و لایەنگریی خۆشیان بۆ دوویاتکردهوه.

سولتان سولهیمانی قانونی مکور بوو لەسەر راوه دوونانی شا و لەم پێناوهشدا لەتشرینی یەکەم ۱۵۳۴ز بەرەو شاری زانجان رویشت و پاشان بۆ شاری سولتنی کە کەوتبووه خۆرەلاتی گەیلان و لەوکاتەدا شا بەمەبەستی خۆ لەشەر دوورگرتن لەدژی هیزی کانی عوسمانی پاشەکشەیی دەکرد، بەلام لەبەر سەختیی کەشوههواي ناوچه کەو رینگاکان و هاتووچۆ و گواستنەوی تۆپەکان بەهۆی ئەو هەموو بارانەیی کە لەناوچه کەدا دەباری و بەهۆی زۆری ئەو هەموو قورۆچلپاوه سولتان ناچاربوو واز لەبیرۆکەیی راوه دوونان بهینی و ئەویی بەجێهێشت و گەرایهوه بەغدا.

مەملانی له پێناوی عیراقد:

لەسەر دەمی شا تەهەماسیی یەکەم مەملانی نیوان عوسمانی و سەفەوییه کان لەعیراق بەردەوامبوو و ناوچه کانی ناوەرپاست و خواروو لەژێر دەسەلاتی سەفەوییه کانبوون و عوسمانییه کانیش دەسەلاتیان بەسەر باکوورەوه هەبوو. فەرمانرەواکانی بەغداش ئەوانەیی کە مەیلی سەفەوییه کانیان هەبوو بەهۆی تووندپەوییی مەزەبیهیه ئەم هەلەیان قۆزتەوه و لەسەر دەسەلات پێداگریان دەکرد و ئەو چەوساندنەوه راوه دوونان و سووکایەتی پێکردنەهشیان هانی دانیشتوانەکیان دەدا کە لەعوسمانییه کان نزیک ببنهوه و ئەوانیش لەلای خۆیانەوه جەختیان لەسەر ئەوه دەکردەوه کە هەموو ریککەوتنێک لەگەڵ سەفەوییه کان رەتدەکەنەوه. ئەو نامانەیی کە سولتان سولهیمانی قانونی لەسالی ۱۵۲۵ز بۆ شاتەهەماسیی یەکەمی دەناردن ناوبانگیان بەوه دەرکرد کە هەمووی هەپەشەنامیز و گالته جاری بوون.

میسزوی دوولتی سرفولی

به لأم له خواروودا سۆزی خه لکی به سیره و نیمچه دوورگه ی عه ره بی به لای عوسمانیه کان بسور و بهو چاوهش ته ماشای عوسمانیه کانیاں ده کرد که رزگار کهری نه وانن له چنگی نه و پورتو گالیانه ی هاوپه میانیتیان له گه ل سه فهویه کاندا هه یه و سه رجه م هه ریم و شاره کانیاں داگیر کردوو و ده سه لاتی خۆشیاں به سه ر به نده ری هورمز به هیتز کرد و باجی سه ر عومان و قوته ییف و به حره یین و مه سه قه تیاں زیاد کردو چاود تیری تووندیشیاں خسته سه ر گو مرگه کان و له به سیره ش بوونیاں په یدا کردبوو.

له نه نجامی بچووکی شا ته هه ماسبی یه که م به رام به ر عوسمانیه کان و ده سه سه ردا گرتنی نه وان بو نه و ریگسا باز رگانیا نه ی که فه رمانه وه ناو خۆیه کان به کاریان ده هیتسا بو به گه ر خسته نی سه رمایه کانیاں له بواری باز رگانی حه ریر، نه م فه رمانه وه ایانه به ره و نه ستانبوول که وتنه ری و داوای پشتگیری و یار مه تیاں له عوسمانیه کان ده کرد، هه ره وک چۆن له به غدا و به سیره یار مه تیاں پیگه یشتبوو.

له سالی ۱۵۲۹ز و به سه ر کردایه تی زیلفیقاره گی سه رۆکی هۆزی موسلووی کوردیی له عیراقی ناوه راستدا راهه رین له دژی سه فهویه کان ده ستی پیکرد. بۆیه نه م سه ر کرده کورده مردنی شا ئیسماعیلی یه که م و که مه مه نیی شا ته هه ماسبی به هه لقۆزته وه و به ره و به غدا هه لکشا و ئیبراهیم سولتانی فه رمانه وه ای نه ویتی کوشت و سه فهویه کانیشی لیده رکرد، له ناو نا پۆرای لایه نگرانی دانیشته وانه که ی چوو له ناو شاره که وه و ده سه لاتی خۆشی به سه ر هه موو عیراقی ناوه راستدا سه پاند و پاشان بریاریدا هه موو په یوه ندیه کانیاں له گه ل سه فهویه کاندا بپچرتین و کلیلی به غداشی بو سولتان سوله یمانی قانونی نارد و له سه کۆی مزگه وته کانیشدا دوعا بو سولتان کراو ئینجا ناویشی له سه ر دراوی ولات هه لکه ندرا.

به هۆی نه و بارو دۆخوه شا ته هه ماسبی یه که م بریاریدا که وا ده سه سه ر عیرا قدا بگرتته وه، به لأم نه م کاره ی ده یخاته به رده م رووبه روو بوونه وه ی سوپای عوسمانی و ده رکیشی به وه ده کرد له توانای نه ودانیه نه م رووبه روو بوونه وه یه به ته نیا نه نجام بدات، بۆیه رووی به ره و نه روویا به تاییه تی بو لای ئیمراتۆریه تی رۆمانی پیرو ز و مه جه ر وه رگتیرا و نامه ی بو هه ردوو پاشا که نارد (چارلی پینجه م و فه ر دیناند) و داوای هاوپه یمانیی لیده کردن و

میسزوی دوولتی سرفولی

بەمەش سولتان ناچار دەکات لەدوو بەرەى جیاوازهوه شەربکات و ئەمەش بوارى زیاتر سەرکەوتن دەداتە تەھماسب.

لەوانەبوو ئەم ھاوپەیمانییەى نێوان سەفەوى و ئەورووپییەکان سەرى بگرتبا، ئەگەر ئەوه نەبا کە ئەوان لەبەربارى شەڕکردن لەگەڵ عوسمانییەکان شانەشانى سەفەویەکان ھاورا نەبوون، ئەویش لەبەر ئەم خالانە:

- دوورى نێوان ئەوروپا و ئێران و رێگرى عوسمانییەکان.
- نەبوونى کونسولگری رێکخراو لەنێوان ئێران و ئەوروپا.
- هیچ کام لەھاوپەیمانەکان ناگادارى توانا سەربازییەکانى ئەویدیەکە نەبوون.
- لەبەر سەرقالى ئیمپراتۆرییەتى پیرۆزى رۆمانى بەجەنگى فەرەنسا و ئەو کیشانەى کە لایەنى پەرۆستانت بۆى دروسکردبوون.

شاتەھماسى یەكەم سەرقالى سولتان سولەیمانى قانونى بە گەمارۆى قییهننا لەسالى ۱۵۲۹ز بەھەلزانى و ھێزى سەربازى پێکەوھنا و ھێرشى کردە سەر تەھوریز و دەستى بەسەرداگرت و ئالامە تەكەلووى فەرمانرەواش بەرەو ئەستانبول رايکرد، پاشان ئەم ھێزانە بەرەو عىراق و ھێرکەوتن. لەلای خۆیەو زىلفىقار بەگ نەیتوانى دەسلاتەكەى خۆى تا ھاتنى سوپای عوسمانى بپارێزى، ئەو ھوو لەسالى ۱۵۳۰ز لەدواى ئەو ھى براکانى ناپاکییان لەگەڵدا کردو کوشتیان سەفەویەکان توانیان ولاتەكە داگیربکەن. لەدواى ئەمانەشدا شاتەھماسى یەكەم والیەكى نوێى بۆ بەغدا دامەزراند، کەئەویش مەمەدخانى تەكەللوو لەخانەوادەى ھۆزەکانى قزلباش بوو، ئەویش توانى دامەزرانە دەسلاتندارىتیى سەفەویەکانى تێیدا سازبکاتەو.

سولتان سولەیمانى قانونى بەرەو بەغدا بەرپێکەوت و لەدواى ئەو ھى شکستى بەسەفەویەکان ھێنا رایگەیاندا کە شارەكە مولكى ئەو ھونکە زىلفىقار بەگ ئەو ھى تا کلىلى شارەكەى بۆ ناردوو و ئەم داگیرکارى لایەن تەھماسى یەكەم بەدژایە تىکردنى خۆى دەزانى.

میسزوی دولتی سه فوئی

دانیشتوانی شاره که زور به دلخوشیه وه پیشوازیان له سوپای عوسمانیه کان ده کردو له هه مان کاتیشدا به رتبه ریی پیاوه نایینه کان راپه رینتیک له به غدا سازکرا. به لام محمد ته که لووی فرمانر هوی سه فوویه کان شاره که ی به جیه تیش و له سالی ۲۸ تشرینی دووم ۱۵۳۴ز به فیئل و ته لکه بازیه کی زوره وه به ره و ئیران رایکرد، نینجا سولتان به سه رکه وتوویی هاته ناو شاره که وه. شاره کانی دیکه ی عیراقیش لایه نگری خویان بو ده سه لاتی باب عالی دوویات کرده وه و عیراقتی خوارووش هاته ریزی لایه نگرانی سولتانی عوسمانی و ئه وانش توانیان به سه ره و قوته بیف و به حرین بجه نه پال خویانه وه، به مهش ده ستیان گرت به سه ر یه کی که له رتگا گرنکه کانی بازرگانی نیوان ئه و سه ری خوره لاتی ئه وروپا و به هوی که نداوی عه ره بی و به غدا و موسل و حه له ب یاخود به هوی به غدا و دیمه شق و سه یداو، ئه مهش هینده ی دیکه لیپرسراویتی به رگریکاری سه رشانی عوسمانیه کانی قورسکرد، به تاییه تیش له دژی پورتوگالیه کانی که نداوی عه ره بی.

سولتان ماوه ی چوار مانگ له به غدا مایه وه و له و ماوه یه شدا توانی کاروباره کان ریکبخته وه و شوینه پیروزه کانی سوننه کانیشی چاک کرده وه و سوله یان پاشای فرمانر هوی دیاربه کریشی کرده والی سه ر به غدا.

شایانی باسه که نو تکردنه وه ی ده سه لاتداریتی سوننه کان هیچ چه وسانه وه یه کی ئایینی یاخود مه زه بی له گه لندا نه بوو، به لکو به پیچه وانه وه عوسمانیه کان سیاسه تی ناشتیخوازانه و لیخوشبوونیان په ره و کردو شیعه کانیشیان له ترسی دانیشتوانی به غدا پاریزگاری ده کردو ههروه ها جوله که و گاوره کانیشیان ده پاراست، زور به خیرایش به غدا له ژیر سیبه ری ناشتیا پاریزی عوسمانیه کان گه شان وه یه کی به رچاوی به خویه وه بیینی، له دوا ی ئه ویش به سه ره هاته ژیر فرمانره وای عوسمانی و، نینجا ده ولته تی عوسمانی سه ره رشتی زه ریای مه نگیشی کرد.

شا ته هماسبی یه که م له وئ نه بوونی سولتان سوله یانی یه که می قانونی له به غدا به هه لزانی و له ۹ کانوونی یه که م ۱۵۳۴ز شاری ته وریزی گیرایه وه بوخوی و سولتانیش ناچار بوو که وا جاریکیدیکه هیرش بباته وه سه ر شاره که تا دووباره بیگیزیتسه وه بو ژیر ده سه لاتی خوی، شا ته هماسب به ناشکرا نه وه ی راگه یانند که نایه وئ شه ر له گه ل

میسروومی دهولتی سرفولی

عوسمانییه کاندای بکات و به بی شهر له شارده که هاته ده ره وه، سولتان له ۵ ته موز ۱۵۳۵ از عاوه ی پانزه رۆژ له شارده که دا مایه وه و دوا بی گه رایه وه بۆ نه ستانبول، جارینکی دیکه شا شاره که ی داگیر کرده وه نه لوه ندخانی نه فشاریشی کوشت چونکه درینگی کرد له ده رکردنی عوسمانییه کان و به م بۆ نه یه شه وه شاهه نگی ساز کرد.

گرنگی هیرشی عوسمانییه کان له وه دا بوو که توانی عراق بخاته پال ده ولته تی عوسمانییه وه و سه فه وییه کانیشی به یه کجاری له جیهانی عه ره ب دور خسته وه، نینجا ویلایه تی نه رزه روومی دامه زراند و سنوره کانی له گه ل قه وقازیش پاراست.

له راستیشدا نه خسته پالهی عراق بۆ ده ولته تی عوسمانی به یه کجاره کی سه فه وییه کانی له عه ره ب دور نه خسته وه و هه ردوولا به رده وام مملاتییان له پینا و نه م ولاته ده کردو شه ری نیوانیشیان له سه ده ی شانزه هه مدا بوو به دیارده یه کی ناسایی .

مملاتی له سه ر ناوچه کانی ده ور و به ره :

جولانه وه چالاکه کانی سه فه وییه به ره و نه نادۆل هانده ریوو بۆ شه وه ی سولتان سوله یانی قانونی به ره و خۆره لات بسورپیتته وه، چونکه ناسایش له سه ر سنوره کانی خۆره لات هه ر له سالی ۱۵۳۵-۱۵۳۶ از و له کاتی هیرشه گشتگیریه که جیگیربوو، به لام پروپاگه نده ی سه فه وییه کان به رده وامبوو له بلا و کردنه وه ی مه زه بی شیعی له خۆراوای نه نادۆل. نه شتوانرا کاروباره کان بگه ریتنه وه سه ر بنچینه ی خۆی و به مه ش مه ترسی نه مانی ده سه لاتی باب عالی له م ناوچه ده هه ر به رده وامبوو. ناکۆکی نیوخۆیی خانه واده ی سه فه وییه هه لی بۆ سولتان ره خساند به نامانجی پشتگیریی لایه نگرانی عوسمانییه هیرش بکات.

له لایه کی دیکه وه هیرشیکدی دیکه بۆ سه ر سه ره فه وییه کان بوو به کارینکی پیتوست، چونکه سه فه وییه کان ده ستیان کردبوو به په یه وه کردن و بلا و کردنه وه ی به هیرزی زۆرداریی مه زه به که یان له نیو شه روان له باکووری نازه بیجان و داغستانی خۆره لاتی قه وقاز. ناشکرشه که وا شاته هه ماسی یه که م له سالی ۱۵۳۹ از ده سه لاتی خۆی به سه ر شه رواندا سه پاند، نه ویش له دوا ی شه وه هه هات که شاروخی فه رمانه وه ی کوشت و که لئی یاخیبوو و

سیژووی دهلانی سرفولی

برپاریدابوو هیچ سهرانه یهك نه داته سه فیهیبه كان، ټینجا میرزا قاسمی برای کرده فرمانر هوی ټهو شاره. ټهو ویلایه تهش به دوو خه سلته ناوبانگی هه بوو:

یه کهم: یه کیک بوو له گرن گرتین ټهو شارانه ی حهریری بهرهم دهیتنا.

دوهه م: هیتلی بهیهك گه یشتنی نیوان قهوقاز و ټیران بوو.

قاسمیرزا پیاو ټیکی به هیو ابوو و بیری له وه ده سهیتنای ته ختی فرمانر هوی به تیه سیهه کان ده کرده وه، بویه له نیوان خوی براکه ی کیشمه کیش سازبوو، پاشان سه ربه خوی خوی له م هه ریمه دا راگه یانندو براکه شی ناچار بوو هیرشیکي سه ربازی بکاته سه ر، به لام به هوی سوزی برایه تیه وه کیشه که ی وه لانا. چونکه دایک و کوره که ی خوی نارده لایسی و بو ټهو هی داوای به زه یی لیبکه ن و شا لینی خو شبوو، که چی هه ر له گه ل رویشتنی برایه که ی قاسمیرزا جار ټیکی دیکه سه ربه خوی هه ریمه که ی راگه یاننده وه له سه ر سه کوی مزگه وته کانیشدا وتار به ناوی خوی وه ده خو ټندر ایه وه و دراویشی به ناوی خوی وه چاپکرد که ټه ویش ناماژه بوو بو ټه م سه ربه خوییه. ټهو ه بوو شا سوپایه کی ناماده کرد و رو به رووی بو وه وه شکستی پیتهیناو به ره و ولانی عوسمانیه کان رایکرد و له ویش لایه نگیری خوی بو سولتان راگه یاند و داوای لیکرد یارمه تی بدات تاکو ټیران داگیر بکات. له وکاته شدا شا ټیسماعیلی کوری کرده فرمانر هوی شه روان.

سولتان سوله یمانی قانونی ټه م هه له ی له تبوونی خانه واده ی فرمانر هوی ټیرانی قوزته وه روژ له دوا ی روژیش زیاتر خوی ناماده ده کرد بو ټه وه ی پرژه که ی له فراوان بوون له قوولانی خاکی ټیران ته و او بکات، چونکه بروای وابوو که وا ټه م جار هیان له بهر ټه وه ی قاسمیرزای له پاله کلیلی ولاته که ی به ده ستو، برپاریدا بو خوی سه ر کردایه تی ټهو سوپایه بکات و له گه ل قاسمیرزاو عه لی سولتانی کوری خه لیلی فرمانر هوی پی شوو به ره و شه روان که وته ری و به سه رکه وتویی چوه ناوی و عه لی سولتانی شی کرده حاکی ټه وی، پاشان بو ره زامه ندی و جه خترک دنه وه ی زوری قاسمیرزا به ره و ته ور ټر رویشت دوا ی ټه وه ی شا لینی کشایه وه له ته موزی ۱۵۴۷ز ده ستی به سه رداگرت، ټینجا قه لای وانی گتیرایه وه و داغستانی داگیر کردو به هیچ شیوه یه کیش شا ته ه ماسب رو به رووی نه هات، ټهو به ره و قه زوین ده چوو و له بهر دووری له مهیدانی شه ره کان له جیاتی ته ور ټر کرد بووی به پایته ختی

میسرووی دولتلی سفولی

خۆی. له دواییدا داوای له قاسمیرزا کرد ناوچه کانی قوولایی ئیتران داگیربکات و دهستیان به سردابگری و دهستی به سهر ئه سفه هان و نه هواز و شوشته ردا گرت و به لام نهیتوانی بچیتته ناو دیزفولوهوه، ئینجا گه رایسه وه بۆ به غداو ئهم سهر که وتنانه ش بوونه هۆی نووتبه رزی و له ویشدا چهند کارو کرده و دیه کی ئه نجامدا و به هۆیه وه سولتان لیتی توورهبوو و په یوه ندیه کانیان رووی له خراپیکردو فرمانیدا که شه رپی له گه لدا بکه ن و سوپای عوسمانیی هیرشیان بۆ کردو شکستیان پیتی هینا، له کۆتاییدا ولاته که ی به جیهیشت و به دیلی که وته دست کۆمه لیک له قزلباشه کان و نه وانیش بردیان بۆ لای براهی و نه ویش به ندیکرد، پاشان له سالی ۱۵۴۸ از کوشتی، سهره رای کیشه ی میرزا به م شیه یه کۆتایی هات که چسی کیشه ی یاخبیوونه که ی بووه هۆی شه رپی نیوانیان بۆ ماوه ی نزیکه ی بیست سال. شایانی باسه سولتان نه چووه ناو قوولایی خاکی ئیتران چونکه شا جارێکی دیکه ههرچی دارو باری نه و ناوچانه ی سهر رتی هه بوو به ر له وه ی ته ورئیز چۆلبکات هه مووی سووتاند، به مه ش سولتان نیگه ران بوو نه و ماوه ییش مه ترسی هیرش کردنی سوپای سه فه ویه کانی هه بوو.

ئهم هیرشانه چی پیتی سولتان باب عالی له خۆره لاتی نه نادۆل جیه گیر کرد، به لام بیری له وه نه ده کرده وه که وا نامانجه سهره کیه که ی که رووبه روو بوونه وه ی شا ته هه ماسب و له ناو بردنی سه فه ویه کانه بیتیته دی و له سالی ۱۵۵۳ از نه وه بوو جارێکی دیکه شه ر دهستی پیکرده وه.

شا به هۆی نه و سووده ی له پینگه یشتنی ههستی مه زه بی نه ته وه بی لای خه لک له ناوه وه ی ئیتران توانی سوپایه که ی جارێکی دیکه ریکبخته وه، دیاربوو که هه زاران که س به مه بهستی پاریزگاری کردنی مه زه بی شیعه ی دوانزه بی روویان تیکردو هه ریه ک له عه بدوللاخاننی ئستاجلوو و به درخاننی ئستاجلوو و حوسین قسولی به گی حاکمی چه خوور و سه عدو محمه د خاننی موسلووی تورکمان و شاهه ردیحان و زیاد ئوغلی فه رمانه وه ی قه ره باغی کرده سهر کرده ی سوپاکانی.

له ناوه راستی به هاری ۱۵۴۳ از هه لمه ته سهر بازیه کان ده سیانپیکرد و عوسمانییه کان هه ردوو شاری ره وان و نه ههجه وانیان له سهر که ناری باکوری رووباری ره س داگیر کرد که مه لبه ندی ویلایه ته که بوو و نهیره وان و قه ره باغیشیان ویران کرد. پاشان عوسمانییه کان

سیرۆوی دهلۆتی سرفۆلی

له‌رووباری ره‌س په‌رینه‌وه‌و به‌ره‌و خوارووی نازه‌بیتجان رویشتن و ناوچه‌که‌یان له‌شا ته‌سک کرده‌وه. له‌لای خو‌شیا‌نه‌وه سه‌فه‌ویه‌که‌کان شه‌روان و چه‌ند به‌شیک‌ی نه‌رمینیا‌یان گێ‌ر‌یه‌وه وه‌ک خه‌لات و نه‌رغیش و له‌ویش له‌گه‌ل نه‌سکه‌نده‌ر پاشای حاکی ویلایه‌تی نه‌رزه‌نی عوسمانی که‌وتنه‌ شه‌ر و شکستیان پێی هینا، له‌راستیشدا نه‌و سوپایه‌ به‌سه‌رکردایه‌تی ئیسماعیل میرزای برای شا بوو.

له‌وانه‌بوو نه‌و شه‌ره‌ تا‌هه‌تایه‌ به‌رده‌وام بوایه‌ و هیچ نامانجیکیشی لی‌ په‌یدا نه‌بوایه‌ جگه‌ له‌وێرانی، شا ده‌رکی به‌مه‌ کردو ناماده‌یی خۆی ده‌رپری که‌وا ناشتبوونه‌وه‌یه‌ک سازبکات، به‌مه‌ش نامه‌یه‌کی بو‌ سولتان نارد و تیا‌یدا دا‌وای ریککه‌وتنیک‌ی ناشتیانه‌ و راگرتنی نه‌و شه‌ره‌ی لیک‌کرد که‌ما‌وه‌یه‌کی زۆری خایاندووه‌، به‌لام سولتان نه‌م دا‌وا‌اکاریه‌ی ره‌ت‌کرده‌وه‌ چونکه‌ ناشتبوونه‌وه‌ له‌گه‌ل ویست و ئاره‌زووه‌کانی نه‌و نا‌گو‌نجی و نه‌و هه‌میشه‌ بیر‌ی له‌گێ‌ر‌انه‌وه‌ی نه‌و نا‌و‌چانه‌ ده‌کرده‌وه‌ که‌به‌م دا‌وییه‌ به‌ده‌ست عوسمانی‌یکانه‌وه‌بوو، له‌به‌رانه‌ردا نووسرا‌ویکی هه‌ره‌شه‌ نامیزیی بو‌ شا ناردو تیا‌یدا شه‌ری راگه‌یاندا و بریاریدا که‌به‌ره‌و ته‌وریز پێش‌ه‌وی بکات.

ناشتبوونه‌وه‌ی نه‌ماسیا:

سولتان سوله‌یانی قانونی له‌ نه‌سکه‌نده‌ریاشای سه‌رکرده‌ی سه‌ربازیی باشتر نه‌بوو، چونکه‌ نه‌ویش دوو‌چار‌ی زۆریک له‌کاری سه‌خت و دژوار‌بووه‌وه‌، له‌یه‌کینک له‌رووبه‌روبوونه‌وه‌کانی له‌گه‌ل سه‌فه‌ویه‌که‌کاندا سینان پاشا که‌سه‌رکرده‌ی سه‌ربازیی عوسمانیی بوو به‌دی‌لگیرا، نه‌وکاته‌ سه‌دری نه‌عه‌زم محمه‌د پاشا عه‌لی سولتان پێش‌نیاری نه‌وه‌ی کرد که‌له‌به‌رانه‌ر نازاد‌کردنی سینا پاشا ده‌بی ناشتبوونه‌وه‌ له‌گه‌ل شا ته‌ه‌ماسبدا بکات. کاتیکیش مه‌رجه‌کانی سولتان گه‌یشته‌ لای شا یه‌کسه‌ر رازامه‌ندی له‌سه‌ر نواندو نێ‌ردرا‌ویکی نارد له‌نه‌ماسیا که‌نا‌وی شاقوولی بوو و له‌سه‌رکرده‌کانی هۆزی قاجاری قزلباشی بوو تا‌کو گفوو‌گۆ له‌سه‌ر به‌نده‌کانی ناشتبوونه‌وه‌که‌ بکه‌ن.

له‌راستیدا هه‌ریه‌که‌یان ئاره‌زووی ما‌وه‌یه‌کی هێمنی و دوور له‌شه‌ریان ده‌کرد چونکه‌ هه‌ردوو لایان دوو‌چار‌ی چه‌ند گه‌رتنیک‌ی تاییه‌ت به‌خۆیان بوون و بارو‌گوزه‌رانه‌که‌ زۆر

میسزوی دۆلەتی سەفوی

نەباربوو بۆ ئەوەی لە ۲۹ ئایار ۱۵۵۵ز ناشتیبنەو و مەرامی هەردووکیانی ناشکرکرد، ریتککەوتنە کەش لەم بەندانە پینکھاتبوو:

- نازەریبجانی خۆرەلات و نەرمینیای خۆرەلات و کەرجستانی خۆرەلات بخرینە ژێر دەسلاتی سەفەوییه کان، لەوکاتەئێ کەوا نەرمینیای خۆراواو کەرجستانی خۆراواو عیراق بکەوتنە ژێر دەسلاتی عوسمانییە کان، بەمەش ویلایەتی قارس دەبیتنە سنوورێکی روون و ناشکرای نێوان ئەو دوو دەولەتە.

- سنوورەکانی ویلایەتی شارەزور دەسنیشان بکری و هەموو رووداوێکی کیش کە کاریگەری هەبێ بۆ ریزەکانی ئیسلام تێیدا قەدەغەبکری.

- مسۆگەرکردنی سەلامەتی ئەو حاجیە شیعیانەئێ کە لەنێرانەو بەرە و شویتە پیروۆزەکانیان دینە عیراق و زەوییه پیروۆزەکانی ئیسلامی دەچنە حیجاز.

- هەردوولا نابی دالەدی خەلکی دەسلاتدارو پایەبەرزێ نێو حکومەتی هەریەکیان بدەن، هەرکە سیکیش پەنای بۆ هینان دەبێ هەولبەدەن بیدەنەو دەست حکومەتی لایەنەکەئێ خۆی.

ئەم ریتککەوتنە لەبەر ئەوەئێ ژمارەئێ بەندەکانی کە مەبۆن هەندێ هۆی سەرەکیمان بۆ روون دەکاتەو کە لەپاشان جەنگی لێو دەروستبوو:

- دەولەتی عوسمانی لەهەولتێ ئەو دەدا بوو کەوا نازامییەک لەسەر سنوورەکانی بەرەئێ خۆرەلاتی لە ئەنادۆل پەیدا بکات و قارسیش بەکێک بوو لەو قەلا سەخت و دژوارانەئێ کە بواری زیاتر بە عوسمانییە کان دەدا پارێزگاری لە سنوورەکانی خۆرەلاتی بکات لەکاتی پەلامار و هێرشدا.

- کیشمێ سنووری نێوان ئەو دوو دەولەتە ببووە هۆی سازبوونی تەنگرۆئێ دووردرتێژی نێوانیان، لەهەموو کیشەکانیش ئالۆزتر دەسنیشانکردنی سنوورەکانی نێوانیان بوو کە کوردی لێنیشتە جیبوو لەبەرەئێ خۆرەلات و هەریە کیشیشیان ئارەزووی ئەوەیان دەکرد کەوا سنووری خۆی بزانیت تاکو لەکاتی هێرش و جەنگەکاندا بتوانن پارێزگاری لەتەواوی سنوورەکانی خۆیان بکەن، عوسمانییەکانیش بەمەبەستێ لەناوبردنی سەفەوییه کان شەر

میسرووی دۆلەتی سەفوی

هەلنە گیرسینن، لە بەرانبەر دا سەفەویەکانیش ئەم راستییەیان لا بەر جەستە بوو بەردەوامیی لەو دۆژمانیەتیە عوسمانییەکان هیچ سوودێکی بۆ ئەوان نییە، ئینجا کۆتایی بە دەسێشانکردنی ئەو سنوورانە هات کە هەردوو دۆلەتەکان لێک جیا دەکاتەوە.

- دابەشکردنی ناوچەکانی دەورووبەر هەلی بۆ سەفەویەکان رەخساند کە بەهۆی ئەوەی بەشەکانی ئەوان لێیانەو نزیك بوو سنوورەکانی خۆیان مسۆگەر بکەن، هەر وەها هەندێک بەشی ئەوتۆی ئەو ناوچانەیان بەرکەوت کە بوو هۆی پالێشتییەکان بۆیان لە بەرەمەھێنانی حەریر چونکە گەنجینەکانیان لەم ماددانە کە موکوری زۆری پێوە دیاریبوو. لە بەرانبەریشدا عوسمانییەکان ئەو ناوچانەیان بەرکەوت کە حەریریان تێدا کۆدەبیتەو بە تایبەتیش تەوڕیز و ناوچە ستراتییەکان و بەمەش جی پێیەکیان لە ناوچەکانی بەرەمەھێنانی حەریر لە ئێران مسۆگەر کرد، ئەویش لەدوای ئەوەو هات کە دەسەلاتیان لە بواری بازرگانی هیندی لە ئەنجامی ئەوەی عێراقییان خستە پاڵ مۆلکەکانی خۆیان لە سالی ۱۵۳۴ز.

- ئاشتبوونەو دەکە لایەنی بیروباوەڕی ئایینی گرتەووەو بەهۆیەو عوسمانییەکان رێگایان بە سەفەویەکاندا سەردانی شوێنە پێرۆزەکان و مەککە بکەن. ئاشکرایە کە دابین کردنی سەلامەتی حاجییە ئێرانییەکان یەکیەک بوو لەهۆیەکانی مەملانییەتی ئێوان هەردوولاو، جگە لەمەش حەججەکان تاوانی ئەویدان دەخستە پاڵ دەسەلاتداریتی عوسمانیی و دەسەلاتە ناوخۆییەکانی عوسمانی لەعێراق و خێلە عێراقیەکان کە دەستیان بەسەر پارەیی ئەواندا دەگرت و مامەلەیی زۆر نابەجێ و ناشایەستەیان بەرانبەر دەکردن، کەچی عوسمانییەکان خودی خۆیان هەلسووکەوتی زۆر باشیان لەگەڵدا دەکردن چونکە سوودی زۆری مالتییان لەو حەججانە دەبینی، بەلام هێزە خێلەکیەکانی عێراقی بەبێ جیاوازی تەنگیان بە کاروانی حاجی و بازرگانەکان هەلەدەچنی و، ئەم کارەش دەبوو هۆی نیگەرانییەکی زۆر بۆ ئێرانییەکان.

بەمشێوەیە ئەم دوو دۆلەتە چوونە قۆناغێکی هێمنی و ئارامی کە ماوەی بیست و سێ سالی خایاند.

ململانیی خانه واده یی له ولاتی عوسمانییه کان و کاریگه ریی له
ناشتبونه وهی نه ماسیا:

په یودندیه کانی عوسمانی و سه فیه ییه کان له دوا ی پرۆسه ی ناشتبونه وهی نه مایسا هیمنی به خویه وه بیسی، ههردو ولاش نه م که شوه وه اییه یان زۆر پیخۆش بوو چونکه ببوو هوی نه وهی خویان سهرفالی چاره سه رکردنی کیشه ی گه وره تریکه ن، به لام نه م پرۆسه ی ناشتبونه وه یه رو به رووی یه کم تاقیکردنه وهی هه ته رانه هات، نه ویش په یوه ندی به و ململانییه هه بو له نار خانه واده ی عوسمانی سه ری هه لدا. سولتان سوله یانی قانونی نه سالی ۱۵۵۹ ز ریکه خسته کانی ریزی میرزاده کانی له نیوان بایه زید و سه لیمی کوری ده سپیکرد، یه که میانی له فهرمانه وه ایته ی نه ماسیا لابر دو کردیه حاکمی قوونیه، به لام دو وه می له فهرمانه وه ایته ی قوونیه لابر دو کردیه ده سه لاتداری نه ماسیا، که چی نه م گۆزان کارییه له گه ل نار ه زوو ه کانی بایه زید یه کی نه ده گرت ه وه هیرشی کرده سه بر اکه ی تا نه گاته شوینی نیشکردنی نوی و له نه نجامدا خوی شکستی هینا، باوکیشی پالپشتی له سه لیمی کوری کردو بایه زیدیشی ناچار له ریی نه رمینیا وه به ره و ئیران رابکات، که له و ریگایه دا تزیکه ی ده هزار سه رباز و چوار کوری خوی له گه لدا بوو.

وادیار بوو شاته هه ماسی یه که م رۆلئیکی کاریگه ری هه بوو له تیرکردنی ململانیی نیوان نه و دوو برایه تا کو بتوانی نه وه ی مه به ستیه تی له دارپشته وه ی به نده کانی ریکه وتنامه ی ناشته وایی نه ماسیا وه دهستی بهینی، به لگه ش:

- زیاده رهوی زۆری کرد له ریزگرتن و پیشوازی کردنی بایه زید.
- په یانی دایه بایه زید که نه یداته وه ده ست باوکی.
- کاتیک سولتان داوای له شاته هه ماسب کرد کوره که ی بداته وه ده ست، له وه لامدا ره زامه ندییه کی مه رجداری بو دربری نه ویش بریتی بوو له دوو باره دارپشته وه ی به نده کانی ریکه وتنامه ی ناشتی نه ماسیا، که داوای ده کرد قه لای قاری ستراتیزی نیوان هه ریمی نه رزه روومی تورکی و هه ریمی نه رمینیای ئیرانی بروو خینری.

سیژووی دوولتی سه فزوی

بایه زید وای مه زه نده ده کرد کهوا شا یارمه تییه کی باشی سه بازیی ددهات تا بتوانی رووبه رووی باوکی بیته وه، به لام شا هیچ بهر ژه وندییه کی نیرانی له م کاره دا به دی نه ده کرد، هم مو مه به ستیکی نه وه بو وه ک کارتیکی فشار پاریزگاری لیبکات و به کار بیهنی، نه وه بو عهلی ناغای نارده لای سولتان بو نه وه ی لئی بیارپته وه تا لئی خو شبی، به لام نیردراوه که ی له م کاره یدا سه رکه وتنی به ده سته هینا، نه ویش له پیناوی نه وه ی په یه وندییه کانی نیتوانیان نه شله ژئی بایه زیدی به ندر کرد. پاشان له نیتوانیاندا دانوستان دهستی پیکرد و ماوه ی دووسالی خیاند (۱۵۶۰ تا ۱۵۶۲ز)، له و نیتوانه شدا سولتان به مه بهستی دهر برینی هه لویتستی ناشتیخو ازانه و پاریزگاری کردن له ریککه و تنامه ی ناشتی نه ماسیا عهلی پاشای فەرمانره وای مهر عهش و حه سن ناغای چاشنی گه راجی و چهند دیار به کی نارده قه زوین، به لام شا له به رانه ردا نو سراویتیکی به نیردراوه کانیه وه بو نارد که تیایدا له به رانه ر گپرانه وه ی بایه زید داوای به غدای کرد. که چی سولتان نه و داوایه ی ره تکرده وه، سالی دوا ی نه ویش شا نیردراویتیکی خو ی نارده لای سولتان و داوای لیکرد کهوا کاروباری که ربه لا و نه جف بخته ژیر ده سلاتی کوره کانی، دیسانه وه سولتان نه م داوایه شی بو جیبه چی نه کرد، جاری سیته م شا داوای لیکرد ده سکاری ریکه و تنامه ی نه ماسیا بکری یا خود ریککه و تنیتیکی نوی سازیکه نه وه، دیسانه وه جگه له نارازی بوونی سولتان هیچی دیکه ی ورنه گرتنه وه. له سالی ۱۵۶۲ز نیردراویتیکی سولتان گه یشته قه زوین و نامه یه کی پیبو بو شا که له سی به ند پیکهاتبوو:

- شاته هماسب بایه زید بداته وه ده ست باوکی.
- له سر داخوازی نه و قه لای قارس پر وخینری.
- ریککه و تنامه ی نه ماسیا وه کو خو ی میتیته وه.

شا به م چاره سه ریانه قایل بو، و بریاریدا بایه زید و چوار کوره که ی نازاد بکرتین و بدرینه وه ده ست نیردراوی سولتان و نه وانیش له نریک قه زوین هه موویان کوشتن و نینجا تهرمه کانیان برده وه بو سیواس.

سیئووی دوولتی سرفولی

به مجۆره ریککه وتنامهی ئەماسیا لەلەناوچون رزگاریبوو، ئەم کیشە یەش بەسەریانەوه رۆیی بەبێ ئەوهی هیچ کاریگەرییەکی نالەباری هەبێ لەسەر پەییوەندیەکانیان. ئەراستیشدا هەلسوکهوتی سولتان هۆی سەرەکی بوو لە رزگاری کردنی پەییوەندیەکانی نێوانیان.

گومانی تێدا نییە که شاتەھماسییە یەكەم زۆر ئاسوودەبوو بەجینگیربوونی پەییوەندیەکانی لەگەڵ عوسمانییەکان، بەتایبەتیش ئەوکاتە دەولتەتەکیان لەقوناغیکی زۆر بەهێزدابوو تەنانەت پاشا و میرزادەکان و فەرمانرەوێکانی ئەوروپاش هیوای ئەویان دەخواست که سولتان رووی خۆشیان تیبکات، چونکه ئەوکاتە عوسمانییەکان خاوەنی چەکی پیشکەوتووی وەك تۆپ و کەشتی سەربازیی و هونەری ئەندازاری سەربازیی بوو، ئەوکاتە ی سەفەوییەکان جگە لەچەکه سەرەتایبەکان بەبەرآورد لەگەڵ هی ئەوان هیچی دیکەیان نەبوو، تا ئەم کاتەش هەر خەریکی تووندکردنی ئەستووندەکانی مەزەبی شیعی بوون لەواتەکیانداو، ئەم مەزەبەش هەمیشە دووچاری مەترسیەکانی ناوخۆ و دەرەوه دەبوو.

بەردەوام بوونی پەییوەندییە دۆستانەییەکانی نێوان سەفەویی و عوسمانییەکان تەمردنی شاتەھماسییە یەكەم:

لەسالی ۱۵۶۶ز کاتیک سولتان سولەیمانی قانونی گەمارۆی شاری سیجتواری لەولاتی مەجەر لەسەر سنووری ئەمسا دابوو کۆچی دوایی کرد، لەدوای خۆیشی دەولتەتێکی بەهێز و پان و بەرین و خاوەن توانایەکی زۆری بەجێهێشت، که سەردەمی ئەو پڕشگندارترین سالەکانی دەولتەتی عوسمانییە بوو، سەلیمی دووهمی کۆری لە ۱۵۷۴ز وەك سولتانی عوسمانییە جینگای گرتەوه. هەرکە دەسەلاتی گرتە دەست یەكسەر نێردراوهکانی لەخۆرەلات و خۆراواوه دەهاتن بۆ لای و پڕۆزبایان لێدەکرد. لەوانەش شاتەھماسییە یەكەم نێردراوتیکی بەسەرۆکایەتی شاقوولیی خان کە لە هەشت سەد کەس پێکھاتبوو و لەگەڵ کۆمەلێک دیاری بەنرخێ بۆ نارد، ئەوهبوو سولتان چەند کەسیکی نزیکێ خۆی نارد و لەنزیك ئەرزەرووم پیتشوازیان لێکردن و تاکو ئەردەنە و تاگەیشتنە نزیك سولتان

سۆزۈمۈز دۆلەت سۆزۈمۈز

ياۋەريان بوون و لەويتش سولتان بە جوانترين شيۋە پيشوازي لىكردن و ريزى زۆرى لىكترن.
لەدوايىدا وەفدەكە پىرۆزىيى خۆى پيشكەشكرد و نىنجا ديارىه كان.

دواى ئەوھى ماۋەيەك وەفدەكە لەلای سەدرى ئەعزەم مانەوہ جاريتكى دىكە سەردانى
سولتانىان كردهوہ و نامەيەكى دۆستانەو دەسودىاريان بۆ شا لىتوہرگرت، شايانى باسە بەر
لەوھى كە خاكى عوسمانى بەجىبھىلنن و بگەرىنەوہ بۆ ولاتى خۆيان لەلايەن حكومەت
پىداگرى عوسمانىيە كانىان لەسەر بەندەكانى رىكەوتنامەى ناشتى ئەماسيا بۆ
دوۋپاتكردنەوہو نىردراۋەكەش ھەلىگرت و بردىەوہ بۆ تەھماسب لەقەزوين.

لەئەنجامى داگىر كردنى دوورگەى قوبرسى سەر بەقىنىسىا لەسالى ۱۵۷۰ز لەلايەن
عوسمانىيە كانەوہ، ئەوانە روويان بەلای سەفەويە كاندا وەرگىراۋ داۋاي ھاۋپەيمانىتيان
لىكرد لەدژى عوسمانىيە كان و بۆ ئەم مەبەستە بالىۆزىكيان نارده قەزوين، بەلام شا
ئەوھى رەتكردەوہ بۆ لىدانى عوسمانىيە كان لەگەل ئەواندا ھاۋپەيمانىتى بكات ئەويش
لەبەر رىز و ئەمەكدارى خۆى لەبەرانبەر رىككەوتنامەى ئەماسيا و ئەو دۆستايەتيەى
كەبەسولتانى عوسمانى دەپبەستىتەوہ.

لەسالى ۱۵۷۴ز سولتان سەلىمى دووہم كۆچى داۋايى كردو مورادى سىيەم (۱۵۷۴-
۱۵۹۵ز) جىيگرتەوہ. ھەر كە شا تەھماسبى يەكەم ئەم ھەوالئەى بىست يەكسەر
نىردراۋىكى پاىەبەرزى بەسەرۆكايەتى تەقماقخانى ئەستاجلوو و بەياۋەرى دوو سەد و
پەنجا سوارەوہ و بەدەسودىاريەكى زۆرەوہ كەپىتكەتتەو لەبارى پەنجا وشتەر نارده لاي
سولتانى تازەو پيشكەشى كرد، ھەرۋەھا نامەيەكيشى داۋى كەتيايدا سەرەخۆشى مردنى
باۋكى لىدەكردو لەلايەكى دىكەش پىرۆزىيى فەرمانرەوايەتيەكەى لىدەكرد، ھەرۋەھا
لەلايەكى دىكەى نامەكەدا داۋاي لەسولتان مورادى سىيەم كرد كەوا پشتگىرى
لەھەيدەرميرزاي كورپى بكات كەلەدواى مردنى دەبىتتە شاي سەفەويە كان. چونكە بەھۆى
ئەو تەشەنەسەندنى مەملانىتى نىو خانەوادەكەى ترسى داراۋۆزى كورپەكەى ھەبوو،
سولتانىش بەلىنى پىدان داۋاكارىەكەيان بۆ جىبەجىبكات.

بەلام بەمردنى شا تەھماسبى يەكەم پەردە لەسەر قۇناغەكانى ھىمىنى و ناسايىش لادرا،
كەلەوہتەى رىككەوتنى ئەماسياۋە لەنىوانىان بوونى ھەبوو.

میسرووی دودلہ تی سفولی

ھاریکاری نیوان سه فہویہ کان و مه گؤل له مملانیی سهر ئه فغانستان و هیندستان:

نه ماوهی مملانیی سهر هیندستان له نیوان مه گؤل به سهر کردایه تی هه مایونی کوری بابه ر و نه فغانستان به سهر و کایه تی شیرشا، یه که میان دوو چاری شکستیکی زور گه وره هات نه شپری قه نوج له ۱۷ تاییاری ۱۵۴۰ز و ناچار بوو که له هیندستان بیتهد ده ره وه، پاشان رووی کرده ئیران و بوو به میوانی شا ته هماسبی یه که م و نه ویش ریژیکی زوری لیگرت و میوانداریه کی باشی کرد.

له راستیدا هه مایون له دوای شکسته که ی به ته مای شه وه بوو بچیتته شه کرا و له ویوه بوو کشمیر، به لام که میرانی برای که فرمانده وای نه فغانستان بوو ری پیگرت و ناچار رووی له سهند کرد که شه و کاته له باریکی زور ناخوش و ناریکد ابوو و که س نه بوو هانای بو بیات، ته نانه ت براکانیشی به رده و ام پیلانیان بو ده گیپراو زوری سهر بازه کانیشی پشتیان تیگرت، تنها میرجه هگهر نه بی به هانایه وه هات و یارمه تیدا، شه وه بوو سی به له م و بیست هه زار مسقال زیر و دوو هه زار باری نیستر و سی سهد باری و شتری پیشکه شکرد.

نینجا هه مایون به ره قهنده هار ریگرت به ر و کاتیکیش گه یشته شه وی هه والی شه وی پیگه یشت که وا که میرانی برای به ره و رووی دی و مه به سستی شه وه به دیلی بکات، بویه بیری له په ناگه به کی دیکه کرده وه بو شه وی هاوکاری بکه ن. له ویوه رووی به ره و ئیران وه رگیپراو شه و کات شا ناگاداری مه به سستی شه و سردانه ی هه مایون بوو، بویه هه مایون ژنه که و کوره که ی له قهنده هار به جیه یشت و به یاوه ری راویژکاره که ی که ناوی پیره محان بوو به ره و سیستان چوو.

جیگری یه که می ته هماسب له سیستان پیشوازیه کی گهرمی له هه مایون کرد که به مه به سستی قه زوین به ری که و تبوو، کاتیکیش گه یشته هه رات مه حمود میرزا پیشوازی لیگرت که گه وره ترین کوره کانی ته عیور له نگیبو، نینجا به رده و ام نیردراوه کانی شا زیاد له پیویست و به گهر مییه وه به فرمانی شا ته هماسب پیشوازیان له هه مایون ده کرد تاگه یشته که نار ه کانی قه زوین، له وی له گهل شا ته هماسبدا کو سو وه و شا داوای لیگرت

میثرووی دولتلی سفوولی

له بهران بهر یارمه تیه کانی بیته سهر مه زه بی شیعه و قهنده هار بدری به سه فهویه که
تهویش له دوا ی ئه وه ی که وا دهستی به سه ردا ده گری.

سهره تا هم مایون هم پیشیاره ی سه فهویه کانی به لاهه په سه ندنه بوو، به لام به ناموژگاری
پیتره محانی راوینژکاری که له سهر مه زه بی شیعه بوو ره زامه ندی نواند له سهر گوړینی
مه زه به که ی، له راستیشدا ئه و قایل بوونه ی له بهر ئه وه بوو تا کو شا نهرمی بنوینی
له یارمه تیدانی و له دوا بییشدا به قهنده هاریش قایل بوو. له لایه کی دیکه هم مایون
له بهر دهمی شا توور به یی و هه لچوونی خو ی نیشاندا به هو ی ئه و هه لویسته ی برا کانی
له بهران بهریدا نواندیان و نکولیان له برایه تیه که ی کرد، ته نانهت به هرامی برای شا خه ریک
بوو ده سپیشخه ری له له ناو بردنی برا کانی خو ی بکات، ئه وه بوو هانی برایه که ی ده دا
بیکوژی به بیانووی توله سه ندنه وه ی ئه و هه لویسته ی با بهری باو کی نواندی له کاتیکدا
سه فهویه کان پیوستیان به یارمه تی هه بوو له شه ری دژ به تو زبه که کان له سه رده می شا
ئیسما عیلی په که م که چی ئه و پشتی تیکردن. له م کاته دا سولتان بیگه می خوشکی شا
هاته ناو کیسه که و توانی به زیره کیی و دانایی خو ی ئه م پیلانه هه لوه شیتیتته وه.

به م بونه یه وه ناهه نگینکی زور گه وره بو یادی ئه م روودا وه میثروویه سازکراو له سهر
دیواره کانیشدا وینه ی کیشرا و وه که نه قشیکیش له جو سه ق چه لی نه سه فه هانیش
هه لکه ندرا.

هه مایون له نیراندا مایه وه و به رده وام چاودیری باری ناو خو ی هیندستان و نه فغانستانی
ده کرد، چونکه له ویدا جینشینه کانی شیرشا له سهر ده سه لات ململانیان ده کرد.
له وکاته دا برا کانی فه رمانر ه وایه تی نه فغانستانیان ده کرد، بویه بریاریدا که وا
ده سه لاته که ی خو ی بگپرتته وه و سه رده تاش له نه فغانستانه وه دهستی پیکرد، له م پینا وه شدا
شا ته هماسبی په که م به دوانزه هه زار سه ربازی قزلباشه کان پشتیوانی لیکردو به ره و
قه نده هار پیشره ویان کرد، له نه نجامدا توانی شماره که له ژیر دهستی که میرانی برای
ده ربیبه نیتته وه و خسته ژیر دهستی مورادخانی برای شا ته هماسبی په که م به پیتی ئه و
ریککه و تنه ی له نیتوانیاندا هه بوو و له هه مان شه ریشدا هه ندالی برای کوژا.

میسز ووی دوولہ تی سہ زووی

ہمہمایون داواوی لہ مورادخان کرد کہوا زستانہ کہ لہ قہندہ ہار بباتہ سہر، بہ لام تہو رتیکر دہوہ، وادیار بوو لہ مانہ وہی نیو تہو شاہہ دلنیانہ بی، بہ مہش ہمہمایون بہ زوری دستہ بہ سہر شاہہ کہ دا گرت و پہیمانی تہوہی دایہی کہوا تہ گہر کابول و بہدہ خشانی داگیر کرد تہوا قہندہ ہاری بو دہ گپرتہوہ۔ کہچی زوری پینہ چوو مورادخان کؤچی دواوی کردو شاہہ کہش بہدہست ہمہمایونہوہ مایہوہ، ٹینجا توانی بہیہ کجاری لہو ہمہوو ناسوری و ٹاستہنگانہ رزگاری بی کہ براکانی بویمان دروست کردبوو و نامادہ نہ بوون یارمہتی بدن و بہردہوام پیلانیان لہدڑی دہ گپرا ہتا تہو کاتہی لہہیندستان و دہدریان خست، ہمہوو کاتیککی خوشی بو گپرانہ وہی زہویہ کانی خوی لہم ولاتہ تہر خان کرد و پیرہ مخانی راویژکاری رولیککی سہرہ کی ہہبوو لہم رووداوانہ داو، پاشان دہستی بہ سہر ددلی و تہ کرادا گرت و لہویشدا نازناوی خانی خانانی بہ خشیہ پیرہ مخان و کردیہ راویژکاری کورہ گہورہ کی۔

بہ مجورہ ہاو کاریہ کی بہرہمدار لہ نیوان سہفہویہ کان و مہ گول بہ سہر کردایہ تی ہمہمایون سازبوو و بہہویہوہ توانا ناواتہ کانی تہم دواویہی کہ گپرانہ وہی مولکہ کانی بوو بہینتہ دی۔

پہ یوہندہیہ کان لہ گہل دہولہ تانی تہو روپا:

بہہوی گورانی باری سیاسی شا تہہماسبی یہ کہم نارہ زووی لہ شا نیسماعیلی باوکی کہمتر بوو بو سازکردنی پہیوہندی لہ گہل دہولہ تانی تہو روپا۔ تہو ریککہوتنہی تہماسیای نیوان سہفہویہی و عوسمانیہ کان ہمہوو کیشہو مملانیہ کانی نیوانیانی کؤتایی پتہینا و بہردہوام لہ نیوانیاندا نامہی دؤستایہ تی ہاتووچوی دہ کرد و لہہمووشیاندا جہخت لہ سہر ناشتی و ریزی نیوانیان دہ کرایہوہ۔ بہ لام شا لہ گہل پورتوگالدا تا ماوہیہ کی کہم بہر لہ مردنی ہہر پہیوہندیہ کانی باش بوو کہ کہوتبہوہ سہر سنورہ کانی خوارووی دہولہ تہ کہی، لہ سالی ۱۵۵۱ز سپاستیانی شای پورتوگال نیردراویکی نارده لای شا بہ مہ بہستی ریکخستن و گفتووگو کردن لہ سہر لایہ نہ بازارگانیہ ہاویہ شہ کانیان و تہندامانی بالائی سہفہویہ زور بہ گہرمی پیشوازیان لہ نیردراوہ کہ کرد، پاشان پیشکھوتنی سیاسی و بازارگانی لہ کہنداوی عہرہبیدا دروستبوو،

سۆزۈكى دۆلەت سۆزۈكى

ھەرۋەھە لە سالى ۱۵۷۴ز لەبەر بەرھەنگارىيۈنەھەي دانىشتۈانى ھورمز لەرووي ھىزەكانى پورتوگالى نىۋولاتەكەيان و سەرھەتاي دەسۈەردانى ئىنگىلىز و رووسىيەكان لەكاروبارى بازارگانى خۆرەلاتى خواروو، جارىكى دىكە پورتوگال نىردراۋىكى دىكەي ناردەوہ بۆلای شا، لەھەمان كاتىشدا ئەلىزىتسى شاژنى بەرىتانيا بەھاوكارى رووسيا نىردراۋىك كە نوینەرايەتى كۆمپانىيە بازارگانى ئىنگىلىزى دەکرد بەسەرۆكايەتى ئەتۈنى جانكسۇن ناردە نىران تاكو بتوانن ھارىكارى بازارگانى لەنىوانياندا سازىكەن، بەلام شا كەھەمىشە ئارەزۈوي ئەوہى دەکرد بازارگانى لەگەل پورتوگالىەكاندا بىكات و بەھۆي ئەوانىشەوہ سوود لەشارستانىتى ئەوروپا ھەرگى، ئەم پىشنيارە ھاوبەشەي ئىنگىلىز و رووسەكانى رەتكردەوہو زۆر بەساردىش پىشۋازى لەبالىۋزەكان کرد.

مردنى تەھماسب شای يەكەم:

لەكۆتايى ماوہى فەرمانرەوايەتى شا تەھماسبى يەكەم نىران كەوتە ناو گىژاۋى كىشەكانى خانەوادەيى لەپىناۋ دەسەلات و سەركردەكانى قزلباش بوون بەدوو بەش، يەكەم پىكھاتبوو لەسەركردەكانى رۆملوو و ئەفشار و تەكەللوو و شەرکەس و ئەوانەش پىشتگىريان لەمىرزا ئىسماعىل دەکرد، لەھەمان كاتدا بەشى دووہم پىكھاتبوو لەسەركردەكانى ئەستاجلوو خاۋنى پەيوەندىيەكى زۆر خراپ بوون لەگەل ئىسماعىل و لەستەم و دلرەقىيەكەي دەترسان كەئەگەر دەسەلات بگىرتتە دەست لەوانەيە زۆر بىيەزەبىانە مامەلەيان لەگەلدا بىكات، بۆيە پىشتگىريان لەمىرزا ھەيدەرى كورى سىيەمى شا کرد.

ھوسىن بەگى يوزباشى سەرۆكى ھۆزى ئەستاجلوو بوو لەھەمان كاتىشدا ۋەسى سەر مىرزا مستەھافى كورى شا بوو، چونكە شا زۆر باۋەرى پىتى ھەبوو و لەھەموو كاروبارەكانى دەولەتدا بەشدارىي پىدەکرد، ئىنجا برىارىدا كەوا ھەيدەر بەرزىكاتەوہ بۆ پلەي جىنشىنىي. لەپىناۋەي ئەوہى ھەلۋىستى خۆي بەھىزىكات پەيوەندى بە ھەرىكە لەسەدرەدىن خانى سەھەويى سەرۆكى ھۆزى شىخاۋەند و ھاكىمەكانى كەرەج كەلە داىكىەوہ خزمى مىرزا ھەيدەر بوون و مىرزادەكانى ھۆزى قاچار ئەوانەي خاۋنى دەسەلاتى دەربەگايەتى بوون لەناۋچەكەداۋ داۋاي لىكردن كە ھەولەكانيان يەكخەن بۆ ئەوہى مىرزا ھەيدەر پىالتون بۆ جىنشىنىي.

میسر شوی دوولتی سرفولی

له بهرانبه ریشدا سهر کرده کانی رۆملوو و ته فشار و تورکمان و ته کللوو و شهرکەس به سه رۆکایه تی حوسین قوولی نوینه ری شا وایان به چاک ده زانی که مافی ئەم پله یه هی میرزا نیسماعیلی کوری دووه می ته هماسب شای یه که مه له لایه کی دیکه ش له بهر نه وه ی کوره گه وه که ی چاوه کانی له ده ستدابوو بو فرمانر ه وایه تی نه ده گونجا.

ئەم دوو لایه نه بهر ده وام و به نهیینی ههولیان بو به جیهیانی مه رامه کانیان ده دا، تا له سالی ۱۵۷۶ ز ته هماسب زور به سه ختی نه خوش کهوت و، هه ر لایه نیک له وانه به ئاشکرا هه لوتستی خویان را که یاندو هه یچ گرنگیشیان به رای شا نه دا که به رای ئەو میرزا هه یده ر له هه ر دوو کیان باشتر بوو بو جیگر تنه وه ی. به لام په ریخان خانگی کچی دووه می شا و له لای باوکی دیلبوو، ئەم بو چوونه ی باوکی ره تکرده وه قایلی کرد که سوله یان میرزا ئەم پله یه وه رگری. وادیار بوو رای ئەم کچه ی کاریگه ری زوری هه بوو له سه ر شا، بو یه به شوینیدا ناردو هینایه قه زوین بو نه وه ی له سه ر کاروباره کانی حکومه ت راییهیینی و لایه نگرانی میرزا هه یده ریشی دوور خسته وه به تاییه تیش حوسین به گی یوزیاشی.

شات هه ماسبی یه که م له م بارو گوزه رانه سه خت و دژواره نیاسیه دا له ته مه نی شه ست و چوار سالی له ده وای ده سه لاتداریتیه کی سی و پیئنج سالی، له رۆژی سی شه مه ۱۵ نایار ۱۵۷۶ ز کوچی دوایی کرد.

گرنگی ته هماسب شای یه که م:

ئەم فرمانر ه وایه له هه موو نه وانی دیکه زیاتر ته مه نی فرمانر ه وایه تی درێژبوو، هه ر چه نه ده که به راورد ناکری له گه ل نیسماعیل شای یه که م له لایه نی نیداره و هیرش و داگیر کردنه وه، به لام توانی پارێزگاری له ده سه که وه ته کانی ده ولته تی سه فه ویی بکات و نه یه لی له ناو بچن، بهر ده و امیش رووبه رووی دوژمنان ده بووه وه.

شا ناوبانگی به ئارامگری له کاتی ته نگانه و بهر گه گر تنی ناسۆریه کان ده رکردبوو، زالبوو به سه ر قزلباشه کان و توانی بو بهر گریکردن له ده ولته که ی سوودیان لیوه رگری، نه مانه خه ریکی نه وه بوون ده ست له کاروباری ده ولت وه ربه دن که هه رگیز ئەم کاره نه رکی نه وان نه بوو، بو یه کو مه نیک پله و پایه و پاره و زه وی و زاری پییه خشین و چاوی شکاندن، بهر ده وام له سه رانه ری ولاته که یدا لیککی جیا ده کردنه وه هه رگیز نه یده هیشت له هه یچ

میسژووی دوولتی سه فوولی

شوینکدا ببنه خاوهن هیژی مهترسیدارو جاری واش هه بوو بهندی دهکردن یا دهیکوشتن، هه ندیک جاریش هه لسوکه و ته کانی پشگویی دهخستن یا خود و هک ته ماشاکه ریک لئی دهروانین.

شا زیاتر له خه لکه هه ژار و ساده کانی ولات خوی نریک خسته وه و گوزه رانی بو ریکخستن و، هه ر ئه م هه لوئسته شی بوو که وای لیبان کرد بهرگری له مه زه بی شیعی بکه ن له بهرانبه ر ئه و مهترسیانه ی له لایه ن سوئنه کانه وه دووچاریان ده بوه وه (عوسمانی و ئۆزهک) و، جگه له مانه ش باجی له سه ر سووک کردن.

شا لایه نی مه زه بی شی له بهرچاو بوو و هه رگیز پشگویی نه ده خست، کۆمه لیک هه نگاوی ئه و تووشی هه له ئینا که خزمه تی کیشه ی سه فه و بییه کانی ده کردو، هه میسه سه زوی ئایینی له نیو دل و دهروونی شوینکه و تووانی به هیژده کرده وه بوو و بیرواوه ری ئایینی له ناویاندا ده چه سپاند، و هک:

- کۆمه لیک له پیاوه هه له بژیردراوه کانی ئایینی له دهوری خوی کۆکرده وه (ئه وانه ی فه توای بیرواوه ری مه زه بی شیعه بیان ده دا) وینه ی شیخ عه لی مه نشار و عه بدولائی شوشته ری و میرزاخانی شیرازی و هیذیکه ش.

- فه رمانی به ئه بافه تحی حوسینی کرد که وای جاریکی دیکه په رتووی (سه فوه ت ئه لسه فا) بنووسیتته وه و پیتیدا بچیتته وه که ئین به زاز له سه رده می شیخ سه ده ردین موسا داینا بوو، و داواشی لیکرد ده سکاری هه ندیک بابته ی بکات و ئامازه به سه رو کایه تی شیخ سه فییه دینی ئه رده بیلی بکات و نه سه به که شی بگیتیتته وه بو ئیمام حوسینی کوری عه لی کوری ئه بی تالیب.

- ده سه لاتی خوی به شیوه یه کی فه رمیی راگه یاندا، و ناوی له خووشی نا ته هماسبی سه فه ویی حوسینی موسه ویی و مه به ستیشی ئه وه بوو پرویاگه نده بو مه زه بی شیعی بکات و ستایش و پیاه لئانی ئه و پیتشه وایانه بکات که له سه رووی هه موو ره چاو کردنیکه وه داده نران و له هه موو که موکورتیه کیش دووربوون و، له هه مان کاتیشدا ستایش و پیاه لئانی سه رکرده کان و زیاده روئی له باسی پله و پایه یان کرد.

میسزوی دەرلئی سفولی

شا له لایه نی سیاسییه وه مرۆڤتیکی دووربین بوو، به لگه شمان شهویه همهیشه دالدهی شهو که سانهی ددها که له ولاتی خویان رایسانکردووه وهك و کاسرتیکی فشار له بهران بهر ولاته که یان یا خود فرمانر وهوا که یان به کاری دههینان، ههروهك بایه زیدی کوری سولتان سوله یانی قانونی که له ربی کیشه که یه وه توانی له گهژ عوسمانیه کاندای ریکه وتنیی ناشتیانه سازیکات و زیانیکی زۆر له خۆی دوور خاتشه وه، له لایه کی دیکه ش هه مایۆنی دالده داو به یارمه تی شهوه وه دوو شتی دهسکه وت:

یه که م: وره به ربی سه فهوییه کانی هه لکشاند بو ولاتی هیندستان و که به شدابوو له پالپشتی قهواره ی سه فهوی.

دووه م: شه هیزانه وایان له ئۆزه که کان کرد که له نیوان سنوره کانی مه گۆلی و هیندستان و سه فهوییه کان بوون له ئیران و خۆراسان، هیرشی به ربلاو نه که نه سه ر خاکی سه فهوییه کان.

شا په یوه ندییه کانی له گهژ شه ورووییه کان زۆر باش بوو به لام ههروهك باوکی له دژی عوسمانیه کان نه ده چوه هیچ هاوپه یانیتیه کیانه وه، چونکه شهوی به باش ده زانی که وا کیشه کانی خۆی له ریگای گفتموگۆ و دانوستانه وه چاره سه ربیکات، له سه ره می شهویشدا هیچ کام له وانه بوونیان له ده ولته کهیدا نه بوو.

له خه سلته کانی شا خۆپاریزی و وه سواسی بوو، له بهر شهوه به هیچ جۆر تیک ریگای به وه زیره کانی نه ده دا به ناره زوی خویان پاره خه ربیکه ن، له که مترین شتی ده پرسیه وه، له کۆرۆ کۆبوونه وه کاندای هه رگیز نانی نه ده خواردو، سه ره رای شهوی شه ربیکی زۆری بینیبوو که چی همهیشه بو ده ولته و شوینه واره که ی به پارێزبوو.



شا ئیسماعیلی دووهم

۱۵۷۶-۱۵۷۷ز

ئه و روژ گاره یی شا ئیسماعیلی یه کهم دهسه لاتی گرته دهست:

له کاتی مردنی شاهانه یی کوردی یه کسه ر تاجی شاهانه یی کوردی سهری و به فرمانی باوکی یا خود به هۆی ئه و ناموژ گاریانه یی دایکی پیشکەشی کرد، یانیش پیشنیا ره کانی لایه نگرانی له هۆزی ئه ستاجلوو خۆی به پادشای ئیران راگه یاند و ئینجا وه سه یه تنامه یه کی باوکی خسته به رده می خه لکه که که به ر له مردنی باوکی بریاریدا بوو ئه و بکاته جینشین و شا له دوا ی خۆی، به لām نه ی توانی ئه م دهنگه بگه یه نیتسه ده ره وه چونکه لایه نگرانی برا که ی که له هۆزی رۆملوو و به یاتی قزلباشی و ئه فشار بوون و پشتگیریان لیتی ده کرد ده وری کۆشکه که یان گرتبوو، ناچار به جلی ژنانه وه هاته ده ره وه، به لām له دوا ی ئه وه ی ناسیانه وه یه کسه ر کوشتیان. به مه ش ئه م رکابه ره به هیزه ی ئیسماعیل له ناوچوو و کۆتایی پتهات، به لām دژه هه لویتستیکی دیکه ی به هیزه مایه وه ئه ویش برابه که ی دیکه ی بوو و به فرمانی باوکی له قه لā به بند کرابوو، چونکه به رای باوکی ئه و به که لکی فرمانه ر وه یه تیبی نه ده هات له به ر دلّه قیبی و که لله رقی، کاتیکیش هه والی ئه وه ی پیگه یشت که له ده وه لته که دا گۆراکاری کرا وه به هۆی له وینه بوونی خه لیفه نه نسار قه ره داغلوو سه ر کرده ی قه لā که و به هۆی یارمه تیبی لایه نگرانی خۆی ده ستی به سه ردا گرت و پاشان له ۲۱ ئایار ۱۵۷۶ز ئه و تیبی به جیه یشت و روی کرده ئه رده بیل بۆ سه ردانی مه زارگه کانی باوک و باپیرانی، پاشان له ۴ حوزه یران به ره و قه زوین رۆیشت، به لām له سه ر رای نه ستیره ناسان نه چوو نه ناو کۆشکی پاشایه تیبیه وه چونکه به رای ئه وان جاری مۆلته تی تاج له سه رنانی له ۲۲ تاب کاتی دیکه ی ماوه و ئه و ماوه یه میوانی مالتی حوسین قوولی خه لیفه ی خه لیفه کان و جیگری شا که له لایه نگرانی خۆی بوو و مالتی په ریمخان خانمی خوشکی بوو. کاتیکیش ئه و واده یه ی نه ستیره ناسان بۆیان دانا بوو هاته پیشه وه

میسرووی دهلۆتی سه‌فولی

ئیسماعیل له‌ناو هۆلی چه‌ل سستوون له‌کۆشکی پاشایه‌تی له‌قه‌زوین له‌ژێر ناوی شا ئیسماعیلی دووهم تاجی پاشایه‌تی له‌سه‌رنا.

وادیار بوو ئهو هه‌موو ماوه‌یه‌ی شا له‌به‌دیجانه‌ی برده‌سه‌ر که بیست سالی خایاند هێندە‌ی دیکه‌ دلێ ره‌ق بوو و له‌جاران خیراتر هه‌ل‌چوون و که‌للهره‌قی پێوه‌دیاریبوو، له‌وانه‌شه‌ ئهو کاریگه‌ری رووداوه‌کانی نێو ده‌وله‌تی عوسمانییه‌ به‌سه‌ره‌وه‌ بووبی که له‌ناو ئه‌واندا شتیکی ناسایی بوو رکابه‌ره‌کان نه‌گه‌ر که‌سی نزیکی یه‌ک‌تریش بووبن یه‌ک‌تریان له‌ناو برده‌وه‌ تا که‌س نه‌توانی له‌گرتنه‌ ده‌ستی ده‌سه‌لات رکابه‌رییان بکات و ئه‌م دیارده‌یه‌ به‌رای ئهو سه‌قامگیری سیاسی لێپه‌یدا‌بوو، هه‌رکه ئیسماعیل تاجی کرده‌ سه‌ر هیچ که‌س له‌براو که‌س و کار و ده‌ور و به‌ره‌که‌ی له‌خۆی دل‌نیان نه‌بوو، هه‌رچی رووبه‌رووی بووبێته‌وه‌ کوشتی و له‌ناویشیاندا مسته‌فای برای که‌لایه‌نگری هه‌یده‌ر و سوله‌یمانی برای و په‌ریخان خانم و قوولی و ئه‌حمه‌د و کوره‌کانی و زۆریه‌ی شازاده‌کانی سه‌فه‌ویی به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌ی مافی ئه‌وه‌یان هه‌بوو داوای تاجه‌که‌ بکه‌ن کوشت. به‌لام زۆر به‌خیرایی سروشتی تووندی و دل‌ره‌قی به‌سه‌ریه‌وه‌ زالبوو و حوسینی کوره‌گه‌وره‌ی محمه‌د خودابه‌نده‌ی کوشت و جگه‌ له‌محمه‌د خودابه‌نده‌ی کوێرو کوره‌کانی که‌سی دیکه‌ له‌نزیکه‌کانی خۆی نه‌مایه‌وه‌، که‌چی هه‌ره‌شه‌ی له‌خۆی و کوره‌کانیشی کرد. کاتیکیش له‌ئه‌لولی ١٥٧٧ کورپێکیان بوو ناویان لێنا محمه‌د هێنده‌ی دیکه‌ تینوویتی خوین رشتن له‌دلێدا په‌ره‌ی سه‌ند و سه‌ره‌رای ترسی ئه‌وه‌ی که‌ستیک بیتی له‌ئه‌وه‌کانی سه‌فه‌ویی له‌دواروژدا هه‌ولێ رکابه‌ری کوره‌که‌ی بکات، بۆیه‌ فه‌رمانی به‌قوولی به‌گی کورکان کرد که‌یه‌کێک بوو له‌سه‌رکرده‌کانی هۆزی شاملووی قزلباشی عه‌باسی کوری محمه‌دی خودابه‌نده‌ بکوژی.

شا ئیسماعیل وای لێهات که‌گومان له‌نزیکه‌ترین که‌سی خۆی بکات و له‌م پێناوه‌شدا حوسین قوولی ده‌سه‌سه‌رکرد و چاوه‌کانی کۆلی و رینگه‌شی له‌په‌ریخانی خوشکی گرت ده‌سه‌بخته‌ نێو کاروباری ده‌وله‌ته‌وه‌ و هه‌موو ئهو که‌سانه‌ی لایه‌نگری هه‌یده‌ری بریایان ده‌کرد هه‌مووی کوشتن. ئه‌م کوشتاره‌ درێژه‌ی کیشاو ته‌نانه‌ت سوڤیه‌کانیشی گرته‌وه‌، ئه‌وانه‌ی که‌هه‌میشه‌ خه‌ریکی خواپه‌رسیتی و ئه‌و رینمایه‌ نایینیانه‌ بوون که‌له‌باب و باپیرانیانه‌وه‌ بۆیان به‌جیما بوو، ئه‌ویش به‌به‌هانه‌ی:

سیژووی دوولتی سفوولی

- نهوانه دوژمینی شای سهفهویی بوون که پیشه‌وایه کی ته‌واو و بی‌کهم و کسوری سوو و نه‌وانیش وهک و پاشایه کی خاوه‌ن ته‌خت ته‌ماشایان نه‌کردوه.
- خویمان به‌حوسین قوولی ده‌سبه‌سهر کراو به‌سته‌وه.

هه‌روه‌ها نزیکه‌ی سی هه‌زار که‌سی له‌سهر کرده‌کان و پی‌اوه‌کانی باوکی و ده‌ورووهری کوشته.

نهم هه‌موو قه‌ساجخانه‌یه له‌ماوه‌ی که‌متر هه‌ژده مانگدا کوتایی پیتها که نهمه‌ ماوه‌ی فه‌رمانه‌‌وایه‌تییبه خوینینه‌که‌ی بوو، که‌چی ویرای ئه‌و هه‌موو جه‌ور و سته‌مه‌ی ده‌یکرد خۆی به‌ دادپه‌روه‌ر و دلنه‌رم داده‌نا، هه‌موو فه‌رمانه‌کانی به‌(عادل) واژوو ده‌کرد و دوا دیرری هۆنراوه‌کانیشی به‌ عادلی کوتایی پیده‌هیتنا.

ملمانی نایینه‌کانی شا ئیسماعیلی دووهم:

شا ئیسماعیلی دووهم له‌ژبانی سیاسی خۆیدا زۆر له‌په‌یوه‌ندی کردنه مه‌زه‌بی سوننی بیزاربوو، هه‌رچه‌نده نهم هه‌نگاوه تائیتاش هه‌ر نادیاره و ئه‌و به‌هیچ جۆزیک ناشکرای نه‌کردوه که‌چوویتته سهر مه‌زه‌بی سوننی، ته‌نها ئه‌وه نه‌بی که‌چالاککی و کارو هه‌نگاوه‌کانی تاماژه‌یان به‌وه ده‌کرد که‌چوویتته سهر ئه‌و مه‌زه‌به، چونکه به‌ناشکرا باسی ئه‌وه‌ی ده‌کرد که‌ ده‌بی سنووریک بو‌بالاده‌ستی زانا نایینه‌ شیععه‌کان دابندری و له‌هه‌مان کاتیشدا ئه‌و دروشمانه‌ی دژی بیروباوه‌ری سوننیه‌کانن و له‌بنه‌ره‌تیشه‌وه ببوون به‌هۆی ناکۆکی و کیشه‌کانی نیوان شیععه و سوننه هه‌مووی قه‌ده‌غه‌بکرتن و له‌کۆر و کۆبوونه‌وه‌کانیشیدا سه‌رزه‌نشتی په‌یوه‌ندیسه ناکۆکه‌کانی نیوانیان ده‌کرد و زۆریش سه‌رزه‌نشتی ئه‌و نه‌فره‌تانه‌ی ده‌کرد که‌وا ناراسته‌ی سی خه‌لیفه‌کانی راشیدی (نه‌بره‌کر و عومه‌ر و عوسمان) و هه‌روه‌ها عایشه‌ ده‌کران، سه‌ره‌رای ئه‌م هه‌نگاوانه به‌نه‌قه‌سه‌ت زانا شیععه توونده‌په‌وه‌کانی دوور ده‌خسته‌وه‌و سوننیه‌کانی له‌خۆی نزیک ده‌کرده‌وه له‌سه‌رووی هه‌مووشیانه‌وه مه‌خدووم شه‌ریفیی و ده‌یکردن به‌راویژکاری خۆی، پاشان بریاریدا ئه‌و نه‌فره‌تانه‌ی له‌مزه‌گه‌وته‌کان و سه‌ر شه‌قام و کۆر و کۆبوونه‌وه‌کان ناراسته‌ی خه‌لیفه‌کان ده‌کرا قه‌ده‌غه‌بکری و به‌لینیشیدا هه‌ر که‌سێک ئه‌و کارانه بکات ئه‌وا سزای تونده‌ی

میسز ووی دوولتی سز وولی

دهدات و شهوهشی دهسبهرداریان بیی پاداشتی دهکات، لهههموو شهوشوینانهی که دروشمی جویناوی دژ به خلیفهکان و ستایش و پیاوهلدانی عملی دهکرا ههمووی قهدهغه کرد، بههیچ شیتوهیهک ههولتی شهوهی نهدهدا مهزهبی سوننی بهزۆر بهسهر خه لکدا بسهپیتنی و خه لکه کهی نازاد کرد لههه لیزاردن و لایهنگری بی ههر مهزه بییک بهبی شهوهی کهس ریگری لهوی دیکه یان بکات.

شم ههولتهی گۆرینی شیعه مهزه به کانی نیرانی نیگهران و تووره کرد به تاییسه تی سهر کرده کانی تورکمان و ته کلیوو و شهوانهش دهسه لاتیان بهسهر زۆریه ی پله کانی دهوله تهوه هه بوو، لهم رووه وه کۆبوونه وه یسه کیان ده براردی بیروبوچوونه نوئیسه کانی شا ساز کرد و تیایدا بریاریندا که نه گهر لهم هه لوئیسته ی پاشگهز نه بیته وه شهوا لهسهر حوکم لایبهن و میرزاحه سهنی برزای له جینگه ی دابننن، بۆیه نیردراوئیکیان بۆ لای نارد تا شم بریاره ی پیرابگه یهنن و پینک هاتبوو له شه میرخان موسلووی تورکمانی و حه سیب خانی ته کیلوو، به لام یه کیک له شه ندامانی ناو کۆبوونه وه که لهوانهش ههر خه لیفه شه نساری قهره داغلووی فه رمانره وای قه لای قه هقه هه بووی شهوشداری دایه شا و پیی راگه یاند که پیلانیک له لایهن سهر کرده ی شم دوو هۆزه وه بۆ له ناوبردنی له تارا دایه، لهم کاره شیدا مه بهستی شهوه بوو تو له ی شهوه له سوکوه ته ناله بارانه ی بۆ بکاته وه که له سه رده میی زیندانیه که ی نیو قه لا له گه لی کرد بوو. له هه مان کاتیشدا شه مه کداری خۆی بۆ بسه لیتنی.

شائیسماعلی دووه م کاتیک شم هه واله ی بیست زۆر تووره بوو و به دوایدا ناردن و هه ره شه ی لیکردن و شهوانیش نکولیان لهو قسانه کرد که درابووه پالیان، شینجا فه رمانیدا حه سه ن بکوژن و له شاری تاران له سیداره یاندا و شهوکاتیش ته مه نی ته نها نۆزه سالبوو.

له راستیشدا لهوانه یه شهو پالیوراوییه ی حه سه نی کوری محمه د بۆ پاشایه تی له لایهن سهر کرده کانی شم دوو هۆزه وه له بهر تووندیره وی مهزه بی نه بووی هینده ی شهوه ی که وا شا شیسماعلی دووه م هه موو ده سه لات و سووده داراییه کانی ولاته که ی له ژیر ده ست ده ره ی تهابون، ناشکرایه زۆریک له سه ر کرده قزلباشه کان زیاد له ناو یه ک بۆنه دا ده سبهرداری مهزه به که ی خۆیان بوون ته نها له بهر شهوه ی سوودی ماددیان ده سه که ویت و ده ستیان

میژووی دهلنی سرفولی

له لایه نگرې پیتشره وه که یان واته شای سه فه ویی هه لگرت چوونه پال ریزه کانی عوسمانییه وه.

شا نیسماعیلی دووهم هیچ پروایه کی به سه رکړده کانی نه و دوو هوزه نه ماو جارتیکی دیکه هه موو پالشتی و پروایه کی خسته سه رکړنه دوژمنه کانی له هوزی نه ستاجلوو و سه رکړده کانی کرده خاوه ن پله یه که مه کانی ناو فرمانه پروایه تی و ورده ورده ش له و به ناشکرایي راگه یاندنه ی. له باره ی مه زده بی سوننی پاشه کشته ی ده کرد، شه ویش له پیتناوی شه و بوو که سه رکړده کانی قزلباش له خوزی رازی بکات و مقومقوی نیو جه ماو ورده کشته ی که مېکاته وه، هه روه ها له ترسی شه و ی نه که ونه بهر شالووی مه ترسیه کان خه لکی شیعه زانا سونییه کانی له کوشک دوور خسته وه. له سه رکړه دراوه کانی ولاتیش شه دم دپره شیعه ی زیاد کرد:

زمشرق تابه مغرب گر امامست علی و ال او مارا تمامست

واته: گهر له خوره لاته وه تا خوزاوا هه مووی پیتشه و او نیمامین، نیمه ته نها عه لی و نالی شه و مان هه بی به سمانه.

به مجززه شانیسماعیلی دووهم له م تنگژه یه ی کوشت و بر و سوو کړدنه ی خه لکی رزگاری بوو، نه مهش به هه نگانو یکی پرشنگدار له میژووی سه فه وییه کان بوی هه ژمارده کړی.

کوچی دوايي شانیسماعیلی دووهم:

کارتیکی سروشتی بوو که نیسماعیلی دووهم نه توانی به به رده و امی خوی بیارتیزی له پیلانه کانی قزلباش به هوزی خراپی ناله باری هه لسوکه وتی و فرچک گرتنی به مه بخوار دنه وه و مادده ی بیتهوشکه ر (نه فیون)، نه وه بوو په ریهانی خوشکیشی هاته سه ر هیللی پیلانی له ناوبردنی، چونکه سه ره رای شه و ی چاکه یه کی زوری هه بوو به سه ریه وه له کاتی ده سه لات گرتنه دهستی که چی زور به خراپی و ناشایه سته بی هه لسوکه وتی له گه لدا ده کرد. ناشکرایه که له هه موو پله و پایه یه کی خست و هه رچی خزمه تکار و که نیزه یه کیشی هه بوو هه مووی لی ستاندو ته نانهت چاوپیکه وتنی سه رکړده کانی دهلنه تیشی لی قه دهغه کردو گوشگریه کی یه کجاره کی به سه ردا سه پاند، هه رگیز

میسزوی دوولتی سزوی

کوشتنی سوله یمانی برای له بیرنه ده کرد و توانی له گه له شه میرخان و چه ند سه رکرده به کی دیکه ی قزلباشی وهک حه سببخان و محه مه دخان و خه لیلخان و شه محالخان خالی ریکبکه ویت و هه مووشیان سویندیان خوارد له ناوی بهرن و، به دهستی یه کیتک له مه عشوقه کانی خوی که وا میترده که ی به کوشتدابوو هینابوو یه ریزی مه عشوقه کانی دیکه ی ژه هریان بو خسته ناو ده نکه کانی نه فیون و پاشان به هه موویان هیرشیان کرده سه ری و له ۲۴ تشرینی دووهم ۱۵۷۷ از کوشتیان، نه وکاته ش ته مه نی ته نها چل و سی سالبوو، نزیکه ی بیست سالی شی له ته مه نی له قه لاتی قه جقه هه به ندکراوو، ماوه ی فهرمانره وایه تیبه که شی هه ژده مانگبوو.



شا محمەد خودابەندە

۱۵۷۸-۱۵۸۸ز

محمەد خودابەندە شای سەفەویەکان:

هەموو گەورەپیاوانی دەولەت لەدوای مردنی شا ئیسماعیلی دووهم کۆبوونەوه بۆ ئەوێ گەسیک هەلبژێرن و بیکەن بە شای سەفەویەکان، لەو نیوەندەشدا زۆریک لەپیشنیار سەریان هەڵدا، سولتان قەلخانچی ئۆغلی زولقەدەری فەرمانرەوای هەریمی فارس پیشنیارکرد و ئەبائەلفەوارسی شوجاعی کورپی شیرەخۆری شای کۆچکردوو و پەریخانخانمی تەمەن سی سالی وەسیەتداری بوو کاروبارەکانی ولات بەرپۆهەبات و کاتیکیش تەمەنی گەیشتە بالق بوون بۆ خۆی کاروبارەکان بە دەستەو بەگری و هەر لەئێستاشەوه دراوی ولات بەناوی ئەوێ چاپکری و لەمزگەوتەکانیشدا وتاری هەینی بەناویەوه بخۆتندریتەوه، هەرێهەا بیته خاوەنی بریکاری شانشینەکە، واتە بیته خەلیفە خەلیفەکان، لەراستیشدا ئەم پیشنیارە زامەندی گشتی بە دەستەو نەهیتا، ئەوێبوو زۆریە سەرکرده کانی قزلباشی بەرەنگاری بوونەوه، چونکە ئەوانیش وایان پی باش بوو کەوا محمەد خودابەندە کورپە گەرەوی تەماسی بەکەم بیته فەرمانرەوا، بەلام لەبەر ئەوێ کۆتیبوو بۆیە هەندیک لەسەرکرده کان وایان پیباشبوو کە یەکیک لە کورپەکانی ئەم پلەیه وەرگری.

لەکۆتیییدا رای دووهم سەریگرت و محمەد خودابەندە هەلبژێردرا بۆ تەختی پاشایەتی سەفەویەکان و هەموو لایەکیش سویندیان لەسەر ئەم بەلێتە خوارد. پەریخان بەمەرجیک قایل بوو لەسەر ئەم پیشنیارە بۆخۆی کاروباری ولات بەرپۆهەبات و خودابەندە تەنها ناوینشانەکی هەبی و بەمەش کۆی سەرکرده کان لەسەر ئەم پیشنیارە ریککەوتن.

ئەوکاتە محمەد خودابەندە لە شیراز دەژیا و لە ۱۲ شویات ۱۵۷۸ز لەسەر تەختی فەرمانرەوایی سەفەویەکان دانیشت و پاشان چوو قەزوین، ئینجا بەناوی خودابەندە ناوبانگی دەرکرد.

باروگوزهرانی ناوخۆ:

سه ره تا:

شامحه مەدی خودابه‌نده توانای به‌ریوه‌بردنی کاروباری ده‌ولت و له‌ئه‌ستۆگرتنی به‌رپرسیاریتی فرمانه‌وه‌ایی له‌ده‌ولته‌تی سه‌فه‌ویدا نه‌بوو، چونکه نه‌و ده‌ولته‌ته‌ پتیوستی به‌پیاویک بوو که بتوانی به‌هیزی بکات و له‌و بیسه‌روه‌یه‌ی و پشتیویه‌ی له‌ئه‌نجامی شه‌و هه‌موو قه‌سابه‌خانه‌یه‌ شا ئیسماعلی دووهم له‌دژی براو سه‌رجه‌م شازاده‌کانیدیکه‌ سازیکردبوو رزگاری بکات، چونکه له‌سه‌رده‌می فرمانه‌وه‌ایته‌تی شه‌م شایه‌ هینده‌ی دیکه‌ باری ناوخوا‌ی ده‌ولته‌ته‌که‌ رووی له‌خرایی کرد، شه‌ویش به‌هۆی ناله‌باری به‌ریوه‌بردن و ده‌ستپوه‌ردانی نافرته‌تان له‌ کاروباری ده‌ولت، له‌هه‌مان کاتیشدا ده‌ولته‌ته‌ ده‌ینالاند به‌ده‌ست شه‌و مملانیته‌یه‌ی له‌نیوه‌سه‌کرده‌کانی قزلباش له‌سه‌ر پله‌به‌رزده‌کانی سه‌رکرده‌یه‌تی دروسببوو، به‌مه‌ش ئاینده‌ی ئیران زۆر تاریک ده‌هاته‌ به‌رچاو، جگه‌ له‌مانه‌شه‌ ده‌ولته‌تی سه‌فه‌ویی دووچاری هیتش و په‌لاماری ده‌ره‌کی له‌لایه‌ن عوسمانیه‌یه‌کانه‌وه‌ بوو هه‌و له‌ئه‌نجامدا عوسمانیه‌یه‌کان توانیان ئه‌رمینیا و ئازهریجان داگیربکه‌ن.

ده‌سه‌وردانی هاوسه‌ری شا له‌کاروباره‌ گشتیه‌یه‌کانی ده‌ولته‌ته‌:

مه‌هدعه‌لیای هاوسه‌ری شا محمه‌د خودابه‌نده‌ چاوکزی و کویرییه‌که‌ی میتردی قۆزته‌وه‌و به‌هۆیه‌وه‌ ده‌ستی له‌کاروباری نیوخوا‌ی ده‌ولته‌ته‌ و ده‌ده‌داو به‌تاره‌زروی خوا‌ی پله‌ی له‌خه‌لگی و ده‌ده‌گرتنه‌وه‌و ده‌یه‌خشتی به‌که‌سی دیکه‌و، ته‌نانه‌ته‌ به‌ر له‌گه‌یشته‌نی محمه‌د خوا‌ده‌به‌نده‌ بو شیرازیش شه‌م کارانه‌ی ده‌کرد، شه‌م هه‌لوئسته‌ بوو به‌هۆی نارازییبوون و تووره‌بوونی په‌ریخانخام و پشتی به‌و ده‌سه‌لاته‌ی شه‌ستووربوو که‌له‌نیو قزلباشه‌کاندا هه‌یبوو. به‌مه‌ش ده‌ولته‌ته‌ شینوازیکی دیکه‌ی مملانیته‌ی به‌خۆه‌بینی شه‌ویش مملانیته‌ی نیوان شه‌م دوو خانمه‌ بوو و هه‌ریه‌کیکیان خه‌ریکی شه‌وه‌بوو که‌له‌دوریه‌ی شه‌ویدیکه‌دا هیتز دروست بکات و چاودیری هه‌نگاوه‌کانی بکات. له‌م نیوانه‌شدا مه‌هدعه‌لیا له‌پیشه‌وه‌بوو و چونکه‌ له‌گه‌ل میترده‌که‌یدا ریکه‌وتن که‌ په‌ریخانخام له‌ناوبه‌رن و بو شه‌م کاره‌ش خه‌لیلخانی شه‌فشاریان راسپارد که‌له‌سه‌رده‌می شاته‌هه‌ماسی به‌که‌مه‌وه‌ سه‌ره‌رشتی و چاودیری ده‌کرد بیکوژی

میسۆوی دوولتی سوڤول

و له بهرانبه ریشدا هه چى سامانى هه بوو هه مووی بو خۆی بى كه نزیكه ی چل هه زار تومهن ده بوو، نه ویش بهم سه ودايه قایل بوو له مالى خۆیدا په ریخاغانى خنکاند.

ئهم خانمه دهستی کرد به کوشتنى هه ركه سىكى كه نزیكه ی كه خزمایه تی هه یه له گه له په ریخان و دوورخستنه وه ی هه ر ركه به رىكى دى كه ی. ئینجا شه محال سولتانى شه ركه س و خالى په ریخاغانى كوشت و پاشان نه بی فه وارس شو جاعى كورى ئیسماعیلی دووم كه ته مهنى ته نها یه ك سالبوو كوشتى، ئینجا كورپه گه وده كه ی كه ناوى میرزا هه مزه بوو به چى نشینى شا دامه زراند، په رياریشدا له سه ر هه موو فه رمانه كانى شاهانه موړى نه وى به سه ره وه بی، له دواییدا هه چى پله ی به رپر سیاریتتى به رزى ده و له ت هه بوو هه مووی به سه ر لایه نگرانى خۆیدا دابه شكرد، نه وه بوو سه ره تا نه میرخانى موسلووی توركمان كه زاوای بوو و دهستی هه بوو له كوشتنى شائیسماعیلی دووم كردى به فه رمانه وای قه زوین و پاشان عه لى كورپى كرده وه سى عه باسى كورپى خۆی له فه رمانه وایه تی هه رات و خۆراوای خۆره لاتی خۆراسان، له دوای نه ویش مورشید قوولى سولتان نه ستاجلووی كورپى شاقوولى خانى كرده حاكمی خه زر و خه واف و خۆراوای خۆراسان و نازه رى جانیشى له ئیوان ئیسماعیل خان و شاقوولى براكانى نه میرخان و مورادخانى كورپى و ئیبراهیم توركمان دابه شكرد.

له بهر نه وه ی باره كه ی ئالۆزى زیاترى به خۆه بىنى، نه ویش له نه نجامى ناله بارى فه رمانه وایه تی شامحه مه د خودابه نده كه بو خۆی به وه قایل بوو بىته دارده ستى ژنه كه ی و به رده وام دلنه وایى هۆزى كى قزلباشى له سه ر حسابى به رژه وه ندىه كانى یه كى كى دى كه ده ركرد و به بی هیچ پىوانه یه ك په ره و سامانى ده به خشیه وه و، فه رمانى سولتانى دژ به یه كى راده گه یاند، نه مه ش بووه هۆى زیاتر لاوازی حكومه تی ناوه ندی و بلاژبوونه وه ی نازاوه له ولات و روویه روویوونه وه ی ته ماعى دراوسى تكان.

مه هه دعه لیا خوولیاى ناواتى سیاسى تى كه له به كه لله ره قى و رقو كینه و به غیلی بوو، بویه نه و سه ر كرده قزلباشانه ی قایل نه بوون نافرته فه رمانه وایه تیان بكات لى بیزابوون و سكالاكه شیان گه یانده شا و پى تیان راگه یاند كه وا هه لسو كه وتى هاوسه ره كه ی له دوور ژدا ده بىته هۆى نانه وه ی دووبه ره كى و شه رى ناوخۆی و له دواییشدا ده بىته هۆكارى لاوازی

مێژووی دوولتی سەزۆلی

دەولەت و لەناوچوونی، لەبەرانبەردا شا نامادەیی خۆی نیشاندا کەوا دەسبەرداری دەسەلات دەبێ بەمەر جێک نازاری هاوسەرە کە ی نە دەن.

وادیاربوو ئەوانە دلیان بەو ئەلامە کە ی شا خۆش نەبوو، بۆیە مەکور بون لەسەر کوشتنی شاژن و، ئەو دەبوو لەرژژ ۲۶ تەمووز ۱۵۷۹ ز سەدرەدین خان شیخ ئاوەند و میرزا قوولی موسڵوو لە کاتی نیو پەژدا لێی چوونە ژورەو و ئەو لەخەو دا بوو کوشتیان، ئینجا دایکە پیرە کە شەبان کوشت و زۆریە ی دەو رووبەرە کە ی کە خەلکی مازەندەران بوون تالانی ماله کە یان کرد. کاتیکیش دانیشتوانی قەزوین بە مەیان زانی دەستیان کرد بە کوشتنی مازەندەرانییە کانی ناو شار و تاکو ئیسوارە ئازاوە هەر بەردەوام بوو، دوو بکوژە کەش تەرمی شاژنیان فریدایە دەرهو ی شار و، لە دواییدا شا فرمانیدا کەوا بەدوای تەرمە کە یدا بگەڕێن و بیدۆزنەو و پاشان لە مەزارگە ی ئیمام زاده لە قەزوین بینێژن.

شامەمد خۆدایەندە دلی بەم کوشتارە زۆر تەنگ بوو بۆیە بریاریدا لە ماله کە ی خۆیدا مان بگرت و نە یەتە دەرهو، کاتیکیش سەرکرده قزلباشەکان هاتنە لای و سۆتندیان بۆ خوارد کەوا دلسۆزین بۆ خۆی و هەمزە ی کور ی جینشین. لەدوای کوشتنی شاژن دەسەلاتە کانی دەولەت درایە سەلمانی وەزیر و ئەو سەرکرده قزلباشانە ی کە پیلانی کوشتیان بۆ دارشبوو و، ئینجا ویلایەتکانیان بەسەر خۆیاندا دا بەشکرد.

سەر بە خۆی خۆراسان:

بەهۆی کوژرانی مەهدەلیا هیندە ی دیکە ئازاوە لەولائە کە دا پەرە ی سەند و بەمەش خانەوادای فەرمانرەوا لیکهه لۆه شایەو. ئەو دەسەلاتدارانە ی خۆراسان کە لەهۆزی شاملوو بوون ئەم هەلە یان قۆز تەو و هەر تەمە کە ی خۆیان لە دەسەلاتی ناوەندی قەزوین دا بیری و عەباسی کور ی شا محەمدی خۆدایەندە یان کە تەمەنی نە گەیشتبوو یانزە سالیی لە نیسانی ۱۵۱۸ ز کردە فەرمانرەوای خۆیان، چونکە ئەوکاتە لەنیو ئەواندا دەژیاو بۆ بەریتو بەردنی کاروبارە کانیشی عەلی قوولیکانیان هەلبژارد.

لەم کاتانە دا محەمد خۆدایەندە بە مەبەستی دەسکەوتنی ریککەوتنیکی ناشتی خەریکی و تووێژبوو لە گەل عوسمانییەکان، بەلام کە هەوالتی رووداوە کانی خۆراسانی بیست، بەرە ی

میسزوی دوولتی سزوی

خۆراوای به جیهیشت و له هاوینه ههوارى قهره باغموه گه رایسه وه بۆ قهزوين تاکو ئەم بزووتنه وهى ياخي بوونه دامرکینیتسه وه هیزیکى سه رى بازى بۆ ئەم کاره ناماده کرد و سه رکرايه تیه کهى دایه میزراهه مزه ی جینشینى، نه ویش له سه ر داواى سه لمانى وه زیر که هه لسه ورتنه رى کاروباره کانى فه رمانه وایه تى و زاواى میزراهه مزه بوو ئەم فه رمانه ی ده رکرد .

به مەش ئیران له یه ک کاتدا دوو چارى دوو مه ترسى بووه وه، نه وانیش مه ترسى له ته بوونى ناوخویى و مه ترسى هه ره شه کانى ده ره کسى و ئینجا لیکجیا بوونه وهى شازاده کان که هه رکه سه و به پیتی به ره ژه وه ندىیه تابه تیه کانى خۆی له نىوان لایه نگرانى بۆ چوونى ناردنى سوپا بۆ دامرکانه وهى نا شووبى خۆراسان و دژه کانى ئەم پیتشنياره و ناردنى هیز بۆ رووبه روو بوونه وهى عوسمانیه کان له لای خۆراوا رایان ده ره ده برى. لیره دا سه لمانى وه زیر لایه نگرى رای یه که م بوو و به سه ر خودابه نده شیدا سه پاند. سوپا به ره و خۆراسان جوولته ی کرد و ده وری قه لائى هه راتى گرت که عه باس و لایه نگرانى له وى خۆیان شارده بووه. له م کاته شدا هه والى پیتشه و یکردنى سوپای عوسمانیه کان له لای نازه رییجان وه به ره و ئیران گه یشت و ناچار بوون کیشه ناوخوییه کانى خۆیان وه لائین و له گه ل عه باسدا ریکه وتنیکى ناشتیانه یان سازکرد تا بتوانن رووبه رووی عوسمانیه کان ببینه وه، به هۆى نه و گه مارۆ توونده وه هه لوتیسته کهى سه لمانى وه زیرى زۆر نزمکرد و وازى له م لاسارییه هیناو ناشت بوونه وه کهش به عوزر هینانه وهى لایه نى خۆراسانى و دانپیدانان به میزراهه مزه ی جینشینى شا و به ده سخشتنى خۆراسان کۆتاییه ات.

کوژرانى میزراهه مزه:

خه سلته تکانى میزراهه مزه بریتى بوو له خۆپه رستى و خۆبه زلزانى و خیرا هه لچوون و زیاده رۆیى له مه ی خواردنه وه و گه ران به دوای بکوژرانى دایكى تا تۆله یان لیوه رگرتسه وه و بیسانکوژى، به لām له گه ل نه وانه شدا نازاو بویربوو و زیاد له جاریکیش رووبه رووی عوسمانیه کان بووه وه و به رگرى له ته ورتیز کردوه. دژه کانیش له هۆزى تورکمان و ته که لوو و زیلقه ده ر هه ولیناندا ته هماسى برای بکه نه پاشای عیراقى عه جمى و، به شیکى گه وره ی ئیران وه که نه وهى له خۆراسان روویدا سه ره به خۆکه ن.

میسز ووی دوولتی سفولی

نهراسیتیشدا ئەو ناکۆکیانە لەنیتوان ئەم دوو لایەنە کاتێک سەریان هەلدا کە ئەوانە ئەوەیان رەتکردەووە بۆ رووبەر و بوونەویدی عوسمانییەکان بەشدارێ لەریزەکانی سوپای سەفەوییدا بکەن. رووداوەکانیش بە دەسگیرکردنی ئەمیرخانێ تورکمانی فەرمانرەوای نازەرییجان شیتا، لەلایەکی دیکەش پشپەستی میزراهەمزە بەهۆزی ئەستاجلوو و شاملوو زیاتر بارەکەمی ئالۆزکرد. لەنێوەندەکانی حوکمرانیشتدا دەنگۆی ئەو بەلاو بوووە کە ئەم کارە بەرەزنامەندی شامخەمەد خودابەندە دروستبوو ئەویش لە ئەنجامی هەلسۆکەوتە سەر شیتانە کەمی میزراهەمزە کۆریەو بوو، ئەم قانەش بوونە هۆی ئەویدی نیتوان کۆر و باوکە کە ساردی تیبکەوی. میزراهەمزە هەولیدا تەھماسی بۆ بێتەر لەنێوەستی دوژمنەکانی رزگار بکات، ئەو بوو لە بیابانی هاوینەهەواری چە کچەکی پێیان گەشت و شکستی پێھێنان و بۆراییە کەمی ئازاد کرد.

لەراستیشدا هەلسۆکەوتە ناریک و دژبەییە کەکانی و دژبەیی کردنی سەرکردەکانی قزلباش و گەرانێ بەرەزوامی بەدوای بکوژانی دایکی هۆکاری سەرەکی بوون بۆ لەناوچوونی و لە ۶ کانوونی ۱۵۸۶ز لە گوندی ئەبی شەحمە لە نزیک گەنجە لە نازەرییجان و لە شیرینی خودا بە دەست پششتیشلە تاییبەتییە کەمی کەناوی خودا وێردی ئەرمەنی بوو بە خودی ناویانگی دەرکردبوو کوژرا. شینجا شا فەرمانیدا لەتەک شیتخ سەفی باپیری لە ئەسەردەبیل بینیتژن و لە هەمان کاتیشدا مەکوڕبوو لەسەر کوشتنی تاوانبارە کە. میزراهەمزە لە کەنیزەکانی خۆی دوو کۆری هەبوو یە کە میان ئیسماعیل لە دایکبووی ۵ تە مووز ۱۵۸۴ز و ئەویدی کەشیان حەیدەر لە دایکبووی ۴ ئازار ۱۵۸۵.

دەست لە کار کێشانەویدی خودابەندە:

شا لەدوای کوژرانی میزراهەمزە کۆری بپارییدا خودی خۆی کاروبارەکانی دەولەت بەرپۆهەبات، هیچ کام لەسێ کۆرەکانیشی نەکردە جێگری خۆی، هەرچەندە دەشیزانی کە ئەم کارە لەدوای ژندا دەبێتە هۆی سەرھەلدانێ دووبەرەکی و شەری ناوخۆیی و لەناوچوونی ئەویدی لەقەوارە لاوازە کەیان ماوەتەو، چونکە قزلباشەکان لەنێوخۆیاندا دابەشبوون و هەریە کەیان لایەنگری لەیە کێک لە کۆرەکانی دەکرد. هەندێکیان لایەنگری عەباسیان دەکرد لەخۆراسان، هەندێکی دیکەشیان کە لەنێویاندا بکوژانی میزراهەمزەشیان تێدا بوو

میسزوسی و دولتی سفرونی

پشتگیریان له نه باتالیب ده کرد که له قه زوین بوو تاله بهر بچو و کی ته مهنی بتوانن خویان حوکومرانی ده ولت بکن و جه ختیشیان له سر لادانی شاعمه مد خودابه نده ده کرده و دو داویان لپی ده کرد بۆ خوی ده ست له کار بکیشیتته و هه ر بۆ خۆشیان (مهمه دی مسته و فی مه مالیک) یان هه لبارد که بیکاته وه زیر. هه رکه نه م گۆرانکاریانه له ولاتدا بلا و بونه وه هه ر دوو هۆزی شاملوو و نه ستاجلووی لایه نگرانی عه باس شوړشیان له قاشان و نه سفه هان و فارس راگه یاند و شاعمه مد خودابه نده ش ناچار بوو دایر کینیتته وه، بۆ نه م مه به سته ش خوی له گه ل حاکمی قاشان گونجاند و ده ستیشی به سر نه سفه هاندا گرتته وه.

عه باس له لایه ن هه ندیک له سه ر کرده کانی هۆزی تورکمان و ته که للو به هۆی شه وهی نه ر مافی پتری هه یه بۆ جینشینیستی پشتگیری لیکرا، هه مووشیان به یه که وه له ریگای دامغانه وه به ره و قه زوین رویشتن و له ۳۱ تشرینی یه که م ۱۵۸۸ز به بی هه یج به ره له ستیه ک داگیریان کرد و، یه کسه ر فه رمانه وه ای شه وی ملکه چیی خوی بۆ راگه یاندن، پاشان بانگه یشتی مورشید قوولی خانی وه سی (وصی) له سه ر عه باس کرد بۆ سازکردنی کۆبوونه و یه ک له کۆشکی شاهانه که شاعمه مد خودابه نده ناماده ی بوو، له ویدا شا بریاریدا له پیتناو به رژه وه ندی عه باسی کورپی ده ست له کار بکیشیتته وه تاجه که ی سه ری خوی هه لگرت و خستیه سه ر کوره که ی و به مه ش له باریکی زۆر ناله بار و پر له کاره ساتی شه ری ناو خویی و یاخیبوون کۆتابی به فه رمانه وه ایته ی مهمه مد خودابه نده هات تاکو چه ر خیکی نوی له به ره و پیتشه وه چوونی سه فه و یه کان له سه ر ده می شاعه باس ناسراو به (که بیر) گه وه ده سپینکات.

په یوه ندی هه کان سه وه و یی - عوسمانیی:

سه ره پای بوونی په یماننامه ی ناشته وایی که چی له سه ر ده می شاعمه مد خودابه نده رووی له کرژیی کرده وه، له لایه کی دیکه شه وه ده ست له کار کیشانه وه ی بووه هۆی سه ره له دانی پیتشوری و نالۆزی له سه رانه ری ئیراندا، نه ویش به هۆی شه و دابه شبوون و دژایه تییه ی نیوان قزلباشه کانه وه سازبوو. له نه نجامیشدا زۆر به خیرایی رووداوه کان له بهر نه م هۆکارانه ی خواره وه به ره و شه ر هه نگاویان نا:

میسرووی دهلۆتی سرفوولی

- دایرمانی دهسلاتی ناوهندی دهولته له بهر لاوازیی محمهد خودابهنده و ریگه دانی بهچهند شازادهیه که له گهله مه هده لیا کاروباره کان به پرتوه بهن و ثم هه لویسته ش بووه هوی له تبونیککی زۆر تووندی سه رکرده کانی قزلباش، له کۆتاییشدا له سه رجه م ناوچه کاندا پشتیووی سه ربه ه لداو که س نه ما پارێزگاری لیبکات.

- رمانی حوکمرانیتهی له ئیتران هانی عوسمانیه کانیدا که وا ویلایه ته کانی ده وروویه ر داگیربکه ن و ده سته سه ر مه لبه ندی دروسکردنی هه یریشدا بگرن، نه ویش له وکاته دا هات عوسمانیه کان نه یانته وانی ده سه سه ر ریگای بازرگانی خواروو که به ریگای به هاردا ناسرابوو بگرن و ئابووری جیهانیش کاریگه ری خراپی به سه ر به رژه وه ندیه کانی ئابووری عوسمانیه کان په یدا کرد.

- پالته ریککی دیکه نه وه بوو که عوسمانیه کان کاتیک له شه ری له بیانتهی ده ریایی له سالی ۱۵۷۱ زدا نه یانته وانی ده سلاته به هیزبکه ن و بیریان له داگیرکردنی ئیتران کرده وه تا کو مالیاتی زیاته ر بۆ ده ولته که بیان دا بین بکه ن جیتی نه و زیانانه یان بۆ بگرتته وه که له شه ره که دا دوو چاریان هاته وه.

ته نها یه ک کاروانی بازرگانی عوسمانیه کان دوو چاری په لامار به اتابیه وه به س بوو بۆ هه لگیره سانی شه ر و ئاگری شه ر له زنجان، و ده ولتهی عوسمانیه س به ره دوو به ره هه نگاو یان نا:

یه که م: سنوره کانی به رووی ئیتراندا داخست و به درێژایی ریگاکان گه مارۆی خسته سه ر ریگای کاروانه کان.

دووه م: بریار بۆ کورده سونیه کان نیردرا که بۆیان هه یه هیرشی سه ریازی بکه نه سه ر خاکی ئیتران.

به کرده نیش کورده کانی ویلایه تی وان و نازه ری بجان توانیان بچنه ناو سه لماس و ئورمیه و خووی و له و شارانه شدا کاری تالان و برۆیان نه نجام ده دا و زۆر ریکیش له دانیشه ستوانه کانیان کوشت و پاشان روویان کرده سنوره کانی لای خۆراوای نازه ری بجان و به چاو ریککی پر له ته ما عیشه وه ده یانروانییه نه وی.

سیژووون دوولتی سزوفون

ئەوکاتە ئەمیرخان موسلوو تورکمانی حاکمی نازەررێجان و زاوای شامحەمەد خودابەندە نەگەیشتبوو بەرە گای تایبەتی خۆی بۆ ئەوەی رووبەرۆوی کوردەکان ببیتەو، بەلام ئەوکاتە گەیشتە ئەوی هێچی لە دەسنەهات.

ئەم پەلامارانە بوونە هۆکاری هاندانی لایەکی دیکە کوردەکان و بەمەش هێرشیان کردە سەر مەراغە و دانیشتوانی شەرۆان داواین لەسولتانی عوسمانیی موراوی سێیم کرد (١٥٧٤-١٥٩٥ز) کە ئەوکاتە لەجیی باوکی سولتان سەلیمی دووهم ببووە سولتان لەژێر دەستی قزلباشەکان رزگاریان بکات، ئەم داواکاریەش هەلێکی زێرنیی بەخشیە عوسمانییەکان تا لەسەر حسابی سەفەوییەکان دەسەلات فراوان بکەن و لە ٤ئایاری ١٥٧٨ز بەسەرکردایەتی لالامستەفاپاشا سوپایەکی ناردە سەریان کە بەتۆپ و هەزاران سوارچاک پڕچەک کرابوو و لەلایەکی دیکەشەووە حەوت کەشتی دەریایی پالۆستی لێدەکردن و لەدەرەندی تەرابزۆن دەستیان کرد بەهەنگاو هەلھێنان، شایانی باسە بەر لەم هەلەتە سولتانی عوسمانیی نامەیهکی بۆ محەمەد کرای دووهمی حاکمی قەرەم و لایەنگری عوسمانییەکان نارد و فەرمانی پێکرد لەبەرە ییابانی خەزرو دەربەندەو بەمەبەستی یارمەتیدانی لالامستەفاپاشا بچیتە ناو شەرۆان.

هەرکە هەوالتی پەلاماری عوسمانییەکان گەیشتە قەزوین شامحەمەدی خودابەندە نامەیهکی بۆ سولتانی عوسمانی ناردو داوا لێکرد هۆی ئەم پابەندەبوونە بەرێککەوتنە ناشتیەکی نێوانیان بۆ رووبکاتەو، بەلام لەبەر ئەوەی لەسەر سنوری نێوان ئەم دوو دەولەتە نێردراوەکیان گرت، نامە کە نەگەیشتە شوێنی مەبەست.

لە ١٠ ئابی هەمان سالدا سوپای عوسمانیی بەرەو ناوچه کانی سەرسنور پێشڕەویان کردو لەوی رووبەرۆوی هێزی سەفەوییەکان بوونەو، لەو شەرەشدا قزلباشەکان کوشتاریکی زۆریان لێکەوت بەشیوێهە کە سولتانی عوسمانیی توانی لەتەرمیی کوزراوەکان دوو تاوهر سازبکات، پاشان بەردەوام بوو لەهێرش و پەلامارەکانی تاگەیشتە کەرەج و دەستی بەسەر شەرۆاندا گرت و عوسمان پاشا کە والیهکی عوسمانیی بوو کردیە فەرمانرەوا. نینجا شەمخاخی و بادکوبە و رەس و پایتەختی تەفلیسی داگیرکرد و، پاشان گەرایەووە بۆ ئەرزەرۆوم تاکو زستانە کە لەوی بەسەربیات.

میسزوی دوولتی سزوی

سفهوییه کان سهره رای نقووم بوونیان له ناو کیشهو لیکترازانه کانیان ههولیاندا پیتشپهویی
حیی عوسمانیی رابگرن و بۆ ئەم مه بهستهش چوار تیپی سهربازیان به سهرکردایه تی
میرزا ههمزه نارده سهر شهروان و عوسمان پاشا ناچار بوو شاره که چۆلبکات و په نا بباته
حاری دهره بند و، پاشان سهفهوییه کان توانیان شه ماخی بگێرنه وه بۆ خۆیان و عادل
تهری برای محمهد که رای دووه میشیان به دیل گرت و له دواییدا کوشتیان.

حزیککی دیکه و له وه ززی به هایدا سهفهوییه کان به سهرکردایه تی محمهد خودابه نه ده
دعستیان کرده وه به هیتش و په لامار و ههولیاندا شه ههریمانه ی عوسمانیییه کان لیبان
دگیرکردبوون بگێرنه وه ژیر دهسه لاتی خۆیان و له ته ورتیش بنکه یه کی بۆ جووچۆله
سهربازیه کان دامه زرانده، له به رانه بریشدا به هرام پاشای سهرکرده ی تورکه کان
حسره پهرشتی سوپایه که نزیکه ی سی ههزار سهربازی له خۆگرتبوو به ره و که ره ج
هزیکهوت، حه سه ن پاشا به چل ههزار سهربازی دیکه وه بۆ داگیرکردنی نازه ریبیجان و
شروان وه ریکهوت و عوسمان پاشاش له لای خۆیه وه هیتش کرده سهر داغستان.

تاینت خودابه نه ده گه یشته ته ورتش هه وائی شه و یان پتگه یانده که سوپایه که له ولاتی
تهره موه به ره و شهروان به ریکهوتوه تاکو تۆله ی خوینی عادل که رای بکاته وه، بۆیه
پیدا سهلمانی وه زیر و نه میرخانی تورکمانی حاکمی نازه ریبیجان و چهند سهرکرده یه کی
تیکه ی قزلباش بنیری تا هه لکشانی سوپای عوسمانیییه کان راگری و نه هیلن شهروان
دگربکات، به لام محمهد که رای بهر له سوپای سهفهوییه کان گه یشته شهروان و داگیری
کرد و هه رچی کاری تالان و دزی و کوشتن هه بوو هه موو تیدا نه نجامدا، بۆیه به ناچار
بغزیر و هاوهریکانی گه پانه وه بۆ ته ورتش و، جاریککی دیکه دژایه تیه کانیان سهری
هه تدایه وه عوسمان پاشاش نه مه ی به هه لزان و به رده وام بوو له به ره و پیتش چوون، شه وه بوو
سهرکردایه تی سوپایه کی دووسه د و په نجا ههزار سهربازی چوه سهر نازه ریبیجان و
دگیرکرد و پاشان به ره و شاری ته ورتش رویشته و له ۲۵ نه یللول ۱۵۸۵ ز داگیری کرد
توی نه وه ی شکستی به میرزا ههمزه هیناو له دوای خوی هیتشکی پارێزگاری به جیه تیشته
دگه رایه وه بۆ ولاته که ی خوی.

میثروی ده ولتی سه فوئی

ئینجا بو ماوهی شهش سالی دیکه شهر له نیوان عوسمانییه کان و سه فه وییه کان در یژهی کیشا و لهو ماوهیه شدا محمهد خودابه نده ده سه لاتی لسی و ده گرایسه وه و عه باسی کوری جیتی گرتیه وه، له نه نجامی نهم شهرانه شدا سه رجهم باغ و بیستانه کانی ته وریتو سووتینران و بهمهش نرخه خوارده مه نی و دانه ویله بهرزبووه و قات و قری بالی به سهر ولاتدا کیشاو ژماره یه کی زوریش له هه ژاره کان به هوی برسیتیه وه مردن.



به شی پینجه م

شاعه باسی یه که م

۱۵۸۸-۱۶۲۹ز

ناو خوئی ده ولت

ئو روژ گاره ی شاعه باسی یه که م ده سه لاتی لی سه نرایه وه:

به هوئی ئو نهریته پهیره وکراو دی له ده ولته تی سه فه وییه کاندای بوونی هه بوو شائیسماعیلی یه که م کوره گوره که ی که شاته هماسبوو، کاتییک بوخوئی له ژیاندا بوو کردیه حاکی خوژاسان و له دوای ئه ویش محمه د خودابه نده ی کوره گوره ی شا ته هماسب هاته شوینی، به لام له کو تاییه کانی سه رده می ئه م پادشایه ناکوکیه کی تووند له تیوان محمه د خودابه نده و سه رکرده ی سوپا که وته ئاراو ده، به م بژنه یه وه شا هه ولیدا له پینا و پاراستنی ده ولت ئه م نهریته بیه زینی و فه رمانیکی ده رکرده به هوئی وه میرزاهه مزه ی کوری که ته مه نی ته نها هه شت سال بوو کرده فه رمانیه وای خوژاسان و پاشان لایدا و عه باسی کوری کرده فه رمانیه وای که چی ئه م فه رمانیه وایه شیره خویره بوو و ته مه نی له یه ک سال و نیویک ره تی نه ده کرد، ئه وه ش له بهر ئه وه بوو میرزاهه مزه زور هوگری دایک و باوکی بوو، له و کاته شدا شاته هماسبی یه که م بریاریدا قولی سولتان بیته وده سی ئه م فه رمانیه وای شیره خویره یه .

به مجوره ناوی عه باس که وته سه ر زاران و واش باسی لیته ده کرا که مندالیک ییچووک حوکومرانی خوژاسان ده کات و سه رجه م ده سه لاته کانی ئه م شاره که وته دهستی. کاره که له دوای مردنی ته هماسب شای یه که م هه ر به م شیویه بوو تا ئه و کاته ی نیسماعیلی دووه می کوری بووه خاوه نی تاجی سه فه ویی. له ژیر سیبهری ئه و باره ناهه موار و پشیویه ی ولات شا کو مه لیک شازاده ی خانه واده ی سه فه وییه کانی کوشت و ته نها محمه د خودابه نده ی برای و کوره کانی نه بی. کاتیکیکیش کورینکیان بوو له ترسی ئه وه ی نه وه و کوره کانی ئه م بنه ماله یه له دوارژدا رکابه ربی نه که ن دهستی کرد به کوشتنی

سیرۆوی دوولتی سه‌فۆلی

سه‌رجه‌مییان، بۆ ئەم ئەركه‌ش قوولی خانی شاملووی راسپارد عه‌باس بكوژۆ و له 7كانوون 577\زدا چووه هه‌رات و، ده‌بوايه يه‌كسه‌ر ئەركی سه‌رشانی جیبه‌جیبه‌كات، به‌لام وای به‌چاكزانی ئەم فه‌رمانه‌ بۆ دواي جه‌ژنی ره‌مه‌زان دوابخات، ئەویش له‌به‌ر ریزی مانگی ره‌مه‌زان. به‌لام پێش ئەوه‌ی كاره‌كه‌ی ته‌نجام بدات نامه‌یه‌کی بۆ هات و هه‌وایێکی دلخۆشكه‌ری تێدابوو، ئەویش مردنی شائيسماعیلی دووهم و تاج له‌سه‌رنانی محمه‌ده‌ خودابه‌نده‌ بوو. ئینجا به‌یه‌كجاری له‌به‌ر دوو هۆ ئەركه‌كه‌ی به‌جینه‌گه‌ياند: يه‌كه‌م بۆ رازی كردنی دلی شا و دووهم له‌لایه‌کی دیکه‌ بۆ سه‌وداگه‌رایي كه‌له‌وانه‌یه‌ بۆ به‌هێزكردنی ده‌سه‌لاتی خۆی پیتویستی پێی هه‌بێ. به‌م جووره‌ عه‌باس له‌مردن رزگاریبوو و، ئینجا عه‌لی قوولی خان بوو به‌وه‌سی عه‌باس و به‌ناوی ئەوه‌وه‌ حوكمراڤی هه‌راتی كرد.

وادیاربوو شا محمه‌د خودابه‌نده‌ پێی باش بوو كوره‌كه‌ی له‌گه‌ڵ خۆیدا بژی بۆیه‌ بانگه‌یشتی كرد بۆ قه‌زوین، به‌لام وه‌صییه‌كه‌ی له‌ترسی سازبوونی پشیوی و ئالۆزی له‌ویلايه‌ته‌كاني خۆره‌لات به‌م بریاره‌ قایل نه‌بوو و نه‌یگێراییه‌وه‌ بۆ لای باوكی، چونكه‌ بوونی شازاده‌یه‌کی فه‌رمانه‌وا له‌ویلايه‌ته‌كه‌دا متمانه‌ی پێده‌به‌خشی و مملانیكانی ناوخۆیی و ئۆزه‌به‌كه‌كاني لێوه‌دووور ده‌خات.

له‌راستیشدا عه‌لی قوولی خان به‌گوێره‌ی به‌رژه‌وه‌ندیه‌كاني خۆی ئەم هه‌نگاوه‌ی هه‌لتنا، چونكه‌ چاوی له‌وه‌بوو ویلايه‌ته‌كاني خۆره‌لات دا به‌رپێ و بۆخۆی فه‌رمانه‌وايه‌تیا بکات، جا بۆ ئەوه‌ش ئەم مه‌رامانه‌ی مسۆگه‌ریكات سه‌رجه‌م شازاده‌كاني خۆراسانی له‌ده‌وری خۆی كۆكرده‌وه‌وه‌ هه‌موو سه‌كرده‌كاني هۆزی شاملوو هاتنه‌ پالی، له‌لایه‌کی دیکه‌ش سه‌ركرده‌كاني هۆزی نه‌ستاجلوو به‌سه‌ركردایه‌تی مورشید قوولی خانی حاکی خه‌وان و باخه‌رز پشستیوانی لێكردو هه‌موو لایه‌كیش له‌سه‌ر ئەوه‌ كۆكبوون كه‌ رووبه‌رووی هۆزه‌كاني قزلباش بینه‌وه‌ كه‌ ده‌ستیان به‌سه‌ر حوكراڤی له‌قه‌زوینی پایته‌ختدا گرتبوو، له‌كۆتاییدا عه‌لی قوولی خانیا ن به‌سه‌رۆکی خۆیان هه‌لبژارد و ناویان نا (خانله‌ر خانی) واته‌ خانی خانان.

له‌به‌رانه‌به‌ر ئەم ره‌تكرده‌وه‌یه‌ی عه‌لی قوولی خان و مورشید قوولی خان هینده‌ی دیکه‌ مه‌ترسیان له‌سه‌ر ژیاڤی كوره‌كه‌یاڤ لێنیشته‌ و بریاریاڤندا هه‌رچۆنێكی ئازادی بکه‌نه‌وه‌،

میسزوی دولتی سفولی

نەوەبوو نیردراویکی دیکەیان راسپارد و ناردیانە هەرات تاکو کورەکیان بۆ بهیئتیشەو و هەرەشەش لەعەلی قوولی خان و لایەنگرانیشی بکەن، بەلام ئەو دوو پیاوێ فەرمانی شا و شاژنیان بەجینەگەیاندا، ئینجا مەهدەلیا فەرمانیدا کەوا عەلی قوولی خان لەدەسەلات دابالدری و هەموو دەسەلاتەکش بدریتە مورتەزا عەلی قوولی خان کە حاکی مەشەد بوو و هاوڕابوو لەسەر هینانەوێ عەباس بۆ لای باوانی، ئەم پیاوێش بەهۆی ئەوێ عەلی قوولی خان چاوی بریبوو سەرەخۆیی لەخۆراسان و لایەنگریی هۆزەکانی ئەو قزلباشانە لەقەزویی پایتەخت کۆیبونەوێ دوژمنی بوو رقی لێی دەبۆو. لەنیوان هەردوو لادا جەنگ بەرپابوو، ئەم شەرەش لەپایتەختدا دەنگی دایەو، ئینجا شا فەرمانی دەرکرد کەوا دایک لەگەڵ باوکی عەلی قوولی خان کەناوی سولتان حوسین خان بوو بکوژن و ئەم کارەش هیندە دیکە بارەکە ئالۆزکرد، لەبەرانبەردا عەلی قوولی خان بەئاشکرایی دوژمنایەتی خۆی بۆ خانەوادەێ دەسەلاتدار و شازادە قزلباشەکانی پایتەخت راگەیاندا ئینجا هەنگاویکی بویرانەێ هاویشت ئەویش ئەو بوو لەسالی ۱۵۸۱ز عەباسی کردە فەرمانرەوای سەرانسەری خۆراسان و ناوی لیترا شا، و وتاردەکانیش بەناوی ئەوێ پێشکەشکران.

ئاشکرایە کەهۆکارەکانی هاندەری قوولی خان بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە بریتی بوو لە:

- کوژرانی باوانی.
- لاوازیی خودابەندە، بەتایبەتی لەدوای کوژرانی مەهدەلیای هاوسەری.
- نغزۆیوونی میرزاھەمزەێ جینشینێ شا محەمەد خودابەندە لەناو بەزمورەزم و رابواردن و گوینەدانە کاروبارەکانی دەولەت.
- هەر لەسەرەتاوێ عەلی قوولی خان ئامانجی ئەو بوو کەوا دەسەلاتی خۆی بەهێز بکات و کۆنترۆلی سەرجم ناوچەکان و کۆکردنەوێ پیاوماقوولان لەدەووری خۆیدا، هەرەها ئامانجەکەشی بەروونی لەویدا بەدەرکەوت کەعەباسی لەلای خۆی گلدایەو.

میترووی دوورن سرفولی

له دواي راگه ياندى تاج له سهرنانى عه باس بۆ يه كه مين جار له ميترووى خويدا دوله تى سه فهبوى له تبونى به خۆوه بينى، ئەم له تبونەش كه و ته نيوان شا عه باس له لاي خۆره لات و كه پايتەختە كەى هه رات بوو و، شا محمەد خودابه نده ي پادشاي خۆراوا پايتەختە كەى قه زوين بوو و هه ر بۆ خۆشى فه رمانه رەواي شه رعى ولا تېبوو، شتيكى سروشتيش بوو له ئەنجامى ئەم له تبونە شه ر هه لېگيرسى.

شا به سه ركرايه تى سوپا كه يه وه به ره و خۆراسان رۆي تاكو دووبه ره كه يه كه له ناويه ريت و له به رانبه ريشدا عه لى قولى خان و مورشيد قولى خان و لايه نگرانى به ره له لستكاران خۆيان ناماده كرد بۆ به رەنگار بونە وه، به لام وادياربوو سوپاي خۆراسان له به ر كه ميي ژماره ي سه ربازان و چهك و تفاهيمه وه نه يتوانى له به رانبه ر سوپاي شا محمەد خۆراگرى بكات بۆيه مورشيد قولى خان گه رايه وه بۆ توريه و له و كاته شدا عه لى قولى خان چووه هه رات و له وى خۆي قاييمكرد.

سه ره تا سوپاي قه زوين به ره و توريه چوو و گه مارۆيدا، به لام نه يتوانى به جيته ناويه وه و له كۆتايدا چه ند شازاده يهك له نيوانياندا رۆلى پر له چا كه يان گيتر و ليكيان نزيك كردنوه، به م شيويه ش له نيوان خۆياندا ريك كه وتن:

- مورشيد قولى خان ئەو دانپيدانانەي به قولى خانى كردبوو بيكيشيته وه و ملكه چى خۆشى بۆ شا محمەد خودابه نده رابگه يه تيت و له به رده ميشيدا ئەم ره زامه ندييه رابگه يه نى. كاتيكيش ئەم كارەي ئەنجامدا شا دلنابى پيداو ده سه لاتە كەى كه له ناوچه كەى خۆيدا هه يبوو پييدا يه وه.

دواي ئەوه سوپا كه به ره و هه رات كه وته رى و له ويش توانى به ره له لستكاران له ناو بيات و قه لاکه شى گه مارۆدا. به لام به هۆي هيرشى عوسمانيه كان و پيشه رويان له به ره ي تازه ربيجان و ده سه به سه ردا گرتنى چه ند به شيكى خا كه كەى، شا محمەدى ناچار كرد گه مارۆكەى سه ر قه لاه له لوه شينيتته وه و بگه ريتته وه پايتەخت بۆ به رگرى له هيرشى عوسمانيه ي، ئەو كاته ش ناشتبونە وه له نيوان هه ردوولادا له ناسۆي سياسيدا به ديده كرا. له كۆتايشدا ناشته واييه كه ش ئەم خالانەي له خۆگر تېوو:

مىژۋى دەۋلەتى سەۋىيىسى

- شا محمد خۇدابه ئىندە غەبەسى كۆپى لە فەرمانىرەۋايەتى تەۋاۋى خۇرسان بەيلىتىدە.
 - غەلى قوۋلى خان ھەر بەۋەسى غەباس بەيلىتىدە.
 - غەلى قوۋلى خان ناۋى شا بگەرپىتىدە ناۋ وتارەكان و دراۋىش بەناۋى ئەۋەدە چاپبىكىرى.
 - غەلى قوۋلى خان و مىرزاغەباس دان بەجىنشىنى مىزراھە مەزەدا بنىن.
- شا فەرمانىدا كەۋا مورتەزا قوۋلى خان لە دەسلەت دا بەلدەرى و بەھۆيەۋە جارىكى دىكە پشۋى خۇراسانى گرتەۋە.

ھەر كە شا محمد خۇدابه ئىندە گەرايەۋە قەزۋىن مورشىد قوۋلى خان بە كسەر پشۋى لە بەئىندە فەرمانى و گوترايەلى شا كەرد، چاۋى برىبە ئەۋەى غەباس لە گەل خۇيدا لە ھەراتەۋە بباتە مەشھەدو لەۋى ببىتە ۋەسى و پاشان لەۋ مىانەشدا دەسلەتتى تەۋاۋى ھەبى بەسەر ھەموو خۇراساندا، ئىنجا بەرەۋ مەشھەد ۋەرىكەۋت و سەلمان خانى فەرمانەۋانكەۋى دەر كەرد و دەستىشى گرت بەسەر چەند ناۋچەيەكى نىزىك لە سنوۋرى دەسلەتتى بنچىنەبى خۇى لە خەۋاف و باخەرز و پلەكانى دەسلەتتىشى بەسەر خەزم و كەسەكانى خۇى لە شازادەكانى ھۆزى ئەستاجلوو دا بەشكرد. كاتتىكىش ھەستى بەۋە كەرد كە ناۋچەۋى ژىردەسلەتتى خەرىكە فراۋان دەبى پىلانى دارشت بۆ ئەۋەى غەباس مىرزا لە ھەراتەۋە بباتە مەشھەدو، بۆ ئەم مەبەستەش ھەمىشە بانگەھىشتى غەلى قوۋلى خان و غەباسى دە كەرد كەۋا بۆ سەردانىبى بچنە مەشھەدو، غەلى ھەۋلىدا مورشىد بىكوزى و لەدۋايدا مەللىنى لە نىۋانىندا دروستبوو تا گەيشتە ھەلگىرسانى شەر. ئەۋەبوو لە نىزىك شارۋچكەۋى سوۋسەفەد لە نىۋان ھەرات و مەشھەد پىكىيان داداۋ مورشىد خان تۋانى غەباس دەسگىر بىكات و بىنيرىتە مەشھەد تا بۆ خۇى ببىتە ۋەسى ئەۋ. ئىنجا جارىكى دىكە بوۋەۋە پاشاۋى خۇراسان و بەناۋى ئەۋەۋە وتار خوتىندرانەۋە و دراۋى دەۋلەتتىش بەناۋى ئەۋ چاپبىكراۋ ناۋى لە خۇشى نا بىركارى سولتانىبى و بەمەش بوۋە خاۋەنى گەۋرەترىن دەسلەت لە نىۋو شازادەكاندا. ئەۋ كارته براۋەيەۋى كەۋا غەلى قوۋلى خان

میسرووی دوولتی سفولی

له بهران بهر حکومتی ناوهندی به کاری دههیتنا له دهستی چوو و شهو هیوايانه ههمووی گوازارایه وه بۆ مورشید قوولی خان.

بارودۆخی سیاسی له پایته ختدا زۆر ئالتۆزیوو و کۆمه لئیک کاری تیرۆریسی لئیکه وتسه وه. مه هده عه لیا ی هاوسه ری شاعمه مه د خودابه نده کوژرا، ههروه ها جینشینى شا که میرزا هه مزه بوو شهویش کوژراو ده مه ته قى و گهتووگسۆ زۆریش بۆ دۆزینه وه ی جینشینى کی دیکه له ولاتدا سازبوو. که چی شا نیازی وابوو بۆخۆی فه رمانزه وایه تی ولات بکات و هیچ کام له کوپه کانی که عه باس و شه بوتالب و ته هماسب بوون نه کاته جیگرى خۆی، شهویش به هۆی په رتبوونی لایه نگرى قزلباشه کان، به لام شهوان به م بریاره ی شا قایل نه بوون و فشاری زۆریان خسته سه ر خودابه نده تا یه کتیک له کوپه کانی بکاته خه لیفه و جیگرى خۆی چونکه نه و چاوه کانی له ده ستداون و ناتوانى نه رکه قورسه کانی سه رشانى له به رپه و به ردى ولات شه نجام بدات. شه و قزلباشانه ش بوون به سى به ش:

- به شى یه که م لایه نگرى عه باسیان ده کرد له خۆراسانبوو.
- به شى دووهم لایه نگرى شه با تالییان ده کرد له قه زوین نیشته جیبوو.
- به شى سیه م رایه کی دووسه رهیان هه بوو له نیتوان دوویراکه دا، چونکه رایان وابوو که ولات بکریته دوو به ش و هه ر یه که له کوپه کانیش ببه خه لیفه ی شا له پارچه کانا.
- ناشکرا بوو که هه ر لایه نیک له وانه هه ولئى سه پاندى ده سه لات و هیزى خۆی ده دا به سه ر کاروباره گشتیه کانی ده ولت.

لایه نی دووهم فشاری خسته سه ر شا و شه با تالیبی کوپى کرده جینشینى خۆی و مافی عه باس کوپه گه و ره که ی پشیتل کرد. شه م بریاره ش بوو به هۆی شه وه ی پشیتوی زیاتر په دبایى و مورشید قوولی خان که عه باسیشى له گه لدا بوو به رپى دامغان و سه منانه وه به ره و قه زوینى پایته خت به ریکه وت و به درتژانى رینگا که ی هه رچى خه لکی شه ره کان هه بوو هه موو لایه نگرى خۆیان بۆ نیشاندا و له ناویشیاندا مورته زا قوولی خان هاته پالى و به مه ش هه لئوئى ستى هینه ده ی دیکه به هیز بوو و به بى هیچ به ره له لستکاریه ک چوه ناو شه ره که وه، نینجا رایگه یاندا که عه باس بکریته پاشای ده ولته تی سه فه ویه کان و بۆخۆشیی

میسزوی دولتی سرفولی

بووه جیگری سه لته نهو وه سیی شا عه باس، نهو کاته ش شا عه مه د خودابه ندد بریاریدا بهر له کاروانی کوره کهی بگاته پایتهخت و کهچی مورشید قوولی خان پیشی نهو گه یشته شوینی مه بهست، نهویش بریاریدا بو رو به رو بوونه وهی هه لمهت بیات، به لام سه رباره کانی پشتیان تینکرد. بو دربار بوونیش عه مه د خودابه نده ناچار بوو دان بهم رووداوه راستیه سیاسیهدا بنی، بویه دهستبرداریی خوی له تهختی پاشایه تی بو عه باسی کوری راگه یاند و پاشان له ناو نا پوزرای پیشوازی گهرمی کوره کهی هاتنه ناو شاره وه. نهرکانه کانی دولته له چهل سترون کوبونه وه، واته لهو شوینه ی که شا دهست له کارکیشانه وهی خوی راگه یاند، له ویدا تاجی له سر سه ری خوی هه لگرت و خستیه سر عه باسی کوری و نهویش له سر تهخته کهی دانیش و، ههرچی به لگه نامه و نهرشیف و داب و نهریته کانی تایهت به خانه واده ی سه فوهی هه بوو هه مووی دایه عه باس، که به گویره ی نهوانه هه موو یاسا کانی میراتگریی و یاسای گواسته نه وهی دهسه لاتی دولته تی سه فوهی روونکراوه ته وه.

به مجوره شاعه باس له ۶ تشرین ۱۵۸۸ از به شیوازیکی شهرعی بوو به فهرمانه وای دولته تی سه فوهی و، نهو کاته ش ته مه نی ته نها هه ژده سال و دوو مانگ و نیو بوو.

نهو درایه تیانه ی رووبه رووی شاعه باس یه که م بوونه وه:

له ناو بردنی مورشید قوولی خان:

شاعه باسی یه که م له وای نه وهی دهسه لاتی دولته تی که وته دهست، بیری له وه کرده وه بگه ریته وه بو زیدی خوی و سه ره له دانی شائیسماعیلی یه که می باپیری، نه مه ش ته نها له ریگای ده سه سه رداگرتنی سه رجه م کاروباره کانی دولته و تاکیره وی له حوکمدا نه بی بو جیبه جی نابی، وادیار بوو ده رکی به وه ش کردبوو که شاقوولی خان تاج ناستیک مه ترسی بو سه ر دهسه لاتی نهو هه یه، نهویش به هوی نه وهی هه همیشه ریگر بوو له به رده می له به ریته بردنی کاروباره کانی دولته، له لایه کی دیکه ش به بی پرسنی نهو زوریک له کاروباره کانی دولته تی راده پیراند، له به رته وهی ته مه نی هه ژده سال بوو تواناو دهسه لاتی که متر بوو و سنووری فهرمانه کانیشی ته سک ده کرده وه، چونکه وه سییه که ی

سینووی دولتی سرفوی

همیشه خاوهنی دهسه لات و هیزی تایبتهتی زیاتری هه بوو و هه ولی ددها له ریتگای دهسه سرداگرتنی کاروباره گرنکه کانه وه پاریزگاریمان لیبکات.

شاقوولی دهستی کرد به دابه شکردنی پله کانی دولتهت به سهر لایه نگرانی تایبتهت به خۆی، به لام شا هه رگیز نیازی نه وهی نه بوو که بهم زووانه له ناوی ببات، نه ویش له بهر دوو هۆ:

یه کهم: خاوهنی شاره زاییه کی باش نه بوو له بهر پرتوه بردنی دولتهت و ده بوایه به کرده نی فیری هه لئورانی کاروباره کانی دولتهتی بکردبایه ئینجا بیری له وه بکردباوه تاکر هه وانه حوکم بکات.

دووه م: ده یویست به سایه ی نه وه و کۆمه لیک له و سهر کرده قزلباشانه له ناو ببات که لایه نگرانی خۆی بوون، بۆیه کاتیك نه وانه هه لئویستیان له دژی وه رگرت لایه نگرانی کردو دوا جاریش خۆی کرد به حاکمی ناوچه ی نه سفه هان و مولک و سامانی دولته تیشی خسته پال مولکه کانی خۆی، که کاتی خۆی نه م مولکانه درابوونه میرزاهه مزه و له دوا ی مردنیشی درانه نه باتالیب، له پاشان دهستی کرد به کوشتنی سهر کرده کانی قزلباش و سهری ده پهراندن و له سهر کۆشکی شاهانه به پی هه لیده واسین.

به هۆی نه و کاره ناله بارانه ی شاقوولی خان نه نجامی ده دان و له بهر نه و کاره تاکر هه ویانه ی له کاروباری دولتهت ده یکردن، شا هینده ی دیکه ی ئاره زووی نه وه ی له لا دروستبوو له ناوی ببات، نه وه ی شاعه باسیان لیتی بیزار کردبوو:

- مورشید قوولی خان ویستی به هۆی ژن خوازیی له خانه واده ی سه فه وییه وه جی پیی خۆی قاییم بکات و پاریزگاری له سامان و دهسه لاتی بکات، بۆیه داوا ی له شا کرد که وا ره زامه ندی نیشانبدات له سهر ماره کردنی یه کیك له کچه کانی خانه واده ی سه فه ویی و نه ویش نه مه ی ره تکرده وه و بوو به هۆی یه کهم هه نگاوی رووبه روو بوونه ویان.

- پییان راگه یاند که وا شاعه باس زوو یا دره ننگ هه ر له ناوی ده بات، بۆیه لایه نگرانی نامۆزگاری نه وه یان کرد له م کاره دا ده سپیشخهری بکات، بۆ نه م مه به سته ش محمه د خودابه نده و کوره کانی که به بیانوی نه وه ی ناوچه که له گه یلانه وه نزیکه و له ویشدا

سۆزۈمۈز دۆلەت سۆزۈمۈز

بەرەنگار بونەو ھەيە لەقەلای ئەلموت بەندی کردبون ھینایە دەرو، بۆ ئەو دی لەکاتی سەرقالی شا بەجەنگی ئۆزبە کەکان ھەلی بۆ برەخسی زیندییەکان ئازاد بکات و تاجی شاھانەي سەفەویش بکاتە سەر یەکیکیانەو، بەلام شا دەرکی بەمەرامەکانی وەسیی و نامانجەکانی کرد، دەشیزانی کەتوانای ئەو دی ھەيە لایبەت و یەکیکی دیکە لەخانەوادەي سەفەویەکان لەجینگای ئەو دا بکاتە فەرمانپەرەو، بۆیە جەختی لەلەناو بردنی کردو.

- مورشید قوولی خان سەرەپای پەلەپەلی شاعەباس کەچی ھەر سستی و خاوەخاوی دەکرد لەناردنی ھیزی یارمەتیدەر بۆ ھەرات کە ئەو کاتە لەلایەن ئۆزبە کەکانەو ھەمارۆدرا بوو، چونکە ھیسوی وابوو کەخۆی لەو رکابەرەي رزگار بکات و، بەتایبەتیش کەشا عەباس ریزیکی تاییبەتی بۆ ھەبوو بەمامۆستا و ھە پەرۆردەکاری خۆی حسابی بۆ دەکرد. ئەو ھەشی لەبیرنە کردبوو کەئەوکاتەي ئەو وەسیی بوو چ ھەلسۆکەوتیکی چاک و میھەربانانەي لەگەڵ دەکرد. مورشید قوولی خان بەردەوام خاوەخاوی دەکرد لەناردنی ھیزی یارمەتیدەر بۆ ھەرات، تا کار گەیشتە ئەو دی ئۆزبە کەکان شارە کەیان داگیر کردو لەویشدا عەلی خان قوولی و ژمارەیک سەربازی قزلباشیشیان کوشت، لەویدا شا ھیندەي دیکە مەکور بوو لەو رایەي کە بەر لەو دی مەترسی زیاتری بۆ سازبکات بۆخۆی لەناوی ببات.

لە ۱۵۸۹ ز شاعەباسی یە کەم ھەلی لەناو بردنی مورشیدی بۆ رەخسا لەوکاتەي کەوا سویای سەفەویی بەرەو خۆراسان و بەمەبەستی بەرلنگرتنی ھیرشی ئۆزبە کەکان و دەرکردنیان دەچوو، کاتیکیش گەیشتنە شاھرود، لەگەڵ چوار لەسەر کردە دلسۆزەکانی خۆی پیلانیان دارشت بۆ کوشتنی و خەو کوژیان کرد.

شا عەباسی یە کەم وەسییە کەي خۆی لەناو برد و بوو خاوەنی سەر جەم دەسەلاتەکانی ولات و ھەر کەسێک سەرپیچی فەرمانەکانی بکردبايە دیکوشت، تەنانت ئەندامانی خانەوادە کەشی لەو دلرە قییبەي نەبواردو پیاوانی دەولەتیش مەترسیان لی نیشتبوو، بۆیە بەناچار یی بەندە فەرمانیان دەکرد و ھەموو بریارێکیشیان بەی گەتووگوو کردن بەجیدە گەیان.

میژووئی دودلئی سه فوئی

به هۆی ئەم دەسه لاته تا کپه وی و فراوانه یه وه میژوونوو سه کان گه یشتنه ئەو رایه ی که وا هاوولاتیه کانی ده بوايه پیروژی بکه ن و له ترسی زۆرداریه که ی و بۆ خو دوور خستنه وه له خراپه کاریه کانی وه ک بیتیکی په رستراو مامه له یان له گه لدا ده کرد، به تایه تیش کاتیک ناوی له خوئی نا (سیبه ری یه زدان).

له ناو بردنی ئەندامانی خانه واده که ی:

شاعه باسی یه که م له گه ل ئەندامانی خانه واده ی سه فه ویی زۆر دلره ق و تووند بوو به تایه تیش کور دکانی خوئی، ئەم بیبه زه بیه ش پاشا وه ی سه ده ی شانزه می سه رده می مه غۆله کان و عوسمانیه کان بوو له هیندستان و ئاسیای بچووک، به هانه ی بۆ ئەم تووندی و زۆرداریه ی ئەو ه بوو له وه ده ترسا نه وه کا که سیکی دیکه له خانه واده ی سه فه ویی دروسبجی و وه ک ئەوه ی ئەو له مندالیه وه له به رانه ر باوکی کردی به سه ری به ییتته وه و خوئی به سه ردا سه پینئی و ته ختی فه رمانه وایه تی لی سه نیته وه، ئەم سیاسه ته شی به شی وه یه ک تووندو توقتنه ر بوو ته نانه ت وای لیکر دبوو که هه رگیز بیر له دواروژی خانه واده که یان نه کاته وه و بیر له وه نه کاته وه که ئە گه ر له دواروژدا که سیکی شیوا نه بی له خانه واده که ی بۆ فه رمانه وایه تی ده ولته تی سه فه ویی ئەوا چ کاره ساتیک دیته پیتش و چون ئەم ده ولته نه ناینده که ی روو له نه مان ده کات، ئەم سیاسه ته ش لاوازی کردو له کو تاییشدا به ته واوی هه ره سی هیناو له ناوچوو.

کاتیک شا عه باسی یه که م بووه خاوه نی ده سه لات له ده ولته تی سه فه ویدا له سه ره جم ئەندامانی خانه واده ی سه فه ویی ته نها پیتنج که س ما بوونه وه ئەوانیش: شامه حه مه د خودابه نده ی باوکی و ئەبو تالیب و ته هماسب و دوو کوره که ی میزازه مزه ی برای (ئیسما عیل و حه بده ر) بوو. هه موو له قه لاتی ئەله موت زیندانی کردن و خستیه ژیر چاودیری به کی زۆر تووندیشه وه، کاتیکیش مورشید قوولی هه ره شه ی نازاد کردنی ئەوانه ی لیکر د یه که سه ر هه مووی بر دنه قه لاتی وه رامین و هینده ی دیکه چاودیری به که ی سه ریانی تووند کرد. کاتیکش گه رایه وه قه زوینی پایته خت و له دوای ئەوه ی ئۆزه که کانی وه دهرنا له هه رات فه رمانیدا باوکی به یینه لای له لای خوئی ده سه سه ری کرد و نه به ییتشت به هیچ

میسزوی دولتلی سفولی

شیوه‌یهک تیتکه لای قزلباشه کان ببی، بو هر جیگایه کیش بچوبایه له گهل خوی دهیبرد. نم باره تا مردنی محمده خودابه‌نده له سالی ۱۵۶۹ز دریزه‌ی کیتشا.

ئینجا فرمانیدا چاری چوار شازاده‌که‌ی دیکه بکۆلن تاکو هرگیز که سیکیان نه‌توانی له فرمانیه‌وایه‌تی نریک بیتته‌وه، دیسانه‌وه گهراندنیه‌وه بو قه‌لای نه‌له‌موت و تا کۆچی دویان کرد هر له‌وی مانه‌وه، به‌لام له سالی ۱۵۹۰ز حیده‌ری وهک بارمته نارده ده‌ولته‌تی عوسمانیه‌کان و له‌وی مایه‌وه تا دوو چاری نه‌خۆشی کۆلیرا هات و هر له‌ویش له سالی ۱۵۹۷ز کۆچی دویا کرد.

شاه‌باسی یه‌که‌م له‌سهر نم سیاسه‌ته توندو تیژی‌یه‌ی به‌رده‌وام بوو تا گه‌یاندیه‌ پینچ کوره‌که‌ی: محمده‌باقر ناسراو به‌سفی، حوسین، خودابه‌نده، ئیسماعیل و مه‌قلی. هر له‌مندالیه‌وه حوسین و ئیسماعیل کۆچی دویان کرد. ئینجا له ۲ شوبات ۱۶۱۵ز له‌ترسی نه‌وه‌ی نه‌وهک محمده‌باقری کوری لاسایی خۆی بکاته‌وه له‌هه‌لسوکه‌وته‌که‌ی به‌رامبه‌ر باوکی کردی، به‌تاییه‌تیش ببووه‌ خاوه‌ن ده‌نگ له‌ولاته‌که‌دا چونکه کوری گه‌وره‌و جینشینی شا بوو کوشتی و له‌ناوی برد.

له‌لایه‌کی دیکه‌ش خودابه‌نده‌ی کوری ناوبانگیکی باش و خوازراوی له‌ناو خه‌لکدا په‌یدا کردو له‌نیو ئەندامانی لایه‌نگر و ده‌روورویه‌که‌یان و نه‌و قزلباشانه‌ی که‌به‌چاری حاکمی دوارۆژی ده‌ولته‌ له‌دوای باوکی ته‌ماشایان ده‌کرد بووه‌ خاوه‌ن پله‌و پایه‌یه‌کی زۆر به‌رز، بۆیه‌ نه‌مه‌ نیگه‌رانی کردو سه‌ره‌تا مامۆستا و په‌روه‌ده‌کاره‌که‌ی کوشت و چاوه‌کانی کوره‌که‌شی ده‌ره‌یناو نه‌ویش ژه‌هریخوارد و خۆی کوشت.

چاره‌نووسی مه‌قلی کوری پینجه‌م له‌هی براکانی باشتر نه‌بوو، نه‌بوو شا له‌سالی ۱۶۲۷ز فرمانیدا که‌چاوه‌کانی نه‌ویش بکۆلن تا نه‌توانی ده‌ست به‌ته‌ختی پاشایه‌تیه‌وه بگری.

به‌هۆی نه‌و ره‌فتارانه‌یه‌وه شاه‌باسی یه‌که‌م له‌کۆتاییه‌کانی ژسانی خۆیدا کیتشه‌ی هه‌لبژاردن و ده‌سنیشانکردنی جینشینی بو په‌یدا بوو، له‌دواییدا ته‌نها میرزاسامی کوری محمده‌باقر نه‌بی که‌سیدیکه‌ نه‌ما بۆوه له‌ئه‌ندامانی خانه‌واده‌که‌ی، نه‌ویش دایکی

سېئووی دەولەتی سەفوی

لە کوشتن رزگاری کردبوو و لە ئەنجوومەنی شا و پیاوانی شانشینیی دوور یخستبوو و هەر ئەویش لەدوای مردنی جینگای گرتەو.

نەهیشتنی بالادەستی سیاسی قزلباشەکان:

سەردەمی شا عەباسی یەكەم سەرەتای كۆتایی ھۆزەکانی قزلباش و لاچوونی کارگەریی سیاسی و كۆمەلایەتیانی بەخۆوە بینی، ئاشکرایە كە ئەوانە هەر لە سەردەمی شائىماعیلی دوو مەو بە ھۆی ئەو پشێویە ئەو کاتە دروستبوو دەستیان بە سەر سوپا و باری کارگێری دەولەتی سەفەویدا گرتبوو و، دەسلەلتی خۆشیان لە سەردەمی شامحەمەد خۆدایەنە دەى كۆتیدا بە ھێز دەکرد و، لەم پێناوەشدا رینگای زۆریان گرتە بەر تەنانت دایكى شاعەباس و مەھدەلیا و میزراھەمزی براشیان كوشت، ئەم كۆرەوانە برینی زۆر گەورەیان لەدەلى شا دروسکرد، بۆیە مكوړبوو لە سەر ئەو لە ناویانبات، ئەو كاتەش ژمارەى ھۆزەکانی قزلباش لەسى و دوو ھۆز تێپەریبوو و ژمارەى ئەندامانی گەشتبوو شەست ھەزار كەس و ھەموو ئەوانەش مووچەیان لە گەنجینەى دەولەت وەردەگرت و بەمەش باریكى زۆر قورسیان خستبوو سەر دارایی دەولەت و، لە ھەموو لایەكى دەولەتدا بلاویبونووە و خواوەنى زۆرىك لەزەوى و زار بوون، ھەروەھا راستەوخۆ و بەبێ حكومەتى ناوەندى فەرمانرەوايەتى ھەرىمە كانیان دەکرد و خۆیان لە گەلى ئێران بە زیاتر دەزانی و، لە ھەمان كاتیشدا دەوری شا عەباسی یەكەمیان گرتبوو و كاتىكیش بە ناگاہات بینی ھیچ دەسلەلتىك و سەربەستییەكى نەماوە. بەمەش ئەو ھۆزەکانى ئێران بە ناگاہات بەتەنھا و تاكپەرەوانە ھوكمەكە بەرپۆھبات، لەبەر ئەم ھۆیانە بوو لەدوای ئەو ھۆزەکانى تاجى لە سەرنا سەر كۆرە كانیانى قۆلبەستکرد، بەتایبەتى ئەوانەى دەستیان ھەبوو لە كوشتنى میزراھەمزی براى، لەوانەش عەلى قولى خان و ئىسماعیلی قولى خان و چەندانى دىكەش و پاشان ھەموو كوشتن. وادياربوو ئەم بریارەى بە ھاوبەشى لە گەل و ھەسبە كەى مورشىد قولى خان بە جینگەیاندا، جگە لەمانیش ھەموو ئەو كەسانەى كە لە كوشتنى دایكى بەشداربوون ھەموو كوشتن، لەوانەش: قورخەمسخان كە یەكێك بوو لە پیلانگێرانی تیرۆر كۆرەنى دایكى و شا بۆ تۆلە سەندنەوى خوینى دایكى بە دەستی خۆى كوشتى.

میشوووی دوولەتی سەزوینی

شا شوپشی هەندیک لەسەر کردەکانی قزلباشی بەهەلزانى کە لەژى مورشیدقولى خان هەلیانگیرساندبوو کاتیک ئەسەفەهانی خستبوو پال مۆلکەکانى خۆی، فیسە قزلباشیە کە یانى لەسەر داکندن و پاشان هەمووی کوشت و دەستیشى بەسەر هەموو مۆلک و مالتیشیانداگرت و لەسەر لایەنگرو شوینکەوتوانی خۆی دابەشى کردن و زۆیشی نەبرد مورشید و لایەنگرانیشی کوشت.

شا بەئەنقەست لەپال کوشتى هەندیک لەسەر کردەکانى قزلباش وای کرد بوخویان لەنیو خویاندا دەسلات لەیە کتر بستینن و هیچ پلەیه کى سەربازی و نیدارى نەهیلن و بەمەش توانا و هیزیان کە مبیتهوه، ناشکرایە کەوا سوپای سەفەوی سەر لەفەرمانرەوايەتى شا عەباسی یە کەم بەتەواوی پشتی بەهۆزەکانى قزلباش بەستبوو، بەلام دوو سوپای تازەى پیکەوهنا کە یە کیکیان لەئەرمەن و شەرکەس و کەرەجییه کانى سەر بە دەولەتى سەفەوی بوو دامەزراند، ئەویدکەش لەو هاوولاتیانە پیکهیتنا کە راستەوخۆ سەر بەخۆی بوون و هیچ کام لەهۆزەکانى لایەنگری خۆیشی بەشداری پینەکرد و ناوی لەو سوپایەش نا (شاهسون) واتە ئەوانەى شایان خۆشدهوی، راستەوخۆش هەموو فەرمانیکیان لەخودى خۆی وەر دەگرت. بەمشێوهیە شا دەسلاتی قزلباشەکانى لەناو سوپا نەهیشت.

لەدوایدا شا هەموو دەسلات و پلە گزنگەکانى کارگیرى لەسەر کردەکانى قزلباش سەندەوه بەتایبەتیش فەرمانداری ویلايەتەکان و هەمووی بەخشیه ئەو کەسانەى کە جینی متمانەى خۆی بوون، کەچی لەگەڵ ئەوانەشدا هەرکە گومانی لەدلسۆزی کەسێکیان بکردبایە ئەکسەر دەیکوشت.

شاعەباسی یە کەم چنگی خۆی لەو ویلايەتە گێر کرد کەوا بەشێوهی لامەرکەزى خویان بەپێوه دەبرد، ئەم سیستەمەش بەر لەدامەزراندنى دەولەتى سەفەوی بوونی هەر هەبوو. زانراویشە کە حاکمەکانى ئەم هەریمانە خاوەنى سەر بەخۆی خویان بوون و جگە لەناردنى هەندیک پارەو دیاری بۆ شا هیچ شتیکیدیکە ئەوانى بەیە کەوه نەدەبەستەوه. شا لەدەسلاتیدا هەبوو کە هەرکەسێکی بیهوی پلەى دەداتى و لەهەمان کاتیشدا دەتوانى خەلک لەبداو پلەو پایەیان لیبستینیتەوه، هیچ کەسێکیش بۆی نەبوو فەرمانەکانى ئەو پيشیل بکات. بەمجۆرە شا فەرمانرەواى شارەکانى بە خۆی بەستەوه و مانەوهشیان

سیئووی دوولتی سرفوین

له پله و بیا به کانیاندا بهر زامه ندی شا گریدرابوو، کهچی له سهرده می قزلباشه کان نهم کاره هه مووی قۆرخکرا بوو.

به هوئی نهم سیاسته تووندرویییه شا توانی زالبوونی قزلباشه کان به سهه بواری سهه بازی و دهستیوهردانیان له کاروباری ناوحوئی دهوله تدا نه هیلتیت که نه مانه هه رگیز له تاییه تمه ندیی ئه وان نه بوو، به خواهیشت یا به زۆری توانی ئه وان له دهده ووری خوئی کۆیکاته وه وه له هه مانکاتیشدا به کیتی سیاسی و ئیداری بو دهوله ته که ی گه رانده وه و به گویره ی داب و نه ریتی سهرده میشت تاکرپه وان هه فرمانر هه وایی دهوله تی کرد.

گه شه کردنی بواری سهه بازی:

بهه له ئیستا باسی ئه وه مان کرد سوپای سهه فه و بیه کان به پله ی یه که م پشته به قزلباشه کان به ستبوو که ئه وانیش هه موو فرمانه کانیان له سهه رکرده کانی خوین وهرده گرت و شای سهه فه و بیه بوئی نه بوو راسته وخۆ فرمانیان به سهه ردا بدات، به لکو ده بوایه شا فرمانه که به سهه ره ک هۆزه کان رابگه یه نیت و ئه وانیش فرمانیان پیکه ن، جا له بهر ئه وه ی نهم سهه ره ک هۆزانه ئه گه ر کاریکیان به دل نه بووایه و له گه ل بهر ژده ندی ئه وان یه کی نه گرتباوه ئه وا فرمانه که یان دهشارده وه و به مهش شا دهسه لاتی به سهه ر لایه نی سهه بازی ولاته که ی لاوازبوو. له هه مان کاتیشدا ده یاتوانی دژایه تی شای سهه فه و بیه کانیان پیکه ن و، ئه وه هه لویتته ی عه لی قوولی خان و مورشید قوولی خان له خۆزاسان نواندیان زیندوو تریان به لگه ی نهم قسه یه بوو، کاتیک شا عه باسی یه که م خودی خوئی له ویتبوو سهه رکرده کانی قزلباشی به ره ره چی فرمانه کانیان دایه وه.

کاتییکیش شا عه باسی یه که م دهسه لاتی گرتته دهست، هه ستی به وه کرد که سهه رکرده قزلباشه کان تا چ نه ندازه یه ک مه ترسیان له سهه ر رژیم هه یه، بویه هه نگاوکی سهه رته تایی بو لاواز کردنیان هه لیتنا ئه ویش بریتی بوو له که مکرده وه ی ژماره ی سهه ر بازه کانیان بو نیوه ی ژماره ی جارانیان و بووه سی هه زار.

له لایه کی دیکه وه شا ده ووری کۆمه له یه کی دیکه یدا که هه میشه له دهوله تدا خاوه ن هیز و دهسه لاتبوون، ئه وانیش ئه و سو فیایانه بوون که هه ر له سهه رته تایی دروستبوونی دهوله تی

سېئووی دەرلئق سەفوی

سەفەویەو سەریان ھەلدابوو، ھەمیشە ئەندامانی ئەم کۆمەلە یە بانگەشە ی ئەو ھیان دە کرد کە خۆیان پشگتیر و بەرگریکاری مالتی سەفەویە کانن. لە سەردەمی محمدە خودا بەندە لاوازیسی دەولەت و دەسەلاتە کە یان بە ھەلزانی و ھیندەدی دیکە دەستیان لە کاروباری دەولەت وەر دەدا. لە سەردەتای سەردەمی شا عەباسی یە کە میشتا ویستیان ھەندیک پشئوی سازبکەن تا بە ھۆیەو شای لادراو بگتیرنەو بە دەسەلات، شا عەباسیش رەتیکردنەو ھە لە بەشداریکردنی کاروبارەکانی دەولەتیش دوور بختنەو، ئەمەش وای کرد دەسەلات و لایەنگریان کە مبیئتەو ھەموو جولە یە کیشیان سنووردار بوو، جگە لە ھەندیک پیشە ی پایەنزم ھیچی دیکە ی نەدانی، وەك خاوتنکردنەو ھی کۆشکەکانی ولات و جەللادی و ھەندیک فەرمانیی دیکە ی دنیا یی.

شا لە دوای ئەو ھی قزلباشەکانی لاواز کردو کۆمەلە ی سۆفیەکانیشی لە دەولەت دوور خستەو ھەستی کرد پئویستی بە پیشخستنی بواری سەربازی ھە یە تابتوانی رووبەر ووی دوژمنەکانی وەك عوسمانییەکان و ئۆزبەك بیئتەو ھە لە لایەکی دیکە شەو ھە قامگیری ناو خۆیش جیگتیر بکاتەو ھە. بۆ ئەم مەبەستە دوو سوپای پتیکھینا کە ھەردووکیان لایەنگری تەواری خۆی بوون و بەرد ھوامیش فەرمانەکانیان راستەو خۆ لە خودی خۆی وەر دەگرت و زۆریش چاودیری چەك و تەقە مەنیەکانی دە کردن، و زۆر زیاتر لە سوپای عوسمانی تەفەنگ و تۆپی بەم دوو سوپایە بە خشی کە دە یزانی عوسمانییەکان ھەمیشە چەکی تازە بابەت بە کار دەھینن، بۆ یە شا نزیکە پینچ سەد تۆپ و شەست ھەزار تەفەنگی دا یە سوپاکان، بە یار مەتی ئینگلیزەکانیش توانی کارەگە یەکی چەك و تەقە مەنی دروسبکات، لە ھەمان کاتیشدا ئەندامانی نیردراوی بەریتانی بەشداریان لە دارشتنی پلانە سەربازیەکان جەنگی دژی عوسمانییەکان دە کرد، لە مەشەو ڕۆبەرد چیللی سەر کردا یەتی یە کتک لە تیبەکانی سەربازی سەفەوی لە نیوان سالەکانی ۱۶۰۴-۱۶۰۵ ز لە شەری دژ بە عوسمانییەکان کرد.

بەم جۆرە شا عەباسی یە کەم سەرکەوتنیکی بەرچاوی لە بەرەو پتیشبردنی بواری سەربازی ولاتە کە ی ئەنجامدا کە بوو ھۆی سەرکەوتنی بەرچاوی بە سەر ئۆزبەكەکان و عوسمانییەکان و دامرکاندنەو ھی بزوتنەو ھی رزگار بخوازەکانی ناو خۆ.

میسرووی دولتلی سه فوولی

وادیاربوو شا عه باس هه موو گرنگییه کی خستبووه سهر بواری پیاده و لایه نی ده ریوانی سهریازی پشتگویتخستبوو به لگهش نه وهیه که له شه ری دژ به پورتوگالیسه کان له که نداوی عه ره بی نه یوانی روو به روویان ببنه وه. کاتیکیش ویستی روو به روویان بیته وه هانای برده بهر که شتیگه لی هاو به شی هیندستان و ئینگلیز و به بونه ی هاو به رژه وه ندییان یارمه تیاندای بو نه وه ی له مه ی دانی بازرگانی له ناوچه که به تاییه تی و له خۆره لات به گشتی وه ده ریوان بنین، ثم که متواناییهش بووه هو ی نه وه ی هیزی پاریزگاری له ناوچه که لاوازیبی و هانی به ریتانیه کان بدات تا هه موو بو شاییه کان پر بکاته وه و شوینی هیزه کانی پورتوگال بگریته وه، له داوی نه وه ییش ده سه لاتی خو یان به سهر ناوچه کانی که نداوی عه ره بییدا داخت.

له ناو بردنی بزوو تنه وه ی یاخیبووان:

بزوو تنه وه ی یه عقوب خانی زیلقه ده ر له فارس:

له داوی نه وه ی شا تاجی خسته سهر بیری له وه کرده وه ده سه سهر ته واوی خاکی ئیراندای بگری، به لام له لایهن هه ندیک له فهرمانره وا ی ویلایه ته کان روو به رووی به ره له ستکاری بووه وه که پیشتر سهر به خو یان هه بوو، بو یه بریاریدا روو به روویان بیته وه و ملکه چیان بکات بهر له وه ی نه وان خو یان به هیز بکن و مه ترسیه کان یان به ره به سیتیت.

نه که م روو به روو بوونه وهش له نیوان خو ی و یه عقوب خانی زیلقه ده ری حاکی فارس روویدا، شایانی باسه شا بو خو ی نه وی کردبوو به حاکی نه و ویلایه ته و نه ویش نه وه ی به هه لزانی بوو و ولاته که ی به ره و لای یه ز دو کرمان فراوان کردبوو، له لایه کی دیکه شه وه به بی نه وه ی پرس به ده سه لاتی ناوه ندی بکات هه ر له خو یه وه کاروباره کانی راده پیراند و هه رچی بریاری گرنگیش هه بوایه هه روا ی ده کرد و سو پایه کی تاییه ت به خو شی پیکه یینا. شا عه باس بریاریدا مه ترسیه کانی ثم فهرمانره وا یه له ناو بیات و له سالی ۱۵۹۰ از به ره و نه سه فه هان به ری که وت و کاتیکیش گه یشته نه وی داوی له یه عقوب کرد بیته به رده می و لایه نگری و ملکه چی خو ی رابگه یه نی و نه ویش له بهرانه ردا په یانی پیدا لیتی خو شبی و سوئیدیشی بو خوارد، به لام شا ته نها بو ماوه ی سی رۆژ پابه ندی نه م په یمانه ی سوو و کاتیکیش یه عقوب به ته واوی دلنیا بوو له رۆژی چواره مدا چووه کۆشکی شاو له نیو کۆره که ییدا

میسزوی و دولتی سرفولی

دانیشت و شا فرمانیدایه پیاره کانی قۆلبهستیان کردو کوشتیان، پاشان سه رجهم نهدامانی خانواده کهی بانگ کرده کۆشک و داوای لیکردن کهوا قاچی ماچ بکهن تا لیتیان خوشبیبی و نهوانیش نه مهیان کرد، کهچی شا ناپاکی لیکردن و هم موویانی کوشت.

بزووتنه وهی خان نه حمدهد خانی حاکمی گهیلان:

خان نه حمدهد خان له لایهن شا ته هماسبه وه کرابوو حاکمی گهیلان به لام نه و دهیویست سه ریه خۆبیبی و کهچی شا قۆلبهست کرد و له قه لاتی نسته خخهر بهندی کرد و ماوهی ده سال له ویدا مایه وه، پاشان که محمدهد خودابه نه ده هاته سهر تهخت لیتی خوشبوو و گهراندیه وه بو سهر فرمانه وایه تی گهیلان و مهربه م سولتان بینگه می خوشکیشی لیماره کرد، هیواشی وابوو که په یوه نه دییه کانی خانواده بی بیته هانده ریک تا له سنوره کانی دولته تی عوسمانی نه چیتته دهره وه. به لام خان نه حمدهد خان که به وه ناسرابوو خاوهن ناواتیبی سیاسی تایبته به خۆبیه تی بیهیزی خودابه نه دهی به هه لزان و باز نهی دهسه لاتی خۆی فراوان کردو، زۆر به په لهش به ره وه سه ریه خۆبیبی ناوه چه کانی ژیر دهسه لاتی ده چوو، تا شا عه باسی په کهم دهسه لاتی وه رگرت هه ر به مشیوهیه مایه وه، کهچی خان نه حمدهد خان هه ر به مه شه وه نه وه ستا هه موو هه لیکتی لیکتی گه یشتن و نزیک بوونه وه ره تبکاته وه به لکو هه موو نه و قزلباشانه ی که له دهستی شا هه لاتبوون ده هاتنه لایی و نه ویش پیشوازی لینه کردن، کاتیکیش داوای لیکرد که بیانداته وه دهست دولته تی سه فه ویی، خان نه حمدهد ره تی کرده وه، به مهش په یوه نه دییه کانیا ن هینده ی دیکه گرژبوو.

بزووتنه وه کهی نه حمدهد خان زۆر له وهش دوورتر ده پرووانی و هیواو ناواتی دیکه ی زۆری به خۆه گر تبوو، له گه ل عوسمانیه کاندای گفتوو گوئی ساز کردو داوای لیکردن له لای لاهیجان وه هیرش بکه نه سه ر خاکی ئیران و پاشان به ره وه قه زوین و باقی شوتنه کانی دیکه ی ئیران پیشه وه ی بکه ن و ته واوی هاریکاریشی بو دهر پین.

شا عه باسی په کهم به م گفتوو گوژ و دانوستانه ی نیوانیانی زانی، له گه ل عوسمانیه کاندای ریککه وتنتیکتی ناشته وایی ساز کردو پاشان مکوربوو له سه ر ملکه چکردن و له ناویردنیی، نه و کانه ی له شه ری دامرکانده وه ی بزووتنه وه ی یه عقوب خان و دوور خسته نه وه ی نۆزه که کان له خوراسان ماندوو بوو، نیازی به ناشتبوونه وه بوو له گه ل نه حمدهد خان تا نه و

میسزوی دولتی سرفولی

کاتهی لهو دوو کیشیه خۆی رزگاردە کات، داوای لیکرد هاوسەرە کهی کهپووری شا عەباس بوو هەرودەها کچه کانیشی بنیریتە لای بۆ قەزوین تاکو لایەنگری و ملکه چیبی بۆ دوویات بکەنەوه و بەمەش نیازیاکی خۆیانی بۆ بسەلمینن، بەلام خان ئەحمەد خان ئەمەهی رەتکردەوه.

له گێرانهوهیه کی دیکەدا هاتوو هه کەشا عەباس پەنای بردۆته بهر ژنخوازیی له نیتوانیان تاکو بتوانی بههۆیهوه نهو بزووتنهوهیه له ناویات و بزیه پیشناری نهوهی بۆ کرد که کچه کهی خۆی له میرزاسه فیبی کورپی شا مارەبکات، بەلام خان ئەمەشی رەتکردەوه به بیانووی نهوهی هیشتا کچه کهی بچووکه و تەمەنی تەنها چوار ساله.

بههۆی رەتکردنهوهی هه موو پیشناریه کانی دانوستان، شا بریاریدا بزووتنهوه یاخیبوونه کهی ئەم والییه له ناو بیات و سوپایه کی به سه ره زکایه تی فه ره ادا خان ناروو له گه یلان به یه که گه شتن و له ئەنجامدا شکستی پیهیتناو ناچار له رتگه ی شه روانه وه به ره وه ده وله تی عوسمانییه کان قوچانندی و نه شیتوانی که وا ژن و کچه کهی له گه ل خۆیدا بیات، نه وسه هه ر دوو کیانی برده لای شا و نه ویش لای خۆی هیشتنیه وه، نه وه بوو له سالی ۱۶۰۸ ز ژنه کهی کۆچی داوی کردو کچه کهشی گه وره بوو کاتی میترد کردنی هات شا داوای له کورپه کهی کرد که وا مارە بکات به لام کورپه کهی ئەمەهی رەتکردەوه و نینجا شا له خۆی مارە کرد. ئەمجاره یان خان ئەحمەد خان هه ولتی ده دا له گه ل شا ناشتیبیتته وه و بگه ریتته وه بۆ گه یلان به لام نه ویان قایل نه بوو.

بزووتنهوهی شاویردی خان:

شاویردی خان حاکمی لۆرستانبوو و هه ولتی ده دا که وا پیتگه ی ولاته کهی فراوانبکات، بۆیه هیرشی کرده سه ر قه لانی سه دمه ره و داگیری کرد و بۆ نه وه ی هه لوتیستی خۆیشی به هیزبکات داوای له سه رجه م سه رکرده کانی لورستان کرد که وا هاوپه یانیتی له گه لدا بکه ن و رووبه رووی شا عەباس ببنه وه، نینجا شا سوپایه کی به سه رکرده تی مه هدی قولی خان شاملوو نارده سه ری و له ناوچه کهی ده ریکرد و به ره و به غندا رایکرد، به رده وه امیش هه ولتی نه وه ی ده دا که وا هه لیک بدۆزیتته وه و بگه ریتته وه بۆ لورستان. به هۆی رۆیشتی شا به ره و خۆراسان و به ره نگاریوونه وه ی مه ترسیه کانی نۆزه که ئەم هه له ی بۆ

میسزوی دهلانی سرفولی

ره خساو هیترشی کرده سهر لورستان و داگری کرد، بویه شا ناچار بوو سوپایه کی دیکه بنیتریه سهری و له ناوی ببات و سهر کرده ی نهم په لامارهش شاویردی گرت و له ویتدا کوشتی و له دوا ی نهویش سهری زوریک له لایه نگرانی په لدا و نینجا شا فرمانیدا ههر دوو کوره که ی له قه لای نهلموت زیندانیبکرین.

له ناو بردنی سهر به خوئی لار:

ناوچه ی (لار) که وتبووه سهر دهریا و زوریه ی دانیشوانه که شی بازار گانبوون و هه موو کار و چالاکیه کانیشیان ههر له ریتگی دهریا و بوو، خاکه که شی گهنم و خورماو لۆکه ی لیده چیندرا و خواوه نی باغیکی زوریش بوو جگه له ناویکی زوری سازگاریش، ههر له ویتدا و له سهرده می ته میرو له ننگ پاره ی لی چاپده کرا که نهو ههش خوئی له خویدا گرنگیه کی بهو ناوچه یه به خشیبوو. له هه مان کاتیشدا لار و ناوچه کانی دهو رو بهری به شیک بوون له نیران و خواوه نی نۆتۆنمیه ک بوون که بهر له دامه زانندی دهو له تی سه فوویه کانیش ههر هه یان بوو، هه میسه فرمانره واکانیان له گه ل دهسه لاتی ناوه ندی نیران نیوانیان خویش بووه و له بهرانبه ر پاریزیگاری کردنی نهم سهر به خوئی ههرچی نهوانیش داوایان کردبی له مال و سامان بویان نار دوون. نهم باره تا سهره لدانی دهو له تی سه فوویش ههر دریه ی هه بوو، نهو بوو په یانیان دا به شا نیسماعیلی یه که م که بهر دهوام پاره و پولیان بۆ ده نیرن به مهر جیک نهو سهر به خوئی نیستایان بۆ پپاریزی و نهویش له سهر نهم پیتنیاره ره زامه ندی نواند. له دوا ی نهویش شا ته هماسی یه که م سیاسته که ی باوکی له گه ل فرمانره واکانی (لار) گرته بهر، به لام به هوئی نهو پشوی و نالۆزیه ی سهرده می شا نیسماعیلی دووهم و شا محمه د خودابه نده چیدیکه دهسه لاتدارانی نهوی پاره و سامانیان بۆ حکومتی ناوه ندی نه نارد. کاتیک شا عه باسی یه که م بوو به فرمانره وای دهو له تی سه فووی داوای لیکردن که وه کو جاران پاره و سهرانه بنیترن بۆ حکومتی ناوه ندی و پاشان ههر هه ی نهو هی لیکردن نه گهر ملکه چی نهم بریاره نه بنه وه نهو دا دیانخاته ناو سنووری دهو له تی سه فووی، به لام نهوان هیچ گوئیان نه دایه داواکاریه کانی شا، بویه به دوا ی بیانوویه کدا ده گه را تا ته مبیان بکات. هه لۆیسته که هیتده ی دیکه نالۆزبوو بهو هی کاتیک نیراهیم خانی فرمانره وای لار ده سدریژی کرده

سیزوی دۆلەتی سەزوی

سەر یە کێک لەبازرگانه بیانیەکانی نێو ئێران و دەستی بەسەر ھەموو پارەوشتومە کە کانی خۆی و خێزانە کەیدا گرت و، لەوکاتەشدا شا مەرامی وابوو دۆلی بازرگانه بیانیە کە رابگری و داوای لە ئیبراھیم خان کرد کە پارە کەسی بۆ بگێڕیتەو، بەلام خان زۆر سستی و خاوە خاوی دەکرد لەئەنجامدانی داواکەیی شا عەباس، ئەوکاتە شا فەرمانیدایە شاوئێردی خانی حاکمی فارس ھێرش بکاتە سەری و ملکەچی بکات و ھەرچی مافیکی بازرگانه بیانیە کە ھەیە ھەمووی بۆ بگێڕیتەو. وئێردی خانیش فەرمانی شا عەباسی بەتەواوی جێبەجێکرد و لەسالی ۱۶۰۱ز ئیبراھیم خانی قۆلبەستکردو ناردیە دەرباری شا لەئەسفەھان و لەداوی ئەوھش باجیکی زۆری خستە سەر دانیشتوانی لار و ئەویش بۆ پرکردنەوی ئەو سەرانیە بوو کەوا چەندین سالتبوو لەسەریان مابۆو، لەداوی ئەویش دەستی بەسەر گەنجینەکانی دەولەتدا گرت.

بەم شێوەیە شا عەباسی یە کەم سەر بەخۆیی ناوچەیی لاری لەناوێرد و خستیە پال سنوردەکانی دەولەتی سەفەویی، چونکە گەلێک بەلایەو ناخۆشبوو کە ناوچە یە کە ھەبێ لەناو سنووری ئێران و لەھەمان کاتیشدا لەژێر دەسەلاتی ئەودا نەبێ.

شانەبشانی ئەو دووبەرەکیانەیی ھی دیکەیی بچووک و کەم بایەخیش پەیدا بوون بەلام شا توانی بەناسانی لەناویان ببات، کە لەوانەییە لە ھەرە گەرنگەکان کێشەیی شا مەلیک بوو لەگەیلان و ھەر وہا کێشەیی کۆمەلە یە کە بوو کە بەناوی سیاپوش و لەئێستەرتاباد بوون. ئەم سەرکەوتنەیی شا بوو بەھۆی ئەوھیی بتوانی ناساییشی ناوھوھیی دەولەتی سەفەویی سەقامگیر بکات. بۆیە حاکمەکانی ھەرئێمەکان ھەموو لەدەسەلاتی ئەو دەترسان و ھەمیشە بەئەرمیدی ئەوھوون کەوا لەژێر ئەم بارە ناھەموارەدا رزگاریان ببێ. لەکۆتاییشدا زیاتر گەرنگی بەکاروبارەکانی ناوخیی لەرووی ئیداری و ئابووریەوھەدا.

بواری کارگێری لەسەردەمی شا عەباسی یە کەم:

لەسایەیی ئەو داب و نەریتەیی لەدەولەتانی خۆرەلاتندا ھەبوو شا عەباس خاوەنی دەسەلاتیکی بیپایان بوو لەولتە کەدا، ئەمەش بوو بەھۆی ئەوھیی بتوانی بەتەواوی دەسبەسەر دەزگای ئیداری دەولەتدا بگری، بەلام بەھۆی سەرقاتی زۆری لەجەنگەکان بەتایبەت و ملکەچکردنی بەرھەلستکاران ھانیدا داوای یارمەتی لەھەندیک وەزیر و

میرزا قاسم و دولتی سرفروزی

نوسه ره کان کرد کهوا بوشاییه کانی بواری کارگیری پریکه نه وه، نه مانهش به پیتی پله و گرنگیانن:

۱- نیعتیما د نه لده وله، گه وره ی وه زیران و که سی دوو دم بسو له دوای شا له لیستی کارگیری گه وره ی ده ولت، هر نه ویش به پرسی کاروباره کانی دارایی و خهرجیه کان و سه رجه م پیداویستییه کان بوو، هر وه ها له کۆرو کۆیوونه وه کانی شدا له لای راستی شا داده نیش و له بهر نه مهش بوو ناویان نا وه زیری ده سته راست، جگه له مانهش هه موو نووسراویکی ده بینی و واژووی ده کرد نینجا بۆ لای شا عه باسی ده نارد. شایانی باسه له سه رده می شا عه باس جهوت که سایه تیی نه م په له یه یان به ده سته وه گرتبوو نه وانیش:

- میرزا شا وه لی، له دوای تاج له سه ر نانی شا مورشید قوولی خان هه لژارد بوو بۆ نه م پۆسته و تامردنی مورشید له و پۆسه یه دا مایه وه، پاشان دوور خرایه وه.

- میرزا محمده دی کرمانی، له دوای کوژرانی مورشید قوولی خان نه م پۆسته ی وه رگرت نه ویش وه ک پاداشتیگ بوو له لایه ن شا عه باسه وه پیتی درا به هۆی نه و به شداری کردنه ی له کوشتاره تاییه تیه کانی شادا کردی. به لام وادیار بوو نه م پیساره وه ک باب و باپیرانی هه میسه ناره زووی دیکتاتوری و حوکی تاکر هوی ده کردو، له لایه کی دیکه شه وه کوره که ی به هۆی هه لس و که وته ناله باره کانی وه رۆلی له روو لیسه رگیریانی شا عه باسدا هه بوو، بۆیه له دوای شهش مانگ و له سالی ۱۵۹۰ز شا له م پۆسته لایداو پاشان کوشتی.

- میرزا لوتفوللای شیرازی، ماوه ی دوو مانگ نه م پۆسته ی وه رگرت و له سالی ۱۵۹۲ز لادرا.

- حاتم به گی نه ردو باری، ماوه ی بیست سال له ۱۵۹۰-۱۶۱۰ز نه م په یه ی پیدرا، بهر له وهش په ی مسته وفی مه مالیکه کانی هه بوو، له بهر نه وه ی زۆر به توانا بوو سه رنجی شای بۆخۆی راکیشاو پاشان له دوایدا نارد و کردیه وه زیری ده سته راست.

- میرزا نه بوتالب خانی کوری حاتم به گ، شا عه باسی یه که م به هۆی نه و سه رکه وته ی حاتم به گ له کاروباره کانیده به ده سته ی هینا بریاریدا کوره که ی له دوای خۆی له هه مان

میسروری دوولتی سرفولی

پله دابنی و توانی ماوهی ده سال لهم پۆستهدا بئینتیهوه، بهلام لهبهر نالهباری ههلسوکهوت و خووگرتنی بهمهی خواردنهوه کۆبوونهوهی خهلتکی بهدرهوست دهدهووری لهسالی ۱۵۲۱ز شا لهم پۆسته لایبرد.

۱- سهلمان خان نهستاجلوو، ماوهی پینج سال پلهی وهزیری گهورهی دهولتهی پیدرا له ۱۶۲۱-۱۶۲۵ز، نینجا بههۆی نهخۆشیهوه کۆچی دوایی کرد.

۲- سولتان نهلعولهما خهلیفه سولتان، لهسالی ۱۶۲۵ز نه پلهیهی بهرپوهبرد تا نهو کاتهی شا عهباسی یه کهم لهسالی ۱۶۲۹ز کۆچی دوایی کردو لهدوای نهویش که شا سهفیه دین دهسهلاتی دهولتهی سهفهویه کانی وهرگرت تا سالی ۱۶۳۱ز هیشتییهوه.

۳- نهرکانی سهلته نهت، سهرۆکی هۆزه کانی قزلباش بوو، بهرپوه بهری کارگیری پاسهوانه تاییه تیه کانی شابوو و واژووی له سهسر لیستی مووچه کانیان ده کرد، یه کینک لهوانه ی که سهردهمی شا عهباسی یه کهم نه پۆستهی پیدرا بوو عیسا خانی سهفهویی سهرۆکی هۆزی شیخ ئاوهند و زاوای شابوو.

۴- روکن نهلدوله، نه مه پلهی سهرۆکی نهو سوپایه بوو که شا عهباس بۆخۆی له گهنجانی سازیکردبوو. یه کهم که سیش نه پۆستهی وهرگرت شاویردی خانبوو.

۵- گهورهی یاهوهران، بهرپرسی میوانداری و تهشریفات و ریکخستنی کۆر و کۆبوونهوه کانی شا و دهسپیشانکردنی نهو شوینانه که ههر نه ندامینک لیتی داده نیشی و دهسپیشانکردنی نهو شوینانهش بو نهوانه بهپتوه دههستن و لهم کارهشیدا چل کهس یارمهتیده ری بوو.

۶- سهرکردهی هیرشی تفهنگ به دهستان، نهو کهسه بوو که سهرۆکی نهو سوپایه بوو شا عهباسی یه کهم له جووتیاران و دهسوپه یوهنده کانی نیو ویلایه تهکان و کرمانجه کانی خۆزستان پینکیه هیتابوو و بهتفهنگیش پر چهکی کردبوون. نهم سهرکردهیهش بهرپرس بوو له راهیتانی سهریازهکان و جیبه جیکردنی نهو فرمانانهی شا عهباس پیتی راده سپارد.

سېئووی د دولتی سرفولی

۶- سەرۆکی دیوان، خاوهنی ئەم پۆسته سەرپەرشتیاری کۆشک و گەنجینه و سامانه تایبەتییەکانی شای دەکردو هەروەها خەرجیە تایبەتییەکانی ئەم کۆشکانەشی رێکدەخست و پاشان دەینارد بۆ جێبەجێکردن دەولەت تاکو واژووی لەسەر بکات و کاری پێبکری.

۷- نووسەری کۆبوونەوەکانی شا، ئەم کەسە لەدوای وەزیری دەسەراست لەشانشینە کەدا لەهەموو کەسیدیەکە بەرپۆزتر بوو، چونکە بەهۆی جۆری کارەکەمی ئاگاداری هەموو نەیتییەکانی دەولەت بوو، لەکۆرە تایبەتییەکانیشدا لەلای چەپی شاوە دادەنیشت و هەموو فرمانەکیشی بە دەستی خۆی دەنووسێوە و دەیدانەو بەخاوەنەکانیان، جگە لەمانەش نامە هاتوووەکانی لایەنی فرمانەرەواکانی ویلایەتەکانیشی بۆ شا دەخوێندەو، لەبەر ئەوە پێی دەگوترا (عالی جاھی موقەررەبی خاقان) واتە پایەبەرزى نزیکیی شا.

زەینەب بەگمی پووری شا لەهەندێک کۆبوونەوەکانی شا ئامادەیی هەبوو، ئەویش تاکە ئافرەت بوو کە رێی پێدرا بوو لەم کۆبوونەوانەدا ئامادەیی و لەهەمان کاتیشدا رای خۆی دەبرێ و هەندێک جاریش شا ئامۆژگاری و رایەکانی ئەوی پەسەند دەکرد.

سەرەرای بوونی ئەو هەموو وەزیری و نووسەر و فرمانبەرانە کەچی رایەکانی ئەوان هەمیشە وەک راویژێک بوو بۆ شا، چونکە بەهۆی ئەو دەسەلاتە رەهایەیی شا هەیبوو هەموو شتیکی بەئارەزووی خۆی دەکرد و راو بۆچوونەکانیشی بۆ هەمووان فرمان بوو و کەسیش بۆی نەبوو گفتووگۆی لەگەڵدا بکات.

حوکمرانی شا لەسەر تۆرێکی بەهێزی سیخووری و هەوالنێرەکان راگیربوو، چونکە بۆ هەموو لایەنێکی دەناردن و ئەوانیش هەموو هەوالنێکی ناوچە جیا جیاکانی دەولەتیان بۆ دەنارد و هەوالنێ هەموو رووداوێکیان پێ دەدەگەیاندا. لەهەمان کاتیشدا فرمانی پێکردبوون کەوا گۆی لەقسە و قسەلۆکی خەلک و ئەو سکا لایەنیان بگرن کە بەرانبەر دەسەلاتدارەکانی خۆیان هەیانە و ئەم رژی مە گەیشتە پلەییەکی زۆر پێشکەوتوو بەشیوەیەک کەس نەیدەتوانی باسی کەموکورتییەکانی شا بکات.

میسز ووی دهلانی سه فوولی

له راستیشدا شا عه باسی به کم سه ره پای دلره قیه که می توانی سهر که وتنیکی بهر چاوی بواری کار گیتی و ده سه بهیینی. به به لگی نه و دی که سه رده می دهلانی سه فوولی بهر له ده سه لاتداریتی نه، سه رتا پای له پیشوی بی سه ر به ره بی ناو خویی بوو و نه و توانی نه م باره ناله باره ی ولات بگوریت و هر یمه کان به کخات و سه قامگیری بچه سپیینی و له لایه کی دیکه شه وه ناسایش بهر قه رار نکات و درتزه به فراوان بوونیش بدات و ئینجا جهنگه کانی به نه نجام بگه یه نیت.

باری ئابووری:

داهاتی دهلانته:

هر چه نده بواری بازرگانی و دارایی پیشکه وتنی بهر چاوی به خویسه وه دیسوو که چی شا همیشه گرنگی بهم بواره دهدا چونکه به هویسه وه داهاتی زوری ددهست ده که وت و نه ویش له زورتیک لایه نی ئیداری و بهر ژه وه ندیه کانی دهلانته خه رجی ده کرد.

ئیرنیه کان لهو سه رده مه دا توانیان دراوی زیوین چاپ بکن و مامه له شی پیبکن، له م جوړه به کانه ش پیکها تبوو: عه باسی به کسان بوو به دو سه د دینار، نیم عه باسی واته نیو عه باسی ده یکرده سه د دینار، شاهی، په نجا دینار و بیستی بیست دینار سوو. هه روه ها له سه رده می شا عه باسدا دهلانته کو مه لیک سه رچاوه ی داهاتی هه بوو له وانه:

- باجی سه ر زه وییه کشتو کالیه کان، بینگومان نه م باجه له گه ل نه وه ی ده خرایه سه ر داهاتی تایبه تی حا که کانی ویلایه ته کان له بهر هه مه کانی کشتو کالیی و ئاژهلای و مرؤیی. له و کاته شدا کوردستان له سه ریوو که به شیک له رونه که ی بنیرتته نه سفه هان، ولاتی که ره جیش ده بویه هه ندیک له خزمه تکار و که نیزه بنیرتته قه زوین، که چی ده بویه خوزستان ژماره یه کی زوری نه سپی سه ره بی بنیری و گه یلانیش به شیک له بهر هه مانی جه ریر.

- باجی سه ر مولکه تایبه تیبه کانی شا.

میسزوی دۆلەتی سەرفۆلی

- باجی سەر خاوەن قازانجە زۆرەکان، ھەر وەھا دۆلە مەندەکانی وێنەى خاوەن مەر و مالاتی زۆر و پیشەوەرەکان و بەرھەمھێنەرەکانی ھەریر (تەوانە لەسەریان بوو سیئەکی بەرھەمەکانیان ببەخشە دەولەت).

- ئەو سەرانیەى خرابۆ سەر خەلکی نا موسولمان وەك: شەرکەس و ئەرمەن و کەرەجەکان و ھیدیکەش لەنایینەکانی دیکەى وەك ناگر بەرست و گاور و جولەکە.

- داھاتی گومرگەکانی بەندەرەکانی ئێرانى کە لەسەر کەنداوی عەرەبى بوون، ئەوانە لەسەدا دەى نرخى ئەو شتومەك و کالایانەبوو دەھاتنە ناو ئێران، بۆ زانیاریش بازرگانى رێى و شکانى لە گەل عێراق و ولاتى شام و ئاسیای بچووک بەھۆى دژایەتى نێوان دەولەتى سەفەویى و عوسمانىی پەکی کەوتبوو.

- باجی سەر تووتن، بەھۆى بەکارھێنانى زۆرى تووتن لەلایەن ھاوولاتیانى ئێرانىھە پارەىکى زۆر دەست دەولەت دەکەوت، ئەم کارەش بوو ھۆى ئەوھى شا مەترسى تەندرووستى گشتى لەلا پەیدا ببى، بۆیە لەسالى ١٦١٨ز پریاریکی دەرکرد کە بەھۆیھە تووتن ھەرام کرا، بەلام لەبەر ئەوھى داھاتەکانى گەنجینە روى لەکەمى کرد ناچار بوو دووبارە رینگە بەبەکارھێنانى بداتەوہ.

لەسەردەمى شا عەباسى یەكەم داھاتى دەولەت گەیشتە نزیکەى ھەزار و دووسەد تومەن لەرۆژژێکدا، لەبەرانبەریشدا خەرجى دەولەت تەنھا ھەزار تومەن بوو، بۆیە رۆژانە دووسەد تومەن لەداھاتەکان زیادى دەکرد و، شا عەباسى لەمانەدا خەرجى دەکرد:

- بواری بیناسازى.

- جەنگى بەردەوامى لەخۆرەلات و خۆراوا.

- دیارى گۆرینەوہ لەگەل پاشاکانى ئەوروپا و ھیندستان.

چالاکىیە نابووریەکان:

چالاکىیە نابووریەکان لەئێرانى سەردەمى شا عەباسى یەكەم لەسى بەش پێك ھاتبوو: بازرگانى و کشتوکالىی و پیشەسازى.

میسزوی دولتی سفولی

ئەوێ پەيوەندی بە چالاکییە بازەرگانیە کانسەو هەییە، شا لەپیتناویدا دەستی کرد بە کرانەوێ بواری بازەرگانی بەرووی خۆرەلات، چین و هیندستان و، خۆراوا، لەگەڵ دەولەتە ئەورووپیەکان و ئەسفەهانی پایتەخیشی کردە ناوەندی بازەرگانی جیهانی سەرەکی بۆ بازەرگانییەکانی خۆرەلات، چونکە لەهەموو جیهانەوێ بازەرگانیەکان بۆی دەهاتن، بەمەش هانی بواری بازەرگانی داو بانگهێشتی بازەرگانی جیهانی کرد بۆ سەردانی کردنی ئیتران و هەموو پیتداویستیه کانیشی بۆ فرەراهەم کردن، وەک هاتووچۆ و شوینی حەسانەوێ، جگە لەدایین کردنی ئەم هۆکارە متمانەییانەیی خوارەوێ:

- هەموو دەسدریژییەکی فرەمانرەوای هەریمەکانی لەسەر لابردن، هەروەها رینگای پیتدان بەنارەزووی خۆیان بەهەموو خاکی ئیتراندا بسوورپینەوێ، ئەوێ شمان باسکرد کەهۆی لەسەناوپردنی سەر بەخۆییەکی حکومەتی لار دەسدریژی کردنە سەر بازەرگانیکی بیانی بوو کەلەلایین ئیبراھیم خانی فرەمانرەوای ئەوێوێ ئەنجامدرا و پارە و پوولیشیان لیتی دزی.

- هۆشدارێ دایە پیاوێ ئاینیەکانی شیعیە بەتایبەتیش ئەوانەیی تووندپرەوپیون کەوا بەهیچ شێوێک دەسدریژی نەکەنە سەر بیانیەکان و رق و کینەیان بەرامبەر هەلتریزن و بواری ئەوێیان بۆ پرەخسینن کەوا کار و فرەمانە ئاینیەکانیان ئەنجام بەن.

- ئەو نیرداوانەیی شا بۆ ئەورووپای دەناردن هەمیشە جەختان لەسەر لایەنی سیاسی و بازەرگانی دەکردهوێ. کاتیکیش چیرلی و حوسین عەلی بەگ چونە ئەورووپا توانیانیا نیاوێ یانیتی بازەرگانیان لەگەڵ گریبەدن بۆ فرۆشتنی حەریری ئیترانی بەو دەولەتانەیی کە سەردانییان دەکردن، ئاشکرایە بەریتانیەکان حەریری ئیترانیان بەنرخیکێ زۆر بەرز لەحەلب دەکری، لەوکاتەیی کە پەيوەندی راستەوخۆیان بەئیرانەوێ کرد و مامەلەیی بازەرگانیان لەگەڵدا کردن هەلی ئەوێیان بۆ رەخسا بەنیوێ نرخەکی ئەوان حەریرەکانی ئیتران بکرن، سەرەرای ئەمانەش دەیانتوانی خوری ئینگلیزی لەبازارەکانی ئیتراندا بفرۆشن و حەریری ئیترانی بەپارەکی بکرن.

- کارناسانی لەرینگاکانی بازەرگانی، خۆشکردن و پاریزگاری کردنی ئەو رینگایانەیی کەوا کاروانەکان پیتدا تیندەپەرتین. شا گرنگی بەهەموو ئەوانەدا، بەدریژایی سەر

سۆزۈمۈ دۈۈلۈتۈ سۈزۈمۈ

رېنگا بازارگانىيە كان خانى بۇ سازکردن تاكو بازارگانە كان بتوانن خواردن و ئالىك و شوئىنى ھەوانسەو ھەو خۇيان و ولاخە كانيان دابىن بکەن، جگە لەمەش بەھۆي پارئىزگارى سەربازىيەو ھەو پاسەوانى لىدەکردن، بەردە ھەمىش دەورىيە كان بەرئىگاکاندا ھاتوۈچۇيان دەکرد تاكو بتوانن رېنگاى كاروانى بازارگانە كان بپارىزن و دەسدريئى رېنگر و دزە كانيان لىدوور خەنەو ھە.

- گرنگى بەبەندەرە كانى سەر كەنداۋى ھەرەبى دەدا، مینای بەندەر ھەباسى سازکرد تا جىگگای مینای كامبۇن بگريئەو ھە چونكە ئەم مینايە لەدوای دەرکردنى پورتوگالىيە كان گرنگى ئەو تۆي نەما، بەندەرە كانىش لەسەردەمى ئەودا گەشانەو ھە زياتريان بە خۇيانسەو بىنى، كۆمپانىيا بازارگانىيە كانى بىيانى رۇئىكى گرنگى بازارگانيان تىدا گىپا لەوانەش: كۆمپانىياى خۇرەلاتى ھىندى-ئىنگلىزى و خۇرەلاتى ھىندى- ھۆلەندى.

- بازارگانىيە سەفەوئىيە كان بەشىۈەيەكى سەرەكى پىشى بە ھەرىيە كانەو ھە بەست كە ئەو كاتە شارە كانى ئىران ناۋانگىيان پىۋەي دەرکردبوو، ئەو ھەبوو شا ھەباسى يەكەم ئەم بازارگانىيە بۇ خۇي قۇرخ کرد، چونكە دەيزانى چ قازانجىكى ھەيەو بۇخۇشى سەرپەرشتى فرۇشتەنە كانى دەکرد، لەلايەكى دىكەشەو ھە مكوپىو لەسەر ھەناردەکردنى ھەرىر بەھۆي دژايەتى عوسمانىيە كان لەرئىگای بەندەرە كانى كەنداۋى ھەرەبىيەو ھە، چونكە رېنگاكانى بازارگانى ھەموۋى بەخاكى ئەواندا تىدەپەرىن ھەك عىراق و شام و زۇرى جەنگە كانى لەگەلىاندا و بەتايبەتەش ھەزى لەو ھەنەبوو كەوا باجى گورمرگ بداتە دوزمانى. لەۋكاتەدا ھەرىر لەرئى دەريايەو ھە لەمىنای ھورمزەو ھە كەشەتە ھەرووپىيە كان باردەكراۋ پاشان بۇ ھىندستان يا ئەوروپا لەرئى راس نەلرەجا سالىھەو ھەروۇشت، جگە لەم رېنگا ناۋىيانە رېنگايەكى دىكەى وشكانى ھەبوو ئەۋىش ئەو ھەبوو كە بازارگانە كان لەخاكى رووسياۋە بەرەو ئەوروپا دەروۇشتەن.

لەو سەردەمانەدا مینای ھورمز لەژئى دەسەلاتى پورتوگالىيە كاندا بوو، بەردە ھەم چالاكىە بازارگانىيە كانى خواروۋيان قۇرخ دەکرد، ئەمە ھەر لەسەردەمى شا ئىسماعىلى يەكەمەو ھە

سیژووی دوولتی سفولی

دریژدی هه‌بوو، ئەو کاتە بەهۆی ئەوانەوه حەریر بارده‌کراو دەگواسترایه‌وه، ئەم شیتوازه‌شیاں شا‌عباسی زۆر بێزارکرد و هه‌ولیدا به‌هاوسه‌مانیتی له‌گه‌ڵ نێردراوه‌کانی کۆمپانیای هیندی-ئینگلیزی له‌ناویان ببات و لەم پێناوه‌شدا کێرکێیه‌ک له‌نیوان بازرگانه‌کاندا دروسبکات که به‌هۆیه‌وه نرخێ حەریری ئێرانی به‌رز ده‌بێته‌وه و له‌مه‌شیا‌ندا سه‌رکه‌وتنی وه‌ده‌سته‌یتنا.

له‌سه‌رده‌می شا‌عباسی یه‌که‌م بواری بازرگانی کرانه‌وه‌یه‌کی زۆر گه‌وره‌ی به‌خۆیه‌وه‌ بێنی که‌به‌هۆیه‌وه‌ ئێران توانی تیکه‌لاوی هه‌موو ولاتانی جیهان بێ و ئەسفه‌هانیش هه‌میشه‌ پێبوو له‌بازرگانه‌ بیانیه‌کان. ئەم کرانه‌وه‌یه‌ش بووژانه‌وه‌یه‌کی بازرگانی ئەوتۆی سازکرد که کاریگه‌رییه‌ زۆره‌که‌ی له‌بواری بیناسازیدا به‌ناشکرایێ ده‌بینرا، به‌شیوه‌یه‌ک ئێران چ له‌سه‌رده‌می شا و چ له‌دوای ئەویش هه‌رگیز شتی وه‌های به‌خۆیه‌وه‌ نه‌بینیبوو، له‌به‌ر ئەم هۆیه‌ش بوو به‌ ئەسفه‌هانیا‌ن ده‌گوت نیوه‌ی جیهان. به‌لام ئەم کرانه‌وه‌یه‌ کاره‌ساتی زۆر گه‌وره‌ی هینایه‌ سه‌ر ناوچه‌کانی ئێرانی عه‌ره‌بی که‌ده‌یانروانییه‌ سه‌ر که‌نداوی عه‌ره‌بی، چونکه‌ کۆمپانیا بیانیه‌کانی هه‌موو جیهان روویان له‌وتکرد و له‌دوای ئەوانیش حکومه‌ته‌ ئه‌وروپیه‌کان له‌هه‌ولێ ئه‌وه‌دا بوون هه‌ر یه‌کیکیان بو‌خویان جێپێیه‌ک له‌م شوێنه‌ گرنه‌گه‌دا بدۆزنه‌وه‌ و زال بن به‌سه‌ر سیاسه‌تی ناوچه‌که، ئەم هه‌نگاه‌ه‌ له‌سه‌رده‌می نوێدا ناونرا داگیرکاری ئه‌وروپیی، که‌چی له‌به‌رانبه‌ردا ناوچه‌که‌ خاوه‌ن بێر و که‌سایه‌تییه‌کی ئەوتۆ نه‌بوو بتوانی رووبه‌رووی ئەم هه‌لپه‌یه‌ی داگیرکاره‌کان بێته‌وه‌.

چالاکی کشتوکالی، چالاکی کشتوکالی له‌سه‌رده‌می شا‌عباسی یه‌که‌م دابه‌شکرا‌بوو بو‌ چوار به‌ش له‌وانه‌ش:

- ۱- زه‌وی و زاری هه‌ریمه‌کان که‌ فه‌رمانه‌واکانیا‌ن بو‌خویان سه‌ره‌رشتیا‌ن ده‌کردو به‌شی هه‌ره‌ گه‌وره‌شی له‌زه‌ویه‌ کشتوکالیه‌کانی ئێران پێکه‌یتنا‌بوو.
- ۲- زه‌وی و زاری تاییه‌ت به‌ شا‌عباسی یه‌که‌م که‌ هه‌موو قازانجه‌که‌ی ده‌چوه‌ گه‌نجینه‌ی تاییه‌تییه‌وه‌.

میژووی دوولتی سرووی

۳- زهوی و زاری نهوقافی خیرخوازی، نهو زهویانه بوون که خاوه‌نه کانیان پیشک‌هشی دامه‌زراوه‌کانی نهوقافیان کردبوو.

۴- زهوی و زاره‌کانی خه‌لکه کرمانجه‌که، نهو زهویانه بوون که شا دابونیه خه‌لک له‌به‌ران‌به‌ر کرپییه‌کی زۆر کم و بۆ ماوادی نهوه‌دونۆ سال، له‌دوای نهو ماو‌یه‌ش ده‌گێر‌دریته‌وه بۆ حاکی هه‌ریمه‌که و له‌دوای نهویش به‌هه‌مان شیوه یا ده‌دریته‌وه به کرپییه‌کۆنه‌که یاخود که‌سی دیکه، به‌لام نهو زهویانه ریژه‌یان زۆر که‌مبوو.

به‌هۆی نهو بریاره‌وه جووتیاره‌کانی ئی‌ران له‌خاوه‌نداریتی زهوی تایبعت به‌خۆیان بی‌به‌شبوون، به‌لام شا یارمه‌تی نهو که‌سانه‌ی ده‌دا که‌وا رۆژگار غه‌دری لیک‌کردبوون و زهوی و مالاتی پێده‌به‌خشین و هه‌ندیک له‌زه‌ویه‌کانی خۆشی پێده‌به‌خشین که‌بۆ خۆیان بی، نهو کاره‌ش له‌سالی ۱۶۰۷ز روویدا کاتیک شکستیان به‌سه‌ر عوسمانییه‌کان له‌شهری شه‌م‌اخدا هیناو، ژماره‌ی نهوانه‌ی له‌بواری کشتوکالیدا کاریان ده‌کرد بووه هینده‌ی پیشه‌وه‌ران.

له‌م دابه‌شکردنی زهوی و زاران‌ده‌دا نهوه به‌رچاو ده‌که‌وی که‌وا شا خاوه‌نی زه‌ویه‌کی به‌رفراوانی کشتوکالی ئی‌ران‌بوو، هه‌روه‌ها ته‌ماعیشی له‌م بواره‌دا نه‌سنووری هه‌یه و نه‌به‌هیچ شتیکیش به‌سه‌راوه‌ته‌وه، هه‌موو کاتیک بۆی هه‌بوو زهوی خه‌لکی دیکه بکاته‌هی خۆی، نمونه‌ش بۆ نهو کاره‌ی له‌دوای له‌ناو‌بردنی قزلباشه‌کان هه‌موو زهوی و زاره‌کانی نهوانی کرده‌هی خۆی و خستنیه‌ پال نهوانه‌ی خۆیه‌وه. هه‌روه‌ها هه‌موو زه‌ویه‌کانی تایبعت به‌ته‌ه‌ماسب شای له‌ئه‌سفه‌هان داگیرکرد که‌له‌دوای خۆی له‌ده‌ست میرزاهه‌مزه و نه‌بی تالبی برایدابوون.

به‌لام نهوه‌ی په‌یوه‌ندی به‌بواری چالاکییه‌کانی پیشه‌سازیه‌وه هه‌یه له‌سه‌رده‌می شا عه‌باسی یه‌که‌م بریتی بوو له:

- دروسکردنی چه‌ک: به‌هاو‌کاری کۆمپانیاکانی ئینگلیزی توانرا کارگه‌ی دروسکردنی چه‌ک دابه‌زری، که‌تیایدا تهن‌گ و داشقه‌ی تایبعت به‌تۆریان دروست ده‌کرد، نهو پێداو‌یستییه سه‌ربازیانه‌ش یارمه‌تی شا عه‌باسیاندا که‌بتوانی به‌ره‌نگاری عوسمانییه‌کان بیته‌وه.

سېشووې دوولته قى سېفونې

- هونەر: شا عەباسى يەكەم قوتابخانە يەكە تايبەت بەشىۋە كارى سازکرد و قوتابىە كانيان دەبايە بەناوياگتەين مۆنۆمىنتە كان دروسبەكن، بەتايبەتى ئەوانسەي كەوا غونەي جوانى دەسكارى و وردى لەوینە بوو بۆ بابەت و كەسايەت يە كانى بەر لە لادانى هونەرەكە لەدابونەر يە كانى ئىسلام بەھۆي كارگەريە كانى خۆراوا، ولاسايى ئەوان بەكەنەو لە سازکردنى مۆنۆمىنتە كان كە مرۆڤ تىاياندا دەبوو بەرۆكەي سەرەكەي، لەراستيشدا سەرەتا وینە كىشانى مرۆڤ قەدەغە بوو، بەلام پاشان بوو بەشتىكى ئاسايى چونكە رايان وابوو كە ئەمانە شتى لاو كىين و لەقوناغە كانى كۆتايى و بەھۆي گەشەكردنى مەلمانىيە تاكە كەسيەو و بەھۆي دەسبەسەرداگرتنى سامان و پارەو و وینەي رايەنەرى باز و شاعىرىك لەچىمەندا دانىشتوو بەر بەو دەرخستنى وردە كارىە كانى دەسەنگىنى ئىرانىيە كان لەم بوارەدا. جگە لەمانەش ھەندىك وینەي سەر دىوار لەچەلستونىش نىشانەي كارسازىي ئەوانبوون. لەرازاننەو و قورئان و ئاوتىر كەردنى شوينەوارە ئەدەبىيە كۆنە كانى وەك شانامەي فېردەوسى و گولستانى سەعدى كە ھەسەنى بەغدادى بۆخۆي ئاوتىر يىرى كرد، لەناو ھەمووشياندا رەزا عەباسى لەشىۋە كارىدا لەپىشى ھەمووانەو بوو:

لەدواي مردنى شا عەباسى يەكەم و رووخانى دەولتەتى سەفەويى ئەم جۆرە هونەرە ھەردەسى ھىناو ئەو بوو ھەستىارى هونەر و روونى وینە ھىچ بايەختىكى نەما و بوون بەشتىكى ئاسايى، بەلام نەم جۆرە هونەرە كارىگەرى زۆرى ھەبوو لەسەر ئەو مۆنۆمىنتانەي دەولتەتى مەغۆلە كان لەھىندستان ھەيانبوو، جگە لەوانەش لەبوارى بىناسازىدا بەكارىان دەھىنا، ھەموو تاجىكى ئەوكاتەش بەشىك بوون لەھونەرى ئەسەھان.

ھونەرى خۆش نووسىش وەك ھونەرىكى سەرەكەي لەئىرانى سەفەويە كاندا مايەو، خەرىك بوو مېرەيماد دەبوو خاوەن رىزىكى تايبەتى لەلاي شا عەباسى يەكەم بەھۆي ئەو نووسىن و ھونەرانەي لەنووسراوە كانى كۆندا سازىكردبوو. چونكە ئەو كاتە كىتەب بەھۆي ناوەرۆك و بەرگە پىر لەھونەر و ئاوتىر يەكەيەو جىنگاي شانازى و خۆشەويستىي بوو.

سینووی دولتی س فوولی

شاره کانی ئیران ناربانگیان به دروسکردنی نامان و قاپی پر له هونەر و رازاندنوه به رهنهنگ و وینهی بریقه دار دهرکردبوو، چونکه رهنهنگه کان بریسکه کانیان ماویه کی زۆر دوورو دریتژ ده مانه وه، له وانه شه نه رهنهنگه کان سوودیان له هونهری ئیرانییه کان و درگرتیی له دروستکردنی نه قش و نیگاری کلێسا کانیان له جولفا چونکه ورده کاریه کانی وینهی مۆنۆمینته کان بوو.

نه خشه ساز و نه قاششه کانی نه سفه هان و هیدیکهش به رده وام بوون له نه خشه سازی وهك: بوتل و مه سینه و قاپ و فینجانی ناوه رهنهنگ به تیکه لکردنی چه ند رهنهنگیک. ئینجا شا عه باس به کهم چند کاریکی له وانه له چین کپی و نه خشه سازه کانی نه وانیش ویستیان وینهیان له بهر بگرنه وه به لام پتویستیان به کارامهیی زۆرتتر و قوری تایبته هه بوو. له دواییشدا نه خشه سازانی بواری مس به پیش نه وانه وه که وتن.

له لایه کی دیکه شه وه پیشه سازی دروسکردنی قوماش له سه رده می شا عه باسی به کهم زیاتر گه شایه وه و شیوه کار و ته و نکاران و بزیاغچه کان به شیککی زۆری نه سفه هانیان گرتبووه و ژماره شیان به هه زاران بوون، هه موو به ره مه کانی شیان بریتی بوو له هه نارده کردنی کالا کانیان. شا کارگه کانی دروسکردنی قوماشی تایبته کرد به و قوماشه چنراوانه ی که ته نها بو شا و شازاده کانی نه وروپای دهناردن و به مهش له نیوان نه و کارگانه دا کیپرکی دروستبوو له سه ر دروسکردنی چاکترین قوماش، له هه مان کاتیشدا نه و هه ریره ی که شا و پیاوه نزیکه کانی له بهریان ده کرد و نه و قوماشه چنراو و نه خشارانه ی نه وان دروستیان ده کرد زۆر له و جل و بهرگانه جوانتربوون که له شانشینه نه وروپیه کاند له به رده کران و مه خمه لی کاشانیش له هیج شوینیکی جیهان وینه ی نه بوو.

پیشه سازی چین و وینه و پیسته له ئیراندا گه یشته چلپۆیه، سه رده می شا عه باسی به که میش لووتکه ی نه م پتسکه و تنه ی به خۆیه وه بینی. وای لیها تبوو که وا مافوور ببووه شتیکی زۆر پیویست بو مالان ههروهک چۆن خه لک پتویستیان به جل و بهرگی سووف هه بوو، هه موو مالتیکی ئیرانی نه گه ر هه ژار و نه داریش بوونایه و که لوپه لی مالتیشیان که مبووایه ده بوایه مافووریکیان هه بی جا گرنگ نه بوو نه و مافووره باش بی یا نا، شان

میسزوی دهلانی سرفولی

به شانی نهو هس له ماله كاندا هندی کاری دهستی مسییان تیدابوو، به کورتی له هه موو مالتیکدا مافوور هه بوو:

نهو کاته رهنگی قورمزیی تۆخ و سووری شه رابی تاریک باوی هه بوو، به لام وینه کانیان هیمنی و نهرمی بۆ ته ماشا که رانییان تیدابوو، زۆر تیکیش له ریکخستنی وینهی گولنه کان و نه خسه سازی عه ره بی لیره و له وی ده بینران، هه ره ها کارسازه نیرانییه کان داوی زیر و زیوو و حهریریان له کاره کانیاندا به کار ده هینا، نهو هه بوو شا فرمانیدا کهوا له حهریر مافوور دروسبکه و نه م پیشه سازی هس ناویانگیکی زۆری پهیدا کردو کار گه یشته نهوی پاشا هۆله ندا که هاوده میی شا عه باس بوو داوای له بازار گانه کانی کرد بچن مافووری حهریری له نیران بۆ بکرن تاکو کۆشکه که ی پی برازینیتته وه.

پیشه سازی به شیهویه کی گشتی پیوستی به دروسکردنی کارگهی نوی و راهینانی کر تیکاره کان له سه ر پیشه سازی جۆراوجۆر بوو که نه مه بووه هوی به رزبونسه وهی چینی پیشه وه ران و کارسازان و زیاد بوونی داها ته کانیان و پاشان توانیان بۆخویان سه ندیکایه ک پیکه یینن که مافه کانیان بیار تیت و به رگریان لیکات.

به مشیهویه شا عه باسی په که م له داوی نهوهی سه قامگیری بۆ ناو خوی ولاته که ی گه رانده وه سه ر کهوتنی و ده سه یینا له گه شان وهی نابووری، هه موو نهوانه ی له داوی نهویش ده سه لاتیان گرت ده ست هه مان ری و شوینی نهویان گرت به ر به لام نه گه یشته وه ناستی نهو گه شان وهیه نهو دروستی کرد.

په یوهندی شا عه باسی په که م و کرمانجه کان:

سه ره رای نهوهی شا عه باسی په که م له گه ل هۆزه کانی قزلباش و فه رمانه وهی ویلا په ته کان و سه ر کرده کان زۆر دلره قبوو که چی له گه ل کرمانجه کاندا زۆر دلنه رم و میهره بان بوو، هه میسه جه ختی له یارمه تیدانی نهوان ده کرده وهو باری سه ختی سه رشانانی سووک ده کرد و هه ر ده سه لاتدار تیکیش غه دری لیکر دبان نهوا پشتی ده گرتن و ده بیاراستن، به مه شه وه نهوه ستا به لکو تۆر تیکی هه وال تیری تابهت به خوی ساز کرد تاکو هه والی ده سد رتزی و غه دری ده سه لاتداره کانی بۆ به یینن که ده ره هق به خه لکه هه ژار و کرمانجه کانیان ده که ن.

میسرووی دەرۆلانی سەرفۆلی

کاتیکیش بەناو هەر شارێکدا گوزەری بکردبایە یە کسەر لە خەلکە کەمی دەپرسی
حاکمە کەتان هەلسوکوتی چۆنە لە گەلتاندا؟ ئە گەر هاتوو سکا لایان هەبوایە و لیتی
بیتاربان ئەوا یە کسەر لای دەدا. لە پاشانیش ئەو سەقامگیریە سیاسییە بانی بەسەر
نێراندا کیشا هەلی بۆ گەشەنە و دەبووژانە وە بوارێ بازرگانی بۆ کرمانجەکان رەخساند،
ئەم هارسۆزییە لە گەل ئەوان هیچ خەرجییەکی جەنگی نە دەخستە سەرشانیان،
هەرکە سێک بەهۆی جەنگەکانیە و دەوچاری زیان بوو بێتەو ئەوا قەرەبووی دەکردنەو،
ئەم هەلوێستەش پالی پێوەنان کە لە جەنگەکاندا خۆ بە کوشت بدەن و هەمیشە پشتگیری
لە سیاسەتە سەریازییە کەمی بکەن.

شا جەختی لەسەر ئەو دەکردەو، خواردن پێشکەشی ئەو کەسانە بکری کە سەردانی
شوینە پێرۆزەکان و مەزارگەکانی شیعی دەکەن، بەتایبەتیش سەردانی کەسانی مەزاری
عەلی رەزا و گۆری شیخ سەفییە دین لە ئەردەبیل و هەرکە سێکیش لەوانە پێویست بووایە
یارمەتی دارایی پێشکەش دەکرد.

شا هەمیشە لە گەل کرمانجەکاندا هارسۆز و نەرم بوو و لە کاتی کارەسات و برسیتی و
هەژاریدا یارمەتی دەدان، تەنانەت هەندێک کەس بەهۆی ئەو هەموو دادوەری و سۆزی
بەرانبەر بە هەژاران هەیبوو بە ئەنو شیروانی دوو هەمیان لە قەلەم دەدا.

ئەم خۆتزیی کردنەوێ شا عەباس لە خەلکە رەمە کەو سۆزدارییە بەرانبەر یان
سیاسەتی دەسکردی خۆی بوو و لە کۆتاییشدا خزمەتی ئامانجەکانی خۆی پێکرد و هەر
لەوانیش بەرەبەرەکی ناوخۆیی بەهێزی سازکرد و بە تەواوی پشتی پێی بەست و، ئەمەش
بوو بە ستوونەوێ ئەو سوپایە کە لە دواوە نەمانی دەسلاتی قزلباشەکان لە سوپای
سەفەوییەکاندا، دروستیکرد.

کیشە ئایینیەکانی شا عەباسی یە گەم:

تووندروویی بۆ مەزەبی شیعی: شا عەباسی یە کەم نایانگی بەو دەهەر کردبوو کەوا بۆ
مەزەبی شیعی دوانزەبی زۆر تووندروویە و هەر وەک و باب و باپیرانیش هەلوێکی زۆری
خستە گەر لە پیناوە بلاوکردنەو و سەر خستنی. لە نیشانەکانیشی ئەو بوو شا لە هەموو بۆنە

سیئووی دولتی سه فوولی

ثایینی و مهزه بییه کاندا به شداری ده کرد و گرنگی زویشی پیته ده دا، وه که له دایکیبونی سه رجه مئمامه کانی شیعه و سازدانی پرسه له سالرۆژی شه هید بوون یا مردنیان، ههروه ها له رۆژی نۆزدهی مانگی ره مهزانه وه تا کو بیست و ههوت به بۆنه ی شه هید کردنی ئیمام عهلی کوری نه بی تالیب پرسه ی سازده کرد، جگه له مانهش ساز کردنی مه راسیمی پرسه داری له ده رۆژه کانی مانگی موحه رره م و شهوی عاشورا به بۆنه ی شه هید کردنی ئیمام حوسینی کوری عهلی.

ههروه ها شا عهباس له بانگیشدا دهستی به وه ده قه وه گرت که شا ئیسماعلی یه که می باپیری زیادی کرد بوو، نه ویش دهسته واژه ی (اشهد ان علیا ولی الله) ی خسته پال نه وه دهسته واژه یه که له سه رده می فاتیمه زیاد کرابوو (حی علی خیر العمل) و ده قه نیسلامیه ناسراوه که ش. زویش سهردانی مه زاری شیخ و ئیمامه کانی شیعه ی ده کرد و خزمه تی ده کردن و جاریکیشیان به پی خاوسی سهردانی مه زاری ئیمام عهلی ره زای کرد له شاری مه شه هه و ماوه ی سی مانگ له وه ی مایه وه به رده و امیش خزمه تی ده کرد. له سالی ۱۶۲۳ از که به غدای داگیر کرد و دهستی به سه ر شوینه پرۆژه کانی شیعه دا گرت له که ره لا و نه جف و کوفه، په له پهللی کرد بو سهردانیان و ماوه ی ده رۆژ له مه زارگای ئیمام عهلی مایه وه و خزمه تی میوانه کانی ده کرد و زهویه که شی به گه سک ده مالی.

سه ره پای نه و تووند ره بییه له لایه نی مه زه بی شیعه وه هه بیوو به لام هه رگیز ریگه ی به پیوانی ئایینی شیعه مه زه ب نه ده دا که وا ده ست له کاروباری ولات و هه ربه دن و زور جاریش رووبه روویان ده بۆوه. ناشکرایه نه وانه له دوا ی مردنی شا ئیسماعلی یه که م و به هۆی نه و پشپویه ی که ولاتی گرت بۆوه ده ستیان له کاروباره گشته یه کان و هه رده دا، به تاییه تیش له سه رده می حوکومرانی محمه د خودابه نده ی بیتوانا، نه و کاته پیوانی ئایینی کاروباره کانی ئایینیان فه رامۆش کرد و له ده وری نه و کاروبارانده دا کۆبونه وه که لیتیانه وه پاره و پولیان و ده سه ده که وت، که ناشکرایه هه موو نه مانه دژیون له گه ل په یه روه یی ئایینی و نه و حوکمه تاکره بییه بوو به مۆرکی سه رده می شا عه باسی یه که م.

هه‌لۆیستی له‌دژی بیباوه‌ره‌کان:

تووند‌ره‌ویه‌که‌ی شا‌عه‌باسی یه‌که‌م پالی پتوه‌نا که‌وا دژایه‌تی خه‌لکه‌ بیباوه‌ره‌کان بکات که‌ له‌ده‌ره‌وه‌ی تاینی نیلامدا بوون و له‌ئێترانیشدا بلا‌وبوونه‌وه‌و مه‌ترسیان بۆ مه‌زه‌به‌ی شیعی دوانزه‌به‌ی دروسکردبوو، له‌نیوانیشیاندا مه‌زه‌به‌ی نوقته‌وه‌بی (ئه‌م مه‌زه‌به‌ش له‌وه‌وه‌ هاتوه‌ گوایه‌ به‌رای ئه‌وان هه‌موو بوونه‌وه‌ره‌کان له‌بنچینه‌دا ته‌نها له‌یه‌ك خاڵ دروسبوینه و هه‌مووشیان ده‌گه‌رینه‌وه‌ بۆ سه‌ره‌تا که‌له‌خاک دروسکراون و به‌مه‌ش به‌مه‌زه‌به‌ی نوقته‌وه‌بی واته‌ خاڵبه‌ندی ناسران).

(ده‌عه‌وه‌ی نوقته‌وه‌بی) له‌سه‌رده‌می شا‌ته‌هماسبی یه‌که‌م دووچاری راوه‌دوونان و قه‌ده‌غه‌کردن هات، به‌لام له‌به‌ر ئه‌و پش‌تویه‌ی که‌له‌سه‌رده‌می شا‌نیسماعیلی دووهم و محمهد خودابه‌نده‌ ولاتی گرتبۆوه‌ هه‌لی بۆ ئه‌م مه‌زه‌به‌ ره‌خساند که‌وا په‌ره‌بسیتیت و زیاتر پیبگات و له‌یه‌کێک له‌قوناغه‌کانیشیدا مه‌ترسی راسته‌وخۆی بۆ سه‌ر مه‌زه‌به‌ی دوانزه‌به‌ی په‌یدا کردبوو. کاتیکیش شا‌عه‌باسی یه‌که‌م بووه‌ خاوه‌نی تاج و به‌پیتی بیروباوه‌ره‌کانی تایه‌تی خۆی ده‌بوايه‌ له‌ناویان بیات و هه‌موو شوینکه‌وتوانیشی بکوژی، بۆیه‌ سه‌رکرده‌کانی ده‌سگیر کرد که‌له‌نیوانیاندا ده‌رویش خه‌سرۆ و یوسف تورکیش دوز هه‌بوون و شوینکه‌وتوانیشی په‌رت و بلا‌وکردن و هه‌شیان بوو به‌ناچاری روویان کرده هیندستان و چوونه‌ په‌نای جه‌لاله‌دین محمهد ئه‌که‌به‌ری فه‌رمانه‌ره‌وا که‌ ناویانگی به‌ لیبوورده‌به‌ی تاینی و به‌یه‌که‌وه‌ ژیان و یه‌کسانی له‌نیوان سه‌رجه‌م تاین و مه‌زه‌به‌کاندا ده‌رکردبوو.

له‌لایه‌کی دیکه‌ش شا‌عه‌باس ئه‌و دووبه‌ره‌کی و کیشه‌یه‌ی له‌نابرد که‌ سه‌ید محمهد له‌گه‌یلان سازیکردبوو و رایگه‌یانده‌بوو ئه‌و جیگری ئیمامی زه‌مان و مه‌هدی مونتزه‌زیره‌، به‌مه‌ش هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌ی له‌گه‌یلان ناکوکییان له‌گه‌ل سه‌فه‌ویه‌کان هه‌بوو له‌ده‌وه‌وری کۆببوونه‌وه‌. وادیار بوو له‌به‌ر به‌هیزی و جه‌ماوه‌ری زۆری شا‌ په‌نای برده‌ به‌ر فیل بۆ ئه‌وه‌ی له‌ناوی بیات و په‌رته‌ به‌شوینکه‌وتوانی بکات. خۆی وانیشاندا که‌به‌ته‌مایه‌ بچیته‌ ناو ئه‌و مه‌زه‌به‌وه‌ به‌لام له‌پیشدا ده‌بی دامه‌زرینه‌ره‌که‌ی بسینی و بیناسی و له‌ریگای خۆیه‌وه‌ ناشنایه‌تی له‌گه‌ل مه‌زه‌به‌که‌یدا په‌یدا بکات، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش بانگه‌یشتی کرد بۆ

میسزوی دەرلانی سەفولی

مازندەران چونکە ئەو کاتە شا لەوێبوو، کاتیکیش هاتنە بەردەمی و خۆیان پێناساند، خۆی و شوێنکەوتووانی قۆلبەسکرد و هەموو کوشتن.

هەلوێستی بەرانبەر مەزەبە سوننە: تووندڕۆییەکی شا پالی پێونا کەوا تۆلە لەسونییەکان بکاتەو و بەردەوام شەرو پەلامار لەنیوانیاندا بەریا دەبوو، بەتایبەتیش لەگەڵ ئۆزبەکەکان و عوسمانییەکان و لەبەر تووندی دەسگرتنی بەمەزەبە کەووە هانی ئێرانیه کانی دەدا کەوا نەچنە مەکەو مەدینە بۆ حەجکردن بەلکو ئەم فەرزی سەرشانیان با لەمەشەد و بەسەردانی مەزاری ئیمامی هەشتم عەلی رەزا بەجێبگەیهنن، ئەویش بەبیانوی ئەوێ کەوا فەرمانی سەرشانیان لەرووی نەتەواوەتییهوە رێگایان پێنادا بەنیو خاکی عوسمانییەکاندا تیپەرن و باجییان پێبدەن، لەوێشەو دەستی کرد بەزیادکردنی سەردانەکانی خۆی بۆ مەشەد تاکو هانی ئێرانیه کانی بەدات لاسایی بکەنەو. ئەم رووداوانەش بەلگەی ئەو تووندی و دلرەقییهی شا عەباسن لەبەرانبەر سوننەکاندا:

- شا عەباس کوردەکانی ئێرانی کە هەموویان لەسوننەکان بوون لەناوێرد، چونکە ئەو ھۆزە کوردانە لە دەوورووبەری باکوری خۆراوی ئازەربەيجان و ناوچەکانی کوردستان دەژیان لایەنگری و هاوسۆزی خۆیان بۆ دەولەتی عوسمانییە لەکاتی داگیرکردنی بەشێکی زۆری خاکی ئازەربەيجان راگەیاندبوو، کاتیکیش شا دەستی بەسەر ناوچەکانی ئەواندا گرت مەکووبوو لەسەر ئەوێ تۆلەیان لێبکاتەو و ناواریان بکات. لەسالی ۱۷۱۴ز کاتیک ھۆزی موکری لەدژی سەفەوییەکان راپەڕین، شا بڕیاریدا سوپا بەرەو شوێنەکانیان ھەلمەت ببات و دەسبەسەر قەلات و سەنگەرەکانیاندا بگرن لەوانەش قەلای بسک و ماکو و لەویا. دەووری شوێرگێتەرەکانی گرت و سوپای سەفەوییە فەرمانەکی سەرشانێ لەدژی قەلای راپەریوەکان بەجێگەیاندا و قەساخانەییەکی گەورەیان بۆ سازکردن و زۆرتیکیشیان لێ دەربەدەرکردن و ژن و مندالیشیان بەتالان بگردن و لەدواییدا ژمارەییەکی زۆر خێزانەکانیشی بۆ شوێنی دیکە دوورخستەو، ئینجا فەرمانیدا پانزە ھەزار خێزانی کورد لە کوردستانەو بەباتە خۆراسان و لەوێشدا ئەوانی کردە دیوارێک لەنیوان خۆیی و ئۆزبەکەکان، بەمەبەستی ئەوێ ھەر پەلاماریک بکەن یەکەجار ئەوان بگرتەو و یەکتر لەناوبەن و جگە لەوێش باجێکی یەکجار گەورەیی خستە سەریان و بەردەوامیش لەژێر

میسزوی دھولتی سرفولی

چاودئیریه کی توندی دانابوون که به هیچ شیودیه که هلی رو به رو بوونده وی بۆ نه هیتتیبوونده.

- شا عهباسی یه که م قه ساجانه یه کی بۆ سرجه می دانیشتوانی ولاتی پشت رووبار نه نجامدا له شاری نه نده خود زۆریش دلره قبوو به رانبه ریان، له دوا ی نه وه ی له سالی ۱۶۰۲ از نه م شاره ی داگیر کرد سهره تا دلنیا بی به خشیه دانیشتوانه که ی و پی و تن هه مووتان له رووی که سی و مولک و سامانه کانتان دلنیا بن که س به هۆی نه وه ی چوو ده سهر مه زه بی سوننه ده سدریژی ناکریتته سهر، به لام له سالی ناینده له دوا ی نه وه ی له که مارۆی شاری به له خ و داگیر کردنی گه رایه وه، به بی هیچ هۆشداریه که و هیچ هۆیه کی شایه سته فهرمانی کرده سهر بازه کانی هه موو دانیشتوانی شاره که له ناو بهرن یا دیلیان بکه ن، نه وه بوو قازی و پیاو ماقوول و پیاوه به ناوبانگه کانی هه موو دیلکردو له کو تایشدا ههر سهر بازتیکی سه فه ویی دیلیکی له پیشه وه ده رۆشت.

- شا عهباسی یه که م به رانبه ر دیله کانی نۆزه که و عوسمانیه کان زۆر دلره قبوو، نه گهر که مترین تازاری دابان بریاری ده دا چاویان بکوئن، ته نها له یه که کاتدا دیله کانی ئازاد ده کرد و لییان خو شده بوو نه گهر وازیان له مه زه به که ی خویان به یئنا باو به اتبانه سهر مه زه بی شیعی، یه کیک له وانمش که نه مه ی به جیگه یاند شهریف به گی فهرمانه وی وان بوو له نازه ربیجان.

- کاتیک شا عهباس له سالی ۱۵۹۹-۱۶۰۰ از له شاری سیمنان دابه زی حاکمی نه وی نه وه ی ره تکرده وه که وا ملکه چیی بۆ شا بکات، بۆیه له تۆله ی نه وه دا ژماره یه کی زۆری له سوننه کانی لیگرتن و پاشان له به رن به ر لیخو شبوون له گونا هه کانیا ن ههر یه که ی سی سهد تومه نی لیستاندن.

- له سالی ۱۶۰۹ از به شا عهباسیان راگه یاند که وا مه حمود ده باغی حاکمی هه مه دان که له سهر مه زه بی سوننه یه غه در له شیعه کان ده کات، بۆیه فهرمانیدا قۆلبه ستیی بکه ن و بیکوژن، به لام مه حمود توانی خۆی رزگار بکات، ئینجا شا ههره شه ی نه وه ی له دانیشتوانی هه مه دان کرد که نه گهر له ماوه ی ته نها سی رۆژدا مه حمود ده باغ خۆی به ده سته وه نه دا

میسزوی دودلنی سفوین

ئەوا ھەرچی خەلکی ئەو شارە ھەبە ھەموویان دەکوژی و دەستیش بەسەر مال و سامانی ھەموواندا دەگری، کاتیکیش مەحمود خۆی بە دەستەویدا یە کسەر کوشتی.

ئەگەر ھەستی بەو بەکرەبایە لە بەرژەو ھەندی خۆی و ولاتە کەیدایە واز لە دوژمنایەتی سوننەکان بەینی ئەوا بۆ ماوەیەک دەستی لەم کارە ھەلەدەگرت. لەو پێناوەشدا پیشوازی لەبازرگانە سوننەکان دەکرد کە لە ولاتی دیکەو دەھاتنە ئیتران و ریزیکی زۆری دەگرتن چونکە دەیزانی کە لە بەران بەردا سوودیکی مائیی زۆریان لێدەبینی.

ئاشکرایە بەھۆی ئەو دوژمنکارییە بەران بەر بە سوننەکان بە تاییەتی ئەو دوو دەولەتە ی کە نوێنەرایەتیان دەکردن ھەببوو ھەولیدا خۆی لە ئەوروویەکان نزیك بکاتەو و پەیماننامەش لەگەڵ پاشا گاورەکانی ئەوروویا مۆریکات لە پێناوی ئەو دەولەتە عوسمانیی سوننە مەزەب لاوازیکات.

ھەلۆیستی بەران بەر بە گاورەکان: شا عەباسی یە کەم بە پێچەوانە ی خەلکی سوننە مامەتە ی لەگەڵ گاورەکاندا دەکرد و چاوپۆشی لە چالاکێەکانی مزگینیدە رانی ئەوروویەکان لە ناو ئیتراندا دەکرد کە بە ئارەزووی خۆیان ئایینی مەسیحی تیدا بلاو بکەنەو، پێشتریش باسی ئەو ھەمان کردبوو کە سوپایەکی تاییەتی دروسکردبوو و ھەموو سەریازەکانی لەو مەسیحیانە بوون کە دانیشتووی و ئیتران و ئەو شویتانە بوون کە لە ژێر دەسلاتی سەفەویەکاندا بوون، بە ئەنقەستیش شەش ھەزار ئەرمەنی لە سالی ۱۶۰۴ز لە خاکی خۆیان گواستەو بە مەبەستی ئەو ی لە پەلاماری عوسمانییەکان بۆ سەر ئازەریجان بیان پاریزی و دابەشی کردن بە سەر ویلائیەتە جۆریە جۆرەکانی ئیتران و بۆ ھەندیکیشیان کۆمەلگای تاییەتی لە نزیك ئەسفەھان سازکرد و ناویشی لێنا جولھا کە ناوی پایتەختە کە یان بوو لە ئازەریجان و، لە ھەمان کاتیشدا کلێسایەکی بە مەبەستی ئەو ی ھەست بە گۆرانیی کە شوھەوای تازە نە کەن، بۆ دروسکردن و بۆ کە سیش نەبوو جگە لە گاورەکان لەویدا نیشتە جێن.

شا عەباس زۆر زیادەزۆیی کرد لەو سۆزدارییە بەران بەر بە گاورەکانی ئیتران دەریبەری، ھەر ھە ریزیکی زۆری ئەو ئەوروویانە ی دەگرت کە دەھاتنە نیو کۆشکە کە ی. لەوانە یە

میسزوی دہولتی سرفولی

ئەو ھەلسوکەوتە چاکانەیی کە شاعەباس لە گەڵ گاورەکان بەشیکی دیکەیی سیاسەتی بازرگانی و سەربازیی بی:

- وەدەستھێنانی سۆزی دہولتەتە نەورووپییە گاورەکان و سازدانی ھاوێیە یانیتیی لەدژی دژمینی ھاوێیەشیان کە ئەویش دہولتەتی عوسمانیی بوو.

- سوود وەرگرتن لەشارەزایی گاورەکانی ولاتەکەیی تەنانەت نەرمەنەکانیش لەبواری چالاککردنی بازرگانی بەتایبەتیش بازرگانی حەریر.

جولفا بوو بەناوەندیکی نوێی چالاک بۆ گاورەکانی ئێران، ھەرۆھا رۆلێکی گرنگی گێرا لەمانەوێ مەسیحیەکان لەئێران و بلاوکردنەوێ پەیرەوویی مەسیحیەت، ئەم ناوەندەش تا ماوہیەکی زۆر پڕبوو لەمەسیحیەکان و بازرگانەکانی نەورووپیی. لەسالی ۱۶۰۸ز فرمانیدا کەوا ھیچ کەسێک دەسدرێژیان نەکاتەسەر و نازادیی تەواویشیان ھەبێ لەگەرێان و سوورپانەوہ بەھەموو ناوچەکانی دہولتەتی سەفەوویی. ئەم ھەلتوێستەیی شا ئەوانەیی ھاندا کەوا بەردەوام ھامووشۆی ئێران بکەن و پەیوەندیی بازرگانیشیان لەگەڵ تووندو تۆڵ بکەن.

وادیاربوو شا تەنھا دلێ بەوہندە خۆش نەدەبوو کەوا ھەلسوکەوتی چاک دەرھەق گاورەکان بکات، بەلکو مکوڕ بوو لەسەر بەشداری کردنیان لەبۆنە ئایینیەکانیاندا. لەسالی ۱۶۰۹ز ژمارەییەکی زۆری بەراز لەکەرەجەوہ ھێناو بەبۆنەیی جەژنەوہ وەک دیاریسەک پیشکەشی گاورەکانی جولفا کرد و پاشان سەردانی کردن و پیرۆزیایی جەژنەکەیی لیکردن و بەشداریکردن لەمەبجواردنەوہدا، دوايي فرماني بەدەوورووبەری خۆی کرد کەئەوانیش مەیی بچۆنەوہ، بۆ زانیاریش ئەو جەژنەیی مەسیحیەکان کەوتبووہ پانزەمین رۆژی مانگی رەمەزان و ھیچ گرنگی بەپیرۆزیی ئەو مانگە نەدا.

مەسیحیەکانیش ھەولیاندا کەوا لەلای خۆیانەوہ سوود لەم نزیکبوونەوہییە وەرگیرن و نوێژەکەیان بەبوونی شا قسولتر کردەوہ و داواشیان لیکرد کەوا رینگایان پیتدا لەبلاوکردنەوہی ئایینی مەسیحی لەئێرندا و ئەویش ئەم داوای قبول کردن و فرمانیدا کلێسایەکی لەسەر خەرجی تاییبەتی خۆی لەجولفا بۆ مەسیحیەکان دروستبکەن.

میژوووی ددولتی سرفولی

له خه سه لته کانی دیکه ی سۆزداری له گه ل گاوره کانیش نه وه بوو ده چوره کلّیساکان و گوئی له وتاره نایینی و رینماییه کانیان ده گرت و ته ماشای مه راسیمه نایینه کانیشی ده کردن، ههروه ها گفتوگوئی نایینی له گه لدا ده کردن و تاگه یشته نه وه ی شماره زاییه کی زۆری له نایینی مه سیحی په یدا کردو نه مه ش هانی پیاوه نایینه کانی مه سیحیدا که داوای لیکنه بیته ناو نایینی مه سیحیه وه، به لام نه وه داوای لیبورردنی لیکنه و زۆر به نه رمیه وه ش وتی نه م بابه ته دوا بجه ن بۆ کاتیکی دیکه .

به هۆی نزیکی بونه وه ی شا و سۆزداری له گه ل نه ساریه کان تۆمه تی لاوازی له باوه ری به نایینی ئیسلامیی و مه زبئی شیعه ییان خسته پال، به لام میژوونوو سه فارسه کان نه م ره وشته ی ده که ن بیانووی نه وه ی که پیوستیه کی سیاسی بووه له و باروگوزه رانه ی نه وه کاته دا، چونکه به رده وام له گه ل عوسمانییکاندا له کی شه دابوه، ههروه ها نه وه شی ده خه نه پال گوایه نه وه زۆرداری له که ره جیه کان کردوه و ولاتی لی کاولکردوون و پاشان کلّیساکانی لینکردوون به مزگه وت و ههروه ها کاتیکیش بازرگانیکی گاور نه ی توانیایه قه رزه که ی بداته وه نه وا له به رانه ردا داوای لینده کرد بیته موسولمان و نه ویش لیی خو شه بوو .

له راستیشدا نه م هه ل سوکه وته ی له گه ل مه سیحیه کان کاریکی لاوه کی بوو، چونکه له بنچینه دا نه م مامه له یه کی زۆر باشی له گه لدا ده کردن. به لام هتیش کردنه سه ر که ره جیه کان و کاولکردنی ولات و کردنی کلّیسیایان به مزگه وت و دک سزایه ک بوو له به رانه ر نه وه شوپشه ی له دژی ده سه لاتی نه و کردیان و به هیچ شیوه کیشک وینه ی نه م کار و فه رمانانه مان به رچاو نه که وتوه له سه رده می هیچ کام له فه رمانه ر واکانی سه فه ویی .

چالاکیه کانی شا عه باسی یه که م له بواری بیناسازییدا:

گواستنه وه ی پایته خت بۆ نه سه فه ان: شا ئیسماعیلی یه که م ته وریزی کرده پایته ختی خوئی، به لام به هۆی نزیکی له سنووری ده ولته تی عوسمانیه وه هه میشه له ژیر مه ترسی په لاماره کانیا نبوو و چه ندین جاریش داگیریان کردبوو، شا ناچار ده بوو که له وی رابکات و به ره و قوولایی خاکی ئیران نۆغربکات، بۆیه شا ته هماسب قه زوینی کرده پایته خت که له ناوه وه ی خاکی ئیران بوو، نه م پایته خته به م شیوه یه مایه وه تا سه رده می شا

میسزوی دولتی سه فوولی

نیسماعلی دووهم و شا محهمهه خودابه‌ند و یه‌که‌مین ده سالی سه‌رده‌می شا‌عه‌باسی یه‌که‌م و شم ماو‌یه‌ش ده‌کاته له‌سالی ۱۵۸۸ زو‌ه تا ۱۵۹۸ ز. شم شایه‌ه‌ستی کرد که‌وا ته‌وریز شاریکی تنگه‌و جیگای نه‌و هه‌موو خه‌لک و ده‌سوپه‌یوه‌نده‌ی سوپای تیا نابیته‌ود، هه‌روه‌ها سه‌رچاوه ناوییه‌کانی زور که‌م بوون و به‌شی کشتوکالی هه‌موو خه‌لکه‌که‌ی نه‌ده‌کرد، له‌به‌ر نه‌وه ده‌ستی کرد به‌گه‌ران به‌دوای شونیتیکی دیکه بو‌شه‌وه‌ی بیکاته پایته‌خی خو‌ی، له‌کوژتاییدا چاوی که‌وته سه‌ر نه‌سه‌فه‌هان که شم شاره‌خاوه‌نی که‌شوه‌ه‌وایه‌کی ساز و خاوین و له‌بار و ناویکی زوربوو و، له‌ویدا گوشت نه‌گه‌ر ماوه‌ی یه‌ک مانگ له‌ناو مه‌نجه‌لدا بمایه‌ته‌وه هه‌رگیز بو‌نی نه‌ده‌گوپا و، خاکه‌که‌شی گونجاوترین خاک بوو له‌هه‌موو جیهانداو سیویش بو‌ ماوه‌ی جه‌وت سالان تیییدا ده‌میتیته‌وه به‌بی نه‌وه‌ی بترشی و ته‌نانه‌ت گه‌نمیش له‌ویدا بو‌گه‌ن ناکات هه‌روه‌ک چون له‌شویتیدیکه‌دا گوپانی به‌سه‌ردادی، له‌ویدا جیگایه‌کی تایبه‌تی هه‌یه که‌هه‌رگیز مردوو تیییدا ناپزی و ده‌که‌ووته سه‌ر رووباری زایه‌نده‌روود و به‌مه‌ش ده‌توانن کشتوکالیکی چروپر نه‌نجام بده‌ن که‌به‌شی هه‌موو سوپا و ده‌سوپه‌یوه‌ند و ده‌ووروپه‌ره‌که‌ی فه‌رمانه‌ه‌وایه‌تی بکات جگه له‌دانیشته‌وه‌ی خو‌یشی. له‌هه‌مان کاتیشدا ده‌که‌ووته قوولایی خاکی نیران و به‌مه‌ش له‌هیرشه‌کانی عوسمانیی دوور ده‌که‌ووته‌وه، و هه‌رگیز ناکه‌ووته به‌ر هه‌ره‌شه‌ی داگیرکاری وه‌ک نه‌وه‌ی هه‌میشه ته‌وریز به‌سه‌ری ده‌هات، له‌هه‌مان کاتیشدا ده‌که‌ووته سه‌ر ریگای بازارگانیی به‌یه‌ک گه‌یه‌نه‌ری که‌نداوی عه‌ره‌بی و تاران له‌لایه‌ک و له‌لایه‌کی دیکه‌ش ریگای بازارگانیی جه‌ریری نیوان چین و نه‌ووروپا که‌به‌ناو ده‌ریای قه‌زویندا ده‌روات به‌یه‌که‌وه‌یان ده‌به‌ستیته‌وه، نه‌وکاته‌ش شا‌خو‌ی ناماده ده‌کرد بو‌ ده‌رکردنی عوسمانیی‌کان له‌ئازه‌رییجان و به‌شیتیکی زور و به‌رینی عراقی عه‌جه‌می، له‌به‌ر شم هو‌یانه جه‌ختی کرد ده‌ه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی پایته‌خت بگوازیته‌وه قوولایی خاکی نیران و له‌سالی ۱۵۹۸ ز شم پروژیه‌شی به‌نه‌نجام گه‌یاند.

دامه‌زراوه مه‌ده‌نیه‌کانی پایته‌خت:

شا گرنگی به‌ دامه‌زراندنی پایته‌خته نوییه‌که و رازاندنه‌وه‌ی ده‌دا، له‌م پیناوه‌شدا زوریک له‌باله‌خانه‌ی گه‌وره و گوپه‌پانی گشتی و هه‌روه‌ها باخ و چیمه‌نی گه‌وره‌ی گشتیی تیا‌دا

میترووی دوولتی سرفولی

دروستکرد، له جوانی و پیتشکهوتن و رازاو هییدا هیچ شاریکې دیکه ی ئیران نهیده گیشتی، بویه پییان دهگوت (نفسه هان نیوهی جیهان)، له لایه کی دیکه وه ئهم پایته خته دانیش توانیکې زوری لیبوو که ژماره یان دهگیشته نریکه ی شهش سهده هزار کهس.

ئهمانهش له گرنگترین دامه زراوه مهده نیه کان بوون:

گۆرپانی نه قشی جیهان یا گۆرپانی شا: ئهم گۆرپانه که وتبووه ناو نندی شار و شیویه کی لاکیشه یی هه بوو و دریزییه که ی نریکه ی ۱۶۷۴ پی ده بوو به لام پانییه که ی ۵۴۰ پیبوو و هر چوار دهووریشی به دار رازابوو و له تهنیشته کانیشی شوینی هوانه وه ی لیبوو که به چتره سریان گیرابوو، له گۆرپانه شدا پیشریکې تیرهاویژی و نهم سپ سواری و شه ره که له باب و چننن جوژ ناژه لی دیکه ده کرا. شا له هه یوانیکې تایبته به خوی له باله خانه ی عالی قاپی ته ماشی ده کردن و له هه ندیگ کاتیشدا به شدار ی یاری قاشوانی ده کرد. له دوا ی ماویه کیش شا ناوی ئهم گۆرپانه ی گۆری له نه قشی جیهانه وه کردی به گۆرپانی شا، که تا کو ئیستا ئهم گۆرپانه هه به م ناوه ناسراوه.

عالی قاپو: شا عه باس یه که م له دوا ی نهوا ی پایته خی گواسته وه بو نهم سفه هان له نریک کۆشکه کۆنه که ی خویدا باله خانه یه کی بچوو کی لیبوو که ده یروانییه سه ر گۆرپانه که ی نه قشی جیهان له لای خوراوییه وه و ئهم باله خانه یه ش پاشا وه ی سه لجوقی و ته میووریه کان بوو، نهویش ئهم شوینه ی پی باش و گونجاو بوو، بویه بریاریدا هه ره له ویدا چهند باله خانه یه که له تهنیشت یه که وه دروسبکات ناوی لینان عالی قاپی واته ده رگای بلند، به مهش لاسایی عوسمانییه کانی کرده وه. شا زیاده ریه کی زوری له رازاندنه وه ی ئهم کۆشکه شاهانه یه دا کرد، هه روه ها گریژنه ی ده رگای کۆشکه که ی له نه جف هینسا و ئهم کاره شی زیاتر کۆشکه که ی به ناویانگ کرد، بو پیروز راکرتنییشی، هه موو جار ی له نریکیه وه شا له سواری نهم سپه که ی داده به زیی و به پی ده چوو ناو کۆشکه وه.

ئهم کۆشکه بریتی بو له سی نهومی سه ره کی، هه ره یه کیکیشیان له دوو قات پینک هاتبوو، به مهش ژماره ی نهومی کانی ده بووه شهش و نریکه ی چل و هه شت مه تر بوو و به رزی ده روازه ی سه ره کیه که شی ده گیشته بیست و هه شت مه تر. هه روه ها نهومی کانی

میسزووکی دوولتی سفوئی

سەر دەوی تایبەت کەردبوو بە خۆی و زۆربەیی کاتیشی لەوێ بە سەردەبرد و ھەر لەوێشەو دە کاروبارەکانی دەولەتی رادەپەراند.

ھەر نھۆمیکیش لەھۆلئیکی گەورەیی سەرەکی و چەندین ژووری بچووک و گەنجینە پیکھاتبوو، دیواری ھەموو بەلەخانە کەش بەرەنگی زەرد و چەندین رەنگی دیکەیی جوانی جۆراو جۆر رازابوو و لەھەمانکاتیشدا بنمێچیش بەرەنگی زێڕیی نەقشکرا بوو. ھۆلە سەرەکیە کەشی کەوتبوو ھەروێش پێشەو دە کۆشک و لەناو ھەستیشدا چەندین ستووندەیی داری تێدابوو، لەھەمان کاتیشدا شا ئەم ھۆلەیی تایبەت کەردبوو بە کۆر و کۆبوونەو و یادە تایبەتیەکانی وەک: جەژنی نەورۆز و نمایشی سوپا و پیشوازی نێردراو ھەمان بێنەکان، ھەر لەوێشەو تەماشای پیشبەری و شەری نازەلە دێندەکانی ناو گۆرەپانە کە دە کرد.

کەچی سەرەرای ئەو ھەموو جوانیەیی بەلەخانە کە لەدوای رووخانی دەولەتی سەفەویی ئەو و سەر جەم کارسازییەکانی سەفەویی پشتگۆی خران.

مەزگەوتی شیخ لوتفواللە: ئەم مەزگەوتە کەوتبوو ھۆرەلانی گۆرەپانی نەقشی جیھان و لەتەنیشتیەو قوتابخانە یەک دروسترابوو بۆ ئەو ھەمان بێتە بارەگای شیخ لوتفواللە ئەلەعاملی کە خەلکی چیا ی عامل بوو لەلویبان. لەسالی ۱۶۰۲ز دەسکرا بە دروستکردنی مەزگەوتە کە لەسالی ۱۶۱۹ز کۆتایی پێھات و لەسەر زۆربەیی دیوارەکانیش ئایەتەکانی قورئان نووسرا، شانەبەشانی چەندین دەستەواژەیی جوان و سەرنجراکێش. گۆنە دەگەشی بە جوانترین گۆنە دەیی سەردەمی سەفەوییەکان دادەنریت و بەتاگە گۆنە دەیی سەر جەم ئاسیاش دادەنرێ لەرووی پیکھاتەو ئەو کارسازییە کە تێیدا کراو. تاکو ئێستا ئەو مەزگەوتە ھەر ماو ھەتەو، شایانی باسیشە کەوا لەسالی ۱۸۸۹ و ۱۸۹۰ز و لەسەردەمی رەزا شا پەھلەوی جاریکی دیکە سازکرایەو.

مەزگەوتی شا: ئەم مەزگەوتەش کەوتبوو لەی خۆراوای گۆرەپانی نەقشی جیھان و نیوان کۆشکی عالی قاپی و مەزگەوتی لوتفواللە. لەسالی ۱۶۱۲ز دەسکرا بە دروستکردنی و بەدوو قۆناغ کارەکانی تەواو بوون: لەقۆناغی یە کەمدا توانا رێ دەوی سەرەکی مەزگەوتە کە کە رووبەرۆی گۆرەپانە کە بوو سازیکری و لەسالی ۱۶۱۶ز کۆتایی پێھات و شا زۆر پەلەیی لەتەواو کردنی ئەم قۆناغە دە کرد چونکە ئارەزووی دە کرد جوانی و رازاوەیی

سېرۋوي دوولتي سرفولي

گۆرپانه كەي پى تەواو بىكات. بەلام قۇناغى دووهم كە تاكو كۇتايىه كانى سەردەمى شا و لەوانەشە دوو سال دواى مردنى نەوېشى پىچوو لەسالى ۱۶۳۱ز تەواوبوو.

مىزگەوتە كە لەسى گونبەد و چوار سەرەكى پىتكەتوودە، گەورەترىن ھۆلىش نەوھيان بوو كەرۋوي لەقىبىلەبوو و گونبەدى نەوېش لەھى ھەموويان گەورەتربوو، لەتەنىشت نەم گونبەدەش دوو مىنارەى بانگى لى دوستكرابوو، ھەرۋەھا لەنزىك مىجرابى نەم شوپىن نوپۇشە گەورەدەدا لەيەك تاكەبەردى مەرمەر سازكراو پاش شەوھش كەرازانرايەوھ. كرايە سەكۆيەك بۆ وتارخوئىنى. نەم مادەيەش لە رانغۆنى ھىندستانوھ ھىنرا، ھەرۋەھا ستونندەكانىشى زۆر بەرزبوون و ھەمووى وەك يەكبوون و لەناو و دەرۋەشىدا بەنەخشى ناووزىرى مىنا رازابوۋە و ھەر چوار دەورېشى بەبەردى قەرمىد رازابوۋە و لەناوېشىاندا نايەتەكانى قورنانى نوسرابوونەوھ، لەناوھندى ھوشەكەشىدا ھەوزىكى گەورەى تىدا بوو كە لەمەرمەر سازكرابوو.

شەقامى چەرباغ: شا رىگىساي بەنىوان گۆرپەپانى نەخشى جىھان و نەو بالەخانانەى دەيانرۋانىيە سەرى بەدروسكردنى رووبارىك شەفكرد و لەسەر نەم رووبارەش پردىكى بۆ پەرىنەوھ سازكرد و بەپردى وپردى خان ناوبانگى دەرکرد و كەسەر كردهى سوپا و ھاكىمى فارسبوو، نەم رووبارە تا كۇتايى چىپاكانى خوارووى نەسەھان درىژەى دەكىشا، ھەرۋەھا فەرمانىدا كەوا چوار رىز دار لەسەر لىوارەكانى بىروپىنن، بۆيە بە چوار باغ ناسرا و درىژيەكەشى لەسى كىلۆمەتر زىاتر بوو.

لەسەر گوزەرگاي نەم رووبارەشدا ھەيوانىتكيان سازكرد لەبەر بەرزىەكەى دەپروانىيە سەر رىگىگان و ناويان لىنا جىھاننما واتە نىشاندەرى جىھان. نەو بەشەى كە جىھاننما و رووبارى زايەندەرۋود بەيەكەوھ دەبەستىتەوھ ناوى رىگىساي چوارباغى خوارووبوو.

لەسەر كۇتايى رىگىگە باغىكى پان و بەرىنى بەپلىكانەى لىدروسكرا كە بەرزىەكەى دەگەيشتە نۆ نھۆم و ناويان لىنا باغى عەباس ئاباد، لەناوھراستى نەم باغەشدا كۇشكىك دروستكرا ناويان لىنا (ھزار جىرىب) واتە ھەزار ھەزار مەتر، نەو بەشەى كە لەرووبارى زايەندەرۋود ھەلگىشابوو بەرەو كۇشكى ھەزار جىرىب بە چەرباغى سەرۋو ناوى دەرکرد.

میسزوی دوولتی سزوی

شا ئەم شەقامەى بەسەر شازادەکانى دەولەت و پیاو ماقولان و فەرمانرەواکاندا دابەشکرد و فەرمانى پینکرد کەوا بپرازیننەوه و ھەر کەسە و لەنزیک پارچە کەى خۆیدا باغیک دروسبکات. ئەم رینگایە تا ئەندازەى کەى زۆریش بەلای گەشتیارە ئەورووپىە کەنەوه جوان و دلگىربوو. ئیترانییەکانیش بۆ پیاسو رابواردن سەردانى باغەکانى ئەو ناوچەىەیان دەکرد و بۆنى خۆشى گول و ئاو و ھەواى خۆشیان لى ھەلدەمژى. لەدواى ھەموو ئەمانەشدا شا رۆژیکى تاییەت کردبوو بەئافرتان.

دەسکەوتى دیکە: لەدەسکەوت و کارە بەرچاودەکانى لەبارە جۆرەجۆرەکاندا شا ھەمیشە مزگەوتى تازەى دروسدکرد و مزگەوتە کۆنەکان و مەزار و گۆرستانەکانیشى ئاوەدان دەکردەو، لەوانەش گونبەد و مەزارگای ئیمام رەزای لەسالى ۱۶۰۱ز لەمەشھەد ئاوەندانکردەو و پاشان مەزارگای ئیمام عەلى کورى ئەبى تالیب لەنەجەف سازکردەو و ئەویش لەدواى ئەووە ھات کە لەسالى ۱۶۲۳ز دەستى بەسەر بەغدادا گرت و پاشان ئاوى لەرووبارى فوراتەو گەیاندە مزگەوتى کوفە، جگە لەمانەش چەندین مزگەوت و مەزارگەى دیکەشى لەسەرتاسەر ئیتراندا چاککردەو.

سەرەرای ئەمانەش شا چەندین کۆشک و بالەخانە و باغى گشتى گۆرەپانى پان و بەرین دروست کردو، چەندین ناوچەى نیشتەجیبوونى تازەى سازکرد کەلەپاشاندا بوون بەشارى سەرەخۆ، وەک نەجەفى ئەشرف و گولفای نوئى لەنزیک ئەسفەھان.

شا گرنگى زۆریشى دەدا بەدروستکردن و چاککردن و ئاوەدانکردنەوہى رینگاوبانەکان و پارێزگارى کردنیان و دروستکردنى شوئینى ھەوانەوہ و ناخواردن و نووستن تاکو بازارگانەکان بەئارەزووى خۆیان پێیدا تیبپەرن و بیتیە ھاندەریک بۆیان بۆ ئەوہى زیاتر پەرە بەچالاکىەکانیان بەدن، ئینجا چەندین کارگەى دروستکردنى چەکى ئاگرینى دروستکرد.

ھەرودھا شا لەسەر رووبارەکاندا پردى زۆرى دروسکردبوو، وەک پردى وێردى خان لەسەر رووبارى زایەندەرود کە بەشى خواروو و سەرروى چوارباغى لەیەک بەستبۆوہ، ئینجا پردى گولفا کە شارى گولفای نوئى ئەسفەھانى بەیەک دەبەستەوہ و لەدوو نھۆم پیکھاتبوو. کەدرێژىە کەى دوو سەد و پینچ مەتر و پانیە کەیشى سیزدە مەتر و ھەفتا

سیندھوی دوولتی سفوبی

سانتیمه تربوو و شہش ریگای پهرینه و ہشی لہ سہر بوو، ہہندیک لہ وانہش تایبہت بسوون بہ پهرینہ و ہی سوارہ کان ہہندیکی دیکہش تایبہت بسوون بہ پهرینہ و ہی پیادہ و ہہندیکی دیکہشیان تایبہت کرابوون بہ گہشتوگوزار، کہچی سہرہ پای شو و ہہموو درزہی کہ تیتی کہوت و زور بہ شیشی لی روو خا نیستا ہہر بہیہ کیتک لہ پردہ ہہرہ بہ ناوبانگہ کانی جیہان دادہ نریت و تا نیستاش ماوہ تہوہ.

گومانی تیدا نییہ کہ شو کارسازییانہ شا عہ باسی یہ کہم لہ نہ سفہ ہاندا کردی بہ تایبہتی بیناسازیی و ناوہ دانکردنہوہ سہر نجر اکیٹشہ کان و نویتکردنہوہی بینا کونہ کان و شو ہہموو جوانکاریہی لہ شارہ کہدا کردی بہ لگہی شوہن کہ بہ نیوہی جیہان و ہسفی بکن.



بهشی شه شه م

شاه عباس به کم

۱۵۸۸-۱۶۲۹ زاینی

به یوه ندیه کانی له گهل جیهانی ئیسلامی

دژایه تی ئۆزبهک له سهر خوراسان:

به رای: شاه عباسی به کم مملانی مهربی له گهل سوننه کانداه به بوماو بهی پییگه شتبوو مه به ستیش ههردوو دولته تی ئۆزبهک و عوسمانیه کان بوون، ههروهها سهرکرده کانی سهفهوی هینده دیکه نه م کیشه به یان قوولتر کردبووه، هه مووشیان به ناوی پاریزگاری کردن له ته ختی پاشایه تی شاه عباسی به کم سازیان ده کرد. له هه مووشیان سهر سه ختر له م مملانیته دا مورشید قوولی خانی ته کیلوو و عه لی قوولی خانی سهرکرده ی شاملوو بوون. نه م مملانیته سه ههردوو کیانی لاواز کرد و هه لی بو ئۆزبه که کان ره خساند که خوراسان دا گیر بکه ن.

به هو ی سهر که و تنه کانی مورشید قوولی خان که وه سیی و سه ره رشتیاری میرزا عباسی له عه لی قوولیل خان سه نده وه هه ولی نه وه ی ددها که وا یارمه تی له دهره وه و درگیری بو نه وه ی جینگه و پایه ی خوی له خوراساندا بگیریته وه به مه ش دهستی کرد به په یوه ندی کردن به عه بدوللا خانی دووه می سهرکرده ی ئۆزبه که کان که به ناویانگترینی پاشا کانیان بوو له سالی ۱۸۵۳-۱۵۹۸ ز و هانیدا که وا هیرش بکاته سهر خوراسان و په یانی پیندا که وا:

- بیته لایه نگری و به نده فرمانی.
- شاری هه راتی بجاته ده ست.
- یارمه تی بدات له داگیرکردنی عیراق و هه مه دان.

مورشید قوولی خان له و ماوانه دا و له گهل عباس میرزا به ره و هه رات ده چون بو نه وه ی له دهستی دوژمه که یان به یینه دهره وه، هه رکه له اشاره که نزیک بووه وه هه والی نه وه ی

میسزوی دولتی سفولی

پینگیشت کهوا سوپایه کی گهوره ی نۆزبه کهکان بهره و شار بهرپویه بهسه کردایه تی
عه بدوللاخانی دووه مو بهمهش له م ههلمه ته ی پاشگهز بووه و بهره و مه شهه د و
له ویشه وه بهره و قهزوین گه رایه وه، بۆ نه وه ی له لایه کهوه له مه ترسیه کانی نۆزه بکی خۆی
دوور بگری و له لایه کی دیکه شه وه ده سه لات له محمه د خودابه نده وهرگریته وه و بیخاته
دهستی خۆی و وهسی له سه ر کراوه که ی.

رووخانی هه رات: کاتی که عه بدوللاخانی دووه م له شاری هه رات نیک کهوته وه نامه یه کی
بۆ عه لی قوولی خان نارو و تیییدا ناگاداری کرده وه کهوا له سه ر داوا کاریه که ی نه و هاتو وه
ده بی نوه یش په یمانه که ی خۆی به جیبه یینی، ههروه ها به ناوی نه وه وه له سه ر مینه به ره کان
وتار بخویندری و دراویش به ناوییه وه چاپبگری، له به رانه بر نه وه ی که نه م شاره یا خود هه ر
شاریکی دیکه ی ولاتی پشت رووباری بخاته ژیر ده ست.

وادیاره عه لی قوولی خان ده رکی به وه کردبوو کهوا نه و هه موو پابه ندیی و جیبه جیکردنی
نه و هه موو فه رمانانه ی چ مه ترسیه کی هه یه بۆیه بریایدا له م ناسته دا بوهستی و چیدیکه
هه ولتی به جیکه یانندی نه م پیلانه نه کات و له وانه شه ههستی به وه کردبی که داگیر کردنی
هه رات له لایه ن عه بدوللاخانی دووه م و پاشان خۆراسان مه ترسی و هه ره شه کانی سه فه ویی
له سه ر لاده بات که له سه ر شانی هۆزه تور کهمانه کان نه م ده ولته ته دروستبووه و هۆزه که ی
نه ویش یه کیکه له وان، و بریاریدا رووبه رووی هیرشی نۆزبه که کان بیته وه.

به لام عه بدوللاخان له به زاندنی هیله کانی بهرگری شار سه ر کهوتنی به ده سه ته ینا و ماوه ی
یانزه مانگیش گه مارۆیه کی سه ختی خسته سه ر شاره که. که چی عه لی قوولی خان و
شوینه که وتوانی زۆر به توندی پارێزگاریان له شاره که ده کرد و به هیوای نه وه ش بوو کهوا
له قهزوینی پایته خته وه یارمه تی پینگات و به لام وادیار بوو له ویدا خانه واده ی ده سه لاتدار
سه رقالی کیشه ی نیوان میزراع به اس و شامحه مه د خودابه نده ی باوکی بوون و هیچیش
سه رغی نه و مه ترسیانه یان نه دا که ده ووری هه راتی داوه.

کاتی که کیشه که به لای شا عه باسی یه که مه دا کهوته وه بریاریدا به هیری سه ربازی
یارمه تی مامۆستا و پهروه رده کاری خۆی عه لی قوولی خان بدات تا کو بتوانی رووبه رووی
گه مارۆیی نۆزبه که کان بیته وه، هه موو رۆژیکیش فه رمانی بۆ مورشید قوولی خانی

میسرووی دهلۆتی سرفولی

به پرسی توانا کانی دهلۆت ده نارد کهوا په له بکات له ناردنی یارمه تیبه سه ربازییه کان، به لām مورشید قوولی خان سستی و خاوه خاوی ده کرد له جیبه جیکردنی فرمانه کانی شا عه باس، شه ویش به هۆی شه وه موو رقو کینه به بوو که به رانبهر عه لی قوولی خان هه یبوو، له هه مان کاتیشدا له وه ده ترسا کهوا په یوه نندییه دۆستانه که ی نیوانیان بگه ریته وه و شه مهش بیته مه ترسی بو سه ر پله و پایه ی خۆی و شه ده سه لآته ی به سه ر شا و دهلۆته وه هه یه تی.

مورشید قوولی خان به رده وام بوو له سه ر سستی و خاوه خاو کردن له ناردنی یارمه تیه کان بو عه لی قوولی خان تا شکستی خوارد و بلا بوونه وه ی برسیتی و نه خۆشی له نیو سه ربازه کانیدا و پاشان له ترسی له ناوچوون شاره که ی به جیهیتشت و چووه قه لآیه کی بچووکی نزیک شاره که، نۆزه که کانیش چوونه ناو شاره که وه نه هه مه تی زۆریان به سه ر خه لکه که هینا و ژماره یه کی زۆریشیان له پیاوانی قزلباشی کوشت و ژماره یه کی زۆریشیان له ژن و منداله کانی هۆزی شاملوو به دلیل گرت و ناردنیانه ولاتی پشت روویار.

وادیاربوو کهوا عه لی قوولی خان له توانیدا نه بوو چیدیکه خۆراگری بکات، بویه خۆی و پیاوه کانی خۆیان دا به ده سه توه و عه بدولآخانی دوو ده میس فرمانیدا هه موویان بکوژن، شه م رووداوهش له کانونی دوو ده می ۱۵۸۹ز بوو.

خۆیه ده سه توه دانی مه شه ه د: هه والی رووخانی هه رات و کوژرانی عه لی قوولی خان به ده سستی نۆزه که کان گه یشته قه زوینی پایته خت، ئینجا زۆر به په له مورشید قوولی خان به هۆی شه وه ی دلنیا بوو له نه مانی رکابه ره که ی هه تا هه تابه سوپایه کی به هیزی سازکرد بو دهر کردنی نۆزه که کان. شه وه بوو سوپای سه فه وییه کان به سه ر کردایه تی شا عه باس و وه زیره کان و ژماره یه ک له سه ر کرده کانی هۆزی قزلباشه کان به ره و هه رات که وتنه ری. شا زۆر رقی له وه زیره که ی خۆی هه لگرت که خاوه خاوی زۆری کرد له ناردنی یارمه تی بو مامۆستای یه که می و به مهش شاری هه رات که وته ده ست دوزمنانه وه، بویه بریاریدا له تۆله یدا وه زیره که ی له ناویه ری، هه رکه سوپای سه فه ویی گه یشته شار و نازادیان کرد یه که سه ر مه رامه که ی خۆی به جیه گیاندا و کوشتی.

میسزوی دوولتی سزوی

سوپای سه فەوی بی بەردەوام بوو لە پیتشەرەوی و تا خۆراسانی شیانی نازاد نە کردەو دە نەو دەستا، ئەو کاتە عەبدوللاخانێ دووهم کیتشە دەسلالت و خاوە خاوی ناردنی یارمەتی بەهەلزانێ و بەرەو مەشەد رویشت تا داگیری بکات. لەهەمان کاتیشدا هەوالی سنور بە زانندی عوسمانییەکان و پیتشەرەوییان لەبەرەوی خۆراواوە بەرەو قەرەباغ و نازەرەبیجان گەیشتە قەزوین و هەوالەکانیش رایانگەیاندا کەوا فەرهاد بەگی سەرکرده دەستی بەسەر شاری گەنجەدا گرتووه، هەرەها سەرکردهی عوسمانیی جیگال نۆغلی بەسەر کردایەتی سوپایەکی دیکەو بەرەو هەمەدان و نەهاوهند بەرپیکەوت. وادیاریبوو کەوا نۆزبەکەکان تەنسیقییان لەگەڵ عوسمانییەکان کردبوو تا بەیەکەو لەیەک کاتدا هێرش بکەنە سەر دەولتەتی سه فەوی. هەلوێستی شا عەباسی یەکەم بەهۆی هێرشێ نۆزبەکەکان لەخۆرەلات و داگیری کاری عوسمانییەکان لەبەرەوی خۆراواو کیتشە ناوخییەکانەو زۆر لاوازیبوو، ئەو کیتشەو دووبەرەکیانەش فەرمانرەوای ویلایەتەکان لەپیتناوی دەسگرتن بە سامانە تایبەتیەکانیان هەلیان گیرساندبوو، لەکاتیکدا کەنەبەدەتوانی لەسی قۆلەو شەریکات، لەسالی ۱۵۹۰ز ریککەوتنیکی سەرشۆرانە لەگەڵ عوسمانییەکاندا سازکرد و بەهۆیەو دەسبەرداری هەندیک شوین بوو بوو عوسمانییەکان و بەشیوێهەکی کاتیش وازی لەپروسی دەکردنی نۆزبەکەکان هیتا لەخۆسان و دەستی خۆی والاگرد بوو لەناوبردنی کیتشە ناوخییەکان.

گەرانیەوێ شا عەباسی یەکەم بوو قەزوین هەلی بوو نۆزبەکەکان رەخسان تا بەتەواوی لەخۆراساندا لەشکرکیتشی بکەن، لەلایەکی دیکەشەو بەسەر کردایەتی عەبدولمۆئەمین خانی کوری عەبدوللاخانێ دووهم بەرەو خۆراوا چون، لەو کاتە ی کە باوکی لەوینەبوو فەرمانرەوایەتی و لاتنی پشت رووباری خستبوو دەست کورەکە. بەردەوام بوون لەپیتشەرەوی تا ئەو ناستە ی کەتوانیان هەرچی شار و شارۆچکە ی نیتوان هەرات و مەشەد هە یە هەمووی داگیری بکەن و ئینجا بەتەواوی گەمارۆی مەشەدیاندان، بووێ حاکمی ئەوی کەئەمەت خانی ئەستاجلوو بوو داوای یارمەتی لە قەزوین کرد. شا عەباسی یەکەم بەرانبەر ئەو هەموو هێرشە دەرهکیانە چاوەرپێ کرد و هیچ جوولە یەکی نەکرد تا ئەو کاتە ی هەموو کیتشە ناوخییەکانی لەناوبرد، پاشان بەرەوی خۆراوای لەرووی عوسمانییەکاندا بەهێزکرد و ئینجا خۆی سازکرد بوو رووبەرۆو بوونەوی مەترسیەکانی

میسزوی دودلنی سفولی

ئۆزبەك. كاتىكى سوپاى سفوبى گەيشتە ناوچەى رەى نەخۇشسىيە كى ترسناك لەنىئو سوپاكەيدا بلاؤبوو دە تەنەت خودى شاعە باسشى گرتىو دە، بەمەش نەىتوانى چىدىكە لەم ھەلمەتەيدا بەردەوامبى، نەمەش بوو ھەلىكى زىپىن بۆ ئۆزبەكە كان ھىندەى دىكە گەمارزى سەر شارەكەيان تووند كردد لەدواى چوار مانگ رووخاندىان، لەپاشاندا چوونە ناوى و كوشتارىكى زۆريان دەرھەق بەدانىشتوانەكەى كردد دەستيان كردد بەدزى و تالانى شارەكە و ئىنجا دەستيانگرت بەسەر داھاتى مەزارگەى ئىمام ەلى رەزا و ھەموو چرا زىپ و زىوہ كانىشان دزى و جگە لەمانەش ژمارەيك قورشان و نووسراويان دزى كەگوایە بەدەستى خودى ئىمامەكانەو نووسرابوون. تەنەت مردووەكانىش لەگۆرەكانىاندا لەستەمەكانىان بىبەش نەبوون، ئەو ھوو سەربازە ئۆزبەكە كان گۆرى تەھماسبىان ھەلكەندو ئىسك و پروسكىان فېردايە دەرەو كەلەتەنىشت گۆرى ئىمام ەلى رەزابوو نەفەرەتى زۆرىشيان ئاراستە دەكرد، بىگومان ئەو ھەش لەتۆلەى ئەو ھەلسوكەوتانە بوو كە شا ئىسماعیلى يەكەم لەبەرانبەر مەزارگای سوننەكان دەبىكردو سوکايەتيان بەروفاتيان دەكرد كاتىك شارەكانىان داگير دەكردن.

عەبدولمۆمىن خان بەردەوام بوو لەپىشەرەوى بەرەو خۆراوا و دەستى بەسەر خەواف و باخەرز و يوشەنگ و گۆريان و ئىسففەرايىدا گرت، ئىنجا نامەيەكى بۆ مورادى سىتەمى سولتانى عوسمانىيى نارد و تىايدا سەرکەوتنەكانى لەم ناو اچانەدا پىراگەيانسد، ھەرەو ھا ئەو ھەشى گوت كەوا بەردەوام دەبى تاكو عىراقىش داگير دەكات و پىشەوايانى مەزەبى شىعە لەناو دەبات. بەلام ئەم پلانە نازايانەيە سەرى نەگرت، چونكە عوسمانىيەكان چىدىكە يارمەتيان نەدان، تەنەت لەگەل شا عەباسى يەكەم ئاشتەوايان كردد و ئەمەش بوو ھۆى ئەو ھى دەستى والابى تەنھا بۆ شەرى ئۆزبەكەكان.

گىرانەو ھى مەشھەد: زۆر بەخىرايى شا چاكبوو دە تەندروستى بەرەو باشى چوو و ھەلسايەو ھى بۆ ئەو ھى بەرەنگارى ئۆزبەكەكان بىتتەو ھى و لەخۆراسان و دەدریان بنى، ئەو ھى بوو لە سالى ۱۵۹۳ز بەرەو بەرەى مەشھەد پىشەرەوى كردد و لەگەل خۆشيدا سوپايەكى گەورەى بردە سەريان و ھەرکە گەيشتە سنورى شارەكە يەكسەر عەبدولمۆمىن

میترووی دوولتی سفولی

نووسراویکی بۆ ناردو تیایدا داوای لیده کرد کهوا ناشته وایی له نیوانیاندا سازیکهن به مەرگی ئەوێ خۆراسان به دەست تۆزیه که کانه وه بێنیتته وه .

شتیکی ناسایی بوو کهوا شا عه باسی به کهم ئەم داوایه ردتبکاته وه و له وه لامدا هه ره شهی لیکردن و وتی نه گهر ئەوان خۆراسان چۆل نه کهن و به ره و ولاتی پشت رووبار نه گهرینه وه ئەوا هیرش ده کاته سه ر شاره که . به رانه ر سه رنه که وتنی ئەم دانوستانه عه بدولتومین خان سوپایه که ی ریکخسته وه بۆ ئەو ی بتوانی له شه پێکی به کلاییکه ره وه دا رووبه رووی سه فه وییه کان بێته وه و داوای له هه موو ئەو سوپایانه کرد که له سه رانه ری ولاتدا بلا و ببونه وه کهوا له مه شه ده دا کۆبینه وه و زۆریش به ریزه وه له شاره کانی نیشاپور و عه سه که هاته ده ره وه و له ویتشه وه نامه یه کی پر له ریزی بۆ شا نارد وه و هه مان شتی پیتشووی بۆ نووسیه وه ، به لام شا هه یچ گوئی به م داوایه نه داو به ره و نیشاپور به ریکه وت و به بی کوشتار چوونه ناویه وه و ئینجا چوونه ناو سه بزهار و جاگه رم و پاشان به رده وام بوون تا گه یشتنه ده وورویه ری مه شه ده ، له ویدا وه رزی زستان ته نگی پیتشه لچنی و به فر باری و سه رمایه کی سه خت رووی له ویکردو هه موو ریگا کانی ش به هۆی قورولیتسه وه داخران و شوینی گونجاو بۆ مانه وه ی شا نه مایه وه و ، له پاشان سوپاکه ی کۆکرد وه و گه رایه وه بۆ قه زوین و ناوچه که ی له ژیر چاودیری ده رویش محمه د خان به جیه یشت و له هه مان کاتیشدا سه ربازگه کانی ئەویش هاوکاری بوون .

ئه و کاته عه بدوللاخانی دووهم له چه نندین لاره زه بری کوشنده ی پیکه وت و به هۆیانسه وه نه ی توانی به رده وام بی و هیزه کانی شی ویران کرد له وانه :

- له به رانه ر خێله کانی قالیموق له باکور شکستی گه وره ی خوارد و زیانی گه وره شی به رکه وت .

- شازاده خوارزمیه کان چوونه پال سه فه وییه کان ، به هۆی ئەو کیتشه یه ی که وته نیوان نور محمه د خانی حاکمی مه ر و ئۆکینگ و حاجی محمه د خانی حاکمی خوارزمی نامۆزای عه بدوللاخانی دووهم و له و کاته دا سه کرده ی تۆزیه که کان هه ولیدا ئەم کیتشه یه بۆ به رژه وه ندی خۆی بقۆزته وه و ئینجا هه رده و وکیانی له ولات ده رکرد و نه وانیش روویان کرده شا عه باسی به که م .

میسزوی دوولتی سفولین

شتیکى ناسایی بوو که شا پیتشوازی له م جۆره هاویه یمانیتیانه بکات چونکه بههۆیسه وه مه ترسیه کانی ئۆزبه کی له ده ولته تی سه فه ویی دوور ده خسته وه . عه بدوللاخانى دووم له کاتی هیتشکردنی شا به ره و خوراسان له سالی ۱۵۶۹ز زیانیکی زۆری به رکهوت و زهویه کی زۆریشی له ده سدا، کاتیکیش گه یشته نزیك سنووری نه سفه رایین که له ژیر حوکمرانی ئۆزبه کدابوو، عه بدولمومین خانى سه رکرده ناچار بوو که شاره که چۆلبکات و نامه یه کی دیکه شی نارد بۆ شا عه باس و پیتشویاری نه وه ی بۆ کرد که وا به ره و عیراق پیتشره ویی بکات و خوراسان بۆ ئۆزبه که به جیهیلتی، به لام شا نامه یه کی هه ره شه ئامیتری بۆ ناردو پیتشویاره که شی ره تکرده وه و ئینجا نه سفه رایینی داگیرکرد، نه مه و به بی هیچ هۆیه کی ناشکرا به ره و ئیسته رناباد که له سه ر ریی قه زوین بوو رویشت و عه بدولمومینیش نه مه ی به هه لزانى و هیتشى کرده سه ر نه سفه رایین و قه سا بجانیه کی گه وره ی بۆ دانیشتوانه که ی سه بزه وار سازکرد، که نه م کاره شای ناچار کرد بگه رپته وه بۆ سه بزه وار و جاریکی دیکه گیترايه وه بۆ خۆی و پاشان به ره و نیشاپور پیتشره ویی کردو له دواییدا به هۆی نزیك بوونه وه ی وهرزی زستان گه رایه وه بۆ قه زوین .

باره که به مشیویه مایه وه له خوراسان و هه میشه که وتبووه نیتوان په لامار و داگیرکردن و گیترايه وه تا کو سالی ۱۵۹۸ز نه وکاته له نیتوان عه بدوللاخانى دووم و عه بدولمومین خانى کوری شه ر به ربابوو خه ریک بوو به هۆیه وه شه ر له نیتوانیاندا هه لده گیرسا، به لام باوکه که ده سه برداری ده سه لاته که ی خۆی بوو و به کوره که ی راسپارد .

گومانی تیدا نییه به هۆی کیتشه ی نیتوان باوک و کوره که ی و ئینجا به هۆی نه و هۆکارانه ی که باسما ن کردن که بریتی بوون له ولاتی پشت روویار که وته به ر په لاماری هیتزه خیله کیه کانی ناوخۆ و لایه نگرى هه ندیک له سه رکرده خوارزمیه کان بۆ شا عه باسی یه که م جهنگی ئۆزبه کی لاوازکرد و نه مه ش بووه هانده ریک هیتش بکاته سه ریان له ته واری خوراساندا وه ده ریان بنی و، هه رچی هیتزیک هه بوو له ولاتدا هه مووی له به ستام کۆکردنه وه .

سویای سه فه وییه کان به سه رۆکایه تی فه رهادخان له به ستامه وه به ره و نیشاپور چوون و به بی هیچ به رگریه ک گیترايه وه بۆ خۆیان، له دوای نه وه ش به ره و مه شه هد به رپکه وتن و

سیئووی دۆلەتی سەفوی

لەوێشدا ھەوالتی کوشتنی عەبدولمۆمەن خان کە بە زۆرداری و خۆتێرێژی ناوسانگی دەرکردبوو بە دەستی ھەندیک لە پیاوکانی خۆی ئەوانەیی کە تەماعی دەسەلاتیان ھەبوو کوژرا، گەیشتە شا و ئەم ھەوالەش ھێندەیی دیکە وەری سەربازەکانی سەفەویی بەرز کردووە و لە ۱۹ تەممووز ۱۵۹۹ز بەرەو مەشھەد روژێشتن و داگیریان کردووە.

گێڕانەوێی ھەرات: شا عەباس بە سەرۆکایەتی سوپاکەیی بەرەو ھەرات وەرپێکەوت، ئەو کاتە ھەرات لە ژێر دەسەلاتی دین محمد خان ئۆزبەکی بوو، توانیان پلانێکی سەربازی سەرکەوتوو داڕێژن و بە مەش فەرمانی بە فەرھادخان کرد کە وا ھێزەکانی ئۆزبەکی بباتە دەرەوی شۆرەیی شارە کە تا کو زیان بە شارە کە نەگات، چونکە ئەم شارەیی زۆر خۆش دەوێست لە بەرئەوێی لەوێ لەدایک بوو ھەر لەوێشدا نەشوئەیی کرد. فەرھاد خان ئەم پلانەیی بە تەواوی بە جێگەیاندا، ئەو بوو لە شۆرەیی شارە کە نزیک کەوتەو ھە پاشان پاشەکشەیی کرد وەک ئەوێ لە شکست بترسی، ئینجا دین محمد خان بە خۆی ھێزەکانیەو ھاتنە دەرەو و راویان ناو کەوتنە بۆسە کەووە. لەوێدا شەرتیکی سەخت و یەکلاکەرەو لە نێوان ئەو دوو سوپایەدا دروست بوو و لەدوای دوو خولی شەرت سەرکەوتنیکی بەرچاو بوو بە نەسیبی سوپای سەفەوییەکان، لە پێکدادانی یەکەمدا شا شکستی سەفەوییەکانی خستە نەستۆی فەرھاد خان و بەستی نواندن تاوانباری کردو کوشتی، پاشان ریزەکانی سوپای یەکخستەو ھەلمەتی بردە سەر سوپای ئۆزبەکی و ھەمووی ھاری و لەو شەپەشدا سەرکردەیی ئۆزبەکی کوژراو شا بە سەرکوتووی چوو و ناو ھەراتەو.

بەم شێوێیە شا توانی زۆریەیی شارەکانی خۆرسان بگێرێتەو و مەترسی ئۆزبەکیەکانیش کە ھەر لە سەردەمی شائیسماعلی یەکەمەو بوونی ھەبوو نەھێشت، ئینجا بە مەبەستی دەسەسەرداگرتنی تەواوی ناوچە کە بەرەو بەلەخ پێشڕەویکرد و لە سالی ۱۶۰۲ز گەمارۆیدا، بەلام بە ھۆی بلاو بوونەو ھەیی نەخۆشی لە نێو سەربازەکانیدا نەیتوانی بچیتە ناویەو، لە ھەمان کاتیشدا دوو چاری پەلاماری زۆر تووندی رەوئەندە ئۆزبەکیەکانی بیابانەکانی دەووروبەری شار بوووەو، پاشان بەبێ ئەوێ ھێچ سەرکەوتنیکی بە دەسبەینی و بە ناچاری گەراپەو و گەمارۆیەکیە شکاند.

میسزوی دولتی سزوی

سازبونی پیتیبوی له ولاتی پشت رووبار: له دوای مردنی عهبدولموتمین خان مملانیسی زۆر به هیز بۆ ده سبه سهردا گرتنی تهختی پاشایهتی له ولاتی پشت رووبار بهرپابوون و شازاده کان کهوتنه کیپرکتیی په نا بردنه بهر ده ولتهتی سهفهویی تا بۆ وه گیر خستنی تاجه که هاوکاریان بکات. له وانهش له سالی ۱۶۱۱ز کاتیک وه لسی خانی ئۆزیه کی تهخته که ی له ده سدا په نای برده بهر شا عهباسی یه کهم ده سه لاته که ی بۆ بگپرتیه وه و رکابه ره کانی له ناو بیات، شهویش یارمه تیدا، کاتیکیش سه فهوییه کان سه رقالتی شه ری عوسمانییه کان بوون شه و به پاره یه کی زۆر یارمه تیدان و یه کیک له سه رکرده کانیشی نارد تا کو یاهوری بکات و بیگه یه نیته سنوری خۆراسان، له ویشه وه دزه ی پیتبکه ن بۆ ناو خاکی پشت رووبار بۆ شه وه ی شوینکه وتووانی ریکبخته وه و ده سه لاته که ی بگپرتیه وه، به لام له و شه ره دا کوژرا. ده ولتهتی ئۆزیه که له روو خانی یه که جاره کی نزیک بووه وه، ههروه ها شه و ناوبانگه بهرزه ی له سه رده می محمه د شه یبانی خان و عوبیدوللاخان هه یبوو هه مووی له ده سدا.

سه ره پای شه وه ی هیزه کانی ئۆزیه که پاشه کشه یان کرد و مه ترسیه کانیان ره ویه وه، که چی شا بۆ شه وه ی سنورای نیونیان مسۆگه ربکات و بوار بۆ هه یج شازاده یه کیان نه میتنی که وا سه رقالتی شه وان به شه ری عوسمانییه کانه وه بقۆزنه وه، رووی به ره و خۆراسان وه رگپرا، بۆ شه م مه به سته ش ژماره یه کی زۆری له کورده سوننه کانی کوردستان بۆ سنوری خۆراوای خۆراسان راگواست و کردنی به بهر یه ستیک له نیوان سه فهویی و ئۆزیه که کان.

مملانی له گه ل عوسمانییه کان:

قوناغه کانی مملانیکان:

په یوه ندیه کانی سه فهویی و عوسمانییه کان له سه ده ی حه قده مینه وه ئالۆزیی زۆری به خویه وه بینی، له تیرانیش شا. عهباسی یه کهم سه ری هه لداو وه که سه رکرده و پیاوی خه محۆری ده ولتهت به ده رکه وت و هه موو شه رکی گپرا نه وه ی شه و خاک و شارانه ی ده ولتهتی سه فهویی له ده ستهی دابوون له لای خۆراوا خسته سه رشانی خۆی.

له راستیشدا په یوه ندی شه م دوو ده ولتهت له سه رده می شه م شایه دا به سی قوناغ تپه ری:

میسۆوی دوولتی سەفۆلی

- قۆناغی یەكەم لە فەرمانرەوايەتی شای عەباسی یەكەم لەسالی ۱۶۰۲ز وە دەستپێدەكات كە تێیدا عوسمانییەكان پێشڕەویان دەکرد و سەفەوییەکانیش خەریکی پاشەکشە و خۆبەدەستەوێدان بوون.

- قۆناغی دووهمیش بریتی بوو لەمەملانییە سەخت و دژوارەکانی نێوانیان و پریسۆ لەشەری ناوخری سەفەوییەکان، هەرەها مەکوورێ شای گێرانەوێ ئەو شوێنانە ی دوولەتی عوسمانیی دەستی بەسەرداگر تەبوون و ئەم قۆناغە لەنێوان سالی ۱۶۰۲-۱۶۲۳ز خایان.

- بەلام قۆناغی سێیەم پاشەکشە ی بەرچاوی عوسمانییەکان و پێشڕەویی بەرچاوی سەفەوییەکانی بەخۆوەبێنی و لەو ماوەیەدا سەفەوییەکان توانیان کەوا بەشێکی زۆر بەرفراوانی خاکی عێراق لەژێر دەستی عوسمانییەکان بەیئەنە دەروە، ئەم قۆناغەش ماوە ی نێوان سالی ۱۶۲۳-۱۶۲۹ز خایاند.

قۆناغی یەكەم: رێكەوتنامە ی ئەستانبولی یەكەم

عوسمانییەکان پشێوی ناوخری نێرانیان بەهەلزانێ کە لەسەردەمی شای ئیسماعیلی دووهم و شای مەمەد خودابەندە دروستبوو، هێرشیان کردە سەر نێران و خاکیکی بەرفراوانیان داگیر کرد. فەرهاد خان توانی قەرەباغ داگیر بکات و بیخاتە پالێ گەنجە ی ژێر دەسەلاتی خۆیەو، لەلای خۆشیەو جەغفەرپاشای حاکمی تەوریز دەسەلاتی بەرەو ناوچەکانی دەورووبەر شارە کە درێژکرد تا گەیشتە ناوچە ی سەراب، هەرەها جەغالی ئوغلی توانی لەبەرەکانی عێراقدا پێشڕەویی بکات و بگاتە شاری نەهاوێند و سنوری لورستان و، لەنەهاوێندیشدا قەلایەکی گەورە ی دروسکرد.

کانتیک شای عەباسی یەكەم بوو بە فەرمانرەوای دوولەتی سەفەویی خۆی لەنێوان دوژمنایەتی دوو دوولەتی سەرسەختدا دۆزیەو ئەوانیش عوسمانییەکان بوون لەخۆردلات و ئۆزیەکی بوو لەخۆراوا، لەبەر ئەوە ی نەیدەتوانی لەیەك کاتدا شەری هەردوو لایان بکات، هەولیدا بەرە ی خۆهەلات سارد بکاتەو تەبێتوانی بەرووی ئۆزیە کەکاندا بوو هەستتەو. چونکە بەلای ئەوانەو سەرسەختترین دوژمنی سەفەوییەکان بوون، بۆیە

میسزوی دوولتی سزوی

گه رایسه وه بۆ قه زوین و له ویشه وه هه ولیدا ریکه وتنامه یه کی ناشته وایی له گه ل عوسمانیه کاندای مۆرکات.

عوسمانیه کان ریکه وتن رازی بوون و ماوه ی شهش مانگ له نیوانیاندا دانوستان بهرده وامبوو، تا له ۲۲ تازاری ۱۵۹۰ز گه یشتنه ریکه وتتیک که ئهم به ندانه ی تیدابوو:

۱- سه فه ویه کان ده سه له بگرن له م شارانه و بیده نه وه عوسمانیه کان: ته ورئیز و به شی خۆراوای نازه ریجان و ویلایه ته کانی ئه رمینیا - شه کی و شه ماخی و شه روان و که ره ج و قه ره باغ و به شیکی ناوچه ی لورستان و قه لای نه ها وه ند.

۲- سه فه ویه کان واز له جنیودانی سی خه لیفه راشیده که به یئین که شه وانیش ته بو سه کر و عومه ر و عوسمان بوو و نینجا عانیشه ی دایکی با وه ردارانیش.

۳- میرزا حه دیده ری برای شا عه باسی یه که م وه ک بارمه یه که له نه ستانبوول بمیته وه وه ک به لگه یه کی نیازیاکی و نه شکاندنی په یان نامه که.

۴- هه ردوولا په یان به دن که وا دیله کانیا ن تازاد بکه ن.

۵- هه ردوولا په یان به دن که وا هه لاته وریه ک دالده نه دن.

خویندنه وه ی به نده کانی ریکه وتنامه که ده مانگه یه نیته ئهم تیبینیا نه:

- عوسمانیه کان مه رجه کانی خۆیا ن به سه ر سه فه ویه بالشکاره کاندای سه پاند، وه ک شه وه ی ده وله تیکی سه ره که وتوو به سه ر ده وله تیکی ژیر که وتوودا ده یسه پینی.

- جگه له ته ورئیز سه رجه م شه شارانه ی که حه ریریا ن به ره هم ده هینا که وتنه ژیر ده سه لاتی عوسمانیه کانه وه، نه مه ش ده سه که وتیکی زۆر گرنگ بوو که به هۆیه وه توانیا ن زالبه به سه ر زۆریه ی شه ریگا بازرگانیا نه ی خۆره لات که یا شه وه تا بۆ روسیا ده چوون یا خود به ره و ولاتی عوسمانیه کان، یانیش به ده ریای سپی نا وه راسته وه بۆ شه روویا.

- له په یان نامه که دا لایه نی مه زه بیشی تیدابوو بۆ هه ردوولا و باسی شه وه ی ده کرد که نابی سه فه ویه کان جوین به سی خه لیفه که و عانیشه ی دیکی با وه رداران به دن و شه مه ش

میسزوسی دھولتی سرفولی

بۆ رەزامەندی ھەست و نەستی ئیسلامی بوو بە گشتی و بە ھانەییە کیش بوو بۆ لە ناو بردنی ھۆکارێکی سەرەکی شەری نیتوانیان.

- پەیماننامە کە سەردانەواندنیکی مەعنەوی ترسناکی بۆ سەفەویەکان تێدا بوو، ئەویش ئەوە بوو کە یەکیک لە ئەندامانی خانەوادەی دەسەلاتدار دەبی وەک بارمتەیک لە لای عوسمانییەکاندا بێنیتتەو بە مەبەستی لاندان بوو لە دەقی پەیماننامە کەو ھەر و ھا ھەولنە دەن بۆ لە بار بردنیشی، ئەم پەیماننامەییە واقعیکی زۆر تالی بۆ شا عەباسی یە کەم لە دوارۆژدا لێدەکەوتتەو، ئاشکرا یە کە میزرا ھەیدەر یە کێک لە ئەندامانی ئەو وەفدە ی کە چوو بوو ئەستانبول بۆ جێبەجێکردنی کاروباری پەیماننامە کە.

- دوو بەندە کە ی کۆتایی باسی پەیوەندییە سیاسیەکانی نیتوانیانی دە کرد و کە بە ھۆیەو ھەتوانن دەرگای گەتووگزی نیتوانیان بکەن و ھەو تابیئە سەرتایە ک بۆ پەیوەندیەکی ھێمنیان، لە لایەکی دیکەو سەفەویەکان ژمارەیک لە سەر کردەکانی عوسمانییان بە دیل گرتبوو لە قەلای قەھقە لە قەرەباغ بەندیان کردبوون کە لە نیتواندا موراد پاشا ھەبوو، پاشا ھەموری ئازاد کردن. لە بەرانبەریشدا عوسمانییەکان ھەموو دیلەکانی لای خۆیان ئازاد کرد کە لەوانە شاروخ سولتان میھردار و مەھدی قوولی خان شاملوو و ھیدیکەش ھەبوون.

ھەرچەندە عوسمانییەکان دەیانتوانی کەوا بە شتیکی زیاتری خاکی ئێران داگیر بکەن بە لام وادیار بوو بەم ناشتەواییە قایل بوون، چونکە بەم پەیماننامەییە دوو ئامانجی ستراتییان پینکا: یە کەم: پەیوەندی بە دنیایی بەرە ی خۆرەلات ھە یە کە بە ھۆیەو دەتوانن بە تەواوی خۆیان بە کێشەکانی ئەوروپاوە خەریک بکەن.

دووەم: ئەو پەلامارانە ی رادەگرت کە دوژمانی دیکە ی دەولتەتی عوسمانیی بە یارمەتی سەفەویەکان دەیان کردە سەر عوسمانییەکان و مەزەبی سوننی و دژی خەلیفەکانی راشیدین و عائیشە ی دایکی باوەرداران.

لەدوای مۆرکردنی ئەم ناشتەواییە ھێمنی بالی بە سەر سنوری نیتوان سەفەوی و عوسمانییەکاندا کیشا و بە مەش قۆناغیکی شەری نیتوانیان کە ماوہی نیتوان سالانی ۱۵۷۷-۱۵۹۰ ز خایاند.

میشوووی دوولتی سرفولی

له لای خویشیه وه شا عه باسی یه کهم زۆر دلی بهم په یماننامه یه خوشبوو چونکه دهستی والابوو به بهر هنگار بوونه وهی دوژمنه کانی بهر هی خۆراسان له لایه ک و له لایه کی دیکه شه وه نه بوونی نه و توانایه ی که پتویستی بوو بۆ بهر هنگار بوونه وهی سوپای عوسمانییه کان و ده رکردنیان له و شویتانه ی دهستان به سهردا گرتبوون. کاتیکیش خان نه همد خان ی لیتی هه لگه پرایه وه و پاشان په نای برده بهر ده ولته تی عوسمانی و له ویشدا زۆر به گهرمی پیشوازیی لیکرا هیچ لاریه کی نه نواند بهرانبهر نه و هه لوتیسته هه رچه نده دژی به نندیکی سهره کی په یماننامه که ی نیتوانیان بوو، هه روه ها له بهرانبهر هه لاتنی شایتردی خان و چوونه پال عوسمانییه کانیش هه مان هه لوتیستی نواند، جگه له مانه هه ر بۆنه یه ک هه بوایه نه و هه ولتی ده دا به هۆیه وه زیاتر لییان نزیک بیته وه و وای نیشانده دا که وه ک نه وان دوژمنی نه و رووپیه کانه، له هه مان کاتیشدا له هه ولتی نه وه دابوو که و له گه ل نه و رووپیه کاندا گفتوگۆبکات بۆ هاریکاری له دژی ده ولته تی عوسمانی. که سولتان مورادی سییه م کۆچی دواپی کردو مه مه دی سییه می کوری شوینی گرتوه وه وه فدیکی سی سهد که سی به سهر کردایه تی زولفیقارخان قهرمانلوی حاکمی نازهریجان ناره نه ستانبوول بۆ پرسه و سهره خوشی، کاتیکیش گه یشتنه نه و سولتان سهرقالی شه ری نه و رووپیه کان بوو و نه ندامانی نیردراوه که ش تا گه رانه وهی سولتان هه ر له نه ستانبوولدا مانه وه و چاوه پریان کرد و پاشان سهره خوشیان ناراسته کرد و پیرۆزیایی گرتنه دهستی ده سه لاتیشیان لیکرد.

قوناغی دووه م: ململانی له گه ل نه رمینیا

دوای نه وهی له مه ترسی نۆزه که کان رزگار بوو، شا عه باس یه کهم رووی بهر وه ده ولته تی عوسمانی و هه رگه یرا بۆ نه مه ش پلانیک کی دارشت تا به هۆیه وه بتوانی رووبه روویان ببیته وه، و بۆ نه وه ش سهر که وتنه که ی مسۆگه ربکات چه ند هه نگاویکی هه لیتنا بۆ به هیز کردنی هه لوتیستی له وانه:

- له بهر نزیک کی له ناوچه کانی رووبه روو بوونه وهی سهریازی پایته ختی له قه زوینه وه گواسته وه بۆ نه سفه هان چونکه نه وه یان دووربوو له مهیدانی رووبه روو بوونه وه کان.

- هه ولتیک کی زۆری خسته گه ر بۆ ساز کردنه وه و ریک خسته نه وهی ریزه کانی سوپا و راهیتان و چه کدار کردنیان به چه کی شاگریی پیشکه وتوو بۆ ناماده بوون بۆ رووبه روو

سۆزۈمۈز دۆلەت سۆزۈمۈز

بوونەۋە چاۋەرۋانكراۋدەكە، تائەۋ ئاستەي كە سوپاي سەفەۋىيەكان لەرووی تواناي سەربازىي و چەكەۋە گەيشتە ئاستى ھى عوسمانىيەكان و لەلايەن رەخنە لەخۆگرتنەۋە بەپىش عوسمانىيەكان كەۋتن، چونكە عوسمانىيەكان بەھىچ شىۋەيەك ھەۋلىيان نەدەدا سوود لەتواناۋ شارەزايى بىيانى ۋەربىگرن، بەلام ئەۋان سوودى زۆريان لەۋ ئەفسەرە بەرىتانىانە ۋەرگرت كەلەۋلاتەكەي ئەۋاندا بوون لەۋانە نەنتۆنى چىرلى لەبواري تازەكردنەۋەي توانا سەربازىيەكانى سەفەۋىي لەرووی راھىتانى سەربازەكان و چەكدار كردنى بەتفەنگ و تۆپەۋە.

- ھەندىك ياساي راگەياند و پەيوەندىيان بە بزۋوتنەۋەي بازىرگانى ھەبوۋ بونە ھۆي دلتىيان لەمەترسىيەكانى پىشكەۋتنى بازىرگانىي كەلەسەردەمى ئەۋدا بوونى ھەبوۋ.

پاشەكشەي ھىزەكانى عوسمانىي لەسەدەي ھەقدەي زايىنى: دۆلەتى عوسمانىي و دەسەلاتدارانى نىۋە حكومەتەكەي لەسەدەي ھەقدەھەمدا توۋشى گەندەلەكەي زۆر بەھىزبوونەۋە. لەۋكاتە چەند سولتانىك فەرمانرەۋايەتتىيان دەكرد كەھىچيان شىاۋي پلەكانىيان نەبوون و ھەمىشە لەرتى ۋەزىرەكانەۋە كارۋيارەكانى دۆلەتتىيان بەرپۆۋە دەبرد و ئەۋانىش زۆر جار لايەنى گەندەلەكەي دەگرته بەر و جارى واش ھەبوۋ بەزەئىيان بەدەۋلەتدا دەھاتەۋە كاتىك لەلەناۋچوون نىزىك دەبۆۋە. بەبەرۋارد لەگەل سەردەمى سەدەي شانزەھەم ئەم سەدەيە شىۋەكەي كەمترى گەشبوونەۋەي بەخۆيەۋە بىنى، كەچى لەم سەردەمەدا چەندىن كەسايەتى ناۋدار پەيداۋبون و ھەۋلى زۆرياندا شكۆي دۆلەتەكە پىارىتزن بەلام بىسوۋدبوۋ.

ئەۋ نەسكۆزىيانەي دۇچارى عوسمانىيەكان ھاتن لەكۆتايىيەكانى سەدەي شانزەھەم و سەرەتاي سەدەي ھەقدەھەم لەمەجەر و بەلكان و كەرەج و نازەرىتجان و بزۋوتنەۋەي ياخبوۋەكانى ئەنادۆل، بەتايىبەتەش شۆرشى سەر كەدەكانى تەرىقەتى جەلالىي كەزالبوون بەسەر چەند ناۋچەيەكەي خۆرەلاتى نازەرىتجان و يارمەتەشيان لەعەباسى يەكەمەۋە بۆ ھات، ھەموۋ ئەمانە بەلگەي لاۋازى دۆلەتى عوسمانىي بوون و شەرى لىبانتى دەريابىش بەلاي خۆيەۋە كەشكىكە نۆتى بۆ ئەۋروپا رەخساند لەروۋبەرۋوبوونەۋەي عوسمانىيەكان.

میسرووی دۆلەتی سەزۆلی

لەراستیشدا لاوازی دۆلەتی عوسمانیی لەو ماوەیەدا بەناشکراپی بەرچاوەکەوت، کەشەویش دەگەڕایەو بە بۆ چەند هۆکاریک هەندیکیان پەییوەندی بە خانەوادەی عوسمانییەو هەبوو و بەتایبەتی لایەنی پەییوەنییەکانی دەرەوێ دۆلەتی عوسمانیی. ئەمەو رووداوەکانی سەدەی شانزەهەم ئەویدیەن سەلماند کە دۆلەت بەبێ شەر بەردەوامیی ناییت و لەهەمان کاتیشدا دەبۆیە خۆی لەگەڵ باری نوێ و پێشکەوتووی جیهان بگۆنجی و نامادەکاریش بکات بۆ پێداویستیەکانی ناشتەوایی. بەلام سۆلتانەکانی ئەم سەردەمە پیاری شیاری ئەم رۆژگارە نەبوون، هەرەها ئەو نەریت و باوەرە لاسایی کەرانیەو کەلای عوسمانییەکان جێگیربوو گۆیە ئەوروپییەکان بەتەواوی بەکۆفرەو گریداراون. ئەمەش هەموو کەموورتی دۆلەتی نیشاندا لەپەییوەندی کردن بەژێانی خۆراو و پێشوازی کردن لەپێستیەکانی سەردەمی نویدا.

لەو سەردەمەدا لاوازی سۆلتانەکان بەرچاوەکەوێ لەبەرپێوەبردنی کاروباری دۆلەت، چونکە ژمارەییەکیان دەرچووی بەندیخانەکان بوون و ژێانی ئەویشیان زۆر بەخرایی رەنگی دابۆو سەر هەلسۆکەوتیان، هەندیک لەوانە زۆر نەزان و زەلامکۆژوو، هەشیان بوو خەریکی مەمی خواردنەو و گەندەلی و دەسبەسەرداگرتنی داھاتی دۆلەت بوو و بەرتیلیان وەرەگرت و پلەو پایەیان دەرۆشت، زۆر جاریش کچۆلی بچووک دەگەیشتنە تەختی حوکومرانی.

بۆیە کە جاریش تێپە ئینکیشاریەکان ھاتنە ناو بازنەیی حوکومرانی و دەستیان لەکاروبارەکان وەرەداو سۆلتانیان لادەدا و جاری واش هەبوو دەیانکۆشتن، دەزگاکانی سەرووش تووشی گەندەلی ھاتن و خەلکانیک پلەیی بەرزی ئیداریان وەرەگرت کە هەرگیز شیاریان نەبوو، ئینجا سۆلتانەکان دیوانیان پشتگۆیخت، کار گەیشتنە ئەوێ لەدادگاکاندا هیچ شتیک بەبێ بەرتیل بەرپێوە نەدەچوو.

لەلایەکی دیکەشەو ئەستێرەیی پیوانی سیاسی و سەرکردەکانی دیکە لەسەر حسابی سۆلتانەکان گەشەبوو. لەوکاتەدا دۆلەت لەبۆاری زەوی و زار و باجدا پەنای بردە بەر سیستەمیک نەزۆک و بێ سوودی کۆن کە بە سیستەمی پەیرەویی ناسرابوو، ئینجا خۆیندن و فیڕکاری پشتگۆیخرا، دەزگا ئاینییەکان بەرەودا گەرانەو، بەھۆی پەلاماری

سینووی دەرلانی سه فوولی

رهونده كان بۆ سه زهوييه كشتوكاليه كان ژماره‌ی دانىشتوانىش كه م و زۆرى تىكهوت و دروستبوونى ناوه‌ی ولاتىش دووربوو له كوّمه‌لگا و هيچ شىوازيكى باشىش په‌يره و نه ده‌كرا له به‌رپه‌ربردنى ده‌سه‌لات، هيچ جۆره ژيانىكىش نه‌ما كه روپه‌رووى دوژمنان ببىته‌وه چ له‌خۆره‌لات بى يا له‌لاى خۆراوا.

به‌لام له‌بواری په‌يوه‌ندىيه كانى ده‌ره‌وه، چه‌ندىن كوۆسپ و ته‌گه‌ره كه‌وتنه سه‌ر رىي عوسمانىيه كان كه‌بووه هۆى دواكه‌وتنىان، له‌هه‌مووشيان گرنگرتن:

- نه‌يانتوانى قىيه‌نا داگرىبكه‌ن و به‌رده‌وام بن له‌پىشپه‌ره‌ی به‌ره و نه‌روپا، چونكه له‌ويدا سوپاى نه‌مساو ئىمپراتۆرى پىروۆزى عوسمانىي رىنگايان پىنگرتن.

- گه‌شه‌كردنى بواری بازرگانى نه‌رووپى شانبه‌شانى به‌ره‌وپىشچونى چه‌ك و نه‌رمى نواندى بواری سياسى كه‌فه‌رمانه‌واكانى نه‌رووپاى پىناسرابوو.

- ده‌ركردنى كه‌شتى گه‌لى عوسمانىيه كان له‌زه‌رياي هيندى سه‌ره‌راى نه‌وه‌ی كه‌سه‌ر كه‌وتنىي نا‌ه‌واويان له‌رىگرتنى گه‌شه‌سەندنى بازرگانى پورتوگاليه‌كان له‌ ناوه‌كانى خۆره‌لاتدا به‌ده‌سته‌پىنا‌بوو.

- بىتوانايى له‌به‌شدارىكردنى نه‌و گه‌شه‌سەندنه بازرگانىيه له‌زه‌رياكاندا ده‌بينرا و چىبوونه‌وى چالاكيه‌كانيان ته‌نها له‌سه‌ر ده‌رياي سپى ناوه‌راست و نه‌ویش رۆژ له‌دواى رۆژ گرنگىي كه‌متر ده‌بووه، چونكه توانرا رانس ره‌جا سالىح بدۆزنه‌وه و به‌مه‌ش به‌ده‌ورى نه‌فريقيا و به‌هۆى كه‌شتى چارۆكه‌داره‌وه بسوورينه‌وه و بچن بۆ هيندستان.

- چه‌ندىن به‌ره‌به‌ست كه‌وتنه سه‌ر رىي عوسمانىيه كان كه‌نه‌يان ده‌توانى لىي ده‌ربازبن، هه‌رچه‌نده سوپا چه‌ندىن سه‌ر كه‌وتنى به‌ده‌سه‌پىنا به‌لام هه‌ر بىسوودبوو، چونكه سوپا نه‌يده‌توانى بچىته‌ قولايى خاكى ئىران، نه‌ویش له‌به‌ر بوونى هىزى سه‌ره‌كى سه‌فه‌وييه‌كان و نه‌و چيا و به‌رزاييه سروشتيانه كه‌رىگر بوون له‌به‌رده‌م پىشپه‌ره‌ی عوسمانىيه كان و هه‌رگىز سوپا نه‌يده‌توانى به‌ئاسانى پىياندا تىپه‌رى، نه‌م هه‌لوئىستانه‌ی عوسمانىيه كان هه‌لى بۆ سه‌فه‌وييه‌كان ره‌خساند كه‌وا رىككه‌وتنامه‌ى سالى ۱۵۹۰ز هه‌لوه‌شىتنه‌وه.

میسرووی دۆلەتی سەفۋی

گۆرانی ھەلسوکەوتی شا عەباسی یەكەم لەبەرانبەر عوسمانییەکان: کێشانەوێ ھیزی عوسمانییەکان و گەشەسەندنی ھیزی دۆلەتی سەفەویی بوو بەھۆی ئەوێ شا عەباسی یەكەم ھەلسوکەوتی خۆی لەگەڵیاندا بگۆرێ و بەمەش ھەنگاویکی سەرەتایی ھەڵتێنا بەرەو قونناغیکی دیکەى جەنگی نیوانیان دەسپێکاتەو و کەبوو ھۆی ئەوێ شا زۆریەى شارەکانی نازەریتجان لە دەستی عوسمانییەکان دەربازیکات، لەدواییدا شا بەناشکرایی ھەستی خۆی بەرانبەر بە عوسمانییەکان دەردەخست.

لەسالی ۱۵۹۱ز ئەحمەدخان گەیلانی حاکمی گەیلان سەرەخۆیی خۆی لە دۆلەتی سەفەویی راگەیاندا و بەمەش شا زۆر نیگەرانا بوو بۆیە سوپایەکی رێکخست و بۆخۆشی سەرپەرشتی کرد و بەرەو تەمبێکردنی ئەحمەد خان وەرپێکەوت و گەیلانی داگیرکرد و فەرمانرەواکەشی بەرەو دۆلەتی عوسمانی ھەلات، لەوێش سولتان موراوی سێیەم پیشوازی لێکرد چونکە ئەویش چاوی بریبوو گەیلان چونکە ئەو شارە بەحەریر ناویانگی دەکرەبوو، بۆیە نامەیکە بۆ شا نارد و داوای لێکرد کەوا لەئەحمەدخان خوشبیبی، بەلام شا چونکە ئاگاداری مەرامەکانی سولتان بوو و دەیزانی کەئەو نیازی چوونە ناو قوولایی خاکی نێرانی لەدەلداوە ئەم داوایە رەتکردەو، ئەمەش یەكەم بەرەنگاریبوونەوێ بوو لەرووی عوسمانییەکان.

لەسالی ۱۵۹۵-۱۵۹۶ز شا عەباسی یەكەم وەفدیکی بەسەرۆکایەتی زلیقیقار خان قۆمانلو (وەك پیشتر باسکرا) پیرۆزیایی پیشکەش بە سولتان محەمەدی سێیەم کرد بەبۆنەى بوونی بەفەرمانرەوای دۆلەتی عوسمانی، لەھەمان کاتیشدا ھەوالتی ئەو سەرکەوتنەى کە لەبەرانبەر ئۆزبەکاندا پێراگەیاندا کە لەخۆراسان بەدەستی ھینا، ئەمەش بوو بەرەنگاریبوونەوێکی دیکەى دۆلەتی عوسمانی، بۆیە سولتانی عوسمانی بەم ھەلۆیستانە نارازایی بوو و لەبەرانبەردا لەسالی ۱۵۹۷-۱۵۹۸ز نێردراویکی بەسەرۆکایەتی محەمەد ئاغا ناردە لای شا عەباس و داوای لێکرد:

- چاوەریکەوتنامەى سالی ۱۵۹۰ز د بخشینیتەو تاکو دەسکەوتی زیاتری بەدەسبیتى.

- خۆراسان بۆ ئۆزبەکان بەجیبیتى.

سېشووې د دولتي سرفوډې

- كورپه گه وړه كهي له جياتي ميرزا حميدهر بنيرتته نه ستانبول و هك بارمته له لايان ميښته وه، چونكه حميدهر له سالي ۱۵۹۶ ز كوچي دوايي كرد.

كاتيك نيردراوه كهي عوسمانيي گه يشته نيران شا خهريكې نه وه بوو هيرش بكا ته سهر مه شهد تاكو له ژير دهستي نوزبه كه كاني دهر بهيښته وه، به لام شا پيشوازي له نيردراوه كه كرد و كو بوونه و هيه كي له گه ل سازدا. شا نامه كهي عوسمانييه كاني به هه لوښتيكي خو به لزانې له لايه ن نه وانه وه له قه له مدا و هه رگيز ناتوانرې كه له به رده ميډا بيده ننگي، به تايه تيش بارو گوزهراني نابوري و سه ربازي عوسمانييه كان ريگهي نه وه ي ناداتي كه وا تا هم نه نذازيه لوتبه رزي، بويه له به رانه ردا شا فه رمانيدا ريشي نيردراوه كه دهر بهيښن و له گه ل نامه يه كي هه ره شه ناميزي توونده وه بو سولتاني عوسمانيي بنيرن كه تييدا نووسرابوو: (كورې من جينشيني منهو پاشاي دواوژوه له تواناي منيشدا نيه كه وا پاشا بكه مه بارمته له لاي هه ر سولتانيك بي،،،). بو نه وه ي زياتر دوژمنكاري و به رهنگار بوونه وه ي خوي بو سولتان نيشان بدا نيردراوتيكي ديكهي نارده لايي و كليلي بيست و چوار شاري كه له ويلايه ته كاني خو راسان و توركستان و نه فغانستان داگير كرد بوو بو نارد. له راستيشدا نامه كاني شا رهنگانده وه ي باري ده ولته تي عوسمانيي بوو له لايه ني به هيزي و لاوازي.

نازاد كورني ته وريز: له سالي ۱۶۰۲ ز كيشه ي نيوان عه لي پاشاي حاكمي ته وريز و غازي به گي كوردي حاكمي سه لماس له نازه رييجان سه ري هه لداو، سوپاي عوسمانيي كه نه و كاته له ته وريز كو بوونه وه هير شيان كرده سه ر شاره كه و تالانيان كرده و غازي به گ داواي يارمه تي له شا عه باسي يه كه م كرد، نه و يش نه و بي پارتيزگاري ته وريزي به هه لزانې و به وزي فيلتيكه وه هير شي كرده سه ر، فيله كه ش بريتي بوو له وه ي كه كو مه لتيك سه ربازي به جلي دانيشتواني شاره كه وه نارده ناو ته وريز و هه نديكي ديكه ش به جلي بازرگانانه وه نارده ناوي و پاشان له ناوه وه و دهر وه له يه ك كاتدا په لاماري سوپاي عوسمانييه كانياندا و توانيان له ماوه يه كي كه م و به هه ولتيكي كه مي سه ربازي و كه م ترين زيان شاره كه داگير بكن و سوپاي عوسمانييه كانيش خو يان به ده سته وه دا. نينجا شا به بي شه رپيكي نه و تو كه شاياني باسبي چوه ناو شاره كه وه و دانيشتوانه كه ي زور به گه رميي پيشوازيان

میسر ووی ده ولاتی سرفولی

لیکړد. به مشیویه نهو شاره که نزیکه ی بیست سال له ژیر فهرانه وایی عوسمانیه کاندای بوو نازادیان کرد.

شا که سیکی نارده لای سهر کرده ی سوپای عوسمانی تا پیتی رابگه یه نی چوته ناو شاره که وه، بویه عدلی پاشا به په له ناشته وایی له گه ل غازی به گی کوردی ساز کردو پاشان گه رایه وه بو ته وریر به و هیوایه ی که بتوانی د دریان بکات. هندیک له شاره کانی وه که نه خجه وان و نهیره وان و نهیره فان و ریان هه لسانه وه و سهر بازه کانیان له سوپای عدلی پاشا هیئایه دهره وه هینده ی دیکه سوپایه که ی لاوازیوو، له گه ل نه وه شدا به رده و امبوو له چوونی بو ته وریر و ماوه ی نزیکه ی شش فرسه خ ماوو بگاته نه وی سهر بازه گی به کی ساز کرد تا کو ریزه کانی سوپا ریکبخته وه، به لام شا ده سپیشخه ری کردو شکستی پی هیئای به دیلی گرت به لام نه یکوشت، که چی ژماره یه کی زوری سهر بازه کانی له ناو برد.

له دوی نه وه شا به رده وه لای شاره که وه ریکه وت و دلنایی به خشیه سهر بازه کانی عوسمانی و پاشان ویرانی کرد تا کو به یه کجاری بوونی عوسمانیه کان له نازه ریبتجان نه هیلی، نه م روودا وه ش له ۲۴ تشرینی یه که م ۱۶۰۳ز به ریا بوو.

نازاد کردنی شاره نه رمینیه کان: له دوی سهر که وتنی له نازاد کردنی ته وریر شا خوی ناماده کرد بو نازاد کردنی نهو شارانه ی نازه ریبتجان که له ژیر دهسه لاتی عوسمانیه کاندایا بوونه وه، نه و بوو یه که مجار به شاره کانی نه خجه وان و نهیره روانی نه رمینی دهستی پیکردو، زولفیقاری راسپارد که نه و کاته کردی به حاکمی ته وریر له دوی نازاد کردنی پیشه روی بکات بو نه خجه وان و گه مارؤدانی، بویه سهر بازه کانی عوسمانی به هوی لاوازی هه لویتستیان داوای دلناییان له شا کرد، به لام له بهر نه وه ی ژماره دیان زور که م بوو و توانای به رنه گار بوونه وه و شه ری سه فه و یه کانیان نه بوو که ژماره دیان زور له وان زیاتر بوو زولفیقار دلنایی کردن و به بی شهر چووه ناو شاره که وه.

له دوی نه وه شا به سهر کردیه تی سوپا که یه وه به ره و نهیره وان به ریکه وت و نهو شاره ش له سی قه لا و دوانزه هزار سهر باز پیکه اتبوو و به سهر کردایه تی شهریف پاشابوو، شا دهستی کرد به لیدانی سهرنگره کانی شار و له ژیر شوورده ی شاره که دا له نیوان هه رده و ولادا شهر به ریا بوو. له کاتی نه غامدانی نهو پیکدادانه سولتان که مه دی سیهم کوچی دواپی

سیسئووی دودلنی س فوولی

کرد و نه محمدی یه که می کوری له سالی ۱۶۰۳-۱۶۱۷ز بوو به فەرمانرہوای دولته تی عوسمانیی، هر وه ها به هؤی سهره لدانی پشیتیوی له پایته ختی عوسمانییه کاندای گیلانی شه پر کردن له لای سهر بازه کانی عوسمانیی لاوازیوو چونکه بیئومیتند بوون له وهی که له تهسته مبوله وه یارمه تیان پی بگات، له هه مان کاتیشدا شا نهم هه لئویسته ی نهوانی به هه لزانای و هیزه کانی خۆی له ده ووری شاره که تووند کردو له پاشاندا له ۲۸ تاییاری ۱۶۰۴ز توانی هه رسی قه لاکه پرووختینی، له م شه پر هشدای عوسمانییه کان چوار هه زار سهر بازیان لی کوژراو نه وهی مایه وه هه مووی خۆی به دهسته وه داو به دیل گیران. شا زور ریژی له سهر کرده عوسمانییه کان گرت و به شتیوازتیکی زور شیاو هه لئسوکه وتی له گه لدا کردن و هه م هه لئویسته ی شا بوو به هؤی نه وهی نهم پیاره بیته ریژی شیعه مه زه به کانه وه و داوای له شا کرد که وا ریگای پیبدات ژیانی داهاتووی له مه شههد بیاته سهره وهیش ره مه ندی بو نواند.

کاتیک شا له نازه ریجان بوو داوای له ویردی خانی حاکمی فارس کرد که وا بیته لایی و به یه که وه نهو شارانه ی دیکه ی نازه ریجان بگیرنه وه بو سه فه وییه کان، چونکه له زوریک له شاره کانی ده ووروبه ردا شه پره سهره کییه کان له نیوان سه فه ویی و هیزه ولاتپاریزه کانی عوسمانیی له نارادابوون.

کار دانه وهی عوسمانییه کان: کار دانه وهی عوسمانییه کان به رانبر به هه لمه ته کانی سه فه ویی زور به خیرایی و ده ره که وت، چونکه سولتان نه محمدی یه که م له به رانبر شا عه باسی یه که م که وته خۆسازدان که نه ها و هند و ته وریژ و چهند شاریکی دیکه ی نازه ریجان بگیرا بووه ژیر ده سه لاتی خۆی، بویه سوپایه کی چر و پری ساز و ته ییار کرد و سینان پاشای سهدری نه عزم که به جیغال سوغلی ناویانگی ده رکرد بوو کرده سهر کرده ی سوپاکه و به ره و نازه ریجان ناردی به مه به ستی نه وهی نهو شوپانای سه فه وییه کان ده ستیان به سهردا گرتبوو هه مووی بگیریتته وه و پاشان به ره و قوولایی خاکی شیران هه لمه ت ببات و دوله تی سه فه ویی له ناو به ریت. سوپای عوسمانیی به ره و ناوچه سنووریه کان به ریکه وت و کاتیک گه یشته شاری فارس بو نه وهی ریزه کانی سوپا ریکب خاته وه و دارشتنی پلانیک بو ده سه سهردا گرتنی شاره کان ماوه یه که وهستان.

میسرۆوی دوولتی سەرۆکی

هه‌والتی پیتش‌ه‌وی سوپای عوسمانیی له‌ریگای سیخوره‌کانی تایبەت بە‌شا له‌پایته‌ختی عوسمانییه‌کانه‌وه پیتی ده‌گه‌شیت، به‌گویره‌ی هه‌واله‌کان عوسمانییه‌کان به‌ره و نه‌خه‌وان و نه‌یره‌وان له‌ نه‌رمینیا به‌ریکه‌وتوو، لیره‌دا شا که‌وته نی‌وه‌ه‌لویتستیکی زۆر ناخۆشه‌وه چونکه زۆربه‌ی سه‌ربازانی سوپاکه‌ی له‌پشوو‌دابوون و هه‌رگیز له‌توانای نه‌و ژماره‌ که‌مه‌دا نه‌بوو که‌وا رووبه‌رووی نه‌و سوپا له‌بن نه‌هاتوو‌ه‌ی عوسمانیی بیته‌وه، بۆیه به‌چاکی زانی که‌وا به‌ره و ته‌وریز پاشه‌کشه‌بکات تاکو بتوانی له‌ویدا خۆی قاسیم بکات له‌لایه‌ک، له‌لایه‌کی دیکه‌وه جیغال تۆغلی دانه‌خۆزه بکات تابیتته ناو خاکی ئیتران و له‌بنکه‌کانی سه‌ربازی خۆی له‌ناوچه‌ سنووریه‌کان دووریخاته‌وه و له‌ویشدا زۆر به‌گرانی یارمه‌تییه سه‌ربازییه‌کانی ده‌گاتی و ئینجا هه‌لویتستی لاواز ده‌بی و به‌دلئینیا‌یه‌وه هیرشی بۆ ده‌کات، جگه له‌مانه‌ش چند هه‌نگاوێکی نه‌وتۆی هه‌له‌ئینا که ده‌بوونه هۆی به‌هیزبوونی هه‌لویتستی خۆی و ئاسته‌نگ له‌به‌رده‌م سوپای عوسمانیی، له‌وانه:

- ده‌ست کرد به‌ سووتاندنی هه‌موو نه‌و کشتوکاله‌ی که‌له‌سه‌ر ریگای سوپاکه‌یدا بوون و هه‌روه‌ها بیره‌ئاوه‌کیشی رووخاند و، که ئه‌مانه‌ش ده‌بنه هۆی سنووردارکردنی تواناکانی و هه‌روه‌ها به‌هۆی برسیتی و تینوویه‌تییه‌وه سوپاکه‌ی کوشتاری زۆریان تیده‌که‌ویت.

- هه‌موو دانیشتوانی سه‌ر نه‌و ریگایه‌ی راگواست و بردنییه‌ قوولایی ئیتران تاکو له‌مه‌ترسی قێکردن دووریان‌بخاته‌وه، نه‌وکاته‌ چ له‌به‌ر مه‌ترسی عوسمانییه‌کان و چ له‌ترس برسیتی و که‌م ناوی نزیکه‌ی بیست هه‌زار که‌س له‌و ناوچانه‌ شوینی خۆیان به‌جیه‌تشت که له‌ناویشیاندا ژماره‌یه‌کی زۆری نه‌رمه‌نیه‌کان هه‌بوون.

- قه‌لایه‌ک نوێی له‌جیی قه‌لای رووخاوه‌که‌ی ته‌وریز دروستکرد و به‌خه‌نده‌قه‌تیکی قوول و ده‌ووری گرت و هینده‌ خۆراک و چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی و پیداو‌یستییه‌کانی دیکه‌ی له‌ناو قه‌لاکه‌دان که‌به‌شی سی سالی ده‌کردن، نه‌ویش له‌به‌ر نه‌وه‌بوو که‌وا توانای به‌رگریکاری مه‌ده‌نییه‌کان به‌هیزبکات.

سوپای عوسمانیی سه‌ره‌رای ساردی و به‌فر بارین و نه‌و هه‌نگاوانه‌ی سه‌فه‌وییه‌کان جیه‌جییان کردبوو له‌سه‌ر ریگاکاندا له‌قارسه‌وه به‌ره و نه‌خه‌وان و نه‌یره‌وان به‌ریکه‌وت، به‌لام نه‌یتوانی بۆ قولا‌ییه‌کی زۆری خاکی ئیترانی له‌شکرکیشی بکات و به‌ناچاری و

میسزوی دولتی سرفوی

له دواى ئەوێ ژمارهیه کی زۆری سه‌ربازه‌کانی له‌ده‌ستدا و له‌ژێر پالنه‌په‌ستوی سروشتیکی سه‌خت گه‌رایه‌وه بۆ وان.

به‌مشیه‌یه پلانه‌که‌ی شا سه‌ریگرت و جیغال ئوغلی ناچاربوو به‌خۆیدا بچیتته‌وه، ئەوه‌بوو به‌ر له‌ودی بتوانی سوپاکه‌ی ریکبخته‌وه و به‌ر له‌وه‌ی له‌پایته‌خته‌وه یارمه‌تی بگاتی شا هێرشى بۆ کرد و، فه‌رمانى به‌وێردى خان کرد که‌وا به‌په‌له‌ به‌ره‌و وان بچى و هێرشى لهما‌کاوى بکاته سه‌ر. کاتیک گه‌یشتن و ده‌ورى شاره‌که‌یاندا وه‌ك شتىکی له‌ناکاو بوو بۆ سوپای عوسمانی و هه‌یج حسابى پێشینه‌یان بۆ ئەم هه‌لۆیسته‌ نه‌کردبوو، بۆیه سوپای عوسمانییه‌کان هه‌لۆیستی به‌رگریان وه‌رگرت و له‌به‌ر نااماده‌ی سه‌ربازیه‌کانیان نه‌یانتوانی رووبه‌روویان ببنه‌وه، له‌دوایدا داواى یارمه‌تی له‌پایته‌خت کرد. سوپای عوسمانی هه‌والی ئەوه‌یان پێگه‌یشت که‌ له‌نه‌ستانبووله‌وه یارمه‌تی به‌رێوه‌یه بۆیه شا فه‌رمانیدا که‌وا هێژیک به‌ره‌و په‌ری بروت و ریی لیبگری، نینج توانیان ئەو یارمه‌تییه له‌ناوبه‌رن و به‌مه‌ش جیغال ئوغلی دووچارى فشارى سه‌ربازى زۆر توند بووه‌وه و هه‌ستی به‌وه‌کرد که‌وا به‌ته‌واوى ده‌ورى دراوه‌وه له‌هه‌موو ده‌وروبه‌ریش داپراوه، هه‌یج هیوايه‌کی سه‌رکه‌وتنى نه‌ما و له‌به‌رئه‌وه‌ش که‌ ژماره‌یه‌کی زۆری له‌سه‌ربازه‌کانى کوزرابون ئیدی توانای شه‌رکردنى نه‌ما، بۆیه ناچار بوو خۆى و زۆریک له‌سه‌رکرده سه‌ربازیه‌کان و ئەرکانه‌کانى سوپا و راپێژکاره‌کانى به‌رێگای ده‌ریاچه‌ی وانوه‌وه به‌ره‌و خاکی عوسمانی بڕۆن، له‌پاشان ده‌ستی کرد وه‌وه به‌کۆکردنه‌وه‌ی هه‌یژه سه‌ربازیه‌کان له‌ده‌وروى خۆى و جارىکی دیکه سوپاکه‌ی ریکبخته‌وه‌وه بۆ ئەوه‌ی خۆى ناماده‌بکات بۆ شه‌رىکی دیکه‌ی سه‌فه‌ویه‌کان، کاتیکیش ژماره‌ی سه‌ربازه‌کان ته‌واوبوو و ژماره‌یه‌کی له‌سه‌رکه‌هۆزه‌کانى ناوچه‌که‌شى هاته پال و بوو به‌خاوه‌نى نزیکه‌ی سه‌ده‌هه‌زار سه‌رباز به‌ره‌و نازه‌ریجان و عه‌سکه‌رى نزیك شارى سه‌لماس هێرشى کرد.

ئه‌وکاته شا عه‌باسی یه‌که‌م له‌شارى خوی بوو، شاره‌که‌ی به‌جیه‌یشت و به‌سه‌رکرده‌یه‌تى سوپايه‌کی شه‌ست و دوو هه‌زار سه‌ربازى به‌ره‌و مه‌ره‌ند به‌ریکه‌وت تا له‌هه‌یژه‌کانى عوسمانی نزیك بکه‌ویته‌وه و پاشان سه‌یخوره‌کانى خۆى نارد تاکو چاو به‌هه‌لۆیسته‌کانى شه‌ردا بخشین و هه‌والی عوسمانییه‌کانى بۆ به‌ینن. به‌لام سه‌ره‌رای ئەوه‌ش زۆر له‌گه‌وره‌یى

سیژووی دهلانی سووی

و قه بهیی سوپای عوسمانییه کان ترساو پروای وابسو که ناتوانی رووبه رووی بیته سه وه، وای به چاکزانی که واه به ره و ته ورئیز بگه ریته وه و هه رچی شتیکیش له و نیوانه دا پیویست بی بو ژیان هه مووی سووتاند، تا نه گهر هیژده کانی عوسمانییه گه یشته ته ورئیز ماندوو و برسی بن و توانای شهریان نه مینئی و به مهش به تاسانی ده توانی به سه ریاندا زالی، به لام سه رکرده کان نه م بیرۆکه می پاشه کسه یان ره تکرده وه تا کو بو ار به عوسمانییه کان نه ره خستین هیژشیان بی نیته سه ر، جگه له مهش نه و رایه می ویردی خانیشیان ره تکرده وه که باسی ده سگرتن به هه لویستی به رگری ده کرد.

له به رده م نه و هه موو جه ختکرده وه یه می سه رکرده کان، شا عه باسی یه که م فه رمانیدا هیژده کانی که ده سپیشخه ری بکه ن له په لاماردان و هیرشکردن، و له لای سه فه و ییه کانه وه ویردی خان سه رکردایه تی سوپای سه فه و ییه کانی ده کرد. نه وه بو له روژی ۲۴ تشرینی دوهم ۱۶۰۵ز له نیوان هه ردوو هیژده که دا شهر دهستی پیگرد و نه وه ندهش له یه که نزیك بوونه وه که به شمشیتر شهریان ده کرد و هه ردوولاش ژماره یه کی زوری سه ریازیان لیکوژرا و، نه مه و به تاشکرایی سه رکه وتنی سه فه و ییه کان وه ده رکه وت. له به رانبه ریشدا جیغال توغلی له ناو شکستی و دوړاندنه وه گه رایه وه بو دیاربه کر، به لام له به ر سه ختی خه مه که می دوای دوو روژ گیانی له ده سدا، یا خود له وانه یه له ترسی سولتان و به هوی نه و هه موو شکسته یه که له دوای یه کانه می خوی کوشتی.

نزیك بوونه وه می سه فه و یی - عوسمانییه: ریکه وتنامه می دوهمی نه ستانبول:

شا عه باسی یه که م نه م سه رکه وتنه گه وره یه می که له به رانبه ر سوپای عوسمانییه کان به سه روکیایه تی جیغال توغلی به هه لزانی و توانی له حوزه دیرانی ۱۶۰۶ز شاری گه بجه و ته فلیس بگیریته وه بو ژیر ده سلاتی خوی. له لایه کی دیکه وه به هوی سه رکه وتنه کانی سه فه و یی و له ده سدان شاری و قه لاکانی نازده ربیجان داگیر کردنیان له لایه ن سه فه و ییه کانه وه، سه دری نه عزم ده رویش پاشا وای پیشنیار کرد که واه به ره ژه وه ندی ده وله تی عوسمانییدایه گفتووگو و دانوستاندن له گهل سه فه و ییه کاندای بکه ن و پرۆسه می ناشتی له گهل یاندا سه ربخه ن و چاوه رپی هه لیکه دیکه بکه ن تا کو دریزه به شه ری سه فه و ییه کان بده نه وه، بو نه م به سه شته نامه یه کی بو شا ناردو تیایدا پیشنیاری نه و می

میسزوی دولت قسوفی

کرد باشرین کار بۆ ئەم قۆناغە راگرتنی شەرە لەنیوان ئەم دوو دەولەتە بەهۆی ماندوو بوون و پێویستی جەوانەوێ سەربازەکان لەو هەموو شەرە یەك لەدوای یەكە و هەرەها کەمی بەروبوومە کانی ش لایەنیکێ دیکە ی گرتەکان بوون. شا ئەم پێشنیارە ی زۆر پێ پەسەندبوو، بۆیە غازی خانی وەك نیردراوی خۆی نارد ئەستانبول و لەگەل خۆشیدا کۆمەلێك دیاری و نامە یەکی پێبوو بۆ سولتان، کە لەنامە کەدا شا پێشنیاری کردبوو ناشتەوایی لەگەل عوسمانییەکاندا بەهەمان مەرجه کانی پەیمانامە ی سالی ۱۵۵۵ز بکەن کە لە نیوان شا تەهەماسی یە کەم و سولتان سەلیمی قانونی مۆرکراوو.

شا عەباسی یە کەم چاوەرێی وەلامی سولتانی عوسمانیی نە کرد، یە کسەر لەدوای ناردنی نامە کە هەولیدا ئەو شارانە ی نازەری بیجان کە تاکو ئیستا لە ژێر دەسەلاتی عوسمانییەکاندا مابوونەو نازادبکات، پاشان توانی بادکۆبە و دەربەند دوا ی ئەو ی دانیشتوانە کە ی لایەنگری خۆیان بۆ راگەیاندا و پشتیان لە عوسمانییەکان کرد دەستی بەسەرداگرتن، بەهەمان شێوەش هەلسوکەوتی لەگەل دانیشتوانی قەلای دەرگای دەرگاگاندا کرد کە بەعاسیی و قەیمی سەرنگەرە کانی ناریانگی دەرکردبوو، بەلام هەندیک لەقەلاکان خۆیان بەدەستەو نەدا وەك قەلای شەماخی پایتەخت لەهەریمی شەروان، بۆیە شا ناچاربوو ئەمانە داگیربکات. جگە لەوەش شا دەسیکرد بەتەمیکردنی ئەو هۆزانە ی کە هاوسۆز یاخود یارمەتیدەری عوسمانییەکان بوون بەتایبەتیش کوردە سونییەکان و چەندین جار هێرش کردنە سەر و پەنابردنی ئەو هەزاران راپەریوە ی جەلالیەکانیشی بەهەلزان ی هەمووی لەناوچە کورد نشینەکاندا نیشتە جیکرد تاکو بەرەنگاری هەر بزوتنەو یەکی دژ بەدەولەتی سەفەویی بنەو و لەهەمانکاتیشدا دەست بوەشین لەبزوتنەو کوردیە کانی بەرھەلستکاری وەك قویاد خانی موکری فەرمانداری قەلای گادۆلی و ئەمیرخانی سەرکردە ی هۆزی برادۆست.

بەم سەرکەوتنەنەش شا بوو بەخاوەنی تەواری ناوچە ی نازەری بیجان و هەمووی خستە ژێر دەسەلاتی خۆیەو، هیچ شازادە یە کیش نەیدەتوانی بەناشکرایی دژایەتی خۆی بۆ خانەوادە ی سەفەویی دەربیری.

میسزوی دوولتی سهزوی

موراد پاشای سهدری نه عزمه که جیتی دهرویش پاشای گرتهوه ده رکی بهوه کرد کهوا تهرازوی هیز بهشیویه کی بهرچاو به لای سهفهویه کاندای لاربوتسهوه و بهرژهوه نندی عوسمانیه کان لهوه دایه ههولبدن ریککهوتنی ناشتی له نیوان ههردوو دولته تی سهفهویی و عوسمانیدا سازیکهن، ئینجا له داوی نهوهی ههوله کانی سهدری نه عزمه سهریان گرت، نیردراویکی بۆ لای شاعه باسی به کهم نارد و بهشیتوازیکی که زیاتر له تکا کاریهوه نزیک بسوو داوی لینکرد دووباره دهسبکه نهوه به نامه گۆرینهوه له گهژ سولتان نه همدی به کهم بۆ نهوهی ناشتی له نیوانیاندا جیگیربیتتهوه و پشت بکه نه شه.

به لام وادیار بوو کهوا مهرامی عوسمانیه کان بۆ سازکردنی ریککهوتنیکی ناشتی راستگۆیانه نه بوو، به لگهش بۆ نه مه نهوه بوو: موردا پاشا سوپایه کی به سهر کردایه تی نه کرده می سهر کرده سوپای خۆره لات نارد نه ئیران به بیانوی نهوهی هاتوون بۆ دانوستانی ناشتی، نه کارهش شای زۆر نیگه ران کرد چونکه سوپاکه سهربازیکی زۆری له خۆگرتبوو و ئینجا له نیازپاکی عوسمانیه کان دوولبوو، له بهر نهوهی متمانه یهش له نیوانیاندا نه ما شا فه رمانایدا سوپایه ک سازیکری تا کو ناماده بی بۆ رووبه روویونهوهی هه مه ترسیه کی عوسمانی.

ههوالی ناماده سازی سهفهویه کان گه یشته گوئی وهزیری عوسمانی و نهویش نامه یه کی بۆ شا ناردو تیایدا نیازپاکی و ناماده بی ناشتبوونهوه و رهزامه ندی سولتانی عوسمانی بۆ نارد که جاریکی دیکه په یاننامه ی سالی ۱۵۵۵ از نیوانیان دووباره بکه نهوه.

له راستیدا نهوکاته سولتان نه همدی به کهم به بارو گوزه رانیکی سهختی تابووریدا تیده په ری و واشی ده بینی کهوا هیچ سهرکهوتنیکی و ه دینا هیتی نه گه ر شانه شانی نهو ته نگزه داراییه که هه موو دولته تی عوسمانی گرتوتهوه به رده وامی به شه ره کان بدات. له هه مان کاتیشدا له نیوان دایکی و پووری شا نامه گۆرینهوه نه عجمادرا و هه موو لایه کیش گه یشتنه نهو رایه ی کهوا هیچ سوودیکی له شه ردا نییه و ده بی هه موو په له بکه ن بۆ ناشته وایی.

میشووی دوولتی سووئی

شا عەباسی یە کەم نێردراوە کە خۆی کە قاسم بە گە سەر کردە ی سوپای مازەندەران بوو نارده ئەستانبوول و لە ۲۰ تشرینی دوو ۱۶۱۲ز پەیماننامە یەکی ناستە و ایسان مۆر کرد کە لەم بەندانە پێکھاتبوو:

۱- دەولەتی عوسمانیی دەبی دان بەو سنورەدا بنی کە سەر دەمی سوولتان سولەیمانی قانونی هەیبوو و بەلینیش بدات دەسدریزی نە کاتە سەر ئەو زەویانە ی لە دەوای ئەو ماوە یە و لە سەر دەمی سوولتان مورادی سییەم و محەمەدی سییەم دەستی بە سەرداگرتبوو. لە بەرانبەریشدا شا عەباسی یە کەم بەلینیدا کەوا هێزە کانی خۆی لەو شوتنە ی کە دە کەو نە نیوان ولاتی نیوان دوو رووبار بکیشیتەو و هەمووشی بگێریتەو بە عوسمانییە کان.

۲- شا عەباسی یە کەم بەلین دەدا کەوا سالانە دووسەد باری حەریر و سەد باری دیکە ی کالای هەمە جۆر بنیری بۆ سوولتانی عوسمانیی.

۳- هەر لایە کیش نوینەری خۆی هەل دەبژیری بۆ ئەو ی سنورە کانیان دە سنیشان بکەن.

۴- دەولەتی سەفەویی بەلین دەدات کەوا هیچ کاریکی دلشکینی بیروباوەری (عقاند) ئەنجام نەدات، هەر وەک چۆن لە سەر دەمی تەھماسب شا ئەمە پەیرەوی دە کرا.

۵- دەولەتی عوسمانیی بەلین دەدات کەوا ریگری لە گەشتیارانی سەفەویی نە کات کە بە نیو خاکی ئەواندا گوزەربکەن و ریگە بە حاجیە کانی نیترانی بدری کەوا بە نارەزووی خۆیان بە ریگای حەلب - دیمەشق و بە غەدا - بە سەر دەا هاتوو چۆی حەج بکەن.

۶- دەولەتی سەفەویی بەلین دەدات کەوا دال دە و پاسەوانی هەل تۆخانی حاکمی شارە زوور نە کا.

۷- هەر دوو لای بەلین دەدەن کەوا ریگری لە هاموشۆی سەر کردە کانی یە کتری نە کەن کاتی ک لە سەر سنورە کان بە مەبەستی دە سنیشان کردنیان بوونیان دە بی.

به دوادا چوونىك بۆ په يماننامهى ئاشته وايى سالى ۱۶۱۲ز:

- شاعباسى يه كه م به و هينده خاكهى كه جيگاي ناكوكى نيتوانيان بسو له گهژ عوسمانيه كان قايلبوو، شهووش كه وتبووه سهر ناوچه ستراتيزيه كانى سنوورى و دوله مند به حهرير و بازارگا جوربه جوره كان، دواى شهووى دهستى به سهردا كرت يه كسهر داواى ناشتى كرد چونكه دهيزانى له مه زياترى ده سناكوى و سنوورى دهسه لائى له وه تينا پهرى و، ههروهها هه موو به نده كانى شه م ئاشته واييه به پيچه وانهى ريككه وتنامه كهى سالى ۱۶۹۰ز و سهره تاي دهسه لاتدار تيه كهى له بهر شه و ندى شه ودايه، چونكه به هويوه توانى به شيويه كى فرمى سنوره كانى جيگير و ده سنيشان بكات و، له لايه كى ديكه وه په يماننامهى نه ماسيا دانى پيداناو له هه ولتى شه وه شدا بوون كه وا به شيويه كى رووتر سنوره كان ده سنيشان بكهن.

- شه م په يماننامهيه كيشه به كى شابوورى تيدا بوو كه له ريككه تنامه كونه كه دا بوونى نه بوو، شا په يمانيدا كه وا ريژه به ك حهرير بنيرى به بى شه وى ده سنيشاني نرخه كهى بكات نه زانرا تايا شه مه وهك دياريه كه يا خود وهك سهرانه، هه رلايه كيش به گويزه ي بهر شه و ندىه كانى خوى ليكيديا وه، شه وه بوو عوسمانيه كان له لاي خويانه وه پييان وابوو سهرانه به كه و ده بى بهرد هوام سه فه وييه كان بيدهن، به لام سه فه وييه كان وايسان ليكدايه وه ته نها بۆ به ك جبار و وهك دياريه كه بۆيان ده نيرن. سه فه وييه كان شه م بۆ چوونه ي عوسمانيه كانيان ره تكرده وه چونكه خاوهن هيزبوون، و يه كيك له ميژوونووسه كان هه ردوو به ندى يه كه م و دووه مى به به كه وه گريداو گوتى: سه فه وييه كان ته ور تيزيان ده سده كه وى به ران بهر دوو سه د بار حهريرو سه د باري كالائى جوربه جورى ديكه بدرى به عوسمانيه كان. شه م ليكدانه وه به ش زياتر له راستيه وه نزيكه چونكه ته ور تيز مه لبه ندى بازار گاني حهرير بوو، نه شده كرا عوسمانيه كان وهها به ئاساني ده سه ردارى بن و هيچ به ران بهر تيكى تا بيه ت و شياو وه رنه گرن و، له هه مان كاتيشدا زۆر پيويستيان به حهرير هه بوو.

- په يماننامه كه دووپاتى شه وى كرده وه كه شاره زوور كه له نيتوان هه ولتر و هه مه دان بسو سهر به ده وه لته ي عوسمانيه و شا به ليئيدا كه وا به هيچ شيويه ك پار تيزگارى له هه لوخانى

سۆزۈمۈز دۆلەت سۆزۈمۈز

حاكىمى ئەمىر نەكات، ئەمەش ئەو دەگەيە نىت لەبەر گىرنگى ناوچە كە لەرووى سىياسى و ئابورىيە دەولەتى عوسمانىيى ويستى دەستى سەفەويە كانى لەسەر لايىبات.

- پەيماننامە كە رىگاي بە حاجىيە كانى ئىرانيدا كەوا رىگاي كانى نىتو دەولەتى عوسمانىيە بە كاربەيتىن بۆ جە جىركىن، لەوانەش رىگاي جە لەب-دەيمە شەف كە زۆر ھىمىن و پارىزراو بوو بە پىچە وانەي رىگاي بە غەداد-بەسەرە بە ھۆي زۆرى ھۆزە كەنەو دە زۆر جىگىر نە بوو. دەولەتى عوسمانىيە پەيماندا كەوا ژيانى ئەو حاجىيانە پىپارىزى بەبى گويدانە ئەو سوودە مادىيەي لەرىي باج و سەرمانە لىيان دەكات.

رىگە و تىنامەي سەراب:

لىژنەيە كى ھاوبەش لە ھەردوو دەولەت پىكھات و كۆبوونە و دىيە كىيان لە سەلماسى نازەرىيىجان ساز كىر بۆ دەسنىشان كىردنى سنورى دەولەتى سەفەويى و عوسمانىيى و لە كارە كانىشياندا سەر كەوتىيان بە دەس ھىتا و تىوانىيان سنورى نازەرىيىجان و ئەرمىنىيا دەسنىشان بگەن و لەسەر ئەو دەش رىككە و تىن كەوا ولاتى كەرەج لە نىتوان خۆياندا دابەش بگەن، بەلام ئەو كاردى كە لە لايەن تەمھورس خانى حاكىمى كاخىت كە لايەنگرى عوسمانىيە كان بوو و رىككە و تىنە كەش بىپارى لەسەر ئەو دەابوو وىلايەتە كانى بىخىنە سەر ئىران و بەمەش لەسالى ۱۶۱۴ز ياخى بوونى خۆي راگەياندو سەر كىردى سەفەويە كانى تىدا دەركىرد.

لەبەرانبەر ئەو كارە شا بەپەلە كەوتە خۆي بەرەو ولاتى كەرەج كەوتەرى بۆ ئەو دى تەمھورس خان تەمبى بگات و لەسالى ۱۶۱۶ز سوپاي سەفەويى لەرووبارى رەس پەرىپەو و لەشەرىكى سەخت و دەستەويە خەدا رووبەرووى يە كىبوونەو و سەربازە كانى قىزلباش قەسەبجانەيە كى گىشتىيان بۆ دانىشتوانى شارەكە ساز كىرد و شا عەباسىش ھەمروو كلىسا كانى لىكەرنە مزگەوت و ژمارەيە كى زۆرى دانىشتوانە كەشى لى راگواست و بردنى بۆ فەرەج ئاباد و ناوچەي شەرف لەمازەندەران.

سوپاي سەفەويى لەدواي ئەو دى بەمەبەستى لەناوبردى ياخىبوو دەكان كاخىتى ملكبەج كىرد، بەردەوام بوو لەسەر لەشكر كىشى بۆ ناو ولاتى كەرەج. ھەرودەها كۆبوونەو دى ھىزەكان

سیزوی دهلنی سرفونی

لهو شویتانه دا زیاتر بوونی هه بوو که وا ریکه وتنامه ی دوو دمی نه ستانبول بۆ سه فوهییه کانی ده سنیشان کرد بوو. ثم کاره له وکاته دا روویدا که هیشتا دانوستان بۆ ده سنیشان کردنی سنوره کان هه ر له نارادابوو، نینجا عوسمانییه کان سه فوهییه کانیا ن بهود تو مه تبار کرد به مه بهستی له بار بردنی دانوستانه که ثم هیرشانه ده کهن و به مهش گرزی دروستبوو، لهو نیوه نده شدا هه لواندا ده سه لاتی خو یان به سه ر کا ختدا زال بکه نه وه و نامراژیک بدوزنه وه بیانگه یه نیته نه و ناوچانه ی هه ریر به ره هم ده هیمنن، به لام شا ثم هه له شی بۆ ره خساندن و هه لواندا هه لویستی خو ی روونبکاته وه لهو شه رده ی له ولاتی که ره ج روویدا و بۆ نیشان دانی نیازیاکی هه موو نه و دیله تورکانه ی سازا د کرد که له شه ره کانی دژ به عوسمانییه کان گرتبوونی.

وادیار بوو سه در ی نه عزه می راویژکار و رینیشان دهر ی پاشا به راویوچوونه کانی شا قایل بوو ددربار ی ثم کیشه یه و له بهر انبه ردا چند سه ر کرد هیه کی تووند ره وی عوسمانییه کان پی نیگه ران و تورهبوون و به هاریکاری له گه ل سه فوهییه کان تو مه تباریا ن کرد و سولتان نه حمه دی یه که میشیا ن گه یانده نه و پروایه ی که له ناوی بیات و له سیداره یاندا و له جیی نه ویش محمه د پاشایان دانا و فه رمانی پیکرد له کیشه ی که ره ج بکو لیتته وه، نه ویش سو پایه کی چری ساز کرد که له سه د هه زار سه رباز پیکه اتبوو و له تاب ی ۱۶۱۶ از به ره و نازه ربیجانی نیرانی رویش ت و گه یشته شاری نهیره وان و گه مارویدا. ثم گه مارویشه ش ماوه ی په نجا و چوار روژ در یژه ی کیشا به لام له بهر هاتنی وه رزی زستان و به فربارین و که مبوونه وه ی نازووقه نه ی توانی له گه مارویه که یدا به رده و امبی و ناچار گه رایه وه بۆ وان. نه وکاته شا له نه خجه وان بوو که ماوه ی سه دوپانزه کیلۆمه تر له وی دووربوو و که وتبووه لای باشووری خو ره لاتییه وه و چاودیری هه لویسته که ی ده کرد.

له بهر ثم ژیر که وتنه ی سولتان سه در ی نه عزه م فه رمانیدا که وا محمه د پاشا لایدری و له جیگای نه ودا خه لیل پاشا دایدری. ثم مه شیان سو پایه کی ساز کرد بۆ نه وه ی در یژه به شه ره که بدات، له پی ناوی نه ودی به ته واوی سو پایه که ی بۆ شه ر ناما ده بکات سولتان نامه ی بۆ شا نارد و تیایدا پیتشیا ری ریکه وتنی نیوانیا نی ده کرد.

سیئووی دەولەتی سەزوی

خەلیل پاشا بەسەرکردایەتی سوپایەکی زۆر گەورە لە ۱۶ ئایاری ۱۶۱۸ز بەرەو نازەربێجان رویشت و بەنیازی ئەوەش بوو لەپاشاندا ریکەوتنیکی ناشتەوایی سازبکەن، بۆیە دەسپێشخەری کرد و هەموو بەروبوومیکی رینگای نیوان تەوریز و دیارە کر که لەسەر ریتی عوسمانییەکان بوو سووتاند و لەناو برد و هەرچی هۆکاریکی ژیان هەبوو هەمووی تێکدا و ئینجا تەوریزی چۆلکرد و هەمووی سووتاند و لەنیوان ئەوی و قەزوینیشدا چەندین هیزی پارێزگاری دانا بۆ ئەوی رینگای لەلەشکرکێشی عوسمانییەکان بگرن و، بۆ ئەوەش لەمەیدانی شەرە که نزیك بی لەئەردەبیل سەبازگەیه کی دامەزراند.

سوپای عوسمانی بەرەو تەوریز پێشپەرەوی کرد و لەرینگاشدا ژمارەیهك شازادە هی کەرەجی هاتنە پالیان که پێشتر لەسەر دەستی سەفەوییەکان دوو چاری زیانی زۆر ببوونەو، ئەو هەبوو خان قەرەم جانی بەگی کهرای چل هەزار سەریازی بەسەرکردایەتی شاهینی جیشین و کورپی گەورە هی خستە خزمەتیان و ئەم سوپایەش بەبی هیچ بەرەنگار بوونەو هیکە توانی بچیتە ناو تەوریزەو، بەلام کاتیک چاوی بەو ویرانکاری و سووتان و چۆلییهی کەوت توشی سەرسورمانهات که هیچ هۆکاریکی ژیان تیدا نەما بوو، بۆیە ناچار بوو لەدوای پینچ رۆژدا ئەوی بە جیئیلێت و لە دەووروبەری شارە که دا سەریازگەیان سازکرد.

لەسەریازگە کهی خۆیەو خەلیل پاشا نامەیه کی بۆ شا نارد و تیایدا پیتشنیاری ناشتەبوونەو هی بۆ کرد و بەم شتووەیهش مەرجهکانی دەسنیشان کردو، نامۆژکاریشی کرد کهوا پیتیان قایل بی باشترە لەو هی که پێشپەرەویی بکات و لەدواییشدا دەولەتی سەفەویی برووختنی:

- ۱- شا سالانە سی سەد بار حەریر وەك سەرانیەك بۆ دەولەتی عوسمانیی بنیوی.
- ۲- شا بەشی خۆراوای نازەربێجان و ئەرمینیا و شەکی و شەروان و ولاتی کەرەج بگێریتەو بۆ عوسمانییەکان، که ئەم ویلایەتانه بەهۆی پەیماننامە هی دوو هەمی ئەستانبوول لە دەولەتی عوسمانی وەرێگرتبوون.
- ۳- شا یە کینک لە کورەکانی وەك بارمته بنیوتە ئەستانبوول تاكو نیازپاکی خۆی لە جیبه جیکردنی پەیماناکە نیشاندا.

میسرووی دودلنی سزوی

چەند تیبینییەك لەسەر مەرچانەکانی سەرەو:

- سەدری ئەعزەم خلیل پاشا وای هەلسەنگاند کەوا شا عەباسی یەكەم توانای بەرگری کارێ سوپاکەیی نییە و جگە لەقایل بوون هیچ دەرفەتێکی دیکەیی نییە بۆیە ئەم مەرچە سەختانەیی خستۆتە سەر.

- لەبەندی یەكەمدا خەلیل پاشا بەتەواوی چاوی خستە سەر حەریری ئێرانێ چونکە خاوەن ناویانگێتکی زۆر گەورەبوو و لەئەورووپاشدا زۆر داواکاریی لەسەر بوو، هەرۆهە داوای زیاتکردنی ئەو برەیی پێشتری کرد تاکو بواری ئەو هیان نەمیئێ شتیکی ئەوتۆی لێ بنێرنە ئەوروپا، ئەمەش کاریگەری خراپی دەبێ لەسەر پەییوەندیەکانی سەفەویی-عوسمانیی.

- شا عەباسی یەكەم لەبەر ئەو هی خوێتێکی زۆری رشت لەسەر ئەو شوێنانەیی لەمەرچی دوو دەمدا ناویان هاتوو ناتوانی بیانگێتتەو بۆ عوسمانییەکان.

- پێشتر و لەسالی ۱۵۹۷-۱۵۹۸ز عوسمانییەکان مەرچی سییە میان داوا کردبوو بەلام ئەوکاتە شا رەتیکردبوو.

هەرۆهە کاریکی ئاسایی بوو شا ئەم مەرچانەیی وەك خۆبەدەستەو دانێك بوون رەتەبکاتەو، لەبەرانبەریشدا تەنھا بەو رازیبوو کەوا یەكجار و سەد بار حەریر وەك دیارییەك بۆ عوسمانییەکان بنێری. هەلۆیستە کە گرژی تیکەوتوو جاریکی دیکە هەلمەتە سەربازیەکان دەستیان پێکەرەو، بۆیە شا لەترسی ئەو هی ئەردەبیل بکەوێتە ژێردەستی عوسمانییەکان شارەکەیی چۆلکرد.

پاشان سوپای سەفەویی بەرەو سەربازگەیی عوسمانییەکان لەدەورووبەری شاری تەوریز وەرێکەوت و لەناکاویش پێکیاندا داو شکستی پێهێنا و نزیکەیی پانزە هەزار سەربازی لێکۆشت، بەمەش سەدری ئەعزەم ژێرکەوتنی دوو چارەهات و دەوڵەتی عوسمانیش تووشی شکستیکی بی وێنە کرد کەبەهیچ شتێوەیک مەزەندەیی نەدەکرد، ئەمەش وایکرد کەوا تەرازووی هیئە بەلای سەفەوییەکان لاریتتەو. عوسمانییەکان توانای بەرەنگاریبوونەو و شەرکردنیان لەگەڵ سوپای سەفەویدا نەما، ئەوکاتە سوپای شا لەنازەریئەجان کۆببوو،

میشوووی دولتی سفولی

ناچار بوون بچنه ناو دانوستانه‌ود، بۆیه خلیل پاشا نیردراویکی بۆ ئەم مه‌به‌سته ناردە لای شا عەباس یە کەم و کاتیکیش لەسەر بنه‌مای ناشته‌وایی ره‌زامه‌ندی نواند، ریکه‌وتنه ناشتیه‌که له‌ناوچه‌ی سه‌رابی خۆره‌لائی ته‌وریز له‌سەر رینگای نیتوان شه‌رد بیل و زنجان له‌ ۲۹ ته‌یلول ۱۶۱۸ از مۆزکرا و ناویان لینا ریکه‌وتنامه‌ی سه‌راب و ته‌نها له‌دوو به‌ند پیکه‌اتبوو:

۱- سنوری نیتوانیان وه‌ک چۆن له‌یه‌ماننامه‌که‌ی ئەم‌اسیا هاتبوو بمینتته‌ود.

۲- به‌نده‌کانی ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ یه‌ماننامه‌ی دووه‌می ئەستانبول کاری پیکری.

جگه‌ له‌م دوو به‌نده‌ش شا به‌لینیدا که‌وا سالانه‌ سه‌د بار حه‌ریر بنیری بۆ ده‌وله‌تی عوسمانیی.

به‌دواداچوونیکه‌ی ریکه‌وتنامه‌ی سه‌راب:

ریکه‌وتنامه‌ی سه‌راب هه‌نگاوێکی زۆر گرنگ بوو له‌په‌یه‌ه‌ندیه‌کانی نیتوان سه‌فوی و عوسمانیی، چونکه ئەم دانوسانه‌ له‌سه‌راب واته‌ له‌سه‌ر خاکی سه‌فه‌ویه‌کان سازکرا که‌به‌پێچه‌وانه‌ی شه‌وانی پیشووی بوو له‌سه‌ر خاکی عوسمانیه‌کان له‌ئه‌ستانبول به‌رێوده‌چوون، ئەمه‌ش نیشانه‌ی لاوازی عوسمانیه‌کانی نیشاندده‌دا له‌به‌رانه‌ر سه‌فه‌ویه‌کان، ئەم لاوازیه‌ گه‌یشه‌ شه‌وا ناسته‌ی که‌وا عوسمانیه‌کان له‌جیاتیی دووسه‌د بار حه‌ریر ته‌نها به‌سه‌د بار رازیبین و ده‌سه‌رداری دوو ناوچه‌ی ستراتییژیش بوون: ده‌رنه‌ و ده‌رتنه‌کی کورده‌کان، که‌ له‌ناینده‌دا سه‌فه‌ویه‌کان بۆ کۆبوونه‌وه‌ی هه‌لمه‌ت به‌ردن به‌ره‌و به‌غداد به‌کاری ده‌هینن.

ئەم ریکه‌وتنامه‌ی ناشته‌وایی بواری ره‌خساند که‌وا بۆ ماوه‌ی پینچ سال ناشتی و ژیانیی ئاسایی بال به‌سه‌ر رینگا بازرگانه‌کاندا بکیشی و، شه‌و هه‌موو حه‌ریره‌ی بۆ ده‌وله‌تی عوسمانیی ده‌ناردرا وای له‌شا عەباسی یه‌کەم کرد ئەو ریکه‌وتنه‌ی له‌گه‌ڵ ئینگلته‌را سازی دابوو به‌ر له‌چهند مانگیك و تایه‌ت بوو به‌هه‌نارده‌ی حه‌ریر بۆ به‌ریتانیا هه‌له‌وه‌شیتته‌ود، هه‌روه‌ها له‌نیتوان شا عەباس و سولتان عوسمانی دووه‌م له‌سالی ۱۶۱۸-۱۶۲۳ از

سێژووێ دوولێتی سه‌فروێن

نامه‌گۆڕینهوه بکری، که‌نهم سولتانه له‌سالی ١٦١٧-١٦١٨ از جینگای سولتان محمه‌دی یه‌که‌می گرته‌وه.

قۆناغی سه‌ییه‌م: ملامانی له‌پیناوی به‌غدا

په‌یوه‌ندی نێوان عوسمانیی و سه‌فه‌وییه‌کان به‌هۆی ریکه‌وتنامه‌ی سه‌راب به‌ره‌و باشی ده‌چوو، به‌لام شا که‌ به‌ناچاری واژووی ئهم ریکه‌وتنامه‌یه‌ی کردبوو به‌دوای هه‌لیکدا ده‌گه‌را تا ده‌ولته‌تی عوسمانیی له‌ناویبات، ئه‌وه‌بوو له‌سالی ١٦٢٣ از به‌هۆی چه‌ند رووداویکه‌وه که‌بو به‌رژده‌وه‌ندی خۆی قۆزتنیه‌وه، هه‌لی بو‌ردخسا:

- شا ده‌ستی کرده‌وه به‌گه‌مارۆی نابووری سه‌ر ده‌ولته‌تی عوسمانیی که‌په‌شته‌ر په‌یره‌وی ده‌کرد و له‌گه‌ل به‌هریتانیا له‌سه‌ری ریکه‌وتبه‌وون، و به‌هۆیه‌وه ده‌بوایه له‌هورمز له‌پورتوگالیه‌کان بده‌ن و له‌که‌نداوی عه‌ره‌بی ده‌ریانکه‌ن و ئهم کاره‌ش له‌هه‌مان سالی واژووکردنی ریکه‌وتنه‌که‌ به‌نه‌نجام گه‌یشت، و ده‌ستی به‌سه‌ر هورمزدا گرت و له‌وتیوه‌ توانی حه‌ریه‌ه‌ناردی ته‌ووریا بکات و له‌که‌شتیه‌کانی کۆمپانیای هیندی خۆره‌لاتی-ئینگلیزی باریکات و به‌مه‌ش ده‌ولته‌تی عوسمانی له‌وه‌موو باجی گومرگه‌ بیه‌شبوو.

- دروستبوونی کیشه‌و پشپۆی به‌هۆی تیرۆزکردنی سولتان عوسمانی دوهم له‌ناوخۆی ده‌ولته‌تی عوسمانیی و جینشینی سولتان مسته‌فای یه‌که‌م جارێکی دیکه له‌سالی ١٦٢٣ز.

- سازبوونی پشپۆی له‌به‌غدا به‌هۆی هه‌لگه‌رسانی شۆرشێ یه‌کیک له‌سه‌رکرده‌ گه‌وره‌کان که‌ناوی به‌کر سۆیاشی بوو له‌دژی یوسف پاشای فه‌رمانه‌واو پاشان کوشتنی، به‌مه‌ش به‌کر سه‌ره‌خۆیی له‌ حکومه‌تی ناوه‌ندی ئه‌ستانبول راگه‌یاندا و ده‌ستی به‌سه‌ر به‌غداشداگرت. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی به‌غدا له‌سیاسه‌تی ده‌ولته‌تی عوسمانی گرنگه‌کی تایبه‌تی خۆی هه‌بوو فه‌رمان به‌حافظپاشای حاکی دیاربه‌کر درا که‌وا ته‌مه‌یی بکات و له‌ناوی بیات و ئه‌ویش هانای بو‌شا عه‌باسی یه‌که‌م ببرد و به‌لینیشی پێدا که‌وا به‌غدا ی‌بدا به‌ده‌سته‌وه.

سینه‌خوری دوولتی سه‌فولی

شا سوپایه‌کی ناماده‌کرد و به‌رهو به‌غدای نارد بۆ شه‌وی سهردانی شوینه‌پیرۆزه‌کانی شیعه بکات له‌عیراق و به‌مه‌ش نامانجه راسته‌قینه‌که‌ی خۆی شارده‌وه، کاتیکیش لیتی نزیك که‌وته‌وه سهربازگه‌که‌ی لی سازدا و پاشان دیاربه‌کی بۆ به‌کر سوپاشی نارد که‌بریتی بوو له‌فیتسیکی قزلباشی و هیتما بوو بۆ پساوه‌نزیکه‌کانی خۆی، به‌لام شه‌وی روویدا له‌بۆچونه‌کانی شه‌ودا نه‌بوو، شه‌ویش شه‌وه‌بوو که‌وا حافظ پاشا ده‌سه‌وه‌ستان له‌بهرده‌می شاره‌که‌دا وه‌ستا و به‌نه‌نقه‌ست شیوازی فروفتلی گرتنه‌بهر بۆ شه‌وی له‌شار دووربخاته‌وه و ده‌ریبکات، تینجا ریکه‌وتنیکی ناشته‌وایی له‌گه‌ژ به‌ر سوپاشی ساز کرد و کردی به‌والی عوسمانیه‌کان له‌به‌غداو پاشان ناوچه‌که‌ی به‌جیه‌شت و به‌رهو دیاربه‌کر گه‌رایه‌وه.

به‌کر سوپاشی به‌م ده‌سه‌به‌کاربوونی قایل بوو چونکه له‌سهرده‌می سه‌فه‌ویه‌کاندا نه‌ده‌بووه خاوه‌نی پله‌یه‌کی له‌م شیویه‌وه و له‌هه‌مان کاتیشدا بۆ هه‌بوو له‌گه‌ژ عوسمانیه‌کاندا لیکتیگه‌یشتن بکات و کاتیکیش نیردراوه‌کانی شا به‌دیاریه‌که‌یانسه‌وه گه‌یشتنه‌لای هه‌مووی کوشتن کلاوی قزلباشه‌کانیشی خسته‌ژیرپیتی.

له‌ته‌نجامی شه‌و غه‌دره‌ی نیردراوه‌کانی سه‌فه‌ویی دووچاره‌هاتن شا عه‌باسی یه‌که‌م بریاریدا هیرش بکه‌نه‌سه‌ر شاره‌که‌و گه‌مارۆی بدن و له‌گه‌ژ هیتزی ولاتپارێزه‌کان رووبه‌رووی یه‌که‌تر بوونه‌وه. له‌دوايیدا به‌کر سوپاشی به‌په‌له‌ناردی که‌وا حافظ پاشا یارمه‌تییان بۆ بنیری و شه‌ویش هیتزیکی سه‌ربازی بۆ ره‌وانه‌کرد، به‌لام سوپای سه‌فه‌ویی رینگای چوونه‌ناو شاره‌که‌ی لینگرت و شه‌مه‌ش بووه‌هۆی زیاتری ناله‌باری گوزه‌رانی ناوه‌هی شار. سهره‌رای شه‌وه‌ش به‌کر سوپاشی خۆی به‌ده‌سته‌وه‌نه‌داو به‌رده‌وامبوو له‌به‌ره‌نگاربوونه‌وه و شه‌رکردن رووبه‌روو بوونه‌وه‌ی گه‌مارۆکه‌ی سه‌ری، بۆیه‌شا ناچاربوو په‌ناباته‌به‌ر فیصل و ته‌له‌که‌بازی و توانی محمه‌د سوپاشی کسوری به‌کر سوپاشی ده‌سته‌مۆبکات و له‌گه‌لیدا ریکه‌که‌وی که‌نه‌گه‌ر هاتوو هاوکاریاکات و به‌غدا داگیربکه‌ن و له‌دوای نه‌مانی باوکی شه‌وا ده‌یکاته‌حاکمی شاره‌که‌.

شه‌وه‌بوو محمه‌د سوپاشی ده‌رگای شاره‌که‌ی له‌ ۲۵ کانوونی یه‌که‌م ۱۶۲۳ز بۆ سه‌فه‌ویه‌کان کرده‌وه، سهربازه‌کانی قزلباش به‌پرتاو هه‌لمه‌تیان برده‌ناوه‌وه. هیتزه‌پارێزگاره‌کان تووشی شۆک هاتن چونکه سه‌فه‌ویه‌کان گه‌یشتنه‌سه‌ریان و ده‌ستیان کرد به‌کوشتیان و پاشان

سێهۆوی دهلۆتی سه‌فولێ

دهستیان به‌سه‌ر شاره‌که‌دا گرت و به‌کر سوباشیان گرت و پاشان برديان ديوانی شای عه‌باسی یه‌که‌م و ئه‌ویش به‌هۆی کوشتنی نێردراوه‌کانی سه‌رزه‌نشستی کردو فه‌رماییدا بیه‌خه‌نه‌ ناو به‌له‌میک و پری بکه‌ن له‌ زه‌یت و کبریت و ئینجا به‌زیندووی ناگری تیبه‌رده‌ن به‌به‌رچاوی خه‌لکه‌وه‌ به‌ناو ناوی دهلۆته‌دا بیه‌گێرتن.

به‌لام محمهد سوباشی کوری وای ده‌زانی که‌وا شا به‌لینه‌که‌ی خۆی به‌جێده‌هێنیت و ده‌بکاته‌ حاکی به‌غدا، که‌چی شا له‌ترسی ئه‌وه‌ی وه‌ک له‌باوکی هه‌لگه‌رايه‌وه‌ ئه‌وا له‌ویش هه‌لگه‌رپێنه‌وه‌ به‌ندی کرد و ناردیه‌ خۆراسان و پاشان فه‌رماییدا کوشتیان.

له‌دوای ئه‌وه‌ی ده‌ستی به‌سه‌ر به‌غدادا گرت شا عه‌باسی یه‌که‌م چه‌ند تیبیککی سه‌ربازی نارد و که‌رکوک و موسلیان داگیرکرد و به‌مه‌ش ده‌ستی به‌سه‌ر زۆریه‌ی خاکی عیراقدی گرت و پاشان چوو ده‌جف و ماوه‌یه‌ک له‌وی مایه‌وه‌ و دوایی گه‌رايه‌وه‌ بۆ ئه‌سه‌فه‌هانی پایته‌خت.

ده‌وله‌تی عوسمانی له‌به‌رانه‌ر له‌ده‌سدانی به‌غدا ده‌سه‌وه‌ستان نه‌بوو، سوڵتان مورادی چواره‌م (١٦٢٣-١٦٤٠ز) که‌ جیتی سوڵتان مسته‌فای یه‌که‌می گرت‌ه‌وه‌ فه‌رمانی دا‌یه‌ حافزپاشا شاره‌که‌ بگێرت‌ه‌وه‌ و سه‌فه‌وییه‌کانیش له‌عیراق ده‌ربکات، ئه‌ویش ده‌ستی به‌سه‌ر که‌ربه‌لاو هلله‌ی داگیرکرد و له‌ ٢١ تشرینی دووهم ١٦٢٤ز به‌ره‌و به‌غدا به‌ریک‌ه‌وت له‌گه‌ڵ هێزه‌ پارێزگاره‌ سه‌فه‌وییه‌کان ده‌ستیان له‌یه‌ک وه‌شاند و شا به‌په‌له‌ یارمه‌تی سه‌ربازی بۆ هێزه‌کانی ناوه‌وی شار ره‌وانه‌کرد و ئه‌م یارمه‌تییه‌ش بوو به‌هۆی ئه‌وه‌ی هیچ کامیان سه‌رکه‌وتنیان به‌ده‌ست نه‌هێنا و نه‌یان‌توانی ئه‌ویدیکه‌یان بشکێنن و ماوه‌ی چه‌وت مانگ به‌م شێوه‌یه‌ مایه‌وه‌. له‌لای خۆیه‌وه‌ سوڵتان مورادی چواره‌م هێزیککی بۆ یارمه‌تی دانی سوپاکه‌ی ده‌وری به‌غدا نارد به‌لام هێزی قزلباشه‌کان رینگایان لێرتن و توانیان گه‌مارۆیان بدن. به‌مه‌ش حافزپاشا ناچاربوو له‌دوو قۆله‌وه‌ شه‌ربکات، له‌دواییدا و به‌هۆی ئه‌وه‌ی هه‌لوێسته‌که‌ی زۆر شه‌رمه‌زاری بوو ئاره‌زووی ئه‌وه‌ی کرد له‌گه‌ڵ شا عه‌باس ناشته‌وابی بکات و دان به‌ده‌سه‌لاته‌که‌یدا بسنی له‌شاری به‌غدا و شوێنه‌ پیرۆزه‌کانی لای شیعه‌ له‌عیراق، له‌به‌رانه‌ریشدا شا عه‌باس به‌م پێشنیاره‌ قایل بوو و بواړیککی هێمانه‌شی بۆ سه‌ربازه‌ عوسمانیه‌یه‌کان ره‌خساند تا بگه‌رپێنه‌وه‌ و پاشه‌کشه‌ بکه‌ن.

میسروون دۆلەتی سەفەوی

وادیار بوو کەوا عوسمانییەکان مەگورپوون لەسەر ئەو دەی بەهەر نرخیکی بەغدا بگێرنەوێ بە خۆیان و ئەم پێداگریەشیان بریتی بوو لە دەرکردنیان بە نەمانی توانای شا عەباس لە دەسەخستنی نامانجەکانی و ماندوو بوونی زۆری لە شەڕەکان و خۆنڕێشتنیکی زۆر و بێتوانایی لە بەرەو پێشچوون و پێشڕەویی بۆ ئەو ناوچە ستراتژییەکانی بەرزەوێندیەکانی سەربازی و بازرگانیی تێدا مسۆگەر دەبوو، ئەویش دەرکی بە مەکرد بۆیە مەیلی بە ناشیبوونەوێ کرد و ئینجا نامەیه کی بە قازی بەغدا بۆ سولتان مورا دی چوارەم نار دو تیایدا پێشنیاری کرد کورپی شا بێتتە فەرمانڕەوای بەغدا و لە بەرانبەر دا درای و لات و وتارەکانی هەینی مزگوتەکانی بەناوی سولتانی عوسمانییەوێ بێ و سالانەش سەفەویەکان پەنج دیناری زێر بداتە دەولەتی سولتان، بەلام سولتان پێشنیارەکی رەتکر دەوێ و بە هاندانی دەور و بەرە کەشی قازی بەغدا ی کوشت.

بەمشوێدیە هەولەکانی دەولەتی عوسمانی بۆ گێرانەوێ بەغدا بە ناکام نەگەشت و هەر بەو جۆرە و تا کو تایی دەسەلاتداریتیی شا عەباسی یە کەم هەر بە دەستی ئەوان مایەوێ و لەدوای ئەویش ماوێ دە سالی دیکە هەر بەم شوێدیە بوو.

پە یو هندیە کانیان لە گەل دەولەتی مە گۆلی لە هیندستان:

مەملانی بۆ دەسبەسەردا گرتنی قەندەهار: پە یو هندی نیوان دەولەتی مەغۆلەکانی هیند و سەفەویەکانی ئێران بە شوێدیە کی گشتی باشبوو، بەلام ئە مەش هۆکار نەبوو بۆ ئەوێ لە پێناو دەسبەسەردا گرتنی قەندەهاری کیشە لەسەر مەملانی لە نیوانیاندا روونە دات. لە راستیشدا ئەم کیشە ی لە کۆنەوێ لە بەر گرنگی لەرووی بازرگانییەوێ هۆکاری سەرەکی ناکۆکی نیوان ئێران و هیندستان بوو و هەر وەها بنکەیه کی گرنگی وەستانی بازرگانانی هیندستان و چین بوو، لە لایە کی دیکە شوێ ناو هندیکی سەربازی ستراتژی بوو لەسەر سنووری باکووری خۆراوای هیندستان، بۆیە بابری پاشای هیند و کورە کانیشی لەدوای خۆی جەختیان لەسەر پارێزگاری کردن بەو شارە دەکر دەوێ. بەلام سەفەویەکان لە بەر ئەوێ لە ژێر پالە پەستۆی رۆزگاریکی پەر لە شەر و کیشە و مەملانی دابوون بۆیە بە ناچاری دەسەرداری داوا کردنەوێ بوون، کەچی بە هیچ شوێدیە ک ئەوان ئەو شارەیان

میسرووی دودلئی سه فوولی

له بهرنامه کانی خویاندا پشت گوی نه خستبوو و همیشه له بیری گپرانه ویدابوون بو ژیر دهسلاتی خویان چونکه پییان وابوو نم شاره مافیکئی سروشتی و شهرعی خویانه.

هر له سهره تای دهسلاتداریتی شا نیسماعیلی یه کهم په یوه ندیه کانیان به ره و باشی دهچوو و دوزمنایه تی هاوبه شی له بهران بهر تۆزه که کاندایه پندهی دیکه نه و په یوه ندیه ی به هیزتر کردبوو، تا کوسه رده می شا ته هماسبی یه کهم و داگیر کردنی له سالی ۱۵۳۶ از هر بهر دهوام بوو و نه و کاتهش حوسین میرزای کوری به هرام میرزای برای کرده حاکمی نهوی. کاتیک که قندههار به هوی نهوی بیوه کلیلی ریگای سنوریی باکوریی - خوره لاتیسی له سیاسه تی پاشاکانی هیندستان جیگای گرنگی تایبه تی خویسوو، بویه بووه هوی تیکچوونی په یوه ندیه کانیان له گهله سه فوه ییه کان و نم کیشه یه ش له هه موو ماوه ی فرمانر ه وایه تی ته هماسبی یه کهم بهر دهوام بوو، جگه له ویش له سهرده می هر یه که له شا نیسماعیلی دودم و محمده خودابه ندهش بهو شیوه یه بوو به لام هیچ کاتیک نه بیوه هوی شهری نیوانیان.

کاتیک له سالی ۱۵۵۶-۱۶۰۵ از جه لاله دین محمده نه کبری کوری هه مایون دهسلاتی هیندستانی گرته دهست، به دوا یه هلیکدا ده گهرا تا کو قندههار بگپرتته و به هیندستان و بو نم مبهسته ش سهره تا سهند و میلله تان و گه ره که کانی به تهانی نریک شاره که ی خسته ژیر دهسلاتی خوی که نه مه پیشه کییه ک بوو بو مبهسته سهره کییه که ی تا شاره که له ژیر دهستی سه فوه ییه کان به پینتته دهره وه، نم هه له شی له سالی ۱۵۹۰ از بو ره خسا به هوی هیزش و په لاماری دوولایه نه، تۆزه که کان له لای خوره لات و عوسمانییه کانیس له خوراوا، نه و کاتهش شاهه باسی یه کهم سهرقال و ماندووی رووبه روو بوونه وه ی نه وان بوو بویه یارمه تی و پشتگیریی بو قندههار و په یوه ندیه کانی به حاکمه کانیه وه پشت گوی خست و نه وانیش زور په لاماره کانی تۆزه که دترسان و له دوایشدا خویان خسته پال دهولته تی مه گۆلیی له هیندستان.

حاکمی قندههار که سه فوه یی بوو و ناوی موزه فهر میرزا و روستم میرزای برای کوره کانی حوسین میرزا داویان له نه کبه ر کرد کهوا یه کیک له سهر کرده کانی بنیری بو نه وه ی شاره که یان بداته دهسته وه، نه ویش شاه ی به گی بو نم مبهسته ره وانسه کرد و

سیزوی ده ولاتی سفولی

له دواییدا موزه فەر میرزای له پلهی خانەیی کارگێری حوکمرانی دامەزراند و کردیش بە فەرمانڕه‌وای سمبه‌هال.

شا عەباسی یە کەم بە هۆی سەرقالیی بە شەری ئۆزبەک و عوسمانییە کانه‌وه بواری ئەوهی نەبوو کەوا دەست لەم کاره وەردات، بە پێچه‌وانه‌وه هه‌ولیدا کەوا لێسی نزیك بێتە‌وه بە لکو له‌شەری ئۆزبەک یاخود بۆ گێرانه‌وهی قەنده‌هار یارمەتیدەری بێت، بە لām هیچ کام لەم هیوایانەیی شا نەهاتنەدی، بۆیه وازی له‌قەنده‌هار هێناو خەریکی شەری دوژمنه‌کانی بوو، لەم ماوه‌یه‌دا جەختی لە سەر ئەوه کردە‌وه کەوا له‌ریگای ئەو نێردراونیه بۆ هیندستانی دەناردن زانیاری لە سەر مەگۆله‌کانی هیندستان کۆبکاتە‌وه.

ئە کەمەر لە سالی ۱۶۰۵ ز کۆچی دوایی کردو نوره‌دین جیهانگیری کوری ۱۶۰۵-۱۶۲۷ ز جینگای گرتە‌وه و لە سەر دهمی ئەودا پشینی بەنگال و میوار و دەکنی گرتە‌وه، هه‌روه‌ها مملانیی خانە‌واده‌یی هاته پال کە کورە‌کەیی شا جیهان داوای دەسه‌لاتداریتی دە کرد، بۆیه هه‌ل بۆ شا عەباسی یە کەم ره‌خساو هێرشی کردە سەر قەنده‌هار و داگیرکرد.

له‌دوای ئەوه شا سەرقالی شەری نازەریجان و شەروان بوو، هه‌روه‌ها جیهانگیری خەریکی هه‌ندیک کیشمی ناوختی بوو و ببوو هۆی هه‌له‌شانه‌وهی په‌یوه‌ندیه‌کان، بە لām لە سالی ۱۶۰۹ ز شا نێردراویکی ناردە ده‌لی کە ئەویش میرزا به‌ر خوردار خان بوو به‌خانی عا‌لم نوابانگی دەر کردبوو و کۆمه‌لێک دیاری و پرسه‌نامه‌یه‌کی به‌بۆنه‌ی باوکیه‌وه بۆ ناردبوو له‌گه‌ڵ پیرۆزیایی به‌بۆنه‌ی تاج له‌سەر نانی جیهانگیر، به‌مه‌ش جارێکی دیکه په‌یوه‌ندیه‌ باشه‌کانی نیوان دوو ده‌وله‌ته‌که سازبۆوه، له‌دوایشدا نێردراوه‌کانی هه‌ردوولا زۆر به‌چری هاتووچۆ و سەردانی یه‌کتریان ده‌کرد تا لە سالی ۱۶۱۷ ز هیندستان هه‌وت سه‌د کەسی به‌نێردراویی ناردە ئێران.

سەره‌رای هه‌موو ئەم هه‌لوێستان ئیجابیانە کەچی هه‌رگیز شا کیشمی قەنده‌هاری له‌بیر خۆی نە ده‌برده‌وه و هه‌میشه له‌خوولیا ی ئەوه‌دا بوو قەنده‌هار به‌شەر یا به‌ناشتی بگێرتە‌وه بۆ ده‌وله‌تی سه‌فه‌ویی، بۆیه لە سالی ۱۶۲۰ ز نێردراویکی ناردە هیندستان بۆ ئەوهی له‌گه‌ڵ وه‌زیره‌کانی جیهانگیر له‌کیشمی قەنده‌هار بکۆلنه‌وه، بە لām هه‌وله‌کەیی سەره‌ینه‌گرت. ئینجا بریاریدا به‌شەر بیگێرتە‌وه، ئەو کاتەش مه‌ترسیه‌کانی ئۆزبەک و

میژووی دوولتی سروولی

عوسمانییه کانی له سهر ولاته که ی لابردبوو و هه موو ئەو ناوچانە ی ئۆزبەک و عوسمانییه کان هەر له سهرەتای فەرمانرەوایەتی خۆیەو داگیریان کردبوو هه مووی خستەو ژیر دەسه لاتی خۆی و دورگە ی هورمزی له پورتوگالیه کان سه ندبووه، ئەمانه بوون به هۆی ئەو ی متمانە ی زیاتر به خۆی بکات و هیرشی کرده سهر قەندهار و له دوا ی چل و پینچ رۆژ له گه مارۆدانی دەستی به سهر داگرت، ئینجا به ناوی دوانزه ئیمامه که وه و تارتیکی تیا دا خویندەوه، له لایه کی دیکه شه وه باروگوزەرانی خراپی پاشای مه گۆلی یارمه تیده ری بوو چونکه له نیوان خۆی و شا جیهانی کورپی کیشە ی جینشینی دروستبوو و باوکی دە یویست پله که بۆ کورپه بچوو که که ی شه هه ر یاریی که سولتانه نوریحیهان ویستی وابوو و کاریگه ریشی هه بوو، بۆیه ئەم رووداوه بوو به هۆی ئەو ی کاریگه ری خراب له سهر په یوه ندی نیوان کورپ و باوکدا دروسبکات، له کۆتاییشدا گه یشتنه ئەو هه لۆیستە ی که وا کورپه که فەرمانی باوکی له ده رکردنی سه فه و ییه کان له شاری قەندەهار جیبه جینه کرد له ترسی ئەو ی ئەم دوورخستنه و یه بۆ قەندەهار هه نگاوی یه که مه بۆ دوورخستنه و ی یه کجاری له جینشینی، له هه مان کاتیشدا جیهانگیر له ترسی ئەو ی کورپه که ی دەست به سهر ته ختی پاشایه تیدا نه گری ئەویش ئەم هه لمه تی ده رکردنه ی شا ئیسماعیلی له قەندەهار ئەنجام نه دا.

ئینجا شا عه باسی یه که م نامە یه کی بۆ جیهانگیر نارد و تیایدا دووپاتی مافی شه رعی و میراتگری خۆی له سهر ئەم شاره ده کرده، وادیاریشبوو جیهانگیر به م بۆچوونه قایل بوو، یاخود له وانه بوو رای وایی که ناتوانی شاره که بگێریته وه بۆیه فەرمانی به هیزه کانی کرد پاشه کشه بکه ن.



بهشی ههوتهم

شا عهباسی یه کهم

۱۵۸۸ز-۱۶۲۹ز

په یوهندییه کانی له گهڵ جیهانی ئه ورووپا

په یوهندی سه فیه ویی - ئیسپانی و پورتوگالیه کان

به رایب:

له وانهیه له هه مووی سهرنجرا کیشتر ئه و کرانه وه به فرزاوانه ی ئیتران بی به رووی ده ولته ته نه ورووپیه کان له سه رده می شا عه باسی یه کهم؛ شایانی باسه فه رمانره واکانی پیتشخۆی به رانه ر ئه و کرانه وه یه زۆر به پارێزبوون، ئه گه ر هه ر نێردرا ویکسی ته ورووپیش بچووبایه پایته ختی سه فیه وییه کان ئه و زۆر به ساردی و بی بایه خیه وه شا پیتشوازی لیده کرد، بۆ نمونه جارێکیان شاژنی ئینگلته را ئه لیزیتس له سالی ۱۵۶۲ز نه نتۆنی جانکسینی به نوینه ری ناره لای شا ته هه ماسب بۆ ئه وه ی په یماننامه یه کی دۆستانه سازیکه ن، به لام شا زۆر گرنگی پینه داو هیه چ بواریکیشی بۆ نه ره خساند که وا مه رانه که ی به جیه هیتی. هه موو مه به ستی ئینگلته را له و دۆستایه تیه نه و دبوو که ده یویست به هۆیه وه ده سته سه ر ریتگای بازرگانیه کانی خۆره لاتدا بگرن و ئیسپانیا و پورتوگاله کانیش دوورخاته وه، چونکه ئیتران شوینیکی زۆر گرنگ و ستراتیژی هه بوو.

به لام له سه رده می شا عه باسی یه کهم و به هۆی دۆژمنایه تی عوسمانیه کانه وه هه ولتی کرانه وه به رووی ده ولته ته نه ورووپیه کان و یارمه تی وه رگرتن بۆ به ریتو دبردی شه ره که ی، چونکه ئه ویش ده رکسی به وه کرد خا که که ی چه نده گرنگی هیه به بۆ نه ورووپیه کان و له هه مان کاتیشدا له بیری نه وه دابوو که ریتگاو چالاکیه کانی به ره و خواروو ببات بۆ نه وه ی له ده ولته تی عوسمانیه ی و ئه و باجه ی ده درا به عوسمانیه کان خۆی رزگار بکات.

میشوووی دوولتی سه فوولی

شا عه‌باس نیردراویکی زۆری ناردە ئەورووپا بۆ ئەوەی پەيوەندییەکانی نێوانیان پتەوبکەنەو لەگەڵ دەولەتەکانیان و، لەهەمان کاتیشدا بانگهێشتی ئەورووپییەکانی کرد سەردانی ئێران بکەن بۆ ئەوەی چالاکی بازرگانیی بەیەکەود ئەنجام بدەن و لەدواییشدا پیشوازی لەچەندین نیردراوی ئەورووپیی کرد. لەئەسفەهانیش کۆبوونەویدیەکی زۆری نیردراوە بازرگانییە ئەورووپییەکان و هەروەها موژدەبەخشە مەسیحیەکانیش بوونیان هەبوو، بۆیە شا جەختی لەسەر دابینکردنی ئاسایش و ئارامیی بۆ دەکردنەو.

نیردراوە ئیسپانییەکان بۆ دەولەتەیی سەفەویی:

لەناوجەرگەیی ئەو کیشانەیی شا عه‌باس لەگەڵ عوسمانییەکان هەیبوو هەولتی نزیک بوونەو و هاوپەیمانیتی لەگەڵ ئەورووپییەکان دەدا بۆ ئەوەی بەیەکەود شەری عوسمانییەکان بکەن و ئەورووپییەکانیش بۆ هەندیک نامانجی تاییبەتی خۆیان ئەم نزیک بوونەویدیەیان لەلاپەسەندبوو:

- بەرەنگاربوونەویدی عوسمانییەکان لەئەورووپا، کەدوژمنی هاوبەشیان بوو.
- هەلسوکەوتی باشی سەفەوییەکان لەگەڵ مەسیحیەکانی ئێران.
- سازدانی پەیمانامەیی بازرگانیی لەگەڵ سەفەوییەکان.

ئیسپانیا هەنگاوی یەکەمی هەلپێتاو لەسالی ۱۵۹۸ز شا فیلیپی دووهم (۱۵۵۵- ۱۵۹۸ز) وەك نیردراوی پورتوگالەکان و بەسەرکردایەتی راهیبەکانی وەك ئەلفونسۆ کردۆی فرانسێسکی و نیکۆل دی ملۆ دۆمینیکیی ناردە ئێران، کە نیردراوی تاییبەتی هێزەکانی پورتوگالی بوو لەدوورگەیی هورمز، چەندین دیارییان بۆ شا هێنا و هەروەها پیرۆزیایی پاشای ئیسپانیایان بەشا عه‌باس راگەیاندا بەبۆنەیی سەرکەوتنەکانی بەسەر ئۆزبەکان لەخۆراسان، پاشان داوایان لێکرد رێگە بە گاوەرەکانی ئێران بدات کەوا بۆخۆیان کلێسا سازبکەن و مەراسیمە ئایینیەکانیشیان بەئازادی سازبەن، لەبەرانبەریشدا شا سوپاسی ئەو پیرۆزیاییەیی کردن و بەلێنیشی پێدان کەوا بەشیتاوتیکی شایەستە هەلسوکەوت لەگەڵ مەسیحیەکانی ئێراندا بکات.

میسزوی دولتی سرفولی

نیردراوه کانی نیسپانیا ماوهیه کی کم مانهوه و زۆر به خیرایی شا عهباس نوینهری خۆی ناماده کرد و له گهڵ نیردراوه نهوروویه کان بهریگای روسیا و ئەلمانیا بهرد نهروویا بهریکهوتن.

له دواى ئەویش پاشای نیسپانیا فیلیپی سییم (۱۵۹۸-۱۶۲۱ز) ئەنتۆنیۆ دی جۆقیای وهك نوینهری خۆی لهسالی ۱۶۰۲ز ناردە لای شاعهباس و ژمارهیهکی زۆریشی موژدهبهخشهكان لهگهڵدابوو و شا لهشاری مهشههه پیتشوازی لیکرد و، ئینجا گفتووگۆکانیان لهبارهی داواکارییهکانی پاشای نیسپانی دهستی پیکرد:

- بهحرهین بگهڕیتهوه بۆ ژێر دهسهلاتی خۆی، چونکه ئاشکرایه کهوا شا عهباس لهسالی ۱۶۰۱ز دهستی بهسهردا گرت.

- لابردنی گهمارۆی سهر دهرههندی کهمبرۆن کهبهمهبهستی کهمکردنهوهی فشاری سهر بهحرهین سهفهویهکان سازیانکردبوو.

- ریگه بهموژدهبهخشهکان بدری کهوا لهئێراندا کاری خۆیان نهنجام بدهن و کلێشاش دروستبکهن بۆ ئهوهی مهسیحیهکان مهراسیمه ئایینهکانی خۆیان تیادا بهرتوبهبن.

شا بابهتی گێرانهوهی بهحرهینی بۆ نیسپانیا رهتکردهوه و هیچ بواریکیشی بۆ دانوستان نههیشتهوه، بهلام قایل بوو بهوهی گهمارۆی سهر کهمبرۆن لابیات. کهچی بۆ دروستکردنی کلێساکانی مهسیحیش مهرجی ئهوهی دانا نیسپانیا دهبی لهشهری عوسمانیهکان یارمهتی دهولتهی سهفهویی بدات.

ئهوهبوو فیلیپی سییمه پاشای نیسپانیا بۆ جاری دووهم لهسالی ۱۶۰۸ز نیردراوی ناردوه بۆ بهسهروکایهتی ئەنتۆنیۆ دی جۆقیای و دیسانهوهی داواکارییهکانی پیتشویان خستهوه بهردهمی:

- گێرانهوهی بهحرهین بۆ نیسپانیا.

- ئاسانکاری بۆ مهسیحیهکانی ئێران.

میسزوی دولتی سرفوی

- ریگه دان به بازارگانه کانی ئیسپانیا و پورتوگال کهوا رینگا بازارگانیه کانی ناوچهی کهنداری عه ره بی به ئاره زووی خویسان به کاربهیتن. شهویش له به رانبهر زۆریک به لینی ئیسپانی بۆ یارمه تی دانی دهوله تی سه فهوی له شه ری عوسمانیه کان.

وادیاربوو شا دلئی بهم به لئنانه ی پاشای ئیسپانیا خۆشنه بوو چونکه شه وای به باش ده زانی کهوا یارمه تیه کان له بهرچاوی خۆیدا بیینی و شه هم موو گفتوو گویشه هیچ سوودیکی نییه نه گهر پاشا به لئنه کانی خوی جیه جی نه کات، بویه شا فه رمانیدا نیردراوه که ی ئیسپانی بگهریته وه له گه ل خۆشیاندا ده نگیزه گ وه ک نوینه ری دهوله تی سه فهوی له گه ل خۆیاندا به رن بۆ لای پاشا و له گه لیدا گفتوو گویکات.

ده نگیزه ک له گه شته که ی بۆ ئیسپانیا هه ندیک کاری نه وتوی نه غامدا بووه هوی شه وای شا لئی هه لگهریته وه:

- پشت گوی خستی شه نامه یی شا بۆ فیلیپی سییه می ناردبوو، شهویش له سه ر داوای بهرپر سه ئیسپانیه که ی ده ره بندی جوا شه کاره ی کرد.

- شه سیسته مه ی تایبه ت بوو به سه فیره کان بۆ له بهرکردنی جلویه رگی فه رمیی ئیران بوو ده نگیزه گ گویی پینه داو له کاتی پرسه ی شازنی ئیسپانیا به رگی ره شی پۆشی.

- شه نامه یی شا بۆ پاپای ناردبوو، ده نگیزه گ فرۆشتیه یه کیک له بازارگانه کان تا کو بۆ خوی به کاری بهییت و به هویسه وه قازانجی زۆری ده سه که وی و له کۆشکی فه رمانه ره وایه تی کاری پیکات.

- ده نگیزه گ له بهر شه وای هه لسوکه وتی زۆر ناشایه سته ی له گه ل یا وه ره کانیدا ده کرد زۆریکیان له بهر بیزاری و دلشکانیان له ئیسپانیا مانه وه و چونه سه ر نایینی مه سیحیی.

ده نگیزه گ تا سالی ۱۶۱۲ز له ئیسپانیا مایه وه و پاشان گه رایه وه بۆ ئیران و، شه وکاته شا زۆر به ساردی و بیژییه وه پیشوازی له شه تننویۆ دی جوقای نیردراوی پاشای ئیسپانیا کرد، له دواییدا سه رزه نشتی ده نگیزه گی کرد به هوی شه هه لسوکه وتانه ی له و سه فه ره دا شه غامیدان و پاشان کوشتی، نیردراوه کانی ئیسپانی ترسیان که وته دل و ده رباری شای

میسزوی دوولق سفولی

سه فیهویان به جیهیتشت و به په له خویان گه یانده وه دوورگه ی هورمز که ناودندی
سه رکرایه تی هیژدکانی پولوگالیبوو له ناوچه ی که نداوی عه ره بی.

نینجا پاشای نیسپانیا دوایین نیردراوی خوی به سه ره کایه تی دۆن گارسیا دی سیلثا
قیجۆزا ناردو له نایاری ۱۶۱۸ز گه نیشته نه سفه هان و نامه یه کیان پیبوو که نه م
داواکاریانه ی تیدابوو:

- گپرانه وه ی به حره یین و که مبرۆن، ناشکرایه که له سالی ۱۶۱۴ز ده ولته تی سه فیهوی
که مبرۆنی داگیر کردبوو.

- ریگه دان به مه سیحیه کان که وا له سه ر خاک ی سه فیهوی ریوره سمه نایینیسه کانیان
په پیره بکه ن.

- به چاویکی پر له سۆزه وه ته ماشی نه و هاوالاتییبه نیسپانیا نه بکری که وا سه ردانی
نیران ده که ن.

- سازدانی ریگه وتنی بازرگانی که وا بالاده ستی زیاتر بداته نیسپانی و پورتوگالیه کان
له به ریوه بردن و سه ره رشتی کردنی بازرگانی له ناوچه ی که نداوی عه ره بی.

- ریگه نه دریتته بازرگانه ئینگلیزه کان که وا کیپرکیی بازرگانه کان نیسپانی و
پورتوگالیه کان بکه ن.

هه موو نه مانه ش له پیتناوی نه وه دابی که یارمه تی نیران بدری له دژی عوسمانییبه کان و
نیسپانیا که شتیبه کان خوی ده نیری بو نه وه ی شه ری هیژه ده ریاییه کان عوسمانیی له
ده ریای سووردا بکات و به رووی بازرگانه عوسمانییبه کانیشی دا بخت.

له راستیشدا گه یشتنی نه و نیردراوه ی نیسپانی هاوکاتبوو له گه ل:

- مؤرکردنی ریگه وتنامه ی ناشتی نیوان سه فیهوی و عوسمانییبه کان.

- هاریکاری شا عه باس و کۆمپانیای هیندستانی خۆره لات- ئینگلیزی له پیتناوی
به ره نگاربوونه وه ی هیژه کان پورتوگالی و ده سد ریژه کان بو سه ر ناوچه ی که نداوی
عه ره بی.

میسزوی دوولتی سەفولی

بۆ ئەم مەبەستە نێردراوە کەمی نیسپانیا هیچیان بە دەسەنە کەوت و شا زۆر بەتووندی وەلامی نیسپانیای دا یەو:

- گێترانە وەدی بەحرەین و بەندەری کە میرۆنی رەتکردەو.
- شکاندنی قۆرخکردنەکانی بازارگەنەکانی نیسپانی پورتوگالی لەبازرگانی حەریری ئێرانی و بریاریدا هەرکەستێک نرخێ زیاتری پێیدا ئەوا بەوی دەفرۆشی.
- رینگە بەوێش نادات کەوا دەربارە ی نینگلیزی دۆستی نوێی گفتووگۆی لەگەڵدا بکەن.
- چیدی کە رینگە بەناردنی کەشتییەکانی نیسپانی پورتوگالی نادری بێنە ئاوی دەریای سورەووە چونکە ئەو دەریایە بەرووی ئەواندا دادەخری و بۆ بازارگەنەکانی عوسمانیی ئاوەلادەکرێ چونکە ئێران و دەولەتی عوسمانیی رێککەوتنامە ی ناشتیان لەنێواندا مۆرکراوە و شەڕیشیان راگرتوو.

کاتی کە دۆن غاریسا دەرکی بەوێ کرد کەوا کارە کەمی سەری نەگرت و هەرچی بۆی هاتبوو لە دەستی چوو بەبێ ئەوێ پرس بەشا بکات گەرایەو بەو دوورگەمی هورمز و ئەم هەلسو کەوتەشی بەران شا وەک ئەوێ بوو کەوا بریاری پچرانی یە کجاردکی پەییوەندیەکانیان بێ.

نێردراوەکانی سەفەوی بۆ نیسپانیا:

شا دەستی کردەو بە پەییوەندیە سیاسیە ئەوروپیەکانی لەگەڵ پاشای نیسپانیا، چونکە بوونی ئەوان لەناوچەمی کەنداوی عەرەبی گرنگی خۆی هەبوو و هەمیشە دەیتوانی کەوا ناستەنگ بۆ بازارگەنەکانی عوسمانیی لە دەریای سووریش دروستبکات، کە ئەمەش یە کێک بوو لە نامانجەکانی دەولەتی سەفەوی، ئەوێ بوو بەسەرۆکایەتی حوسین بەگی بەیات وەفدیکی سازکرد کە یە کێک لە ئەندامە بەرزەکانی ئەو نێردراوە ئەنتۆنی چیرلی بوو و ژمارە یەکی زۆریشیان یادەر لەگەڵدا بوو، لەوانەش چەند پیاویکی ئایینی شیعه هەبوو کە سەرپەرشتی بۆچوونە ئایینیەکانی نێردراوە کەیان دەکرد، جگە لەوانەش دوو راهیبی پورتوگالی بەناوی ئەفۆنسۆ کەردرۆ و نیکۆلا دی مەلۆ یاوەریان بوون و، نامانجی ئەم نێردراوەش دوو تەوێ بوو، سیاسی و بازارگانی:

میسزوی دهلانی سفولی

یه کهم: مؤرکردنی په یمانامه له گهڼ سرجه م شو دهلته ته وروپیانهی کهوا وهفده که سردانیان ده کهن بۆ شهوی به هاوبه شی له دژی عوسمانیه کان بجهنگن.

دووه م: ساغکردنه وی حریری ئیرانیی.

نهم نیردراوه له ۹۹۹ موزی ۱۵۹۹ز ئیرانیان به جیهیشت و بهرتی مازهنده ران چونه روسیا و لهویوه بۆ نه وروپای ناوه راست و ئینجا بۆ رۆما چون. وادیارنو له نیوان حوسین به گی بهیات و نهنتونی چیرلی کیشه په دابوو و، نه مهش هانی نه تنیدا کهوا له م وهفده دابپرئ و په یوه ندییه کانی خویشی له گهڼ ئیران بچرئتی.

دهراره ی نهم کیشه یه ش چه ندین راوبو چون سهریان ههلدا، له وانسه گوايه هوی دابیرانی نهنتونی شه و هبو یه کیک له براده ره کانی چه ند نامه یه کی شای دزی که بۆ پاشاکانی نه وروپای نارده بو و دایه دست عوسمانیه کان، له نه نجامی نهم ناپاکیه ش ههستی به مه ترسی کرد و له وده ترسا که جارتیکی دیکه بگه رتته وه بۆ نه سفه هان و، ناچار رۆمای به جیهیشت و چوه پال پاشای ئیسپانی له فینسیا. رای دیکه ش هه بوون که ده یانگوت نهنتونی هه ندیک له و دیاریانه ی کهوا شا بۆ پاشاکانی نه وروپای نارده بوون فرۆشتبوه بارزگانه ئینگلیزه کان که نهم کارهش یه کیک بووه له و هۆکارانه ی کیشه بکه ویتته نیوان نهنتونی و حوسین به گی به یاتوه.

له ناوه راستی سالی ۱۶۱۰ز نه ندامانی نیردراوه که ی شا گه یشتنه ئیسپانیا و ماوه ی دوو مانگ له وی مانه وه و پاشان به بی شهوی توانن هر که کانی سرشانیان له دهلته ته کانی دیکه ی نه وروپا ته و او بکه ن به تایبه تیش فره نساو ئینگلته را گه رانه وه بۆ ئیران، له راستیدا حوسین به گ دوو نامه ی تایبه تی بۆ هه ریه ک له پاشاکانیان پیبوو. له وانسه هوی سه ره کی گه رانه وه ی سه رۆکی نیردراوه که شه و به بی که سی له نه ندامانی چونه سه ر ئایینی مه سیحی و به ناماده بوونی شا و شازنی ئیسپانیا عه لی به گی کورپی حوسین عه لی به گی به یات و شه روج به گی سه کرتیری یه که می نیردراوه که بونیاده گ نهم هه لگه رانه وه یه ی خۆیانیان بۆ ئایینی مه سیحی راگه یاند. ئینجا پاشای ئیسپانیا شه که شتیبه ی که نه ندامه کانی وهفده که ی ده گواسته وه بۆ ئیران به رتکرد که نهم سه فهره چوار سالی خایاند.

سیزوی دوولتی سفولی

بهمه‌ش‌شا عه‌باسی‌یه‌که‌م‌تا‌کو‌سال‌تی‌۸-۱۶ از‌هیچی‌دی‌که‌نیردراوی‌نه‌نارده‌ئیسپانیا، کاتیکیش‌کیش‌که‌یان‌له‌گه‌ل‌عوسمانییه‌کان‌قصولتر‌بسووه‌و‌به‌هۆی‌پئوستیی‌بو‌یارمه‌تی‌جه‌نگ‌نیردراوی‌کی‌دی‌که‌ی‌نارده‌ئیسپانیا.

نهم‌نیردراوه‌ش‌به‌سه‌ر‌کر‌دایه‌تی‌رؤبیرت‌چیرلی‌برای‌نه‌نتۆنی‌له‌هه‌مان‌سال‌دا‌نه‌سفه‌هانی‌به‌ره‌و‌به‌جیه‌تشت‌که‌گه‌شته‌که‌یان‌دوو‌سال‌ده‌خایه‌نی، کاتیک‌گه‌یشتنه‌نه‌وی‌له‌گه‌ل‌فیلیپی‌سییه‌م‌کۆبوونه‌وه‌و‌نینجا‌رؤبیرت‌دوو‌نامه‌ی‌شا‌عه‌باسی‌پیشکه‌ش‌کرد‌و‌له‌هه‌ردوو‌کیاندا‌شا‌باسی‌هاریکاری‌ده‌کرد‌بو‌له‌ناویردنی‌دوژم‌نی‌هاویره‌شیان‌که‌عوسمانییه‌کانن، به‌ران‌به‌ر‌نهم‌کاره‌ش‌شا‌ناسانکاری‌بو‌بازرگانه‌کانی‌ئیسپانیا‌و‌پورتوگال‌پیشکه‌ش‌ده‌کات.

وادیاربوو‌که‌وا‌نهم‌به‌یه‌که‌گه‌یشتنه‌زۆر‌ساردبوو، به‌لگه‌ش‌نه‌ویه‌که‌پاشای‌ئیسپانی‌و‌ه‌لامه‌که‌ی‌زۆر‌کورت‌بوو‌وتی‌داوا‌له‌پایا‌و‌پاشاکانی‌نه‌وروپا‌ده‌کات‌که‌وا‌شهری‌عوسمانییه‌کان‌بکات‌و‌که‌شتی‌ده‌ریایی‌بنیری‌بو‌داختنی‌نه‌و‌ده‌روازانه‌ی‌ده‌ریای‌سوور‌له‌به‌رده‌م‌بازرگانی‌عوسمانییه‌کان‌له‌گه‌ل‌هیندستان، له‌وانه‌ش‌نهم‌ساردیه‌په‌یوه‌ندی‌به‌و‌ره‌تکرده‌نه‌ویه‌ی‌شا‌هه‌بووی‌کاتیک‌بریاریدا‌به‌حره‌ین‌نه‌خاته‌وه‌ده‌ست‌پورتوگالیه‌کان. بۆیه‌رؤبیرت‌چیرلی‌به‌ناچاری‌ئیسپانیای‌به‌ره‌و‌ئینگلته‌را‌به‌جیه‌تشت‌و‌پاشان‌له‌سال‌تی‌۱۶۱۵‌از‌گه‌یشته‌وه‌ئیران.

به‌لام‌سه‌ره‌رای‌نهم‌سه‌رنه‌که‌وته‌ش‌شا‌عه‌باسی‌یه‌که‌م‌نیردراوی‌کی‌دی‌که‌شی‌نارده‌ئیسپانیا‌دیسانه‌وه‌به‌سه‌ر‌رؤکایه‌تی‌رؤبیرت‌چیرلی‌و‌ناویراو‌له‌هه‌مان‌سال‌دا‌ئیرانی‌به‌جیه‌تشت‌و‌ماره‌ی‌پینچ‌سال‌له‌ئیسپانیا‌مایه‌وه‌و‌له‌و‌ماوه‌یه‌شدا‌په‌یوه‌ندیه‌کانی‌سه‌فه‌ویی‌و‌ئیسپانی‌گرژی‌تیکه‌وت‌به‌هۆی‌نه‌و‌ململانییه‌ی‌سه‌ر‌ناوچه‌ی‌که‌نداوی‌عه‌ره‌بی، بۆیه‌رؤبیرت‌چیرلی‌ناچاربوو‌دیسانه‌وه‌ئیسپانیا‌به‌جیه‌تشت‌و‌برواته‌ئینگلته‌راو‌پاشان‌له‌سال‌تی‌۱۶۲۷‌از‌به‌ده‌ستی‌به‌تاله‌وه‌گه‌رایه‌وه‌بو‌ئیران.

بهم‌شیه‌ویه‌هه‌موو‌هه‌وله‌کانی‌شا‌عه‌باسی‌یه‌که‌م‌بو‌سازکردنی‌هاویره‌مانیتی‌له‌گه‌ل‌ئیسپانیا‌سه‌رینه‌گرت‌و‌نه‌یتوانی‌سۆزی‌ئیسپانیا‌بو‌خۆی‌راکیشی‌و‌به‌جووته‌شهری‌عوسمانییه‌کان‌بکه‌ن، گومانیشی‌تیدا‌نییه‌که‌سه‌رنه‌که‌وتنی‌هه‌وله‌کان‌هۆکاره‌که‌ی

میسرووی دولتق سولوی

دهگه پیتته و ده سبه سهر داگرتنی ناوچه ی که نداوی عه ره بی و هه ره نوه بی بو له کو تایددا بووه هوی دابرا نی یه کجاره کی و هه لگیرسانی شه ر.

ناکوکی نیوان سه فه ویی و پورتوگال بو که نداوی عه ره بی:

دهسه لاتی سه فه وییه کان به سه ره به حرینه وه:

فه ره مانره وایه تی ناوچه کانی که نداو به ده ست حاکمه کانی خویانه وه بوو و به ره ده و امیش سه رانه یان ده دایه ده ولته تی ئیران و ئەم هه لویتسه ش تاکو هاتنی هیزه کانی پورتوگالی بو ناوچه ی که نداوی عه ره بی به م شیوه یه مایه وه (کو تاییه کانی سه ده ی پانزه هه می زایی نی) و توانیان له سالی ی ۱۵۰۶زا دوورگه ی هورمز داگیر بکه ن و هه موو فه رمانره واکانی شیان خسته ژیر فه رمانی خویانه وه و هه رووه ها له سالی ۱۵۲۰از توانیان به حره ی نیش داگیر بکه ن و سه فه وییه کانیش له به رنه وه ی هیزی ده ریایی و که شتی جه نگیان نه بوو نه یان توانی رووبه روویان بینه وه، ئەمه و سه ره رای نه و هه مرو کیشه ناو خویسه ی که هه یان بوو. له بهر گرنگی به حره یان له ناوچه که دا هیزه کانی پورتوگالی بنکه یه کی سه ربازی و ناوه ندیکی بازار گانیان تیدا دامه زراند.

له سالی ۱۶۰۱-۱۶۰۲از فروخشای حاکمی دوورگه ی هورمز کوچی دواپی کرد و فه یروزشای کوری جیگای گرتته وه و نوه بی شه ره فه دین لوتفول لاتی کرده و هزیری خوی و روکنه دین مه سعودی برایش کرده فه رمانره وای به حره یان و، ئینجا ئەم فه رمانره وایه ههستی به وه کرد که و پورتوگالیه کان ده ست به سه ره توانا و ستراتیی ته تی حوکمه که ی داده گرن، بویه بریاریدا که و خوی لییان رزگار بکات و سه ره خوی ئیماره ته که ی بیاریزی و ئەم بیرو که یه شی له لای موعینه دینی فالی باسکرد که یه کیک بوو له بیبا و ماقوولانی فارس و گواستیه وه بو ویرد خانی حاکمی فارس و نوه بی ئەم بیرو که یه ی زور به لاره په سه ندبوو بویه بریاریدا که و ده سه سه ره به حره یاندا بگریت و بیخاته پاژ مولکه کانی سه فه ویی و بو ئەم مه به سه ته ش سوپایه کی به سه ر کردایه تی موعینه دین فالی ساز کرد و بو به حره یی نارو دهستی به سه ر داگرت. ئینجا سه ربازه سه فه وییه کان له نازاری ۱۶۰۲از هیرشیمان کرده سه ر ماتی روکنه دین مه سعود و کوشتیان.

میسرووی دوولتی سزوی

کاتیک ئەم هەوالە گەیشته بەر گوویی فەرمانی هەوای دورگەیی هورمزی پورتوگالی دوو سوپای نامادە کرد، ئەکە میان لەرێگای وشکانیەو هێرشی کرد بەسەرکردەیی شەرەفەدین لوتفوللائی وەزیر و ئەویدکەشیان دەریایی بوو و بەهەر دوولا گەمارۆی بەحرەدینیاندا و ، بۆیە وێردی خان هەولیدا بۆ سووککردنی فشاری سەر بەحرەدین تەکتیکێک بدۆزیتەو بۆیە تییکی سەربازی ناردە سەر کە مەبیرۆن و گەمارۆیانداو پورتوگالیەکان ناچاربوون کەوا چەند کەشتیەک لە گەمارۆکە بەیتنە دەروەو بینێرن بۆ بەندەری کە مەبیرۆن، بەمەش هەل بۆ سەفەویەکان رەخساو توانیان زالبەن بەسەر هێزەکانی پورتوگالی و پاشان جیپیتی خۆیان لە بەحرەدیندا جێگیربکەن.

بەحرەدین یە کەم نێماریت بوو لەوانەیی ماوەی یەک سەدەبوو لەژێر دەسەلاتی پورتوگالیەکان بوو هاتە دەروەو. بۆیە فیلیپی سێیەمی پاشای ئیسپانیا هەولیدا بەرێگای گەتووگۆ و دانوستانەو بێگێریتەو ژێردەسەلاتی خۆی، بەلام هەموو جاریتیک سەفەویەکان ئەم داواکاریەیان رەتدەکردهو. بەم دەسبەسەرداگرتنەیی بەحرەدین لەلایەنە سەفەویەکانەو توانیان بەتەواوی زالبەن بەسەر خوارووی خۆرەلاتی کەنارەکانی کەنداوی عەرەبی.

دەسبەسەرداگرتنی کە مەبیرۆن لە لایەن سەفەویەکانەو:

دەربەندی کە مەبیرۆن ماوەی دوو فەرسەخ لە دوورگەیی هورمزەو دەورە، هەرکە هێزەکانی بەریتانی گەیشتنە کەنداوی عەرەبی یە کەسەر دەستیان بەسەرداگرت و بۆ راگرتنی کەشتیە زەبەلاحەکانی بەکاریدەهینا، چونکە بەندەرەکانی هورمز بەکەلکی ئەو نەدەهاتن کەوا کەشتیەکانیانی لێرابگرن، پاشان قەلایەکی سەخت و گەورەیی تیدا سازکرد و لەوێو پارێزگاری لەکەشتیەکانی دەکرد و لەدوایشدا کردی بەبنکەییەکی دەریای تایبەت بەخۆیان و ناوەندیکی بازرگانی بۆ وەرگرتنی باجی گومرگ لەو کەشتیانەیی کەوا بەناو کەنداوی عەرەبیدا تێدەپەڕین.

لەدوای ئەوێ شا عەباس چنگی خۆی لەکەنارەکانی خوارووی خۆراوای کەنداوی عەرەبی گیرکرد بپاریدا دەسەلاتی خۆی بەسەر درێژایی کەنارەکانی خوارووی خۆراوادا بگری بۆ ئەوێ زالبەن بەسەر دەروازەکەیدا، بۆ بەدەسەپنانی ئەمەش دەبوا بە رویەرووی هێزەکانی

میسزوی دوولتی سفولی

پورتوگالی بیتته وه له سالی ۱۶۰۲ز به بندهری که مبرۆن دهستی پتکرد و گه مارؤیدا، به لام وادیاربوو وه کارتیکی فشار به کاری دهینا بو پاشای نیسپانیا تاکو وشیاری بکاته وه و یارمهتی بو رهوانه بکات، به لگهش بو نم رایه نه وه بوو گه مارؤکهی لانه برد تا نه وکاتهی سه فیری نیسپانیا نه نتونیو دی جوئیا داوای لیکرد. به لام کاتیک په یوه ندیه کانیان به هوی نهاردی یارمهتی له لایه ن نیسپانیا وه کرژی تیکهوت و نه وکاتهش کو تایی به یه کیک له روویه روو بو ونه وه کانی له گه ل عوسمانیه کاندایه نابوو، ئینجا ویردی خانی حاکمی فارسی راسپارد که وسویایه ک ریکبخات و نم به بندهره داگیر بکات، نهویش له سالی ۱۶۱۳ز سویایه کهی ناماده کرد و نیمام قوولی خانی کوری کرده سه ر کردهی سویاکه وه هیرشیانه کرده سه شوینی مبهست به لام هیرشه که سه رینه گرت، ئینجا ویردی خان کوچی دواپی کرد و له دواپی نهویش کوره کهی بوو به فهرانپه وای فارس، له سالی دواتردا دووباره هه ولیدایه وه کهوا به بندهره که له ژیر دهستی پورتوگالیه کان ده ربهینی و، نه مجارهیان سه رکهوتنی به ده سهینا و پاشان له نزیکه نهویشدا به بندهریتیکی دیکهی دروسکرد که به بندهره عه باس ناری در کرد و نهویش به بوتهی نه وه بوو کهوا پورتوگالیه کانیان له بندهره کونه که در کرد و له سه رده می شا عه باسیش به بندهره نوییه که یان دروسکرد.

به مشیویه ده ربهندی که مبرۆن بوو به دووهم ده ربهند که له لایه ن سه فهوییه کانه وه دهستی به سه رداده گیری و پورتوگالیه کایشیان لی درده کهن، له مهش هیندهی دیکه په یوه ندیه کانی نیوان ئیران و هیزه کانی پورتوگالی ناوچهی که نداوی عه ره بی گرژی تیکهوت، نم بارهش به ردهوام گرژتر ده بوو تا نه وکاتهی سه فهوییه کان دهستیان به سه ر دوورگی هورمزدا گرت.

داگیر کردنی دوورگی هورمز له لایه نه سه فهوییه کان:

له دواپی نه وهی سه فهوییه کان به حرهین و که مبرۆنی داگیر کرد هیندهی دیکه په یوه ندیه کانی نیوانیان گرژی تیکهوت و گه یشته پلهی دابران و نه مانی یه کجاره کی په یوه ندی، ئینجا پاشای نیسپانی له دواپی سه رنه کهوتنی هه وله کانی دۆن گارسیا

میسز ووی دهلانی سرفرونی

نامه یه کی بو شا عه باسی یه کهم نارد و تیایدا پیتشنیاری پیتویستی گپرانه ووی به حرهین و که مپرونی کرد و هوژداری نه ودهشی دایج کهوا هیژش ده که نه سهر دورگه ی هورمز.

به مجوره له نیوان نه و دوو دهوله ته دا ههلویسته که گه یشته نه وپه ری گرژی و ههر دوولاش خویان بو شهر ناماده کرد. فیلیپی سییم له لای خویسه وه فه رمانی دایه هیژه کانی نیو هورمز وشیار و ناگاداربن و ناماده بن بو به رهنگار بوونه ووی هیژه کانی سه فه ویی نه گهر نه و شوینانه ی نه وان داگیران کرد بوون لیتی نه کشینه وه. نینجا هیژه کانی پورتوگالی ده سیاکرد به بلا و کردنه ووی پروپاگهنده گوايه که شتی گه لیه کانی پورتوگالی له به نده ری جوای هیندستانه وه ده ستیان کرده به جووله و به ره و که نداوی عه ره بی به ریتودن بو نه ووی ناماده کاری بکن له به رانبه ر هه موو نه وان ی که بیانه وی هیژش بکه نه سهر هورمز، جگه له مه ش که شتی نینگلیزیه کان که به لینیان به کومپانیای هیندستانی خوره لاتنی دابوو بیته دوورگه که به هیچ شپوهیه ک ناگاته به نده ری جاسکی نریک ده ریای عومان.

له به رانبه ریشدا شا عه باسی یه کهم سوپایه که ی خوی ناماده کرد بو نه ووی له ژی پورتوگالیه کان و له دورگه ی هورمز بجه نگی، به لام ههستی کرد پیتویستی به که شتی گهل هه یه بو قایم کردنی گه ماروی سهر دورگه که، بو نه مه به سه ش ئیمام قسولی خانی حاکی فارسی راسپارد کهوا له گهل کومپانیای خوره لاتنی نینگلیزیی دانوستان بکات، که ده بویه جیگای هیژه کانی پورتوگالی له که نداوی عه ره بی بگریته وه، بیتن و یارمه تییان بدهن بو لیدانی که شتی گه لی پورتوگالییه کان.

ماوه ی یه ک سالی ته و او نه م دانوستانه به رده و امبوو:

- کومپانیا نینگلیزیه که دوو دل بوو له م کاره چونکه په یوه نده کی گونجاوی هه بوو له گهل ئیسپانیا و ناشی کومپانیا به بی پرسی پاشا به ریتانیا نه م کاره بکات و دلشاش بوون له ووی پاشا نه م کاره رهنده کاته وه.

- کومپانیا نینگلیزیه که ده ترسا که نه گهر له م هه لمه ته ییدا سه رنه کهوت نه ووا کاریگه ری ده بی له سهر بوون و توانا کانی له زه ریای هیند.

میتروون دوولتی سرفولی

ئەم دوو دلپەش جگە لەو ھەرەشەى كەوا ئىمام قولپەخان بەناوى شا عەباسەود كەردى ھەموو ئەو دەسكەوتە بازرگانى و قازانجانەى ئەوان دەببەخسەنە كۆمپانىا ئىنگلىزىيەكە وەك چىدىكە ھەرىر ناڤىرن بۆ ئىنگلەتەرا و بەمەش زىيانىكى مالى زۆرىيان بەردەكەوى، ھىچ شتىكى دىكەى بەدواو نەبوو. بۆيە كۆمپانىا ئىنگلىزىيەكە واى دەببىنى كە تەگەر بىتوو ھاوكارى سەفەوببەكان بكات لەدژى پورتوگالىيەكان و سەفەوببەكان سەرکەوتن ئەوان تىيدا سوودمەند دەبن.

لە ۸كانوونى دووھەم ۱۶۲۲ز ئىمام قولى خان لەگەل نۆتەنەرانى كۆمپانىياكە كۆبۆووە لەسەر ئەم خالانە رىكەوتن:

- ھەردوولا بەيەكسانى خەرجىيەكانى شەرەكەو دەسكەوت و باجەكانى گومرگ لەنۆوان خۆياندا دا بەشېكەن.

- دوورگەى ھورمز لەدواى نازادكردنى لەدەستى پورتوگالىيەكان بەيەكەو سەرپەرشتى دەكەن.

- ئىران ھەموو دىلە موسولمانەكان و كۆمپانىا ئىنگلىزىيەكەش ھەموو مەسېحىيە بەدىل گىراوەكانى بەرکەوى.

لەدواى ئەوئى رىكەوتن ھەردوولا خۆيان بۆ شەرپو كوشتار نامادەكرد، شا عەباس سوپايەكى پانزەھەزار سەربازى نامادەكرد و بەردەو دوورگەى ھورمز وەرئىخست، ھەروەھا بۆ ئەوئى يارمەتیبەكان لەپورتوگالىيەكان بېرى ھۆزە عەرەبەكانى رەئس ئەلخەيمەى لى ھەلگىترانەو و ئەوانىش لەم ئىمارەتە دەريانكردن و لەھەمان كاتىشدا لەگەل عەرەبەكانى شارىقە و عومان رىكەوتن كە لەدژى بوونى پورتوگالىيەكان شۆرش بکەن و راپەرپن و چىدىكەى خواردن و يارمەتى بۆ پورتوگالىيەكانى دوورگەى ھورمز نەنۆردى و ئەمەش كاریگەرى خستە سەر تواناكانى شەريان، ئەمەش نىشانەى ئەوئى كەوا عەرەب و ئىرانىيەكان رقیان لەو دەسەلاتەى پورتوگالىيەكان ھەلسابوو كەبەسەر كەنداوى عەرەبىيەو ھەببوو.

میشووی دهلنی سرفوین

ئینجا کۆمپانیا ئینگلیزیه که چند کهشتیه کی ناردده بئندهری جاسک له خوارووی ئیران کهشتینه کی زالبوو لهسەر ده‌ریای عومان بۆ ئه‌وی له جیگای رووبه‌روو بوونه و ده‌که‌وه نزیك بیهت.

ئینجا هه‌ردوولا به‌ره‌و داگیر کردنی دورگه‌ی قه‌شم هه‌لمه‌تیا نبرد و که‌له‌نزیك دوورگه‌ی هورمزبوو و خاوه‌ن ناویکی سازگاربوو و داگیر بیا ن کردو، به‌لام هه‌تزه پارێزگاره‌کان خۆیان به‌ده‌سته‌وه‌دا له‌به‌ران به‌ر:

- دلتیایی بدریته پورتوگالیه‌کانی دانیشتووی دورگه‌که و نه‌یان کوژن.

- که‌شتیه ئینگلیزیه‌کان ئه‌م پورتوگالیانه به‌خۆیان و چه‌ک و پیتداویستییه‌کانیانه‌وه بگوازنه‌وه بۆ دوورگه‌ی هورمز.

- ده‌سدزیژی نه‌کردنه سه‌ر ئه‌و ئیرانیانه‌ی که شانه‌شانی ئه‌وان ده‌جنگان.

به‌لام ئه‌وان هه‌موو ئه‌و خالانه‌یان پیشیلکرد، ئه‌وه‌بوو هه‌تزه‌کانی ئیران هه‌موو ئه‌و ئیرانیانه‌یان کوشت که‌وا هاریکاری پورتوگالیه‌کانیان کردبوو، له‌لای خۆشیانه‌وه هه‌تزه‌کانی ئینگلیز سه‌ر کرده‌ی قه‌لاکه‌یان گرت و ناردیانه‌وه‌ی بۆ مه‌لبه‌ندی سه‌ره‌کی له‌ بئنده‌ری سوراتی هیندی و هه‌ردوو هه‌تزه‌که‌ش ده‌ستیان به‌سه‌ر چه‌ک و پیتداویستییه‌کانی هه‌تزی پورتوگالییدا گرت.

له‌دوای ئه‌م هه‌نگاوه هه‌ردوولای ئیرانی و ئینگلیزی ده‌ستیانکرد به‌ خۆسازدان بۆ ئه‌وه‌ی هه‌رش بکه‌نه سه‌ر ئه‌و دوورگه‌یه‌ی که له‌ ۹ شوبات ۱۶۲۲ز وه‌ گه‌مارۆدرا بوو.

ئینجا له‌لای خۆیان وه‌ هه‌تزه‌کانی پورتوگالی ناماده‌باشی ته‌وايان په‌یدا کرد بۆ رینگرتنی هه‌ر هه‌رش و په‌لاماریک و توپه‌کانی نیو قه‌لاکه‌شی بۆ ئه‌م مه‌به‌سته ناماده‌کرد.

له‌ماوه‌ی چه‌ند روژتیکی که‌می گه‌مارۆکه هه‌تزی ده‌ریاوانی ئینگلیزی له‌دابه‌زاندنی سێ هه‌زار سه‌ریازی سه‌فه‌ویی له‌سه‌ر خاکی دورگه‌که سه‌رکه‌وتنیا ن به‌ده‌سه‌یتناو پاشان به‌بی هیچ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌یه‌کی که‌شایانی باسبی توانیا ن ده‌ستی به‌سه‌ردا بگرن، چونکه هه‌تزه‌کانی پورتوگالی لینی کشابوونه‌وه‌ له‌قه‌لاکه‌شیدا خۆیان قایم کردبوو و له‌ده‌ه‌ووری

سێژووێ دوولێ سێژووێ

ئەوێشدا شەڕ هەر بەردەوامبوو. هەموو هەولەکانی هێزی پورتوگالی سەرینه گرت بۆ شکاندنێ سەفەوییەکان و دەرکردنیان و هەروەها لەگەڵ ئینگلیزەکانیشدا هەمان شتیان بەسەرھات.

لەھەردوو لاوە ئینگلیز و سەفەوییەکان زۆر بەتوندی گەمارۆی قەلاکەیاندا و زۆریەکی دیواریەکانیشیان شکاند و دەستیانیان بەسەر چەند تاوەرێکیدا گرت و رێگای چوونە ژوورەوێ خواردن و پێداویستییەکانیان لێگرت و ئەمەش بوو هۆی ئەوێ بێ ئومێدی بال بەسەر بەرگریکاراندا بکێشێ و لەکۆتاییدا و لەیەکی ئایاری ۱۶۲۲ز داوای خۆبەدەستەوێ دانیان کرد.

لەدوای ئەوێ بەتەواوی زالبوون بەسەر دوورگەکەو قەلاکەیدا هێزی دەریاوانی سێ هەزار پورتوگالی گواستەوێ بۆ مەسقەت و بەندەرەکانی کەناری عومان.

بەمشێوێ بوونی پورتوگالیەکان کە ماوێ یەک سەدەکی خایاند لەدوورگەکی هورمز کۆتایی ھات.

بەدواداچوونێک دەربارەکی رووخانی هورمز:

- رووخانی هورمز وەک گورزێکی کوشندە وابوو بەر پورتوگالیەکان کەوت لەکەنداوی عەرەبیدا، چونکە لە دوای لەدەسدانی بەحرەین و کەمبیرۆن قەشم، ئەم دوورگەکی گەورەترین کۆبوونەوێ پورتوگالیەکانی لێبوو لەناوچەکەدا.

- ئەم رووخانەکی کۆتایی بەدەسلاتی فەرمانرەوا ناوخوازێ کانیشت هێنا کەچەندین سەدەبوو حوکمرانیان دەکردو دوایین فەرمانرەواشیان کەناوی مەجودشا بوو بەدیلی رەوانەکی ئەسقەھان کراو، لەدواییشدا سەفەوییەکان و ئینگلیز بەھاوبەشی سەرپەرشتییان دەکرد.

- ئەم رووخانە بوو ھۆکاری باشتربوونی باری ئینگلیز لەناوچەکەدا چونکە سەرھەتا وەک کۆمپانیایەکی بازرگانی تێیدا ناسرابوو، پاشان بوو بە قەوارەکی سەربازی و دەسلاتی خۆی دەسەپاندا سەر سەرچەم دەولتەکانی کەنداو و ھەرچی خێر و بیری ئەو

میسووی دوولتی سرفولی

ناوچه یهش هه بوو هه مووی تالان ده کرد و سالانیکی دوورودیژیش تهنگی به نه ته وه کانیاں هه لچنیبوو.

- بوونی ئینگلیز له که نداوی عه ره بیدا هانی هۆله ندیه کانیدا که وا به که شتی گه لیه کانیا نه وه بینه ناوچه که، به مهش ماوه یه کی زۆر کیشه و ناکۆکی که وته نیوان پورتوگالی و ئینگلیز و هۆله ندیه کان و که زیاتر له کۆتاییه کانی فەرمانرهبایه تی شا عه باسی یه که م سه ری هه لدا.

- شا عه باسی یه که م هه موو چالاکیه بازرگانیه کانی گواسته وه بۆ به نده ری عه باس و بۆیهش ئەم هه نگاوه ی هه له ئینا چونکه ههستی به وه ده کرد که پورتوگالیه کان له وانه یه هه ولتی گێرانه وه ی دوورگه که بده نه وه، له بهرده م ئەم پشتگوێخسته به نه نه قهسته دورگه که ورده ورده گرنگیه که ی و هک ناوه ندیکی بازرگانی له ده سدا و له جیاتی ئه ویش به ندهر عه باس بوو به گه وره ترین به نده ری ناوچه که که زال بوو به سه ر چالاکیه بازرگانیه کانی که نداوی عه ره بی و تا کو نیستا هه مان پله ی هه یه .

- پورتوگالیه کان پالپشتیان له ناوه نده کانی بازرگانی خۆیان له مه سقه ت و عومان کرد به لام ئەوان هه میشه له لایه ن عه ره به وه هه ره شه یان لیده کرا چونکه عه ره به کان زۆر به بیزاریه وه مامه له یان له گه لدا ده کردن. بۆیه زیاد له جارێک هه ولتی گێرانه وه ی هورمزیا ندا به لام بی سوود بوو، چونکه هه موو جارێک به ره نگاریان ده بوونه وه .

- له دوا ی سه رنه که وتیان له هه ولته کانی گێرانه وه ی دوورگه که و له بهرده م نه شوغما کردنی زیاتری بازرگانی ئینگلیز و هۆله ندیه کان له ناوچه ی که نداوی عه ره بی پورتوگالیه کان هه ولیا ندا که وا جیبی خۆیان له ناوچه که دا بکه نه وه و سه ره تا ویستیان خۆیان له شا عه باسی یه که م نزیک بجه نه وه، بۆیه پیتشنیاری ریککه وتنیکی ناشتیا ن بۆ کرد و که به هۆیه وه په یمان ده دن هه یچ هه لمه ت و هه ر شتیک نه به نه سه ر خاکی ئیران و له بهرانه بریشدا:

● رینگایان پیدری که وا قه لایه ک و ناوه ندیکی بازرگانی له باکوری خۆره لاتی به نده ری لینکه له سه ر که ناره کانی لورستان له لنگ دروستبکه ن.

میسزوی دوولتی سفولی

• ریگیان پیبدری کهوا راوی مرواری له کهناره کانی به حرهیندا بکهن.

• باج نه خریتته سر کالا بازارگانیه کانی پورتوگالی که بۆ بهندهری لینک دی.

• به شتویه کی یه کسان داهاتی بهندهره که له نیتوان نیران پورتوگال دابه شبکهن.

شا عهباسی یه کهم له سهر نهم داخوایانه رهزامهندی نواند و هه رخۆشی ناردهووی له وه بوو کهوا به یوه ندیه کانی له گهژ پورتوگاله کاندان به چرپینی و له کاتی تهنگزهی له گهژ ئینگلیز و هۆله ندیه کان هانایان بۆ بیات.

به یوه ندیه کانی سهفه ویی و ئینگیلز:

گهشتی نهنتۆنی چیرلی: له دوای نهوهی شا عهباس کیشه کانی ناوخۆیی یه کلاردهوه و باره کی سهقامگیر کرد و له بهران بهر سونیه کانی نۆزه کی له خۆراسان و ولاتی پشت رووباریشدا سهر کهوتنی گهوره و یه کلاییکه رهوهی وه دهسهینا و کهشتیگهلی ئینگلیزیش کهشتیگهلی ئیسپانیه کانی ناسراو به نهرمادا له ۱۵۸۸ز راونا و، که نه مهش بووه هۆی روونبوونهوهی ناسۆی ده ریاوانیی له بهردهم ئینگلیز چ له ده ریاوی سپی ناوه راست چ له سوورانوه به دهووری نه فریقیا له ریگای رهئس رهجا سالح و گهیشتن به ناوه کانی خوارووی ولاتی ئیسلامی و پاشان بۆ نهوپهری خۆره لات. له دوای نه مانهش و له سالی ۱۶۰۰ز بناغهی گهوره ترین ئیمپراتۆری ئینگیزی داگیر کار له ههر دوو خۆره لاتی ناوین و نهوپهری خۆره لات داندرا.

هه ره له ساتانهشدا بوو کهوا گهشتی گیانبازه کان و بازارگانه کان و خاوهن پیشه و کاره تایبه تییه کان له سهرانسهری خۆره لاتهوه دهستی پیکرد و هه موو به دوای کاری بازارگانی سوودمه نندا ده گهران، له ناو نهوانیشدا نهنتۆنی و رویترت چیرلی که برابوون و له سالی ۱۵۹۹ز چونه کۆشکی پاشایهتی شا عهباسی یه کهم و لهو کاتهش گهیشتن کهوا له گهژ نۆزه که کاندان خهریکی شه ربوون و هه رکه گه ریاوه بۆ قه زوین له گه لیان کۆبووه گفتوگۆی هه لی سازکردنی په یاننامه یه کیان ده کرد که له سهر دوو بنچینه دروسببی:

یه کهم: هاویه مانیه تی سازکردنی له نیتوان نهو و پاشاکانی نهو روپا له دژی ده ولته تی عوسمانی که دوژمنی هاویه شیانه.

سیژووی دوولتی سزوی

دوودم: دسکوت و ئاسانکاری بۆ شوو بازارگانه بهریتانیانه داینبکریت کهئارهزوی چالاکی هاوبهشی بازارگانیاں ههیه لهگهڵ سهفهوییهکاندا.

شاهه باسی یه کهم زۆر زیرهك بوو بۆیه دهركی بهوه ده کرد کهوا نهورووییهکان له مهیدانی شهردا بالادهستن بهتایبهتیش له بواری کهشتیگهلی دهریایی و سوپای خاوهن چهکی تۆپ و تفهنگ و کۆمه لێک به لگهشی له بهردهم بوو که نهوهیان ده رده خست نهوهی خاوهنی تفهنگ و تۆپ بی هه همیشه له شه رهکاندا سهرکهوتوو ده بی نه گهر ژماره ی سه ربازه کانیسی که مین وه که نهوهی له چال دێران روویداو، شکستی ئۆزیه که کان به هۆی تۆپاران هود، ههروه ها بالادهستی پورتوگال له بواری کهشتیگهلی خاوهن تۆپه کان و سه کهوتنی نه کهبری حاکی هیندستانی مه گۆل به هۆی تۆپه کانی هوه. کاتیکیش پتیویستی به خه لکی شارهزا هه بوایه بۆ نهوهی سوپاکه ی ریکبخه نه وه به تۆپ و تفهنگ پرچه کی بکه ن و تفهنگ به ده سه ته کانیس رابه یسن، له به ره هوی زۆریه ی نه ندامانی نێردراوه کان که یاوه ری نه وانیدی که بوون و ژماره یان ته نها بیست و پینچ که سه بوون هه مووی شارازه ی بواری سه ربازی بوون و ویستی سوود له شاره زایان وه ریگری به تایبه تی دووبراکه، داوا ی لیکردن چهک و سوارچاکه کان وه که نهو سیسته مه ی له نه وروپادا هه یه و په ی ره وه ده کری ریکیان بجه ن و هه ندیکیشانی کرده سه ره رشتیاری کارگه کانی دروستکردنی چه کی ناگری به نه سه فه هان و هه ره نه وان هس بوون یارمه تی سوپای سه فه وییه کانیاندا له رووی تۆپ و تفهنگ و به مه ش توانی له نازه ری بجان رووبه رووی سوپای ده ولته تی عوسمانی بیته وه.

سهرکهوتنی نه نتۆنی چیرلی له کاره سه ربازییه کانیاندا بووه هۆی نه وه ی شا زیاتر پشتی پی بیه ستیت و له بواری سیاسه تیشدا کاری پیرسپیری، نه وه بوو یه کهم کاری که پیتی راسپارد په یوه ندی کردن بوو به پاشاکانی نه وروپا و وشیارکردنه وه یان بۆ سازکردنی هاوبه یمانیتی له گه ل ده ولته تی سه فه ویی له دژی ده ولته تی عوسمانی و له گه ل حوسین به گیش نارویه نه وروپا، ههروهک پیشتر باسه انکرد.

له راستیدا پلانه بازارگانه که ی نه نتۆنی چیرلی دووچاری کۆمه لێک ناره زایبوون هاته وه له لایه ن کۆمیانای خۆره لاتنی ئینگلیزی، چونکه نه وان پیمان وابوو که نه م هه وله سیاسی و بازارگانیه ده بنه هۆی نه وه ی ده روازه یه کی راسته وخۆ له نیوان ئینگلته را و نیراندا

سیئووی دوولتی سزوی

بکاتهوه و بهمهش زیان به بهرژده وندییه کانی کۆمپانیا که ده کهوی له خۆره لاتنی ده ریای سپی ناو دراست. له راستیشدا پلانه بازرگانیه کانی ئەنتۆنی هه ره شهی له بهرژده وندییه کانی کۆمپانیای ناوبراو ده کرد، چونکه نهو پلانه بازرگانیه خۆره لاتیه کهی له باکووره وه ده گواسته وه بۆ باشوور و به نیو خاکی سه فهویه کاندای تیده په ری و له ویشه وه بۆ که نداوی عه ره بی.

به کرده نیش له نیوان ئەنتۆنی و سه رۆکی وه فده که حوسین عه لی به گی به یات نا کۆکی دروست بوو و به مهش ئەنتۆنی په یوه ندیه کانی خۆی له گه ل ئیتران پچراند و چیدی که نه گه زایه وه بۆ ئیتران، ئەمهش کاریگه ری کرده سه ر هه لویستی شا له به رانه بر رۆبیرتی برای و شا نهو متمانه یه ی جارانی پینه ما و زۆر به وشکی مامه له ی له گه لدا ده کرد، بۆیه رۆبیرت هه ولیدا که وا نهو متمانه یه بگه یته وه، بۆیه له شه ره کانی دژ به عوسمانیه کان به شدار ی ده کردو پاشان سه ر کردایه تی یه کێک له تپه کانی سوپای سه فه ویی به ده سته وه گرت و زۆر به گه رمی و گه ری هه شه ری ده کرد و سی جاریش بریندار بوو و نه م هه لویستانه ش کاریگه رییان له سه ر بۆ چوونه کانی شا هه بوو و جارێکی دیکه متمانه که ی گه یه وه و کاریکی نوێ پێر اسپارد و نار دیه نه و رووپا.

ناردنی رۆبیرت چیرلی بۆ به ریتانیا: له سالی ۱۶۰۷ ز رۆبیرت چیرلی ئیترانی به جیهیشت و به ره و ئینگلته را که وته ری و له سالی ۱۶۱۱ ز گه یشته ئیسپانیا و پاشان گه یشته شوینی مه به ست و له گه ل جه یسی یه که می پاشای ئینگلته را (۱۶۰۳-۱۶۳۵ ز) کۆبووه وه و نامه یه کی شا عه باسی یه که می پشکesh کرد که تیایدا بریاری نه وه هه بوو رۆبیرت چیرلی وه ک نوینه ری نهو و ریکه خه ری کاروباره کانی دانوستانی سیاسی و بازرگانی له گه ل پاشا گفتوو گوێکات.

رۆبیرت چیرلی پشینیاری په یان نامه یه کی دۆستانه ی کرد که له نیوان نهو و شا عه باسی یه که مدا مۆریکری و نه م به ندانه ش له خۆبگری:

- ناسانکاری بکریت بۆ نیردراوه به ریتانیه کان.

میسزوی دوولتی سفولی

- ریگه دان به دروسکردنی دوو ناوهندی بازارگانی بهریتانی له دوو بهندهری نیرانی که ده پرواننه سر که نداوی عه ره بی.
- ره زامهندی نواندن له سر دانانی دوو نیردراوی همیشمی له دوو بهنده ره دا.
- ویسته کانی شا له کپینی که شتییه ئینگلیزه کان، به مهر جیک به پارچه پارچه بی بگه نه نهوی و بوخویان له ویدا کویان بکه نه وه.
- ریگه دان به بازارگانه بهریتانیه کان تا دست به سر فروشتنی هریری نیرانیدا بگرن و له که شتییه کانی ئینگلیز باریکه و بیگوازه وه بو نه وروپا، به مهر جیک له ریگای ره نس ره جا سالحه وه بیت و به خاکی عوسمانییه کاندا گوزه نه کات.
- ناره زوی شا له سازدانی ریکه و تیتیکی سه ریازی.
- پاشای بهریتانیا گرنگیه کی زوری نواند له بهردهم پیشنیاره کانی شا عه باس و بو نه مبهسته ش لیژنه یه کی چوارقوئی له فهرانبه ره گه وره کانی کومپانیای هیندستانی خوره لاتی پیکه تینا بو نه وهی له م پرۆزه یه بکولنه وه راپورتیکیشی له باره وه پیشکesh بکن، به لام بازارگانه ئینگلیزه کان بهم بیانوانه پرۆزه کیان ره تکرده وه:
- ریگای نیران و ره نس ره جا صالح زور دوورو دریزه.
- سووده بازارگانیه کان له گه ل نیرانیه کاندا زور گه رهنی نییه.
- ئینگلیزه کان خاوه نی بازارگانییه کی چالاکبون له گه ل بهنده ره کانی ولاتی شام و قایل بوون له سر نه م جوړه پیشنیارانه کاریگری خراب ده کاته سر مامه له بازارگانیه کیان له گه ل ویلایه ته کانی ده ولته تی عوسمانی.
- له بهر نه م ره تکرده وه یه رۆبیرت چیرلی به دهستی به تاله وه و به بی نه وهی هیچ شتیکی ده سکه وی بو شا عه باسی یه که م له سالی ۱۶۱۵ از گه یشته وه نه سفه هان.
- گه شتی دووه می رۆبیرت چیرلی بو ئینگلته را: له دواي چهند مانگیك رۆبیرت چیرلی جاریکی دیکه له لایهن شا عه باسه وه فرمانی بو ده رچوو بچیتته وه بو نه وروپا و نه وکاته ش خه ریکبوو به یه کجاری شا پورتوگالیه کان له که نداوی عه ره بی وه ده رنی،

سینگیلی دوولتی سوووی

له ههمان سالییدا ئیرانی به جیهیشت و گهیشته ئیسپانیا و تا سالی ۱۶۲۲ز له ویدا مایه وه و پاشان به ره و ئینگلتسه را کهوتسه ری و دیسانه وهی له گه ل پاشا جه عیسی یه که م کۆبۆوه و پیتشنیاری په یاننامه یه کی بو کرد کهوا له دوو به ند پیتکهاتبوو:

- ئینگلتسه را په یانبدات که هه میسه که شتییه کانی ناوچه ی که نداوی عه ره بی ناماده بن بو یارمه تیدانی ئیرانییه کان له دژی پورتوگالیه کان نه وانسه له به نده ره کانی نه ویدا ماونه وه، گه نجینه ی ئیرانییش هه موو خه رجیه کانی نه و که شتانه بخته ته ستۆی خۆیه وه.

- ئیران په یان ددهات کهوا بیست و پینج هه زار سه ربازی خۆی پیتشه شبکات بو نه وی له سه ره که شتییه کان کاربکه ن و بخرینه به ره فرمانی حکومه تی ئینگلیزی.

وادیار بوو پاشای ئینگلتسه را به م دوو پیتشنیاره رازیبوو به لام له به ره نه وهی کۆچی دوایی کرد په یاننامه که مۆر نه کراو له دوا ی نه ویش چارلی یه که م ۱۶۲۹-۱۶۴۰ز جیی گرتسه وه زۆر خاوه خاوی کرد له واژوو کردنه که . نه و کاته ش نیردراویکی دیکه ی ئیرانی گهیشته له نده ن بو نه وهی هاریکاری نیردراوه که ی پیتشو بکات له دانوستانه کاندای نه ویش نه قد عه لی به گبوو. به لام وادیار بوو نه و بارزگانه ئینگلیزانه ی به ره له ستکاری نه م ریکه وتنه بوون به ره نگاری بوونه وه ره خنه ی زۆریان لیبگرت و نه و نامانه ی له گه ل خۆیاندا هینابوویان بو پاشا چارل هه موویان به درۆ خسته وه، بۆیه پاشا ناچار بوو ساغ کردنه وهی هه لویتسه که نیردراویکی خۆی له گه ل رۆبیرت چیرلی که ناوی دده مۆند کۆتۆن بوو بنیریته ئیران بو نه وهی له راستی ناوه رۆکی نامه که بکۆلیته وه و بگاته راستیه کی کۆتایی له نیوان نه وانسه ده یانگوت راسته و نه وانسه ده یانگوت په یوه ندیان به شا عه باسه وه نیبه ، فرمانی پیکرد کهوا پیرۆزیایی له شا عه باس بکات به پۆنه ی نه و سه ره که وتنانه ی به سه ره پورتوگالیه کان هینای و توانی له دوور گه ی هورمز و ده ره یانبنی و ده ستیش به سه ره عیرا قدا بگری، هه روه ها پلانی دیکه ی بازرگانی پیتشه ک ش بکات بو نه وهی بواری زیاتری بازرگانی ئینگلیز له گه ل ئیران بره خسیتنی.

نیردراوه که له ریگی ره نس ره جا سالحه وه گه رانه وه بو ئیران و وادیار بوو کهوا نه قد عه لی به گ له پاشه رۆژ ده ترسا و ژه هری خوارد و خۆی کوشت. له کانونی دووه م ۱۶۲۷ز نیردراوه که گهیشته ئیران.

میژووئی دوولتی سرفوولی

شا عه‌باسی یه‌که‌م رازه‌مه‌ندی بۆ ویسته‌کانی ئینگلیز دهریپری له‌زیاد‌کردنی قه‌باردی بازارگانییه‌کانیان به‌تایبه‌تیش حهریر و به‌لئینی دا به‌دیدمۆند که‌وا سالانه‌ ده‌هه‌زار باله‌ی حهریر بداته‌ ئینگلیز، له‌دوای ماو‌دی‌یه‌کی کورتی هاتنه‌وه‌ی رۆبیرت چیرلی چهند که‌سیکی ده‌وروبه‌ری شا کۆمه‌لێک قسه‌یان بۆ دروست‌کردو له‌به‌رچاوی شا نرخیان دابه‌زاند که‌ئه‌وانه‌ش دۆسته‌کانی نه‌قد‌عه‌لی به‌گ‌بوون و بۆیه‌ شا لئیی توورپه‌بوو و فه‌رمانیدا که‌وا له‌ئێران بچیتته‌ ده‌ری، ئه‌ویش زۆر هه‌ستی به‌خه‌م و په‌ژاره‌ کردو له‌قه‌زوین نه‌خۆش که‌وت و له‌حوزه‌یرانی ۱۶۲۷ز کۆچی دوایی کردو له‌دوای چهند مانگێکیش دیدمۆندیش مرد و هه‌ردووکیان له‌قه‌زوین و به‌ته‌نیشته‌یه‌که‌وه‌ نیژران.

سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی تۆمه‌تیان بۆ رۆبیرت چیرلی دروست‌کردبوو، که‌چی شا پلانه‌که‌ی راگرت و چیدیکه‌ نیردراوی تایبه‌تی خۆی نه‌نارده‌ ئه‌ورووپا، چونکه‌ ئه‌و له‌هاندانی ئه‌ورووپه‌یه‌کان له‌دژی ده‌وله‌تی عوسمانی سه‌که‌وتنی به‌ده‌سه‌نه‌هێنا و به‌تایبه‌تیش ئیستا خه‌ریکی سازدانی ریکه‌وتنێکی ناشتیانه‌یه‌ له‌گه‌ڵ عوسمانیه‌کان و چیدیکه‌ پینوستی پیتی نه‌ماوه‌، پاشانیش باشبوونی په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ڵ کۆمپانیای هیندستانی خوره‌لات-ئینگلیز له‌رووی سیاسی و بازارگانییه‌وه‌ له‌لایه‌ن سه‌رۆک و نیردراوه‌کانیانه‌وه‌ به‌ره‌هه‌ستیی لێده‌کریت و له‌گه‌ڵ بۆچوونه‌کانی رۆبیرت یه‌کناگره‌وه‌، ئه‌مه‌ش بوو به‌هۆکاریکی دیکه‌ بۆ ئه‌وه‌ی شا ده‌سه‌ردار ی خزمه‌ته‌کانی بی.

له‌وانه‌یه‌ ئه‌و خزمه‌ته‌ زۆر و پرپه‌هایه‌ی رۆبیرت چیرلی و ئه‌نتۆنیۆی برای پێشکه‌شی ده‌وله‌تی سه‌فه‌ویان کرد بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی توانا سه‌ربازیه‌کانی به‌ره‌وپێشچیی و بتوانی به‌هۆیه‌وه‌ له‌دژی عوسمانیه‌کان به‌هه‌ستیتته‌وه‌.

به‌دوادا‌چوونێکی په‌یوه‌ندیه‌کانی سه‌فه‌ویی-ئینگلیز:

له‌راستیدا ئه‌و پێشنیاره‌ بازارگانییه‌ ده‌سکراوه‌یه‌ی شا عه‌باسی یه‌که‌م پێشکه‌شی ئینگلیزی کرد هه‌موو بۆ ئه‌وه‌بوو ناما‌نجه‌ سیاسی و سه‌ربازیه‌ له‌میژینه‌کانی خۆی پی مسۆگه‌ریکات، که‌ ئه‌ویش پیکه‌اتبوو له‌سازدانی هاوپه‌یمانیتی له‌گه‌ڵ ئه‌وروپه‌یه‌کان له‌دژی ده‌وله‌تی عوسمانیی. له‌دواییشدا ده‌رکی به‌وه‌کردبوو که‌ کیشه‌و مملاتیه‌کانی له‌گه‌ڵ عوسمانیه‌کان کۆتایی پیننه‌هاتوه‌و بۆ ئه‌وه‌ش له‌به‌ره‌ی عیراقددا لاوازیان بکات ده‌بوايه

میسزوی دۆلەتی سرفۆلی

بەرەپە کی دیکە شەریان بۆ بکاتەوه، بەلام دۆلەتە ئەورووپەکان نامادە کاریان بۆ ئەم کارە نەبوو، تەنھا چەند ئیمارەتییکی بچووکى ئیتالی نەبى کەسى دیکە ئەم نامادەییەى نەبوو بەتایبەتیش ئیمارەتى تۆسکانا و پاپا کەئەوانە هەردووکیان ئومیدیان خستبوو هەر ئەو هاوپەیمانیتییەى کەلەنتوان ئەوان و فەخرەدینی مەعنى میرى لوینان و شا عەباسى یە کەمى سەفەویى بەرپابکری و لەدواییدا هەموو بەپە کەوه پەلامارى عوسمانییه کان بەدن، بەلام ئەم هیواو ئومیدانە تەنھا لەچوارچێوهى خۆزگە و نامەگۆرینەوه دا مانەوه و نەچوونە بواری جێبەجێکردنەوه.

لەلایەکی دیکەشەوه شای ئینگلیز نامادە نەبوو بەشێوهیەکی گشتی هاوپەیمانیتی لەگەڵ سەفەوییه کان بکات و لەدژی سەرجم دۆژمنەکانیان بوەستی، بەتایبەتیش ئینگلیز خاوەنى بەرژەوهەندى زۆرى بازرگانى بوون لەگەڵ دۆلەتى عوسمانیى و ئەم بەرژەوهەندى پەيوەندى بەچالاکیەکانى کۆمپانیای خۆرەلاتى ئینگلیزهوه هەبوو، بۆیە شا لەسازکردنى هاوپەیمانیتی لەگەڵ ئینگلیزه کان لەدژی دۆلەتى عوسمانیى نەک هەر سەکەوتنى بەدەسنەهینا، بەلکو بەهۆى دەرکردنى پورتوگالییه کان لەدورگەى هورمز، بیریان لەوه کردەوه کەوا ئارامیى بگێرنەوه بۆ ناوچەکە چونکە گەشەسەندنى بازرگانى لەناوچەکەدا بەبى ناشتی پەیدانابى و بەردەوامبوونیش لەشەپکردن و چالاکییه سەربازیه کان هەلەکانى بواری بازرگانى لەگەڵ ئێران لەناودەبات، لەبەر ئەم هۆکارەش بوو کەوا ئینگلیزه کان لەدژی پورتوگاله کان شەریان کرد.

پەيوەندى سەفەوییه کان لەگەڵ کۆمپانیای هیندستانى خۆرەلاتى - ئینگلیزى:

ریتچارد ئەستیل: لەوکاتە شا نیردراوه کانی خۆى بەمەبەستى مۆرکردنى ریکەوتنى بازرگانى و سیاسى دەناردە لای پاشاکانى ئەوروپا، لەرێگای بەشى بالتى هیندستانەوه لەهەولێ پەيوەندى کردن بوو بەبەریتانیاه. یە کەم کاروانى بازرگانى ئەم کۆمپانیایه کە گەیشته ناوچەکە ئەوهى سەلماند ناوچەکە توانای وەرگرتن و ساغکردنەوهى بەرەمیتکی زۆرى بەریتانی هەیه، بەلام هەلسەنگاندنە سەرەتاییه کانیان بۆ ساغکردنەوهى بەرەمە خوریه کانیان لەبازارەکانى هیندستان زیادەرهوى زۆرى تێداکرا بوو، و زۆریک لەکالاکانیان

مېژدوی دودلې سېزولې

له کۆڭای بهندهره کانی هیندستان کهله که بېوون و نه ده فروشران، بویه ده بوو پیاوه کانی کۆمپانیا که بیر له شوپین و بازاری دیکه بکه نه وه بۆ ساغکردنه و هیان. یه کیتک له هۆکاره سهره کییه کانی نه وهی هاوالاتیانی هیندستان کالاکانیان نه ده کړی گهرمی کهش و هه وای ولاته که یان بوو هه رچه نده به ره مه کان زۆر باش و نایاب بوون، به لام له ولاتی نه واندای به هوی کهش و هه وای تایبه تی خویانه وه زیاتر قوماشی سپی له لۆکه دروسکراو ره واجی هه یه .

له وکاته ی کۆمپانیا ئینگلیزه که به دوی بازار پیکدا ده گه را تا کو به ره کانی خوی تیدا بفرۆشی، له ئیرانه وه ریتچارد نه ستیل که کوره گه نجیکی به ریتانبوو گه یشته شاری سوراتی هیندستان و ده رکمی به وه ده کرد هاوالاتی تییرانی به هوی که شو هه وای ساردی ولاته که یان چهند پیتویستیان به م به ره مه مانه هه یه، بویه پیشنیاری خسته به رده می نه نجومه نی کارگیزی کۆمپانیان ئینگلیزه که نه و خووریه که له که بووه ی خویان له ئیران بفرۆشن و نه نجومه نه کهش به م پرۆزه یه قابل بوون و جۆن کرۆکه ریان نارده نه سفه هان بۆ نه وه ی چاویک به بارودۆخی بازاری نه سفه هاندا بخشین و لیکۆلینه وه ی خوی ده رباره ی نه ندازه ی پیتویستی نه وان به کالاکانی ئینگلیزی بکات و هه وایش بدات که و شاعه باسی یه که م بیی و بۆ نه وه ی قابل ی بکن که و کارناسانی بازارگانی بۆ کۆمپانیا ئینگلیزه که بکات.

له سالی ۱۶۱۶ز نیردراوه که گه یشته نه سفه هان و شاعه باس زۆر به گهرمی پیشوازی لیکردن و زیادیش له پیتویست ریزی لیکرتن و ده رباره ی گۆرینه وه ی بازارگانی له ئیران تییران و کۆمپانیا ئینگلیزی دانوستانی له گه ل کردن و فرمانیدایه هاوالاتیانی خۆشی که و به شیوازیکی زۆر ریکویتک هه لسوکه وت له گه ل بازارگانه ئینگلیزه کاندای بکن، هه روه ها ریگای به که شتیه کانی ئینگلیزیشدا له به ندره کانی ئیرانیدا له نگره بگرن بۆ نه وه ی هه ریری تییرانی بکرن و خوری ئینگلیزیشی تیدا بفرۆشن و هه لی بۆ نیردراوه کانی شیان ره خساند که و به نارزه ووی خویان به ندره ریک هه لپۆترین بۆ له نگره رگرتنی که شتیه کانیان و نه وایش به ندره ی جاسک که له دووی نه وه د کیلۆمه تری دوورگه ی

میشووئی دهولتی سرفوئی

هورمزبوو ههلبژارد بهو مه بهستهی دووربن له هیژه کانی پورتوگالی، و نه و کاتهش دوورگه که له ژیر دهسه لاتی نه واندا بوو.

ئیدوارد کینوک: له دوای نهوهی رینگایان بۆ داگیرکردنی بازاره کانی ئیران بۆ بازرگانی ئینگلیز خۆشکرد ریتچارد نستهیل و جۆن کرۆکه رگه رانه وه بۆ سورات و راپورتیکیان پیشکش به نهنجوو مهنی کارگیری کرد که تیایدا باسی پیشوازی شا عه باسی یه کهم ده کرد بۆ مامه لهی بازرگانی له گه ل ئینگلیز و به مهش به په له کۆمپانیاکه که وته خۆی بۆ نهوهی کالاکانی بۆ ئیران بنیژی. نه م کاروانه بازرگانیهش به سه رۆکایه تی ئیدوارد که نوک بوو. که شتییه کانی ئینگلیزی له سالی ۱۶۱۷ز له به نده ری جاسک له نگه ریان گرت و نه ندامانی وه فده کهش له دوای ته و او بوونی کاره کانیان چوونه نه سفه هان و له ویتسه وهی به ره و که ره ج رۆیشتن و شا عه باسی یه کهم پیشوازی گه رمی لی کردن و رینگاشی پیدان که وا گه ره کی ئینگلیزی له نه سفه هان و شیراز بۆ خۆیان دروست بکه ن. ئیدوارد که نوک له گه ل شا عه باس ریکه وتن له سه ر کرینی به شکی له به ره مه کانی حه ریری ئیرانی به لām له پیشدا ته نها سی یه کی پاره که ی پیسده ن و نه ویدی کهش به کالاکانی ئینگلیزی پرپرکریته وه و، جگه له مانهش بازرگانه ئینگلیزه کان بۆیان هه بی له سه ره جم شاره کانی دیکه ی ئیراندا بازرگانی بکه ن و کالاکانیان ساغبکه نه وه و به چه کی خۆشیانه وه بسوورینه وه بۆ نه وهی بتوانن له کاتی پیوستدا به رگری له خۆیان بکه ن.

له دوای نهوهی ئیدوارد که نوک دلنیا بوو له بازرگانیه کانی له ناو خاکی ئیراندا نه وتی به جیهیشت و به ره دوورگه ی هورمز گه رایه وه بۆ نه وهی دانوستان له گه ل پورتوگالیه کاندا بکات ده ربارهی هه ندیک ئاسانکاری بۆ که شتییه کانی ئینگلیز و رینگایان پیسدریت که وا بیته ناو که نداه وه، به لām له ویدا کۆچی دوایی کرد. زۆر به خیرایش پرپاگه نده ی نه وه بلا بووه وه که وا پورتوگالیه کان ژه هر خواردیان کردوه و کوشتیانه تاکو خۆیان له هه موو ته نگه یه رزگار بکه ن که به هۆی نریکبوونه وهی ئیران ئینگلیز دووچاریان بۆته وه.

تۆماس پارکه ر: له دوای مردنی ئیدوارد که نوک کۆمپانیای هیندستانی - ئینگلیزی تۆماس پارکه ری هه لبژارد بۆ نوینه رایه تی و نارد رایه نه وی و له گه ل شا عه باس کۆپۆوه و پیشناریی نه وهی بۆ کرد حه ریری زیاتر له ئیران بکرن و له به رانه ریشدا نه وان جلوسه رگی

سېرژووی دوولتی سرفولی

له خوری دروستکراوی ټینگلیزی له بازاره کانی ټیرانیدا بفرۆشن و شا رهزامندی له سهر ټم پیتشیناره نیشاندا به مهرجی ټهوی ټینگلیزه کان شهش سهد باله له حهریر بکرن به ههمان مهرجه کانی پیتشو که له گهل ټیدواردا له سهری ریکه وتببون.

له دواي ټهوه کۆمپانیا ټینگلیزه که گیلز هۆبزیسی ناره لای شا عه باس و له گهلیدا کۆبونه وهی ټه نجامدا و ههر دوو نیردراوه که داوایان له شا کرد که وا ریکه به ټینگلیزه کان بدات ههموو بازارگانیه کانی حهریر قۆرخ بکن و به مهش بازارگانه ټهرمه نه کانی جولفا له ټه سفه هان بیزار و نیگه رانبون چونکه بهرژه وهندیه کانی ټهوان زیانی پیتده گات ټه گهر شا بهم پیتشیناره قایل بیی چونکه ټهوان به شداربون له چالاکیه کانی بازارگانی حهریری ټیرانی، له بهر ټم هۆیه شا ناچار بوو له ریکه ی زیاد کردنی ناشکراوه کالاکانی خۆی بفرۆشی و له بهرانبه ریشدا نوټنه رانی ټینگلیز و ټیسپانیا به شداربیان له م زیاد کردنه دا نه کرد و ټه مهش مانای وایه ټهوان بهم کاره قایل نین. له دوايیدا ټهرمه نه کان نرخیکه زیاتریان له هی پار خسته به رده می شا و ههموو بهر ووبوومه کانی سالی ۱۶۱۹ زیان به ده سهکوت، به لام شا پاشگه زبووه و پریاریدا که وا لهو نرخه که متر کالاکانی بداته ټینگلیزه کان بو ټه وهی په یوه ندیه کانی ټیوانیان له ناونه چی و بهو ټومیده ش له ده رکردنی هیزه کانی پورتوگالی یارمه تیان بدات و له دوورگه ی هورمز ده ریان بکات.

به رده وای نزیکبونه وهی سه فه ویی و کۆمپانیای هیندستانی خۆره لاتی-ټینگلیزی: به هۆی ټهو نزیک بوونه و دیه ی ټیوان سه فه ویی و کۆمپانیای هیندستانی خۆره لاتی- ټینگلیزی په یوه ندی ټیوان سه فه ویی و ټیسپان و پورتوگاله کان شله ژانی ټیکهوت و ته نانه گه یشته ټه ندازه ی دوژمنایه تی و به مهش لایه نی سه فه ویی و ټینگلیز هاو کاریان کرد بو ده رکردنی پورتوگاله کان له دوورگه ی هورمز و هره وه ک باسیشمان کرد له ټه نجامدا شهر له ټیوانیاندا هه لگیرسا. ناشکرایه که وا کۆمپانیا به بی ټه وهی پرس به حکومتی ناوه ندی له نندهن بکات ټم شهره ی هه لگیرساندو، له بهر ټه وهش ټینگلیز له گهل ټیسپانیا و پورتوگاله کان په یوه ندیه کی دۆستانه ی باشی هه بوو بۆیه سه رۆکی کۆمپانیا که ی دادگایی کرد، ټه ویش بهرگری له خۆی کرد و گوايه بۆیه ټم کاره ی کردووه تاکو په ره به بازارگانی ټینگلیزی بدات و له بهرانبه ر کابه ره کانی وه ک ټیسپانیا و پورتوگاله بالاده سی و له ههمان

میسزوی دوولتی سزوی

کاتیشدا له بهردهم هه ره شه کانی ئیمام قوولی خان ناچار بوو کهوا بهریتانیه کان بیسهش بکات له بازارگانی له گه ل ئیرانیه کان و له کو تایشدا دادگا بریاری سه رکۆنه کردنی کو مپانیاهه ی راگه یاند و به بیست هه زار جونه یه ی نسته رلینیش سزای کو مپانیاهه ییدا و رینگاشی پینه دری کهوا جارینکی دیکه کاری له م جۆره نه نجامبدات.

له وانه شه حکومه تی بهریتانیا بۆیه په نای بردۆته ئه م دادگایی کردنه بۆ ئه وه ی دلی پاشای ئیسپانیا راگری و وای خو ی نیشانیدا به هیچ شیوه یه کی ها ورا نییه له گه ل هه لسه که وته کانی کو مپانیای هیندستانی خو ره لاتی، (هه رچه نده به هو ی ده رکردنی پورتوگالیه کان له دوورگه ی هورمز سالاتیکی دوورودریژ سوودمه ند بوو) له وانه:

- بهر له وه ئینگلیز زاتی ئه وه یان نه ده کرد کهوا له که نداوی عه ره بییدا دژایه تی پورتوگالیه کان بکه ن.

- هه میسه بهرژه وه ندییه کانی ئینگلیز له که نداو له ژئیر مه ترسی و هه ره شه ی هیزه کانی پورتوگالییدا بوون.

- کو مپانیای هیندستانی خو ره لاتی توانای ئه وه ی نه بوو له دوورگه ی هورمزدا کتیرکی له گه ل ناوه نده نایاب و چالاکه کی ئیسپانیا و پورتوگال بکات.

- ده سه که وتی زۆر و کارناسانی بازارگانی له لایه نی شا عه باسی یه که مه وه.

- ریکه خستنی بوونی بهریتانیا له که نداوی عه ره بییدا.

له دوا ی ئه وه ش کو مپانیای هیندستانی خو ره لاتی حکومه تی بهریتانیا جه ختی کرده وه له سه ر بوونی بهر ده وامی خو ی له ناوی که نداوی عه ره بییداو به هیزه سه ربازیه کانیشی پالپشتی له چالاکیه بازارگانیه کانی ده کرد به بیانوی پاریزگاری کردنی بهرژه وه ندییه کانی، به مه ش توانیان به سه ر زۆریک له به نده ره کان و ئیماره ته کانی ئه م ناوچه یه زالبن و به هو یه وه نه ته وه کانی ناوچه که دووچار ی زۆریک له نه هامه تی برسیتی داگیر کاری بهریتانی بونه وه که به هاندان و پالپشتی شا عه باسی یه که م هاتنه ناوچه که.

په یوهندی سهفه ویی و هوئه ندیه کان:

له دواى ئینگلیزه کان هوئه ندیه کان به بیانوی یارمه تیدانی پورتوگالییه کانى دورگه ی هورمز هاتنه ناوچه ی که نداری عه ره بی. له دواى شکستی نهوان که شتیه کانى هوئه ندی بوونیان په یداکرد، به لام هم هاویه یانیتیه ته مه نی زور کورتبوو و گریدراربوو به مه ترسیه کانى پورتوگالی بو سهر ههردوولایان، کاتیکیش پورتوگالیه کان بیه تیز بوون له ناوچه که دا و بازارگانی هوئه ندیه کانیش گه شه سهندنی زوری به خویره وینه، کیتشه یه ک له نیوانیاندا دروستبوو که وا خو لی دهریاز کردنی ته سته مبوو.

چالاکیه کانى بازارگانی هوئه ندی له سه ره تادا له سه ره رژه وه ندیه کانى پورتوگال ده سستی پیکرد و بو نه وه ی نهوانه بوونی خو یان له ناوچه که دا مسوگه ربکه ن کومپانیای هیندستانی خو ره لاتى هوئه ندی که له سالی ۱۶۲۱ از دامه زرا نوینه ریکی خو ی به ناوی هیوپورت فینش نارده لای شا عه باس و داوا ی لی کرد که وا ریگه به هوئه ندیه کان بدری له به نده ره عه باسدا خانوو بو بازارگانه کانیان دروسبکه ن و نه ویش ره زامه ندی له سه ر نواند و له سالی ۱۶۲۳ از واته له سالی دواى دهر کردنی پورتوگالیه کان خانوو که دروسکرا.

له دواى نه وه ی هوئه ندیه کان له نیواندا جیگیربوون، حه زیان کرد که وا رو لیکى سه ره به خو بگینن به بازارگانی کردن له گه ل هم ده ولته و شا قایل بوو له سه ر:

- ریژه یه ک له حه ریری ئیرانیان پی بفرۆشن.
- له باجی گورمرگ بیان به خشن.
- ریگه یان پیبدری که وا گه ره کی بازارگانی له نه سفه هان و لار دروسبکه ن.

له هه مان کاتیشدا شا مکورپوو له سه ر دابین کردنی رکابه ریی له نیوان گه وره ترین کریاره کانى حه ریر که به مه ش ئیران سوودیکى زوری ده سده که وی.

هوئه ندا له سالی ۱۶۲۴ از نیردراویکی نارده نیوان بو نه وه ی ریکه وتنیکی بازارگانی له گه ل شا عه باسی یه که م گریبده ن که پشتگیری له بارى نیستای بواری بازارگانیان ده کات. نه وه بوو وه فده که له کاره که یدا سه رکه وتنی وه ده سه ینا و شا کارناسانی زوری بو بازارگانه

میشووی دوولتی سزوی

هۆلەندییه کان کرد و ریگای پیدان کلنساو پەرستگای تایبەت بە خۆیان سازبکەن و دادگایی کردنی هەر هۆلەندییه کیش کەبیتە سەر ئایینی ئیسلام.

بەمشێویە و بەخێرای هۆلەندییه کان لەبوارى بازرگانى لەگەڵ ئێراندا بالادەست بوون و توانیشیان بە نیمیچە قۆرخکردنیکیش دەوری بازرگانى حەریریاندا و ئەمەش وای کرد ئینگیزیەکان پەلەبکەن بۆ ئەوەی تواناکانى خۆیان لەبوارى بازرگانى لەناوی کەنداوی عەرەبی و ئێران بگێرنەووە کەبەهۆی بارى ناوخۆییەو لەوازیبوو.

لەوانەبوو شا چاوی لەو هەبووی کەو هۆلەندییه کان لەدژی پورتوگالیەکان یارمەتیان بەدەن کە لە مەسقەت کۆببونەووە و هەمیشە لەهەولێ دەسبەسەرداگرتنی دوورگەى هورمزبوون، بۆیە نێردراویکی ناردە هۆلەندا بۆ ئەوەی گفتووگۆیان لەگەڵ بکات لەسەر دوو خالی سەرەکی ستراتییى لەسیاسەتی خۆیدا:

یەكەم: نەهێشتنی پەریوەندیەکانى بازرگانى لەگەڵ دەولەتی عوسمانیى.

دووەم: بەشداریکردنی هێزەکانى کۆمپانیای هیندستانی خۆرەلاتى هۆلەندی شانبەشانى سەفوییه کان بۆ دەرکردنی پورتوگالیەکان لە مەسقەت و عەمان.

وادیاربوو هۆلەندا لەو ناستەدا نەبوو کە شا عەباسی یەكەم هیواکانى پێتو بەندکردبوو، چونکە پاشای هۆلەندا داواى لیبووردنیکرد لەجیبەجیکردنی هەردوو داواکاریه کە و بۆ ئەوەی بازرگانیه کەى خۆی لەئێران و کەنداوی عەرەبی بپاریزی و پەرهی پێیدا دەستیکرد بە سستی و خاوەخاوی لەجیبەجیکردنی بەلێنەکانى و نامەیه کى بۆ شا نارد و تیایدا پیتی راگەیاندا کەوا خۆشحاله بهوى هاوکاری ئێران بکات لەدژایه تیکردنی پورتوگالیه کان لەناوچهی کەنداو، هەروەها نێردراویکی خۆشی دەنێری بۆ ئێران تاكو لەبارەى مەرجه کانى هاریکاریان دانوستان بکات و، ئەم بەلێنەش سوودی بەکۆمپانیای هیندستانی خۆرەلاتى هۆلەندی گەیاندا و بوو بەپالپشتیک بۆ بازرگانیه کەى لەئێران و لەجارانیش پتر رکابەرى کۆمپانیا ئینگلیزیه کەى دەکرد، هەروەها چالاکییه بازرگانیه کانیشى پى زیاد کرد و لەدوايشدا بوو بەخاوهنى بەشیکى گەورەى بازرگانى دەرەوى ئێران.

میسزوی دوولتی سرفولی

به لآم پاشای هۆلندا که سیاسه تی به ده سهیتانی کات و خاوه خاوی پهیره وده کرد هه یچ نیردراویتیکی خۆی نه نارد نیران، بۆیه شا نیردراویتیکی خۆی نارد هۆلندا بۆ شه وهی له هۆی دواکه و تنی نیردراوه که یان بکۆلێته وه، ههروهها له نامه که دا ناماژه به پچرانی په یوه ندیه کان نیوان ههردوو ولات و گللهیی له خۆگرتبوو، نه مهش پالی به پاشای هۆلندا نا به په له نیردراویتیکی بنیریتته نیران و په کسه ر ناماده یی خۆشی ده رپری بۆ هاوکاری و ده رپه راندنی پورتوگال له ناوچه ی که نداوی عه ره بی، به لآم شه نیردراوه له داوی دوو مانگ و نیو له مردنی شا عه باسی په که م گه یشته نه سفه هان.

په یوه ندی سه فه ویه کان له گه ل روسیا:

له سه رده می شا عه باسی په که م په یوه ندی نیوان سه فه ویه کان و روسیا جیگه رپرو به لآم له کۆتاییدا روی له ساردی کرد و گریاندا به و گزێسه ی که له نیوان سه فه ویه ی و عوسمانیه کاندا هه بوو، سه ره رای چالاکیه بازرگانیه هاوبه شه کانیا ن.

شا له سالی دووه می فه رمانه رایه تی خۆیدا وه فدیکی به سه رۆکایه تی هادی به گ و بوداق به گ نارد ه مۆسکو و داوای یارمه تی لیکرد له و شه رانه ی که له دژی عوسمانیه کان ده یکات، و له به رانه ریشدا پێشوازی له هاتنی روسه کان ده کات بۆ ناوچه ی باکو و ده ره بند و ئومیدی شی شه بوو که هیرش بکه نه سه ر نازه ریتجان و شه روان و ولاتی که ره ج بۆ ده رکردنی عوسمانیه کان له و ناوچانه دا.

له و رۆژه وه په یوه ندی و نامه گۆرینه وه له نیوانیا ندا به رده و امبوو، له لایه کی دیکه شه وه شه نیردراوانه ی که به خاکی روسیادا ده رۆیشتن بۆ شه وروپا سوودی زۆریان بۆ گه شه سه ندنی بازرگانیا ن هه بوو، چونکه په که بچار نیردراوه کان ده چوونه مۆسکو نینجا به رده و امبیا ن به گه شته که یان به ره و پایته خته جوړه جوړه کانی شه وروپا ده دا.

له پا ن ناما جیه سیاسیه کانیا ن هه ردوو ولات چالاکی بازرگانیا ن به یه که وه نه بجا مه ده دا، بۆیه شا هانی بازرگانه روسه کانی ده دا که وا بیته نیران و به شداری له کپینی حه ریردا بکه ن. به هۆی شه وه ی رینگا بازرگانیه کانی عیراق و ولاتی شام له لایه ن ده ولته تی

میسزوسی دوولتی سه فوئی

عوسمانییه وه داخرابوون، ناستهنگ له بهردم کاروانی بازارگانه کان له ریتی چوونیان بو
ئه وروپا به نیتو خاکی روسیادا هیندهی دیکه پتربوو.

کاتییکیش شا عه باسی یه کهم نازه ربیجان و شهروان و ولاتی که ره جی داگیر کبرد
سنوره کهی له گه ل سنوری روسه کان یه کیان گرت، نه مهش بووه هوی نه وهی په یوه ندیی
دۆستانه ی نیتوانیان په ره پیدهن و قه باره ی بازارگانش له نیتوانیاندا گه وره تر بوو، هه روه ها
په یوه ندی سیاسییشیان هیندهی دیکه گه شهی سه ند و به هیزبوو و به رده و امیش
له نیتوانیاندا سه فیره کان هاتو و چۆیان ده کرد.

به لام له سالی ۱۶۱۸ز به هوی پشتیویه کانی نیتو خویی روسی و تهنگره داراییه کانیانه وه
نم په یوه ندیانه سستی و ساردییان تیکهوت، بو دهر سازبوون له تهنگره که میخانیل
رۆمانوئی قه یسه ری روسیا داوای یارمه تی دارای له شاعه باس کرد به لام نه واهه رسام
بوون به و خۆدزینه وه یه ی شا له م داواکاریه یان و به دهستی به تاله وه گه رانه وه بو ولاته کیان،
له بهر نم هوی په یوه ندی دۆستانه ی نیتوانیان کۆتایی پینها ت.

په یوه ندی سه فیه و یه کان له گه ل دهوله تانی دیکه دا:

شا عه باسی یه کهم په یوه ندی له گه ل چه ندین دهوله تی دیکه ی ئه وروپا هه بوو وه ک پۆله نداو
روسیا کۆشکی پاپایه تی و قینیسیا و له گه ل هه مووشیاندا په یوه ندیه کانیان له دهوری باس
و خواسی دژایه تی کردنی عوسمانییه کان ده خوولایه وه و هه روه ها چالاکیه
بازرگانه کانیان لایه نیکه ی دیکه ی په یوه ندیه کانیان بوو، به لام شا خوی
له هاوپه یانیتی فیره نسا نه ده داو هیچ ناماژه یه کیش نییه بو په یوه ندی سه فیه و یه کان
له گه ل پاشا فیره نسیه کان، نه مهش ده گه رته وه بو نه و نزیکییه ی فیره نسیه کان له گه ل
له سه ده ی شانزه هه م دهوله تی عوسمانییدا هه یانبوو و گه یشته ناستی هاوپه یانیتی
نیتوانیان.

مردنی شا عه باسی یه کهم:

شا عه باسی یه کهم هه موو ته مه نی حوکومرانی خوی که نزیکیه ی چل و دوو سالی خایاند
له کیشه ناو خۆیه کانداهه سه ربرد و مه به ستیشی چه سپاندنی ده سه لاته که ی بوو له لایه ک و

میشرووی دوولتی سفروولی

له لایه کی دیکه شهوه دوو دووژمنی دهره کی هه بوو: نۆزبهک له خۆره لات و عوسمانیسه کان له خۆراوا و ئەم دوو جۆره کیشیه شه ههچ بواریکیان نه دا کهوا پشوویدات بهردهوام له بهر هیه کی شه رهوهی بۆ یه کی دیکه هاتووچۆی ده کرد و له کۆتاییشدا ئەم هه موو ماندوو بوونه بووه هۆی نه خۆشکهوتنی و به ناکراش بیهیزی به جهسته یهوه دیار کهوت و تووشی زهر دوویش هات و ورده ورده باری تهندروستی رووی له خراپی کرد، بۆ چاره سه ربی نه خۆشیه کهشی چوه مازهنده ران و بهر له وهی به ربیکه وهی نه وه کهمی خۆی که ناوی سام میرزای کوری سه فی میرزا بوو له دوا ی خۆی وهک جیشینیک ده سنیشان کرد و به یه تی له سه رجه م خانه واده کانی سه فهوییه وه بۆ وه رگرت، ئەویش بۆ نه وه بوو نه گهر له ناکاوا کۆچی دوا یی کرد نه ووا وارسیکی شه رع ی هه بی بۆ جیگرته نه وه و رزگار کردنی ولات له دوو به ره کی و پیلانی پیلانگه تران.

شا ماوه یه که له مازهنده ران مایه وه و رۆژ له دوا ی رۆژ تهندروستی به ره و خراپی ده چوو و له به ره به یانی رۆژی پینچ شه ممی ۲۰ کانونی دوو ده م ۱۶۲۹ ز) له شارۆچکه یه کی نزیک مازهنده ران و له ته مهنی په نجا و نۆ سالی دا کۆچی دوا یی کرد و ته رمه کهشیان گواسته وه بۆ مه شه ه و به شیه وه کی کاتی له وهی ناشیان، به مه به ستی نه وهی کهوا جیگایه کی پیروژ بدۆزنه وه و له وهی بینیزن، به لام تاکو ئیستاش نه زانرا وه که ته رمه کهمی له به هه شتی مه شه ه ماوه ته وه یا گواسترا وه ته وه بۆ شوینیکی دیکه . چونکه له لایه کی دیکه باسی نه وه ده کری گوایه هه موو پیدایسته کانی گواستنه وه یان ساز کرد وه له قوم به لام هه ره له به هه شتی مه شه ه دی باقشان ماوه ته وه و ده سکاری نه کرا وه . به لام هه ندیکی دیکه وایده گه تر نه وه که عه باس مکور بوو له سه ره نه وهی گۆره کهمی له که سنه زان سی بۆیه ده ور و به ره کهمی فه رمانیان دا وه کهوا سی داره بازه سازیکری و بۆ هه ره سی شاری مه شه ه و نه رده بیل و نه جه ف بنیتردی و به مه ش که سنه زانی ته رمه کهمی بۆ کام شار له مانه نیر درا وه .

که سایه تی شا عه باسی یه که م:

شا عه باسی یه که م فه رمانه وه یه که بوو زیره که بوو ده سکراره بوو خوا وه نی بیر و بۆچوون و سیاسه ت و لیکدانه وه بوو، نیشکه ربوو، زۆرێک له کار گرنگ و پر شکۆی نه نجامدا، له دوا ی

میسزوی دوولتی سرفولی

زۆری گرتەبەر لەوانە نوێکردنەوی هیزی سەربازی و ھاوێپەمانییتی لە گەڵ ئەورووپا. سوپایەکی راهێنراوی بە چەك و شیتوازی سەربازی نوێی ئەو سەردەمە ساز و نامادەکرد و پرچەکیشی کرد بەتەفەنگ و تۆپی نوێ و ھەموو فەرمانیکیشی لەخودی خۆیەوە بە دەردەچوو و بەلام جارێ لەژێر دەسەلاتی سەرکردەیی ھۆزەکانی قزلباش بوو، ئینجا یەکییتی سوپا و یەکییتی سەرکردایەتی دروسکرد. شا جگە لەمانەش خاوەنی زیرەکیەکی ئەوتۆ بوو لەبواری سەربازی پلانی شەردا کە دەیتوانی لەیەك کاتدا شەڕ لەگەڵ دووبەرەیی دوژمندا بکات و نەشەیتلی سوپاکەیی لیکبترازی. کاتیك لە ھەردوو لاوە عوسمانیەکان و ئۆزبەکەکان لەسەرەتای دەسەلاتدارتیییەو ھێرشیان بوو ھینسا و پەلاماریاندا ھەوڵیدا بەرەیی عوسمانییەکان سارد بکاتەو ھەو بەمەش ویستی ریکەوتنیکی ناشتیانە لەگەڵیاندا سازبکات و ناگرەست رابگەینێ و تەنھا سەرقاتی شەری ئۆزبەک بی. جگە لەمانەش زیرەکیەکی لەبواری پاشەکشەکردن بوو قوولای و لاتسی خۆی بەپەیرەوکردنی تەکتیکی جەنگ ئەگەر ھەستی بکردبایە کەوا دوژمنەکەیی لەرووی ژمارەیی سەرباز و چەکەو ھەو بەھێزترە و بەچ شیتوێ کیش ھەموو پێداویستیەکانی ژیان لەشاروشاروچکەکانی سەر رینگای دوژمنەکەیی لەناو دەبات و لیبی دەگەری کەوا سروشتی وشک و رەق لەجیاتیی ئەو شەریان لەگەڵدا بکات، کاتیکیش سروشت ماندوویان دەکەن ئاسان دەبی بوو سوپای سەفوی بەبی گوێدانە توانا و ژمارەیی سەربازەکانی دوژمن ھێرشیان بوو بکەن و شکستیان پێبھێنن و، شایانی باسە کە ئەم شیتواز و تەکتیکەیی زیاد لەیەكجار لەدژی عوسمانییەکان بەکارھێناو. ھەرۆھا شا بوو بەھێزکردنی ھەلوئستی خۆی لەبەرانبەر عوسمانییەکاندا ھەولیی سازکردنی پەبوەندی و ھاوێپەمانییتی لەگەڵ ئەوروپیەکان دەدا و بوو ئەم مەبەستەش چەندین نامە و نیردراوی بوو ئەروپا ناردوو، بەلام جگە لەخاوەخاوی و بەرژووەندپارتیزی خۆیان ھیچی دیکەیی لەوانەو پێنەگەشت، تەنھا ئەو نەبی کە لەگەڵ کۆمپانیای ھیندستانی خۆرەلاتی ئینگلیزی ھاوێپەمانییتی سازکرد بوو دەرکردنی پورتوگالیەکان لەدووورگەیی ھورمزدا.

شا توانی رکاھیری بازارگانی لەنیوان دەولتەو ئەوروپیەکاندا دروسبکات بوو دەسەھینانی سوودو قازانجی دارایی و بەرزکردنەوی نرخیی ھەریی ئیترانی کە ھەموو ئەو دەولتەتانە بەھەلەداوان دەھاتن بوو کپینی و توانی دەسەسەر بازارگانی ئەم بەرھەمە گرنگەدا بگری

سیژووی دولتی سووولی

و به‌هۆیه‌وه سوود و قازانجیکی زۆری کرد و به‌م قازانج‌ه‌ش توانی ولاته‌که‌ی ناوه‌دان بکاته‌وه و سوپاکه‌شی نوێکاته‌وه.

شا له‌رووی بیناکاری و ناوه‌دانکاریه‌وه ده‌ستیکی بالائی هه‌بوو و توانی چه‌ندین باله‌خانه‌و کارگه‌ی گه‌وره و زه‌به‌لاح دروسبکات که‌تا‌کو ئیستاش ئیترانه‌کان شانازیان پتوه‌ده‌که‌ن و زۆربه‌شیان تاته‌مپروش ماونه‌ته‌وه.

له‌به‌رانه‌ر ئه‌و وینه‌ ئیجابیانه و ئه‌و هه‌موو کارو چالاکیانه‌ی که‌به‌ناوی ئه‌وه‌وه ناسران، که‌چی شا‌عه‌باسی یه‌که‌م هه‌ندیک‌ه‌ه‌له‌ی ئه‌وتۆی کرد که‌وا سه‌فه‌ویه‌کانی به‌ره‌وه هه‌لدی‌یرد:

- هه‌موو کات پشتی به‌خۆی ده‌به‌ست و له‌جیاتی ئه‌وه‌ی کور و نه‌ندامانی خانه‌واده‌که‌ی له‌ده‌ووری خۆی کۆبکاته‌وه و پله و پایه‌ی ئیسرائیان پیتبه‌خشی و به‌شداریان پیتبکات له‌شه‌ره‌کان، که‌چی ده‌یکوشتت یا کویری ده‌کردن و به‌ندی ده‌کردن، ئه‌ویش به‌هۆی ئه‌و ترسه‌ی هه‌میشه هه‌یبوو له‌له‌ده‌سدانی ده‌سه‌لاته‌که‌ی، به‌هیچ شتیوه‌ک‌ه‌ بوا‌ری ئه‌وه‌ی نه‌ده‌دان که‌وا له‌فه‌رمانه‌ه‌وایه‌تی نزیک‌ه‌بینه‌وه و وای لیده‌کردن له‌ناو ته‌نزه و نه‌بوونی و پیتبه‌ریی بوون له‌هه‌موو شته‌ چاکه‌کاندا بژین، که‌نه‌مه‌ش بووه هۆکاریکی سه‌ره‌کی له‌له‌ناوچوونی خانه‌واده‌که‌ی و رووخانی ده‌وله‌تی سه‌فه‌ویی.

- له‌گه‌ڵ ده‌وله‌ته‌ ئه‌وروپیه‌کاندا ریکه‌وتنامه‌ی بازرگانی سازده‌کرد و هه‌موو جارێکیش ده‌وله‌تی ئیتران تییاندا زیان لیکه‌وتوو‌بوو، له‌لایه‌کی دیکه‌ش هه‌میشه ناگاداری و چاودیری به‌رژه‌وه‌ندیی مه‌سیحیه‌کانی ده‌کرد و هک ئه‌وه‌ی که‌وا ئه‌م هه‌لسوکه‌وته له‌نیوان دوو ده‌وله‌تی یه‌کیان به‌هتیز و ئه‌ویدیکه‌یان بیه‌تیز.

- له‌مامه‌له‌کردنی ئه‌وروپیه‌کانیشدا زۆر کورتین بوو، چونکه‌ بازنه‌یه‌کی مملانی و کیشه‌ نیوه‌وله‌تییه‌کانی هینایه‌ ناوچه‌ی که‌نداوی عه‌ره‌بییه‌وه له‌دوايشدا ئه‌م داگیرکه‌رانه به‌هۆی ئه‌و ته‌ماعکارییه‌ی هه‌یان بوو بۆ داگیرکردنی هه‌موو جیهان مه‌ترسی گه‌وره‌یان له‌سه‌ر ناوچه‌که‌و له‌سه‌ر خودی ئیترانیشدا په‌یدا کرد.

میشووکی دوولتی سفون

- سهره‌رای گرنگیدانی به‌هیزی سهربازیی که‌چی دروسکردنی که‌شتیگه‌لی سهربازیی پشگویتخت، هرچنده‌ئم که‌شتیگه‌لانه زۆر گرنگییان هه‌بوو له‌ناوی ده‌ریای قه‌زوبین و که‌نداوی عه‌ره‌بی، له‌بهر ئه‌مه‌ش بوو که‌وا هانای برده‌ به‌ر هیزی ده‌ریاوانی هۆله‌ندی و ئینگلیزی تا‌کو خۆی له‌هیزی‌کانی پورتوگال که‌له‌دوورگه‌ی هورمزدا کۆیبوونه‌وه رزگاربات.

- جاری واش هه‌بوو ته‌نها له‌بهر نه‌وه‌ی هه‌زی له‌ خۆنرشتنبوو خه‌لی ده‌چه‌وسانده‌وه و غه‌دریی زۆری لێ‌ده‌کردن و ته‌نانه‌ش که‌سه‌ نزیك و ئه‌ندامانی خانه‌واده‌که‌شی لیتی دنییا نه‌بوون، هه‌رکه‌سیکی بکوشتبايه ئه‌وا له‌پاشاندا کور و که‌سه‌ نزیکه‌کانیشی ده‌کوشت بۆ نه‌وه‌ی که‌س نه‌مینی له‌دوارۆژدا تۆله‌ی لیبکاته‌وه، نمونه‌ش نه‌وه‌بوو له‌به‌رانبه‌ر مورشید قولی خاندا ئه‌نجامیدا. له‌شیاوزه‌کانی دیکه‌ی دلره‌قی و بیبه‌زه‌بی ئه‌و فه‌رمانانه‌بوو که‌ به‌سه‌ر هه‌ندیك که‌سیدا ده‌سه‌پاند کور:‌کانی خۆیان بکوژن و هه‌روه‌ها به‌پنجه‌وانه‌وه، ئه‌و هه‌لسوکه‌وته‌ی له‌گه‌ل کورده‌کانی کوردستان کردی نمونه‌یه‌کی دیکه‌ی بیبه‌زه‌بی و دلره‌قی بوو کاتیك له‌کوردستان هه‌لیکه‌ندن و له‌زیدی خۆیان دووری خستنه‌وه و بردنی بۆ خۆراسان.

- هه‌موو کاتیك به‌قسه‌ی جه‌لاله‌دینی یه‌زدی ئه‌ستیره‌ناسه‌که‌ی خۆی هه‌لسوکه‌وتی ده‌کرد و له‌هه‌موو کارتیکی بچووک و گه‌وره‌دا راویتی پنده‌کرد و هه‌یج کارتیکی پینچه‌وانه‌ی نامۆژگارییه‌کانی نه‌و ئه‌ستیره‌ناسه‌ نه‌ده‌کرد، نمونه‌: جاریکییان جه‌لاله‌دین به‌گویره‌ی نه‌و خه‌وه‌ی دیتبووی پینی گووت که‌ده‌بی شا بۆ ماوه‌ی سی رۆژ له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی دابه‌زی و بیداته‌ ده‌ست یه‌کیك له‌شوینکه‌وتوانی مه‌زه‌بی خالبه‌ندیی که‌له‌ ده‌سپۆنه‌ده‌کانی خۆیبوو.

به‌مجۆره‌ شا تیکه‌له‌یه‌ک بوو له‌دلره‌قی و بیبه‌زه‌بی و سه‌رکه‌وتن و دوولتی و هه‌ندی هه‌له‌، به‌لام سهره‌رای هه‌موو ئه‌مانه‌ ئیرانیه‌کان وه‌ک پاله‌وانیکی نه‌ته‌وايه‌تی ته‌ماشای ده‌که‌ن به‌شپۆده‌یه‌ک توانیویه‌تی ولاته‌که‌ی به‌رز رابگری و هیوا و ناواتی ئیرانییه‌کان به‌یتیه‌دی.



بهشی هه شته م

هه لوه شانوه و رووخانی دهوله تی سه فه ویی

شا سه فیی

۱۶۲۹-۱۶۴۲ زایینی

فه رمانه وایه تی شا سه فه ویی:

کاتیک شا عه باسی یه که م کۆچی دوایی کرد هیچ کام له کوپ و براکانی به که لکی شه وه نه ده هاتن بین به جینشینی، چونکه له ژبانی خۆیدا هه میسه له وه ده ترسا که سیک له خانه واده ی خۆی په یدابیی و تاجه که ی لیسینی و خۆی به سردا زالبکا، بویه هه مووی دوور خستنه وه. ئەم سیاسه ته ی هینده به توندی گرتسوو ته نانهت هه رگیز بیری له وه نه ده کرده وه که وا رژۆیک له رژۆان نه گهر مرد له دوای خۆی چ کاره ساتیک دوو چاری خانه واده و دهوله ته که ی ده بیته وه، به کرده نیش ئەم باره له نیراندا دروسبوو و ناچار بوون له دوای ئەو میرزا سامی کوری میرزا سه فی که نه وه ی خۆی بوو هه لێژێرن بۆ ده سه لاتداریتی دهوله تی سه فه ویی، بۆ ئەم مه به شته ش که سه پایه به رزه کانی نیو ده ولتهت رده زامه نییان نواند، وینه ی: خه لیفه سولتانی وه زیری گه و ره سه رکرده ی پاسه وانان عیسا خان و ئەمانه ش مردنی شا عه باسیان تا به ئەنجام گه یانندی کاروباری وه رگرتنی ده سه لات رانه گیاند. کاتیکیش مردنه که یان راگه یاند میرزا سامی بوو به خاوه نی ته ختی پاشایه تی دهوله تی سه فه ویی له رژۆی دووشه مه ۱۴ شوبات ۱۶۲۹ ز له ته مه نی هه ژده سالی و، پاشان نازناوی شاسه فی بۆ خۆی هه لێژارد و ده سه واژه ی (به نده شاه ولایت صفی) له سه ر دراوی ده ولتهت هه لکه ندرا.

شا سه فی لاسایی شا عه باسی یه که می باپیری ده کرده وه، چونکه زۆر دلره قبوو و له دوای شه وه ش جیپیی خۆی له ده سه لاته که دا قاییم کرد ده سته کرده شمشیر و که وته ناو

میسزوی دوولتی سزوی

ئەندامانی خانەوادەکەمی و زۆریەمی راویژکارەکانی باپیری کوشت و هیچ سالتیک نەبوو کەوا کۆمەلتیک کەس نەکوژی و چاوی هەندیکی دیکە کویر نەکات، تەنانەت ژن و مندالیشی نەدەبوارد، لەو کارە بێزەوەرەیدا بەردەوام بوو کارگەیشتە ئەوەی زۆریەمی پیاوماقوولانی دەولەت و شازادەکانی خانەوادەمی دەسەلاتدار بە دەستی خۆی کوژران.

لەسالی یەکەمی فەرمانرەواوەتی مامە کویرەکەمی خۆی کوشت کەناوی ئیمام قوولی میرزابوو بەبیانوی ئەوەی هەندیک لەشازادەکان پیلان بۆ ئەوە دادەرێژن بیکەنە حاکی دەولەت. لەسالی ۱۶۲۰ز سەرکردەمی سوپا زەینەل خان شاملووی بەهۆی کەموکۆپی لەشەری عوسمانییەکان کوشت و هەرەها عیسا خانی قورجی باشی و کورەکانی و چراغ خانی زاهیدی کوشت و لەسالی ۱۶۳۴ز وەزیری ئەعزەم نەردویاری زاهیدی و ئۆغورلوو خان شاملووی کوشت و لەدوای ئەوانیش ئیمام قوولی خانی حاکی فارسی کوشت کە خاوەنی پیلانی دەرکردنی هێزەکانی پورتوگالی بوو لەدووورگەمی هورمز و نینجا هەموو ئەندامانی خانەوادەکەمی لەناوێرد بۆ ئەوەی کەس نەمیتێتەو لەدووارۆژدا تۆلەمی لیبیکاتەو.

پەيوەندیەکانی لەگەڵ ئۆزبەک:

سەرەرای ئەوەی چەند سەرکردەمی ئۆزبەک نەرمیان بەرانبەر دەنواند کەچی ئەو هەر بەردەوام بوو لەسەر دۆژمانیەتی سەفەویی و ئۆزبەکەکان. ئەوەبوو ناوچەکانی باکوری خۆرەلات کەوتنە بەر هێرشێ تورکمانەکانی ناوچەمی خوارزم و بەتایبەتیش شاری نەسا و ئەبیۆرد و دەرون و هەرات. یادگارید ئەسفەندیارخان شا داوای لیبیووردنی لیکردن و بەپرسیاریتی ئەم پەلامارانەمی خستە ئەستۆی ئەبولغازی خانی برای و بۆ نیشانەدانی نیازپاکی ناردییە پایتەختی سەفەوییەکان و ماویدی دە سال لەوی مایەو، پاشان لەسالی ۱۶۴۲ز و لەدوای مردنی برای بوو بەفەرمانرەوا.

لەلای خۆشیانەو ئۆزبەکەکان بەسەرکردایەتی نەذرخانی حاکی بەلەخ و ئیمام قوولی خانی برای کە حاکی بوخارا بسو هێرشیان کردە سەر قەلای ماوچاق بەلام بەهۆی بەرەنگاربوونەو قزلباشەکان نەیانتوانی دەستی بەسەردا بگرن و کۆمەلتیکیش لە قەبجا قەکانی خوارزم هێرشیانکردە سەر شاری هەرات. لەسالی ۱۶۴۱ز ئیمام قوولی خان

میسرودی دهلوی سرفولی

ههردوو چاوی له دەدسا و له بهر ئهوهی ههزی له خووشی و له شاساگی دهکرد بۆیه دهستی له کار کیشایهوه و تاجه کهی خسته سهه نه درخانی برابیهوه. وادیار بوو له لایه نه براکه یهوه و به هۆی ئهوه ههلوێسته سیاسیهی بهرانبهر به سهفه و بیه کان ههیبوو تهنگی پێهه لچنرابوو، بۆیه ناچار ههلات و رووی کرده دهولتهی سهفه و بیه و هانای برده بهر شاسهفی، به لام بهر له رویشتهنی و بو ئهوهی برابیه کهی وه دووی نه کهوی و بیکوژی له ناو خه لکیدا وای بلاو کردهوه کهوا ده چیه حه ج، له وێشدا شاسه فی زۆر به گهرمیه وه پێشوازیی لی کرد و به سهه کرده یه کی پایه بهرز ناویهتتا.

له راستیدا به هه له داد هه چین کاتیک به هۆی پێشوازی کردنی دهولتهی سهفه و بیه له یه کتیک له شازاده کانی ئۆزه ک و اتیبگه مین کهوا په یوه ندیی ئۆزه ک و سهفه و بیه کان جیگه ره، به لکو به پێچه وانه یه وه یه. له سهه رده می شاسه فی په لاماره کانی ئۆزه ک بو سهه ر خاکی ئیتران گه یشته ئه وه په ری و به لایه نی که مه وه یانزه جار هێرشیان کرده سهه ر دهولتهی سهفه و بیه و زۆریه په لاماره کانی ش ته نها له پێتاو دزی و راوه رووت بوو، له مانه شدا نزیکه بیست تا سی ههزار چه کدار به شداریان ده کرد.

په یوه ندیه کان له گه ل عوسمانیه کان:

هێرش یه که می عوسمانیه کان بو سهه ر به غداد: جارێکی دیکه دوژمنایه تی سهفه و بیه و عوسمانیه کان له سهه رده می شاسه فی سهه ری هه لدا یه وه و نه مجاره شیان مملانییه کان یان که وته سهه ر به غدا و نه رمینیا. ئه وه بوو سولتان مورادی چواره م (۱۶۲۳-۱۶۶۰ ز) هه لی مردنی شاهه باسی یه که می به هیز و که م ته مه نی جینشینه که ی قۆزته وه و هێرش کرده سهه ر سهفه و بیه کان له شاری به غدا بو ئه وه ی بیگێرتته وه بو خۆی، بو ئه م هه له مه ته ش سوپایه کی به سهه ر کرده یه تی سهه ری نه عزه م خه سرۆباشا ریکه خست و له ۱۰ تموز ۱۶۲۹ ز نه ستانبولتی به جیه یشت و به ره وه ته وه ری خواروو که وته ری: قونیه، نه دده نه، نه نتاکیا، حه له ب، موسل و شاره زوور و، له شاره زووریشدا قه لای گول عه نبه ری دروست کرد. وایده بینه کهوا ناتوانی ده سه به سهه ر به غدادا بگه ری نه گه ره سهه ر ته له ئیترانی دانه برن، نه مه ش به نه نجام ناگات تا نازه ره پێجان داگیر نه کری، بۆیه چوه که رکوک و زستانه که ی له وی به سهه ر برده، له وێشدا نزیکه ی بیست هۆزی کورده کانی هاته پال، نه وانه ی که پێشتر

سەرۆوی دۆلەتی سەفوی

سەر بە دەولەتی عوسمانیی بوون و بەزۆرداری خرابوونه سەر دەولەتی سەفوی، پاشان خاکی کوردستانی بری و لەدواییدا لەخاکی نازەربێجانەوه چوو و ناو سنوری ئێران.

کاتیەک شاسەفی هەولێ لەشکرکێشی عوسمانییەکانی بۆ ناو خاکی ئێران پێگەیشت هێزێکی سەربازی که لەچل هەزار کەس پێکهاتبوو و بەسەرکردایەتی زەینەل خان نارد بۆ رینگە لیگرتن و رووبەرۆو بوونەوهیان و خودی خوێشی بەسەرکردایەتی هێزی سەربازیی بەرەو بەغدا کەوتەری. لە ٥ ئایار ١٦٣٠ زەینەلخان لەنزیک مەریوان رووبەرۆوی هێزەکانی عوسمانی بوووه بەلام شکستی خوارد و ئەم شکستە پالی بەشاسەفییەوهنا کەوا بیکوژی.

ئەم شەرە رینگای هەمەدانی بۆ عوسمانییەکان کردەوه و خەسرۆپاشا لە ٩ حوزەیران هێزی کردە سەر هەمەدان و دەستی بەسەرداگرت و بەردەوام بوو لەپێشڕهویی بەرەو قەزوین و حوسین خانی حاکی لورستان لەنزیک دەگەزین لەسەر رینگای هەمەدان- قەزوین پیشی لیگرت بەلام نەیتوانی رایبگری و شکستی خوارد، کاتیکیش شاسەفی نەنجامی شەرەکانی پێگەیشت یە کسەر بەرەو ناووهی ئێران پاشەکشە کرد.

بەهۆی ئەم پێشڕهوی و هەلمەت بردنە عوسمانییەکان توانیان ئێرانی خۆراوا بگێرێنەوه بۆ خۆیان واتە: نیلام و کرمانشا و کوردستان و لورستان و خوزستان و لەهەمان کاتیشدا مستەفا پاشا هێرشی کردە سەر تەرابلسی شام و خوارووی عیراقیشیان گێرایهوه بۆ ژێر دەسلاتی خۆیان و، لەدواییدا حللە و کەرەلا و نەجەف و کوفەیان لەژێر دەستی سەفویەکان هێنایە دەرەوه.

نووسراویکی سولتان مورادی چوارەم گەیشتە دەست خەسرۆپاشا کاتیکی لەدەرگەزین بوو و فەرمانی پێدا کەوا بەرەو بەغداد بسورپێتهوه، کاتیکی لەبەرەوی خوارووی خۆراوا گەرایهوه لەرینگا رووبەرۆوی پەلاماریکی سەفویەکان هاتەوه کەهێزەکیان بەسەرکردایەتی مورادی خان بوو و شکستی پێهێنان و ئینجا شاری نەهاوهندیان سووتاندو پاشان لە ٥ تشرینی یەکەم ١٦٣٠ ز بەرەو بەغدا کەوتەری و گەمارۆیانداو، سەرەتا تۆپبارانی کرد بەلام نەیتوانی بجیتە ناویهوه، لەهەمان کاتیشدا پێدەچوو

سێزوی دوولتی سووێ

ماندوو شهكەت بووبی له نهنجامی ئهو ههموو شهڕه‌ی كه له كاتی دهسهسهردا گرتنی خوڤاوا‌ی ئی‌ران نهنجامیدا.

شاسه‌فی له پایته‌خته‌وه به‌ره‌و به‌غدا به‌ری‌كه‌وت بۆ ئه‌وه‌ی به‌شداری شه‌ره‌كه‌بكات و كاتی‌كیش خه‌سرۆپاشا نه‌مه‌ی بیست وای به‌چا‌كزانی گه‌مارۆ‌ی سه‌ر به‌غدا هه‌لۆه‌شینه‌تته‌وه و پاشه‌كشه‌بكات، ئه‌وه‌بوو له‌دوای چ‌ل رۆژ و له‌ ١٤ تشرینی دووهم به‌غدا‌ی به‌جیه‌تشت و ری‌گای خو‌ارووی به‌ره‌و نه‌ستانبوول گرت‌ه‌به‌ر و به‌حه‌له‌بدا تی‌به‌ری، چون‌كه هێزه‌كانی سه‌فه‌ویی به‌سه‌ر‌كردایه‌تی توخته‌خان ده‌ستی‌ان به‌سه‌ر ده‌رنه‌ و ده‌رت‌ه‌نگ و شار‌ه‌زووردا گرت. له‌پاشان شا گه‌یشه‌ته به‌غدا و توانی خو‌ارووی عی‌راق دا‌گیرب‌كاته‌وه و سه‌ردانی نه‌جه‌فی كرد و ئینجا گه‌رایه‌وه بۆ نه‌سه‌فه‌هان.

هێرش‌ی عوسمانی‌ی بۆ سه‌ر ئه‌یره‌وان: جا‌ری‌كیدی‌كه له‌نی‌وان سه‌فه‌ویی و عوسمانی‌یه‌كاندا و له‌سالی ١٦٣٣ز شه‌ر و په‌لاماره‌كان ده‌ستی پێ‌كرده‌وه، ئه‌وه‌بوو سو‌لتان مو‌راد‌ی چوارهم بۆ‌خۆ‌ی به‌ره‌و ئی‌ران رۆ‌یشت و له‌به‌رانه‌ریشدا شاسه‌فی پایته‌ختی به‌جیه‌تشت و به‌ره‌و و‌كو‌ردستان وه‌ری‌كه‌وت بۆ ئه‌وه‌ی له‌و‌ی به‌ مو‌راد ب‌گات، به‌لام له‌به‌ر ئه‌و پش‌یویه‌ی كه‌شازاده فه‌خره‌دینی دووهم‌ی مه‌عنی له‌دژی ده‌وله‌تی عوسمانی‌ی ساز‌ی كرد‌بوو سو‌لتان ناچار بوو به‌ره‌و ئه‌و‌ی ب‌پ‌رات، كه‌ راپه‌رینه‌كه‌ی دام‌ر‌كانده‌وه و له‌ ١٣ نی‌سان ١٦٣٥ز شازاده مه‌عنی‌شی له‌سیداره‌دا جا‌ری‌ك‌ی دی‌كه گه‌رایه‌وه بۆ به‌ره‌ی ئی‌ران و گه‌یشه‌ته ئه‌رزه‌رووم و له‌و‌یش ئه‌و هێزانه‌ی كه‌به‌سه‌ر‌كردایه‌تی سه‌دری ئه‌عزه‌م خه‌سرۆپاشا بوون خسته‌ پال سو‌پا‌كه‌ی خۆ‌ی.

ئامانج‌ی ئه‌م په‌لاماره ئه‌یره‌وانبوو، بۆ‌یه سو‌پای عوسمانی‌ی كه ژماره‌ی سه‌ری‌ازه‌كانی نزیکه‌ی دوو سه‌د هه‌زار ده‌بوو و هه‌روه‌ها سێ سه‌د تو‌پ‌ی قورس‌یش‌یان پێ‌بوو به‌سه‌ر‌كردایه‌تی خود‌ی سو‌لتان به‌ره‌و شاری وه‌ری‌كه‌وت و، كاتی‌ك له‌ ٢٧ ت‌م‌وز ١٦٣٥ز گه‌یشه‌ته ئه‌و‌ی یه‌كسه‌ر گه‌مارۆ‌یدا، به‌لام هێز‌ی ولاتپارێز به‌سه‌ر‌كردایه‌تی ته‌ه‌ماس‌ب قوولی خان زۆر نازایانه به‌ر‌گریان لێ‌كردو پاشان شاسه‌فی دوانزه‌هه‌زار سه‌ربازی تفه‌نگ به‌ده‌ستی بۆ یارمه‌تیدانی نارده‌ لای و هه‌روه‌ها به‌سه‌ر‌كردایه‌تی رۆسته‌م خانی عه‌س‌كه‌ر

میثرووی دهولتی سفرویل

وسویایه کی نزدیکی نهوتی نارد بۆ بهرگریلینکردنی بهلام له گهمن هیئزه عوسمانییسه کانی دهووری شاره که تووشی شهر و کوشتاریبون.

وادیاربوو هیئزه ولاتپاریزه که سه ره رای یارمه تیدانیان که چی لهوه پتر توانای بهرگریکردنیان نه بوو، بۆیه له ۸تاب و دوای دوانزه رۆژ له بهرگری و گه مارۆدان خۆیان به دهسته وه داو سوپای عوسمانییش چوو له ناو شاره که و دهستی به سه رداگرت.

سولتان مورادی چوارهم سوپای سه فهوی به دریتژیایی روویاری رهس ده رکرد به لام نهیتوانی بیگاتی و شهری له گه لدا بکات، که چی دهستی به سه ر خوری و تهوریزداگرت و شه مش به شه شه مین ده سه سه رداگرتنی شه شاره له لایهن عوسمانییسه کانه وه داده نریت و نامانجیشتی نه وه بوو که به ره وه نه سفه هان پیتشه وی بکات، به لام سولتان له بهر نه وه ی نه خۆش کهوت گه رایه وه دیاربه کر و له ویتشه وه بۆ نه ستانبول، و هه لمه ته کهش ماوه ی نو مانگی خایاند.

شایانی باسه له دوای کشانه وه ی عوسمانییسه کان سه فهویه کان له دوای نه وه ی ماوه ی شهش مانگ و نو رۆژ گه مارۆیاندا توانیان شاری نهیره وان داگیربکه نه وه له کاتی گه مارۆکه شدا مورته زاپاشای وه زیریش کوژرا و له دوای نه ویش تهوریز و به شیتکی گه وره ی نازه ریئجانیان خسته وه ژیر ده سه لاتنی خۆیان، ئینجا شاسه فی به ره وه خواروو هه نگاوی هه لهیتنا و له نزدیک مه هرا له ۲ نه یلول ۱۶۳۶ ز رووبه رووی شه همد پاشای حاکی ولاتی شام بووه وه، له بهرانه ریشدا نه و تیه سه ریازانه ی که له قارس کوپبوونه وه و له ژیر فه رمانده یی سه دری شه عزه م محمه دپاشا بوو نه یانتوانی یارمه تیان بدهن و به مش سولتان توپه بوو و محمه د پاشای ده رکرد.

هیترشی دووه می عوسمانییسه کان بۆ سه ر به غدا: له وکاته ی که سولتان مورادی چوارهم توانی ده سه لاتنی خۆی به سه ر ولاتدا سه سه پینیت و هه مو کاروباره کانیش بخته ژیر فه رمانی خۆیه وه و هیئزه کانی زیاتر گه شه یان سه ند، شاسه فی به پیچه وانه ی نه و خه ریکی له ناو بردنی سه رکرده سه ریازیسه کانی خۆیبوو و له لایه کی دیکه وه باری ناوخۆی ولاته که ی رووی له خراپی و ناله باری کرد و له دواییشدا به ره و لاوازی و پاشه کشه رویشت، شه مش بووه هۆکارێکی سه ره کی که سولتانی عوسمانیی قۆزتیانه وه و هه ولیاندا نه و نامانجه ی که

میسژووی دودلن سرفوئی

ماودی پانزه سال بو چاوه پریان ده کرد به دهستی بهینن شهویش نازاد کردنی به غداد بوو و له هه مان کاتیشدا ریگا بازرگانیه کان بجه نه ژیر دهسه لاتی خویانه وه چونکه دهولته تی عوسمانیی کورتیی زوری هه بوو له بواری داراییدا.

له سالی ۱۶۳۸ از سولتان مورادی چوارم سوپایه کی گه وری ناماده کرد بو شهوی به غدا بگری نه وه ژیر رکینی خویان و شیخولنیسلام به حیا نه فهندیشی له گه ل خویدا برد و سه ره تا له نه سه ته مبوله وه ریگای حله ب و دیار به کر و موسلی به ره وه به غدا گرت به بر و له ۱۵ تشرینی دووم گه شسته جی و گه ماروییدا، شهوه بوو هیزی پاریزگاری که به سه رک دایه تی به کتاش خانی تورکمان بوو و ژماره ی سه ربازه کانی نزیکه ی چل هه زار که س بوو توانیان زور بو پیرانه رو به روویان بو ده ستنه وه. له لای خۆشیه وه شاسه فی له قه سری شیرینه وه خۆی و سوپاکه ی روژ به روژ چاودیری گه مارۆکه ی ده کرد و به بی شهوی بو پیری رو به رووی هیزی عوسمانیی بیته وه، به لام هیواشی ده خواست که وا هیزه ولانپاریزه که و سه نگه ره به هیزه کانی به غدا له به رده م په لاماری عوسمانیه کاندای خۆرگری بکن و به مهش بیته میدی بال به سه ر سه ربازه کانی عوسمانیه کاندای ده کیشی و پاشان گه مارۆکه هه لده وه شیته وه و ده گه ریته وه. سولتان مکورپوو له سه ر چوونه ناو به غدا، شهوه بوو له گه ل هیزه ولانپاریزه زور و زه به لاهه کهیدا به یه کیاندا او له نه نجامدا ده ستیان به سه ر چه ندین تاوهری شاره که دا گرت و توانیان به تاسانی به سه ریدا زالبن و له و ماوه یه شدا نازووقه ی شاره که کوتایی پیته ات و هیزه که ش به ناچاری له ۲۴ کانوونی یه که م و له دوای سی و نو روژ خویان به ده سه ته وه داو له هه ردوولاش کوژراویکی زور هه بوو و بریتیبوو له پانزه هه زار سه ربازی عوسمانیه کان و ده هه زاری سه فه ویه کان و جگه له برینداره کانیس، له دوای ده سه سه رداگرتنی به غدا سولتان دوو مه رجی خسته سه ر خه لکه که:

- به په له به غدا له ئیرانییه کان چۆلبکری.

- گه مارۆدراوه کان نازادبن له وه ی ده چنه پال عوسمانیه کان یا خود سه فه ویه کان. بو شه مبه سه ته ش شهوی ده یه وی په یه وندی به سوپای سه فه ویه وه بکات با له ده رگا ره شه که وه بچیته ده ره وه شه وشی ده یه وی په یه وندی به عوسمانیه کانه وه بکات با له ده رگای شه بی حه نیفه ی نوعمانییه وه بیته ده ره وه، وادیار بوو شه شیتوازه به دلئی

میژووی دولتی سفولی

ناشتی هانتبونه لای، ههردوولا له یادداشتنامه کانیاندا تاوتویبی ناشتی له ناوچه کانی زههاب و قهسپشیرین له سهه سنووری عیراق و ئیران تومارکردو له کوئتایدا پریاردرا:

- فرمانر هویه تی به غدا و جهسسان و به دره و مهنده لی و دهرنه و نهو شوینانه ی که وتبونه خۆراوی قه لای زنجیری سهه ریگای شاره زوور و قه لای قزله و دهووروسه ری و سهه جهم قه لاگانی ناخهجه و قارس و وان و شاره زوور و به سهه بدریته دهوله تی عوسمانیی و ههروه ها فرمانداریتی ههردوو هۆزی کورد زیانه دین و هارونیش بخریته پال دهوله تی عوسمانییه وه.

- نهو قه لایانه ی که وتبونه خۆره لاتی مهنده لی و دهرته نگ و پیره و زهردوکه و زومروداوا و دارستانه کانی خۆره لاتی قه لای زنجیر و مههران و ههردوو قه لای کاکور و ماکوری سهه رووی چپای وان و قه لای مه گازیرد له ناوچه ی قارس سهه مووی بکه ویتسه ژیر دهسه لاتی سهه فوویه کان.

به واتایه کی دیکه به غداو به سهه و موسل و کوردستانی خۆراوا و شاره زوور بیته هسی دهوله تی عوسمانیی و تازه ریجانی خۆره لات و رهواندز و سهه مینبای خۆره لاتی و ولاتی که ره ج بکه ویتسه ژیر دهسه لاتی سهه فوویه کان.

له دوا ی نهو ی به لگه نامه ی ناشته وایه که له سهه نهه شیتوازه دهسینشان کرا له ههردوو پایتهخت و له هه مان سالدا نیمزای له سهه کرا و له میژووی واژوو کردنه که شدا کاری پیکرا.

خویندنه ویه کی په میاننامه ی زههاب: نهه په میاننامه یه به بناغه ی دهسینشان کردنی سنوره کانی دهوله تی سهه فوی و عوسمانیی داده نریت، چونکه نهوه یه که مین ریکه وتنبوو که وا به ناشکرایی سنوری نیوانیانی نیشان دهه له سهه بنچینه ی سروشتی ولاته کان نهوه کو دابه شوونیان له سهه بنچینه ی دانیشته وانه کانیان، زانراویشه که وا هه ندیک هۆزی کورده کانی سهه سنوور بوون به دوو له ته وه، وه که نهوه ی هۆزی جاف به سهه ری هات که به شیکیان پیک هانتبو له خانه واده ی زیانه دین و هارۆنی که وتنه ژیر دهسه لاتی سهه فوی و که چی خانه واده ی پیره و زوودی که وتنه ژیر فرمانر هویه تی عوسمانییه کان و نه مهش بووه هۆی نهوه ی عه شیره تی جاف هه همیشه بیزاری و ناسه قامگیری له نیوان نهو دوو

میسرۆوی دەولەتی سەرۆکی

دەولەتەدا سازبکەن و لەدوای ئەوەش کاتێک عوسمانییەکان دەسبەرداری ناوچەی میهرەبان بوون بۆ سەفەوییەکان، بەبێ هیچ سوودێک لێی هاتنە دەردە هەرچەندە هەر لەبنیچینەوه ئەو ناوچەیە سەر بەویلیایەتی شارەزوربوو. کەچی سەرەرای ئەمانەش ئەم پەیمانامەیە سنوورەکانی نێوان هەردوو دەولەتەکە ی نیشانکرد، بەلام نەیتوانی بەتەواوی هێڵ لەسەر سنوورەکاندا بکێشی و بەمەش زۆرێک لەناوچەکان بەپانایی خۆیانەوه کەوتنە نێوانیان و سەر بەهیچ لایەکیان نەبوون و لەدواییدا ئەم پرسە بوو بەهۆکار سازبوونی کێشە و دووبەرەکی نێوانیان. پەيوەندییەکانی نێوان سەفەویی و عوسمانییەکان لەسەردەمی شاسەفی لەبارێکی ئیجابی دابوو و هیمنی و نارامی بەتای بەسەر بەرەکانی شەردا کێشا و ئەم پەيوەندییە سیاسییەش بوو بەهۆی ئەوەی کۆمەڵێک کێشە لایەلا و لەناکاوی نوێ لەناوێبات و لەراستیشدا سەفەوییەکان دەسپێشخەریان دەکرد لەبەکارهێنانی شتواری سیاسەتی دۆستانە و کاتیکیش سولتان موراوی چوارەم کۆچی دوایی کرد، شاسەفەوی نێردراویکی ناردە لای سولتان ئیبراهیمی یەكەم (١٦٤٠-١٦٤٨ ز) کەبوو بەجێنشینی سولتان و سەرەتا پرسە و سەرەخۆشی بەهۆی مردنی سولتانەوه ئاراستە کرد و ئینجا پەرۆزبایی لیکرد بەبۆنەی بوونی بەسولتانێ دەولەتی عوسمانیی. نامانجی شا لەم هەنگاوی ئەوەبوو کەوا بتوانی لەگەڵ سولتانێ نوێدا پەيوەندییەکی دۆستانە گرتیادت. بۆ دەربرینی نیازپاکی لەبەرانبەر شاسەفەوی، سولتان سەرچەم دیلەکانی دەولەتی سەفەویی کە لەسەردەمی سولتان موراوی چوارەم گیرابوون نازادکردن و هەمووی دایەوه دەست سەفیری نێرانی لەئەستانبوون.

پەيوەندییەکانی لەگەڵ کەرەج:

ولاتی کەرەج دابەش بوو لەنێوان دەولەتی سەفەویی و عوسمانیی و پەيوەندی سەفەوییەکانیش لەگەڵ ئەو بەشە کە سەر بە دەولەتی عوسمانیی بوو زۆر رێک و شیاو بوو، جگە لەمەش زۆرێک لەو کەرەجیانە لەسەردەمی شا عەباسی یەكەم پلەو پایە گرنگیان لە دەولەتی سەفەویدا هەبوو لەناویشیاندا جۆرجی سەکزی هەبوو کە بەموراوی ناویانگی دەرکردبوو. کاتیکیش شا عەباسی یەكەم کۆچی دواییکرد و لەبەر کەمی تەمەنی شاسەفەوی و سازبوونی پشێویی ناوخبی دەولەتی سەفەویی بەهۆی خرابی میراتگریی و

میسرووی دولتی سفونی

جینشینی و سیاستی له ناوبردنی شازاده گوره کانه وه جورجی شۆرشی له دژی دولته تی سه فیه ویی راگیانند و داوای سه ربه خویی ولاته که ششی ده کرد و له بهرانبه ردا شا سه رکرده کانی راسپارد که وا شۆر شه که دایر کینیتته وه . له داوای چهن دین پیکدادانی نیتوانیان توانیان شۆر شه که یان له ناویه رن و مورای به ره و دولته تی عوسمانیی رایکرد و له ویش دهستی کرد به هاندانی سولتان مورادی چواره م بۆ داگیرکردنی ئیران.

له سالی ۱۶۳۱-۱۶۳۲ز ته همورس خانی حاکمی که ره ج له دژی شاسه فی شۆرشی به ریا کرد و توانی سه ربه خویی بۆ ولاته که ی دابین بکات، ئه ویش خه سرو میرزای که ره جی که به رۆسته م خان ناوبانگی ده رکرد بوو راسپارد تا کو شۆر شه که له ناویبات و له رووبه روو بوونه وه یه کدا توانی شکستی پیهیتیت، له بهرانبه ر نه م سه رکه وتنه شدا شاسه فی خه لاتی کرد و کردی به حاکمی ولاتی که ره ج.

کۆچی دوایی شاسه فی:

شاسه فی له قاشان و له کاتی گه رانه وه ی له مه شه ه د و له ۱۲ ئایار ۱۶۴۲ز به هۆی زیاده روویی له مه ی خوار دنه وه کۆچی دوایی کرد و ته رمه که ششی بر درایه قوم و له وی ناشتیان.



شاعه باسی دووهم

۱۶۴۲-۱۶۶۶ زایینی

فهرمانره وایه تی شاعه باسی دووهم:

له دواى مردنى شاسه فی، شازاده کان عه باسی کوری کهوا ته مهنی تنها نۆ سالبوو بهر زیان کرده و خستیانه سهر تهختی پاشایه تی و له دواىی نه وهش بوو به کیترکی له سهر وهسیی سهر شاعه باسی دووهم و له پاشاندا له سهر سه دری ته عزم میرزا تهقی گیرسایه وه و بوو به بریکاری شا و، بهر له وهش تهقی وه زیر بوو له مازه نده ران، به لام زوری نه برد کهوا شازاده کانی ده ولت که وتنه پیلان له دژی و ئینجا شاعه باسیان هاندا و دواتر کوشتی.

شاعه باسی دووهم به چاکترین پاشاکانی سه فهویى داده نریت، چونکه تا ناستیکی زور باش دادپهروه بوو و له گهژ دهسپه یونده کانی، چاکه خوازبوو و بهزهیی پیاندا دهاته وه و باجه کانی سه ریشی سوک کردن و گه یانده سه ده هزار، وه که نه وه مه بهستی بی تۆله ی زورداریه کانی باوکی بو خه لکه که بکاته وه، ههروه ها مه ی خوار دنه وه شی قه ده غه کرد و زوریش تووندبوو له سه ری، به لام هم برپاره ماوهیه کی زوری نه خایاند و پاشان هه ر خوشی نو قمی ناو مه یخوارد نه وه بوو، هه همیشه له گهژ سه رخوش و مه یخوره هه همیشه ییه کان داد نهیشت و زور کهم بهوشیاری ده بینرا و نه مهش دووری خسته وه له کاروباره گشتیه کانی ده ولت.

ململانیی مه گۆل له سه ر قه نده هار:

له وانیه به ناوبانگترین روودای سه رده می شاعه باسی دووهم ململانیی سه فهویى و مه گۆله کان بووی له سه ر ده سه سه رداگرتنی ویلایه تی قه نده هار که هه ردوو ده ولت ته که ی لیجکیا ده کرده وه و هه ر له سه رده می شا عه باسی یه که مه وه له ژیر ده سه لاتی سه فهوییه کاندابوو. له سالی یه که می ده سه لاتداریتی شاعه باس دووهم پاشای هیندستان

میژووی دوولتی سزوی

(۱۶۲۸-۱۶۵۸ز) جیهانشا بریاریدا بیخاته پال مولکه کانی خویسهوه، شهویش له چوارچئودهی شهو سیاسته فراوانکارییه که له ناوه راستی ناسیا په پیرهوی ده کرد و له هه ولتی گئیرانهوهی ولاتی پشت رووباریش بوو، بۆ شه مهبهسته سه ره رای گرنگیسه له رووی بازرگانیهوه که چی سه رقالتی و ماندوویی سه فهوییه کانشی له تیوه گلانی شه ری به ره دی خوراوی دژ به عوسمانیه کان قوزته وه. له سه ره تادا ویستی به شیوهیه کی ناشتیانه له ژیر دهستی عهلی مهردانی بریکاری شا بیگئیرتته وه بۆ خوی، به لام والی شه مهی ره تکرده وه و هه وله که ی سه ری نه گرت، نینجا له سالتی ۱۶۳۸ز به هیزی سه ربازی هیرشی بۆ کرد و له بهرانه ریشدا عهلی مهردان داوای یارمهتی له شاسه فی کرد بۆ شهوهی له رووی په لاماری مه گۆله کاندای بههستیته وه به لام وادیار بوو شا گومانی له دلسوزیه که ی هه بوو بۆیه شه داواکارییهی به درۆ خسته وه و گومانی وابوو که دهیه وی دهسه لاته که ی خوی به هیریکات و له گهژ مه غۆله کاندای گفتووگۆ بکات و پاشان سه ره به خوی خوی رابگه یه نی، بۆیه هیرتیکسی گه وه ی ناره سه ر شاره که تا کو ده سگریی بکه ن. کاتیک عهلی مهردان بۆی ده رکه وت که چ پیلانیکسی بۆ دارپژراوه یه کسه ر نامه یه کی نهیته بۆ سه عیدی حاکمی کابۆل نارد که مه گۆلی بوو و داوای یارمهتی لیکرد بۆ شهوهی هیزی سه فهوییه کان له شاره که وه درینتی شهویش شاره که یان بخاته ژیردهست، شهویش داواکه ی جیبه جیکرد و پاشان هیزی سه فهوییه کانیان له شاره که ده رکرد.

له داوای شهوه جیهانشا به ره و ناوه راستی ناسیا که وته ری له ویش به له خی داگیرکرد و پاشان هیرشی کرده سه ر بوخارا و، شه مانه شی به یارمهتی نه در محه مه دخان له دژی کورو شازاده کانی شه نجامدا، نۆزه که کانش هه میشه له دژی نه در پیلانیان داده پرشت و شهویش ناچار بوو که وا شاره که به جیبهیلتیت و به ره و خوراسان هه لات و خوی گه یانده شاعه باسی دووهم و داوای لیکرد یارمهتی بدات بۆ ده رکردنی مه گۆله کان و شاعه باسیش ره زامه ندیی بۆ نواند. له سالتی ۱۶۴۵ز هیرشیان برد بۆ به له خ و کاتیکیش شاجیهان به م هه والهی زانی له ۲۳ نه یلوویل ۱۶۴۷ز له گهژ نه در محه مه د که وته دانوستان و له سه ر شهوه ریکه وتن که وا مه گۆله کانی بوخارا و قه لای به لخ بده شهوه دهست محه مه د نه درخان و بگه رپتته وه بۆ ولاتی خویان و نینجا سه فهوییه کانی گه رانده وه.

میسرووی دوولتی سزوی

شاعه باسی دووم له بهران بهر له ده سدانی قهنده هار بیئدهنگ نه بوو، بویه دهستی کرد به کۆ کردنه وهی هیژ و په لاماردانی و بۆ ئهم مهبهستهش مورتهزا قوولی خان قاجاری کرده سهر کردهی سوپای نیژان و فرمانی پینکرد کهوا قهنده هار بگیتیتته وه، نه بوو له زستانی ۱۶۴۹ از به ره و قهنده هار وهریکه وت و زانیاری نه وهشی هه بوو که له بهر به فری هیندوکوش یارمهتی و نازووقه له هیندستانه وه ناگاته شاره که. له راستیشدا ئهم بۆچوونه له جینگای خۆیدا بوو چونکه دهوله تخان که بریکاری شاجیهان بوو له ناوچه کهدا کاتیک ههستی کرد شا دوولته له ناردنی یارمهتی لهم وهرزی زستانه دا، نهیتوانی ماوهیه کی زۆر خۆراگری بکات و ناچار بوو له دوای په نجاو حهوت رۆژ خۆی و شاره کهی به دهسته وه دا و ناگای له وهش نه بوو که نه وانیش به هۆی سهختی وهرزی زستانه که و که می نازووقه نه وی به جیده هیلن و ده گه پیتته وه بۆ ولاتی خۆیان.

کاتیکیش شاجیهان هه والی رووخانی قهنده هاری بیست سوپایه کی له شهست ههزار سوار و ده ههزار پیاده سازکرد و به سه رکردایه تی نۆرنجهیتی کوری نارد بۆ گیتانه وهی و بۆخۆشی بۆ نزیك بوونه وه له رووداوه کان چوه کابۆل بۆ نه وهی له کاتی پیتوست خۆی تییه لقورتیتنی. شازادهی مه گۆلی هیرشی کرده سهر شاره کهو ماوهی سی مانگ و بیست رۆژ گه مارۆیداو له گه ل هیزه ولاتپاریزکانیشدا چه ندین شه پری لابه لای کرد به لام له لایهن باوکیه وه فرمانیکی بۆ هات که له بهر نزیك بوونه وهی وهرزی زستان گه مارۆکه هه لوه شیتیتته وه و بگه پیتته وه بۆ ئوکرا.

گه مارۆ سه نه که وتوانه کهی مه گۆلی بۆ سهر قهنده هار ناویانگی که وه ک گه وره ترین هینزی هیندستان بوو له که دارکرد، بویه شاجیهان له وه ترسا ئهم کاره کاریگری بکاته سهر حاکمه کانی ده وروربه ر و له دژی بوهستن و راپه رین بکه ن و، به په له سوپایه کی دیکه ی نارد ه سهر قهنده هار که له په نجا هه زار سوار و ده هه زار پیاده پیکهاتبوو و چه ندین تۆپ و فیل و شتریشیان له گه ل خۆیاندا بردو سهره رای نه وانه چه ند سهر کرده یه کی گه وره ی سه ربازی و ده سه عدو لاآخان و رۆسته م خانیش یاوه ری نۆرنجه یب بوون و له ۲۲ نایار ۱۶۵۲ از شاره که یان گه مارۆداو ماوه ی دوو مانگ و هه شت رۆژ به رده وام بوون به لام نه یان توانی بچته ناو شاره که.

سینتووی دوولتی سفوینی

به دلنیا یسه وه تۆپسه کانی سهفهوی له هی مه گۆلییه کان به هیتر بوون، بۆیه هیتری مه گۆله کان زیانی زۆری پیگه یشت و به مهش سولتانی مه گۆلی بریاریدا گه مارۆکه بشکینن و بگه پینه وه به لام وادیار بوو هه لوتیسته که هینده ناله بار نه بوو وه که شه وهی سولتان پیگه یشتبوو و داوای له باوکیشی کردبوو که وا یارمه تی دیکه ی بۆ نیری شه ویش داواکه ی جیه جینه کرد و له بهرانه ردا تۆرغزیب سه رکیشی کرد و فهرمانه که ی باوکی به جینه گه یاند، به لام له کۆتاییدا هاته ژنر باری فهرمانه که ی باوکی و گه مارۆکه ی هه لوه شانده وه و گه رایه وه بۆ تۆکرا. له راستیشدا شه مه هه لیه کی سه ربازی بوو چونکه تۆرغزیب له وه دوو هیترش و گه مارۆیه دا زانیاری پتویستی شه ری هه بوو و ناگای له لاوازی هیتره کانی ناو شار و باری ناوخۆشیان هه بوو و ده یزانی که وا ناتوانن ماوه یه کی دریزتر خۆراگری بکه ن.

له سالی ۱۶۵۳ز سولتانی مه گۆلی په لاماری سییه می بۆ سه ر قهنده هار ده سپیکرد وه، شه مجاریان زیاده ره وه یه کی زۆری کرد له سازکردنی سوپا، چونکه نزیکه ی حه فتا هه زار سوار و پینج هه زار پیاده وه ده هه زار سه ربازی دیکه ی تۆپهاویژه کان و شه ش هه زار که سی دیکه بۆ سه نگر هه لکه ندن و ههروه ها پینج سه د سه ربازی دیکه بۆ به ردشکاندن و زۆریک له چه ک و ته قه مه نیشیی له گه لدا نارد و هه مووی خسته ژنر سه رکرا دیه تی داراشکۆی کوری.

شه هیتره زه به لاهه شاره که ی گه مارۆدا و هیوای داراشکۆ وابوو که وا له ماوه یه کی کورتدا بیرووخینی، به لام له گه ل هیتره کانی ده وورویه ری بووه شه ریان و سه ره رای گه وره یی و زه به لاهی سوپاکه نه یان توانیی بچه ناو شاره که، له کۆتاییدا بۆیان روونبووه وه که وا هیتری سه فه و ییه کان له هی شه وان گه وره تره، بۆیه له دوای حه وت مانگ گه مارۆدان داراشکۆ له کوئی هاتبوو بۆی گه رایه وه. شایانی باسه که وا شه س هیتره سه رنه که وتوه بۆ هۆی شه وهی سولتان به یه کجاری ده سه ردا له داگیرکردنی قهنده هار.

شاعه باسی دووهم و عوسمانییه کان:

له سهرده می شاعه باسی دووهم په یوه ندى سه فهوی و عوسمانییه کان ناسایی بوو، کاتیکش هم شایه بوو به فه رمانره وای دهولته تی عوسمانی سولتان ئیراهیمی یه کهم نیردراویکی نارده لای بو شه وای پرورزایی لیبکات و پتی رابگه یه نی که به رده وامن له سهر په یوه ندییه دوستانه که ی نیوانیان. له هه مان کاتدا نامه گورینه وه له نیوانیاندا به رده وامبوو و له هه موو بونه یه کدا یه کترین به سهر ده کرده وه و، تانه وکاته ی سولتان ئیراهیمی یه کهم کوچی دواپی کرد له سالی ۱۶۴۸ز هم په یوه ندییه به م شتیه په به رده وامبوون. له دواپی شه ویش محمه دی چوارهم بوو به سولتانی عوسمانی و به لام به هوی کیشه ی نیوان سه لته نه تی عوسمانی و حاکمی به سره حوسینی کوری شه فراسیاب خه ریک بوو نیوانیان بشله ژی. له راستیندا ماوه ی نیو سه ده بوو به سره بسوود خالی سهرده کی ناکوکی سه فهوی و عوسمانییه کان، هه ر له سالی ۱۵۷۸ز تا ۱۶۳۸ز چونکه شوتنه جوگرافیه که ی زور ستراتیژی بوو و ده روزه ی دهولته تی عوسمانیش بوو بو که نداوی عه ربه ی، جگه له وهش سه رچاوه یه کی سهرده کی بوو بو دایینکردنی پیداو یستییه کانی نابوری هه رودو دهولته. له په یاننامه ی زه هابیشدا هه رودولا ریکه وتن له سهر شه وای ناوچه کیشه له سهرده کان له نیوان خویندا دابهش بکه ن. به مهش ناشته وایی ماوه ی هه شتا سال له نیوانیاندا سه قامگیربوو و هیچ شتیک نه دبوو هوی شله ژانی ته نها چند رووداویکی بچووکی ده وورو به ری ناوچه که نه بیته به تایبه تیش به سره، به لام شه مانهش نه دبوونه هوی شه وای کهوا شه ر له نیوانیاندا به ریابیتته وه و وه کو په پاننامه کانی پیشوو هه لپوه شیتته وه.

له دواپی مردنی شاعه باسی یه کهم و له سهرده می عه لی کوری شه فراسیاب چوره قوناغینکی نوپوه، چونکه شاسه فیی ناره زووی شه وای ده کرد کهوا خوئی له نیماره تی شه فراسیاب نریک بخته وه و له کیشه ی نیوان شه و عوسمانییه کان بیلا یه ن بی و له وکاته شدا سولتانی عوسمانی مورادی چوارهم له هه ولتی گیرانه وه ی به غدا بوو بو ژیر ده سه لاتی خوئی. هم لیک نریک بوونه وه یه ی شاسه فی و شه فراسیاب عوسمانییه کانی نیگه ران کرد بویه له دواپی ته و او کردنی گیرانه وه ی به غدا بو دهولته تی عوسمانی به ره و به سره پیشره و بیان کرد

میسز ووی دوولتی سفویلی

بۆ ئەو هی خانەوادەی ئەفراسیابی لەناویەرن، بەلام ئەو بارانە زۆرەئێ ئێو ساڵە باری هێرشەکەئێ راگرت و ناچاربوون کەوا پرۆژەکە بۆ کاتێکی دیکە دوابعن.

لەدوای مردنی عەلی کورئێ ئەفراسیاب، سەرەرای بەرەهەلسکاری دوو مامەکەئێ ئەحمەد بەگ و فەتھی بەگ حوسینی کورئێ جینی گرتەو، ئەم بەرەهەلسکاریەش هەلی بۆ عوسمانییەکان رەخساند کە هێرشبەرن و خانەوادەکە لەناویەرن. لەناو ئەو هەموو کێشەو مەملانییەدا هەردوو مامەکەئێ داوایان لەدەولەتی عوسمانییە کرد کەوا یارمەتیان بدات، ئینجا سولتان مورادی چوارەم فەرمانی بەمورتەزایاشا کرد هێرش بکاتە سەر بەسەر، بەلام حوسین لەسالی ١٦٤٣ز شۆرشێ لەدژی دۆلەتی عوسمانییە راگەیان. هێزەکانی عوسمانییە شارەکەیان گەمارۆداو پاشان چوونە ناویەو و حوسینیش بەرەو ئەسفەهان رایکرد و داوای داڵدەدانی لەشا عەباسی دووهم کرد. لەسالی ١٦٤٧ز سولتان نێردراوێکی نارده لای شا عەباس و داوای لێکرد کەوا یارمەتی حوسین نەدات بۆ گەرانەوئێ بۆ بەسەر، شاعەباسیش ریزی لەنێردراوەکەئێ سولتان گرت و داواکارییەکەشی بۆ جێبەجێکرد.

ئەحمەد بەگ بوو بەفەرمانرەوای ئیمارەتی ئەفراسیابی لەبەسەر، بەلام سەردەمی ئەو سەرتاپای زۆرداریی و بەفیرۆدانی سامانی و لاتبوو، و دانیشوانەکەئێ لەدژی هەلگەرانەوئێ ئەمەش هەلی بۆ حوسین رەخساند کەوا جاریکی دیکە بگەرێتەو بۆ فەرمانرەوایەتی.

حوسین هەولیدا تۆلە لەمەمەدپاشای والی ئەحسا بکاتەو چونکە رۆلێکی کاریگەری هەبوو لەهاندانی مامەکانی و بۆ ئەوئێ هەلۆیستی خۆئێ بەهێزبکات بەراکی خستە پالۆخی کەسەرۆکی خێلی بەنی خالیدبوو، ئەمیش توانی مەمەدپاشا لەئەحسا وەدەرنی و دەسەلاتیش بگەرێتەدەست.

حکومەتی عوسمانییە لەبەرانبەر لەدەسدانی ئەحسا بێدەنگ نەبوو بەلکو لەسالی ١٦٦٥ز هێرشێکی بۆ برد و گەمارۆئێ خستەسەری، بەلام لەبەر ئەوئێ حوسین هانای بۆ زۆرێک لەهۆزە عەرەبەکان برد نەیتوانی دەستی بەسەردابگریت، لەسەرئێ هەمووشیانەوئێ شازادە ئەهوازی موشەعشەعی.

په یوهندی له گهل کهرهج:

به هوئی رکابهری و مملانیی شازاده کان، ولاتی کهرهج له سرده می شاعه باسی دووهم شله ژانی تییکه وت، نینجا خه سرؤمیرزای حاکم یا خود رؤستم خان له باره گای خوی له تفلیسه وه به رهنگارییان ده بوونه وه، به لام به هوئی بیتوانایی حکومتی ناوهندی نه سفه هان شازاده رکابهره کان توانییان ده ووروبهره که دابران، له ویتود رؤستم خان له سالی ۱۶۴۸ از له لایه تهمورس خان دووچاری پیلانیک هات و ویستی جیگای نه و بگریته وه، که چی دووچاری شکستیکی گوره هات و به ره وروسیا هه لات و، دهستی کرد به هاندانی رووسه کان بو داگیر کردنی کهرهج. نه وه بوو کومه لیک له قه وقازه کانی سه ره وروسیا تاکو رووباری تورک هاتن و چند قه لاتیکیان له داغستان دروست کرد له و شویننه ی ده پروانییه سه ره ریگای خوره لاتنی ولاتی کهرهج و کردیان به بنکه یه که بو هه لمت بردنه ناو قوولایی ولاته که، به لام هیزه کانی کهرهج و داغستان و شهروانی سه ره به سه فه ویی توانیان نه م قه لایانه بروختن و هیزه قه وزاقه کانیش ناچار بکن بگریته وه وروسیا.

ته همورس تا سالی ۱۶۵۹ از له وروسیا مایه وه و پاشان گه رایه وه بو نیران و شاعه باسی دووهم لیخوشبوونی بو راگه یاند.

کوچی دواپی شاعه باسی دووهم:

کاتیک شاعه باسی دووهم ته مهنی گه یشته سی و چوار سالی نه خوش کهوت و پزیشکه کانیش ناموژگارییان کرد که له مازنده ران بیتیتته وه چونکه ناوهه وای نه وی زور پاک و تهن دروسته. بویه چوهه نه شرف و ماوه یه که سال له وی مایه وه و له دوا پیدا چوهه مه شهده و له شه وی ۲۳ نه یلوول ۱۶۶۶ از له خه سرؤناباد له نزدیک دامغان کوچی دوا ییکرد و تهرمه که ی گوازارایه وه بو تهنش باوکی، شایانی باسه ماوه ی بیست و پینچ سال و پانزهرؤژ فه رمانه رایه تی کرد.



شاسه فی دووهم (سوله یمان)

۱۶۶۶-۱۶۹۴ زایینی

مردنی شاعه باسی دووهم کیشی جینشینیی له دوای خۆی به جیهیشت چونکه نهو له ژبانی خۆیدا کهسی به جینشین دانه نابوو، زانراویشه که دوو کورپی هه بوو یه کیان سه فی میرزا ته مهنی بیست سال دهبوو و له دایکیکی شهر که سیی بوو، نهو دیدیکهش ناوی حمزه میرزا بوو ته مهنی تنها ههشت سالبوو له دایکیکی که رده جی بوو و ناوی نه کیهات خانم و بوو.

شاعه باسی دووهم زور حزی له کوره گهوره کهی نه ده کرد، له وانه بوو به هۆی هه لویستی دایکی کورده بچوو که کهی بووی کهوا سه ره رای کهم ته مهنی ده بیوست فه زمانه وایه تیه که بو تهو بی، بۆیه له یه کیتک له کۆشکه کانی پاشایه تی به ندیکرد و هه موو ته مهنی گه نجیتی له ناو نافرهت و خه ساوه کاندای برده سه ر.

به گوێر دی دابونه ریه کانی سه فه ویی ده بوایه برا گه ورده که بیته جینشین (هه رچه نده نه گه ر باو کیشی دابنه نابایه)، به لام شازاده و پیاوماقوولانی سه فه وی له دامغان و به سه ر کردایه تی سه در ی نه عزمه میرزا محمه دی مه هدی کۆبوونه وه و به پێچه وانه ی دابونه ریه پهیره و کراوه کان بریاراندا میرزا هه مزه بیته جینشین باوکی، گومانیشی تیدا نییه دایکی رۆلێکی یه کجار گه وره ی هه بوو. بو ته وهش رای به ره له ستکارانی نه م فه رمانهش بو لای خۆیان رابکشین نه وه بیان بلا و کرد وه کهوا باوکی کاتی خۆی هه ر دوو چاوی میرزا سه فی ده رهینا وه و بۆیه به هۆی کویری و نابینایه که یه وه ناتوانی کاروباره کانی ده ولته بهر پوه ببات.

له لایه کی دیکه ناغا موباره کی سه رۆکی به رده ی خه ساوه کان نه وه ی راگه یاند کهوا میرزا ته ندروستیه کی باشی هه یه و هیچ ناکامیه کیشی نییه و هه ره شه ی له میرزا هه مزهش کرد که نه گه ر لایه نگرانی واز له پالپشتی نه هینن نهوا ده ی کورژی، بۆیه شازاده کان ناچار بوون شاسه فی دووهم بکه نه شای سه فه وییه کان له دوای شیدا ناویان نا شاسه یمان و

میسرووی دوهولتی سفروولی

بهم ناوهدش له میژوودا ناوبانگی دهرکرد و له اتشرینی دووهم ۱۶۶۶ز تاجی شاهانه یان خسته سهر.

شا سوله یان له ناستی لیپرساوتیتیدا نه بوو، چونکه له بهر نه وهی هه موو ژییانی له ناو نافرته و خه ساواندا به سه ربردبوو هیچ زانیاریه کی دهرباره ی به پرتوه بردنی دهولتهت و کیتشه ی نیوان شازاده کان و رکابه رییان له سهر دهسه لاتداریتی نه بوو. سی وهزیریشی بو داندرا، یه که م میرزاعه مه د مه هدی که پیشتریش وهزیری باوکی بو و له سالی ۱۶۶۸ز شا به دهستی شیخ علی خانی زهنگه نه به بیانویی نه وهی چاودیری باوکی نه کردوو و گرنگی پیینه داوه کوشتی له ناویبرد و بکوژه که شی کرده سه دری نه عزمه و تا مردنیشی له سالی ۱۶۹۰ز ههر له و پله یه مایه وه له دوا ی نه ویش میرزا محمه د تاهیری قهزینی بوو به (وهزیری دهسته راست) سه دری نه عزمه.

شا سوله یان له بری دیوان کۆشکی نافرته تان و که نیزه و خه ساوه کانی هه لیشارد بو به پرتوه بردنی کاروباره کانی دهولتهت و ههر له ویتشه وه فرمانه کانی دهولتهت دهرده چوون و به ره و جیبه جیکردن ده چوون.

به لام له بواری سیاستی دهره وه، دهولتهتی سه فهویی له سه رده می شاسوله یان که بیست و ههشت سالی خایاند دوو چاری هیچ هیرش و په لاماریکی دهره کی گرنگ نه بووه. چونکه تۆزیه که کان سه رگه رمی کیتشه ناوخۆییه کانی خۆیان بوون و عوسمانییه کانیش به شه ری نه مسا و پۆله ندا و قینیسیاوه سه رقالبوون. که چی باکووری ئیران که پینکه اتبوو له شته رتاباد و دامغان و سه منان دوو چاری هیرش و په لاماری تورکمانه کان بوون (۱۶۷۵ز و ۱۶۷۶ز به سه رکرده یه تی نادینه سولتان هم ناوچانه یان ویران کرد و خه لکه که شیان کوشت، به لام که لب علی خانی شاملوو وه دهرینان و نه دینه سولتانیشی کوشت.

شاسوله یان له ۲۹ته مووز ۱۶۹۴ز له نه سفه هان و به هۆی زیاده روژی له مه یخواردنه وه و داوینپسیی کۆچی دواپی کرد، یا خود به هۆی نه وه خۆشییه درێخایه نه ی که وا خستیه ناو جیگا و ماوه ی دوو سالان نه یوانی هه لستیتته وه و نه وکاته ته منه نی چل و شهش سال بوو که کۆچی دواپی کرد.

شاحوسین

۱۶۹۴-۱۷۲۲ زایینی

تاج له سه رنانی شاحوسین:

شاسوله میان له دوای خوی حموت کوری به جیهشت و گوره که یان که ناوی سولتان حوسین بوو ته مهنی بیست و شش سال بوو، به لام بهر لهودی شا بمری بریاریدا بوو که وا کوری دوو دمی که ناوی میرزاعه باس بوو جیتی بگریته وه، چونکه ناوبانگی به زیره کی و لیزانیی ده رکرد بوو، به پیچه وانه ی براگوره که ی که به نه فسزومی و دووره پهریزی و دوور که و تنه وه له کومه لگا ده رکرد بوو.

فهرمانی کوتایی بو دهنیشانکردنی جینشین به ده دست شازاده کان و سه رکرد ده کان بوو، شه و بوو سولتان حوسینان هه لگرت و خستیانه سهر ته ختی پاشایه تی بو شه و ولات به ریوه بیات و له ۱۶۹۴ از بهم بونه یه وه شاهه ننگ ساز کرا.

شاحوسین سه ره تای ژیانی سیاسی خوی به یارمه تی و هاوکاری شیخولنیسلام محمه ده به گیری مه جلیسی که موفقییه کی به ناوبانگی بوو ده پیترکرد، شه و پساوه حوسینی به ره و کاری چاکه و دوور که و تنه وه له هه وه سبازی رینامیی ده کرد و پشتی له سو فییه کانی پایته ختیش کرد چونکه له گه لیاندا نه ده گونجا، جگه له مهش ده ولته تی سه فه ویی له دواین ساله کانیدا بوو به هوی شه و بیته یزییه ی که ولاته که ی داگرته وه و زور به خیرایش داگیرکاری شه فغانیه کان بوو تیران ده سیپترکرد و ده ولته تی سه فه ویی به ره و کوتاییه کی مسوگری برد.

داگیر کردنی تیران له لایه ن ئه فغانیه کانه وه:

له سه ره تا کانی سه ده ی هه ژده هه مده تیران دوو چاری په لامارنکی ویرانکارانه ی شه فغانیه کان هات. له راستیشدا شه ده ولته ته له سه رده می شاحوسین و به هوی شه و هه موو کیشه ناو خوییه ی له سه ر ده سه لات بهر یابوون له ناوچوو، له لایه کی دیکه شه وه شه پاشایه

سېئووی دولتی سەفوی

سیاسەتی مەزەبی توندپەویی پێرەودە کرد کە بوو ھۆی دوژمنایەتی ئەفغانە سوننەکان کە بەناوی شای ئیترانەو پاریزگارییان لەقەندەھار دەکرد.

لەراستیشدا ھەریمی ئەفغانستان لەسەدەکانی شانزەھەم و ھەقەدەھەمدا یەکگرتو نەبوو، بەلکو ببوو بەسی بەشەو:

بەشی خۆراوا، سەر بەدەولەتی مەگۆل بوو لەھیندستان.

بەشی خۆرەلات، پیکھاتبوو لەھەرات و سیستان و سەر بەدەولەتی سەفەویی بوو.

ھەریمی قەندەھار، ئەو شارەبوو کە مەگۆل و سەفەوییەکان شەریان لەسەر دەکرد، جارتیک سەر بەدەولەتی سەفەویی دەبوو و جارتیکی دیکە دەکەوتە ژێر دەسلەنتی مەگۆلەکانی ھیندستان، ئینجا لەسالی ۱۶۲۲ز شا عەباسی یەكەم بەیەكجاری خستییە سەر دەولەتی سەفەویی و والییە سەفەوییەکانیش تاكو سەرەتایی سەدەیی ھەژدەھەمی زایینی یەك لەدوای یەك ھوكمراڤیان دەکرد.

لەسەردەمی سەفەوییەکاندا چەندین ھۆزی جۆراوجۆر لەئەفغانستاندا دەژیان و لەھەمووشیان گرنگتر دوو ھۆزی سەرەکی بوون:

- گیلزایی لەکەرتی خواروو، پیکھاتبوو لەچەندین خێلی جۆراوجۆر.

- دەورانی لەکەرتی خۆرەلات، لەدواییدا ناویان لیتنا عەبدەلی.

لەناوچەکانی باکوری ھیندستاندا چەند ھۆزێکی ئۆزبەك و لەناوەراستی ولایتیشدا چەند ھۆزێکی مەگۆلی دەژیان وەك ھۆزی تایمانی و ھازا و شەھر ئەمەك. لەناوچەیی ھەراتیشدا ھۆزێکی ئاری بەناوی تاجیکی لیبوو، ھەروەھا تیکەلەئەك لەھۆزەکانی ئاری کۆنی خۆرەلاتی کابۆل لەواخان و روژان و کافرستان دەژیان و جگە لەوانەش پاشاوەی ھۆزەکانی خێلەکی ئارییەکان لەچیاکانی ئەفغانستان و دۆلەکاندا بلاوبوونەو.

زۆریەیی ئەو ھۆزە بەتایبەتیش ئاری و ئۆزبەكەکان لەمەزەبی سوننی بوون و خێلی ھازەریش لەشیعە مەزەبەکانبوون. گیلزایی پەیوەندییەکی دوستانەیی لەگەڵ مەگۆلە ھیندیەکان کە ھەردوولا سوننەبوون سازکرد، ھەروەھا سەفەوییەکان و لایەنە شیعیە کە مایەتیەکانی ئەفغانستانیش پەیوەندییان دوستانەبوو.

میسزوی دۆلەتی سەفوی

هیزە خیلە کییەکانی ئەفغانستانیش کەوتنە نێوان دوو هیزی گەورەو: یەکیان سەفەویەکان بوون لەلای خۆرەلات و ئەویدیکەش لەلای خۆراوا دۆلەتی مەغۆلی بوو، بەلام لەبەر ئەوەی ئەوانە نەیان دەتوانی رووبەرووی هیچ کام لەم هیزانە ببنەو، بۆیە جارتیک دەکەوتنە ژێر دەسلاتی سەفەویەکان و جارتیکیدیکەش مەگۆل.

لەسەر دەمی شاحوسین هەرتیمی قەندەهار سەر بەدۆلەتی سەفەوی بوو، بەلام لەناوخۆدا هەندیک رووداو هاتنە پیشەوێ کە بەهۆیەو دانیشتوانە کە داواي سەر بەخۆیان لەسەفەویەکان کرد. لەسالی ۱۷۰۳ز قەندەهار بوو بەخاوەنی هیزیکی دیار و بەرچاوی لەناوچە کەدا لەسەر شانۆی سیاسی نێودۆلەتیشی جێی خۆی کردو، ئەمەش لەدوای ئەو هات کە کورکینخانێ کەرەجی بوو فەرمانرەوا و بەزێبیبی ناویانگی دەرکردبوو، ئەم والییە سەفەویە کە نایینە راستەقینە کە مەسیحی بوو و سەر بە دۆلەتی شیعیە مەزەب بوو هەمیشە تەنگی بەئەفغانە گیلزاییە سوننەکان هەلچنیبوو، ئەمەش بوو هۆی توپەبوونی میر ئەویس کە بەناویانگرتین سەرکردەي هۆزەکانی گیلزاییی بوو و بەرپرسی کارگێڕیی قەندەهاربوو هەولیدەدا کەوا لەنێو پیاوێکانی هۆزە کەي لەدژی کۆرکینەکان هانبدات و دووبەرەکیان بختە نێوانەو، لەبەرانبەر دا بەدیل گرتیان و بەندیان کرد و بەرەو ئەسفەهان بردیان.

وادیار بوو میر ئەویس زۆر زیرەک بوو، چونکە توانی خۆی لەشاحوسین نزیکبکاتەو و ئەویش لێیخۆش بوو و پاشان کردی بەیەکیک لەپیاوێ نزیکەکانی خۆی، هەرودەها روخستەتی لێخواست بۆ سەفەری حەج و ئەویش رتی پێدا، بەلام بوونی خۆی لەمە کە بەهەلزانێ توانی موفتیی و شەریعەتوانەکان بەتینتە سەر ئەو رایەي کەوا فتاوبدەن و رایبگەیهنن لەرووی ئایینیەو پیتیستە شەر لەگەڵ سەفەویەکان بکری چونکە ئەوان بوونەتە مەترسی لەسەر ناوچە کە.

کاتی کە میر ئەویس گەرایەو بۆ ئەسفەهان چاوی بەقەیسەری رووسی پەترۆسی گەورە (۱۶۸۹-۱۷۲۵ز) کەوت کە ناوی ئەرشیل بوو و برای کۆرکین بوو و خەریکی دانوستان بوو لەگەڵ شاحوسین دەربارەي ئەوەي کەوا شا هەندیک لەو زەویانە بەرووسیا ببەخشی کە بەهۆیەو دەیکەیان دەهیندستان و کەنداوی عەرەبی. ئاشکرایە سیاسەتی پەترۆسی

میرئووی دوولتی سەزۆلی

گەرە ئەو بوو خۆی لە ئەستانبوول و مەمالیک نزیك بکاتەو و ئیترانیش داگیربکات و رینگای کۆنی بازارگانی نیوان شام و هیندستانیش دووبارە والابکاتەو، بەلام ئەرشیل جگە لەرەزامەندی شا لەسەر هەندیک ناسانکاری بۆ بازارگانەکانیان هیچی دیکەى لێو دەسنە کەوت.

میرئوویس ئەم بابەتەى قۆزتەو و شاحوسیتى لە کۆزکین هاندەدا و پىسى رادەگەیاندا کەوا کۆزکین مەیلی بەلای رووسەکاندا، بۆیە لەسالى ۱۷۰۸ز شاحوسین فەرمانىکى دەرکرد کە میرئوویس بىتتە سەرکردەى پۆلیسەکانى قەندەهار و چاودىرى کاروبارەکانى کۆزکینیش بکات، بەلام ئەم کارەش نەبوو هۆى ئەوى بارە کە لەدژى وىستەکانى ئەو هەلنەگەرتتەو، بۆیە بریاریدا سزای میرئوویس بدات، و ئەویش دەسپىشخەریکرد بۆ ناشتوونەو و پىشنىاری کرد کەوا کىشەکانیان بەگفتووگۆ چارەسەریکەن، ئىنجا کۆزکین داواى لىکرد یەکىک لە کچەکانى میرئوویس مارەبکات، بەلام میر کچىکى دیکەى بۆ نارد و واى تىگەیاندا کە ئەمە کچى خۆیتى و بۆ ماوەیەکى کاتى دلئى راگرت، لەکۆتاییدا کۆزکین مەکوربوو لەسەر ئەو هۆى کىشەکانى نیوانیان بەشمشیر یەکلایى بکاتەو، ئىنجا میرئوویس دەبوا یە لەناوى ببات، بۆ ئەم مەبەستەش توانى هەندیک فىل بە کاربەتت و بەغەدر لەو داوئەدا کەبۆى سازکردبوو لەسالى ۱۷۰۹ز بیکوژى و لەدواى ئەویش بۆخۆى بىتتە فەرمانى هۆى قەندەهار.

سەرکەوتنى هۆزى گىلزایى ئەفغانى هاندەرىک بوو بۆ هۆزى عەبدالییە ئەفغانییه کان تا لەهەرات و لەدژى دەسلاتنى سەفەویى شۆرش بەریابکەن، ئەو بوو سەرکردەى هۆز کەناوى ئەسەدوللا خان بوو لەگەل ئۆزبەکەکان هاریکارییان کرد و توانیان سوپایەک پىکبەتت کە لەهەژدە هەزار سەرباز پىکبەتتو و لەوانە پىنچ هەزاریان لەجەنگاوەرانى ئۆزبەکى بوون، لەنزیك هەرات رووبەرووی هێرەکانى سەفەویى بوونەو توانیان بەسەریاندا زالبن و سەربەخۆیان بۆ شارە کە داين کرد. بەمەش ئىمارەتیک لەسنورى خۆرەلاتى ئىران لەهەرات دروستبوو، بەلام لەگەل قەندەهاردا هیچ پەيوەندییه کى دۆستانەیان نەبوو. ئەم سەرکەوتنەش رینگای بۆ عەبدالییەکان خۆشکرد کە بەرەو خۆراسان هێرش ببەن.

میسزوی دولتی سەفوی

بەهۆی ئەم ناكۆكیەى نىوان گیلزانییەكان و عەبدالییەكان و بۆ ئەوێ لایەنى سەفویى قایل بگەن میرمەحمودى كورپى میرئەویش خووى نامادە كرد بۆ شەرى ئەوانەو توانى بەسەریاندا زالبى و لەكۆتاییشدا ئەسەدوللاخانى سەرکردەیانى كوشت، بەبۆنەى ئەم سەرکەوتنەش شاحوسین شمشیرىكى نەخشینراوى بۆ نارد بەدیارى كەنیشانەى بەخشینی پلەى خان بوو و ناوى لىنرا حوسین قولى خان واتە بەندەى شا، لەدواى ئەو سەفویى دەستى كرد بەدوووخستەنەوێ سەربازە سەفویەكان لەویلاتەكەى و تا لەكۆتاییدا بەیەكجارەكى سەریەخۆبى خۆى بەدەسەیتنا.

ئەم هەلسوكەوتانە دەولەتى سەفویى نىگەران و بىزاركرد بەلام شاحوسین ئەو كاتە نامادەبى ئەوێ تىدا نەبوو كەوا سوپایەك بنیى بۆ رووبەرۆو بوونەوێ سوپای میرئەویش، چونكە لەزۆرەى زۆرى ویلايەتەكانى ئىراندا شۆرش بەرپاڤوو، بۆ ئەم مەبەستە هەولیدا بەگفتووكۆ كێشەكە چارەسەر بكات، و نىردراوىكى ناردە لای بۆ ئەوێ پى رابگەنەنى كەوا حوكمرانى قەندەهاری دەدا بەدەست خووى بەمەرىك لەچارچىوێ دەولەتى سەفوییدا بىنیتتەو، بەلام میرئەوې بىرۆكەى دانوستانى رەتكردەو و بەنىردراوێ ئىرانى كەشدا هەپەشەىكى توندى بۆ شا نارد: (دلىابە كاتى تۆلەسەندنەو نزیكبۆتەو، هەرەها ئەفغانىیە قارەمانەكانىش خوداوەند هەلبىژاردوون بۆ ئەوێ سزای فارسە خوینىژەكان بەن).

ناشكرایە شازادە ئەفغانىیەكە هەستى بەو كەردبوو كەوا سەفویەكان ناتوانن مەترسى بۆ دروسبگەن و هەموو نامادەكارىیەكى سەربازىشى نامادەكردبوو، بۆیە هەپەشە و تۆمەتى تاوانكارى بۆ شا ناردو بەلینى پىدا كەوا دەولەتى سەفویى دەبى لەناوېرى.

بەلام سەرپرای ئەم هەپەشەى شاحوسین تەنھا چەند هەنگاوىكى لاوەكى هەلەیتنا بۆ رووبەرۆو بوونەوې میرئەوې و گىرپانەو قەندەهار، لەدواىیدا خەسرۆخانى حاكىمى ولاتى كەرەجى راسپارد تا بۆ لىدان و لەناوېردنى و گىرپانەوې قەندەهار بۆ ژىر دەسەلاتى سەفویى.

خەسرۆخان هەمیشە نامادەبوو بۆ لىدانى میرئەوېس و تۆلەكردنەوې خوینى كۆركىنى براى و بۆیە سوپایەكى لەبىست و پىنچ هەزار سەربازى شەركەر پىكەیتناو لەسالى

میرزوی دوولتی سرفولی

۱۷۱۲ز بهر و قهندههار وهریکهوت و یه کسمر گهمارۆی خسته سهر و لهسهره تادا شهوشی ره تکرده وه کهوا دانیشستوانه کهی خۆیان به دهسته وه بدهن به مهرجی شهوهی دلینایان پیبهبه خشی، نینجا شهوان کهوتنه خۆ و دهستیان کرد به بهرگری کردنیکی نازایانه و توانیان روویه رووی هیزه کانی سهفهویی ببنه وه و پاشان راوه دوویان نان و له نه بجامدا بیست و چوار هزار کهسیان لیکوشتن که له ناویاندا خه سرۆخانیشی تیدا بوو.

جاریکی دیکه شاحوسین شهولتی گیرانه وهی قهندههاریدا، سوپایه کی دیکه ی به سهر کردایه تی رۆسته مخان نارد و شهویش له سهر دهستی هیزه شهفغانییه کان له ناوچوو. شه سهر کهوتنانه هیتهدی دیکه ههلیان بو میرشهویس ساز کرد کهوا دهسه لاتناریتییه کهی خۆی به سهر قهندههار وه جیگیر بکات، شه باره شی تاکو کۆچی دواپه کهی له سالی ۱۷۱۵ز بهرده وامبوو.

میرشهویس هیتریکی گهروهو به توانای له قهندههار پیکهینا و شه مهش بووه هاندانیک بو جینشینه کانی کهوا بیر له ناوچه کانی دهروهی سنووری خۆیان بکه نه وه.

عه بدوللای برا میرشهویس به بی شهوهی بوار بداته جینشینه شه رعیه کهی که مه همدوی کوری شهویس بوو ته مه نیشی ته نها دوانزه سالبوو و خۆی دهسه لاتی گرتنه دهست. وادیار بوو که شهفغانییه کانی بهری سهر کهوتنه کانیان ده خۆن و دهسه کهن به فراوان کردنی سنوره کهیان و به تاییه تیش به رهو خۆراسان و لهویشه وه بو نیران پیشرهویی بکهن، به لام عه بدوللای زیاتر ناره زووی گفتووگۆ و دانسوتانی هه بوو له گهل سهفهوییه کان و مه بهستی دابین کردنی ناشتی بوو له ناوچه کهدا. شه ده رکی به وه کردبوو کهوا قهندههار تاماوه یه ک ده توانی له بهرده می سهفهوییه کاندا خۆراگری بکات، له لایه کی دیکه شه وه دهیویست بوخۆی به ته نها دهسه لاتناریتییه که بهرپه بیات، شه کارهش پیویستی به وه هه یه کهوا له گهل سهفهوییه کاندا ناشتی بکات، بوپه نیردراویکی نارده لای شا که چند پیشنیاریکیان پیبوو:

- لابر دنی شه سهرانهی قهندههار دهیداته نیران.
- نه نار دنی هیتری نیرانی بو قهندههار.
- فه رمانزه وایه تی له ولاته که یه دا به شتوازیکی ویراسی بی.

میسزوی دولتی س فوئی

ئەمەش ئەو دەگەییەنی کەوا قەندەهار بگەریتەو نێو چوارچێوەی دەولەتی سەفەویی.

ئەم پیشنیاردەش بەهیچ شێوەیەك ناشتی بەدواوە نەبوو چونکە ئەفغانییەکان دەسپیشخەریان لەشەرەکاندا کردبوو ئەمەش بوو بەهۆی بێزاریی پیاوەکانی دەووروبەری، زۆریشی نەبرد کەوا مەحمودی کوری ئەویس مامی خۆی کوشت و دەستی بەسەر تەختی پاشایەتیدا گرت و بوو بەحاکمی قەندەهار و لەدواییشدا دەرگای رکابەری بەرووی سەفەوییەکاندا کردەو.

لەسالی ۱۷۱۷ز شاخوسین سوپایەکی دیکەیی بۆ لەناوبردنی میرمەحمود سازکرد، بەلام لەبەر ئەوەی هەوالتی دەسبەسەرداگرنتی دورگەیی بەحرەین لەلایەن عوسمانییەکانەوە گەیشتە ئەسفەهان شا ناچار بوو رووی بەرەو دوورگە وەرگیرێ بۆ ئەوەی نازادی بکاتەو، لەبەر ئەوەی سەفەوییەکانی خاوەنی کەشتی گەلی دەریایی نەبوون دەبواوە سەرکردەیی سوپا هانا بباتە بەر کەشتییەکانی پورتوگالی تا سەربازەکانی بگەییەنیتە دوورگە، بەلام بەبیانویی ئەوەی کەوا دەولەتی سەفەویی باجە کەلەکەبووێ کانی خۆیان نەداوەتە پورتوگال داواکارییەکیان بۆ بەجێنەهێنان، ئەم هەلئۆیستەش بوو بەهۆی ئەوەی سوپاکە بگەریتەو بکنەیی خۆی و بەهیچ شێوەیە کیش نەیتوانی مەبەستە کەیی خۆی بەییتەدی.

سەرەپای ئەو زیانە گەورەیی بەر دەولەتی سەفەویی کەوت و بەردەوامیش مەترسیەکانی سەری گەورەتر دەبوون، شاخوسین و پیاوەکانی دەسەوستان بوون و نەیانتوانی ئەو لێپرسراوییتییەیی لەسەر شانیانە بەچاکی بەرپۆی ببەن، لەهەمان کاتیشدا نەتەوێ ئێرانیش وردەوردە بەهۆی داتەپینی بواری ئابووری و سیاسی دەولەت وریان دەرووخوا، جگە لەکارەساتە سروشتیەکانی وەك بومەلەرزه، ئەمانە بوونە هۆی ئەوەی میرمەحمود هێرش بکاتە سەر هەریمەکانی خۆرەلاتی ئێران و پاشان لەشکرکێشی بکات بۆ قوولایی ئێران بەمەبەستی فراوانکردنی سنوری دەسەلاتە کەیی و لەناوبردنی دەولەتی سەفەویی. سەرەتای هەلمەتەکانی بە هێرشکردنە سەر عەبدالییەکان لەسالی ۱۷۱۹ز دەسپێکرد و دەستیان بەسەر سیستانی پایتەختیاندا گرت و پاشان لەسالی ۱۷۲۰ز بەرەو کرمان رویشتن و ئەویشیان داگیرکرد و لەدوای ئەویش هێرش کردە سەر یەزد کە لەسەر رینگای ئەسفەهان بوو و دەستیان بەسەر ئەویشدا گرت بەمەش رینگای خۆزاوای پایتەختی

میسزوی دولتی سفولی

له بهر ده مدا کرایه وه، به لآم بۆ ریکخستن وهی ریزه کانی سوپاکه ی له کرمان ماوه یه که وهستا و تینجا بهر له وهی ده ست بکه نه وه به هیر شبردن ده ستیان به سهر هه ندیک بهر به ستی سه ره کیدا گرت و له دوای شه وهی هیزه کانی فه ره ح ناباد هه لاتن توانیان زۆر ناسانی داگیر بیکه ن، له ولشه وه جولفا که که وتی بو وه لای خۆراوای رووباری زایه نه ده روود خۆی به ده سه ته وه دا شه ویش له دوای شه وهات دانیش توهانه که ی که له شه رمه ن و فارس و عه ره دب پینکه اتی بوون دا به ش بوون و لیکدوور که وتنه وه.

له بهرانه بهر شه م به ره وه پیشو چونه ی شه فغانییه کان، شاحوسین نیر دراو تکی ناره ده لای میرمه حمود و پیشنیاری گوژمه یه کی زۆر گه وه ی پاره ی بۆ کرد له بهرانه بهر گه رانه وه ی بۆ شه فغانستان، سه رکرده ی شه فغانییه کان وای هه سته کرد که سه فه و ییه کان بۆ شه م پاره زۆره ده دانه شه وان چونکه هه لوتی ستیان زۆر شلۆق و لاوازه و ناتوانن رووبه روویان بینه وه، بۆیه شه م رایه ی هانیدا که به ره وه شه سه فه هان هه لمه ت بیات.

شاحوسین هیزه کانی خۆی بۆ گوله نئاباد نارد که تاکه ریگا بوو بۆ په رینه وه بۆ ناو شه سه فه هان و هه ره له وه ی شیدا شه ری یه کلا که ره وه ی نیوانیان ده ستی پیکرد و به ناشکر اش سه ره که وتنی شه فغانه کان به دیده کرا، به لآم سه رباره سه فه و ییه کانی به ره وه ناو ده ی شه سه فه هان هه لاتن و له وه ی خۆیان قاییم کرد.

هیزه ی شه فغانی به ره وه شار چوون و گه مارۆ یاندا و له دوای چه ندین مانگ و به هۆی بلاؤ بو نه وه ی برسیتی و نه مانی تازووقه شاحوسین هیچی به ده سه ته وه نه ما ته نها شه وه نه بی خۆی به ده سه ته وه بدات و ده سه ردار ی فه رمان په وایه تیه که ی بی به مه رجی شه وه ی کچی میرمه حمود ماره بکات.

له دوای رووخان و به هۆی شه و خۆبه ده سه ته وه دان و ده سه ه لگرتنه ی شاحوسین له ته ختی پاشایه تی سه فه و یی و دانانی به میرمه حمود، ده توانین بلین که ده ولته تی عوسمانی به ته واوی له و کاته دا کۆتایی پیه اتی بوو، که چی شه م باره ناله بار و روو که شیه ی ده ولته تی سه فه و یی ماوه ی چواره سهالی دیکه ی خایاند تا به یه کجاری و له ناو بیچی، هه روه ک چون له سهالی ۱۷۳۶ز له سه ره ده ستی نادرشای شه فشاری ته واو بوو.

شا ته هماسبی دووهم

۱۷۲۲-۱۷۳۲ زایینی

شاته هماسبی دووهم و دهسه لاتداریتی:

له وکاته میرمه حمود هیرشی کرده سه نه فغانستان جینشینی شرعی دهولته تی سه فووی میرزاته هماسبی کوری شاحوسین نیردراوی ناره قاشان و قهزوبین بو شهوهی سوپایه ک پیکبهنن و بچن یارمه تی باوکی بدن له نه سفه هان و له چنگ په لامار و داگیرکاری نه فغانه کان رزگاری بکن، به لام له بهر شهوهی باوکی بو میرمه حمود دهستی له ته ختی پاشایه تی هه لگرتبو هانی ته هماسبیدا کهوا بوخوی له قهزوبین له سه ر خوی بکاته شای سه فووییه کان. هه رکه میرمه حمود نه هه والته ی پیگه یشته یه کسه ر سوپایه کی به سه ر کردایه تی نه مانوللاخان به ره و قهزوبین نارد بو شهوهی دهستی به سه ر دابگری و ته هماسبیش ده سگیربکات، به لام ته هماسب به ره و ته وریتز رایکرد به مه بهستی شهوهی له خزمه کانیه وه یارمه تی پیبگات.

سیاسه تی میرمه حمود:

میرمه حمود له سیاسه دا زور دوربین بوو، له دوا ی شهوهی پایته ختی سه فووییه کانی داگیرکرد و بوو به خاوه نی شرعی فه رمانره وایه تی ولات و پالپشت به هیتزیک ی زور و زده للاح، سیاسه تیک ی مامناوه ندی گرت بهر:

- به رده و امیدان به کاروباره گشتیه کانی ژیان، بو نه م به سه شته ش فه رمان به ره نیرانییه کانی له پله کانی خویاندا هیشته وه، به لام له گه ل شه وانیش چه ند فه رمان به ریک ی نه فغانی دامه زانند تا کو چاودتیری کارو کرده وه کانیه ان بکن و دلنیابن له وهی نه وان له دزایه تی حوکمی نویی دهولته تدا نیش ناکه ن.

میترووی دوولتی سرفولی

- بهمه بهستی سه رنجرا کیشان و دهسته مؤکردنیان ههولیدا بهشیوازیکتی جوان و شایهسته ههلسوکوت له گهل دانیشتوانی نه سفه هاندا بکات.
- هاریکاری له گهل نه ورووییه کان لهرووی دابین کردن و بره ودان به بواری بازرگانی و بواری نه وهشیان پیتبدری کهوا کاروباره کانی خویان به تازادی بهرتوبه بن و نهو دهسکه وتانهی له سه رده می سه فه وییه کاندا پییمان درابوو و دکو خویان بمتنه وه.
- خه لاتکردنی نهو سه رکردانهی که نه مه کداربوون به رانبهر به شاحوسین و سزادانی نهوانه ی ناپاکیان له گهلدا کرد.
- نه مانه رینماییه کانی میر مه حمود بوون، که چسی دوو چاری چه ندین ناستهنگ هات که به هویانه وه هیواکانی که وتنه مه ترسییه وه، هه ندیک لهو ناستهنگانه:
- نیرانییه کان گومانیان له نیازیایی نه بووو، که بینیان دهستی به سه ر خوره لات و ناوه راستی نیراندا گرتوووه و له نه سفه هانیش له سه ر ته ختی حوکومرانیس دانیشتوووه و داوا له خه لک دهکات که وهک جینشینیکی شه رعیی هاریکاری بکن، نه مانه هه رگیز له فیتل و ته له که بازی نهو خالی نه بوون.
- بوو به هۆکاری نه وهی که هیزه ته ماعکاره کان دهووروخولی ولاته بهیتهز و ماندوووه که بگرن و دهست له کاروباره ناو خوییه کانیشی وه ربدن و هه رچه ندیشی له دهستیان بی نهوا له خاکه کهیدا بپرن بو خویان، مه بهست له م هیزانهش ده ولته تی عوسمانیی له خوراوا و روسیا بوو له خوره لات.
- بوونی شاته هماسبی دووهم له باکوری نیران و خه ریک بوونی به پیکه وه نانی سوپایه کی گه وره بو به رگریکردن له ولاته که می و ده رهینانی ته ختی حوکومرانی سه فه ویی له ژیر دهستی نه فغانه کان و پیوستیش بوو کهوا به شمشیر نه م مافه بگیریته وه، بویه هیرشیکی سه ر یازی کرده سه ر و له ده سه به سه ردا گرتنی قه زوین و قوم و قاشان سه رکه وتنی به ده سهینا به بی نه وهی بتوانی شا له ناوبه ری.

میسرووی دەرولتی سفولی

- چەند سەرکردەییەکی توندپەرەوی خێلەکانی فارس و کورد سەریان هەڵدا و لەهەولتی ئەوەدا بوون سەربەخۆیی بۆ ناوچەکانیان و دەسبەهێتن و خۆیان لەپاڵەندی سەرەدەمە تازە کە رزگار کەن و هەروەها ئەو پەيوەندییە نەخواراوەی بەسەفەوییەکانیانەو هەبوو ئەویش نەهێلین.

- کەموکورتی لەتواناکانی میرمەحمود بەخێرای بەدیار کەوتن چونکە ئەو هەموو هیژ و توانای خۆی لەداگیرکردن و دەسبەسەرداگرتنی ولاتە کەدا خەرچکرد، لەلایەکی دیکەشەو نێرانییەکان نامادە نەبوون بچنە ریزی سوپاکەییەو، و بینگومان دروسکردنی سوپایەکی تازە لەئەفغانستان و ناردنی بۆ نێران کاریکی زۆر سەخت بوو، بەلام توانی بەلەخۆگرتنی هۆزە کورده سوننەکان ئەم کێشەییە چارەسەربکات، ئەو هەبوو سوپایەکی بەهێزی لێپێکھێنان ناردنی بۆ لەناوبردنی ئەو شارە راپەرپوانەیی کە لەخونسان و قاشان و شیراز و بەندەرە عەباس و بەهەبان شۆرشیان دەکرد و، توانیان لەم هەلمەتەیاندا سەرکەوتن بەدەسبەهێتن.

- دەسەلاتداریتی میرمەحمود دووچاری کۆمەڵێک شۆرشی نەپساوێ شارە جیا جیاکانی نێران بۆو بەتایبەتیش قەزوین و، ئاشکراشە ئەو هیژە ئەفغانیانەیی کە لەشارە کە دەکرابوون نامادە نەبوون بچنە ریزی هیژە سەرەکییە کەو و نێرانیان بەجێهێشت و بەرەو قەندەهار رویشتن، ئەم کسارەش هێندەیی دیکە هەلۆیستەیی لاوازترکرد.

سەفەوییەکان لەنێوان عوسمانیی و روسەکاندا:

کێشە ناوخۆییەکانی نێران سەرئەنجام عوسمانییەکانی راکێشا و ئەوکاتەش لەدوای رێکەوتنامە کە ۵ حوزەیران ۱۷۱۸ز کە لەگەڵ خانەوادەیی هابسبۆرگی نەمسایی لە بزاروڤیتز سازیانکرد ببوونەو خاوەن هیژتێکی باش و گونجاو، لەلایەکی دیکەو نێران بەگۆرێی چەند بەندیکی ئەم رێکەوتنامەییە هەندێک دەسکەوتیان پێرا کە بریتی بوو لەو ناسانکارییانەیی بۆ بازرگانە نێرانیەکان دەکرا لەرێگاکانی خاکی عوسمانییەکان کە لەوێو بەرەو رووباری دانوب دەچوون، چونکە عوسمانییەکان لەکاتی شەری ئەورووپیەکان ئەو رێگیانەیی بریوو و

میسزوی دوزنی سزوی

نه یانده هیشت بازرگانیی حه ریری تیدا نه نجام بدری و نه وانیش له بهرانبه ردا ریگای گواسته وهی زیوی عوسمانیه کانیاں بۆ تیران قه دهغه کردبوو.

عوسمانیه کان ده رکیان به وه کرد که نه و ناشته واییه له گه له نه مساییه کان هه یانه ریگایان بۆ خۆشه کات که وا جاریکی دیکه ده سه لاتی خۆیان به سه ر ناوچه کانی ده ووروبه ردا به پیننه وه.

له بهرانبه ر نیگه رانی به رده وای سه فه ویه کان و هه ولی سه لته نه تی عوسمانیه بۆ دانوستان، سولتان نه حمه دی سییم (۱۷۰۳-۱۷۳۰ز) نه حمه ده نه فه ندی به نیردراوی خۆیان ناره نه سه فه هان بۆ نه وهی له گه له شاحوسیتدا بۆ مه به ستی گه تووگو کۆردن ده رباره ی بازرگانی سه فه ویه و نه مساییه کان و په یوه ندی نیوانیاں دانوستان بکه ن، هه روه ها له کۆتاییشدا راپۆرتیک ده رباره ی باری ناوخری تیرانی بۆ به یئیتیه وه. کاتیک گه راپیه وه نه ستانبوول راپۆرتیکی پیشکه شی سولتان کرد که تیدا باسی هه ره شه کانی نه فه غانی بۆ سه ر سه فه ویه کان کرد که مه ترسیی خستبووه سه ر ده سه لاته لاوازه که ی شاحوسیت.

کاتیک میرمه حمود له سه ر ته ختی فه رمانه وایه تی خۆی جیگیر کرد، حه سه ن پاشای والی به غدا نیردراویکی ناره نه سه فه هان و داوای لیکرد که وا واز له مه رامه خراپه کانی خۆی به یئیتیه بهرانبه ر ده ولته تی عوسمانیه، نه ویش لایه نگیری خۆی بۆ راگه یاند و بۆ جه ختکردنه وه له سه ر نه م هه لویسته شی محمه دساق خانی وه ک نیردراوی خۆی ناره نه به غدا و داوای له حه سه ن پاشا کرد که پالپشتی عوسمانیه کان بۆ نه فه غانستان دا بین بکات، تا کو بتوانن ده سه به سه ر هه موو خاکی سه فه ویدا بگرن، حه سه ن پاشا راپۆرتیکی دووردرتژی له مباره یه وه ناره نه ستانبوول.

پشتبه ستن به راپۆرتیه که ی والی به غدا سولتان بریاریدا ناوچه کانی ده ووروبه ر داگیر بکه ن: نه سه ره وان و ته ورژ و گه نجه و تفلیس بۆ نه وهی به ره ی خۆره لاتیان به هیز بکه ن، جگه له مانه ش فه رمانیکرده ویلایه ته کانی نه رزه رووم و قارس و وان و چلدر و موصل و شاره زوور و به غدا و به سه ره و ده سه بکه ن به داگیر کردنی ته نها

میسز ووی دوولتی سرفوین

ئەو زەویبە ئێرانیا ئەو کە بە دەست سەفەویبە کانهەن، ئەو دەبوو حەسەن پاشا
هێرشیکردە سەر کرمانشا و دەستی بە سەرداگرت.

لە لایەکی دیکەش ئەو ئەم سیاسەتە فراوانخوازییە عوسمانییەکان و لاوازی
سەفەویبەکان سەرئەنجامی پەتەرۆسی گەورە قەیسەری رووسی راکیشا و ئەویش چاوی
لەو دەبوو کەوا دەسبەسەر ویلايەتی کەرەج و ئێرانسی قەوقازیدا بگرت و دەریای
قەزوینیش بکاتە دەریای روسی، جگە لەمانەش لەهەولتی ئەو دەبوو لەرووی
ئابووریەو دەسبەسەر سەر بازارگانی حەریر و هەمووی بۆ خۆی قۆرخبکات کە
ئەوکاتە بەرێگای خوری و بوخاراوە دەچوو هیندستان، بۆیە هێرشێ کردە سەر
دەربەند و دەستی بە سەرداگرت و پاشان رووی کردە شەماخی و کاتیکیش
گەیشتە ئەوێ بێنیا کەوا ئیبراھیم پاشای سەدری ئەعزەمی عوسمانیی بەخۆی و
سوپاکەو بەر لەئەو گەشتۆتە ئەوێ و بەر لەویش ئەرمینیا و کەرەجی
داگیرکردبوو، لەبەر ئەوەش توانای بەرەگاریبوونەوی سوپای عوسمانیی نەبوو بۆیە
گەرایەو روویا.

لەسالی ۱۷۲۳ز لە لایەن ئەفغنیە کانهە میرمەحمود دەستی بەسەر رشت و
شارۆچکەمی گەیلاندا گرت و بەهۆی ئەمانەو حاکمی فارس لەو ترسا کەوا
ولاتەکەمی ئەویش داگیربکات و داوای یارمەتی لەقەیسەری رووسی کرد و ئەویش
هێزەکانی خۆی ناردە گەیلان بۆ ئەوەی داگیری بکات و لەهەمان کاتیشدا
عوسمانییەکان دەستیان بەسەر شەماخی و تفللیس و شەرواندا گرتبوو.

وادیاربوو ئەو لەشکرکێشیە روویا بۆ ناو قولایی خاکی ئێران بوو هەرەشە بۆ
دەسلاتی عوسمانیی لەو ناوچانەمی دەستیان بەسەرداگرتبوو، ئەمەو سولتان
ئەحمەدی سێیەم نامەیکەمی بۆ پەتەرۆسی گەورە نارد و تیایدا ھۆشدارێ دای
لەوێ هێزەکانیان بەرەو شاری دەربەند هاتوون و ئەمەش مانای هەلگیرسانی
شەرە لەدژی عوسمانییەکان.

لەراستیدا پەتەرۆسی گەورە لەو قۆناغەدا نازەزووی ئەوێ نەدەکرد بۆ
داگیرکردنی خاکی ئێران لەگەڵ عوسمانییەکاندا بکەوێتە کێشەمی چە کداریبەو،

سیژووی دوولتی سرفوولی

بۆیه له پیناوی ئه وهی ده سبگری به باکو و دهر به نند که له نه نجامی ته نگژه کاندای دهستی به سه ردا گرتبوون.

له دوای ئه وهی سولتانی عوسمانیی شه ری له دژی ده ولته تی سه فه ویی راگه یانند و له شکر کیشی کرده ناو خاکی ئییران شاته هماسیی دووهم نامه یه کی بو سولتان نه همه دی سییهم ناردو تیایدا داوای روونکردنه وهی هاتنه ناو ولاته که ی لیکرد، شه ویش وه لأمی دایه وه که له بهر شه وه یه رووسیا له لای خۆیه وه باکو و دهر به نندی داگیر کردوه و شه فغانیه کانیش نه سه فه هان، شه ویش ده یه وی بهر له وهی دوژمن ده ستیان به سه ردا بگری شه یره وان و ته وریژ بگپرتیه وه بو ژیر ده سه لاتی خۆی، شه وکاته شاته هماسیی دووهم ده رکسی به وه کرد که وا شه نامه گوپینه وه یه هیچ سو دیکیی نییه و ناچار بوو داوای یارمه تی له رووسیا کرد و بو شه مه به سه ش ئیسماعیل به گی نارد ده لای و نامه یه کی پیبوو تییدا داوای یارمه تی له په ترۆسی گه وره ده کرد. قه یسه ری رووسی له سه ر داواکه یان ره زامه نندی نواند به مه رجی شه وهی ئسته ر ئاباد و مازهنده ران و گه یلان بخته ناو سنووری خۆیه وه، کاتیک نیرداوه که ی گه رایه وه و نیرداویکی رووسیشی له گه لدا بوو، زۆر به تونندی هه لسو که وتی له گه لدا کرد و نار دیه وه بو ولاته که ی خۆی، به مه ش په ترۆس تور به بوو و دهستی کرده وه به سیاسه تی فراوانخوازی.

به هۆی ناکۆکی له سه ر داگیر کردنی خاکی ئییران خه ریک بوو روسه کان و عوسمانییه کان له نیوان خۆیاندا دوو چاری شه رده بوون، چونکه شوینه کیشه له سه ره کان جینگای ته ماعی هه ردوو لایان بوو. ده ولته تی عوسمانیی ده یویست شوینه پر له چالاکییه ئابووریه کان بخته ژیر ده سه لاتی خۆی و رووسه کانی لیبیبه ش بکات و له هه مان کاتیشدا رووسه کان ده یانویست ریگسا له عوسمانییه کان بگرن و نه هیلن بگه نه ده ریای قه زوین.

واپنده چوو که وا شه کیشه یه زیانی بو سه ر به رژه وه ندییه ئابووریه کانی فه ره نسا هه بووی له خۆره لاتدا، بۆیه هه ولیدا ناو بیژیوانیان بکات و کیشه که ناشتیانه چاره سه ربکات، له م هه وله شیدا سه رکه وتنی هینا چونکه له ۲۴ حوزه یران ۱۷۲۴ز

میسزوی دہولتی سفولی

ریکھوتنیکیان مۆر کرد کہ بہ ہویہوہ ہەر یہ کہیان بۆیان ہہبوو پاریزگاری لہو بہش و ناوچانہ بکہن کہ لہئیرانیان دابریسوو و ہہردوولاشیان ہاریکاری یہ کتر بکہن لہ ہەر ہہولتیکی تہ ہماسبی دووہم بۆ گیزانہوہی ئەو شوینانہی داگیریان کردوہ، ئەو ریکھوتنامہ یہش بریتی بوو لہم بہندانہ:

- ئەو ہیلہی کہ لہ تورکستان لہ خۆزہ لاتہوہ ہلدہ کشی و دہگاتہ خالی بہ یہک گہیشتی ہہردوو رووباری کەر و رەس لہ دہرہ نەد بیئتہ ہیللی جیا کەرہوہی سنوری دہولتہ تہ کانیان.

- دہولتہی عوسمانیی ئەم شارہ خۆراواییانہی ئیرانی بکہوتتہ دہست: قەرہ باغ، گہنجہ، نەخجہوان، ئەیرہوان، تہوریز، خووی، کورس، ئەروومیہ، مہراغہ، سہماس، سہندہج، ہہمەدان و کرمانشا.

- ناوچہکانی سەر دہریای قہزوین و باکووری ریزہوی خوارووی رووباری رەس بۆ رووسیایی، واتہ ئەو شوینانہی کہ پیشتر تہماسب شا بۆ رووسیای دہستی لیتھلگرتبوو: نەستەرئاباد، مازہندہران، گہیلان و بەشیککی شہروان.

- شا تہماسب دہسبگری بھو ناوچانہی لہ بەردہستییہتی بہ مہرچیک دان بہ بہندانہکانی ئەم ریکھوتنامہ یہدا بہیتی.

لہ راستیدا رووسہکان بہ ہوی ئەم پەیماننامہوہ نامانجیککی زۆر ستراتیزی خۆیان پینکا، ئەویش دوورخستنہوہی عوسمانییہکان بوو لہ دہریای قہزوین، بہ لام سولتان ئەحمەدی سیتیہم لہ لایەن زانا ئایینیہکانہوہ دووچاراری رەخنہ بووہوہ بہ ہوی ئەو ہاوپہ یانیتیہی لہ گەل مہسبجییہکاندا لہ دژی دہولتہتیککی ئیسلامی سازیکرد و ولاتہ کہشیانی دابہشکرد، لہ لایەکی دیکہ شہوہ پەیماننامہ کہ بہ ہیچ شتوہیہک باسی نەفغنیہکانی ناو ئیرانی نەکرد.

کاریگہری پەیماننامہ گہ لہ سەر ئەفغانہکانی ئیران:

پەیماننامہ کہی نیوان روس و عوسمانییہکان کاریگہری خراپی ہہبوو لہ سەر بوونی ئەفغانییہکان لہ ئیران، چونکہ بہ ہویہوہ میرمہحمود بہ ہەندیک کیشہ و

میرموسی دوولتی سرفروبی

ململانیسی ئەوتۆوه گلاکە بە هیچ شتوێهێک نەیدەتوانی خۆیانی لى دەربازبکات و لەکۆتاییشدا لەناوچوو. لەبەرئەوهی چالاکییەکانى لەناو چوارچیۆهێ نێران مابۆوه و نەیدەتوانى بۆ هیچ جینگایه کی دیکه پەل بهاوی له هەر چوار لاهه کیشه و گرفت دەوریانگرت، لهوانه:

- پالەپەستۆی نێودهولته تی که پیکهاتبوو له دهولته تی عوسمانی و رووسیا و ئەوانیش هەریه که به نارەزۆوی خۆیان خاکی ئێرانیان دادەپری.

- سوپاکەى چەندین جار و لەسەر یەك لەناوخۆی ئێراندا شکستی خوارد.

- هێرشى کورده ئێزیدییه کان بۆ سەر سەربازگه کهی.

ئەم گۆرینکارییه ناوخۆیی و دەرەکیانە میرمەحمودیان لەرووی ئابووری و سەربازی و دەروونییهوه زۆر ماندوو و شەکەت کرد، هەرگیز مێشک و بیری نەو توانای بەرگریکردنیان نەبوو بۆ ئەم هەموو کیشه که له که بووانه، وردەوردە زیاتر و رەهێ لە دەس دەدا و ئەمەش کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر هەلسوکه و ته کانی و هەمیشە بە لای توورپهیی دلێره قی و بیبەزیی بوونی دەبرد، لە لایه کی دیکه شهوه دەستیکرد بە کوشتنی پیاوماقووله ئێرانیه کان و پاشان سی هەزار که سی لە لایه نگرانی شاحوسیین کوشت، ئەم قەساجانەیه ش تەنانەت سەرکرده گهوره کانی ئەفغانیه کانیشی گرتەوه، هەر وه ها باجی دیکه ی خسته سەر زهوی و زاره کان و بەمەش خەلکه که زۆر بیتزاریوون، سەربازەکانیشی تالانی دوکه کانی نینگلیز و هۆلەندیه کانیان دەسپیکرد، سەرەرای هەموو ئەمانەش مەکورپوو لەپاریزگاریکردنی فەرمانپره وایه تی ئەسفه هان.

پیاوه گهوره کانی ئەفغانی دەرکیان به وه کرد که ئەگەر میرمەحمود بەرده و امبێ لەسەر ئەم سیاسه ته ی ئەوا ئەفغانیه کان بوونیان لە ئێراندا نامیتی، بۆیه له دوای ئەوه ی که میرمەحمود بە یسه کجاری هۆشی له ده سدا و شیتبوو، میر ئەشره فی نامۆزایان لە ئەفغانستانه وه بانگه یشتکرد و متمانه ی جینشینیان پێبه خشی و

میترووی دولتی سرفولی

پاشان له نیسانی ۱۷۲۵ز بهر د و ته ختی پاشایه تی بهر زیان کرده وه و، به کم کاریکی که نه نجامیدا نه وه بوو میرمه جمودی کوشت.

نه فغانییه کان له سه رده می میر نه شرف:

لیکتیگه یشتنی عوسمانی و نه فغانییه کان: میرنه شرف دهبویه رویره روی نه وه موو ته نگره گه ورانه بیته وه که دوو چاری نه فغانییه کانی نیران دهبونه وه و هه مووشی له مملانییه هه یرمایه تیه کانه وه سه رچاوه دیان ده گرت:

- نه فغانه کان به سه رکرایه تی میرنه شرف خوی که ده ستیان به سه ر نه سفه هان و شیراز و خواروی خوره لاتی نیراندا گرت، به لام له بهر نه وه ی هیزه دهره کییه کان زور بوون و هه مووشیان چاویان بریبووه خاکی نیران و له لایه کی دیکه شه وه شوپشه ناوخوییه کان و نه بوونی سوپایه کی به هیز ناچاران کرد ته نها بیر له بهر گریکردن بکاته وه.

- سه فویه کان به سه رکرایه تی ته هماسبی دووهم خویان به خاوه نی شه رعیی فرمانر هوی نیران ده زانی و مه لبه نده که شی له مازه نده ران بوو، له بهر نه وه ی خاوه نی هیژکی که مبوو بویه هه ر خه ریکی چاودیری کردنی رووداوه کانی ده کرد و هه ولتی ده دا که وا سوودیان لیسو در بگری، نینجا فه تح عه لی خانی سه ر کرده ی قاجاره کان هاته پالتی و په یوه ندی پیوه کردو به مهش توانی به شداری له رووداوه کاند بکات.

- رووسیا که به رده و امی به سیاه ته فراواغوازییه کی (له دوای مردنی) په ترؤس گه وره ده دا و هه ولتی ده دا له سه ر حیسابی نیران ده ولته ته که ی خوی فراوان بکات، و له سه رده می خانمه قه یسه ر کاترینی دووهم (۱۷۶۲-۱۷۶۹ز) ده بیته هیژکی گه وره وه له سه ر سنووری نیرانی و عوسمانییه کان ده ولته ته که ی خوی فراوانده کات.

- عوسمانییه کان که خویان به خاوه نیکی شه رعیی حوکومرانیته نیران و پاریزگاری لیکردنی له بهر انبه ر نه فغانی و رووسه کاند ده زانی، بو قولاییه کی

میرزوی دوولتی سرفولی

زۆری نیو خاکی ئیران به سهر کردایه تی نه همه دپاشای والی به غدا (جیشنینی، باوکی بوو له م پۆسته دا) له شکر کیشییان کردبوو.

میرنه شرف له سه ره تای ده سه لاتدارتییه که ی خۆیدا ویستی به فیلتیکی سیاسی که شاحوسین له به ندیجانه بیتیته ده ره وه یه کیک له کچه کانیشی ماره بکات تا کو به مه فه مانژه وایه تیه که ی بیتیته شه رعی، پاشان هه ولتی ده دا له گه ل شاته هماسی دووم کۆبوونه وه یه ک سازیکات، که چی شا پیلانی بو شه وه ده گپرا که بیکوژی، ئینجا میرنه شرف پییزانی، بۆیه شا به ره و سیمان و له ویشه وه به ره و تاران رایکرد، له ویدا بانگه یشتی فه تح عه لی خانی سه ره وکی هۆزی قاجاره کانی کردو کردیه بریکاری خۆی و پله ی میری میرانی پتیه خشی و له گه لیدا ریکه وت بو شه وه ی شه ری نه فغانییه کان بکن و له ئیران وه ده ریاننن.

کاتی که میرنه شرف هیرشی کرده سهر تاران شاته هماسی دووم نه ویشی به جیه یشت و به ره و مازه نده ران هه لات و له ویشه وه به ره و مه شه د و بو شه وه ی ده سه به سهر خۆراساندا بگری و ریگای یارمه تییه کانی نه فغانستان له میرنه شرف بگری، به لام کاتی که شه وان خه ریکی خۆسازدانبوون میرنه شرف له دامغان پتیا ن گه یشت.

له لایه کیدی که شه وه میرنه شرف هه ولتی ده دا که وا عوسمانییه کان به ره وه ده ره وه ی سنوره کانی ئیران - عیراق بیات، شه وه بوو وه فدیکی به سه ره کردایه تی عه بدوله زیزخان و مه لاره حیم ناره نه ستانبوول و له ویدا ناره زایی خۆیان له دژی په یمانامه ی سالی ۱۷۲۴ز بو سولتان نه حه دی سییه م ده رپری. له بهر شه وه ی سیاسه تی شه وکاتی عوسمانییه کان له گه ل شه م ئاراسته یه نه ده گوئجا، سولتان فه رمانییدا نیردا وه که ی شه فغانی له نه ستانبوول ده رکهن و له دوا ییدا له دا گیر کردنی ئیران تووندی زیاتری نواند.

شه م سیاسه ته ی عوسمانییه کان له بهر انبه ره فه فغانییه کان کاردانه وه یه کی خراپی له لایه ن رای گشتی عوسمانییه کان لیکه وته وه و زۆره ی چین و تویشه کانی ولات

میسزوی دوولتی سزوی

لیسی نارازی بوون، نه مه پالی به سولتانه وه نا که داوا له شیخولنیسلام بکات شهری نه فغانییه کان جائیزبکات.

له راستیشدا بهر ژه وه ندیسه بالاکانی عوسمانییه کان له سهرووی رای گشتییه وه بوو له ریگه گرتنی ته ماعی رووسه کان که چاویان بریبووو خاکی شیران. بویه سولتان بریاریدا درتزه به چالاکیه سهربازییه کان بدرتته وه و نینجا له سالی ۱۷۲۶ز فرمانی به نه حمده پاشادا که هوا هیرش بکاته سر نه سفهان، له ویش له نزیک هیللی هه مه دان-نه سفهان له گهله هیزه کانی میرنه شرف به یه که گیشتن. شهر له نیوانیان دهستی پیکرد و سهر که وتنیکی ناشکراش بو هیزه کانی نه فغانی مسوگه ربوو که توانیان له سهره تاوه زه بریکی کاریگر له پیشه وهی سوپاکه بوه شین و پیشرووی عوسمانییه کان راگرن. وادیار بوو جه نگاهوره کورده کان شه و هیان ره تکرده وه که دژی نه فغانییه سوننه کان بجهنگن و بهر له ده سپینکردنی شه ره که شه وان پاشه کشه یان کرد و به مهش سوپای عوسمانی توانای شهری که مبووه و، شه وانیش له دوایییدا زور بهی ته قه مهنییه کانی خویان له مهیدانی شه ره که به جیهیشت و هه مووی که وتسه دهس نه فغانه کان و شه وانیش به ره و کرمانشا هه لاتن.

نه حمده پاشا راپورتیکی دوورودرتژی بو نه ستانبول نارد و تیایدا باسی بارودوخه کهی بو کرد، سولتانیس له وه لامدا فرمانی پیکرد له شه پرکردن نه وهستی و دیسانه وه به ره وه نه سفهان هه لکششا. له وکاته شدا میرنه شرف دووچارایی مهترسی و هه ره شه نارخوییه کان بووه و شاته هه ماسییش دووچاره هیزه کانی خوی ریکخسته وه، بویه له پیناو پاراستنی هیزه کانی خوی و رووبه روو بوونه وهی ته هه ماسب هه ولیدا له گهله عوسمانییه کان ناگره ست بکات و له گهلیان ریکبکه وی، و نامه یه کی بو نه حمده پاشا نارد و تیایدا پیشنیاری مؤرکردنی ریکه وتنیکی ناشتیانهی بو کرد و له گهله نامه که شدا وه که دربرینی نیازباکی هه موو دیله کان و ته قه مهنییه کانی بو نارد وه، نه حمده پاشا نه پیشنیاره میرنه شرفی بو لای سولان نارد و شه ویش ره زامه ندی له سهر نواند،

مىڭ يىللىق دۆلەتنى سەرفىزلى

چونكى ئەو كاتتە رووسە كان لە سالى ۱۷۲۵ ز بەھۆى مردنسى پەترۆسى گەورە فشارى رووسە كان لە سەريان كە مېبۆۋە و رېكە وتنە كەش برىتى بوو لە:

- مىرئە شەرف دان بە ژىردە ستەبى دەلەتنى عوسمايدابنى.
- دەلەتنى عوسمانى دان بە مىرئە شەرەفدا بنى ۋەك حاكىمى ئىيران و تارەكانى ولات دراوېش بەناوى سولتان يە كە مجار و پاشان بەناوى مىرئە شەرەفەۋە لىبدرى.
- ناۋچە نىكەكانى ئىيران: كرمانشا و لورستان و ھەمەدان و نەھاۋەند و مەراغە و تەۋرېز و خوى و زىجان و گەنجە و قەرەباغ و تىلىس و نەخجوان و شەروان راستەۋخۇ لە ژىر حوكومرانى دەلەتنى عوسمايدابنى.
- ئەھواز راستەۋخۇ بىكەۋىتە چوارچىۋەى دەلەتنى عوسمانى.
- ھەردوۋلا بەلئىن دەدەن كەۋا دالەدى ھەلەتۋەكانى يە كترى نەدەن.
- ھەردوۋلا سەفېرەكانىيان بۆ يە كتر بنىيران تا ئەۋكاتەى دۆستايەتتە كە جىڭگىر دەبى.

- دەلەتنى عوسمانى رىڭگى حاجىيە ئىرانىيەكان بەناۋ خاكى خۇيدا دەكاتەۋە.
- ھەردوۋلا بەلئىن دەدەن كەۋا دەست لە كاروبارى يە كترى ۋەرنەدەن.
- ئەم رېكەۋتنە بىتتە بناغەيەك بۆ ئاشتەۋابى نىوانىيان و لەيەكەم ساتى مۆر كرنىيەۋە كارى پېبكرى. شايانى باسە كە ئەم رېكەۋتنە نامەيە لە تشرىنى يەكەم ۱۷۲۷ ز لە ھەمەدان مۆر كراۋ بەر رېكەۋتنە نامەى ھەمەدانىش ناۋرا.

بەدۋادا چوۋنىك بۆ رېكەۋتنە نامەى ھەمەدان:

- مىرئە شەرف تۋانا و لىھاتۋى سىياسانەى خۆى لە گەل عوسمانىيەكان و لە ژىر ئەۋ بارە سەختەيدا سەلماند و دەستىشى پېھەلگرتن لە شەپروكوشتار و لە ھەمان كاتتەدا رازامەندى ئەۋاننى بۆخۆى دابىن كىرد و دىسانەۋە جەختى لە سەر

میسزوی دوولتی سرفوی

په یوه نندی دۆستانه ی ههردوولا كرده وه و بهمهش توانی شهو پرۆژه فراوانخوایسه ی كه هه یانبوو له خاكی ئیران و بهریگای ناوچه سنووریه كان رایانگرت.

- هیترشی نه فغانه كان و دهسبه سرداگرتنی ئیران ههلی بو عوسمانییه كان خوژكرد كهوا شهو ناوچانه ی به هی خوئیانیان ده زانی و له رووی نابوو ریه وه ناوه نندی چالاکی بازرگانی بوون و له رۆژانیتكیشدا هۆكاری سه ره کی مملانییه کی دوووردیژیان بوون له گهل سه فه وییه كاندا گتیرایانه وه بو ژیر دهسه لاتی خوئیان.

- دهسبه سرداگرتنی ئیران له لایهن نه فغانییه كانه وه رووسه كانی وشیار كرده وه چونكه شهوان هه میشه له هه ولتی شهو ده دا بوون دهسبه سر ناوه گه رمه كاندا بگرن و نابوو ری خوئیان دابین و دلینا بگهن، شه مهش بووه هوی تیکچژرانی بهرژه وهندییه كانیان له گهل هی عوسمانییه كاندا. شه هه لویتسهش بوو به هوی شه وه ی فه ره نسا بیته ناو كیشه كهو رۆلی ناو بژیوانی بگتیریت و نه یه لتی كهوا كاریگه ری خراب بكاته سر بهرژه وهندییه كان شهوان له ریگای نیوان شماره كانی ئیران و سه لته نه تی عوسمانییه.

- ریکه وتنامه ی سالی ۱۷۲۷ز ئیرانی خسته ژیر چاودیری عوسمانییه كان، شه مهش نامانجی میرنه شرف بوو چونكه هه موو کاتیک عوسمانییه كان باریکی قورسبوون له سه ر شانی و له لایه کی دیکهش ده بوایه خه ریکی کیشه ناو خوئییه كانی.

- بهم ریکه وتنامه یه میرنه شرف توانی ناوچه ستراتژییه كان له داگیر کاری رووسه كان پيساریزی شه ویش به هوی شه وه ی كهوا كهوتنه ژیر دهسه لاتی عوسمانییه كان و به دیواریک له نیوان شهوان و شهو رووسانه ی چاویان بریبوو خاکی ئیران، شه مهش له بهرژه وهندی شهو دا بوو چونكه نه یده توانی ته نها به هیتری خوئی پاریزیگاری له م ناوچانه بکات.

میسزوی دوولتی سه فوولی

- ناوچهی شهواز بۆیه که بچار کهوتته ژیر فرمانرِ دواپی عوسمانیی و شهشه بههوی بیتوانایی دهسه لاتی نهفغانییسه کانی ئیرانبوو، کهچی سهره رای شهوهی شهسه دهسه کهوتیکی گهوره بوو بۆ عوسمانییسه کان بهلام له دواپییدا بوو بههوی شهوهی دوو چاری زۆر تیک له کیتشه و گرفتییان بکات.

بهمشیره دیه ئیران سهره رای شهوه لئی میر شهشه ف بۆیه که پارچه پی کهچی بهسه چوار لایه ندا دابه شبوو: سهفه و یسه کان و نهفغانییسه کان و عوسمانییسه کان و رووسه کان. هه رچه نده میر شهشه ف توانی بههوی ریکه وتنی له گه ل عوسمانییسه کان بهری لای شهوان نارامبکاته وه، بهلام پیوست بوو له سهری کهوا خۆی بۆ چهند هیتیکی دیکه ی دوژمن ناماده بکات بهتایبه تیش شاته هماسبی دوو دم که له دواپی شهوهی نادرشای نهفشاری هاته پالی بارو گوزه رانی رووی له باشی کرد بوو، شهو پیادهش شهو که سه بوو کهوا له میژوودا به ته هماسبی قوولی خان ناویانگی ده کردو، ئینجا له دواپی شهوهی دهسه لاتی گرتته دهست و میر شهشه ف و ته هماسبی دوو ه می له ناویرد به ناوی نادرشا ناویانگی په یدا کرد.

په یدا بوونی نادرخانی نهفشاری و کو تایی نهفغانییسه کانی ئیران:

نادرشا له بنچینه دا سه ره ههۆزی نهفشاری تورکمانیسه و له تورکستانه وه بههوی داگیرکاری مه غوله کانه وه له نازه ریجان نیشه جیبوو و تا شه و کاته ی شا ئیسماعیلی په کم دوروی خسته وه بۆ خۆراسان هه ره له وی مایه وه و پاشان له نه بیورد نیشه جیبوو. هۆزه کهشیان له نیوان شه بیورد و دهست جهرد گهرمین و کویتانیان ده کرد و له تشرینی دوو ه می ۱۶۸۸ز نادرشا له خیزانی هه ژار له دایکبوو.

ساوکی شوانکارو دار که ربوو و زۆر به هه ژاری ده ژیا. ئینجا نادر پیشه که ی ساوکی وه رگرت و له کاتی گه نجیدا خۆی و دایکی له په لاماریکی ئۆزه که کان بۆ سه ره خۆراسان به دیل گیران و بردران بۆ خیه وه دایکی له دواپی چوار سالی دیلی کۆچی دواپی کرد، شهویش توانی راکات و خۆی رزگار بکات و بگه رپتته وه نیشه تیمان و نیو ههۆزی نهفشار، پاشان بوو لایه نگرپی بابه عه لی به گی حاکمی

میسزوی دولتی سزوی

ئەببورد و خزمەتتیکى زۆرى پيشکەشکرد و ئەویش زۆرى خوشدەويست و دوايى کچيتكى خۆى لى ماره کرد.

نادرخان خاوەن هيسوا و ئاواتى سياسى زۆربوو، لەسەرەتاوه چاوى لەدەسەلاتدارتتى ئەببوردبوو، زۆرىشى پەلە بۆ کرد و هەر زوو مامەكەى بەژدەر كوشت و پاشان چاوى تەماعى خستە سەر تەواوى خۆراسان، بۆيە لەگەڵ فەرمانرەواكەيدا رووبەرورى يەكبونەوه و بەلام نەيتوانى شكستى پيەيتنى بۆيە شاردەكەى چۆلكرد و هەلات و لەكۆتاييشدا بوو بەريگر و توانى چەند چەكدارتک لەدەوورى خۆى كۆپكاتەوه، ئينجا دەستى کرد بەبەشدارى کردن لەرووداوه كانى ناوچەكە و توانى لەقەلاى خۆراسان جينگيرى و كەلەدواييدا بەناوى ئەوهوه ناوئا (قەلاى نادرى) و پاشان كرده بنكەيهك بۆ چالاكەكانى خۆى و فراوانکردنى بازەنى دەسەلات و سەرەتاش دوو ئامانجى خستە بەر چاوى خۆى:

يەكەم: لەسەر بەرژەونەندى و حسابى هيزەكانى خۆرەلات و خۆراوا و كەنداوى عەرەبى دەسەلاتەكەى فراوان بكات.

دووەم: ئسازادکردنى ئيران لەدەستى ئەفغانەكان و لەناوبردنى سەفەويهكان و پاشان بەتەنها فەرمانرەوايەتى ولات بكات.

بۆ ئەوهى بتوانى ئامانجەكانى پينكى خۆى خستە پال سەفەويهكان بۆ ئەوهى لەناوهوه زەبرى خۆيانى لى بوشينى. ئەوكاتەش ئيران لەدواى كشانەوهى روسيا لەمازەندەران و ئەستەرناباد پى ناپووه قۆناغىكى تازەوهوه شاتەهماسبىش گەرابۆوه بۆ مازەندەران و لەویش چاوى بەفەتح عەلى خان قاجار كەوت و هيتنايه پال ريزەكانى خۆى، ئينجا نامەيهكى بۆ نادرشا نارد و تيايدا داواى لىکرد كەوا بۆ دەرکردنى ئەفغانەكان لەمەشەهد يارمەتى بدات، بەلام سەرەراى ئەوهى داواكەى شاتەهماسبى جيبەجىکرد كەچى لەگەڵ فەتح عەلى ناكۆكبوو، چونكە هەر يەكێك لەوانە لەهەولتى ئەوهدا بوو سەرکەوتنەكان بۆ بەرژەونەندى خۆيان بەكاربهينن، بەمەش لەبەردەم هيزەكانى ئەفغانى لەسالى ۱۷۲۷ز بەسەرکردايەتى مەحمودى سيستانى شكستىكى گەورەيان خوارد و لەكۆتاييدا

میسرووی دودلئی سرفوئی

نادرشا توانی قاجاری له ناو بیات و له سالی دوا پیدا دوو باره هیرشی کرده وه سهر مه شههد و توانی نازادی بکات و نه مهش بوو به یه که مین سهر که وتنی ناو خوئی، ههروه ها له دوا ی نه وه ی شکستی به نه لایار خانی حاکمه نه فغانییه کی هه رات هیئا نه ویشی داگیر کرده، بویه شا له بهر انبهر نه م سهر که وتنه ی ناوی خوئی وه ک ریزلینانیک پییه خشی و ناوی نا ته ه ماسب قوولی خان، جگه له مهش چه ندین دیاری دیکه ی پیشکه شکرد چونکه توانی متمانه بو دهلته تی سه فه ویی بگپریتته وه، به مهش نادرشا پله و پایه ی خوئی و شای سه فه ویی بهر زبوو کرده وه و توانیان روو بهروو و رکابه ری میرنه شرف بکن، نه میش له بهر انبهر دا به په له هیرشی کرده سهر خوراسان بو نه وه ی بواری قیتبوننه وه دیان نه دا، به لام له بهر نه وه ی پشیتی و نالوژی له ناو خودا سهر یه لدا بوو به تاییه تیش له قهنده هار به هزی بلا و کرده وه ی تیپه سهر یازیه کانی له نیو شماره کان بو بهرگری و پاریزگاری نه ی توانی سو پایه کی گه وره و زه به لاح له گه ل خویدا بیات و نه وه ی له گه لی بوون ته نها سی هه زار سهر یازبوون و هه مووشیان نه فغانییه نه بوون، بویه له سالی ۱۷۲۹ز له شه ری میهماندوست له دامغان شکستی هیئا و گه رایه وه بو نه سه فه هان و له ویشدا نادرشا وازی لینه هیئا و هیرشی کرده سهر و شماره که ی له ژیر دهستی دهر هیئا.

له دوا پیدا میرنه شرف شا حوسینی کوشت و به ره و شیراز هه لات، کاتیکیش شاته ه ماسبی دوو م چوه ناو شماره که وه زور دلته نگ بوو به و ویرانکاریه ی که وا نه فغانییه کان به سهر یان هیئا بوو به تاییه تیش کوشک و ته لاره کانی خانه واده ی سه فه ویی.

شاته ه ماسبی دوو م نامنجی نه وه بوو که وا نه فغانییه کان یه کجاره کی له خاکی سه فه وییه کان وه درنی، نادر خانیس له لای خویه وه دهر کی به وه کرد بوو که وا شا تاچ نه ندازه یه ک پیوستی پیی هیه، کاتیکیش فه رمانی پیکرد هیرش بکاته سهر پاشماوه ی نه فغانییه کان و له ناویان بیات وه ک سهر کرده یه کی سهر که وتوو

میرزوی ددولتی سرفولی

داوای خه لاتیکرد، نهوکاتش شا هیچی به دهسته وه نه بوو بویه ناچار بوو داواکاریه که ی جیبه جی بکات، چونکه هه موو هیژده کان له ژیر فرمانی نه و دا بوون و شاهه ماسبی دووهم هیژیکه نه و تووی له ژیر دهسته بوو تا بتوانی ویسته کانی خوئی به سهردا بسه پیتی. به مجوره نادرخان توانی به هوئی رولی کاریگری خوئی به سهر ده ولته تی سه فه ویدا بسه پیتی، و هه موو داهات و باجه کانی ده ولته تی له شاه و هرگرت و له کوژتایشدا بوو به خاوه نی ده ولت به سهر سهرجه م هیژده کان و توانا داراییه کانی ولت.

میرنه شرف ده رکی به وه کرد که واهرازووی هیژ له نیراندا له بهر ژده وندی نه و دانییبه، بویه داوای یارمه تی ده ره کی کردو جگه له عوسمانییه کانیش که سی دیکه ی به دهسته وه نه بوو، له هه مانکاتیشدا نه وان له دوو لایه ندا هاوبه شبوون یه که م هه ردوولایان له سهر مه زه بی سونی بوون و دوژمنی سه فه ویه کانیش بوون، نیردراویکی ناره نه ستانبوول و داوای یارمه تی لیکردن و له بهرانبه ردا نه حمد پاشای والی به غدا تیپیکی توپهاوئیری بز نارد، به لام بهر له وه ی نه و تیبه به شداری شه ره کان بکات نادرخان هیژشی کرده سهریان و توانی له ناویان بیات و ده ستیش به سهر هه موو چهک و ته قه مهنییه کانیندا بگری، به مهش نه شرف دوو چاری شکستیکی هیئنده به هیژها ت رای لیکرد که واکه سوکارو خانه واده ی خوئی و پاره و سامانه که ی کوژیکاته وه و به ره و شیراز رابکات، نادرخان وازی لینه هینا و هه ر به دواپه وه بوو له تزیک زارغان که بیست میل له شیرزا دوربوو، دوو باره شکستی پیتینایه وه.

میرنه شرف له ناو نه و هه موو شکست و زیانانه ی پیی گیشته که چی هه ولتی ده دا له گه ل شاته ماسبی دووهم ریکه وتن بکات، به لام نه و ته نانه ت

میسز ووی دوولتی سرفولی

کۆبوونه ودهشی ره تکرده وه، کاتیکیش شا هه ره شهی له هه مرو نه فغانه کان کرد که نه گهر نه یه دن به دهسته وه نهوا هه موویان ده کوژی، بۆیه نه ویش له ترسان به خۆی و ژماره یه کی زۆر که می سه ربازه کانی که ته نها دووسه د کهس ده بوون له شیراز وهریکه وتن و به ره و قهنده هار رۆیشتن، نه مهش خۆی له خۆیدا نه وه ده گه یه نی کهوا سه ربازه کانی لیتی دوور که وتوونه ته وه، سوارچا که کانی سه فه ویی راوه دوویان ناو نه ویش له دوای نه وهی له ناوچه که دا کشایه وه هه ولیدا ده سه سه ر لار و کرماندا بگری به لام خه لکه که ی لیتی هاتنه ده ست و رووبه رووی بوونه وه، ئینجا ده رکی به وه کرد که مانه وهی له ئیران مانای کۆتایی خۆیه که یه تی، له وێه به خۆی و سه ربازه بیهیژ و ماندوو ده کانیه وه به ره و قهنده هار رۆیشتن، له پاشان برابیه کی ناره به سه ره و پارو و زیریکی زۆریشی بو عوسمانییه کان پینداناره، کاتیکیش گه یشته ناوچه ی زه رده کوژ له بلوچستان خانی بلوچه کان هیزشی بو برد و کوشتی و له سالی ۱۷۳۰ از سه ری پراویشی ناره نه سفه هان بو نه وهی بیته هۆکاری نزیک بوونه وهی له گه ل سه فه وییه کان. به کۆتایی هاتنی میر نه شرف نه فغانییه کان بوونیان له ئیراندا کۆتایی پیتهات که ته نها ماوهی جهوت سال له وی بوون.

په یوه ندی سه فه وییه کان و عوسمانییه کان له سه رده می نادرخان:

له دوای نه مانه نادرخان ده بوایه رووبه رووی نه و هیزانه ی دیکه بیته وه کهوا هیشتا به شیکی خاکی ئیرانیان له ژیره ست ماوه ته وه، نه وانیش ده ولته تی عوسمانی و روسیا بوون و، سه ره تا له عوسمانییه کانه وه ده ستی پیکرد.

له وکاته ی شاته هماسی دووهم چاره پتی نه وهی ده کرد کهوا به هه وله کانی نادرخان نه سفه هان له ژیره ده ستی نه فغانه کان ده ریخی له سالی ۱۷۲۹ از نیردراویکی ناره

سۆزۈمى دوولتى سۆزۈمى

ئەستانبول و نامەيەكى بۆ سولتان نارد و تيايدا ھەموو رووداۋە كانى ئەم دوايىەى تايىت بەدەۋلەتە كەى بۆ باسكرد و داۋاشى لىكرد دەست لەو ناۋچانە ھەلگىرى كەوا لەسەردەمى ئەفغانىيە كاندا عوسمانىيە كان داگىريان كىرد بىوو، لەبەرانبەردا شتىكى ناسايى بوو كەوا سولتان داۋاكەيان جىبە جى نەكات و نىردراۋە كەش بەدەستى بەتالەۋە بگەرتتەۋە.

ئەم رەتكردنەۋەيەى عوسمانىيە كان نادرخانى توورپە كىرد، بۆيە ھەۋلىدا بەزەبىرى ھىز ناۋچە كانى ژىردەسەلاتى عوسمانىيە كان بگىرتتەۋە بۆ سەفەۋىيە كان و سەرەتا دەستى بەسەر ئەھواز و ھەمەدان و نەھاۋەند و تەۋرئىزداگرت. كاتىكىش لەتەۋرئىزبوو ھەۋالى ئەۋەى بەر گوى كەوت كەوا ئەفغانىيە عەبدالىيە كان ھىرشىان كىردۆتە سەر ھەرات، بۆيە نادرخان شارە كەى بەجىتھىشت و ھىزە كانى بەرە و بەرەنگار بونەۋەيان و ھەرتىخت.

لەھەمان كاتىشدا سەر كىردە ئەفشارىيە كە لەخۇراسان و ئازەرىيەجان سەر كەوتنى گەرەى بەدەسھىتتا، ھەرۋەھا دەۋلەتى عوسمانىيە بەھۆى ئەو شۆرشە جەماۋەرىيەى كەوا پەترۆنا خەلىل بەرىۋەى دەبىرد ھەلۋىستى زۆر ناخۆش بون، شۆرشە كەش لەبەر ئەم ھۆيانە بوو:

- دابەزىنى بەھای دراۋى عوسمانى كە بوۋە ھۆى ئاوسان و مەتبوونى ئابوورى ولات.

- بەرزىبونەۋەى ئاستى باجە كان بەھۆى شەرى بەرەى خۆرە لات.

- زۆربوونى دانىشتوانى ئەستانبول بەھۆى كۆچى خەلگى دوورۋەرىيەۋە.

- تىكەلبوونى بەشىكى سۇپا بە بوارى پىشەۋەرىيەۋە.

لەدەستكەۋتە ھەرە بەرچاۋە كانىش لادانى سولتان ئەجمەدى سىيەم و دانانى برازاكەى بوو لەجىتى كەناۋى عمودى يە كەم بوو (۱۷۳۰-۱۷۵۴ز)، فەرمانى بۆ ئەجمەد پاشاى والى بەغدا و عەلى پاشاى سەر كىردەى سوپاى خۆرە لات نارد شەرى سەفەۋىيە كان بگەن، ئەۋە بوو ئەجمەد پاشا لەبىابانى تۆرىجان لەگەل شاتە ھماسىبى دوۋەم لەسالى ۱۷۳۲ز لەتريك ھەمەدان رووبەروۋى يە كىبونەۋە و

میسز وون دوه ولتی سه فوولی

شکستی بهشا هیتنا، عهلی پاشا له لای خۆیه وه لهوکاتهی نادرخان له شارنه بوو هیترشیکرده سهر تهووریز و داگیریکرد و هیژده ولاتپاریزه کانی سه فه ویشی تیدا ده کرد.

سولتانی عوسمانیی پاساوی شه ره که ی به وه هیتنا یه وه که وا شای سه فه ویی ریزی شه و ریکه وتنامه یه ی نه گرتوه به هوی نیردراوه کانی وه لی محمه دخان و ره زاقوولی خان له سالی ۱۷۳۱ز له گه عوسمانییه کان مؤریان کردبوو و شه به ندانه ی له خۆگرتبوو:

- تهووریز و کرمانشا و نه رده لان و لورستان و حهویزه بو سه فه وییه کانی.
- عوسمانییه کان پشکی نهیره وان و تفلیس و گه نجه و شه روان و شه ماحی و داغستانیان به ربکه وی.
- سه فه وییه کان سه ده هزار پارچه زیر وه که قهره بوو کردنه وه ی زیانه کانی شه به دهنه عوسمانییه کان.

شاته هماسی یه که م به هوی دۆراندنه کانی ناچار بوو ناشته وایی له گه عوسمانییه کاندا بکات و سه فی قوولی خانی وه که نیردراو نارده به غدا بو شه وه دانسوتانیان له گه لدا بکات و له سالی ۱۷۳۲ز له نیوان خۆیاندا ریکه واتن و په یاننامه یه کیان مؤر کرد که به په یاننامه ی نه حه د پاشا ناونرا و به هوی وه شاته هماسی دوو دهستی له زۆریه ی پارچه کانی خاکی نیوانا هه لگرت:

- رووباری رهس و دهرنه و دهرتهنگ و چه ندی دیکه ش که سنوری کونی نیوانیان بوو بیته هیللی جیا که ره وه ی مولکه کانی عوسمانیی و سه فه ویی.
- شاته هماسی دوو ده شاری گه نجه و تفلیس و نه خجوان و شه ماحی و داغستان بداته دهست عوسمانییه کان، به واتایه کی دیکه زۆیه ی ویلایه ته خۆراواییه کانی نیوان که عوسمانییه کان چاویان تیه وه ی بوو بخریته ناو سنوری ده ولته تی عوسمانییه وه.

سیئووی دوولتی سرفوئی

- تهووریز و نهردهلان و کرمانشا و همهمدان و نههواز بۆ دهولتهتی سهفهویی بن.
- دهولتهتی عوسمانیی بهلئین بهسهفهویییه کان ددهات کهوا لهدهرکردنی هیزهکانی رووسیا لهدهربهند و گهیلان یارمهتییان بدات.
- دهولتهتی عوسمانیی بهلئین ددهات کهوا ریگا بهئیرانییه کان بدات سهردانی شوینه پیروزهکانی عراق بکهن.

- ههردوولا پهیمان ددهن کهوا ناسانکاری بۆ بازرگانی یهکتری بکهن و سهفر بۆ نهستانبوول و نهسهفههان بنیرن.
- خستنی شاتههماسبی دووهم:

پهیمانامهی نهجهدپاشا لهههردوولاوه دووچاری زۆرتیک لهبهرههتسکاری بوودهوه، کاتیک سولتان مهجمودی یهکه م رهزامهندی لهسه نواند تهووریزی لهبهشی سهفهویییه کان هینایه دهرهوه. رای عوسمانیییه کانش بوو بهدوو بهشوه یهکه میان نهو بابتهی رهتدهکردهوه و دووهمیشیان لهبهر گرنگی لهرووی سهربازی و بازرگانی عوسمانیییه کانهوه رهزامهندی لهسهربوو.

بهلام لایهنی سهفهویی، کاتیک نادرخان نساوهپرۆکی پهیمانامهکهی بیست زۆر تورپهو بیتزار بوو و لهبهرانبهردا فهرمانی بۆ حاکمهکانی دهوورپهس نارد کهوا نه م پهیمانامهیه جیبهجی نهکهن، ههروهها سهفی قوولی خانی گهراندهوه بۆ نهستانبوول و داوای لیکرد کهوا بهعوسمانیییه کان رابگهیهنی له م دوو شته یهکیان ههلهئیرن، یا خۆیان نامادهبکهن بۆ شهپر یاخود هه شوئینیکی خاکی ئیرانیان داگیرکردوه بیگیزنهوه، پاشان لهگهله گهوره پیاوانی دهولت و نهرکانه کانسدا کۆبووهوه و بریاریاندا شاتههماسبی دووهم لابسدهن و میرزا عهباسی کورپی کهجاری شیردهخۆرهبوو لهجی دابنئین و ناوی بنئین شاعهباسی سییهم و نهویش بوو بهبریکاری دهسهلاتداریتیییه که و ههموو کاروبارهکانی دهولتهتی له ۲۶ ئاب ۱۷۳۲ز کهوته ژێردهست و شای لهکار لادراویش بهره مهشههه بهریخراو لهوی بهندکرا.

میسڑووی دہولہ تی سرفولی

لہر استیدا نادر خان ہمیشہ چاود پری ہل سو کہوتہ کانی شاتہ ہماسبی دووہ می دہ کرد و بہر دہوام چاود پری شوہی لیدہ کرد کہ بچو و کترین ہلہ نہ نجامبdat بو شوہی بیکاتہ بیناگہ و دہسہسہر نیراندا بگری، بویہ کہ نہ یاننامہ کہی لہ گہل عوسمانیہ کاندا مؤر کرد و بہ ہیچ شیویہ کیش پرسی پینہ کرد رقی لیتہ لگرت و واشی دہ بینی کہ ہم پہ یاننامہ یہ ہلگری بہرژہ و ہندیہ بالا کانی نیران نیہک چونکہ:

- شوہ سد ہزار دینارہ زتیرہی کہ پہ یاننامہ ی پیشوو باسی لیتوہ کرد بوو پشتگو یخرا.

- ہم پہ یاننامہ یہ باسی دیلہ نیرانیہ کانی تیدا نہ بوو.

- ہم پہ یاننامہ یہ باسی دژاہتی دوزمینی ہاوبہ شیان دہکات کہ نہ ویش لہ بہرژہ و ہندی سہ فہویہ کاندا نیہ.

- دانانی سہ فیری ہر لایہک لہ دہولہ تی بہرانبہر، ہمہ شیان لہ بہرژہ و ہندی سہ فہویہ کاندا نہ بوو.



شاعە باسی سییەم

۱۷۳۶-۱۷۳۷ زایینی

دژایە تیی لە گەل عوسمانییە کان لە پیناوە بە غدا:

لە نەنجامی ئالتۆزی پەییوەندییە کانی نادرخان و عوسمانییە کان، نادر رایگە یاندا
کەوا بە سەرکردایەتی سوپاکە یەوێ لە پیناوە گێرانە وەدی ئەو زەویانە ی لە عێراقدا
هەیانبوو دەجەنگی. ئەم ویلایەتەش لە سەر دەمی عوسمانییە کاندادا زۆر لاوازبوو،
بە تاییبەتیش لە دوای ئەوێ چەندین هۆزی عەرەب لە دژی دەسەلاتداریتی ئەحمەد
پاشا شۆرشیان هەلگیرساند.

جا بۆ ئەوێ نادرخان بە تەواوی نامادە باشی بۆ ئەم شەڕە بکات رێکەوتنامە یەکی
ناشتی لە گەل رووسیا سازکرد کە ناوی رێکەوتنامە ی رەشت بوو و بە هۆیەوێ
توانی هەموو ئەو ناوچانە ی کە و تۆنە تە خوارووی رووباری کەر بگێریتەوێ
بۆخۆی، هەر وەها ناوچە کانی باکوری رووبارە کە شێ گرتەوێ، وەک: باکو و دەرێنە
و، لە نەنجامی کشانە وە ی هێژە کانی عوسمانی لە ئەرمینیا و ولاتی کەرەج سنوری
ولایەتە کە ی لە لای خۆرە لاتەوێ جێگیرکرد و بە مەش لە کاتی ئەنجامدانی هێرش و
پەلامارە کە ی بۆ عێراق خۆی دلنیاکرد کەوا هیچ مەترسیە ک بۆ سەر ئەم ناوچانە
نییە، ئینجا لە سێ لایە نەوێ هێرشێ بۆ بە غدا برد: دەرێنە-شارەزوو، موسل،
بە غدا، بە و مەرجە ی کە هەر سێ سوپاکە لە بە غدا یە ک بگرنەوێ و گەمارۆشی
بجەنە سەر، شایانی باسە خۆی سەرکردایەتی بە شێ سییەمی سوپاکە ی
دەکرد، و توانی لە کاتی پێشڕەوییە کە ی بۆ بە غدا سوپایەکی دوانزە هەزار کە سی
بشکێتی و بەرەو بە غدا لە ۱۹ ئازار ۱۷۳۳ ز رویشت و گەمارۆی خستە سەری،
لە ولایەتەوێ هێژیکێ ناردە سەر رینگای کازمییە بۆ ئەوێ رێ لەو یارمەتیانە
بگری کە لە بەسەرەوێ بۆی دین.

میسزوی دۆلەتی سەرفروشی

هێزە و لاتپاریزەکانی بەغدا زۆر قارەمانانە بەرگریان لەشارەکه کردو دانیشتوانە که ی بارگرانی گەمارۆکەیان بەتایبەتی لەکاتی که مەبۆنەوێ نازوو قە کهوتە سەرشان، بۆیە والی بەغدا داوای یارمەتی بەپەلەیی لەنەستانبوول کرد، لەوێشەوێ سوپایەک بەسەرکردایەتی تۆپپال عوسمان پاشا بۆ بەهاناهاتنی وەرێکەوت، کاتیک نادرخان ئەم هەوالبەییست بەشیککی سوپاکەیی بۆ شەری بەغدا بەجێهێشت و بۆ خۆشی بەسەرکردایەتی بەشیککی دیکەیی بەرەو رۆوی کەرکوک رویشت و لەوێ لەگەڵ تۆپپال عوسمان پاشا بەیەک گەیشتن. ئەو بۆو شەریکی زۆر خۆیناوی لەنیوانیاندا بەریابوو و عوسمانییەکان سەرکەوتن و نادرخان و هێزەکەیی بەرەو هەمەدان هەلاتن و لەوێش دەستی کردەوێ بەریکخستنی سوپاکەیی و دیسانەوێ هێرشێ بردەوێ سەر کەرکوک و ئەمجارەیان سەرکەوتنی بەدەسهێنا و تۆپپال عوسمان پاشای سەرکردەیی عوسمانیشی کوشت و گەرایەوێ بۆ بەغدا و درێژەیی بەگەمارۆکەیی سەری داوەوێ.

سەرکردە ئەفشاریە که لەدوای ئەم سەرکەوتنە مەزنە نامادەبوو بەردەوام بۆی لەشەرەکانی نیو خاکی عێراق، بەلام ئەوێ بۆ نەرەخسا چونکە هەوالی ئەوێ پیگەیشت که لەهەرێمی فارس بۆ لایەنگیری سەفەوییەکان شۆرش بەریابوو، بۆیە ناچار بوو لەسالی ۱۷۳۵ز پەیماننامەیی تەفلیس لەگەڵ ئەحمەد پاشا مۆریکات و تیایدا لەسەر ئەوێ رێکەوتن کەوا هەموو کاروبارەکان بگەرێتەوێ بۆ سەرەمی پیش فراوانکاریەکانی عوسمانییەکان لەنیو خاکی ئێراندا. دەوڵەتی عوسمانیش دەسبەرداری هەموو دەسکەوتەکانی بوو تەنانەت دەستی لەبەغداش هەلگرت، بەمەش هەموو ئەو هەرێمانەیی عوسمانییەکان دەستیان بەسەرداگرتبوو جارێکی دیکە گەرایەوێ بۆ ئێرانییەکان:

- سنوری نیوان دەوڵەتی سەفەویی و عوسمانی بەگوێرەیی بریاری پەیماننامەیی سالی ۱۶۳۲ز لێیتەوێ.
- هەردوولا بەلێن دەدەن کەوا دیل و چەکهکان بۆ یەکتە بنێرنەوێ.
- عوسمانییەکان بەلێن بەدەن رێ لەو ئێرانییانە نەگرن کەوا بۆ سەردانی شوێنە پێرۆزەکان دەچنە عێراق.

سۆزۈمۈز دۆلەت سۆزۈمۈز

- عوسمانىيە كان بەلگىسى دەپ گەنجە شەروان و ئەيرەوان و تىفلىس بىگىرېنەۋە بۆ ئىرانىيە كان و بەزوتىن كاتىش ھېزە كانى خۇيان لەم ناۋچانە بىگىشېنەۋە.

لەراستىدا ئەم پەيماننامە يە زىاتر لە بەرژەۋەندى نادرخان بوو بۆ ئەۋەدى بتوانى بەرەى عىراق ئارام بىكاتەۋە، تاكو خۇي بەتەۋاۋى سازىكات بۆ شەرى لەناۋبىردى شۆرشى فارس و جارىكى دىكە بىگەرېتتەۋە بۆ عىراق و درىژە بەشەرە كان بداتەۋە.

ھەرچىيەك بى ئەم پەيماننامە يە بەرھەلستىكارى زۆرىسى ھەبوو لەلايەن عوسمانىيە كانەۋە چونكە سەرتاپاى لە بەرژەۋەندى ئىرانىيە كان بوو، بۆيە سولتان مەمەدى يەكەم رەتىكىردەۋە بىر يارىدا ھەموو شۆيئە كان بەشەر بىگىرېتتەۋە، بۆ ئەم مەبەستەش سۇپا يەكى بەسەر كىر دايەتى عەبدوللا پاشا ناردە سەر قارش.

نادرخان ئەم رەتىكىردەۋە يە عوسمانىيە كانى بۆ پەيماننامە كە بەھەلزانى و دەستى كىرد بەتەۋاۋە كىردى داگىر كىرى بۆ ناۋچە كانى ئەرمىنىيا و ولاتى كەرەج و لەۋىشەۋە تۋانى داغستان داگىر بىكات. ئەۋ كاتەش روسيا خەرىكى پىكىدادان بوو لەگەل عوسمانىيە كان و دىسانەۋە نادرخان ئەمەى قۆزتەۋە بۆ بەرژەۋەندى خۇي و ھەرەشەى لە روسيا كىرد كەۋا نىابى لەگەل عوسمانىيە كاندا ھاۋىە يانئىتى بىكات، بۆيە روسە كان ناچار بوون رىكەۋەتن لەگەل نادرخاندا بىكەن و بەگۈيرەى پەيماننامە يەك لىنك نىزىك بوونەۋە، ئەم بەندانەى لەخۆگرتبوو:

- رىگە نەدرى ھەرىرى ئىرانى بەئىتۋ خاكى عوسمانىيە كاندا ھەناردە بىكرى.

- روسە كان بەلگىسى بەدەن كەۋا لەدەر بەند و باكو لەماۋەى دوو مانگدا بىگىشېنەۋە و بىياندەنەۋە دەست ئىرانىيە كان.

- يارمەتى سەربازى پىشكەش بەئىران بىكەن.

لەراستىدا دەس بەردارى روسيا لەدەر بەند و باكو بۆ بەرژەۋەندى ئىران بەۋ ئاسانىيە بۆ ئەۋەبوو كەۋا مەترسى عوسمانىيە كان بۆ سەر ئەۋ ناۋچانە بىرەۋىتتەۋە چونكە مەترسى ئىرانىيە كان بەئەندازەى ئەۋان نەبوو.

بۆ بەئەنجام گەياندى ئەم پەيماننامە يە روسيا ھىزىكى تۇپھاۋىتۇ بۆ نادرخان نارد تاكو لەداگىر كىردى شارى گەنجە يارمەتيدەرى بى، لەۋىشەۋە بەرەۋ قارس كەۋتەرى تاكو عەبدوللا پاشا لەنارىبات و لە ۱۸ حوزەيران ۱۷۳۵ز و لەناۋچەى

میسز ووی و دولتی سرفولی

باغمان بهیسه کیان دادا. شایانی باسه سه ره پای گه ورهیی سویا و هیزه کیانی عوسمانیی که چسی نادرخان توانی سه رکه و تنیکی زور گه وره به ده سه بهیتی و له نه نجامدا دهستی به سه ر تفلیسدا گرت، نهیره وان و قارسیش به رگریان ده کرد و تهرمی عه بدوللاپاشا که وته مهیدانی شه ره که.

نهم ژیر که وتنهی عه بدوللاپاشا کاردانه وهیسه کی زور تووندی هه بوو له لایهن نه ستانبوله وه، بویه سولتان سویایه کی دیکه ی ساز کرد و به سه ر کردایه تی نه حمده پاشا که پیشتر والی به غدا بوو و سولتان لایدابوو بو توله سه ندنه وه بنیری و له هه مان کاتیشدا نادرخان خوی ناماده ده کرد په لاماری نه رزه روم بدات که ده روزه ی نه نادولبوو به مه بهستی نه وه ی ریگای هه نارده ی هریری نیرانی بو دولته تی سولتانی بگری. نه حمده پاشا گه یشته ناوچه که له شه ریکی دهسته وهیسه ده روو سه رووی به کتر بوونه وه له نه نجامدا عوسمانییه کان شکستیکی گه وره یان به نادرخان هینا و نه ویش به ناچاری به ره وه دولتی مؤقان هه لات و له ویش وه له پیناو راگرتنی شه ر داوای له عوسمانییه کان کرد که وا ریکه وتنی ناشتی مؤریکه ن.

تاج له سه رنانی نادرخان:

نادرخان له مؤقان به ناماده بوونی نه رکانه کانی دولته ت و سه ر کرده سه ر بازیه کان و فه رمانره وای ویلایه ته کان و زانا ناینیه کان و نیردراوی دولته تی عوسمانیی که جانجی عه لی پاشا بوو کزبوونه وهیسه کی ساز کرد و تنیدا خوته رخان کردنی بو ناماده بووان له پیناو به رگری کردن له نیران و پاریزگاری لیکردنی له دهژی دوژمنه کان نیشاندا و دهیسه ی چیدیکه شه ر نه کات و پشوو بدات و له مه شه ده نیشته جیبی و داوای لیکردن که وا له نیتو کوره کانی خانه واده ی سه فه ویی که سیک هه لژبیرن که بارگرانی ده سه لاتداریتی بخاته سه رشانی خوی.

له راستیشدا نهم هه لژیسته بو نه وه بوو خوی بگه یه نیتته فه رمانره وایه تی چونکه له خانه واده ی سه فه ویدا که سیک ی وا نه بوو توانای نهم کاره ی هه بی و به لیزانی شوینی نه و بگریته وه، به لگه ش نه وه بوو که وا له سالی ۱۷۳۵ از به لگه نامه یه کیان مؤر کرد و به هویسه وه شاعه باسی سییه میان لاداو کوتاییان به ده سه لاتداریتی

میسزوی دولتی سفروین

سہ فہوی ہینا و لہ لایہ کی دیکہش نادر خانیان وک شای ئیران بو سہر تہختی پاشایہ تی بہر ز کرد ہود، نہوہشی لہ دوای دوو دلییہ کی بہ نہ نقہست تاکو وای لیکہ دہ نہوہ چاوی بریوہ تہ نہم پلہیہ رہ زامہندی لہ سہر نواند و لہ ۹ نازار ۱۷۳۶ از تاجی شاہانہی لہ سہر نراو بہ مہش بہیہ کجاری کۆتایی کۆتایی بہ خانہوادہی سہ فہوی ہات و لہ جیتی ٹواندا خانہوادہی نہ فشاریی دہ سہ لاتیان گرتہ دست.

نادر خان لہ دوای ٹہوہی لہ سہر تہختی فرمانرہ وایہ تی دانیشٹ نازناوی شای و ہرگرت و دہستی کرد بہر یکخستنی کاروبارہ کانی دولتہ تہ تازہ دامہ زراوہ کھی و رہ زاقوولی کوری کردہ حاکمی خۆراسان و لہ ہمان کاتیشدا تہ ہماسب قوولی خانی جہ لائیری ہاوکاری دہ کرد و ئینجا ئیبراہیم خانی برای کردہ حاکمی تازہ ریتجان و حاکمی بو ہموو ہریمہ کان دہ سنیشان کردو نیردراویشی بو لای قہیسہری رووسی و سولتانی عوسمانی نارد و پیئی راگہ یاندن کہوا بوہ تہ خواہنی عہرشی ئیران.

شاتہ ہماسبی سییہم خرایہ زیندان و لہ سالی ۱۷۴۰ از خۆی و شاتہ ہماسبی دووہمی باوکی و میرزا سولہ یمانی برای کوژران و لہ دوای نہوہش لہ سہر دہمی ہر دوو خانہوادہی نہ فشاری و زہندی ئیران دوو چاری پشیوی و نالۆزییہ کی زۆر سہخت ہاتہوہ و ہر دوو لا رکابہرییان لہ سہر فرمانرہ وایہ تی ئیران دہ سپیکرد. ٹہوہبوو رکابہرہ کانی نادرشا مکورپوون لہ سہر ٹہوہی یہ کیک لہ خانہوادہی سہ فہوی خواہنی شہرعی دہ سہ لاتدریتییہ کہ پیدابکہن و بہرزی بکہ نہوہ بو سہر تہختی پاشایہ تی چونکہ ٹہو کاتہ لہ وپہری پیویستی ٹہو کہ سایہ تیہ دابوون. بہ مہش ہر یہک لہ ئیسماعیلی سییہم و سولہ یمانی دووہم و ٹہو بولفہتخ سولتان محمد بوونہ فرمانرہ وای دولتہ، بہ لام ٹہوانہ وک و قہرہ قۆز بوون بہ دہست شازادہ خواہن ہیزہ کان و دوایین کہ سیان تا سالی ۱۷۸۶ از لہ فرمانرہ وایہ تیہ کہ مایہوہ.



دوا وتە

ئیرانی سەفەویی لەسەرەتایی سە دەی هەژدەهەمی زاینیدا دواکەوتنی پێوه
وهدیارکەوت، کەچی لەسە دەی حەقدەهەمدا پیشکەوتن و گەشەسەندنیکی زۆر
بەرچاوی بەخۆیەوه بینی و لەوکاتانەدا خانەوادە ی سەفەوییەکان توانیان بەکریزی
سیاسی و ئایینی و مەزەبی تێدا بەرقەراریکەن، هەرۆهەها هۆکارەکانی
پیشکەوتنی لەئەوروپای خۆراواایەوه دەهینا، بەلام دەولەتی سەفەویی لەدوای
ماوەیەکی کەم بەهۆی نغزۆیوونی فەرمانرەوانکانییەوه لەنیو گەندەلیدا دەستی
کرد بەلەدەسدانی هێزەکانی خۆی و ئەمەش بوو هۆی زیادبوونی هۆکارەکانی
لێکەهەلۆشەنەوه و چاوتیپیرینی دراوسێیەکان. ئەفغانییەکان بەکەم کەسبوون
کەوا بێنەرمانی دەولەتی عوسمانیان کرد کەپیشتر و لەسەر دەمی دامەزرێنەری
دەولەتی سەفەویی لەژێر دەسەلاتیاندا بوون، ئەمەش هانی هۆزەکانی
دەورووبەری ئیرانیدا وردەوردە لێببەنەوه. تۆزبەکەکان بەسەرکردایەتی ئەمیری
بوخاری دەستیان بەسەر خۆراساندا گرت و روسەکانیش چاویان بڕیە رینگا
بازرگانیەکی نێوان هیندستان و ئەوروپا کەبە کابول و هەرات و مەشەد و
تەوریزدا تێدەپەری و بەرەرو باکوری ئەرەزەرۆوم و تەراپزۆن دەرویشت، لەلای
باشووریشەوه بۆ دیاربەکر و حەلب و ئەسکەندەرییە، زۆریشی نەبرد کەوا
لەسالی ۱۷۲۲ز دەربەند هاتە ژێر دەسەلاتیان و لەسالی دواتریشدا باکو،
لەپاشان زالبوون بەسەر کەنارەکانی خۆرئاوای دەریای قەزوین و داغستان و
گەیلان و مازەنەران و ئەستەرناباد و ئەمانەش هەموو لەئەنجامی پەیمانامە
پترسبۆرگ بەئەنجام گەیشتن. عوسمانییەکانیش لەلای خۆیانە هەلەکیان قۆزتەوه
بۆ ئەوهی تۆلەمی خۆیان بکەنەوه و دەستیان بەسەر ئەرمینیا و عێراق و
نازەریبجاندا گرت. میرئەشرف کەلەجیتی میر مەحمودی گرتەوه لەئیران و

میسرووی دوتلنی سفون

به ساسایه میزه به کیه وه له عوسمانیه کان نزیك بسو، خوی لی نزیك کردنه وه و دانیسی به هه موو فتوحاته کانیا ندا ناو لایه نگری و بنده فهرمانی خویسی بۆ سولتانی عوسمانی راگیانند و به لینی دایی کهوا سه فهوییه کان له رهگ و ریشه وه هه لکه نی، نه مهش نه وهی ده گیانند کهوا ده ولته تی سه فهوییه هر چه بنده نیرانی گیاننده پلهی بیوتیهیی له جیهاندا به ره و نه مان بچی، به لام به شتیوهیه کی کاتی له سه ر دهستی سه ر کردهیه کی ره وه ندی تورکی عیراق که له خوراسان ده ژیا توان پاریزگاری له خوی بکات که نه ویش نادر خان بوو و توانی به سه ر نه فغانه کاندا زالبی و له سالی ۱۷۳۰ز یه کریزی ولاته کی ساز کرده وه و دانی به ده سه لاتی شاته هماسی دووهم دانا. شا ته هماسب به تاییه تی نیرانییه کانی به گشتی نومیدی نه وه یان به نادر هه بوو کهوا نیران بگیتیه وه بۆ سه رده می جاران، بۆیه دهستی کرد به هیرش برده سه ر خوراسان و هه رات و له ژیر دهستی نه فغانه کانی هینایه ده ره وه و عوسمانیه کانیشی ناچار کرد کهوا له عیراق و نازره بیجان و نهیره وان و قارس بچنه ده ره وه، جگه له وان ههش چه ندین قه لاتیان له قه وقاز داگیر کرد. به گویری نه وه په میان نامه یه له سالی ۱۷۳۷ز له نه ستانبول سازکرا نه وه ویلایه تانه ی پیشتر هی سه فهوییه کان بوون گه راندرانه وه بۆی، له لایه کی دیکه شه وه نیران بوو به خاوه نی سه ره رشتیاری نه رمینیای خوره لات و دهستی به سه ر ولاتی که ره جیشدا گرت. روسیه کانیش ناچار بوون زه وییه پان و به رینه کانی باکوری نیران چۆل بکه ن، به لام نادرشا توانی له سالی ۱۷۳۶ز دواین پاشاکانی سه فهوییه له ناویبات و له ناهه نگینکی زۆر شکۆدار له پیده شته کانی مۆقاندا نازناوی شای وهرگرت و ده رباره که شی گواسته وه بۆ مه شه هد بۆ نه وه ی بتوانی چاودیری سنوره کانی بکات و بیانپاریزی له ده سدریزی دراوسینکانی. له سالی ۱۷۳۷ز به سه ر کرده یه تی سوپایه کی به هیزه وه به ره و نه فغانستان رویشت و توانی قه نده هار و غه زنه و کابۆل داگیر بکات و هه موو هۆزه کانیشی ملکه چ کرد، ئینجا ده وازه کانی هیندستانی له به رده مدا کرایه وه، له پاشان له رووباری هیندوس په ریه وه و چووه ناو شاری لاهور، ئینجا شکستی به هیزه کانی

میسرووی دہولتی سہ فوولی

سہر کردہی مہ غولہ کانی ہیندستان سولتان مہ حمود ہینسا و دەستی بہ سہر دە لہیدا گرت، دوایی فەرمانرہ وایہ تیپہ کەہی بۆ گێرایسە و دە بەرہو تورکستان وەر ییکەوت، لە ویش حاکی بوخارای ناچار کرد کەوا سەرانیہ کی زۆر گەورە بدات و خانە کەہی بە یەکیکی دیکە گۆریسە و کە لایەنگری خۆیبوو، پاشان و لە دوای شەو دی ئاسایش لە ولاتہ کەدا سەقامگیر بوو بیری لە وە کرد وە کەوا شارستانیہ تی شەروییہ کان بگوازیتە وە بۆ تیران، بە لām لە سالی ۱۷۴۷ز بە دەستی یە کینک لە ئەندامانی ھۆزە کەہی کوژرا. شایانی باسە نادرشا بە یە کینک لە پاشا گەورە کانی تیران دە ژمیردری.

لە دوای ئەو جینشینیہ کان رکابەری یە کتریان دە کرد و بە مەش گەندەلی و بیسەر و بەرہیہ کی زۆر بالی بە سەر ولاتدا کیشا، ھەر چەندە لە نێو جینشینیہ کانیدا کە سیک شەوتتو نەبوو بتوانی بە کارە کانی ئەو ھەلسی بە لām ئەو ھەموو جیاوازی بیرورایانہی نیوان دانشتوان و لایەنە کانی دە ولت نہیاندە توانی کارناسانی بۆ بەرپوہ بەرایەتی پاشاکانی دوای ئەو بکەن، ناشکرایە کە لە تیراندا چەندین جوړ نەتە وە ھەبوون وە ک عمر بە کانی لورستان ھەندیکی دیکەہی عیراکی زەرد و مەگول و تاتار و تورک. بە مەشیوہیہ نیرانیکسی تیکەل لہم ھۆز و تاپەفانہ سازبوو، میرانگرانی نادرشا تەنھا خۆراسانیان بەرکەوت و مەشھەدیشیان کردە پایتەختی خۆیان، ئەفغانە کانیان سەربەخۆیی خۆیان دابین بکەن و تورکمانە کانیان کە زۆر بەی سەر کردە سەفەویہ کان لەوانە وە دروسیبوون چەندین تیپی سەربازیان پیکە وە ناو دەستیان بە سەر ویلائیہ تە کانی لای باکوردا گرت کە لە ئەرمینیاوہ بەرہو ئەفغانستان ھەل دەکشان، ئەسفەھان و ئەستەرئاباد و قەندەھار لە شاہ گەورە کانیان بوون.

سەر کردە کانی ھۆزی بەختیار و زەند ھەولیاندا کەوا دەسەلاتی نیرانی لہ خواروو و خۆراوا دروسبکەنەو، بۆیہ لە ولاتہ کەدا دە ولتە تیکسی نەتە وەیی دروستبوو بە ناوی دە ولتەتی زەند بە سەرۆکایەتی کەریم خانی زەند و توانیان ئەسفەھان و

میسز ووی دوولتی سه فوولی

نازه ریجان و مازندهران له ژیر دهستی قهوقازه تورکه کانی سمر بهرووسیا بهیننه ده دهه، بهمش یه کریزی خوراوی نیرانی ساز کردهه که له که ناره کانی ده ریای قهزینسه وه به ره و ناچه کانی که نداوی عه ره بی هه لده کشاو شیرازی شی کرده پایته ختی خوی.

له دواوی مردنی که ریم خانی زه ند له سالی ۱۷۷۹ز کیشهی به دهسته وه گرتنی دهسه لات که وته نیوان نه ند امانی خانه واده ی زه ندو، سه ره رای شه وانیش خانه واده ی قاجاری تورکمانی که دژتکی که لله ره قی زه ندیه کان بوون هاتنه ناو مملانییه که و له پاشاندا ناغا محمه دی قاجاری توانی دهسه لات که له خانه واده ی زه ندیه کان وهر گریت و هه موو رکابه ره کانیشی گوشت و سوو به به هیترترین پیای نیران و پاشان تاجی شاهانه ی خسته سمر و له سالی ۱۷۹۷ز دا کوژرا.

دهسه لات داریتی خانه واده ی قاجاری تا کو جهنگی جیهانی یه که م شه و کوده تایه ی ره زاپه هله وی له سه ری کردن هه ره به رده و امبوو، شه م کوده تایه ش به ته واری له نیسان ۱۹۲۶ز له سه رده می دوا این پاشا که شه جمه دی قاجاری بوو روویدا.

کوتایی

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

ئەم كئىيە باس لە مېژووی دەولەتی سەفەوییە كان
دە كات لە ئیران. لە راستیشدا بەرچاوخستن و وینا كردنی
رابردوو كاریکی زۆر سەختە ئەویش نەك لە بەر
وێكچوونی زانیاریە مېژووییە كان یاخود كەمی
بابەتە كان، بەلكو بەپلەیی یەكەم گیرانەو هی مېژوو
كاریکی سیاسییە، گۆتە گۆتیش دەربارەیی نووسینی
مېژووی سەفەوییە كان كە ئەویش لەسەر بنچینەیی كی
سیاسی و تاك مەزەبی دامەزراوێ وا لەلیكۆلەر دە كات
تووشی چەندین كاری سەخت و دژوار بێتەو.



دەزگای چاپ و بلاو كردهووی
رۆژەهلات